



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

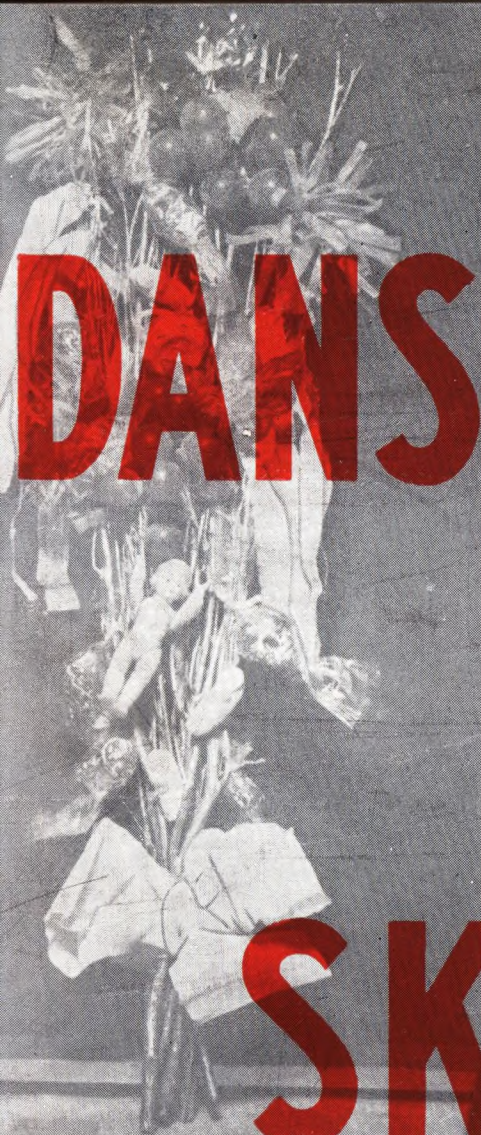
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE SÆDER

OG

SKIKKE



Smørrebrøds Bestillinger

Navne

paa Bestillerne	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
General B.	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Oberst M.	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Løjtnant J.	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Intendant S.	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Ritmester L.	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/

Verdens første Smørrebrødsseddelt, konstrueret af Hr. Emil Bjørn i 1883.

Kejserlig Kgl. Patent

Guldmedalje: Paris, London, Bruxelles, Amsterdam og Wien.

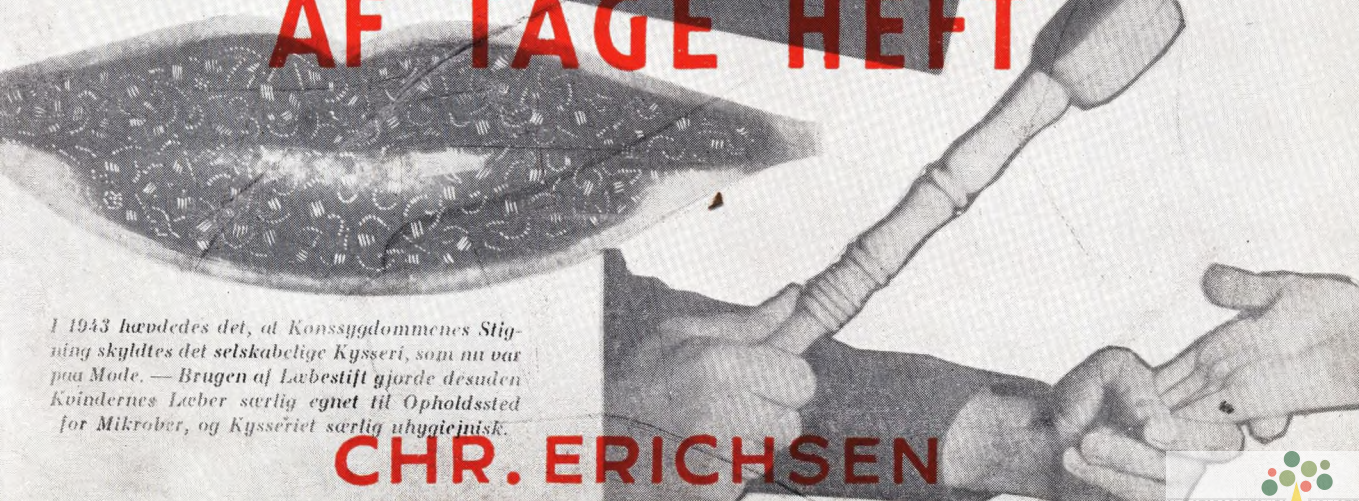
Smaa Mirakler.

Fra Laven skrives til »Silke Avis«: Den gamle Gaardejer A. Rasmussen, som i 3 Aar har været stændig døv, har nu faaet en D sin Hørelse tilbage paa en mærkelig Maade. Hans Hustru, som havde

Fastelavnstiset med sine Frugter og paaheftede Barselkur og Svøbelsbørn vidner om, at det stammer fra Livskvisten, hvor med Jærne Forfædre piskede Kvindene under Vuarfesten for at fremme deres Frugtbarhed.

Blndt de mange Humbuugsmidler, har været og stadig bliver værteret, Voltakorset haft en særlig langvarig Sucees. Annonce fra omkr. 1900.

AF TAGE HEFT



I 1943 hævdedes det, at Konssygdommens Stigning skyldtes det selskabelge Kysseri, som nu var paa Mode. — Brugen af Labestift gjorde desuden Kvindernes Læber særlig egnet til Opholdssted for Mikrober, og Kysseriet særlig uhygiejnisk.

CHR. ERICHSEN

**DANSKE SÆDER
OG SKIKKE**

TAGE HEFT

DANSKE SÆDER OG SKIKKE

EN UNDERSØGELSE
AF LIVET I EN DANSK KØBSTAD
FØR OG NU

I. BIND

CHR. ERICHSENS FORLAG

**Copyright by
Tage Heft**

MCMXLIII

**DET HOFFENBERGSKE ETABL. KØBEN.
4852**

MIDDELBY

Toget standsede med et dampmættet Suk ved den lille Station. Der hang Pelargonier og lyste under det sværtede Perrontag. Stæren fløjtede i Stationsforstanderens strygerensformede Have. Bag Ruden til Posthuset hinsides Stationspladsen stod en enlig Assistent og rensede Negle. I Jensen & Søns Tømmerhandel sad yngste Kontorist bøjet over en Pult med Tungen i Kinden og øvede sig i at skrive sit Navnetræk lige saa ulæseligt som selve Chefen.

Hotelkarlen fra Postgaarden stod nede i Perronundergangen med den fedtede Krave kantet af en ubehjælpsomt paasyet Guldsnor og lugtede af en lige slukket Virginiacigaret. Det var hans Opgave at byde Byens Gæster velkommen. Han tog Tasken og gik op gennem den lange Jernbanegade. Inde i Jernbanehotellets Restaurant sad Stamgæsterne som sædvanlig ved deres Bajere og priste Fortiden, rakkede ned paa Nutiden og gruede for Fremtiden. Og ganske som sidst, jeg gik her, hørtes Fröhlicher Landmann fra Huset ved Siden af, og jeg skimtede Klaverlærerinde Frøken Hendriksen, med den skarpe Rygsøjle synlig gennem Kjolen og Hovedet nikkende i Takt, derinde paa Bænken ved Siden af en lille friskfriseret stræbsom Elev. Paa Gaden hilste Folk fra Fortov til Fortov med en Andagt, som om de ikke

allerede havde set hinanden baade to og tre Gange samme Dag. Der gik Politimesteren med stive Skridt, forsigtigt bærende Bevidstheden om sin Betydning for den offentlige Ro og Sikkerhed. Han skottede nøje-regnende efter Markisernes Højde og Folkets Hilsen og gengældte den afmaalt. Barber og Lejetjener Frandsen bukkede ærbødigt og vellugtende fra sin høje Trappesten. En Restauratør, der skubbede sin Bug som et Bjerg foran sig, rakte den stive rundpuldede ud i strakt Arm. Bankdirektøren hævede Laaget lodret med en Bevægelse som af en Pumpestang, og den digterisk behattede Lyriker og Lærer svang sin bredskyggede som strøede han Blomster over Fortovet. Nu kom selve Borgmesteren. Han standsede, satte Stokken op under Armen, drog Handsken af højre Haand, hostede i Haanden, rakte den frem til Hilsen og hævede Hatten med den anden. Politimesteren gjorde det samme.

Spadserende Damer samledes i smaa snak-kende Grupper, skiltes og samledes igen i nye Sammensætninger. De spurgte gensidigt til hinandens Befindende uden at vente Svar. De erklærede, at det glædede dem overordentligt at høre, at en var blevet rask, men saa i Grunden temmelig ligeglade ud. De paaberaabte sig magiske Formler med mær-

Indledning

kelig lidenskabsløs Stemme, sagde skiftevis »Ved Gud i den levende Himmel« og »7—9—13«. Et færdigt Forraad af færdigsyede Fraser fossede fra dem, ledsaget af lige saa mange Miner, hvormed de uden Besvær og tilsyneladende uden at tænke over det mekanisk udtrykte Høflighed, Interesse, Deltagelse og Glæde. Det er ikke blot Klæder, der foreligger færdige efter Maal, ogsaa Manerer.

Mellem Biler og Trækvogne manøvrerede unge Piger paa deres Cykler, noget distraheret af den haabløse Opgave at holde de korte Kjoler nede over Knæene. Andre var i Shorts til midt paa Laaret og havde ikke noget at trække i. En svær Herre svedte i tætknappet Jakkesæt, hans Kone gik ved Siden af ubesværet i fnuglet Voile, saa gennemsigtig at Benene bevægede sig synlige til Skridtet som en Svømmerskes under det glasklare Vand. Skorstensfejeren strøg forbi som en sort Skygge fra Fortiden. Lægen kørte afsted i sin Bil med Kors paa Nummerpladen. Ølvognen kom med et Læs af duggede Flasker. Det durede fra mange Værksteder. En Kone støvsugede til Radioledsagelse. Et Sted skruede de Laaget paa en Kiste, et andet skraalede et nyfødt Barn. I Beværtningen paa Hjørnet stod Serveringsjomfruen paa høje Hæle og inhalerede Røgen fra en Cigaret — med optrukne Tuschbryn under det brintoverilte Haar og et dekadent Drag om den maledede Mund a la Marlene Dietrich; naar det klædte Filmstjernen, mente hun ogsaa det klædte hende. En enlig Gæst var optaget af at faa det sidste af Hakkebøffens Sops op med Kniven. Smaa Ekspeditricer, der ogsaa troede, at de lignede Filmsdivaer, kom ud fra en Butik. En Strøm af Arbejdere og Arbejdersker kom cyklende, meget ens i Tøjet og i Ansigterne.

Paa Lænkerne, der skulde holde Rakket paa Afstand fra Amtmandsboligens Facade, gyngede en lille Pige nynnende frem og tilbage. Paa Soklen til Frederik VII's Statue paa Torvet sad en Række Repræsentanter for den yngste mandlige Degeneration og brændte Huller i deres Tøj med Brændglas. Hjemmevant og hyggeligt stod Storkeparret i den høje hvidspættede Rede med Hovederne paa Skakke, kiggende med menneskelig Nysgerrighed ned paa det bilfyldte Torv.

Turistforeningsbrochuren kaldte det Rosernes By. Og nu i Sommertiden, hvor talrige Roser lænede sig rødmende mod Husenes Mure, og Fjordens Aande krydredes af deres milde Duft bar Byen Navnet med nogen Ret. Men Benzinlugt prægede i mindst lige saa høj Grad Byens Atmosfære og Gadespejlene dens Udseende. Hvert Hus havde sit, og bag hvert Gadespejl vaagede et eller flere vagtsomme Øjenpar. Næppe fordi man mente, her var allfor meget at se, men fordi man ikke mente, at det var for meget at se alt. Som alle smaa Byer var den baade nysgerrig og hjemstavnstolt og søgte ikke at skjule det. Byens Væsen var troskyldigt og klart som Glas. Det mindede om de Flasker, der stod i adskillige Vindueskarne hernede ved Havnen, gemmende en fuldrigget Sejler i deres Indre. Enhver, der fødtes ved denne smilende Fjord, bar en Skonnert i sit Hjerte. Skibet er Billedet paa Dristighed og Mod, paa Længsel og paa Tillid til Forsynet. Det havde givet utalte Generationer her i Fjordbyen Føden ...

Der duftede af Saltvand og raadden Tang fra Fjorden, Tjære og Beg fra Baadebyggeriet, frisk Fyrretræ fra Trælastlageret og Kloak fra Aaen. Store Dampere kom ind fra Farter over de syv Have og lagde til ved

Indledning

Kajen under Kranerne og i Siloernes Skygge med Kul og Sydfrugter, Hamp og Majs. I Lystbaadenes Bassin gik Folk paa de hvide Sejlere og morede sig med at spule og pudse og skyde Tampe op. Smaa halv nøgne Drenge roede op ad den grønne Aa mellem de grønne Haver og fiskede med smaa Net efter smaa Fisk, der boltrede sig i det slimede Vand mellem flydende Præservativer og Papiraffald.

Bag den fornemme Renæssancefacade med det udskaarne Bindingsværk og de blyndfattede Ruder skimtede jeg den bistre belæste gamle Middelbyborger, hvis Ydre syntes at bekræfte, at den som forøger sin Kundskab forøger sin Smerte, som der staar i Prædikenernes Bog. Han var Mæcen og Musæumsdirektør, Velhaver og Kulturpessimist. Et Hjem som hans fandtes ikke i Hovedstaden. Indenfor disse aarhundredgamle Mure laa skønne panelerede Stuer, hvor det blide Lys fra de blaanende Ruder glimtede i Messingdørhaandtag, formet som Delfiner, Temaskiner, hentet af Søfarere i Rusland, Familiemøbler, gemmende Slægtleds Minder, og forgyldte Rammer med rødmossede Malerier eller fine Profiler i sort Silhuet ...

Lige om Hjørnet befandt man sig paa et internationalt Strøg. Hovedgaden glimtede af Glas og Skille, hvorfra allehaande fremmede Tungemaal talte. Her var Varer og Vidnesbyrd om Sammenhængen med den store Verden og Paavirkningen fra fjerne Lande: Blomsterhandelen hed La Fleuriste, Damehatteforretningen Maison Mona, Herre-ekviperingsmagasinet Prince of Wales, Bolchebutikken No Name og Frisørsalonen Hollywood. Her kunde man faa Charcuterie, Biscuits, Javakaffe, Coca-Cola, indiske Krydderier, ægyptiske Cigaretter, amerikan-

ske Biler, italienske Vækkeure og tyske Kunstsilkestrømper. En Café serverede Dejeuner, Diner og a la Carte, flere andre reklamerede med Dancing eller Dansant. Man dansede ogsaa paa udenlandsk. Og Kino og Bio bragte Billeder af franske og tyske Skuespillere, Moder og Manerer.

Bilerne gled glat over Strøgets Asfalt, men bumpede og sprang over de toppede Brosten gennem de gamle Gader. En Dame søgte at snige sig ubemærket ind til Spaakonen i Gaasegyde. En sort Kat gled langs Husvæggene paa lyserøde lydlose Poter. En Pige vinkede med Øjnene, og en Mand forsvandt efter hende i en Port. Gennem Vinduer og Vægge sivede Radioens Musik i en evig Strøm.

En motordrevet Brolæggerjomfru gav drøgende Genlyd for Enden af Gaden, hvor det halve af Kørebanen var ophugget. En Lastbil, som startede sit tunge Læs i Nærheden, fik pludselig Slagside og blev staaende. Det ene Hjul var sunket ned i et Hul lige til Navet. Raske Folk sprang til med Skovle og Spader for at grave den løs. Blaåt Staal aad af Mulden. Men med ét standsede de gravende Mænd og bøjede sig over den Grube, de havde frembragt. Fra Halvmørket under Bilen stirrede Fortiden dem i Møde — med tomme Øjenhuler, med læbeløse Tandrækkers uudgrundelige Smil. Straks tilkaldtes Mæcenen og Musæumsdirektøren, der ofrer sin Tid og sine Penge paa sligt. Med Skeer og Pensler og nænsomme Fingre befriede han Kraniet og senere Skelettet for Jordens Tryk. Og da der ikke fandtes Værdisager paa Stedet, stillede han hastigt den vante Diagnose: Begravelse fra det 15. eller 16. Aarhundrede ... Til langt op i Tiden havde man begravet de Døde under og omkring

Indledning

Kirken i Byens Midte. Efterhaanden havde Bebyggelser snævret Kirkegaarden ind, og under Gadernes Asfalt og Brosten, ja under hvert Hus i den indre By laa der nu Ben af Beboernes Forfædre. Byen var bygget paa utalte Generationer, hvoraf den ene havde maattet vige for at gøre Plads for den næste ...

Inde paa Musæet laa Stenøkser og Pile-spidses, hvormed dristige Jægere engang havde jaget Storvildt her paa Egnen, og den udhulede Træstamme, som Stenaldermanden havde sejlet i paa Fjorden. Der var Bronce-smykker, som Vikingehøvdingene havde prydet deres Kvinder med, Brokadesdragter, hvormed Paryktidens Kavallerer smykkede deres, Tranlampen, der engang var Byens eneste Belysning, og Vægterstjernen, som Vægter Madsen satte fra sig i 1907. Der var hyggelige Brugsgenstande, smykket med Blomster i glade Farver og kødfulde Allegorier, der fortalte om Feststunder i Hjemmene i de Dage, da den citronduftende Rom-punch postedes op i bredfulde Maal til hver Glædens Ven og hver dens tro Veninde. Minde paa Minde var samlet om Mennesker, der havde levet her i svundne Tider, og som Motto over Samlingen af de svundne Slægters Spor havde Musæumsmanden sat disse Linjer af Johs. V. Jensen: »Vil selv du fatte dit Væsens Rod; skøn paa de Skatte, de efterlod.«

Naar Kirkeuret slog, lød det som en Lovsang over svundne Tider ... Kirkepladsen var det uforanderlige Træk i Byens Ansigt; meget havde ændret sig fra Slægt til Slægt, kun ikke dette. Byens Borgere elskede den kamgavlede Kirke, hvis røde Mure var gennemglødet af Aarhundreders Sol og vejrbid af Aarhundreders Vinterstorme. Men de kom der kun sjældent ...

Kirken var laaset som det er danske Kirkers Skik. Kun Søndag Formiddag var beregnet til Dyrkelse af Guden. Men Døren til Klokketaarnets Vindeltrappe var aaben. Jeg steg op ad de smalle snoede Trin, der var hulet af mange Fødders Slid. Udenfor Glamhullerne bredte Byen sig. Ved Kirkens Fod laa Gravene, dækket af Blomster og Grus, hvorover de store Træers dansende Bladskygger lagde et skælvende sort og solpletlet Slør. Varmen svævede synligt over Kirkepladsens ujævne Brosten som sølvhvide Bølger. Og rundt om Søen af Sol trykkede de alderstegne Huse sig tæt op ad hinanden med fremspringende Stentrappes med sirligt svungne Gelændere og gamle Klokketræk med Broderier af Jern. Her boede man tæt, alle levede sammen med alle. Sorte skrigen-de Alliker flagrede som Rygter fra Hus til Hus. Hylden i den ene lille snævre og muld-duftende Gaard lænede sin Krone over det frønnede Plankeværk og dryssede rundhaandet sin hvide Blomstersne ned i den næste. I nogle af de hule Træstammer var der store sorte Huller, hvorigennem Børnene i Tanken kunde stige ned som Soldaten i Eventyret og hente sælsomt Stof til deres Dagdrømme og Lege.

Lidt længere borte fulgte som en Række urolige Rygge de skæve faldefærdige teglhængte Tage paa nogle høje Bygninger. Det var de gamle Patricierhuse, som Byens Turistbrochure af gammel Vane endnu betegnede som en Attraktion. Her boede engang Byens rigeste. Men nu var det de fattigste, som maatte undgælde for disse Turistattraktioners Bevarelse. Kun Facaderne var Idyl. I de lave Stuer rugede et fugtigt Halvmørke, Gulvene gav sig under Føddernes Trin, Rotterne gnavede bag Panelerne, og det

Indledning

stank surt fra snævre og snavsede Køkkener. Men et Par Steder gabede Tomter i Gaden som Huller i en Tandække. Byen var begyndt at sanere. Udenom denne gamle Kærne sluttede Forretningskvartererne sig med store graanede Huse fra Tiden omkring 1900, fulde af Butikker og mægtige upraktiske langstrakte Lejligheder. Forneden var disse Bygninger iklædt Glas og Neonlys, foroven smykkede med forsirede Gesimser og Cementvaser med Agaver af Jern. De nye Forretnings- og Beboelseshuse savnede den Slags Pynt, de var kun Kasser af Staal og Beton og Glas med mange, men smaa Rum i. De bestandige Talsmænd for de historiske Træks Bevarelse i Byens Midte boede endnu længere ude i en bred Ring af Villaer i alskens Stilarter og med alskens ømme Navne, men alle med rummelige Stuer og med grønne Plæner udenfor de store Vinduer. Saa kom den nye Kirkegaard og den nye Tids Templer: Elektricitetsværket og Gasværket, Vandværket og det store Sygehus. Den sidst aflejrede Ring bestod af Glas og Jernbjælker og høje Skorstene, hvorfra Damp og Røg vajede som Flidens Faner.

I snart 1000 Aar havde det vejrbidte Kirketaarn aftegnet Timernes Gang med sin vandrende Skygge over Hustagene. Slægt havde fulgt Slægt ved Kirketaarnets Fod. Og eftersom Menneskene blev mangfoldigere, bredte de sig i stedse større Ringe. Hver havde efterladt sine Aflejringer i Træ og Sten og Cement og Staal.

Yderst ude skimtedes Kransen af Kolonihaver. Nybyggere var draget ud for at vinde nyt Land. Og hinsides Havernes grønne Krans bredte sig Sportsbanerne og de Arealer, Byraadet havde udpeget til Flyveplads. Saaledes kunde Blikket flytte sig over de af-

lejrede Aarringe fra Fortiden til Fremtiden. Det er det betagende ved den lille By, at den er overskuelig. Man fatter Sammenhængen. I Dag bærer Præg af i Gaar, men ogsaa af Anelser om i Morgen.

Jeg vendte mig om mod den gamle Kirkeklokke, der saa at sige havde været Hjertet i den Organisme, der var vokset op og efterhaanden fra den som Børn vokser fra deres Mor. Og i den synkende Sols Straaler læste jeg dens Indskrift: *Functus plango, vivos voco*: Jeg sørger over de Døde, jeg kalder de Levende ... En sagte Tone stod ud fra Malmet som et Suk i Halvmørket, da jeg strøg over Klokkens Kind for at takke den. Saa døde Dagen.

Buskenes Blade bævede i Blæsten. Sommerregnen slog sydende mod det varme Tegtag og Kirkegaardens grusede Gange. Gravstenene stod dernede med usikre Omrids i Mulmet, men blanke af Væde, ligesom levende, som var det de Døde selv, der var staaet op i den fredsfyldte Aften for at glædes over de Blomster, der lyste paa deres Grave, eller for at stirre ud over Byen, hvor de engang havde levet og virket. Lysene lyste i lige Linjer i Gaderne. Kulørte Blink kaldte fra Biografer og Dansebeværtninger. Husene hyggede sig i Klump med varme lysende Vinduer og mætte Røgslør over de velnærede Skorstene. Det hele var skrumpet sammen i Mørket. Det var som at staa ved sin egen Vugge. Jeg tog Billedet til mig, som havde jeg set det for første Gang, og jeg tænkte: Hvordan lever og virker de i Grunden i denne By, og hvordan har de, der i Tidens Løb har givet Livet Form, levet og virket her før — for man maa vide noget om Fortiden for at forstaa Nutiden. Det slog mig, at man har udrustet talrige Ekspeditio-

Indledning

ner til Grønlændernes, Australienegrenes, Pygmæernes og Botokudernes Lande og har noteret deres Dagliglivs mindste Detaljer, men vor egen Hverdag og vore egne mærkelige Sæder og Skikke er aldrig gjort til Genstand for en lignende nøgtern Undersøgelse. Og jeg besluttede mig til at prøve paa at gøre det.

Udgangspunktet blev denne By, der havde givet mig Ideen, et overskueligt Udsnit af Land og Folk. Det var den typiske danske Købstad ved en Fjord med en ældgammel Kirke, et Torv, en Banegaard, travle Butiker og Fabriker, to Biografer, et Teater og talrige Beværtninger, en By med en minderig Fortid, der gjorde alt for at følge med Nutiden. Jeg vil kalde den Middelby. Jeg kendte den forud fra mange Besøg, men studerede

nu nøje dens Historie gennem Arkiver og Blade, suppleret med Oplysninger fra andre Byer, læste og søgte at samle, hvad der var skrevet om Skik og Brug af forskellige Specialister rundt om i mange spredte Værker og Erindringsbøger, talte med hundreder og uddelte tusinder af Spørgeskemaer for at faa at vide, hvad Folk mente, sagde, gjorde, spiste og drak. Jeg har haft mange Hjælpere, først og fremmest som Sekretær den historisk kyndige Journalist, Hr. Jørgen Baggesen-Schmidt, dernæst beredvillige Byraadsmedlemmer, Byraadssekretærer, Bibliotekarer, Turistchefer og de tusinde Unge og Ældre, der venligst har udfyldt mine Spørgeskemaer. Jeg bringer dem alle herved min hjerteligste Tak — som det er dansk Sæd og Skik.

TAGE HEFT

INDHOLDSFORTEGNELSE

Bind I

<i>Byens Forvandling</i>		Mad paa Maskine	180
Borg og Borgerskab	17	Med Ske, Kniv og Gaffel	190
Teknikken trænger frem	38	Den daglige Husholdning	203
<i>Hjemmets Sprængning</i>			
Rids af den ydre Ramme	61	<i>Hvad man drikker og ryger</i>	
Inde i Stuerne	71	Øl, Vin og Spirituosa	213
Den opløste Familiekreds	86	Hvordan man drikker	228
<i>Det ydre Menneske</i>			
Psykologi og Klæder	99	Klammerurtens Triumf	236
Tøjet og Kønnen	117	Kaffe, Te og Chokolade	247
Legemspleje og Krigsmaling	130	Delte Meninger om Maadehold	252
Den rette Holdning	142	<i>Ved selskabelige Lejligheder</i>	
<i>Bordets Glæder og Sorger</i>			
Det danske Køkken	159	Selskabsspil og Spilleselskab	269
		Nogle Selskabslege	279
		Selskabsdansen	282
		En bedre Aften	293
		Moderne Selskabelighed	301

Bind II

<i>Skiftende Toner</i>		Kampen for Sundheden	448
Folkets Musik	319	Ved Højtiderne	465
Radioens Magt	330	<i>Far, Mor og Barn</i>	
<i>Mekanik og Mentalitet</i>			
Fra Diligencens Dage	341	Fra Latinskole til Matematikskole	485
Da Banen kom	348	Moderne Skolebørn	499
Paa Cykle	357	<u>Børn og Unge</u>	507
Bilismen breder sig	365	<u>Kvindernes Kaar</u>	522
Luftsindet	382	De to Køn	532
Teknik og Nerver	386	Moderne Ægteskab	552
Maskinaldermanden	392	<i>Fritidens Problemer</i>	
<i>Tro og Overtro</i>			
Kirken og Menigheden	401	Paa offentlige Steder	563
Den sorte Overtro	414	Trangen til Teater	573
Familiefester	426	Filmens Publikum	581
Den sidste Rejse	437	Læselysten	588
		Idræt og Friluftsliv	603
		Fritid og Fremtid	616

BYENS FORVANDLING

Borg og Borgerskab

Lossen kan leve sit Liv i Ensomhed, men Mennesket, der fra Naturens Haand er slettere bevæbnet end Haren, maa rotte sig sammen med andre for at kunne klare sig. Byen er et Resultat af dette Hjordvæsens Fornødenhed for Fællesskab.

Her, hvor Aaen munder ud i Fjorden, har der boet Mennesker fra Lossens, Vildkattens og Bjørnens Dage, Slægt efter Slægt ovenpaa hinanden og paa hinandens Efterladenskaber. Naar man graver i Dybet langs Bredderne, støder man paa Stenalderfolkets Stenøkser, Bronzealderens Sværd og Smykker, Jernalderens Baade og Hustomter. Fle- re af Fundene er samlet paa Musæet. Og Resten af Middelalderens Bygninger staar stadig paa deres Plads, først og fremmest Kirken. Den var sikkert rejst paa Byens højeste Punkt i den tidlige Middelalder, men siden har skiftende Slægters Efterladenskaber hobet sig saa højt op omkring den, at den saa smaat var begyndt at drukne deri. Da man midt paa 1800-Tallet ønskede at frigøre den romanske Granitsokkel, maatte den bogstavelig graves ud. Jorden gik endda et Stykke over den oprindelige Sokkel. Derfor ligger Kirken nu i et Hul midt i Byen,

dog knapt saa dybt som Domkirken i Ribe. Men naar man staar her ved Foden af Kirken og kigger op mod de omliggende Huse, har man et mærkeligt, tankebevægende Maal for Mængden af de henfarne... Byen er ældgammel. Naar den har fejret 500-Aars Jubilæum i 1940-erne, er det blot fordi der tilfældigvis var bevaret en Fornylse eller Bekræftelse af dens Købstadrettigheder fra 1400 og en saadan skulde indhentes ved hvert Tronskifte. Selv som Handelsstad er den sikkert langt ældre, skønt den ikke som Ribe kan møde med et Brev fra salig Valdemar Sej. Allerede i Jernalderen laa her en Landsby af firkantede Langhuse med vidjeflettede, lerklinede Vægge og Dør paa Langsiden...

Borger betyder Beboer af en Borg. By-samfundet beskyttede sig tidligt med Volde og Palisader, siden hen kom dertil murede Porte og Taarne, hvorfra man kunde kaste Sten og hælde kogende Vand og Tjære ned over fremstormende Fjender. Lykkedes det ikke at holde dem ude, havde man yderligere Gadelænker inde i Byen, Jernkæder, der kunde spændes fra Genbo til Genbo, og

Om Brugen af Gadelænker

det fortælles, at man rev Tagstenene af Husene for at dænge dem over Fjenderne, naar de var indfiltret i Kæderne... Maaske er de Jernguirlander, hvorpaa man endnu i Bombellyvernes Tidsalder kunde se Børnene gyngende mellem Stenpillerne foran Amtmandsboligen i Middelby, en Rest af saadanne Gadelænker...

Det var Borgerpligt at møde væbnet, naar Faren truede. Størsteparten bar Spyd; Ordet Spydborger eller Spidsborger er nok en Mindelse om den Selvbevidsthed og Selvretfærdighed det affødte... I den lange Fredsperiode efter 1720 forfaldt den ældgamle Borgervæbning, men Frederik VI udstedte i 1801 atter Befaling om, at der i enhver Købstad skulde oprettes et Korps af borgerlige Militære som et Led i det nationale Forsvar. Da rustede Borgerne sig igen, mange med saa meget større Glæde, som de derigennem fik Lejlighed til at bære en straalende Uniform og til at hæve sig over andre. Den langskødede Uniformkjole var rød med blaa Rabatter og besat med Snore og Kvaster, dertil bares Sabel og Patronstaske i hvidt Krydsbandoler. Men det martialske Indtryk svækkedes dog i nogen Grad af de bedsteborgerlige Mavers Domineren. I sine Erindringer fra Aarhus i 40-erne giver kgl. Fuldmægtig Rasmus Nielsen denne Skildring af det stedlige Borgerværn:

»I Aarhundredets første Aar havde Patriotismen skabt Borgervæbningerne, vistnok med det Maal for Øje at forsvare »Arnen«. Da Krigen var endt, vedblev Borgervæbningerne at bestaa, men de stod nu ikke mere i Mars' Tjeneste, det var Forfængeligheden, der holdt dem ilive. Uniformgalskaben havde sin store Del deri, og saa var der

det mageløse, at hvis man kunde blive Borgerofficer, saa kom man i Rangen, Madammen blev Frue og Døtrene, som hidtil havde maattet nøies med at være Jomfruer, blev Frøkener. Og hvor herligt er det ikke saaledes at kunne hæve sig over sine Lige-mænd! En Rangsperson, det er dog noget ganske anderledes udmærket end at være et almindeligt Menneske. Naar man var Lieutenant i Borgervæbningen, kom man til at kommandere over de andre almindelige simple Borgere. Dragonerne skulde gøre Honneur for Borgerofficerer i Uniformen. Borgervæbningen var Byens Stolthed. Officererne, eller mange af dem, kroede sig som Haner, tog Sagen alvorligt og bildte sig ind, at de vare Militaire og kunde bruges som saadanne. Denne Vildfarelse blev de forresten grundigt revne ud af i 1848. Da Armeen efter Slaget ved Slesvig rømmede Halvøen og først det falske Rygte om, at Slaverne fra Rendsborg vare slupne løs paa Jylland, senere den virkelige Sandhed, at Fjenden nærmede sig, traadte frem, pakkede Borgerne deres Uniformer ned i Kjælderen eller paa andre hemmelige Steder, medens Geværerne, nogle stakkels gamle ubrugelige Muskedonnere med Flintestenslaas, bleve bragte ombord i nogle Jagter og sendte til Samsø. Den drabelige Borgerofficer gav sig det mest muligt tamme og fredelige Udseende for ikke at irritere Fjenden. Herved fik Borgervæbningen et Choc, som den aldrig forvandt, den sygnede hen, til den omsider ganske forsvandt.«

Den sidste Borgervæbning blev ophævet i 1870. Naar Middelby-Borgere senere trak i de brogede Uniformer, var det kun for at kaste Glans over Byens Festsdage ved at stille til Parade paa Torvet. Ellers var de saare

Ingen Borg uden Taarn

lidet krigeriske. Men i Sindenes Dyb bevareres trods alt de middelalderlige Forestillinger om en Bys Udseende; den burde være borglignende, truende med Taarn og Tinde. Skønt det nye Middelby, der voksede op efter 1900, næppe tænkte paa at føre Krige, forlenede den dog alle sine offentlige Bygninger med et kampberedt, fæstningslignende Udseende. Selv saa neutral en Ting som Vandtaarnet fik Skikkelse af en Røverborg med Skydeskaar og Udbygninger, — hvorfra man kunde hælde kogende Beg ned i Hovederne paa Angriberne, hvis der var nogen, og hvis det overhovedet havde været muligt at komme ud i dem, hvad det ikke var. Den store skikkelige Beboelsesejendom, der blev opført i Søndergade i 1930, fik Navnet Sønderborg, Bundrekorden blev samtidig slaaet i Villakvarteret med et spirbesat Dukkehus, der fik Navnet Lilleborg. Da Raadhuset kort efter skulde fornys, og Arkitekten gjorde opmærksom paa, at der absolut ikke kunde anbringes noget nyttigt i saa kostbar en Ting som et Taarn, undtagen Skatteydernes Penge, rejste Borgersindet sig i Harmen. En Indsender erklærede i Avisen, at Raadhuset var Byens Borg, og at ingen Borg kunde være uden Taarn. Og saa kom der da ogsaa baade Taarn og Spir paa Raadhuset. Det knejsede højt over Byen, Borgerne fik Styrke og Selvtillid ved at betragte det og følte sig sikre paa, at fremmede vilde blive imponerede. Taarnet tjente foruden det skønhedsmæssige og Tilfredsstillelsen af traditionelle Fordringer samme Formaal som de Udbygninger, det engang var Mode at lade gøre foran paa Hoser og Ridderrustninger for at markere den virile Kraft.

*

Med Kanonernes Udvikling fik saavel Byborge som Adelsborge Grundskuddet. Men Byporten bevarede sin Betydning som Toldstation. Lige udenfor Porten laa Akciseboden, hvor Tolderne holdt Vagt for at afkræve Konsumptionsafgift af toldpligtige Varer. Ofte holdt der lange Rækker af Vogne og ventede paa at blive visiteret. Tolderne jog deres 1½ Meter lange Jernsøgere ind i Halmlæs og Sække, og hvad de stødte paa, blev gravet frem og konfiskeret som Smuglergods. Der frembød sig naturligvis rig Lejlighed til Chikaneri fra Toldernes Side, og undertiden var de ikke lidet nærgaaende, f. Eks. naar de omhyggeligt følte efter, om Bondekonerne ikke havde skjult en ekstra Skinke under Skørterne. Dog gives der ogsaa Eksempler paa det modsatte, f. Eks. fra Aarhus, hvor Musæumsdirektør Peter Holm ved at fortælle om en ung Pige fra Todbjerg, der kom kørende i sin Enspænder med et Par lækre Skinker snildt indpakket i Tæppet, hun sad paa. Hun følte sig noget beklemt, mens Tolderen undersøgte Vognen, og endnu mere, da han saa op paa hende og spurgte: »Er der mere?« Lyve vilde hun ikke, og saa svarede hun listigt, omend rødmende: »Saa har jeg kun to Skinker smaa, og det er dem, jeg sidder paa.« Da vakte Tolderens Chevalereskhed, og han hilste og smilte: »Kør kuns ind, lille Jomfru.«

Trods Kontrollen gik meget Smugleri i Svang... Paa Koldinghus staar et Rejse-skrin, der bærer Aarstallet 1680. Hele Forpartiet kan løftes op og afdækker da en dobbelt Bund. Hvad Formaalet med Finessen har været, kan der næppe herske Tvivl om. Og Toldmusæet i København har et helt Skema med Tværsnit af forskellige

Toldere og Syndere

Vogntyper, saa man kan se de hule Rygstød, dobbelte Bunde og hemmelige Rum. Der savnes heller ikke et Sidestykke fra Bilernes Tidsalder: Den kendte Smugler »Bækkepeter«, havde en Luksusbil til Udenlandsrejser, hvis Dobbeltbund en Dag i 1919 viste sig at kunne rumme 4—500 Pakker Skraatobak ... Som en af de Byer, hvor Toldsvig særlig grasserede i Byportenes Dage, nævnes Horsens. Over Varde og Hjerding smugledes der saa kraftigt til Horsens, at man i denne Bys Butiker fandt »lige saa stort Udvalg af Silketøjer, Flor, engelske Strømper og deslige som i Hamborg«. Selv ansete Købmænd betragtede Smugleri som blot en dristig Forretningsform. Gik det godt, var Smugleren en Helt, en Vovehals med Hjernen og Hjertet paa det rette Sted. Gik det galt, betragtedes han som en Mand, der var ramt af et hændeligt Uheld og som saadan fortjente almindelig Deltagelse. Skønt Tolderne kun gjorde deres simple Pligt, nærede man mange Steder et rasende Had til dem. I Nærheden af Ribe fandt man ikke sjældent bagbundne Toldkarle ved Vejkantene om Morgenens, og en jødisk Købmand i Byen gav Udtryk for det Had, Handelsstanden nærede mod Tolderne, ved offentligt at udtale, at »hvis han engang fik fat paa en af disse Posekiggere, saa vilde han tage Værket ud af sin gamle Bornholmer, anbringe Fyren i Kassen med Ansigtet paa Urskivens Plads og tænde sin lange Pibe. Og mens han saa i Ro og Mag gik op og ned ad Gulvet, vilde han spytte Tolderen i Ansigtet, hver Gang han passerede Uret«!

Tolderne selv havde ikke altid det rene Mel i Posen. De var særdeles slet lønnede og alene af den Grund modtagelige

for en liden Dusør. Om en Faaborg-Tolder hed det sig, at hans Valgsprog lød: »Gir I mig en Mark, lukker jeg det ene Øje, gir I mig to, ser jeg endnu mindre godt, men gir I mig en Rigsdaler, kan jeg hverken se eller høre.« Særlig Opsigt vakte Tilstandene paa Toldkontoret i Kolding 1817. Her havde en ung Skriver udstedt et falsk Kautionsbevis, som han havde forsynet med sin Chefs, Toldkasserer H. A. Wetsches Navn. Wetsche meldte det, men den unge Mand hævnedede sig ved ogsaa at anklage Toldkassereren for Svig. Der blev nedsat en Undersøgelseskommision, og det viste sig da, at ikke blot Toldkassereren, men selve Inspektøren, en Fuldmægtig og flere Kontrollører, ialt 12 Personer havde snydt Staten.

Gang paa Gang klagede Indsendere i Bladene over Besværet ved Byporten, og tilsidst fremsattes den Paastand, at det hele var en farceagtig Foranstaltning: »Det kan med Grund siges, at det er en helt unyttig Foranstaltning at lukke Portene«, hed det f. Eks. »Det kan være rigtigt at lukke Portene paa en Fæstning, for derved hindres Tilførsel, saa at ikke engang en Kommenskringle kan komme ind, hvilket kan sees af Olysses von Itacia, hvor Chilian hindrer Tilførsel til Troia. Men en aaben By kan jo begribeligvis ikke lukkes af. Om Natten bliver Byens Porte lukkede og kan kun passeres, naar man har vækket Consumptionsbetjenten. Man lader da helst den stakkels Mand sove i Fred og transporterer i Stedet Varerne ind gennem en af de mange Haver, der med Bagsiden vende ud til Veiene bag om Byen«.

Desuden hæmmede Byportene og hele Afspærringssystemet i høj Grad Byens Udvikling. Bedre end Tal giver følgende Notits i

Spritsmuglere og Privatsmuglere

den omrejsende Portrætmaler Hans Hansens Dagbog fra 1790-erne Indtryk af de smaa Købstæders Størrelsesforhold: »Tisted var saa ringe, at naar et Lam skulde slagtes, maatte hele Byen prænummerere, thi ellers vilde Slagteren ikke risiqvere saa stor en Slagtning«. Dette beskedne Omfang bevarede den danske Gennemsnitsby lige til 1851, da Akcisen endelig blev ophævet. For at faa Luft for den mangeaarige Irritation, Byportene havde givet Anledning til, rev man dem ned med haard Haand. Kun Stege og Faaborg lod dem staa som maleriske og morsomme Minder om den svundne Tid...

Det følte som Befrielsen for en Spændetrøje, da Akcisen endelig forsvandt, og Byen begyndte straks at kravle ud langs Vejene, der snart strakte sig som Egerne i et Hjul ud i Omegnen.

Smugleriet gik nu kun Søvejen. En særlig Trafik opstod, efter at den høje Spiritusbeskatning var indført i Danmark og forbudslignende Tilstande i andre Lande. I mørke Nætter glimtede Lommelygternes Signaler langs Fjorden ved Middelby. Der svaredes ude fra Havet, en Baad sattes ud og store Spritdunke bragtes i Land og førtes op til ventende Lastbiler. Smuglerne sejlede med slukkede Lanterner. Kom Toldkrydseren, maatte de flygte i en Fart, eller Dunkene maatte bindes sammen og sænkes i Vandet. Maaske fandt de dem aldrig igen. Selvom Ladningen kom frelst i Land, lurede Statspolitiet. Risikoen var stor, men gik det godt, svarede Fortjenesten dertil. Og Smuglerne var opfyldt af krigerisk Fribyteraand. Det var dem en Lyst at narre Tolderne. En Morgen fandt man en lyserød Plakat paa Døren til Toldkontoret i Rudkøbing; der stod med store Bogstaver:

Hvorfor skal man betale Told,
naar Tolden den kan spares?
Ja, blir man fanget, er den kold,
men den kan sagtens klares.
Det hed engang: Du danske Gut,
tag Vare paa din Skude.
Nu hedder det: Sænk ned din Sprut,
for Tolderen er ude!

Med Hilsen en kendt Spritsmugler.

Sligt fordømte den gode Borger selvfølgelig. Det gamle Syn paa Smugleri deltes ikke mere — officielt, og Tolderne betragtedes efterhaanden som de nyttige og fortjente Statstjenere de var. Men ikke desto mindre regnede mange i deres Inderste Smaasmugleri for en Slags uskyldig Sport. Da det blev almindeligt at gøre Ferierejser til Udlandet, blev det lige saa almindeligt at berette om, hvor mange Indkøb, man havde smuglet med hjem. Af Retssager nu og da, naar Forsøget glippede, kunde man se, at selv Samfundets Spidser deltog i den statsbedrageriske Trafik. Ethvert Menneske har et Stykke af en Forbryder i sig; en Smule Spillerum maatte han have nu og da, og det gav man ham altsaa indenfor Rubriken Toldsvig. Men man skelnede skarpt mellem den lille Privatsmugler og Storsmugleren, i nogle Tilfælde ogsaa mellem eget og andres Smugleri.

*

Til de oprindelige Borgerpligter hørte ogsaa Brandtjenesten. Men forøvrigt kom alle Mand af Hus, naar Brandraabet lød gennem Middelalderbyen med de mange straatækte Huse, for alle var truet paa Liv og Ejendom. Den løsslupne Ild var Byens værste Fjende. Og dog varede det flere Aarhundreder, før Straatagene forsvandt. Om St. Hedinge skrev Molbech f. Eks. i 1811: »Ved at se denne By kan man vel omtrent gøre

Det borgerlige Brandværn

sig et Begreb om en liden Købstad i Danmark, som den var for tre til fire hundrede Aar siden. Den største Del af Husene er straatækte og ligne udentil Bønderhuse. Man ved en Tid ikke ret, om man er i en Landsby eller i en Købstad«. Straatage og Rørtage var lune om Vinteren og kølige om Sommeren og tætte hele Aaret rundt, hvilket de teglhængte ikke var. Gang paa Gang maatte man erstatte Husenes Træværk, fordi det regnede ned mellem Teglstenene, først da man fik Vingesten med Fals blev Tagene tætte og de gamle Tækkematerialer fortrængt.

Faren for Ildløs lurede overalt i den straatækte By, ikke mindst i den Tid, da man ikke havde Skorstene, men lod Ild og Røg svæve op mellem Skinkerne og Pølserne under Taget og selv om at finde ud af Røghullet. Der kunde opstaa Ildløs, naar Gnister sprang ud af de aabne Ildsteder, naar man laante Ild hos Naboen, fordi den var gaaet ud paa den hjemlige Arne eller naar man kogte Tjære. Det hed i Byvedtægten fra 1600-Tallet: »Hvo som linder Tjære enten ved Stranden eller i Byen udenfor det dertil forordnede Ildsted, han skal bøde til Kongen og Byen 40 Mark, endog det ingen Skade gør, men kommer der Skade deraf, det Gud forbyde, da gaar det over hans Hals efter Loven«. Trods Forbud mod Straatage, Brug af Fakler og senere Cigarrygning i Gaderne og Dødsstraf for letsindig Omgang med Ild, og trods Vægternes hver Aften gentagne Formaninger om at være klog og snild og vogte Lys og Ild, opstod der Gang paa Gang katastrofale Brande. I Middelby som i de fleste andre danske Købstænder, der er mange hundrede Aar gamle, er det en Undtagelse at finde Bygnin-

ger, der er mere end 100 Aar. Hvad der ligger før Brandvæsenets Forbedring er forsvundet. En Brand i ældre Tid var oftest fuldstændig ødelæggende. F. Eks. nedbrændte 160 Gaarde og Huse i Roskilde i 1647, og Udsigterne til at faa Bygningerne rejst igen, var saa ringe, at Tomterne blev udlagt til Mark. I 1726 brændte 150 Ejendomme i Viborg, over Halvdelen af Byen, og deriblandt Domkirken, Bispegaarden og Raadhuset. Et Indtryk af de brandlidtes Stilling giver Rektor Ostenfelds Nødraab til Kongen: »Nu er opbrændt for mig mine Midler, ej mindre end 22 Vaaninger foruden min egen Gaard, som var en af de bedste i Byen, med alt, hvad jeg ejede, saa at jeg ikke beholdt uden 17 Bøger af mit Bibliotek«. Paa en eneste Nat kunde saadan en Rigmand og Stor-Husejer blive bragt til Tiggerstaven. Det er intet Under at Tanken paa Brandfare fyldte Sindene, selv i den Stund, hvor man rejste en ny Bygning, og at mange skrev over deres Døre ligesom den kendte Bygherre og Storkøbmand Oluf Bager i Odense: »Gud Fader, Søn og Helligaand, fri disse Huse fra Vaade og Brand«. Over aabne Ildsteder i gamle Huse i Middelby har der ofte staaet: »Vort Køkkenild og Arnested, har du O Gud dit Øie med. Bevar os fra Ulykkens Ild, og gjør os ikke husevilde«.

Hver Gang Byen var hærget af en Brand, maatte de forarmede Borgere gaa Tiggergang mellem deres Naboer og henvende sig til Regeringen om Skattefrihed og Hjælp. Ofte ydedes den beredvilligt fra begge Sider, men det hændte ogsaa, at Regeringen afviste enhver Tale om Støtte, f. Eks. efter en ødelæggende Brand i Kerteminde, fordi Borgerne ikke havde adlydt Befalingen til »at afbryde deres Straatage«.

En Brandudrykning for 100 Aar siden

Omkring 1700 blev der dannet nogle enkelte smaa »Assurance-Societeter« rundt om i Landet, men de foreslog kun lidet overfor Katastrofer som Kæmpebranden i København 1728 og de store Ildebrande, der fulgte i flere Købstæder de næste Aar, og Regeringen indsaa nu, at det blev nødvendigt at tage Sagen op. Det skete ret hurtigt i København, men først i 1761 udstedtes en tvungen »Brandforsikrings-Anordning for alle Dannemarks Kiøbstæder«. En af de tungeste Byrder, der havde hvilet over Sindene blev derved lettet.

De ældste billedlige Fremstillinger af Brandværn viser Folk med Hager, hvormed de river Taget af den brændende Bygning. Om at redde den var der aldrig Tale; kunde man hindre Ilden i at brede sig, var man tilfreds. Til dette Formaal brugtes ogsaa Huder, udblødte i Vand og Gødning, som kunde trækkes over de truede Nabo-gaarde. Omkring 1700 fik Byen sin første Brandsprøjte og sin første Brandvedtægt. Der udnævntes en Brandmajor og bestemte Borgere udpegedes til »at gaa med Slangen«, at sørge for Vand ved Hjælp af Sluffer og Kar, til at pumpe o. s. o., men faktisk skulde alle »baade gamle og unge Mandspersoner, som var dygtige« give Møde, naar Brandalarmen lød og hjælpe til efter Brandmajorens Anvisninger. For at muliggøre et øjeblikkeligt Angreb paa Flammerne blev det endvidere paabudt enhver Husejer at have Læderspande hængende parat i Portrummet — adskillige af dem hang der endnu omkring 1920. De gamle Brandsprøjter var dog højst ufuldkomne og blev i Reglen hurtigt stoppede, navnlig naar de skulde forsynes med Vand fra Rendestenene. Men efter 1800 indfor-

skrev man fra England en ny forbedret Model. Det blev Byens Stolthed. H. C. Andersen fortæller i sine Erindringer fra Skoleaarene: »Sildig om Aftenen kom vi til Slagelse, hvor Gjæstgiver-Madammen fortalte mig paa mit Spørgsmaal om Byens Mærkværdigheder, at der især var: Bastholms Bibliotek og Byens nye, engelske Sprøite. Naar Byens engelske Sprøite skulde ud, bad Skolen sig altid Lov; hvem der havde Bekjendskab med Politimesteren, fik Lov at sidde ved de aabne Raadstue-Vinduer, der saaledes altid vare fyldte med Damer. Garderne vrimlede af Folk«. Fremskridtsbyen Odense fattede i 1845 den dristige Plan at lade en ny Brandsprøjte udføre i Byen selv af Kobbersmedemester Boemann i Stedet for at bestille den i Udlandet. Det lykkedes over al Forventning, og et Vidnesbyrd om Datidens Vurdering af Brandsprøjter er det, at Odenseanerne betragtede den som selve Symbolet paa Selvtillid og Fremdrift og formulerede det senere saa hyppigt benyttede Slagord om deres By, at den altid var »første Sprøjte«.

Af en Brandudrykning (i Aarhus) i 1840-erne har Fuldmægtig Rasmus Nielsen givet følgende Rids:

»Byens Brandvæsen var efter Omstændighederne ikke saa daarligt. Naar Ildebrande opdagedes, skyndte man sig hen til Domkirketaarnet, og ved Hjælp af et nedhængende Reb satte man Stormklokken i Bevægelse. Den, der kom først, fik 10 Rigsdaler i Douceur. Derefter søgte Vægterne at gjøre den størst mulige Larm ved at støde i deres Piber og brøle Brand! Brand! Trommen gik. Stadstambourens Trommehvirvler vækkede dem, som Vægterens Skraal ikke havde vækket, Dragonregimentets Trompe-

Hov, Vægter

tere blæste Alarmsignaler. Folk styrtede ud paa Gaden, og gjorde hvad de kunde for at forøge Larmen. Alle de, der havde Heste, havde ogsaa Sluffer, en Slæde med en Vandtønde paa og Bjælder, og disse Sluffer foer afsted med trampende Heste hen over den knudrede Stenbro til Brandstedet. Sprøiterne kom rullende, naar de i Brandkorpset indrullerede Karle og Haandværksvende vare arriverede til Sprøitehuset ved Domkirken. Brandmajoren og Brandofficeerne, i graa Uniformskjoler med sorte Rabatter og trekantede Hatte med gule Fjerduske, kommanderede. Saa blev der sprøitet og revet Mure ned. De nærmestliggende Bygninger blev tildængede med Vand for ikke at fænge. Selve det brændende Hus lod man nogenledes brænde af til Grunden. Man formaaede ikke at slukke Branden, men man hindrede den i at brede sig. Dette Resultat maatte efter Datidens Forhold anses for tilfredsstillende. Saalænge Branden stod paa vedblev man at klemte med Stormklokken, og Klemningens Styrke rettede sig efter Ildens Heftighed. Paa denne letfættelige Maade holdtes hele Byen a jour med, hvorledes Branden udviklede sig.«

I mange Købstæder af Middelbys Størrelse bevaredes det gamle System, og i 1880-erne var Antallet af mødepligtige ved Brandvæsenet paa Grund af Byens Vækst forøget til over 800. Til Gengæld var Medlemmerne af dette borgerlige Brandværn jo ikke udpræget faglige Dygtigheder. Først i 1904 fik Byen et fast Korps af professionelle Brandfolk. Og Tekniken udvikledes samtidig enormt; man fik Dampsprøjter og Krybestiger og senere Motorsprøjter. I Forbindelse med Udviklingen af Vandværkets Ledningsnet og Brandhanerne i Gaderne, havde

man nu et Brandværn, som hyppigt kunde kvæle en Ildløs ved dens Opstaaen og næsten altid begrænse Ilden til den Bygning, hvori den var opstaaet. Den aarhundredgamle Angst for Ildløs var dermed forsvundet. Det gik saa vidt, at større Brande undertiden betragtedes som en Slags Folkeforlystelse. Man kunde læse i Bladene bagefter, at »Branden frembød et pragtfuld Skue«, som var det et Festfyrværkeri. Men Tekniken havde samtidig tilvejebragt nye Muligheder for Ildebrande: glemte Gasblus og elektriske Strygejern o. s. o., og trods det lysere Syn paa den enkelte Brand og Brandvæsenets Effektivitet gjaldt stadig det gamle Ord om, at Ilden er en god Tjener, men en streng Herre. Der indebrændte 1930—40 trods alt hvert Aar 10—15 Mennesker og ca. 5000 Dyr i Danmark, og Værdier for ca. 50 Millioner Kroner gik hvert Aar op i Røg. Samlet paa et Sted vilde det sige, at de aarlige Brande stadig tilintetgjorde saa meget som en mellemstor Købstad.

*

Foruden Forsvar og Brandtjeneste maatte Borgervæbningen oprindelig ogsaa besørge Byens Vagttjeneste: holde Udkig fra Byporten og Kirketaarnet og patruljere i Gaderne fra Solnedgang til Hanegal. Det var baade en livsfarlig og ubehagelig Pligt, især for de mindrebemidlede Borgere, der ikke havde Raad til at sende en Karl i deres Sted. Omsider blev det borgerlige Ombud da ogsaa afløst af et fast Vægterkorps. Hver Aften, naar Lyden af Byhyrdens Horn var døet hen, lød Taarnvagtens Raab over Hus-tagene: »Hov Vægter, Klokken er slagen 8« — trende Gange gentaget mod Syd, Vest og Nord, hvorpaa han angav Vindretningen. Og



Byen breder sig til alle Sider og sprænger de middelalderlige Volde. — Stege i Middelalderen og nu.

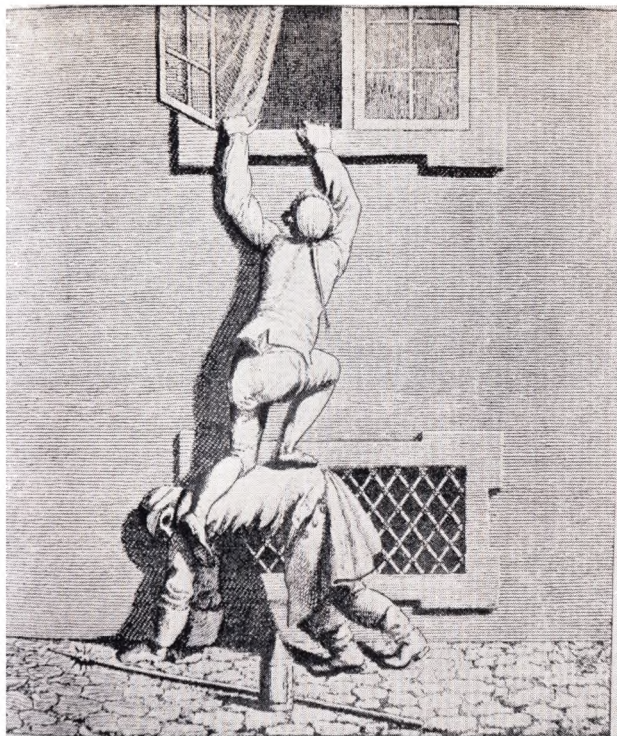




I Middelalderbyen var der Gadelænker, som kunde spændes fra Genbo til Genbo, hvis Byporten ikke kunde modstaa Fjenderne.

Den middelalderlige Byport i Faaborg, hvis Byg-herre næppe har drømt om, at der engang skulde køre Rutebiler igennem den. — Stadens offent-Udraaber er fotograferet i Forgrunden.





Kobberstik fra 1787. »Det er ikke godt for Mennesket at være alene« illustrerer Vægterens Hjælp-somhed. Det skal ifølge Overleveringen være efter en Tegning af Abildgaard.



Den moderne Vægter fra de forenede Vagtselskaber.



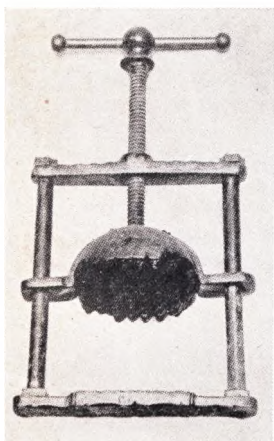
Den syngende Vægter med Morgenstjernen er gen-opstaaet i Ribe — som Turistattraktion.



• *En Morders Hoved sat paa Stage. Mestermanden har hamret et Spiger fra oven gennem Kraniet ned i Stangen. — Hjørring Musæum.*



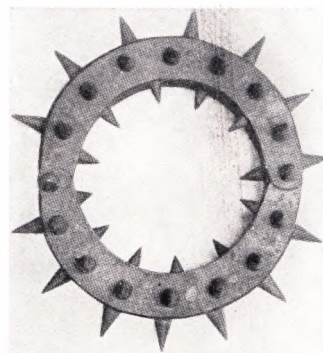
Paa Næstved Musæum opbevares Øksen, hvor med Balle-Lars blev halshugget.



En Knæskal-Knuser.



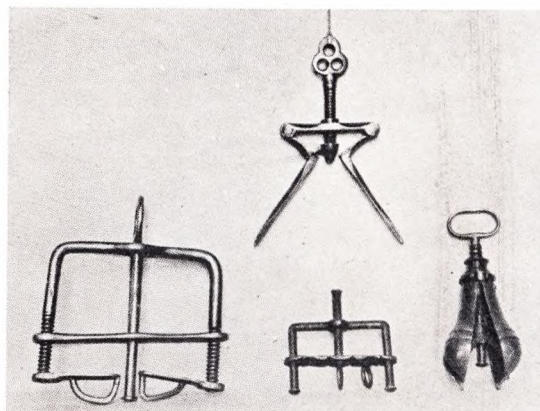
Skorstensfejeren med Udstyret til at stige og fare en Skorsten: Munddug og Kappe, bærer den samme Dragt som Mestermanden i gamle Dage.



Jernkraven.



Jernet, hvori Skomager Johansen blev lagt, efter at han havde faaet 70 Gaarde og Huse i Varde til at futte af, opbevares stadig paa Varde Musæum.



Fra Nationalmuseets Samling af Torturedræsker. Yderst tilhøje den gyldne Pære, der puttedes i Delinkventens Mund og derpaa spiledes op.

Vægteren som Vækkeur

saa oplod hver Vægter nede i Gaderne sin Røst og sang: »Naar Mørket Jorden binder...« Hvert Kvarter udraabte Taarnvægteren Klokkeslag og Vindretning tre Gange, og hver Time lød Vægtersangen gennem Gaderne, Kl. 9 »Nu skrider Dagen under«, Kl. 10 det mest betydningsfulde Vægtersvers, der forkyndte Borgernes Sengetid:

Om du vil Tiden vide,
Husbonde, Pig og Dreng,
Da er det paa de Tide,
Man føjer sig til Seng,
Befal Dig Herren fri,
Vær klog og snild,
Vogt Lys og Ild,
Vor Klokk' er slagen ti.

... og videre lød Taarnvagtens Raab og Vægternes Vers, et for hver Time Natten igennem, til Kl. 5 Morgen. Slægt efter Slægt dyssedes i Søvn eller holdtes vaagen af Vægtersangen. Ogsaa efter at den nye Tids Musik i Dur og Moll havde vundet Indpas paa 1600-Tallet blev Vægterne ved med at synge den middelalderlige Melodi i den gamle Kirkemusiks Stil og de højtidsfulde Ord, som ifølge Overleveringen skulde være forfattede af Thomas Kingo.

Paa Hovedet bar Vægteren en svær Læderkabuds, Kroppen var hyllet i en lang grøn Rock, sammenholdt med et Bælte, som desuden fandt Anvendelse, naar berusede Personer skulde bindes til en Stige under Transporten. I den ene Haand havde han en Hornlygte i den anden en Morgenstjerne. Det var det spøgefulde Navn paa Vægterstaven, som ellers ingenlunde var til at spøge med — i sin oprindelige Form et af de ældste Krigsvaaben for Fodfolk, bestaaende af det nederste af et ungt Træ med smedede Pigge i Rodenden. Vægteren maatte

have noget forsvarligt at vare sig med i de nattemørke, urolige Gader. Forløbet af et typisk Sammenstød var følgende en Vinternat i Ribe 1593: Harder Jepsön løb hujende og skrigende gennem Gaderne med draget Daggert. Flere Vægtere samledes for at afvæbne den balstyrige. Det lykkedes ogsaa, men han havde hemmeligt to smaa Knive paa sig, og før man fik ham overmandet, havde han stukket to af Vægterne ihjel. For dem og deres Efterladte var det en ringe Trøst, at Regeringen senere dekreterede, at Synderen skulde »straffes uden al Naade med Hjulet fra nedent op«. En lignende Risiko var Vægterne udsat for Nat efter Nat. Noget bedre blev det, da Byen fik Tranlygter, men det forøgede jo samtidig Arbejdet, idet Tændingen og Pasningen af Lygterne ogsaa skulde bestrides af Vægterkorpset. Foruden at holde Udkig, navnlig efter mulige Ildebrande, og fungere som vandrende Slagure, ydede Vægterne rent privat Folk talrige Tjenester. Naar man skulde tidligt op, bandt man sig en Snor i Armen, lod den hænge ud af Vinduet og bad Vægteren trække til, naar det var Tid at komme op. Fra Roskilde omtales et Eksempel paa, at Vægteren kaldtes ind som Fjerdemand til en L'Hombre og bestred Hvervet upaaklageligt Natten lang, dog med en Afbrydelse hver Time, hvor han gik ud og understregede sin Aarvaagenhed ved at lade Vægtersangen gjalde. I den galante Tid skal Vægteren ikke sjældent have lagt Ryg til, naar en Galan ved Nattetid skulde ind ad et højtsiddende Vindue — som det f. Eks. ses paa et Stik, der tilskrives selve Abildgaard.

Men trods deres Uundværlighed var Vægterne saa usselt lønnede, at de maatte ar-

Den kvindelige Vægter

bejde om Dagen for overhovedet at kunne eksistere. I Reglen savede de Brænde for Folk, og deres Koner maatte ogsaa bidrage til Hjemmets Opretholdelse...

I Fortællingen »Vægterfamilien« skildrer Ingemann et Selskab, hvorunder man hørte den store og kraftige Vægter Hans Jørgens dybe Bas ude fra Gaden — men ved næste Timeslag en spinkel og klar Røst. »Enten har I en Hexemester til Vægter her,« erklærede en af Gæsterne, »eller Jer Kæmpekarl har byttet Post med en øvel Opera-sanger.« Just, som Gæsterne var ved at bryde op, lød Vægterpiben ude paa Gaden. De skyndte sig ud for at se den store Vægter bakse med Urostifterne, men i Stedet for saa de en Skikkelse ligge paa Brostenene, slaaet til Blods af nogle Svirebrødre, der var forsvundet i Mørket. Da Vægteren kom under Lægebehandling, viste det sig at være »en fintbygget og særdeles smuk ung Kvinde med en rig, glindsende sort Haarfyldte under Vægterhuen«. Hun talte tilmed med fremmed Akcent og for at fuldkommengøre det forvirrende Indtryk faldt en fransk Udgave af Racine ud af Vægterkapens Lomme. Hun gav den Forklaring, at hendes Mand havde haft Feberen i det sidste halve Aar, og at hun i den Tid havde taget Vagten for ham hver Nat fra Kl. 2, naar der plejede at være fredeligt paa Gaderne, for at den stakkels Mand kunde faa Kræfter til at hugge Brænde om Dagen. Til Oplysning om sit Kendskab til Fransk fortalte hun, at hendes Mand havde været med de fremmede Besættelsestropper i Nordfrankrig i 1816, og at hun trods sin Families Protest var fulgt med ham til Danmark... Nu er det just ikke Ry for historisk Paalidelighed, den elskelige B. S. In-

gemann har vundet med sit Forfatterskab, men det mest fantastiske ved denne hans Fortælling er, at dens Baggrund er bitter Virkelighed. I 1872 bragte Sorø Avis en Nekrolog af Professor A. Rothe om en afdød Kvinde, Alexandrine Knudsen, født Deggang i Epinay, der var fulgt med den danske Dragon Peter Knudsen af Kærlighed og havde ombyttet gode Kaar i Barndomshjemmet med en dansk Vægterkones fattige Lod. Peter Knudsen havde oprindelig været Arbejdsmand, men blev senere Natvægter og Staldkarl ved Sorø Akademi. Dog kneb det ham at passe sin Gerning paa Grund af Sygdom. Men, skrev Professor Rothe: »for at der ikke skulde klages over, at Mandens Gerning ikke blev udført, gjorde Alexandrine den tildels. Den kærlige, trofaste, driftige Hustru — foruden at passe Mand, Hus og Børn — striglede, fodrede, sadlede Heste, holdt Stald og Ridehus rene etc., hentede den svage Mand hjem fra Gaden efter Midnat, iførte sig selv Vægterdragten og gjorde Vægtertjeneste til henad Morgenstunden«.

Selvom man egner sig udmærket til at hugge Brænde om Dagen og vaage om Natten og bekæmpe krasbørstige Bøller, er det jo ikke sikkert, at man tilmed er forsynet med en himmelsk Røst. Mange af Vægterne var det ikke, og nogle af dem vidste det selv. Da Bispinde Balslev laa for Døden i Ribe, undlod Vægterne at synge deres Vers paa Vejen forbi Bispegaarden. Men den døende Dame lod dem da vide, at det netop vilde glæde hende, om de sang de kønne gamle Strofer udenfor hendes Vinduer. Der gives ogsaa andre Eksempler i Litteraturen og i Memoireværker paa at Folk har været glade for Vægtersangen, men flere paa det

De flauē og jammerlige Vers

modsatte. Paa 1700-Tallet stod der Indlæg i Bladene om, at Versene »udbræges, udskraales, udstammes, udhakkes, udbroles«. Og 100 Aar senere hed det, at de var »flauē og jammerlige, noget usselt Tøjeri, som rettelig burde afløses af en god kort moralsk Sentenz eller Advarsel, hvori der var nogen sund Sans«. Men Vægterne sang videre, i flere Byer forstummede Vægtersangen først omkring 1900. Natvægteren Severin i Middelfart satte først Morgenstjernen fra sig i 1908; den staar nu i Henner Frisers Hus. I Ærøskøbing fortrød de saa sent som i 1914, at Vægtersangen var forstummet og vedtog at indføre den igen om Aftenen til og med Kl. 24. Det blev dog ikke til noget, vist paa Grund af Vægternes manglende Stemmemidler. I Ribe afskaffedes baade Vægterne og Vægtersangen i 1902, skønt 300 Skatteydere protesterede derimod. Borgmesteren erklærede, at en dygtig Politimand var at foretrække for en Sanglærke. Men den syngende Vægter genopstod igen i Ribe i 1930-erne i sin gamle Skikkelse med Lygte og Morgenstjerne, — dog kun om Sommeren og som Turistattraktion...

Endnu i Vægternes Blomstringstid, i 1801, fik Byen Politibetjente til at overvaage Ro og Orden om Dagen. Disse første og de følgende Generationer af Betjente var ældre, lidt blaanæsede Borgere, som det var gaaet tilbage for. De var ikke særlig mobile, heller ikke i Tankegang. De bevægede sig adstadigt gennem Gaderne, standsede nu og da for at faa sig en Passiar med en Bekendt eller en Genstand i et Værtshus. Nogen regelmæssig Patruljering var der ikke Tale om. Men efterhaanden fik Politiet flere og flere Opgaver, navnlig efter Retsreformen 1919. Politiet kom til at præge By-

livet i stort og smaat. Ved ethvert Foretagende, om det saa var Anbringelsen af en Markise, maatte man tænke paa Politiet. De gamle sindige Politibetjente afløstes af slankere, mere mobile Ordensbetjente i flotte guldknappede Uniformer og civile Betjente, der troede, de var forklædt, naar de havde almindeligt Tøj paa. Men skønt man havde faaet et meget aarvaagent og omfattende, enkelte fandt det *for* omfattende, Politi, var der stadig Brug for Vægtere, og et helt nyt Vægtervæsen opstod allerede en Snes Aar efter at det gamle var gaaet i Graven. Alt var blevet saa indviklet og uoverskueligt, at Folk maatte leje andre til at passe paa sig selv. Derfor skabte det private Initiativ et nyt Vægterkorps med det Formaal at patruljere paa Privatgrund, hos enhver, der vilde abonnere. Onde Tunger havde ofte paastaat, at man kunde finde de gamle Vægtere sovende paa deres Poster, hvilket jo ikke var noget Under. Men de nye Vægtere var afskaaret derfra, idet de skulde trække Kontrolure op overalt paa deres Runder. Tekniken var gaaet frem... De nye Vægtere kunde ikke syngē, og de saas kun lidt paa Gaden, kun nu og da cyklende fra Sted til Sted, hvor de lukkede sig ind i Folks Forretninger og Huse for at se efter, om alt var i Orden, Pengeskabe og Gashaner lukkede, Maskiner standsede, Lys slukkede. Men i Forbindelse med det nye patruljerende Politi bidrog de til at befordre Trygheden og formindske Frygten for Natten, der var lige saa gammel som Menneskene.

*

Foruden Vægterne tjente Bysvendene til at opretholde Ro og Orden og bag dem stod som en truende Skygge Stadens Skarpretter

Til Spot og Spø

eller Bøddel, ogsaa kaldet Mestermændene. Christian II dekretede, at hver By skulde have sin. En Del af Bøddelens Utensilier, f. Eks. Galge og Kag stod paa Torvet til daglig Skræk og Advarsel. Senere flyttedes Galgen udenfor Byen til Galgebakken, saa det firkantede Stillads, fra hvis øverste Ramme de hængte dinglede i Vinden, omgivet af Ravne og Krager, blev det første opstrammende Syn, der mødte den fremmede, som nærmede sig Staden. Kagen blev staaende paa Torvet, og inde paa Raadhuset havde Mestermændene yderligere et helt Arsenal af saare virkningsfulde Instrumenter. Der var Tommelskruer, som blev snøret om en eller flere Fingre, Strækkemaskiner, Knæskalsknusere og den gyldne Pære, som Mestermændene eller hans Hjælpere puttede ind i den mistænkte Mund og skruede op, indtil Smerten i det udspilede Svælg fremkaldte den tilsigtede Medgørlighed. — Endvidere var der Fedlen og den spanske Kappe, et Par Beklædningsgenstande, som anvendtes, naar Mestermændene promenerede sine Ofre paa Gaden til Opmuntring og Advarsel for Ungdommen. Kappen var en Tønde med Aabninger til Hoved og Arme, Fedlen et Bræt med Huller til Hovedet og Hænderne. Beslægtet med Fedlen var Gabestokken, som man fremstillede de formastelige i til offentlig Beskuelse enten paa Torvet eller udenfor Kirken. Til Spotten hørte ofte en korporlig Revselse af Mestermændens risflettede Spø. Og det skal ikke have været usædvanligt, at forbipasserende gav deres Mishag med Lasten tilkende ved Hjælp af Knytnæver og Spytklatter overfor dem, der stod i Gabestokken til Spot og Spø.

Til »Spot og Spe«, som man sagde i overført Betydning, var i endnu højere Grad de

Syndere, som Bødden brændemærkede med Kongens Navntræk eller Billedet af en Galge paa Panden, Ryggen eller Skuldren, eller Lommetyvene, der fik skaaret baade Næse og Ørerne af.

Naar Kvinder forbrød sig mod Kønsmoralen, blev de undertiden dømt til at bære Sten af By: der blev lagt nogle sammenkædede Kampesten om deres Hals, og derpaa blev de med Pauker, Trommer og Piber ledsaget til Byporten af Mestermændene og bortvist for Livstid.

Kagen var en Pæl eller Skamstøtte, eller, som den findes paa Nationalmusæet, af Form som et Kors, hvortil de strafværdige snøredes og behandledes med Spø paa den blotte Krop. Det kaldtes at blive strøget til Kagen, kagstrøget eller hudstrøget, undertiden ogsaa at miste Huden, hvilket sidste var betegnende for den Tilstand, hvori Ofrene befandt sig efter Behandlingen.

Dødsstraffene var: Strikke, Sværd, Økse, Ild eller Vand. Skarpretterens Mesterstykke bestod i at skille et Hoved fra en Krop med ét Slag, og hans unge Hjælpere maatte øve sig flittigt paa Høns og Hunde, før de kom til. Soldater blev sædvanligvis halshugget, Tyve hængt og Hekse brændt. En Modifikation af Dødsstraffen var Benyttelsen af Vippegalgen, hvorfra Delinkventen med sammenbundne Hænder og Fødder slyngedes højt op i Luften for at falde ned og faa gentaget Processen tre Gange for Øjnene af det undrende Publikum. Den dømte havde den Chance at falde saa heldigt, at han slap med en lettere Invaliditet. Ved Østerports Vippegalge i København var denne Chance særlig stor, idet Skarnspandenes Indhold tømtes paa det omliggende Terræn.

Et Kneb med gloende Tænger

Et Tillæg til Dødsstraffen var Partering og Anbringelse paa Stejle og Hjul: en høj Stolpe med et Hjul ovenpaa til at hænge eller lægge Ligstumperne paa. Man kunde ogsaa faa Hovedet sat paa Stage, hvilket — som man kan se paa Hjørring Musæum paa Hovedet af Thomas Bisp (henrettet 1822) — skete ved, at et Spiger hamredes fra oven ned i Stagen. Ved Radbrækning blev den dømtes Knogler knust paa den Maade, at et tungtlastet Hjul langsomt fra neden kørtes opover Legemet. Efter Processens Afslutning fik de mishandlede ofte Lov til at ligge, til de døde af indvendig Blødning og Udmattelse.

Endvidere hørte det til Mestermændens Op-gaver at foretage den sidste videnskabelige Analyse til Bevis for Hekses mulige Forbindelse med Djævelen eller mulige Uskyld. Det skete ved Vandprøven, som bestod deri, at Kvinderne kastedes i Vandet med højre Haand og venstre Fod sammenbundne. Der-som de sank tilbunds (og druknede) var det et Vidnesbyrd om deres Uskyld, Djævelen stod dem ikke bi. Men hvis de flød ovenpaa, og Vandet altsaa skyede dem, saa skulde de have Ild. Af Indberetninger fra Bøddelen Höcker i Aarhus fremgaar det, at det ikke var noget usædvanligt Fænomen, at Vandet skyede Troldfolk. Om en Vandprøve paa Ru-gaards Mark 1686 meddeler han, at en De-linkvent »svømmede som en Gaas«. — Som et Udslag af Humanitet opkom den Skik at binde et Pund Krudt fast til Heksene, før de kom paa Baalet.

1612 kostede det kun to Daler at faa Ho-vedet kappet af; men 1698 var det steget væsentligt. Bøddeltaksterne fra dette Aar saa saaledes ud:

For et Hoved med Sværd af afhugge..	10	Rdl.
For et Hoved med Økse at afhugge....	8	»
For en Haand eller Finger at afhugge	4	»
For et Hoved eller Haand at sætte paa Stejle for hver 2 Rdl. er	4	»
For en at hænge	10	»
For en af Galgen nedtage	4	»
For en hel Krop at lægge paa Stejle og Hjul, Pælen at nedgrave og sætte..	7	»
For at slaa Arme og Ben i Stykker og lægge paa Stejle	14	»
En Krop nedgrave i Jorden	3	»
En at partere og lægge paa Stejle ...	12	»
Hvert Kneb med gloende Tænger	2	»
Brændemærke	4	»
Kagstrygning	5	»
Piske af Byen	7	»
For at vise af Byen eller Herredet ..	4	»
For at brænde en Krop	3	»
For at brænde Pasquiller eller andet deslige	3	»
For at slaa Navn paa Galgen	2	»

Naar en Henrettelse fandt Sted, mødte hele Byen op, Skolemesteren og Børnene havde Krav paa Pladsen nærmest Retterstedet, »for at Straffen kunde gøre desto større Indtryk paa Børnenes Sind og styrke dem i Dyd og gode Sæder«. For de Voksne afgav Henret-telsen en interessant Underholdning; man fyldtes med Velvære ved at se Retfærdig-heden ske Fyldest. Først langt op i Tiden ændredes dette Syn paa Sagen. H. C. An-dersen skildrer en Henrettelse i Korsør paa den Tid, da han gik i Skole i Slagelse:

»Ved denne Tid skulde der i Nærheden af Sjælsgøer tre Mennesker henrettes. En ung 17aarig Pige der, eftersom Faderen var imod hendes Kjærlighed fik Elskeren og Tjenestekarlen til at dræbe ham, efter at hun selv, forgjæves, havde forsøgt det med Rottekrudt. — Øverste Klasse fik Frihed for at tage derned at see det; vi kørte om Nat-ten; udenfor Sjælsgøer steg vi af og gik til

Brændemærkning afskaffes 1840

Byen, jeg kom accurat til Porten, da de dømte kjørte ud, saa jeg netop har seet ind i, men ikke været i denne By. — Pigen var meget smuk, men dødbleg, med et forunderligt Udtryk stirrede hun paa Mængden og Egnen rundt om, hun laae i Kjærestens Arme, han var rød og sund at see til; Tjenestekarlen var guulbleg, med lange sorte Haar der hang ham over Ansigtet. Nogle andre Tjenestekarle raabte ham Lev vel, han tog Hatten af og nikkede. — De tre Præster fulgte dem op paa Retterstedet; det var saadan en smuk Morgen, de sang alle 6 en Psalme og jeg hørte Pigens klare Stemme over alle de Andres. — De kyssede hinanden og Præsterne, tilsidst kyssede hun Kjæresten endnu engang. Først ved det andet Slag faldt Hovedet. Nu fulgte de to Andre, der paa samme blodige Blok lagde deres Hoveder; jeg var kommen ind i Kredsen, syntes at deres Blik havde stirret paa mig, jeg var forunderlig tilmode. Rakkerknægtene spiste Aal og dak Brændeviin efter Executionen; nu kom Pigens gamle Bedstemoder og græd, lagde hendes Liig i en Kiste, medens begge Karlenes Hoveder bleve sat paa Stage og Kroppen(e) lagde paa Steile. — Bønderfolkene stode underligt ufølsomme deromkring, talte om de gode Klæder der nu skulde ligge der til ingen Nytte, som mangen Een kunde have godt af. — »O, det er de sidste de slidel« sagde de mere liberale. En Skræder fra Slagelse havde digtet en Vise, man kunde købe sig; Ordene vare lagt i Munden paa de Henrettede, og den gik paa Melodien: »jeg fremmed her til Stedet kom«. — Den hele Scene virkede frygteligt paa mig; især da jeg kom hjem i mit øde Værelse ud til Haven. Vinrankerne slog paa Ruden; det blev en stærk Storm,

Plankeværket blæste ned, jeg laae uden at sove og saae kun de to blege Hoveder paa Stagerne, og Pigens forunderlige Blik som jeg aldrig kan glemme. — Hendes egen Moder var der ude, men gik dog før Henrettelsen fandt Sted. Skræderen fortjente saameget ved sin Vise, at han reent opgav sit Haandværk; en Dag kom hans Kone til Præsten Fuglsang, hvor jeg da just var, og vilde skilles fra Manden, thi siden han havde begyndt at digte, var han bleven reen gal, drak og bankede hende. »Han havde,« sagde hun, »fortjent 11 Rdlr ved Henrettelsen og faaet 7 Rdlr for en Vise om en Jordemoder der druknede sig, det var jo ganske anderledes fortjent end ved Naalen, men nu var der slet ikke mere at skrive om, og dog var han lige gal!« — De blev dog ellers sammen og Skræderen fik Embede som Borgerskabets velmeriterede Trommeslager«.

Efter Enevoldsmagtens Indførelse blev Bødlernes Tal indskrænket, og efterhaanden gik det i den Grad tilbage med Haandteringen, at der kun var en eneste Skarpretter i hele Landet. I 1837 ophævedes Torturen, den saakaldte skarpe Eksamination — officielt, og i 1840 afskaffedes endelig Brændemærkningsstraffen. Men endnu sidst i Aarhundredet forefaldt ikke mindre end tre Henrettelser. Den næstsidste, der foregik særdeles formløst, men ellers efter samme System som i Mestermændens store Dage, var Skarpretter Th. Seistrups Halshugning af Anders Sjællænder, der havde myrdet en svensk Handelsrejsende ved Nakskov. Den fandt Sted paa Sølvbjergvej udenfor Byen den 22. November 1882. Der var ikke truffet særligt omhyggelige Forberedelser. Folk stod tæt om Retterstedet, og en Stemning,

Hævntørsten er dybt nedfældet

som mange vistnok følte, udløstes af Forfatteren Erik Skram, der var tilstede og sagde til Skarpretteren: »Sig Nej!«

Morderen var bundet, da han blev ført gennem Mængden til Retterstedet. Saa blev hans Baand løsnet, og han fandt sig roligt i at blive spændt fast i Bøjlerne. Under aandeløs Tavshed løftede Seistrup den store Skarpretterøkse og slog til, men det var Snevejr og hans ene Fod gled i Sneen. Morderens Hoved blev ikke skilt fra Kroppen. Atter hævdede Skarpretteren Øksen og huggede til — og endnu en tredje Gang faldt der et Hug...

Seistrup hævdede selv senere, at Anders Sjællænder var blevet dræbt ved det første Hug. Herredsfoged Wraae paastod, at Skarpretteren var beruset, men dette benægtede Stiftsfysikus, som ogsaa var til Sted. I hvert Fald fandt Herredsfogden Eksekutionen saa utilfredsstillende, at han nægtede at udbetale Seistrup Honoraret paa 20 Kr. og Rejseudgifterne. Der blev foranstaltet en Undersøgelse, som stod paa et halvt Aar, og under hvilken Skarpretteren hævdede, at ogsaa Herredsfogden havde mistet Hovedet paa Henrettelsesdagen! Men omsider fik Seistrup dog Pengene.

Den sidste Henrettelse i Danmark udførte Seistrup indenfor Tugthusets Mure den 8. November 1892. Og først den 15. April 1930 afskaffedes Dødsstraffen definitivt ved Lov.

Efterhaanden som Kendskabet til de nye Arvelighedsteorier, hvorefter enhver var et mer eller mindre ansvarsløst Produkt af Forfædrenes Egenskaber, bredte sig i mere oplyste Lag, opstod den Tanke hos enkelte, at ikke engang Indespærring af Medmennesker var etisk forsvarlig, naar Formaalet

var Straf eller Samfundshævn. Man burde ikke straffe eller hævne, men uskadeliggøre og helbrede. Man burde ikke have Fængsler, men Hospitaller, ikke Fangevogtere men Sygeplejere...

Men Hævntørsten er dybt nedfældet i Menneskene, og hver Gang Sindene opskræmtes af en Forbrydelse, som Offentligheden fandt særlig frastødende, beklagede vide Kredse, at man ikke længere kunde faa Forbyderens Hoved paa et Fad. Man var ikke vokset fra Gengældelsesprincippet. Selv, naar det drejede sig om Forbrydere, der øjensynligt var arveligt belastede, sindssyge eller aandssvage, kunde man se Indsendere argumentere for Dødsstraffens Genindførelse ud fra den Tanke, at den vilde virke afskrækkende. Og hver Gang appellerede de hævnløst til den saakaldte sunde Menneskeforstand, — som i en lignende Sammenhæng allerede i 1897 af Tilhængere af det modsatte Standpunkt var betegnet som »nogenlunde ensbetydende med almindelig Fordom og almindelig Uvidenhed«.

Gennem Aarhundreder krævede Folket de sadistiske Straffe udført, men tog paa samme Tid Afstand fra Sadismen ved at foragte Skarpretteren og hans Medarbejdere og al deres Gøren og Laden, — hvortil ogsaa hørte Renovationen. Der gives talrige Eksempler paa, at man har haft de største Vanskeligheder ved at besætte Embederne. Undertiden maatte man skride til at tvinge en dømt Forbryder dertil og i samme Anledning benaade ham. Da man engang var i Bekneb for en Bøddel paa Langeland, tilbød en Karl ved Navn Rasmus Klausen, der vad anholdt for Tyveri, at tage baade Tyvemærke og tjene som Skarpretter, dersom han blot maatte beholde Livet. Han dømtes

Bange for Skorstensfejeren

da paa Nørre Herreds Ting til at blive fri, men som Tyvs- og Bøddelmærke at miste det ene Øre. — Maaske har han selv maattet skære det af, andre har næppe været til at formaa dertil.

Da Bødlen var flyttet fra Byen, gik de lavere Grene af hans Beskæftigelse over til Rakkeren, saaledes kaldet ud fra Betegnelsen rakken: at skaffe Urenligheder bort, bringe Aadsler af Kreaturer og »sligt andet, der Stank gør« ud af Byen, altsaa ogsaa Renovation, feje Skorstene m. m. Da Rakkerens Arbejde for det meste besørge- des om Natten, fik han Navnet Natmanden. Ogsaa han var ilde set og betragtet som »uærlig«. Natmand og Skorstensfejer Rasmus Madsen i Aarhus maatte i 1722 anmode Stiftamtmanden om at være sig behjælpelig med at faa sine Børn sat i Skole. Stiftamtmanden befalede, at de skulde antages, men ingen af Byens fire Skoleholdere turde tage imod Natmandens og Skorstensfejerens Børn. De øvrige Børns Forældre satte sig ogsaa derimod, og Skolerne lukkedes. Da udstedtes et Kongebud om, at Natmandens Børn ikke maatte nægtes Samkvem med deres Samkristne. Et lignende Tilfælde opstod i 1735 i Randers, og Øvrigheden dekreterede da, at hver af Byens Skolemestre skulde tage nogle af Natmand og Skorstensfejer Gregers Rasmussens 6 Børn, »dog at de sattes paa et Sted for sig selv i Stuen eller i et aparte Kammer, om dertil var Lejlighed, at de ikke have Samkvem med andre Skolebørn«. Endnu i 1791 maatte Natmanden Hans Gregersen i Viborg bede Magistraten vise ham den Naade at faa en Borgerkone til at bære hans Datterbarn til Daaben. Det resolveredes da, at den ældste Jordemoder i Byen samt en anden Jor-

demoder eller skikkelig Tjenestepige skulde udpeges af Stiftamtmanden til Faddersker.

Efter at Rakkervæsenet var afskaffet bevarede Skorstensfejerne Natmandens middelalderlige Dragt med Kollerten, den stramtsiddende Trøje og, under Opstigning i Skorstene, desuden Hætten af Ravndug, kaldet Kappen. Og endnu længe efter at Skorstensfejerne var blevet dygtige og veluddannede Fagfolk, hvis nyttige Arbejde anerkendtes fra alle Sider, og som enhver kunde omgaas, naar de optraadte velvaskede og velklædte i Fritiden, blev uforstaaende Mennesker ved med at bruge dem som Skræmmebillede overfor deres Børn. Skorstensfejer i Middelby har oplevet, at Forældre har sagt til de smaa: »Der kan I se, det er ham, der kommer og tager Jer, hvis I ikke er artige.« Det var Forestillingen om Embedets Sammenhæng med Retterstedet, der indvirkede. Først den Generation af Forældre, der satte Børn i Verden efter 1900, fandt det forkasteligt at indpode Børnene Skræk og gav Afkald paa at bruge Skorstensfejer som Skræmmebillede.

Paa Valdemarernes Tid fik de danske Byer Stadsretter, der gav dem eget Styre, egne Retsregler samt Eneret paa al Handel i Omegnen. Byen styredes af Købmændene — thi ingen Haandværker kunde indvælges i Byens Raad. Borgmestere og Raadmænd udpegede deres Efterfølgere, ofte var de beslægtede, og saaledes kom det samme Købmandsdynasti til at styre Byen gennem Aarhundreder.

Byraadet residerede paa Raadhuset, Byens første og stateligste »almindelige«, d. v. s. offentlige, Bygning. Men Raadhuset var i videre Forstand Byens Centrum. Der var



Vedgangen til Bunden af Latinergyden i Aalborg, hvor de omboende hver Morgen tømte Natspande og hentede Vand i Vesteræaa.



Et Stik af Garnier. Dette var stadig Renedestenenes normale Tilstand under Regnskyl for ca. 100 Aar siden.

Byens første Gaarde var grupperet om en aaben Plads. Torvet eller Hovedgaden, som f. Eks. i Holbæk har bevaret Præget af Oprindelsen.





Asfaltbal i Labæk i Juni 1931.



— Der ska du set et Syn! Der var Tvermoses lille Nikolaj, han trimmed i Rendestenen med Fløjlsbluse paa og hvide Bukser og et Stykke Fransbrødsmørbrød i hver Haand. Hvad han inte var pæn, det blev han det!

Ved Vandposten af Fritz Jürgensen.



Byposten paa Torvet i Faaborg i 1880-erne.

Den omsorgsfulde Landsfader

Sale og Stuer, som kunde lejes ud, Oplag for Bygningsmaterialer og Vaaben, Stegerser og i Kælderen dels Fangehuller, dels Lager og Udskænkning af Drikkevarer. Fangehullerne var ikke hyggelige, flere uden Vinduer, et enkelt uden Dør, saa Maden maatte hejses ned. Naar der skulde renses ud efter en Fange, maatte Rakkeren ryge med Enebær og Malurt, før der atter var til at aande. Men ved Siden af Troldhullet, Finkeburet og Blokhuset og hvad Fangehullerne ellers kaldtes, gik det rigtig hyggeligt og gemytligt til under Hvælvingerne med Byens Beholdninger af Tyskøl og indførte Vine, som Byens Fædre havde Monopol paa at forhandle. Byraadsmedlemmerne var ulønnede, men naar de efter Forhandlinger blev »paa Huset«, som hed, gjorde de sig tilgode med Mad og Drikke paa Byens Regning — en Skik, som senere blev afskaffet, selvom Adgangen til at mætte sig paa Byens Bekostning andetsteds bibeholdtes ved repræsentative Lejligheder. Paa de gamle Kæmnerregnskaber figurerer Borgmestres og Raads Fortæring af Mad og navnlig Øl særdeles frimodigt. Paa 17-1800-Tallet dalede Byraadets daglige Fornødenheder dog til gratis Piber, Tobak og Snus; senere er allehaande Fortæringers uskelneligt indrulleret under Rubriken Repræsentation.

Byens Borgere mødtes daglig ved Glasene i Raadhuskælderen, hvor det ikke sjældent gik saa lystigt til, at nogle af Deltagerne maatte flyttes over i den til samme Formaal forhaandenværende Arrest. Og i de højere Regioner, i selve Raadstuen, holdt velstaaende Borgere og Omegnens Adels deres større Fester. Raadstuen lejedes ogsaa ud til Gøglere paa Markedsdage, til offent-

lige Møder, Auktioner, Teaterforestillinger og Baller.

Med Suverænitets Indførelse indskrænkedes Købstædernes Selvstændighed. Fra 1683 udnævnte Kongen Borgmester og Raad, mens Borgerne kun medvirkede ved Valg af Skatteansættere, saakaldte Taksatorer. Under Enevælden vaagede Landsfaderens Øje vagtsomt over hver Bys og hver Borgers Velfærd. Kun en enkelt Gang synes f. Eks. Frederik VI at have været afskaaret fra at tage sig af hver enkelt Skæbne, nemlig paa det kritiske Tidspunkt i Danmarkshistorien i 1813, da han var overbebyrdet med storpolitiske Problemer. Majestæten reskriberede da til »vort danske Kancelli«: »Den i Skielskiør ledigtværende Politibetjent kan for denne Gang af Kancelliet selv besættes«.

I 1837 kom atter en ny Købstadlov, der genindførte folkevalgte Byraad, men Valgretten var privilligeret og vedblev at være det efter en ny Ændring i 1865, saa det kun var de højstbeskattede Vælgere, der fik Indflydelse. Byen styredes atter af et udvidet Familieraad. Fra 1868 fik man kongevalgt og lønnet Borgmester, der paa en Gang var Politimester, Dommer og selvskreven Formand for Byraadet. I ompændende Magtfuldkommenhed blev han kun overgaaet af sin Fuldmægtig. Han forenede i sin Person nemlig ikke blot en kommunal Embedsmands, en Dommerfuldmægtigs, en Politifuldmægtigs, en Pantefogeds og Auktionsholders, men desuden en betroet Sagførers og en Bankdirektørs Indflydelse. Han var ikke god at komme paa Kant med . . . Grundloven af 1849 havde ganske vist foreskrevet Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen, Domsmagts Adskillelse fra Anklagemyn-

digheden, Offentlighed og Mundtlighed i hele Retsplejen og Indførelsen af Nævningedomstole, — men det kom først en Snes Aar efter 1900.

Raadhuset maatte bygges om flere Gange. Det gik ud over Arkivalierne; hver Gang forsvandt en Del af de gamle værdifulde Dokumenter. Om Tilstandene i Nakskov paa dette Punkt, der er typisk for Forholdene, fortæller C. C. Haugner i »Nakskov Købstads Historie«: »I 1843 gæstede Christian VIII Nakskov. Man vidste, at Hs. Maj. var historisk og litterært interesseret og man skammede sig derfor ved at lade ham se det syndige Roderi, hvori Arkivet henlaa. Noget maatte der gøres, og i en Fart fik man saa lavet et stort Skab, hvori man opstillede de Protokoller, der havde de fine-
ste Bind. Hele Resten fyldte man i 4 store Kasser; de to blev sat op paa Raadhusloftet, og de to havnede paa Sprøjtehusloftet, hvor de desværre ikke fik Lov til at staa helt upaaagtede. En af Byens Handlende fik nemlig den lyse Idé, at alt det gode Papir udmærket egnede sig til — Kræmmerhuse, og han lod derfor sin Karl hente Forsyninger fra Arkivkasserne i Sprøjtehuset, saa ofte det tiltrængtes«. I Parentes bemærket er denne Holdning overfor gamle Dokumenter den almindelige. Da jeg i 1942 havde erfaret, at en afdød Tjenestemand i Midelby havde efterladt sig en Mængde af egne og Forfædres Optegnelser, men diskret ventede til nogle Dage efter Begravelsen med at henvende mig til Familien derom, erfarede jeg, at den just de sidste tre Dage havde holdt Fyr paa Centralvarmekedlen med Slægtens Papirer . . . Landsarkivet havde erklæret, at dèr hørte de ikke hjemme, da det ikke drejede sig om officielle Dokumen-

ter, Musæumsgenstande var det heller ikke . . . Saaledes gik værdifulde Dokumenter stadig tabt, fordi man ikke havde noget Byarkiv — som f. Eks. i Faaborg, hvor et saadant oprettedes — i 1930'erne.

Og ved hver Ombygning forsvandt nogle af Mestemandens gamle Redskaber. Selv hans daglig anvendte Spø var gaaet i Glemme, og man fandt det omsider fornødent at finde et nyt Instrument til Bekæmpelse af Ungdomskriminaliteten. Det præsenteredes ved Straffeloven af 1866 i Form af et 1 m langt og 4 cm tykt Spanskrør, kaldet en Rotting. Det skulde anvendes overfor mandlige Forbrydere mellem 15 og 18 Aar: 10—25 Slag Rotting udenpaa Skjorte og Vest, og blev det ret hyppigt — lige til 1911. Men Fangernes Kaar var ellers betydeligt bedre. Kælderlokalerne havde forlængst faaet tilgitrede Vinduer oppe over Jorden, saa Folk paa Gaden kunde faa sig en Passiar med Arrestanterne, hvad de ofte fik. Og under Borgerballerne, der stadig holdtes paa Raadstuen gennem 1800-Tallet, havde man den hyggelige Skik at traktere Arrestanterne med lidt af Aftenbordets Skildpadde og Punch. Ganske vist eksisterede det inkvisitoriske System i Retsplejen til 1919, og en mistænkt blev just ikke altid blidt behandlet i de lukkede Retsmøder, — en Birkedommer, der døde i 1939 plejede i sine Velmagtsdage at tiltale genstridige med »Svinebæst«, — men var først Tilstaaelsen faldet, fik Piben en mere menneskelig Lyd. Mange stod paa en særdeles god Fod med Arrestforvareren, navnlig de, der arbejdede for ham privat. Arrestforvarer Taarnby i Aarhus var saa human, at han endog lod sine tjenende Arrestanter gaa Ærinder i Byen. Selv en Borgmester og Birkedommer

Hvad en Arrestant kan bruges til

kunde nu og da nedlade sig til at modtage en Tjeneste af en Fange. Karakteristisk i saa Henseende er en Historie, der fortælles i Silkeborg fra Michael Drewsens Dage. Den store Industrimand, der havde grundlagt den lille By, virkede ihærdigt for dens Udvikling, men Gang paa Gang modarbejdede af Birkedommeren Drechsel, der som Embedsmand saa sin Opgave i at holde Forandringer, hvis Konsekvenser man jo dog aldrig kunde overskue, tilbage længst muligt. Selskabeligt gjorde de imidlertid begge gode Miner til slet Spil... Birkedommer Drechsel skulde have Fabrikant Drewsen til Middag. Der maatte gøres noget særligt; — men det var ikke muligt at skaffe en passende Fiskeret. Birkedommeren klagede sin Nød, bl. a. overfor sin tro Tjener, Arrestforvareren. Denne saa ikke sort paa Situationen. »Vi har jo Gedde-Fredrik siddende for Tyveri!« »Godt,« nikkede Birkedommeren, og Arrestforvareren vidste at klare Resten. I den mørke Nat tog han Gedde-Fredrik ud af Arresten og fulgte ham ned til Aaen. »Nu løber du ikke væk!« sagde han truende, og Gedde-Fredrik forsikrede, at han nok skulde komme tilbage og gøre sig fortjent til den Belønning, der var stillet ham i Udsigt. Han skød den lille Pram, hvormed han ellers fortjente, i hvert Fald en Del, af sit daglige Brød, ud fra Bredden og forsvandt. Ikke 10 Minutter senere kom han tilbage, slæbende en Gedde paa mindst 10 Pund...

Birkedommeren gned sig i Hænderne, Pragtgedden prangede paa Bordet og Gæsterne raabte Bravo! Kun Hædersgæsten, Drewsen, syntes upaavirket. »Jamen, er det da ikke en enestaaende stor Gedde, har De nogensinde set Magen?« spurgte de øvrige Gæster. »Jah,« svarede Drewsen, »jeg vilde

have budt Kongen, som vi venter i Morgen, paa en lignende, — men den er netop forsvundet fra mit Hyttefad.«

Om Skatteforholdene i en By som Helsingør midt paa 1800-Tallet fortæller Galschiøtt: »Hvilket enkelt og uskyldigt Apparat, det hele Kæmneri! I det lille Kontor paa Raadhuset stod Kæmner Tegner paa den ene Side af en Dobbelpult og kgl. Raadmand, Justitsraad Rehling paa den anden Side for at tage imod de kgl. Skatter, og de to Embedsmænd overbød hinanden i Venlighed mod Kunderne. Naar Rehling havde kvitteret, og talt efter, spurgte han til ens og ens Families Befindende, præsenterede sin Sølvsnustobaksæske, tog selv en Pris, tørrede efter med sit store, røde Silkelommelørklæde og afsluttede Audiensen med en Hilsen til dem derhjemme, hvortil Tegner saa sluttede sig ...

Først 1847 fik Kæmneren sin egen Jernpengekasse. Hidtil havde man nøjedes med en, der tilhørte en Privatmand, som nu forlangte den tilbage«.

Til Fuldstændiggørelse af dette idylliske Billede kan tilføjes, at da Systemet med Selvangivelser indførtes i 1904, viste det sig, at Ligningskommissionen i Middelby havde undervurderet næsten samtlige Borgeres Indtægter.

Men Piben fik snart en anden Lyd.

Endnu blev Byraadsmedlemmerne, altsaa med Undtagelse af Borgmesteren, stadig udpeget af de toneangivende Familier, og Byen blev altsaa styret ud fra Slægts- og Byinteresser, hvor disse faldt sammen. Men Rigsdagspolitikken, der efterhaanden prægedes af Bondepartiet Venstre og Arbejderpartiets Socialdemokrati, paavirkede lidt ef-

Arbejderne rykker frem

ter lidt ogsaa Valgene til Bystyret. — Man var begyndt at kalde det Kommunevalg og i det hele taget at tale om kommunale Sager — af det latinske *cummunis*: fælles, men udtalt paa fransk som »Komyne«, idet det var blevet Sprogbrug via Frankrig efter Kommunens revolutionære Periode i Paris 1871. De bedre Borgere havde saa smaat forliget sig med Tanken om at sidde paa samme Bænk som en Haandværksmester; — men en Arbejder var dog temmelig langt nede. Det virkede derfor aldeles lammende, da det i 90-erne lykkedes Haandværker- og Arbejderforeningen i Fællesskab at sætte en Arbejderrepræsentant ind i Byraadet. I 1908 forsvandt endelig den privilegerede Valgret, og der indførtes almindelig Valgret ikke blot for Mænd men ogsaa for Kvinder. Dog varede det længe, før Kvinderne gjorde sig saa stærkt gældende ved Kommunevalgene, at et kvindeligt Medlem tog Sæde i Byraadet. Damerne stemte hovedsagelig som deres Mænd. Men Arbejderpartiet vandt stadig Terræn. Fra nu af veg Slægts- og Byinteresserne gradvis for Klasseinteresser indenfor Byraadet. Alt stod i Opløsningens Tegn. Enheder opløstes og blev til Flerheder. Ved Retsreformen i 1919 sprængtes den gamle Borgmester saa at sige: Han blev ganske vist ved med at være Dommer, men en folkevalgt Repræsentant overtog Hvervet som Borgmester og en ny Embedsmand blev Politimester. Ogsaa Dommerfuldmægtigens mangehaande Hverv fordeltes mellem flere. Paa lignende Maade gik det i Erhvervslivet. Byens største og ældste Købmandsgaard sprængtes i tre Aktieselskaber og ikke mindre end syv Enkeltmandsforretninger: et Korn-, et Kul-, et Trælast- og et Landbrugsmaskinfirma samt en Frøhandel, en

Kolonial- og en Isenkrambutik. Københavnske Storfirmaer nedlagde Filialer i Byen og sendte nye Forretningsfolk dertil; selvstændige Næringsdrivende og Hjemmefødinge blev i Faatal overfor Bestyrere og Tilflyttere. Der opstod en ny stor Mellemklasse i Byen med forholdsvis faa næringsdrivende Borgere, derimod bestaaende af Tjenestemænd, Filialbestyrere og Funktionærer. Mange af dem støttede Arbejderpartiet. I 1929 fik det Flertal i Byraadet og valgte en Typograf til Borgmester. De øvrige Partigrupper sluttede sig sammen som Modvægt mod Flertallet. Den vældige tekniske og sociale Udvikling medførte hæftige Diskussioner, der gav Genlyd i Bladene, mellem de mere offervillige Socialdemokrater og radikale, der erklærede, at Udgifterne til alt det nye maatte lægges paa dem, der kunde bære Byrden, og de konservative Elementer, der repræsenterede de Borgergrupper, som fortrinsvis var udset til at bære Byrderne. Skatterne blev Byens almindelige Samtaleemne og Genstand for Galgenhumoristiske Udfoldelser. Da Raadhuset i Silkeborg blev restaureret og smykket med Malerier, saa en Malersvend sit Snit til over Døren til Ligningskommissionen at indføje Skriftstedet »Herren mildner Luften for de klippede Faar«. Trods den fornuftige og overlegne Borgmesters Protest blev Sentensen dog strøget og erstattet med »Mands Ord, Mands Ære«. Folk klagede over Skatterne, de fleste dog med Urette. I 1930'erne modtog alle Borgere med Indtægter under 4000 mere af det offentlige end de betalte for i Skat. Men selv de øvrige, der maatte betale, var stolte af Byens Udvikling. Og udadtil var alle i Byen enige. Det blev mere og mere almindeligt at betragte Byen som

Den parlamentariske Tone

en Forretning — et Synspunkt, der fik Udtryk i Dannelsen af et Erhvervsraad. Der var navnlig Enighed, naar det gjaldt Konkurrencen med Nabobyerne.

I Byens sidstbyggede Raadhus var der ikke mere Mulighed for at holde Baller, Auktioner og offentlige Møder, men der var saa mange des flere Administrations- og Skattekontorer. De fleste andre Steder gik Udviklingen i samme Retning, — men ingen kunde dog fordrive Odense Skyttelaugs Morgenchokolade, Aftenspisning og Dans fra Raadhuset.

Den nye Tid krævede Saglighed. Byraadsmedlemmerne var ikke mere i Familie med hinanden, og Forhandlingerne skulde foregaa efter storpolitisk, parlamentarisk Møn-

ster. Men den gammeldags fortrolige Tone var trods alt ikke let at fordrive. F. Eks. fortæller Tandlæge Killsgaard i sin lille Bog om Rudkøbing, at et Byraadsmøde der den 18. Januar 1876 indledes med, at Borgmesteren meddelte, at Forhandlingerne fra nu af skulde foregaa paa parlamentarisk Vis i Modsætning til den tidligere frie Forretningsorden. Men iflg. Langelands Avis fra den 8. Febr. samme Aar sad Byraadsmedlemmerne stadig og snakkede i Munden paa hinanden uden at Ordet forlangtes eller gaves til nogen. »Hvor svært det var at vænne sig til Forandringen,« tilføjer Tandlægen, »ses bedst deraf, at den først blev gennemført i 1936.«

MIDDELBY'S BORGERE

Af Middelbys 10000 Indbyggere var i 1939—40:

2500 under 14 Aar,
4399 mellem 20 og 50,
460 var over 70.
4000 var gift,
105 var separeret eller skilt,
571 levede i Enkestand.
3873 Mennesker ernæredes af Haandværk og Industri,
2837 af disse var Arbejdere,
1625 levede af Handel og Pengeomsætning,
746 levede af immateriel Virksomhed (Læger, Embedsmænd, Jurister o. s. v.),
875 levede af Husgerning,
333 var arbejdsløse,
600 fik Aldersrente,
75 fik Kommunehjælp.

MIDDELBY'S FINANSER

Af Middelbys løbende Indtægter som sidste Normalaar androg 1.200.000, udgjordes:

101.000 af Ejendomsskatter,
543.000 personlige Skatter,
483.000 Formue- og Erhvervsskat.

Middelbys løbende Udgifter var sidste Normalaar 957.000; heraf gik:

51.000 til Administration,
328.000 » off. Understøttelser,
253.500 » Skolevæsen,
55.000 » Retsvæsen og Politi,
29.000 » Medicinalvæsen,
34.000 » Gader, Veje, Kloak,
160.000 » Renter af Gæld.

Ved Aarets Udgang androg Byens Aktiver 5.973.000, mens Byens Gæld var 2.946.000.

Teknikken trænger frem

Byens første Gaarde var grupperet om en aaben Plads: Torvet eller Hovedgaden, — som i Holbæk og Horsens har bevaret Præget af Oprindelsen. De ældste Torve fik Navne som Akseltorvet, Hjultorvet eller Gaasetorvet med Henblik paa Vogne og Fjerkræhandel. Det ældste og fornemste Strøg kaldtes Adel eller Algaden, Udfaldsvejene mod syd, øst og vest fik Navn efter Verdenshjørnerne, Søndergade, Østergade, Vestergade, de delte Staden i fire Fjerdinger eller Kvarterer. Hver Gaard havde en Toft for og bag, omgærdet med Hegn og Mur. Men langs Hegnene byggedes efterhaanden Boder, som kunde lejes ud til Fattigfolk — i Skelskør var Huslejen i 1588 4—8 Skilling Halvaaret. Mellem disse Rækker af Boder førte smalle Smug, Slipper eller Gyder til en ny Plads eller bredere Tværgade, der fik Navn efter sine Beboere, sin Brug eller sin Tilstand: Kannikestræde, hvor Kannikerne færdedes, Hestemøllestræde, hvor Hestene drog Kværnen, Kogyden, hvor igennem Køerne blev drevet ud, Sladderstræde eller Skidenstræde, — der just ikke duftede af Violer, men dog senere spøgefuldt har faaet Navneforandring til Fiolstræde. Byen var Tilflugtssted for baade Dyr og Mennesker og bevarede Landsbypræget gennem Aarhundreder, lige til Maskinerne gjorde deres Indflydelse gældende.

Om Sommeren svævede Svalerne ud og ind gennem Porte og Forstuer, og Storkene knebrede paa Tagene . . . Om Svalerne vidste man, at de overvintrede ude i Moserne eller i Aaen under Isen. — Den svenske Biskop Olaus Magnus der blev fordrevet af

Reformationen, skrev 1554 en storstilet geografisk-etnografisk Skildring paa Latin af Norden til Oplysning for Sydeuropæerne, og illustrerede heri den gamle gængse Opfattelse med et Billede af et vinterligt Fiske-dræt, hvorunder Fiskerne drog flere slumrende Svaler op af en Vaage sammen med Fiskene i Nettet. Om Storkene hed det derimod, at de drog til fjerne fremmede Lande om Vinteren. Den 25. Marts, paa Mariæ Bebudelses Dag, fløj de over det røde Hav paa Tilbagevejen. Derfor toges de som Bebudere af Smaabørns Komme. Romerne kaldte dem »de fromme«, idet Forholdet mellem de gamle Storke og deres Unger kunde tjene Menneskene til Forbillede. Og det ansaas for et Lykketegn at have en Stork paa sit Tag. Til de udvalgte Venner blandt Dyrene, som man ikke spiste, hørte desuden Hundene, — Menneskenes trofaste Følgesvende lige fra Samler- og Jægartiden ca. 6000 Aar før Kristi Fødsel — og Kattene, om hvilke Olaus Magnus fortæller, at de »særdeles snu og listige, som de er, renser ikke blot Vaaningshusene og andre Bygninger, Lader og Kornboder, men ogsaa Markerne nærmest Husene for Rotter og Mus«. Men der var mange andre levende Væsener i Byen: Masser af Heste, medgørlige Medarbejdere, der bar Menneskene paa deres Rygge eller trak deres Kærrer, som de havde gjort siden Broncealderen. Og Køer og Geder, der havde ladet sig tappe for Mælk i Aartusinder. Duer flaksede mellem Husene. Haner galede fra Trappestene, Gæs og Ænder snagede i Rendestene, Hunde og Katte jagede Rotterne hen-

De hellige Svin

over Torvet, gryntende Grise rodede i Gaardenes duftende Møddinger og i Gadernes silende Affaldsdynger. Hver Gaard havde sine Svin ude, — men Helligaandshusets Flok var mærkede, og den, der gav dem en Godbid, gjorde en god Gerning, ikke blot mod de hellige Svin personlig, men mod Munkene og de syge og fattige, der til sin Tid skulde fortære dem. For at Svinene ikke skulde gaa ind paa Begravelsespladserne og rode Ligene op, anbragtes en Grav med en Rist over foran Indgangen... Kertemindeboere, der var gamle omkring 1900, mindedes endnu fra deres Barndom Grisenes stadige Forsøg paa at forcere Kirkeristen. Gang paa Gang genlød Torvet af Raabet: »Der æ i Griss fallen i«, hvorefter Ejeren eller hans Bekendte ilede til Undsætning... Fra forhistorisk Tid til midt paa 1800-Tallet vækkes Staden hver Morgen af Byhyrdens Tuden i Hornet. Piger og Karle skyndte sig ud af deres Senge for at aabne Stalddørene. Og Køerne trængte sig brølende ud af Gaardene for at slutte sig til den hornede Hjord, der fulgte den blæsende Hyrde — som Rotter og Mus havde fulgt Rottefængerens i Hameln — paa hans Vej gennem de plørede kokassefarvede Gader ud til Bymarkens Fællesgræsning. Om Aftenen vendte han tilbage med Hjorden. Køerne kendte deres Hjemsteder og fandt selv ind ad Portene til de lune Stalde...

Allerede i den tidlige Middelalder var Hovedstrøget brolagt; senere er man Gang paa Gang stødt paa den gamle Brolægning. Andre Gader var belagt med Fjæle. Men det nyttede lidet, saa længe man daglig kastede alskens Affald og døde Kreaturer derud, og det blev man ved med længe. Christian II paabød ganske vist, at Gaarde og Gader

skulde renses hver Lørdag og at Skarnet og de udkastede Kadavere skulde nedgraves i en Kule udenfor Byen, men det varede nogle Aarhundreder, før Loven blev ført ud i Praksis.

Hver Husejer skulde vedligeholde Brolægningen paa den Del af Gaden, der svarede til hans Fortoft, hvilket vilde sige ud til den dybe Rendesten i Færdselaarens Midte. Renæssancens Kappelyst gav sig det mærkelige Udslag, at enhver søgte at overgaa sin Nabo ogsaa paa dette Omraade, og Resultatet var, at Gaden i stedse stigende Grad kom til at bugte sig i Bakke og Dal, og at Vand og Skarn fra de højest beliggende Partier samlede sig i store ildelugtende Søer paa de laveste. Under Regnskyl dannedes store Oversvømmelser, saa man maatte vade til Knæene, og Vandet trængte ned i Kældere og ind i Gaarde, hvor Møddinger og Kuler kom til at sejle.

Ikke blot Dyrenes, men ogsaa Menneskenes Udtømminger prægede i høj Grad Byens Atmosfære. For den Fornødenhed, der i saa pinlig Grad stiller Mennesket paa lige Fod med Dyrene, sørgede hvert Hus ved at grave en Kule i Jorden, stive den af med Pæle og bygge et lille Hus med et Sæde, undertiden selskabeligt for to eller flere, ovenover. Naar Kulen var fuld, flyttedes hele Indretningen et Stykke. Da den Tid kom, da alle Flyttemuligheder var udtømt, og hele Byens Grund var spækket med saadanne Kuler, der flød over om Vinteren og boblede om Sommeren, indførtes overjordiske Tønder. De havde den Fordel, at de kunde tømmes i Møddingen eller i Rendestenen ude paa Gaden... Det er intet Under, at man omtalte disse Smaahuse i tøvende og mangfoldigt omskrivende Vendinger. Nogle

Det odorøse Lillehus

af de almindeligste var Udtryk som: Lillehuset, Krævehuset, Hemmeligheden, Gemakket, Locus privatus, Privetet eller — formentlig paavirket af Reformationen — Pilaten eller Paven. Dr. Luther lagde jo ikke Fingrene imellem i sin Polemik og brugte ikke særlig høviske Ord om Paven, og om nogle katolske Modargumenter erklærede han engang, at dem »har jeg ofret til Pilatus og med Tugt at melde tørret Bagdelen deri«. Hjælpemidler til slig Brug var forøvrigt ikke almindelig udbredt. Der gik Ry af Borgmester Wulfhams Enke i Stralsund, fordi hun var saa latterlig fin paa det, at hun i sin Hemmelighed havde en liden Kurv med rigaisk Hør til at tørre...

1788 fandtes det fornødent i selve Hovedstaden at udstede Forbud mod at tømme Latrinspande i Rendestenene. I Købstæderne tænkte man næppe paa Muligheden af at forbyde det. Naar det var meget varmt, lukkede man Vinduerne omhyggeligt til... Paa 1800-Tallet steg Kravet til Hygiejne noget, men ikke meget. Det blev almindeligt i Middelby at tømme Tønderne i Møddingerne, hvorpaa Natmanden fjernede det hele i en Hestevogn, formet som en aaben aflang Kasse. Desværre skulpede Indholdet dog ikke sjældent over paa Vejen gennem Gaderne, hvor Rendestenen i Midten frembød en stadig Mulighed for Kæntring. Men Lillehusene var nu gennemgaaende mere velholdte, med Hjerter i Dørene og indvendig maledede. En staaende Udsmykning var Billedet af en Tjenestepige i Hue og Forklæde og med Spand og Kost samt Ordene: »Lørdagspligten lyder saa: gør Huset rent, strø Sand derpaa«. Men ude i Omegnen, hvorfra Byens Mælk og Levnedsmidler for

en stor Del kom, fandt man det ikke engang altid fornødent med et Lillehus. I Skoledirektionens Indberetning fra Baag og Vends Herred fra 1843 hedder det: »I Aar er bleven opført Lokum for Skolebørnene ved 24 Skoler, hvor intet saadant tilforn fandtes«.

I 1853, da et halvt Hundrede Mennesker i Middelby døde af Koleraen, forbødes det »at udlade stinkende Vand fra Garverier og deslige i Byens Rendestene paa anden Tid end mellem 11 Aften og 4 Morgen og Slagterne at lade Levninger af de slagtede Kreaturer ligge i Gaardene til Forraadnelse,« — dog uden varigt Resultat. Indsendere klagede fortværende over, at der laa døde Hunde og flaaede Katte paa Gaderne. Nu blev Rendestenene omsider dækket med brede Planker, i Hovedgaden endda opfyldt og erstattet med to Render ved hver Side af Kørebanen. Men alt Byens Spildevand førtes stadig gennem Rendestenene til en stor Slamkiste udenfor Byen, hvorfra det sivede videre mod Fjorden. I 1878 skrev en Indsender: »Byens afskyelig dybe Rendestene har stadig i den varme Tid været opfyldt af de værste Uhumskheder, som navnlig under Rendestensbrædderne have samlet sig i større Masser, og som stadig udbrede en utaalelig Stank. Forraadnede Rotter findes i stor Mængde under Rendestensbrædderne...« Endelig i 1882 besluttede Byens Raad sig til at anlægge den første Kloak, og 10 Aar senere, 1892 blev det definitivt forbudt at hælde Latrin ud i Møddingerne. Tøndesystemet blev obligatorisk. Og Natmændene dukkede op igen i en ny Variation som kommunale Tjenestemænd med den velklingende Titel af Renovationsarbejdere.

Snildrige Opfinderhjerner udtænkte nye

Satanas i Sanitas

fikse Former for Priveter med Tørvestrøelse og lignende lugtdæmpende Midler, saa man kunde have dem inde i Husene og ikke længere behøvede at gaa i Gaarden. Og nye noble Navne for Aflukket trængte frem, først det omskrivede Das, underforstaaet Haus, saa det poetiske, som man kendte fra Chr. Winther, der digtede om Jomfru Vaar, »fra sit Kloset hun sagtelig fremtriner«, senere endnu mere diskret: Toilettet, eller helt udslettende: Nr. 00.

Da Byen fik Vandværk, aabnede der sig Mulighed for en yderligere Forædling ... Allerede de gamle Romere havde Vandklosetter, men efter deres Tid var Principet gaaet i Glemme. Nu var det genoptaget af Englænderne. Det første Water Closet, som det kaldtes paa engelsk, blev installeret i Malmøgadekvarteret i København i 1894. Et Par Aar senere aabnede en Københavner en Udstilling af dette og andre nye Fænomener som Badekummer og Badekar i en Forretning, som han kaldte »Sanitas«. De københavnske Damer vendte Hovederne til den anden Side, naar de passerede forbi den skamløse Udstilling, og Tidens almindelige Holdning overfor de sanitære Frembringelser fik Udtryk i Studenterrevyen 1896, der bar Titlen »Satanas i Sanitas«. Men Nyheden bredte sig. Da Amt og Byraad i Middelby i 1898 vedtog Bygningen af et nyt Sygehus til Afløsningen af det forhistoriske Lazaret — dog ikke uden Modstand, idet flere Byraadsmedlemmer erklærede, at det gamle kunde være godt nok — kom en engelsk Ingeniør til Byen for at forklare, hvad man forstod ved moderne Hygiejne. Han medførte under Demonstrationen for de sagskyndige af det moderne Toilet et lille fikst Bæger, fyldte det i Kummen og drak. Til-

skuerne blev saa begejstrede, at Sygehuset ikke blot blev forsynet med denne nye Opfindelse, men ogsaa med Badeværelse og Centralvarme. Efter Sygehuset fik Hotellet den første Installation; Byraadet tillod alernaadigst Indlæggelsen, dog kun i Forbindelse med Anlægget af en Septictank. Byens bedre Borgere fik først Badeværelse og W. C.'er et godt Stykke efter 1900. Omkring 1937 havde knapt Halvdelen af Middelbys Lejligheder W. C., 1242 af de 2723, og 10 %: 279, havde Badeindretninger.

De første Vaske- og W. C.-Kummer, der udstilledes af en fremskreden Blikkenslager i Middelby, var efter Tidens Smag prydede med Blomster og Guirlander. Men Udsmykningen forsvandt efterhaanden, og det blev just Blikkenslageren, der med sine nøgterne W. C'er, Vandkummer og Badekar forberedte Smagen for et kommende ingeniørpræget, funktionalistisk Formsprog. Her var et Omraade, hvor Folk villigt gav Afkald paa personlig Ærgærrighed og fandt sig i Seriefabrikationens ensrettede Produkter.

Da de uhumske aabne Rendestene endelig forsvandt, var Tiden ogsaa inde til Gadebelægningens Forbedring. Brolægningen med de smaa runde Pebernødder, der — som Avisen skrev — »var saa ujævn, at Fødgængere i Mørket maatte være lokalkendte for ikke at risikere at forvride Fødderne«, forbedredes den ene Gang efter den anden. Først fik man store brede Sten, saa smaa, lagt i sirlige Mønstre. I 1889 lagde en Købmand i Algade Fliser udenfor sin Butik — med det for ham gunstige Resultat, at Fødgængere fortrinsvis færdedes der. Bystyret fulgte den private Initiativtagers Eksempel. Alt var nu saa godt, at ingen kunde tænke

Til Asfaltbal

sig, at det nogensinde kunde blive bedre; for Asfalt, som man fik inde i København, drømte ingen i Middelby om. Og dog kom den Tid, da Hovedgaden i den lille By blev asfalteret og forvandlet til et Dansegulv. — Nogle foreslog faktisk at prøve, om det kunde bruges dertil! Tanken blev grebet med Begejstring. Der blev arrangeret et Asfaltbal. Man dansede i Gaden, hvor Køerne før havde trampet med svuppene Klove. Andre Byer fejrede det samme tekniske Fremskridt paa samme Maade. Der skabtes en ny Form for Folkefest ... Et saadant Asfaltbal i Forstaden Labæk, et Tidsbillede fra 1931, skildredes med mange begejstrede Tankestreger den 27. Juni samme Aar af Holbæk Amts Avis saalunde:

»Varme i Luften — Fjorden blaa, kruset af enkelte drilleverne Vindpust — Folk i Skjortæærmer — Børn med Ispinde — Damer med Badekaaber — Murere med Øller — kort sagt, det var Sommer — herligt. Humøret blev yderligere stemt i Vejret, da man erfarer Højriis og Hillig lykkeligt var landede i København. Hvem kan vel undres over, at 5000 glade Holbækkere strømmede til Asfaltbal, og der fandt Ud-løsning for Sommerbegejstringen. Man har tit hørt og læst om Gadefesterne i Sydens Byer, i Gaar Aftes vovede Holbæk Forsøget — det blev Succes. De gamle idylliske Huse i Holbæk — illumineret med kulørte Lamper, bag hvilke man skimtede de interesserede Beboere — var en glimrende Ramme for Sceneriet. Der var Stemning, den rette Belysning, tivolsk Trængsel, glad Ungdom, der vuggede afsted i Takt til Bentsens Toner i en Asfalt-Tango — Friluftrestaurationen med Højriis-Sjusser — Boder med varme Pølser — dejlige Jordbær med Fløde

— hele Byen med Amtmanden i Spidsen festede — lod Humøret sprudle. I en Musikpause affyredes et privat Fyrværkeri hos Blikkenslager Smith — det tog man med, som hørende direkte til Festen — hvad vel ogsaa var Meningen. Hvordan var det saa at danse paa Asfalt? Det gik storartet, tilsidst behøvede man overhovedet ikke at bevæge sig, man blev simpelthen ført afsted i Strømmen. Som det gik allerbedst, slog Klokken 12. De høje Myndigheder skred ind — Festen maatte slutte, og Folk trak sig modstræbende tilbage fra Holbæks første og sikkert sidste Asfaltbal. Arrangørerne gnider sig i Dag i Hænderne ved Synet af den svulmende Pengekasse. — De kunde nu godt have lukket lidt mere op for den og ofret mere paa Musikken — det kneb med at høre den i Yderkanterne; men naturligvis, ingen kunde paa Forhaand vide, der vilde blive saa stor Tilstrømning ... Et Forlydende vil vide, at nogle af Byens kendte Borgere i Morges var ude i Labæk og underkastede Asfalten et nøjere Eftersyn — mon det ikke har været Brolægningsudvalget?«

*

Upaavirket af den stadig mere rastløse Verdensudvikling levede den lille By sit stille Liv bag Voldene — saa godt som uforandret gennem Aarhundreder. Nyhederne udenfor var gamle, naar de naaede frem — nogle naaede aldrig frem. De fleste af Borgere saa aldrig andet af Verden end deres egen By. De levede og døde uden at naa ud over Barnets Standpunkt. De havde færre Oplevelser, muligvis ogsaa færre Bekymringer end senere Slægter. Men omsider naaede den store Verdens evindeligt tikkende

Den optiske Telegraf

Uro ogsaa til Middelby. Den meldte sig gennem Telegrafanlægget . . .

Af de nye Indretninger, der totalt forvandlede Byen og Borgernes Levesæt, naaede mærkeligt nok først de elektriske Fænomener frem: Telegrafanlægget i 50-erne, Telefonen i 80-erne, mens Vand- og Gasværk ikke anlagdes før i 90-erne og der yderligere gik en halv Snes Aar, før det elektriske Lys kunde tændes.

Kort efter 1800 var der anlagt et optisk Telegrafsystem i en Linje, bestaaende af 23 Stationer, fra København over Sjælland, via Sprogø til Fyen og over Als til Slesvig. Paa hver Station var en Række Ræer, hvori man kunde hejse ialt 18 Klapper. Senere moderniseredes Systemet, saa Signalerne kunde sendes og aflæses ved Hjælp af kun 5 Klapper ved hver Station. Det hed sig, at man kunde ekspedere et Telegram tværs over hele Landet »med Lynets Fart«, hvilket vilde sige paa 27½ Minut; — men det var rigtignok under Forudsætning af, at Vejret var aldeles klart, og at der ikke opstod Misforstaaelser under Aflæsningen. Mere almindeligt var det Tempo, hvori f. Eks. Prins Leopolds Telegram gik over Bæltet: Kl. 8 Morgen læste Telegrafisten gennem sin Kikkert en Række Tegn, som han henad Middag fik udtydet til: »Prins Leopold, London«. Men saa blev Vejret usigtbart for Resten af Dagen, og først næste Morgen Kl. 8 kunde Telegrammet glide videre. Fortsættelsen lød: »har ladet forespørge . . .« Atter blev det tæt Taage, og først paa Tredjedagen kunde Aflæsningen af Telegrammet afsluttes med: »til Dronningens Befindende«.

Ihvorvel dette optiske Efterretningsværket oprindeligt havde bidraget til Napoleons

Sejre, egnede det sig ikke i Dagliglivet til regelmæssig Afslutning af hurtige Handeler. Med stor Interesse læste man derfor i Forretningskredse om den elektriske Telegrafs Udvikling ude i Verden, og Kræfter sattes i Gang for at faa etableret et lignende System i Danmark. Handelsstanden gjorde sine Synspunkter gældende i en Betænkning: »Naar f. Eks. en Time efter at Londons Børs er sluttet, Handelsstanden i Paris, Wien, Berlin, Hamborg etc. kjender Coursnoteringerne og de vigtigste Varers Pris paa Verdens største Handelsplads, og vor Børs først tre Dage efter kommer i Besiddelse af disse Efterretninger, da er det umuligt for os at concurrere med hine Pladser, ja, man kan næsten sige, overalt at gjøre Forretninger.«

Finansminister Grev Spønneck bragte Spørgsmaalet paa Bane i Rigsdagen i 1850, og 1852 vedtoges en Lov om at »forbinde de tre Sund- og Strømtoldsteder med en elektromagnetisk Telegraflinje«. Man skred dog ikke til Sagen uden store Betæneligheder. Mod Forslaget om en Luftledning anbragt paa Stænger, fremsattes der tungtvejende Indvendinger; man ansaa det for nødvendigt at beskytte en saadan Pælerække hele Vejen med et Hegn »mod Raahedens og Kaadhedens Angreb«. At det ikke var uden Grund, viste sig senere af den Overlast, som det underjordiske Kabel, man besluttede sig til at anlægge, gentagne Gange blev udsat for af den uforstaaende Befolkning. Naar en Bonde fandt den mærkelige Orm i Jorden, var hans første Indskydelse at hugge den over med sin Spade.

Man bestemte sig for en Jordledning, og Regeringen henvendte sig til en Ingeniør Robinson i England om Leveringen af et

Isolationen brydes

passende Kabel. Den smarte Englænder paa- tog sig straks Opgaven — skønt han aldrig i sit Liv havde haft med Telegrafmateriel at gøre og maa have været i nogen Grad overrasket over den danske Henvendelse. Den skyldtes nemlig en Forveksling med en amerikansk Morseagent af samme Navn. Men Kablet blev ogsaa derefter. Det bestod kun af en tynd Kobbertraad med Gutaperkabelægning og lidt Blyovertræk. Den Mand, der blev udnævnt til Direktør over det nye Væsen, hvis Skæbne var baseret paa denne skrøbelige underjordiske Traad, var Justermester, cand. polyt. G. Faber — af Efterslægten bedre kendt som den muntre Forfatter til »Tivolivisen« og »Den Gang jeg drog afsted« og »Peters Jul« m. v. Han fik Brug for hele sit Humør. Allerede kort efter Indvielsen 1854 blev Kablet under Storebælt beskadiget af et Skibssanker, og derpaa fulgte en ustandselig Række af forstyrrende Isolationsfejl, saa Faber i 1856 saa sig nødsaget til at erklære, at Ledningen var behæftet med betydelige »organiske Svagheder«. Det endte med, at hele det underjordiske Kabel blev gravet op igen og solgt til et Konsortium for 12018 Rigsbankdaler, hvorpaa man gav sig i Lag med Anlægget af en Luftledning. Ogsaa den medførte store Vanskeligheder, men de blev overvundne, da Bing & Grøndahl paatog sig at lave Isolationsklokker, og en Imprægneringsanstalt i Sorø sikrede Telefonstængerne en længere Levetid. Nu var det kun Apparaterne, der hist og her var af mindre heldige Fabrikater. Postmesteren i Snoghøj beklagede sig f. Eks. over, at Linjen under Lillebælt fra Middelfart og det Allanske Apparat paa Stationen fungerede saa sendrægtigt, at Meddelelserne om Postens Afgang i Reglen først

ankom efter at den forlængst var landet. Da man fik anskaffet Morseapparater blev ogsaa det bedre, og Linjen mellem Øerne og Sønderjylland fungerede endelig tilfredsstillende.

Fra første Færd havde Bernhard Ree i sin »Aalborg Avis« raset over, at Nordjyllands Hovedstad ikke var blevet velsignet med en Forbindelse. Denne Mangel blev afhjulpet i 1857 ved en overjordisk Linje gennem Fredericia, Vejle, Horsens, Aarhus, Randers, Hobro, Aalborg og Hjørring til Frederikshavn. Staten vægrede sig dog foreløbig ved at føre Telegraflinjer ud til alle Dele af Landet og flere ihærdige Provinsbyer tog derfor fat paa egen Haand. Fra Nyborg til Svendborg, Rudkøbing-Marstal, Hobro-Viborg, Skive-Nykøbing og Aarhus-Silkeborg anlagdes private Linjer. De blev dog senere overtaget af Staten, og trods den følgende Tids Krig og Vanskeligheder bredte det danske Telegrafnet sig ud over hele Riget og skabte et hidtil uhørt Tempo i Handel og Samkvem. Nu kunde man virkelig bogstavelig med Lynets eller Lysets Hast sende en Meddelelse eller en Ordre helt til Hovedstaden, endog ud over Landets Grænser. Middelbys Isolation var brudt.

*

I Begyndelsen blev Telegrafnet kun benyttet af Byens større Næringsdrivende og af Bladene. Men snart hørte man om et nyt teknisk Vidunder, som man straks forstod angik videre Kredse; det var Telefonen.

I 1881 anlagdes det første Telefonselskab i København. En driftig Købmand havde været i Hovedstaden og kom hjem og fortalte om det eventyrlige, at man kunde tale

De med Telefon forsynede Byer

med Folk, der var langt udenfor Synsvide gennem en tynd Traad. Han fik to af sine Bekendte, en Bygmester og en Støberiejer, gjort saa interesserede, at de i Fællesskab anlagde Telefonledninger mellem deres Boliger. Om Søndagen inviterede de tre Familier Gæster og lod dem tale indbyrdes sammen gennem Traadene, der var trukket fra Skorsten til Skorsten. Det var en saare interessant Oplevelse, men dog blot til Lyst. Naar de tre Foregangsmænd foreslog andre Borgere at faa Telefon, blev de længe afvist. Hvad kunde det nytte, indvendtes der, at en Købmand havde Telefon, naar han kun handlede med private, der selvfølgelig ikke kunde tænkes at sætte sig i en saadan Udgift ... Men lidt efter lidt skiftede man Mening. Andre Byer tumlede samtidig med Telefonplaner, og Interessen hidsedes af Kappelysten. I 1888 dannede en Kreds af Næringsdrivende »Middelby Telefonselskab«. Byraadsmedlemmerne, der skulde give Koncessionen, blev inviteret til at prøve det forhaandenværende Tremands-Net, saa de selv kunde overbevise sig om Værdien af det moderne Samtalemiddel. Resultatet var tilfredsstillende. Faa Dage efter læste man i Aviserne: »Der forelaa i Aftes i Byraadet et Udkast til en Overenskomst mellem Kommunen og den Kreds af Mænd, der agte at anlægge Telefon her i Byen. Efter den Beslutning, Byraadet tog, synes det, som om Vanskelighederne snart maa være bortryddede, og vi kunne saaledes glæde os til i en nærmere Fremtid at kunne indtræde i Rækken af de med Telefon forsynede Byer.« En Uge senere hed det triumferende: »Der er opnaaet Overenskomst mellem Byraadets Udvalg og de koncessionssøgende.« Abonnementsprisen blev sat til 50 Kr. om Aaret

indenfor 3000 Alens Afstand og der meldte sig straks 43 Abonnenter.

Til Børnenes udelte Glæde rykkede en Stab af mærkeligt udstyrede Teknikere med Jernkløer paa Benene nu frem, klatrede op ad Telefonstænger og henover Hustage og trak lange Traade efter sig. Det nye Selskab mødte nogen Modstand hos flere Husejere, der ikke vilde tillade, at der anbragtes Stativer paa deres Ejendomme, og det krævede lange Forhandlinger og Ændringer i Planerne, før Ledningsnettet var endelig brugbart. Saa indrettedes Centralen og der blev ansat Personale; Bestyrerinden og Telefondamerne skulde have 18 Øre i Timen — men det blev stillet dem i Udsigt, at de yderligere skulde faa 10 Øre for hver Opringning, naar de holdt Vagt udenfor den fastsatte Aabningstid, dog paa den Betingelse, at de selv opkrævede 10-Ørerne ...

Da Centralen endelig aabnedes, var der idel Begejstring. Bladene forklarede indgaaende den nye Tekniks Virkemaade for deres Læsere, og indskærpede dem, at det fremmede Ord udtaltes Telefoon og ikke Telefong. De første af de Telefonvittigheder, der senere med meget faa Variationer maatte holde for Generation efter Generation, blev lanceret: »— Hun hører vist til dem, der render Byen rundt med Sladder? — Paa ingen Maade. Hun har skam Telefon!« Og med Skive Avis som Kilde gik denne virkelig stedfundne »Samtale i Telefon« gennem Landet: »Herren: — Jeg maa absolut tale med Dem, Frue! Den opringede Dame: — Jeg kan virkelig ikke i dette Øjeblik, jeg er ikke paaklædt. Herren: — Det gjør ikke noget, jeg skal vende mig om«.

Flere nye Abonnenter meldte sig straks, og den smarte Bager indrykkede følgende

Obs.! Telefonkager haves

Annonce: »Pr. Telefon — modtages Bestillinger paa alt stort Brød og Kager besørget bragt overalt i Byen indtil 50 Øre. Obs. Telefonkager haves! Ærbødigst J. C. Gottlieb, Telefon Nr. 29«. Folk af den ældre Skole nærmede sig dog kun tøvende de nye Talemaskiner. Eksempelvis fortælles om Redaktør Søren Svarre ved Østsjællands Folkeblad, at han aldrig selv tog Telefonen, naar den ringede og paa ingen Maade kunde tænke sig selv at ringe andre op. En Dag, da han var alene paa Redaktionen, ringede Apparatet imidlertid saa ihærdigt, at han tirredes til at tage Røret. En af hans gamle Medarbejdere, der kom ind i det samme, har skildret Optrinet saaledes: Redaktøren nærmede sig forsigtigt den kimende Trækasse paa Væggen, tog Hørerøret og raabte med alle Tegn paa Nervøsitet: »Hallo, hallo, hvem taler De med«.

Flere og flere sluttede sig til Telefonnettet, Landet vilde ogsaa være med, og nu blev der trukket Ledninger fra By til By. Under Middelbys første Telefonforbindelse med Naboløbstaden blev der ifølge Bladreferaterne »spillet Violin, fløjtet Melodier med Munden og talt fra 1 til 50, og«, tilføjedes der, »alt høretes saa fuldstændigt som tænkes kunde«. I Randers Dagblad kunde man samtidig læse: »I Søndags Aftes havde Elektriker Hans O. Thomsen indbudt Publikum til i Hr. Bursches Konditori at overvære en mindre Koncert, som udførtes i Hobro paa forskellige Instrumenter. Ti Høretelefoner var anbragt i Konditoriet og en talrig Tilhørerkreds havde indfundet sig. Hele Historien løb meget tilfredsstillende af, særlig Lykke gjorde »Kong Christian stod ved højen Mast«, der til Slut udførtes som Duet for Basun og Piccolo«. Det næste Skridt var

Forbindelsen med Hovedstaden. Der indførtes noget, som hed Telefontelegrammer: Meddelelser, der kunde indleveres paa Telefoncentralen og besørget telefonisk derfra. De gik ikke altid helt uskadt igennem. I Københavns Telefonaktieselskabs Festskrift fortælles f. Eks. om en nybagt Student, der fra København vilde underrette Familien i Middelby om sit fine Eksamensresultat. Han formulerede Teksten som et lakonisk: »Thea Madsen. Med Udmærkelse«. Men han opnaaede kun at faa tilstillet sin spændt ventende Moder den gaadefulde Hilsen: »Kære Madsen. Min Hjertens Ven«. Og en Supplikants ærbødige Henvendelse om at faa tilstaaet en Samtale med en højstaaende Modtager naaede gennem de snurrende Traade frem som en telefontelegrafisk »Anmodning om en Sandkage«.

Aarsagen hertil var de forskellige private Smaaselskabers forskelligartede Teknik og Materiale, og Forholdene blev først bedre, da Staten endelig greb ind og sørgede for, at de private Foretagender gik over til koncessionerede Selskaber. I 1897 sattes Middelby Central i Forbindelse med Statstelefonen.

Paa 1900-Tallet voksede Abonnenternes Tal saa voldsomt, at man ikke længere kunde faa Forbindelse blot ved at opgive et Navn paa Centralen, man skulde bruge Abonnentens Telefonnummer. Det saarede mange, navnlig de Borgere, der mente at have Krav paa at være kendt af Gud og hver Mand, og som forøvrigt ogsaa var det. Om en af de smaa Episoder, Indførelsen af denne Storby-Regel affødte, har Middelby Avis berettet følgende: »Den populære Grosserer N. var saa kendt, at han bare sagde: »Maa jeg blive stillet hjem«, naar han ude fra Byen vilde ringe til sit Kontor. Men en Dag vilde en

En ny Fredsforstyrer

af Telefondamerne drive Gæk med ham, fordi han aldrig opgav Telefonnummeret, og hun gav Grosserereren en Omstilling, der resulterede i, at han pludselig hørte en Damestemme melde: »Hjemmet for forvildede unge Piger«. Et Øjeblik efter havde Telefondamen paa Centralen atter Grosserereren paa Traaden; mildt bebrejdende sagde han: »Frøken, jeg bad selvfølgelig om at blive stillet hjem til mig selv og ikke hjem til Dem«.

Da Telefonen første Gang blev forevist for Tietgen, skal han efter Sigende have bemærket: »De mener, altsaa, at enhver Mand fra Gaden skal kunne ringe lige her ind i mit Kontor og forlange at tale med mig — mig!« Er det rigtigt, da saa den store Finansmand jo fuldstændig rigtigt. Det var en Side af Telefonens Væsen, som de fleste andre havde overset. Gennem Telefonen kunde man bestille et kvart Rugbrød, en halv Sød, Teaterbilletter og Tid hos Frisøsen, man kunde ringe efter Jordemoderen eller Lægen (og gjorde det sidste for et godt Ord) eller føre Samtaler med Venner og Bekendte uden at røre sig af Pletten. Men samtidig havde man faaet en uberegnelig Urostifter ind i sit Hjem, som forstyrrede dets Fred paa de mest ubejlejlige Tidspunkter. Mange kaldte den deres Plageaand og beklagede, at de altid maatte »hænge i Traaden«. — Men trods alle Ubehageligheder fandt Folk dog endnu mere Behag i Telefonen og for mange blev den en Nødvendighed — i Konkurrencen. Telefonen kom før Vandværket og bevarede sit Forspring. Man fandt det vigtigere at have Telefon end W. C. Mens som nævnt kun Halvdelen af Middelbys Indbyggere havde W. C. i 1937, havde hver ottende Telefon.

*

Et godt gammel Raad gaar ud paa aldrig at drikke Vand, medmindre det er kogt. Men selv om denne Forsigtighedsregel blev taget i Latrinkulernes Dage, kunde Brøndenes Naboskab med disse saftige Opbevaringssteder ofte spores baade paa Madens og Hjemmebryggets Duft og Smag. Vand i Naturlig tilstand brugte Borgerne kun til at vaske sig i, til indvortes Brug holdt de sig klogeligt til Øl. Man beklagede Brøndenes Tilstand, men fandt ikke Raad for at forbedre dem. Hele Byen maatte jo laves om og alle Livsvaner ændres, for at det kunde batte noget.

Paa 1500-Tallet blev det imidlertid Mode blandt Adelen at forsyne deres Slotte med en Vandkunst, et Ledningsnet, mindende om dem, Sydens Kulturstater allerede havde brugt i Oldtiden, hvorfra Vand fra en højtliggende Kilde førtes ind i Køkkener og Badstuer og til en Kumme paa Slotspladsen, fra hvis Dyb det stod i Vejret i en festligt straalende Søjle. 1580 paabød Frederik II, at en lignende Vandkunst skulde anlægges i Odense. Vandet fra en Bæk lededes gennem Trærender ind til tre Cisterner paa 3 aabne Pladser i Byen, hvor Folk saa kunde øse deraf. Denne Vandforsyning fungerede til ca. 1750, da Ledningsnettet førtes ind i flere private Huse. Og 100 Aar senere fik Odense det første moderne Vandværk i Danmark med en dampdrevet Pumpe, der kunde trykke Vandet gennem Rør helt op i Husenes Etager. Samme Aar, allerede 1852, fik Odense ogsaa Gasværk. Men denne By havde jo ogsaa til Ærgerrighed at være »første Sprøjte«. Mindre Købstæder fulgte kun nølende efter. Men omsider fik Middelby da ogsaa en Vandkunst, desværre dog kun med nogle Damme som Forsyningskilde. Heller

Aalborggenserne drak af Aaen

ikke med Anlægget af Trærender var man særlig heldig, idet de ofte kom til at ligge lovlig tæt ved de stadig eksisterende Møddinger og Rendestene. Men der blev opstillet en Træpumpe paa Torvet og en i Algade, og Ordningen blev betragtet som et betydningsfuldt Fremskridt. Morgen og Aften kunde man se Koner, Karle og Piger samles ved Vandposten med Kar og Spande. Luften genlød af deres Skænden om at komme først til Tuden, af deres Skæmt med at oversprøjte hinanden — og af Rygter. Vandposten var Byens Nyhedscentral. Men det hændte stadig hyppigere, at Vandet indeholdt lidt Vandplanter, Haletudser, Stumper af Frøer og halvt opløste Salamandre, for slet ikke at tale om levende Regnorme og Smaaaal fra de livsfrodige Vanddamme. Og det skete ogsaa, navnlig om Sommeren, at Vandet havde en Bismag, som ikke engang kunde tilskrives disse zoologiske Forekomster. Koleraepidemien i 1853, der bortrev mange af Borgerne, satte Skræk i de overlevende; de gamle Trærender blev gravet op, og nogle viste sig at være lidt forraadnede og hullede, andre uheldigvis at ligge lige under Kloakafløbet fra Lazarettet. Der blev raadet Bod derpaa — og kort efter var Forholdene atter som før. Aalborg gjorde mere ud af det og skaffede sig et moderne Vandværk Aaret efter Odense, altsaa 1854, Aarhus fulgte efter en Snes Aar senere, 1872, Randers i 73, Horsens i 76, Nyborg og Frederiksberg i 78. Nu begyndte man atter at drøfte Sagen i Middeby. Byraadet bevilligede 2000 Kroner til foreløbige Undersøgelser, og Vandingeniørerne English og Hansen gav et Overslag paa 3—400.000 — hvorefter Sagen blev henlagt. I Firserne toges den op igen, paa Tilskyndelse af den gamle Fysikus, der i Bladene

henledte Opmærksomheden paa, at »man trods Forbudet af 7/7 1860 endnu kunde støde paa en lille Gris i Byens Gader og trods Forbudet om at tømme Latrin i Møddingerne kun sjældent fandt det forlængst paabudte Tøndesystem indført i Husene — hvorfor Byens offentlige Vandforsyning og navnlig Skolernes lod særdeles meget tilbage at ønske.« Det var ikke nogen Undtagelse men Reglen for Drikkevandsforholdene i danske Købstæder paa det Tidspunkt. I Kolding Avis skrev Læge H. Fich f. Eks. i 1883: Kolding er ikke nogen særlig renlig By ... Nogle af Gadebrøndene hører til de sletteste her i Byen tillige med de offentlige Skolers. Vandet har i disse til Tider været saa slet, at det er mig sagt, at en Lærer ved disse Skoler har spenderet Sodavand paa sin Klasse i den varme Tid, for at afholde Børnene fra at nyde det slette Vand«.

Man fandt ikke Vandforsyningen god i saadanne Byer, men hæftede sig ensidigt ved den Fordel, at den var billig. Og derved blev det.

Ingeniørfirmaet English & Hansen udsendte Propagandabrochurer, hvori Opmærksomheden henledtes paa, at det »under Choleraen i Kjøbenhavn fandtes, at Beboerne af de Gader og selv de Huse, hvor Vandet var ureent, især bleve angrebne. Og i Aalborg, hvis Beboere benyttede Vandet af de Byen gennemstrømmende meget urene Aar, døde i Aaret 1853 i 7 Uger af Cholera næsten 5 % af Befolkningen, og det slette Vands Indflydelse viste sig meget tydeligt og blev almindelig anerkendt«. Om et Vandværks Betydning for den daglige Hygiejne fremholdt Vandingeniørerne bl. a.: »Tænke vi os en Arbeiders eller mindre Haandværkers Huusholdning; — Manden har hele Dagen at



Osteraa i Aalborg, af hvis Vand Borgerne drak endnu i 1853.



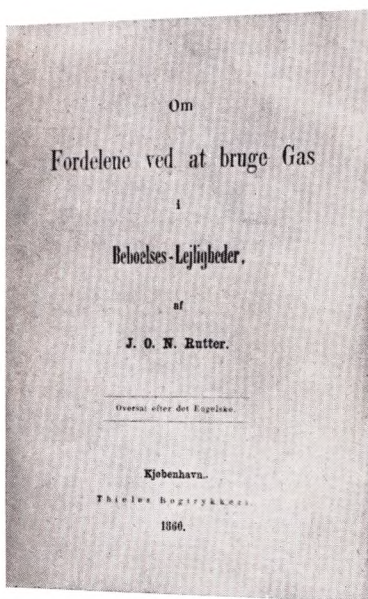
— Og det samme Parti efter at Aaen er overdækket, Gaden asfalteret og flere af de særprægede gamle Huse erstattet med mindre særprægede nye.



Omkring 1500 maatte man ifølge denne Tegning af Olaus Magnus klare sig med en brændende Tyristik, hvis man skulde se til noget om Aftenen.



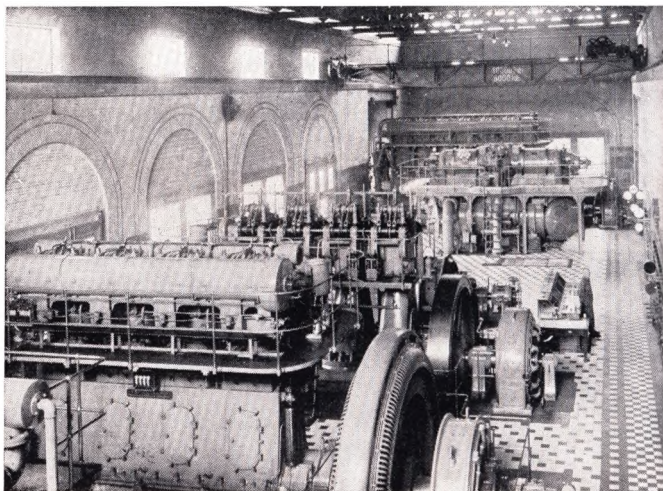
Da Gassen tændtes udtrykte Borgerne deres Undren over, at saa stærkt et Lys kunde komme ud af saa lille et Rør.



En Brochure fra 1860, der skulde modvirke Ængstelsen for det nye Belysningsmiddel.



En af de ældre og den nye fantasifulde Gasbeholder i Silkeborg.



Et moderne Elektricitetsværk. — Vejle

Lad ikke Hanen løbe af Nysgerrighed

passé sit Arbejde, Konen skal, uden Hjælp af Tjenestetyende holde Huset i Orden, lave Mad, passe Børnene, sye, vadske og besørge de mangfoldige andre Arbejder der forefalde i en lille Huusholdning. Med den bedste Villie og med Ønsket at vedligeholde Orden og Reenlighed vil det neppe være hende mulig at hente fra Gaarden eller Gaden det allernødvendigste Vand, og en meget mangelfuld Reenlighed af Familiens Bolig, Klæder og Personer bliver den uundgaaelige Følge. I velhavende Familier, der have Raad til at holde Tjenestefolk og at lade det fornødne Vand hente, føles vel Trangen til en bekvemmere Vandforsyning ikke saa stærkt som i Arbeidernes Hjem, dog er Vandhenten af alle Husmødre med rette anset for en stor Plage, da det foraarsager megen Tids-spilde og giver Tjenestefolkene Anledning til Uorden og Sladder«. . . . Desuden paapegedes den store økonomiske Betydning af en velindrettet Vandforsyning under Ildebrand og for Industrier som Fabrikker, Farverier, Bryggerier o. s. v. Maaske var det navnlig det sidste, der virkede. Endelig, i 1895, fik Middelby et Vandværk, hvortil Vandet hentes fra klare, kølige Kilder ude i Skoven og samledes i et underjordisk Bassin, hvorfra det ved Dampkraft løftedes op til en Beholder i et Taarn. Ved sit Fald kunne Vandet herfra bruse ud gennem hele Byen og højt op i Husene. 400 Husejere meldte sig straks og fik indlagt Vandledninger, og Forbrugernes Interesse for det nye Fænomen var saa betydelig, at Myndighederne saa sig nødsaget til at forbyde Folk »at lade Hannerne løbe af Nysgerrighed«. En umaadelig Lettelse for Husholdningerne, helt nye Muligheder for Vask og Hygiejne og helt nye Krav fulgte med Vandværket. I Bypostens

Tid var det daglige Forbrug af Vand pr. Indbygger næppe en Spand: 5—10 l, i Vandværkets første Aar var det 99 l, i Begyndelsen af 1940-erne ikke mindre end 200 l.

*

Tyve, Røvere og Ransmænd, Mordere og Voldsforbrydere fyldte Mørket, og Menneskenes frygtsomme Fantasi befolkede det yderligere med grufulde Gengangere, Nisser, Troldmænd og Hekse for ikke at tale om Djævlé, hvis afskrækkende Egenskaber Kirken saa sin Fordel i yderligere at udmale hver Søndag . . . Den største af alle Opfindelser er Ilden, den næststørste antagelig Lampeglaset, men først det elektriske Lys gjorde det muligt at jage Mørkets Aander paa lynhurtig Flugt blot ved et Tryk paa en Knap. Alligevel levede nedarvede Rester af Rædselen for Natten endnu i Sindene i Elektricitetens Tidsalder. Den fandt bl. a. Udtryk, naar Folk ringede til deres Læge henunder Aften, i den staaende Vending: »Vi tør ikke gaa Natten i Møde«.

Olaus Magnus har afbildet en Mand, der om Aftenen har været ude i Bryggerset og Fadeburet og hentet sig en Kande Øl og en Kurv Brød. For at kunne se til dette Forehavende har han tændt en halv Meter lang harpiksholdig Fyrrepind, et saakaldt Stykke Stikved eller en Tyristik, ved Arnen, og han bærer den i Munden for at have Hænderne frie. Inde i Stuen staar hans Kone, ligeledes med en Tyristik i Munden og med flere i Bæltet til at afløse den første. Hun spinder ved Hjælp af en snurrende Sten, Rokkens Forløber, en Traad af noget Uld, hvoraf hun bærer et Forraad bundet fast til

Puds Lys, Dreng!

Siden af Hovedet. At det baade er ubekvemt og brandfarligt, viser hendes Holdning. Skulde Ægteparret til at nyde Øllet og Brødet, maatte de kaste Tyristikkerne og nøjes med det svage Skær fra Arnens Lue. Utalrige Slægtled har ikke haft andet at se ved, hvilket var ensbetydende med, at Dagen endte Kl. 3—4 om Vinteren, og den sorte Nat herskede i Huset til Kl. 9 næste Morgen. Det eneste, man kunde se til, var at drikke. Et Fremskridt paa Belysningens Omraade var den skaalformede Tranlampe, fra hvis Tud en Sivstump brændte med blafrende Flamme, et endnu større Tællelyset, bestaaende af en Traad dyppet i Faaretælle. I Kirken og hos Velhavere brændte lignende Lys, formet af Biernes Kager, hvorfor de ogsaa kaldtes Kærter, af ceratus: Voks. Hvert Øjeblik maatte Tanerne paa disse Lys snydes, hvilket man gjorde med Fingrene, ligesom man snød Næsen i Fingrene, eller i finere Kredse afskæres med en Kniv eller en særlig, til Formaalet konstrueret Lysesaks. — Stearinlys fremkom ikke før omkring 1820 og trængte først de andre Lys ud sidst paa 1800-Tallet, da Talg paa Grund af den opblomstrende Margarineindustri begyndte at stige i Pris.

Lysene lyste kun kummerligt og dryppede ustandseligt ned paa Bohavet og de omkringsiddendes Hoveder og Klæder. Det var en Gru for alle at skulle arbejde i en saadan Belysning.

Den langelandske Politiker I. A. Hansen fortæller i sine Erindringer fra de unge Aar, da han var i Skomagerlære hos sin Far i Rudkøbing: »Fra 14 Dage før Mikkelsdag til 14 Dage før Paaske var det en ufravigelig Regel ogsaa at arbejde ved Lys, og Ar-

bejdstiden var da fra Kl. 5 à 6 om Morgen indtil mindst Kl. 11 om Aftenen, med Undtagelse af Mandag Aften, da der ikke arbejdedes . . . Ingen, som ikke har levet paa hiin Tid og under hine Forhold, kunne danne sig nogen Mening om dens Slethed . . . Min Moder støbte hver Eftersommer de Lys, der skulde bruges om Vinteren. Hun spandt selv Vægen af Blaar i grovt Garn, og der støbtes da til Værkstedet 6 Lys af hvert Pund Tælle. Paa en lille, firkantet Disk satte man et saadant Lys, og her omkring sad nu fire Personer i de lange Vinteraftener fra Kl. 5 til 11 og stirrede sig næsten blind paa Arbejdet. Den ulykkelige yngste Dreng, hvis Pligt det var at pudse Lys, kunde næsten ikke gjøre andet, da de grove Blaargarnsvæger straks formørkede Skinnet, naar den nærmeste Tælle var smeltet fra dem. Det lød derfor hvert Øjeblik paaminde fra de andre arbejdendes Side: »Puds Lys, puds Lys Dreng!« — Det vil derfor kunne forstaaes, at Lysearbejdet udgjorde en ganske egen sørgelig Art af det hele, og derfor indviedes denne Tid som en Slags Opmuntring ved et særligt lille Gilde, hvor der trakteredes med Risengryns-Grød, Steg og Æbleskiver, men ved hvilken Lejlighed Lyset var omvundet med et sort Baand«.

Fra en saadan Lysefest i Aarhus 1848 findes »En splinternye Vise om Daglysets sørgelige Forsvinden og om den kedsommelige Arbeiden ved Tællelys, bestemt til at synges ved Haandværksvendenes Lyssegilde, Michæliaften, enfoldig forfattet af mig Daniel Seivir, Skomagersvend«. Et Par af Versene giver Tonen:

Nu kommer der en Tid,
Nu kommer der en — mak, mak, mak,
Nu kommer der en Tid,

Petroleumslampen som Molok

Da Tællelys man tænder an,
Molak, molak, trallerallera,
Ved Himlens Lys man see ei kan,
Man længer see ei kan.

Men Lyset er en Pest,
Men Lyset er en — mak, mak, mak,
Men Lyset er en Pest,
Undtagen netop Dagens Lys
Molak, molak, trallerallera,
Og bort med alskens Tællelys
Det vækker ikkun Gys.

Tranlampen afløstes af Olielampen, men fra de ældste Tider og til 1789 skete der ellers ikke nogen væsentlig Forbedring. Da fremkom Franskmanden Aimé Argan med sin epokegørende Opfindelse: Lampeglasset og den rørformede Væge, der gjorde Lysstyrken stærkere og muliggjorde en Forbrænding uden Os. Paa 1800-Tallet fulgte forskellige Forbedringer, f. Eks. i 1836 Moderatørlampen, hvor Olien presseses op med en Fjederanordning. Efter 1855 kom endelig Petroleumslampen, sandsynligvis først konstrueret af den amerikanske Kemiker Siliman. Dette tekniske Fremskridt medførte imidlertid en Række Ulemper: Petroleumslamper af mangelfuld Konstruktion eksploderede hvert Øjeblik. En Forsikringsmand, der havde Overblik over den Slags Ulykker, udgav i 1888 en Bog med Advarsler og gode Raad med Hensyn til Petroleumslampers Pasning under det truende Motto: »Hvor længe skal Moloch forlange sine Ofre og ubarmhjertig brænde dem levende, uden at nogen skrider frem for at forhindre det. Nationens Samvittighed kan ikke længer lade Spørgsmaalet upaaagtet«.

Men Petroleumslamperne bedredes, — og endelig havde man en Lyskilde, som ikke dryppede, som alle kunde samles om og se

ved. Petroleumslampen blev det gode Hjemms Centrum i de lange Vinteraftener, Symbolet paa Hjemmets Hygge og Sammenhold — saa længe det varede.

*

I umindelige Tider havde man kendt Fyrtøj, hvormed man kunde frembringe Gnister og faa dem til at fænge i en tør Fyrsvamp eller i Tønder, trasket Træ. Men først efter 1560 fik man Fyrtøj i en nogenlunde haandterlig Form. Opfindelsen af Snaplaasen til Geværer fulgtes af Konstruktionen af saakaldte Fyrslag i Pistolform: en Stenlaas slog Gnister i en lille Beholder med Tønder. Det maatte man klare sig med nogle Aarhundreder. Endnu i 1850-erne foregik Tændingen af et Lys paa den Maade, at man fandt sit Fyrtøj frem i Mørket, slog Gnist med Fyrstaal og Flintesten, blæste til Gnisten fængede godt i Fyrsvampen og holdt endelig en i Svovl dypet Pind hen til Gløden for at faa frembragt en Flamme. Det tog Tid, før Lyset endelig var tændt, saa man kunde se, hvad der var paa Færde ... Men paa dette Tidspunkt var Tændstikkerne altsaa undervejs. I 1823 var der frenkommet nogle saakaldte kemiske Fyrstikker: Smaapinde med et Hoved, der antændtes, naar det dypedes ned i en lille Flaske med koncentreret Svovlsyre. Congreves Tændstikker fra 1832 var bedre: Naar man trak en Tændstik ud af Pakken mellem to Stykker Sandpapir, gik der Ild i den. En yderligere Forbedring af Princippet udgik et Par Aar senere fra Wien: Fosfortændstikker eller Svovlstikker, der lod sig antænde, blot man strøg dem mod Buksebagen, Væggen eller en hvilken som helst ru Flade. De blev fremstillet fabrikmæssigt, men frembød saa stor en

Brandfare, at man saa sig nødsaget til at forbyde dem i flere Lande — i Danmark skete det 14/2 1874. I 1848 havde Böttger imidlertid opfundet de saakaldte Sikkerheds-tændstikker, der kun kunde antændes ved at stryges mod en særlig præpareret Flade. Mærkeligt nok vakte de ikke særlig Opmærksomhed. Der gik en Snes Aar, før Sikkerhedstændstikkerne bredte sig, men da de endelig begyndte, skete det ogsaa i rivende Fart. Fyrtøjerne forsvandt, alle og enhver gik med Tændstikker i Lommen og ødslede ganske forskrækkeligt med dem. I 1930—40 blev der gennemsnitlig revet 17000 Tændstikker i Minuttet i Danmark. — Og paa denne Tid var Brugen af Fyrtøj med en Væge i Benzin endda genoptaget — til Tænding af Tobak ...

Naar Mørket faldt paa i Tællepraasenes Tid, vovede Godtfolk sig kun undtagelsesvis ud, og skete det, da aldrig uden Ledsagelse. En væbnet Karl eller Tjener gik foran med en Fakkel. Snart blev Faklerne imidlertid forbudt paa Grund af deres Brandfarlighed, saa fik man Hornlygter. Men disse svagtlysende Færdselist-Lygter, der svævede gennem Gaderne som enlige blege Lygtemænd, var ogsaa Byens eneste Belysning. Ved hvert Hjørne risikerede man at blive overfaldet eller stukket ned bagfra.

»For at hindre den Røven og Overlast, som slemme Mennesker tilforn ved Aftenstid og Nattetid plejede at øve«, foresloges det i 1769 Christian V at opstille Lygter i København. Og dette virksomme Middel til Beroligelse af Gemytterne blev et Par Aar senere indført. Der tændtes 500 Lygter i Hovedstaden, dog kun i maaneløse Nætter og kun om Vinteren. Flere Købstæder fulgte

Eksemplet — i al Beskedenhed. De fleste Steder ansaa man en enkelt Tranlygte udenpaa Raadhuset eller ved Byposten for tilstrækkelig. Om Forholdene i Fredericia i 1850-erne skriver Ole Lund: »Enhver, der gik ud om Aftenen, forsynede sig i de mørke Efteraars- og Vinterdage med en tændt Lygte, som stundom var indrettet til at spændes om Hatten, stundom om det ene Knæ... I Byens Udkanter, hvor man ikke havde den fjerneste Idé om, hvorledes en Brosten saa ud, dannede Gaden nemlig ofte efter stærk Regn et eneste Uføre, som der udfordredes stort lokalt Kjendskab og stor Forsigtighed til at passere med nogenlunde Sikkerhed. Ofte nødtes man til at kravle langs med Husenes Mure ovenpaa de faa Sten, der laa som Afledere for Tagdryppet. En Gade blev kaldt Benbrækkergade. Fortove kendtes ikke«.

Mens Forholdene var saaledes i Fredericia og Middelfby, var Odense, der som sædvanlig agerede første Sprøjte, allerede en Generation forude for den almindelige Udvikling. Der havde man ganske vist mange Tranlygter i Gaderne, men det Lys, der udstraalede fra dem, var lidet tilfredsstillende. Og da et engelsk Selskab, der kaldte sig »Det danske Gascompagni«, just begyndte at gøre Propaganda for det luftformige Brændsel, man brugte i England, var Odenseanerne straks lydhøre. I 1853 fik de Danmarks første Gasværk. Nogle var helt blændede af det nye Lys, der pludselig afløste de gamle Tranlygters, men andre fandt kun Fremskridtet moderat. Den digtende Læge, Emil Aarestrup, satte et lille halvt spottende Epigram i Omløb: »Har De bemærket de nye Lygter? Halvt oplyst Odins Stad nu tindrer. Det bliver ej anderledes, jeg frygter. Odin

Bohavet tilsøles ikke mere

var enøjet, om De erindrer«. Men det almindelige Indtryk var, at man her stod foran Fremtidens Belysning: Fællesskabet, Byen selv, sørgede ikke blot for Lyset paa Gaderne, men kunde ogsaa lade det indlægge i de enkelte Borgeres Hjem. Assens og Helsingør fulgte Eksemplet det følgende Aar; Aarhus, Silkeborg, Slagelse og Svendborg kom med i 1856. I Svendborg fejrede man Tranlygternes Vigen for Gassen med Kanonsalut og almindelig Flagning og Festmaaltid i Læseforeningens Lokaler. Og Svendborgenserne var maalløse, da Lygterne tændtes og de saa, at »der ud af saa tyndt et Rør kunde komme saa stærkt et Lys«. I Anledning af Indvielsen skrev Svendborg Amtstidende 7/10 1856: »Efter kyndiges Dom er Værket, saa vidt det endnu lader sig bedømme, udført solidt og af udmærkede Materialer, og allerede i Gaar Aftes udbredte de i Gaderne anbragte talrige Gasflammer en herlig og overraskende klar Belysning, der dannede en glædelig Kontrast til den tidligere Tranbelysning og fremkaldte almindelig Tilfredshed blandt Byens Beboere, som bevægede sig gennem Gaderne for at tage Belysningen i Øjesyn«.

Men Købstæder som Middelby slumrede videre i Skæret af deres enlige Tranlygte paa Torvet. Omsider blev Klagerne dog saa almindelige, at Byraadet mandede sig op til at forsyne Staden med et større Antal Petroleumsgadelygter. I 1872 meldes det samme fra Ringkøbing: »I Ringkøbing er ifølge Byens Avis et længe følt Savn blevet afhjulpet ved, at alle Gaderne om Aftenen nu bliver oplyst med Petroleumsgadelygter. Den offentlige Belysning har hidtil indskrænket sig til en eneste Lygte paa Torvepumpen«.

Forsigtige Folk havde mange Ting at ind-

vende mod Gaslyset: Det var altfor stærkt og dermed skadeligt for Øjnene, det var altfor dyrt og altfor brandfarligt. Alle disse Indvendinger blev imødegaaet i et Skrift af J. O. N. Rutter »Om Fordelene ved at bruge Gas i Beboelses-Lejligheder«. Han erklærede, at »Øjnene ved det daglige Livs simpleste Gjæringer, ved Læsning, Skrivning eller Syning havde langt mere Skade af en utilstrækkelig Belysning«. Gassen havde tilmed den Fordel, at den var anbragt ovenover Synsfeltet, mens Skinnet af Talg- og Vokslys og Bordlamper gik lige ind i Øjnene. Hvad Prisen angik, paavistes det, at den Gasmængde, der skulde til for at frembringe den samme Styrke som et Pund Talglys, kun kostede en Fjerdedel deraf, sammenlignet med Voks kun en Tredtedel og med Lampeolie en Tredjedel. Om Brandfaren hed det, at »Gas brugtes af Videnskabsmænd og rige Folk uden mindste Risiko i deres Bogværelser, Sale og Spisestuer, og at Lyset kunde slukkes med en Tankes Hurtighed«. Men vigtigst af alt fandt denne Fortaler for det engelske Gaskompagni, at der kunde vindes en Mængde kostbar Tid ved Indførelsen af Gas i Hjemmene: »Thi saa ere der ikke Lysestager og Lysesaxe at gjøre rene, eller Lamper at holde i Orden, og Bohavet, der ikke længere tilsøles ved Neddrypning, trænger ikke saa tidt til Rengjøring«. Endelig kom dertil, at man »ved Hjælp af et simpelt Apparat kunde faa Gassen til at stege, bage, koge, stuve og riste, og det med en Nøjagtighed, der ikke kunde opnaas ved almindelig Ild. To eller tre Dages Undervisning var nok til at lære Tjenestefolkene at koge Maden ved Gas« ... Omsider, først i 90-erne, fik Middelby da et Gasværk, og Gassen trængte

Bryd ikke Staven over Gas og Petroleum!

snart ind i større Beboelsesejendomme, baa-
de i Stuer og Køkkener, — skønt erfarne
Husmødre paastod og blev ved med at paa-
staa, at Maden smagte bedre, naar den var
tilberedt paa et gammeldags Komfur med
rigtig Ild.

*

Allerede paa dette Tidspunkt var man an-
dres Steder begyndt at tale om at faa Lys
frembragt ved Elektricitet. Den 27/8 1857
var der for første Gang i Danmark forevist
elektrisk Lys og et elektrisk Springvand paa
Christiansborg Slots Ridebane i København.
Men Signalet til hele den kommende revo-
lutionerende Udvikling blev dog først tændt
i 1881, da Edison udstillede sin Glødelampe
paa Verdensudstillingen i Paris. Aaret efter
drøftedes det hvide Lys i Næstved, men et
Byraadsmedlem erklærede, at Næstved al-
drig vilde blive saa stor, at den kunde faa
et Elektricitetsværk. Nogle Aar senere gjorde
to Privatmænd denne Profeti til Skamme
ved at anlægge et privat Elektricitetsværk,
— men det kommunale kom rigtignok først
i 1910. I 1891 fik Odense — første Sprøjte —
Landets første Elektricitetsværk. 1892 fulgte
København med Gothersgadeværket, i 95 fik
Aalborg et privat Værk, væsentligt beregnet
til Buelamper i Butikker. — Da man ansøgte
om Tilladelse til at anbringe Luftledninger
i Algade, blev det afslaaet af Byraadet »paa
Grund af den dermed forbundne Fare«. I 96
fik Køge, i 98 Kolding, i 99 Frederiksberg,
i 1901 Aarhus Elektricitetsværker. Men Køb-
stæder som Middelby holdt sig forsigtigt til-
bage, og et lille Uheld i Odense bestyrkede
denne Holdning. Med Berlingske Tidende som
Kilde bragte Bladene i 1892 en Meddelelse
om »Uheldet i den elektriske Lysstation i

Odense«, hvor en Kedel ødelagdes og Elek-
triciteten derfor svigtede. Ligesom Berling-
ske Tidende fandt Middelby-Bladene det
uhensigtsmæssigt helt at opgive Gas og Pe-
troleum som Lyskilder: »Vel er elektrisk Lys
Fremtidens Lys, men ingen bør derfor bryde
Staven over den fortrinlige Belysning, som
Gas og Petroleum i Nutidens velconstruerede
Lamper kan præstere ... Desuden er Elek-
triciteten langt bekosteligere. Mangen For-
retning, der har etableret en flot elektrisk
Belysning, har maattet vende tilbage til de
billigere Belysningsmetoder.« En saadan
Tale passede Det danske Gascompagni sær-
deles godt. Angst for den opdukkende Kon-
kurrence nedsatte Gastilhængerne det elek-
triske Lys i Folks Omdømme. I Aalborg til-
bød Gascompagniet endda at give kommende
Gasforbrugere gratis Installation.

I Længden var det dog ikke muligt at
holde Elektriciteten tilbage, selv fra Ravne-
kroge og Landsbyer. I 1907 fik en lang Ræk-
ke danske Byer Elektricitetsværk, og andre
drøftede det med stigende Ophidselse. Elek-
tricitetens Modstandere i Middelby Byraad
fandt den nye Indretning »aldeles overflø-
dig« og henviste til Kommunens store Gæld
og høje Skatteprocent. Da Forslaget om Op-
rettelsen af et Elektricitetsværk alligevel gik
igennem, kaldte Modstanderne Planens Tals-
mænd for »Eventyrere«. Lignende Toner lød
andre Steder. Efter Vedtagelsen af et kom-
munalt Værk i Aalborg i 1908 udtalte Min-
dretallets Ordfører om Formanden for tek-
nisk Udvalg: »Sejret har De i Dag; men er
det ikke lykkedes for Dem før med Deres
mange vilde Ideer at bringe Byen paa Fat-
tighuset, skal det nok lykkes for Dem nu«.

Alle diskuterede det nye Fænomen, som
man anede vilde gribe dybere ind i det dag-

Det hvide Lys tændes

lige Liv end alt andet hidtil oplevet. Selv i Haandværkerstiftelsen i Middelby talte de gamle Damer med rystende hvide Hoveder om Volt og Ampere, Højspænding og Lavspænding. De holdt ubetinget paa Højspænding, naar man endelig *skulde* havde det moderne Djævelskab, »for med Lavspænding gik man bare og faldt over Traadene.« I 1908 rejstes den røde Bygning til Elektricitetsværket, mægtige Maskiner førtes paa Blokvogne fra Banegaarden gennem Gaderne og hele Byen oversvømmedes af fremmede Haandværkere, som ikke altid var, men som kaldte sig Elektrikere, og som gennemborede alle Lofter og Vægge og opsatte Lamper med mælkehvide krusede Glasblonder eller med Frynser af Glas. Det var alle Drenges Drøm at blive Installatør, eller bare noget med Elektricitet. Ledninger blev trukket tværs over Gaderne, Standere rejst og Lamper hængt op. Og da endelig det elektriske Lys skinnede over Byen, gik der et Suk af Betagelse gennem alle. Man følte, at nu var Middelby virkelig kommet med, nu var man moderne. Rundt om i Hjemmene sad man og stirrede andægtigt paa det saakaldte hvide Lys, som man fandt vidunderligt blændende, skønt det oftest glødede temmelig rødtligt og svagt i Kultraadslamperne. De fremmede Elektrikere blev stillet overfor de mærkeligste Spørgsmaal. »Der maa da være Hulrum inde i Traadene,« hed det f. Eks., »hvorledes skulde Elektriciteten ellers kunne komme igennem . . .« Den gamle Gasmotor, som hidtil havde trukket den saakaldte Hurtigpresse paa Middelby Avis' Trykkeri, skulde nu erstattes med en Elektromotor. »Den nye Tids Trækraft,« skrev Redaktøren i en Leder. Det tekniske Personale betragtede den lille sammen-

trængte Mekanisme i den beskedne graa Metalkappe med mistænksomme, lidt foragtelige Blikke. Faktoren havde hørt noget om et elektrisk Stød, men stillede sig tvivlende overfor den Mulighed, at Elektriciteten ogsaa skulde kunne »støde«.

»Hvordan kan den det?« spurgte han. »Sæt De bare Fingrene paa de to Skruer der,« svarede Kabelassistenten, »saa skal De nok faa det at føle.« Vantro som Thomas, der stak Fingrene i Naglegabene, anbragte Faktoren sine Fingre paa de to Skruer, — men fik dem rigtignok trukket til sig igen i et temmelig hurtigt Tempo. Og i Middagspausen, da Elektrikerne var gaaet, fattede Faktoren Planen til et skummelt Anslag mod de infame Skruer, som havde bidt ham i Fingrene. Han tog en stor Skruenøgle for rigtig at give dem noget at bide i. Men næppe havde Nøglen berørt Skruerne, før det lynede af Gnister imod ham, og den blev slaaet ud af Hænderne paa ham med et Stød, der virkede som et Svirp af en Piskesnært. Da Elektrikerne vendte tilbage, stod Faktoren i Døren og saa meget modfalden ud, idet han beskrev sin Kamp med Skruerne, — som han havde opdaget var endt med saa afgørende et Nederlag, at Lyset nu overhovedet nægtede at brænde længere. Elektrikerne udbedrede Skaden med en ny Hovedsikring og tog det Løfte af Faktoren, at han aldrig maatte eksperimentere med Elektriciteten mere. — Saaledes lærte de fleste efterhaanden, at den nye Kraft, der kunde trække Maskiner og oplyse hele Byen selv i den mørkeste Nat, ikke var til at spøge med.

Men det varede længe, før Følelsen af Elektricitetens Vidunderlighed fortog sig. I Aarevis fandt Hotel Postgaarden det f. Eks. fornødent at henlede ærede Gæsters Op-

Dyrenes Tilbagetog

mærksomhed paa den forbavsende Kendsgerning, at »Elektrisk Lys beregnes ikke«.

I Krigsaarene, da det kneb med Petroleum, fik Elektriciteten saa stor Udbredelse, at der praktisk talt ikke mere var et Værelse i Byen uden et Lampested, og det havde forlængst vist sig, at Sortseerne havde haft Uret, naar de spaaede, at Elektricitetsværket vilde ruinere Byen; det gav tværtimod Overskud fra første Færd.

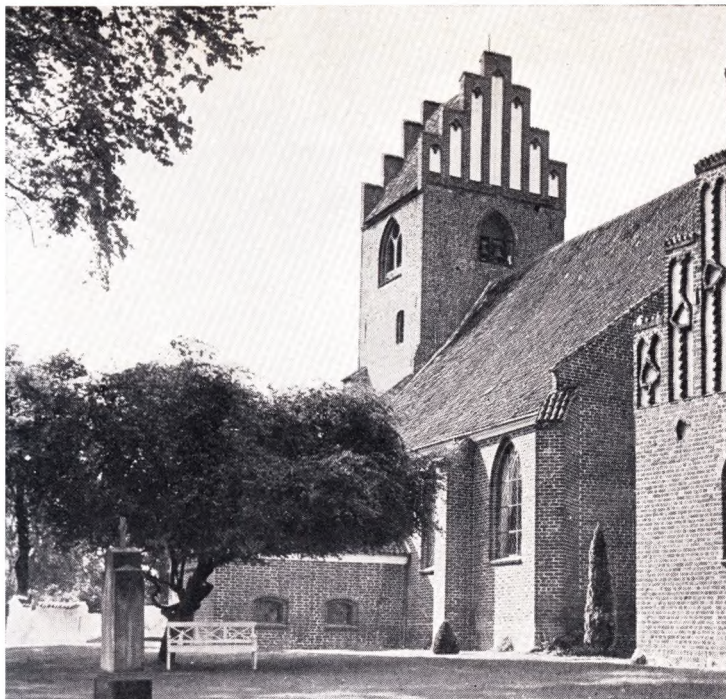
Lys kunde tændes blot ved et Tryk paa en Knap selv i Kældere og Korridorer. Lys straaede fra Butikkerne, og Natten igennem laa Gaderne oplyste som Sale. End ikke Børn var bange for at færdes der. Men just som man havde vænnet sig til at betragte det som en Selvfølge, skete det — omkring 1940 — at den samme tekniske Udvikling, som havde forvandlet Byen til et fredfyldt og oplyst Sted, udnyttedes under en ny Krigsførelse. Med eet Slag slukkedes Nattens blændende Lyshav igen. Det var som et Styrt tilbage gennem Tiderne til Middelalderens Mørke. Nu lærte man gennem Modsetningen at værdsætte Lysets Velsignelse: Under Krigens Mørklægning steg Kriminaliteten og Usikkerheden øjeblikkelig ... Men man haabede, at det kun var en Overgang...

*

Alle de tekniske Hjælpemidler: Asfalten, Kloakerne, Telefonerne, Vandhanerne, Gasblussene og Elektriciteten forvandlede fuldstændig Byens Fysiognomi. Det var godt for Menneskene, men det gik ud over Dyrene ... Da Byen bredte sig ud over Bymarkerne, ophørte Koholdet. Den stigende Trafik gjorde Gæssenes og Grisenes Gadefærdsel for farlig. De blev forvist til Gaardene og omsider, af Sundhedshensyn, helt af Staden.

Men Dyrenes Tilbagetog foregik langsomt og modstræbende. En Optælling fra Rudkøbing fra 1861 angiver, at der indenfor en saadan Købstads Mure endnu fandtes: 120 Heste, 196 Køer, 73 Faar, 206 Svin og 18 Bistader. Et godt Stykke efter 1900 kunde man stadig se Hotelejer William Nielsens Køer blive vandede ved Truget foran Byposten paa Gaasetorvet.

Men efter 1920 var der kun Heste, Katte og Hunde tilbage i Middelby samt nogle Kaniner, der fristede en ynkelig Skæbne i nogle bittesmaa Kasser i enkelte Baggaarde. Ogsaa Forstuesvalerne var borte, kun Graaspurvvene og et enkelt Storkepar holdt Stand. Men trods al Teknik havde Byen ikke helt mistet Sansen for Samhørigheden med Dyrene. Endnu i Bilernes Tid saa man Heste staa ved Kantstenen med store haarede Kroppe og livsvarm Aande ud af de bløde Muler. Og det hændte, at Folk, Skoledrenge, Arbejdsmand — undertiden endog gamle Damer gik hen og klappede et af de taalmodige Dyr, maaske i Følelsen af Betydningen af de Byrder Hestene havde baaret for Menneskene gennem Aartusinder. Og Hundene blev betragtet som hellige Dyr ganske som Køerne i Indien. Ene af alle levende Væsener var det tilladt Hundene frit at forrette deres Nødtørft paa Fortove og op ad Butikkernes udstillede Varer. Man gjorde opmærksom paa, at en normal Hanhund fordeler sin Urin i ca. 30 Portioner for at markere sit Herredømme over et Par Kvadratkilometer, saa ofte Forholdene tillader det. Der blev skrevet forbitrede Indlæg i Bladene derom, der blev indført Afgifter af Hundehold; men Hundeejerne holdt Stand, og Hundene bevarede deres aartusindgamle Privilegier som Menneskenes trofaste Følge-



En af de mange fromme Indskrifter, der er opsat paa gamle danske Huse i Overensstemmelse med Moselovens Bud: »Du skal skrive mine Ord paa dine Dørtræer.

Kirken af røde Munkesten med gotiske Spidsbuer og Trappegavl. — Vordingborg.



Bindingsværksbygning med forsirede Knægte, hvis Tømmerkonstruktion danner en Overgangsform mellem Gotik og Renaissance. (Eiler Rønnows Gard i Odense [fra 1547].



Et Stenhus, i Modsætning til Bindingsværks-, i hollandsk Renæssance. (Jens Bangs Bygning i Aalborg fra 1624, Landets mest imponerende borgerlige Renæssancehus).

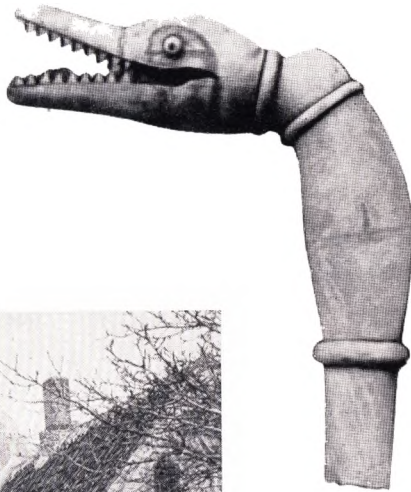


Et af de mere beskedne gavlbendte, renæssanceprægede Huse med stejlt opstigende Tag. (Aabenraa).



En Facade med rigt Rokokoudstyr. (Kniplingsfabrikant Hans Richtens Hus fra 1777, senere Digegreve Todsens, nu Kniplieskole i Tønder).

*Købstadshuse
midt paa 1800 Tallet.
(Rudkøbing Torv 1861).*



*Nedløbsrende fra Næstved — fra
Snurrepiberiernes Tid.*



*Glarmestergaarden i Aalborg — nu
saneret.*

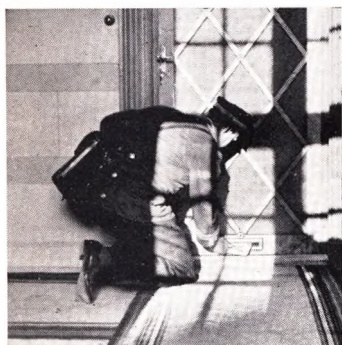
*Danmarks mindste Købstadshus — i
Kalundborg.*





Nye Strøgbygninger med nye Linier og nye brede Kørebaner kommer i Stedet. (Vesterbro i Aalborg).

Nye funktionalistiske Rækkehuse rejstes uden for Byen. (Kooperative Arkitekters Bygninger ved Skive).

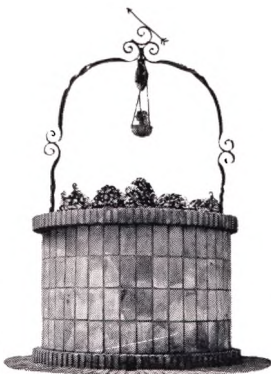


Postbudet bandede den misforstående Funkis, der anbragte Brevindkastet helt nede ved Jorden.

Det officielle Byggeri fandt frem til Former, der paa en Gang tilfredsstillede funktionalistiske og traditionelle Krav i smukt Sammenspil med Omgivelserne. (Fra Universitetsparken i Aarhus).



Et nyromantisk Hyggesymbol i Villakvarteret i Middelfby: Filmsbrønden uden Spand og uden Vand og uden Mening.



Naar Storken kommer

svende. Ogsaa Storken var et helligt Dyr. Dræning og Udtørring af Vandhuller og Nettet af fjendtlige Ledninger over Hus-tagene havde været lige ved at fortrænge de lykkebringende Fugle, der i umindelige Tider havde haft deres Sommerresidens i Byen. Men et enkelt Par holdt dog Stand. Det var Byens Æresborgere. Hele Staden fulgte Storkenes Færd og stod Fadder til deres Unger. Hver Sæson var det Avisernes bedste Læsestof. Et Aar i 1930-erne, da en Storkeunge pludselig var forsvundet, gik Sorgen gennem Gaderne. En gammel Fabrikant fandt imidlertid ud af, at Ungen var faldet ned i en Skorsten, og han reddede den gennem en Renselaage. Fabrikanten blev frygtelig sort, men han var Folkehelt den Dag.

Hvert Foraar, naar Græsset grønnedes til en ny Sommer, rettedes Byens Øjne mod den tomme Rede i angstfuld Forventning. »Mon Storken snart kommer?« sagde Hotelværten og kiggede ud fra Hotel Postgaarden. »Nu maa den snart være her,« sagde Borgmesteren og trommede i Skrivebordet i Taarnkontoret paa Raadhuset, hvor han residerede ovenover Frederik VII's Bronzehjelm. »Den skal nok komme,« beroligede

den altid fortrøstningsfulde Turistforeningsformand, Redaktøren af Middelby Avis. Og saa en skønne Dag landede Storkefar da ogsaa i et dvælende Fald paa den runde Sommerrede og slog Vingerne sammen med en Mine som et Menneske, der lægger Armene overkors. Hotelværten gned sig i Hænderne: »Den kom tidligt i Aar, det bliver nok godt Sæsonvejr.« Borgmesteren rejste sig og aabnede Vinduet med en hilsende Gestus. Redaktøren lod en Medarbejder opdigte et Interview med Afrikafareren. Og alle var glade. For Storken, der kom igen Sommer efter Sommer og slog sig ned i Byen, opfattedes af alle som et godt Varsel. Og da de driftige Borgeres Sind ikke blot beherskedes af Romantik, men ogsaa af en god Portion Materialisme, var Lykkefuglens Trofasthed samtidig et Varsel om Varigheden af den Trofasthed, der Gang paa Gang fik Turister til at vende tilbage til Byen og bruge deres Penge til dens bedste.

— — —

Teknikken forvandlede Byen, og i endnu højere Grad dens enkelte Celler: Hjemmene. Hvorledes den paavirkede Levevis, Sæder og Skikke, vil vi prøve paa at efterforske i det følgende.

HJEMMETS SPRÆNGNING

Rids af den ydre Ramme

Gennem Aarhundreder har det vejrbidte Kirketaarn aftegnet Timernes Gang med sin vandrende Skygge over Hustagene. Slægt har fulgt Slægt ved Kirketaarnets Fod. Og eftersom Menneskene blev mangfoldigere, bredte de sig i stedse større Ringe. Hver har efterladt sine Aflejringer i Træ og Sten og Cement og Staal.

Minder om aandelige og politiske Rørelser, der har præget Sind og Levesæt i skiftende Tider, er bevaret som Forsteninger i Byens Arkitektur. Ordet Hus er af indoeuropæisk Sprogrod, det kommer af keudh og betyder Skjul. De ældste Huse har svarret godt til Begrebet. Den Del af Rummet, der omsluttedes af Tagfladerne, kaldtes Vinden. Paa den søndre Side sad Husets eneste Lysaabning, kaldet Vindøjet. Da Vinden og Stuen skiltes med et Gulv eller Loft, blev den nederste Del saa mørk, at man maatte have Glugger i Væggene til at skyde tilside. De forsynedes efterhaanden med Horn eller Blæreskind eller et Stykke olieret Papir, saa der ogsaa kunde slippe lidt Lys ind, naar Glugger maatte lukkes for Regn og Slud. Rigtigt Lys kom der kun ind i Huset, naar den øverste Halvdel af Døren stod aaben.

Det straatækte Hus var helt af Træ, det saakaldte Bulhus, eller med vidjeflettede, lerklinede Felter mellem Tømmeret. Men med Kirken kom Romernes Byggekunst til Staden. Kirken, der i de første kristne Aarhundreder var tømret af Træ som de andre Huse, blev omkring Aar 1100 opført med romanske rundede Buer i Kalk og Mursten. Det var paa Valdemar den Stores Tid at lombardiske Teglmestre fra Norditalien kom til Norden for at lære Danskerne at brænde Sten. Den første Murstensbygning i Danmark blev opført paa Sprogø i Storebælt, og Kong Valdemar roste sig saa meget af dette Fremskridt, at det blev optegnet blandt hans berømmelige Gerninger paa en Blytæle i hans Grav i Ringsted. Kirken fik Tag af Tegl, og i dens Glugger eller Vindøjne indsattes smaa Stykker mundblæst Glas, mindende om Flaskebunde. De kaldtes Ruder, og de havde Form som Figurerne paa Spillekortene. Snart rykkede de smaa grønne Ruder ogsaa ind i Husenes Glugger, og den romanske Murstensteknik gjorde det muligt at bygge Skorstene og solide Vægge. Vidjefletningen og Leret mellem Stolperne veg for Mursten; man fik Bindingsværk.

De første Stenhuse

Saaledes kom Fornyelsen Gang paa Gang med aandelige Strømninger fra fjerne fremmede Egne ... Den økonomiske Udvikling henimod Aar 1300 styrkede Bydannelsen rundt om i Europa, medførte et voksende Folkeliv og affødte endelig en mægtig aandelig Løftelse, som fik Udløsning i et nyt Formsprog: en Aandens Skyskraberstil. De brede Buer spidsedes, Søjler og Stavværk stræbte mod Himlen. Nu fik den gamle romanske Kirke Taarn med takkede Gavle, hvorpaa Tanken ligesom kunde træde Trin for Trin mod højere Sfærer. De runde Buer straktes og spidsedes mod Himlen, og Spidsbuernes store Aabninger forsynedes med hele Rudeværker indfattede i Bly. Ogsaa Beboelseshusene hævede sig i Højden, de fik flere Lofter forbundet med en muret Vindeltrappe ligesom den i Kirketaarnet. Og Ydermurene i de forskellige Lofter fik større Vinduer ligesom Kirken. Henimod 1500 fik man klart og gennemsigtigt Glas, og enhver, der havde Raad, skyndte sig at afskaffe de gamle nuprede Flaskebunde. Nogle frigjorde sig helt fra Bindingsværket og opførte Stenhuse, udelukkende af Mursten og med Kamgavle ligesom Kirken. Efter urgammel nordisk Byggeskik skulde et Hus ligge øst-vest med Dør og Facade mod Syd. Saadan lagde Borgerne ogsaa deres Huse, naar de kunde komme afsted med det, i hvert Fald byggede de med Langsiden mod Gaden. Syd paa byggede man Husene med Gavl mod Gaden, og den Skik banede sig Vej gennem Sønderjylland til Vestfyn og kom til at præge Gadebilledet der, — men næppe Flertallet af danske Købstæder i den Grad, som man almindeligvis senere har antaget.

Et nyt Tidehverv satte ind: Handelen med

den nære Orient blomstrede op, de italienske Købmænd samlede mægtige Rigdomme og blev sig deres Dygtighed og Betydning bevidst. Petrarca nævnedes for første Gang i Verdenshistorien Ordet Fædreland! — Med Handelen blomstrede de italienske Byer, og Købmændene søgte Udtryk for deres Vælde ved at bygge Palæer. De, der saaledes var ved at skabe en ny Storhedstid for deres Land, vendte naturligt Tanken mod den svundne. De lod Drømmene fæstne i Palæer og Paladser, hvortil Forbillederne blev hentet fra det gamle Roms Triumfbuer og hensmuldrende Paladsruiner: det svundne Verdensherredømmes Mindesmærker. Italienerne meldte sig som de klassiske Oldtidslæreres Lærlinge, grebne af en Genfødelsens Aand, som senere gav hele Retningen Navn: Renæssancen. Og de saa med Foragt paa den herskende europæiske Byggestil, hvis Oprindelse de tilskrev gotiske Barbarer, og hæftede Smædenavnet Gotik paa den.

Efter 1500 naaede Renæssancen omsider norden for Alperne og efterhaanden videre, navnlig via Holland, til Danmark. I Begyndelsen af 1600-Tallet gjorde den nye Bevægelse sig gældende i danske Byer ved en Kappelyst mellem de velstillede Borgere om at faa den højeste Fortoft og det flotteste Hus. De, der ikke kunde erstatte deres gamle Bindingsværkshuse eller udvide dem, — fordi de havde saa ringe en Dybde, at de kun kunde afgive Plads for een Række Værelser, — klistrede alskens Gevækster paa dem: Trappetaarne, Karnapper, Svalegange og lod den øverste Etage springe frem over den underste. Træværket maledes i luende Farver og forsynedes med Udskæringer i antike Mønstre. Og over Døre og Porte satte Indskrifter med Ejerens Navn og Vaa-

Du skal skrive mine Ord paa dine Dørtræer

ben, Billeder af Dyr eller Planter samt Skriftsteder i Overensstemmelse med Mose-lovens Bud: »Du skal have mine Ord i dit Hjerte og for dine Øjne, du skal skrive dem paa dine Dørtræer og dine Porte.« Hver Gang Husejeren eller hans Familie traadte over Tærskelen, mindede de paa denne Maa-de sig selv om deres rette Sindelag: »Sæt din Lid til Herren, han skal bevare dig«, eller »Efter dig Herre forlænges mig. Min Gud, jeg forhaabes til dig. Lad mig aldrig blive beskæmmet« eller »Gud give, vi maatte saa bygge og bo, at vi maatte faa den evige Ro«. Senere, da Fromheden tog af, blev ogsaa Indskrifterne mindre fromme. Man ap-pellerede nu nærmest til Guds Velvilje med Hensyn til den timelige Fremgang paa den-ne Jord. F. Eks.: »Velsigne dem, som her skal bo, med Sundhed, Næring, Fred og Ro. Lad Huset staa til Raadnelse, hver Ven til Lyst, Uven til Spe«.

De rigeste Købstadborgere byggede sig Stenhuse i den af Christian IV yndede, hol-landsk-prægede Renæssance — med Løv-værk op ad Facaderne og Djævl og Engle tittende frem mellem Akantusblade og Ro-setter. Om den almindelige Kappelstrid fortæller Legenden i Helsingør, at en Borger der rejste saa prægtigt et Bindingsværkshus, at han dristigt turde sige, og højlydt gjorde det, at det overskyggede alle andre i Nabo-laget. Men da rejste en anden et endnu prægtigere, tilmed grundmuret Hus, og i Stedet for en from Indskrift i Moselovens Aand, lod han Billedsnideren skære: »Hvem, der ærgrer sig over hvad han ser, tit maa finde sig i, hvad der sker. 1654«. Prægtigst af alle Renæssance-Stenhusene i danske Købstæder var Jens Bangs Bygning i Aal-borg, — saa prægtig, at Bygherrens Far i

Forfærdelse og Vrede skal have lyst For-bandelse over Sønnen for hans Storagtighed. I de nye Huse var solide hvælvede Kældere og i Stedet for den tidligere Tids Vindel-trapper italienske Trapper med lige Løb, en Konstruktion som holdt sig siden.

Med Modreformationen opstod en ny Ver-densbevægelse. Den religiøse Ekstase brød med Renæssancens Ro. Det Formsprog, som nu udvikledes, tjente i Italien fortrinsvis til Katolicismens Forherligelse, i Frankrig til Enevoldskongens og gik videre nordpaa som Ludvig XIVs, Solkongens Stil. Man krævede nu af Stuer og Sale, at de skulde give Ud-tryk for repræsentativ Storlinethed. Rum-mene ordnedes i virkningsfuldt Perspektiv, *en suite* eller med et andet fransk Ord *en-filade*, d. v. s. som trukket paa en Snor. Og Lofterne i fornemme Huse forsynedes med perspektiviske Plafond-Malerier, der brød alle Rammer og fik Tilskueren til at skue ud i det storladne Rum. Den klassiske Or-namentik, hvor Arkantusbladet havde væ-ret fremherskende, udvikledes overdaadigt, nogle Steder i saa overdrevne og groteske Former, at man fandt det barokt — og gav hele Stilen Navn derefter. Det var dog først, da man var blevet mæt af Stilen, at Skælds-ordet hæftedes paa den og dermed blev en mere almindelig kendt Glose. Barocco be-tyder paa portugisisk en uregelmæssig for-met Perle, paa italiensk uredelig Handel og gik derfra over til at betegne alt, hvad der var sært og bizart.

I den danske By afsatte Barokstilen Spor i Form af nye Huse i to Etager med Barok-ornamenter og Kviste, Stuklofter afløste de gamle Bjælkelofter og Rummene gruppere-des saa vidt muligt i Række med midtstil-lede Døre, saa man kunde se fra den ene

Et nyt Skældsord: Rokoko

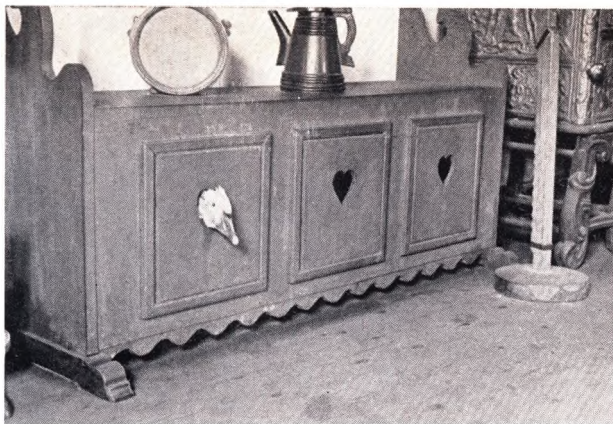
Stue til den anden. Det blev fra nu af alle Husmødres Ærgærrighed at have to eller flere Stuer *en suite* for at gøre Lejligheden »slotspræget« a la Versailles.

Da Versailles-Hoffets Stildiktatur gik over fra Enkeltpersonen til flere, »det toneangivende Selskab«, ændredes Stilen bort fra det strengt repræsentative mere maskuline til det feminine. Alt skulde nu være mere »naturligt« og bekvemt. Huse og Møbler afspejlede det letsindige Livssyn, den raffinerede Form for Livsglæde, Trangen til frivolt Bekvemmelighed. Alt forfærdigedes med et Minimum af Materiale og et Maksimum af Polstring og Udsmykning — i lette sarte Farver, yndefulde, svungne Linjer, usymmetriske underfundige Raffinementer — for en Del præget af de fine kinesiske Kunstgenstande, der samtidig indførtes. Den galante Tids Stil naaede til Danmark i 1740, mens Christian VI's Christiansborg opførtes, og gjorde sig gældende i Provinsen endnu paa Christian VII's Tid, dog mest i Husenes Indre og i Klædedragten. En ny Mode var da forlængst paa Vej gennem Europa. 1748 genopdagedes Pompeji, og snart blev Antiken atter det straalende Ideal: hvid og farveløs, rolig og formfast. Fra de frivolt svungne Kurver vendte man tilbage til de strenge lige Linjer. Tilhængerne af den nye Stil fnyste som sædvanlig ad den foregaaende. De, der holdt paa den nye Klassicisme, sammenlignede de hidtil herskende Former med et italiensk Barokpaafund, som var trængt ind i mange Haver: Fantasi-grotter af Mørtel med Sten, Muslinger og Koraller i, kaldet *rocaille*, af det franske *roc*: Klippe. Og det officielle franske Navn paa det forfinede franske Formsprog, Ludvig XV-Stilen, afløstes af det foragteligt fordrejede Rokoko.

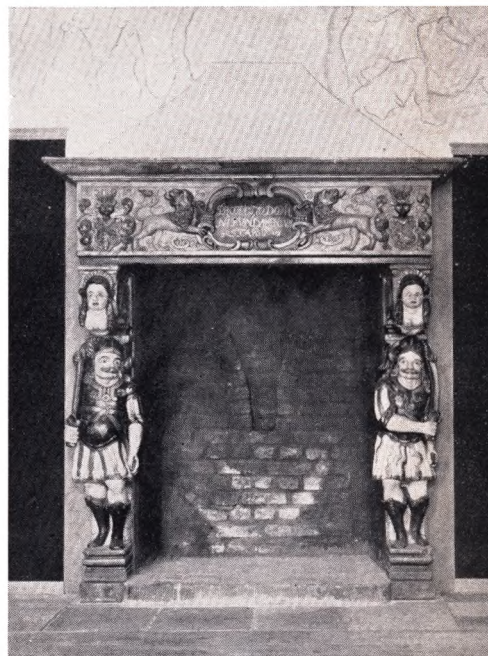
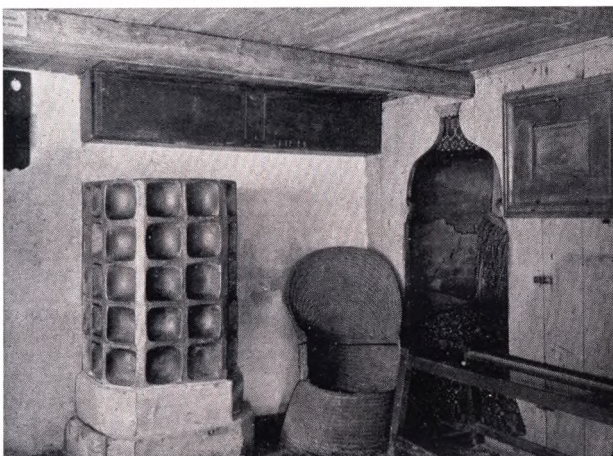
Under Ny-Klassicismens Indflydelse blev adskillige gamle Bindingsværksbygninger og rokokoprægede Huse i Middelby overtrukket med Kalkpuds. Man vilde have glatte Facader!

Den store Revolution smadrede de sidste Rester af den gamle overklasseprægede Kultur. Og saa dukkede Napoleon op med sin Drøm om Verdensherredømmet med det mægtige gamle Romerrige som Forbillede. Selv i Middelby sporedes disse Imperator-drømme: romerske Søjler og Slinker rykkede frem, mærkelige Søjlefigurer viste sig paa Facaderne, alt nøjagtigt kopieret efter Ruiner og Gravfund. Hermed indførtes den Stil, som endnu efter Aar 1900 i afdæmpede danske Former prægede adskillige Huse og endnu flere Stuer i gamle Embedsmandshjem i Middelby: Empiren — Kejserstilen! I den økonomiske Nedgangsperiode efter Napoleonskrigene, som naaede Nulpunktet her i Danmark med Statsbankerotten, gik Kejserstilen over i stadig mere spartanske og enkle Arkitekturlinjer og bekvemme Brugsformer. For Interiørernes Vedkommende udvikledes den udpræget borgerlige Stil, som kaldtes Biedermeier efter den tyske Betegnelse for Hr. Middelmand, — en klar og reel, rent snusfornuftig Udformning.

Allerede i 1683 var der kommet en Byggeforskrift, der forbød Gadefacader med fremspringende Etager. Dermed udelukkedes fremtidige Muligheder for Udsmykningen af Knægte og Overgangsløsholter. Gadebilledet blev fattigere. Hidtil havde Husene haft Individualitet. Ikke blot Værtshuse, men ogsaa Privathuse havde udskaarne Skilte med Figurer, der gav Bygningerne Navne, i Helsingør f. Eks.: Grønne Lind, Elefanten, Pe-

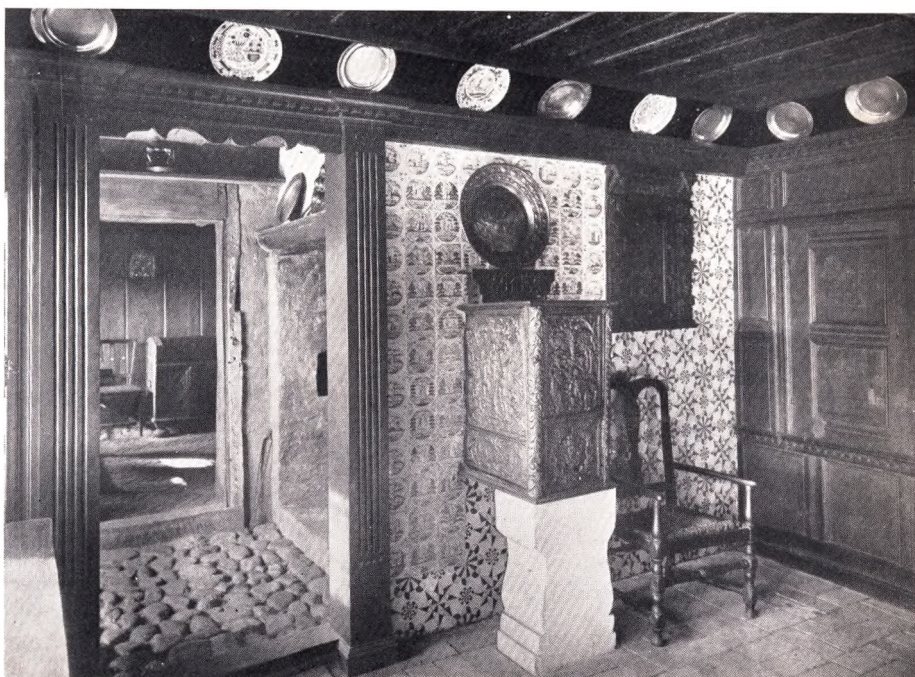


Øverst til venstre: Gaasebænken, der ogsaa kunde fungere som en Slags Radiator. (Musæet i Maribo).



En Kamin, som de fandtes i velstaaende Hjem paa Renæssancetiden. — Dansk Folkemuseum.

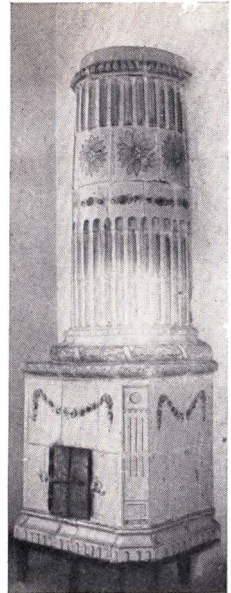
Bilæggerovn med Kakler af Jydepotter — fra Sallinggaarden i Frilandsmuseet ved Lyngby.



Kakel-Bilæggerovnen
Afløser: Jernbilæggeren,
hvori der fyres ude fra
Køkkenet. — Frilands-
museet.

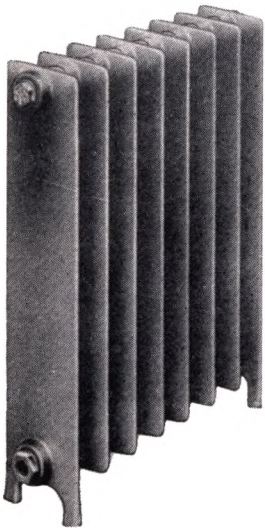


Stamfaderen til den moderne Kakkelovn: Vindovnen — fra Aalborgstuen paa Nationalmuseet.



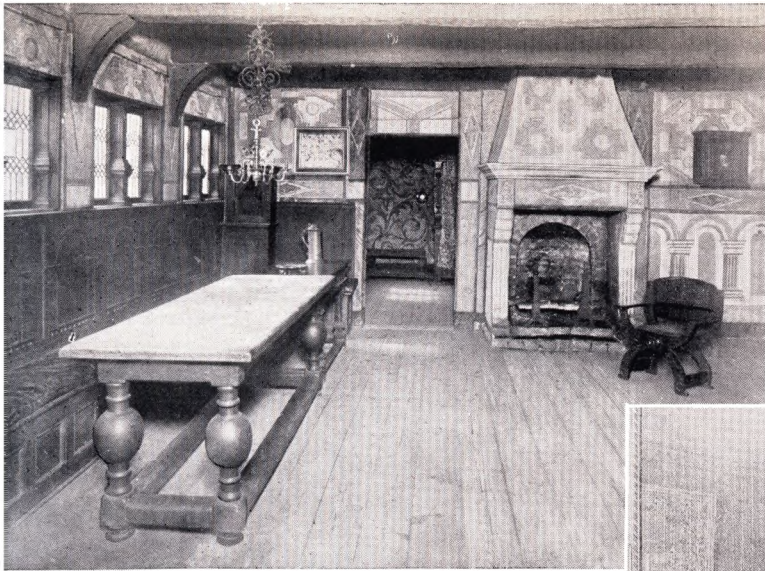
En flot Fajanceovn fra ca. 1790. — Dansk Folkemuseum.

Det er en Urtrang at se Ild. Da Centralvarmen endelig var en Kendsgerning, vendte man tilbage til den første primitive Form for Ildsted igen.



Radiatoren er praktisk, men udstråler ikke Hygge.





Et Renæssanceinteriør — Opholdsstuen i Borgmestergaarden i Den gamle By i Aarhus.



Et Rokokointeriør.



Emilius Børentzen: Familiestykke fra først paa 1800-Tallet.

Dagligstuen i et velstaaende Købmandshjem midt paa 1800-Tallet — fra Musæet i Holbæk.



Et Billede, der endnu findes i tusinder af Hjem: Carl Thomsens Søndag Eftermiddag i Præstegaarden 1888.



Interiør fra Klunketiden, hvor man svælgede i Stoffer. Paa Stolen bag Børnene Antimarkassars.

Al Kærlighed er rund

likanen, Maanen. De nye glatte Facader var ikke til at skelne fra hinanden. Man prøvede paa at give dem Øgenavne, i Helsingør f. Eks. Lussekammen eller den blodige Snude, eller opkalde dem efter Beboernes Øgenavne: Uglen, Høgen, Villingen, den gulbenede Høne, Slingre-Hans eller den svenske Fregat. I Længden slog det heller ikke til, og det var vanskeligt for fremmede at finde rundt selv i den lille Stad. Midt paa 1800-Tallet bestemte Byraadet da, at alle Huse skulde forsynes med Numre, og at Gadenavne, malet paa Træplader, skulde opsættes paa Gadehjørnerne. Det var det første Skridt i Retning af en Uniformitet, som efterhaanden kom til at udslette alt Særpræg.

Den Form for Ny-Klassicisme, der kaldtes Empiren, satte sit Spor i Middelby med flere kølige, konkrete og glatte Husfacader og nogle nye Gadeanlæg med Husene i militærisk stramme Geledder, mindende om en Teltby eller Fæstningsbyen Fredericia. Folk, der gik mod det nye i Tiden, fandt de lige Linjer afskyvækkende og naturstridige. En Mand som Baggesen mente, at der i selve den menneskelige Natur er nedfældet en Formfølelse, som instinktmæssigt stødes af det snorlige og kantede. Efter et Besøg i Mannheim, der med sine ensartede Huskarreer maatte være som et Billede paa den danske Fremtidsby, skrev han:

»Man frygter, at Beboerne i en saadan By alle Øjeblikke støder sig ... Al Varme, al Bevægelse, al Kærlighed er rund eller dog i det mindste oval, spiral eller paa en eller anden Maade bølgende. Kun det kolde, det ubevægelige og selv det hadefulde er snorlige og kantet. Stod Menneskene f. Eks. til Felts i runde Kredse, i Stedet for i Kolon-

ner og i Geledder, vilde de danse i Steden for at slaas. Derfor beror den hele Taktik paa Vinkler. Naar saa man en kantet Flamme ... En snorlige Bæk? En stiv Omfavnelser! Hvor yndigt bugter sig Luen! hvor dejligt bølger og snor sig den rislende Flod! og hvor bøjeligt, hvor slyngende, hvor rundt er alt i Gruppen Amor og Psyche! Det ligeste paa Mennesket er de kolde, ubevægelige, bidende Tænder, — og dog har den skønne Natur sørget for, at de staar i en Halvcirkel. Livet er rundt, og Døden er kantet. Vi kommer runde og bugtende til Verden og gaar kantede og stive derfra. De nyeste Vugger er ovale — en skøn Opfindelse; thi det voksende Liv bevæger sig deri; vore Ligkister derimod er firkantede.«

Empirens afklarede Ro forstyrredes af en ny Tone, som ingen tidligere Tidsalder havde hørt Magen til: Maskinens Stempel-slag. Industrien satte ind, og udviklede sig med en saa rivende Fart, at Menneskene ikke kunde følge med. Der blev ikke Tid til at skabe et nyt Formsprog. Før førte Fyrster, Kunstnere og Haandværkere an, nu gled Føringen over paa Ingeniørers, Opfinderes og Industriherrerers Hænder. Og de vidste ikke Raad. Omkring 1880 erkendte man, at Tiden ikke evnede at skabe sin egen Stil, man maatte vælge mellem de gamle. Og saa greb man med graadige Hænder i Mængden af fortidige Former og kopierede dem. Man lavede Renæssancefacader til Lejekaserner, byggede Smaavillaer i Borgmaner, Jernbanebroer med gotiske Fæstningstaarne; Middelby slog Rekordene ved at forme sit Nødtørftshus som et græsk Søjletempel. Fra denne Periode stammer ogsaa en Del af Hovedgadens høje Huse med bittesmaa Par-

Ingeniørens Formsprog

tenonfriser med et lille Mandehoved i hver over Vinduerne, samt forsirede Gesimser og Rokokovaser med Cementfrugter eller Agaver af Zink øverst oppe. Indvendig var der dyre og langstrakte Lejligheder i Redekamsform langs en uendelig Korridor med Dagligstuerne mod nord (for at Plysmøblerne ikke skulde falme).

Indenfor Kunstindustrien og Bohavefremstillingen fejrede Stilplagieringen de overdaadigste Triumfer. Maskinerne kunde efterligne alt. Fabrikkerne lod dem gøre det og kappedes om at samle det størst mulige Antal Stilarter i de billigst mulige Materialer paa den mindst mulige Plads. Men paa dette Omraade vaagnede Reaktionen ogsaa tidligst ude i Verden. Et nyt Stilfremstød betegnede allerede Englænderen Morris' saakaldte Arts and crafts movement i 60'erne. Hans Ideal var den sunde, ligefremme Konstruktion i gode Materialer, baseret paa Haandværkertraditionen. Hans Discipel, den belgiske Arkitekt van de Velde, satte sig for at frigøre Kunstindustrien i en ny Stil i Pagt med Maskinen. Allerede i 70-erne formede han Udtrykket: »Det skønne i den synlige Nyttehensigt«. Hermed var en ny Udvikling sat i Gang. I Frankrig viste Resultatet sig i Form af den saakaldte L'art nouveau paa Verdensudstillingen i Paris Aar 1900, i Tyskland blev det Jugendstilen med naturalistiske Motiver. Det nye mødte imidlertid snart en romantisk Reaktion, der formede sig som en Søgen ind i Bondestilen.

I Middelby fik man kun fat i det sidste. Folk begyndte at flytte ud og at bygge Villaer, der mindede om Bondehuse paa Teatret eller Bindingsværksbygninger, som man saa dem paa Billeder fra Tyskland. Samti-

dig lod Byen de sparsomme Rester af sine ægte ældgamle Bindingsværkshuse forfalde. Den gamle historiske Bykerne, der før havde været beboet af Byens rigeste, blev nu Hjemstedet for dens fattigste — og for Størsteparten af Stadens Rotter.

De nye Maskiner frembragte imidlertid ogsaa nye Materialer, og hvor de trængte frem, lød et eget Stilsprog: Ingeniørernes. I 1889 forbavsede Ingeniør Eiffel Verden med sin gigantiske Jernkonstruktion, — Taarnet, der endnu paa Verdensudstillingen i 1937 hævdede sig mellem samtlige Landes moderne Udstillingsbygninger som det kraftigste Udtryk for den moderne Tid. Sidst paa 1800-Tallet gjorde Jernbjælker, armeret Beton, Terrazzogulve, Gas- og Vandledninger sig gældende i Middelby. Blikkenslageren blev Banebryder. Han var den første, der trængte ind i Hjemmene med Genstande, der udelukkende var formet med deres Formaal for Øje. Man var paa Vej mod Staal-, Sanitets- og Cementstilen. Men Murermestre, Bygherrer og Flertallet af Arkitekterne forstod det ikke. Længe efter Aarhundredskiftet var Byggeriet præget af Famlen og Søgen tilbage i Tiden. I Krigens Spor fulgte imidlertid en mægtig Omvæltning: Fattigdom, økonomisk Forvirring, Ændring af Arbejds- og Samfundsforhold og de enkelte Familiars Sammensætning og Kaar. Tjenestefolk maatte afskediges, nogle flygtede fra Hjem til Fabrikker og Døtrene fra Hjemmene til Butikker og Kontorer. Det blev almindeligt, at de ogsaa flyttede hjemmefra. Der blev Brug for helt nye Boligformer... Just da lød en profetisk Røst over Landene. Svejtsarkitekten Jeanneret, kaldet Le Corbusier, udstedte sine berømte Teser i det franske Blad L'Esprit Nouveau: Nu begyn-

Nu begynder en ny Epoke!

der en ny Epoke, erklærede han. Der findes en ny Aand. Den er forlængst kommet til Udtryk indenfor Teknikken. De første Jernbanevogne var Diligencer paa Skinner, de første Biler var formet som Kareter. Men efterhaanden traadte det vanemæssige og dekorative Præg i Baggrunden. Teknikkens Frembringelser formedes efter deres Formaal og fik en ny Skønhed. Lokomotiver, Biler, Flyvemaskiner, Motorskibe, Telefonter, Shagpiber og Broer formes efterhaanden direkte til deres Brug, kun Arkitekturen svarer slet ikke til Menneskenes Behov. Husenes Indre er et Resultat af den Stil, deres Facader er holdt i. Men ligesom Biler er Bevægelsesmaskiner, bør Huse være Boligmaskiner. Det Ydre skal være et Resultat af det Indre og ikke omvendt. Stilarter er Løgne! De nye Materialer og de nye Leveforhold kræver nye Former!

I Middelby erfarede man ikke andet om det nye, der var undervejs, end at nogle sydlandske Arkitekter nu havde faaet Kubisme paa Hjernen og lavede Huse, der saa ud som Tærninger stillet ovenpaa hinanden. Først da Svenskerne holdt deres store Udstilling i den nye Stils Tegn i Stockholm 1930, fik man gennem Bladene at vide, at der var noget, der hed Funkis, som væsentligt bestod i at afklæde Huse og Ting for deres Pynt, og som sandsynligvis blot vilde vise sig at være et Modelune. Man læste da ogsaa med Tilfredshed, at Borgmester Lindhagen havde fremsat et Forslag til en Lov imod denne Funktionalisme, samt at det ved Dom var fastslaaet, at Nybygninger i den nye Stil ikke var tilladt i en Villaforstad ved Gøteborg...

Faa Aar senere trængte Funktionalismen modstandsløst igennem i Sverige, og ogsaa

danske Arkitekter og Bygherrer begyndte at betragte Problemet helt fra Grunden: Hvad er en Boligs Funktion? spurgte de sig selv. Og Svaret maatte blive: Et Ly for Varme, Kulde, Regn, Tyve, Nysgerrige, Modtager af Sol og Lys, et vist Antal Rum til forskellige Formaal. Ikke først og fremmest til at holde Sølvbryllup i, men et til at lave Mad i, et til at spise i, et til at arbejde i, et til at vaske sig i og et til at sove i er nok. Hvorfor da disse Villaer med utallige unyttige Karmapper og Saloner og disse Lejligheder i Redekamsform med uendelige Korridorer, hvor Sovsen stivner paa Vejen fra Køkkenet i den ene til Spisestuen i den anden Ende? Og nogle begyndte at bygge efter den nye funktionalistiske Idé af de nye Materialer: Staal, Cement og Glas. Mange fandt de nye Huse forfærdelige og betakkede sig selv for at bo i dem. De skulde ikke have noget af at bo i en Maskine, erklærede de. Den nye Stils firkantede Former vakte hos dem den samme Modvilje, som Baggeseen i sin Tid havde givet Udtryk for, og man stødtes over, at Stilen var international, udansk. Men Funktionalismens Tilhængere henviste til, at det nye Formsprog ganske svarede til Empiren, som tidligere Slægtled havde været saa fortrolig med, ja, at det mest funktionalistiske af alt faktisk var det ældste danske Værktøj: Stenaldermandens Økse. Pludselig holdt Indvendingerne op og Stemningen slog om. Pludselig dyrkedes den nye Stil indtil Afguderer gennem Udstillinger, Avisartikler, Annoncer og Foredrag. Tidens Slagord blev *Funkis!*

Siden Renæssancens Dage, da Middelalderhusene erstattedes, havde Byen ikke undergaaet Magen til Forvandling. Man begyndte straks at rive ned. Og da der først

Det gamle synker i Grus

var slaet Hul i Gadebilledet, fandt nogle, at alt det gamle burde væk. De forhistoriske Kvarterer skulde *saneres*, sagde Fremskridtsmændene i Byraadet. Trafikken burde have bredere Baner, Menneskene sundere Boliger. I 1935 gik man løs paa de første af de alderstegne Bygninger, der engang havde været Byens Stolthed.

I disse Huse havde man indtil nu levet ligesom i 1735 — og været tilfreds dermed. Naar man vaskede op, eller Hansen paa 3die Sal fik et Ildebefindende, hvilket kunde hænde efter Nydelsen af meget Øl, sporede det gennem alle Etager, idet Afløbet fra den ene Lejlighed mundede ud over Vasken i den underliggende. Men det havde man kun fundet hyggeligt. Afløbene kunde desuden ogsaa benyttes som Talerør. Da den allersidste Frist var udløbet, tog Beboerne kun nødtvungent fat paa Flytningen. En gammel Dame paa Kvisten var slet ikke til at rokke. Taget blev revet ned over hendes graanede Hoved, Trappen blev brudt af, Væggene slog Revner. Men hun holdt Stand i sin lille Stue. Da Loftet endelig var ved at styrte, maatte man føre hende bort med Magt. En behjertet Mand tog den gamle Kone i den ene Haand og Buret med hendes Kanariefugl i den anden, og derpaa balancerede de bort ad en svajende Planke over Hoben af Murbrokker. Kort efter veltede Murene. Haandskaarne Gelændere, haandsmedede Laase og Beslag og smukke Døre, hvorigennem Fortidens Patriciere var gaaet ud og ind, kom til Syne, — men endnu mere Smuds og Utøj og endnu flere Rotter.

Mellem Murstensbrokkerne laa et mærkeligt afhugget Dragehoved med et grotesk Dødsgrin om sit savtakkede Gab. Det var et

af de fantasifuldt formede Nedløbsrør, som en forlængst henfaren parykbærende Bygherre havde moret sig med at pynte Huset med. Under Regnskyl havde Vandet staaet Dragerne ud af Halsen, saa det saa ud som om de spyede. Men Saglighedens Tilhængere brød sig ikke om sligt. Snurrepiberiernes Tid var forbi...

I Stedet for de gamle kom en Række nye Huse med mægtige Vinduer og allehaande moderne Installationer. Men de var ikke beregnet for de tidligere Beboere, dertil var de for dyre... De Sanerede maatte rykke udenfor Byen. Herude havde en menneskekærlig Murermester rejst en mægtig Kasserne til samme Formaal. Skønt Landet bredte sig til alle Sider, var 100 Børn her klemmt inde i en lukket Gaard med en indhegnet Græsplæne i Midten, hvis luvslidte Grønsvær absolut ikke maatte betrædes; den øvrige cementerede Plads maatte de dele med Toiletrum og Skarnkasser. Fra denne lukkede Gaard steg Larmerne som fra en kogende Kedel tilvejs og blandede sig med Lyden fra de 100 Radioapparater, der kørte det meste af Døgnet. Alle Lejlighederne var 2-Værelser. De smaa Børn sov i Reolsenge hos Forældrene, de store i Sovemaskiner, der blev truket ud af Sofaen om Natten i Dagligstuen — hvilket havde den Ulempe, at de ikke kunde komme i Seng, saalænge nogen sad i Sofaen, samt at Sengetøjet aldrig blev udluftet om Dagen. Uden for paa Muren hang en lille bitte Altan, hvor ét Familienmedlem ad Gangen lige akkurat kunde sidde og stikke Hovedet op som en Høne i en Kasse. Der var Brusebad, Haandvask og W.C. sammentrængt i et lille Skilderhus uden Vindue. I Køkkenet var der en Affaldsskakt, som dog ikke lugtede

Elend mit allem Komfort

bedre end en Skraldespand. Der var Centralvarmelædninger, som flere Husmødre, under et Besøg derude, betroede mig, ikke blot befordrede hvert Ord, men undertiden ogsaa Væggelus fra Lejlighed til Lejlighed. Beboerne havde det bedre her, end de havde haft det i Saneringsgaden, men Resultatet af Funktionalismen paa dette Omraade svarede dog nærmest til, hvad Berlinerne kaldte »Elend mit allem Komfort«.

Til bedrestillede byggedes bedre Huse, men ganske vist med meget smaa Lejligheder. Stuer en suite, maatte man give Afkald paa. For mange blev det en Ærgærighed at faa eget Hus, og de fik det i Form af Andel i et Rækkehus eller en saakaldt Bungalow udenfor Byen. Selv Huse, som ingen drømte om at vælte, undgik ikke Forvandlingens Lov. Alle skulde i hvert Fald have deres Butikker moderniserede. Som Formanden for Handelsforeningen udtalte: Vi har haft fornemme Tider; nu har vi jævne Tider og maa indrette os efter dem. Før kunde den store Købmand sidde i fornem Tilbagetrukkethed paa sit Kontor. Hans Hus havde smaa Vinduer og en høj Stentrappe med Smedejernsgelænder. Nu gaar Folk den Butik forbi, hvor de ikke kan gaa lige ind fra Gaden. Derfor maa Butikkerne nedlade sig fra de høje Stuers Stade. Stentrapperne maa forsvinde, og Facaderne maa aabne sig gæstfrit mod Gaden med store Vinduer og brede Døre . . . Messing, Staal og Glas kom til at glimte i Hovedgaden. De 40—50-aarige graanede Huse med Zinkagaverne paa Toppen blev iført Glasskilte og Neonlys nede ved Jorden, saa de ikke var til at kende igen. I den ægte Funktionalismes Spor fulgte selvfølgelig ogsaa meget uægte. Ikke alle forstod Ideen med, at Hu-

set skulde formes indefra og Facaden være et Resultat af Indretningen. Mange gik den modsatte Vej og nøjedes med at overklistre en gammel Facade og lade Indmaden uforandret. Men Hovedresultatet af den funktionalistiske Periode blev en Forbedring af Bolig og Gadeforhold, og navnlig en Række nye hensigtsmæssige offentlige Bygninger: ny Politistation, nye Administrationskontorer, nyt Kommunebibliotek og en ny Udvidelse af Sygehuset, der ikke som det oprindelige mindede om et Slot, men simpelt hen om et Hospital. Samtidig førte det ganske vist med sig, at Byen nu næppe blev til at skelne fra andre Byer, hvor man havde baaret sig ad paa samme Maade og bygget paa samme Maade. Den var blevet uniformeret. Det var Teknikkens, Ensretningens Lov.

I 1938 fastslog Indenrigsministeriets Saneringsudvalg gennem en Erklæring, hvad Tiden forstod ved en passende Bolig:

»Boligen skal opføres paa en Grund, der ved Dræning, Fjernelse af Muldrag og Henlægning af isolerende Lag gøres tjenlig til varigt Ophold for de Mennesker, der skal bruge den, saaledes at den ikke blot værner dem mod direkte sundhedsskadelig Paa-virkning, men positivt afgiver Mulighed for at opnaa den Rekreation, som et Hjem skal kunne yde, ligesom det maa kræves, at den afgiver rimelige Vilkaar for det huslige Arbejde, der vil være forbundet med Vedligeholdelsen af det Hjem, som indrettes i Boligen. Nutidens Opfattelse medfører, at der maa stilles Krav om, at der i den enkelte Lejlighed indrettes et fra de egentlige Opholdsrum adskilt Rum til Udførelse af Madlavning, og at den enkelte Lejlighed er saa stor, at et særligt Rum kan indrettes til Nat-

Drivhus om Sommeren, Isskab om Vinteren

teophold. Opholdsværelset maa give Adgang til et passende Rumfang Luft og direkte til Dagslys. Endelig maa det kræves, at ethvert Opholdsrum er udtørret og isoleret for Fugtighed, at det kan opvarmes, og at hver Lejlighed har Adgang til godt og uskadeligt Drikkevand, behørigt Afløb af Spildevand og er forsynet med W.C. og Haandvask.«

Trods al Sanering opfyldtes disse Krav endnu langt fra i Middelby. Der var ialt 2723 Lejligheder i Købstaden, deraf 360 Et-Værelses, 954 To-Værelses, men kun 54 rummede 3 Værelser eller mere. De 250 af de 360 Et-Værelses Lejligheder beboedes efter den sidste Opgørelse af én Person, Resten af fra 2 til 8! Ca. Halvdelen af Byens Lejligheder var som før nævnt uden W.C. og et lige saa stort Antal var overbefolkede. Endnu var der Huse, som trængte til Sanering, og hvor alle Rotteudryddelseskampanjer prellede af. I 1943 døde en af Beboerne i en af disse Bygninger paa Sygehuset af den weilske Syge, smittet af de logerende Rotter i Lejligheden.

I Løbet af 1930-erne var Funkis blevet et saa ofte gentaget Slagord, at det tilsidst hang Folk ud af Halsen. Og lidt efter lidt satte en Reaktion ind. Man begyndte at kritisere, at Lejlighederne i de nye Huse var altfor smaa. En Indskrænkning havde været nødvendig, men nu var man naaet ned paa et Minimum, som hæmmede de Rester af Familieliv, der var tilbage. Man kritiserede, at Arkitekterne havde glemte, at en Bolig skal være et Skjul: de vældige Vinduer lagde Stuerne blot og forvandlede desuden mange Lejligheder til Drivhuse om Sommeren og Isskabe om Vinteren. Man kritiserede de sarte Farver, som den danske Regn hurtigt forvandlede til et grønskjoldet Over-

træk. Man kritiserede de flade Tage, — som Corbusier selv forøvrigt havde advaret imod at overføre til Norden — fordi det kneb med at holde dem tætte, naar Sneen laa og smeltede deroppe. Man kritiserede, at Ideen om de store ubrudte Flader, bl. a. medførte, at Finerdørene bulede ud, eller at Brevindkastet anbragtes helt nede ved Trappestenen, saa det stakkels Postbud maatte ligge paa Maven, naar han skulde aflevere Brevene. Men først og fremmest var man blevet ked af de nøgne Flader og lige Linjer, af Kong Firkants Stildiktatur. Mange fandt det vanskeligt at finde Hygge i de nye Omgivelser. De røde Mure af danske Sten og de røde spidse Tegltage fandt man mere i Familie med det slørede danske Vejrs og Træernes Toner.

Det officielle Byggeri fandt frem til Former, der paa en Gang tilfredsstillede funktionalistiske og traditionelle Krav i smukt Sammenspil med Omgivelserne. Men private Bygherrer, der havde Raad til at tilfredsstille deres Luner i Villakvarteret, kom til mangehaande og mærkelige Resultater under Forsøgene paa at materialisere deres Drømme om Hygge. Ofte afspejlede Resultaterne, at Ideen til dem stammede fra Biografer eller Romaner. Atter saa man Villaer i Jugendstil eller smaa bitte Eksemplarer af Rosenborg Slot og Jens Bangs Stenhus dukke op, hist og her ogsaa Eksempler paa en helt ny Hollywoodmode. Gennem Filmen havde man faaet Indtryk af en amerikansk Stilforvirring, hvis Udgangspunkt var de oprindelige, katolske, spanske Udvandrerers pragtfulde Huse i Mexiko: The Spanish-Colonial-Style. Rigmanden i Middelby byggede sig nu et saadant Films- eller Grandepalads meget en miniature, men med hvid-

Hollywood-Stil

kalkede Vægge, gotiske Spidsbuer, Nicher til Madonnaer, blyindfattede Ruder, Vindeltrappe, Murstensgulv og grønt Flaskeglas i Entreen og lignende Indretninger af en Art, som Forfædrene hurtigst muligt havde kastet Vrag paa, da Teknikken for Aarhundredreder siden tillod det. Til Overflod forsynedes Anlægget med en spansk Renæssancebrønd uden Vand i, men med en Blomst paa Spandens Plads... Paa Billeder af Filmsstjerner havde man set, hvorledes de hyppigt lænede sig til Kanten af saadanne Hyggeinstrumenter og stirrede drømmende ned i Murkransen, hvilket maatte vække Tanken om det stille Vand med den dybe Grund — hos dem, der ikke

fæstnede sig ved, at der hverken var noget Vand eller noget Dyb i Brønden. Nogle søgte saaledes Hyggen i Fortiden, men andre søgte den i Fremtiden og byggede saakaldte strømlinjede Funkisvillaer med Køjer og Staalgelændere, der henledte Tanken paa de kæmpemæssige Flyvemaskiner, der engang skulde stryge over Atlanten. Kun Velhavere kunde tillade sig den Slags Paafund, men andre efterlignede dem saa vidt, det kunde lade sig gøre. Stilplageringens Tid var ikke forbi. Middelbys Villakvarter blev en Sammenblanding af allehaande Stilarter, Fortid og Funkis, Mursten ved Siden af Beton, høje ved Siden af flade Tage — et Udtryk for Usikkerhed og Uro.

Inde i Stuerne

For vore fjerne Forfædre voldte Indretningen af Hjemmet ikke nogen af de Kvaler, som i senere Tider ofte skabte Misstemning i Ægteskabet, endnu før det var indgaaet. Huset havde kun et Rum, og Bohavet var en fasttømret Bestanddel deraf; saa der ikke kunde disputeres om Placeringen. Men efterhaanden som man fik mere Varme og bedre Plads, rev Bohavet sig løs fra Væggen og blev til Møbler, — Ordet kommer af mobilia, d. v. s. hvad der lader sig flytte. Sengen steg frem fra Væggen som et selvstændigt Lysthus og forsvandt tilslut helt ud af Døren. Det faste Langbord rykkede ind i Midten og delte sig i flere smaa, Vægskabet gled frem fra Hjørnet og blev Buffet, Vægbænken Sofa. Kun de høje og

stive Stole, som ikke kunde glemme, at de havde saa fornem en Oprindelse som Troenen, stod længe trykket op mod Væggene i fjern Fornemhed. Men omsider kom ogsaa de frem, bøjede Ryggene mageligt bagover og slog ud med Armene. I Rokotiden samlede de sig endog i smaa selskabelige Klynger midt ude paa Gulvet. Senere blev de atter mere barske, og i Funkistiden blev alle Møblerne pludselig igen trængt tilbage mod Væggene, saa der blev frit paa Gulvet. Møbler og Mennesker sætter gensidig Præg paa hinanden.

I den ene Halvdel af Jernalderhuset boede Menneskene, i den anden de større Dyr. I Bondens og den jævne Borgers Træhus

Gaasebænken som Radiator

et tusinde Aar senere var Forholdene ikke væsentlig forandret. Det var kun Husets Opholdsrum, Stuen, der var opvarmet; det oldnordiske stofa betyder just »et Rum, der kan opvarmes.« Det var nordisk Byggeskik at skille Stald og Stue; syd for Ejderen var begge Del i samme Rum. Det førte bl. a. til, at de jyske Stude, der blev drevet ned i Holsten, altid vægrede sig ved at spise af Høet til at begynde med, fordi det lugtede af Røg. Omvendt vilde holstenske Stude, der solgtes i Jylland, ikke spise det danske Hø, fordi det ikke lugtede af Røg. Vanens Magt er stor! Stuen havde lerstampet Gulv og midt paa Gulvet var en Stenforhøjning til Arnen lige under et Hul i Loftet, der kaldtes Lyren, rimeligvis afledet af Ljore og altsaa i Familie med Ljus. Senere anbragte man en Slags Halvtag over Arnen. Det næste var at bygge et lukket Ildsted, en Ovn, hvorigennem Røgen trak ud foroven og op gennem Opholdsrummet til Lyren. Der var Langbord i Stuehjørnerne og langagtige halmfyldte Kasser langs Væggene. Her levede, spiste og sov Beboerne sammen med de mindre Husdyr.

Man holdt Nederdøren lukket for at stænge Svinene ude og Kyllinger og Smaakræinde, og aabnede kun det øverste af Halvdøren for Lyset. Paa Bjælken, der førte tværs over det loftsløse Rum, var Hanen saa fast en Beboer, at den senere altid fik Navn derefter. Rugende Høns og Gæs havde Plads i Sengehalmen mellem de sovende, der laa i Kasserne langs Væggene i Forlængelse af hinanden, den ene med Fødderne mod den næstes Hoved. Da man senere fik rigtige Sengesteder, Alkover (af det arabiske al kobba: et lille Værelse eller Telt), beholdt Gæssene Sidekasserne med Halmen som de-

res eget Domæne. Der blev lagt Laag over, saa man kunde sidde paa dem, og lavet Luger i Siderne, sa Gæssene kunde kigge frem eller gaa ud og ind. Gaasebænken havde den Fordel, at den var lun at sidde paa, en Slags Radiator.

I den romanske Periode, da Rundbuen herskede, samlede Siddemøblerne af runde Træstænger, i Former som til sene Tider er genspejlet i slesvigske Bondemøbler. Foran det aabne Ildsted stilledes en Foldbænk, d. v. s. en Bænk, hvis Ryglæn af runde Stokke kunde svinges fra den ene Side til den anden, saa man efter Behag kunde vende Facaden eller Ryggen til Ilden. Den fødte Foldstolen (fauteuil) med en Tap i de krydsede Bens Skæringspunkt. Denne Stol kunde smækkes sammen og let føres med paa Rejser. Og Tidens Fyrster, der stadig var paa Rejse, medførte saadanne Stole og gav dem et fornemt Præg. I stivnet Form, stadig med krydsede Ben, men uden at kunne slaas sammen, holdt denne Stolform sig længe. Kisternes Konstruktion mindede om Stavværk og Bindingsværk og var sammenholdt og prydet med kunstfærdigt Smedearbejde — ligesom Dørene. Men efterhaanden veg Jernbeslagene for Udskæringer. Den gotiske Stils himmelstræbende Tendenser viste sig, omend svagt, i Rammeverkets Kantprofiler og i det gennembrudte Snitværk, der efterlignede Kirkevinduernes Stavværk. Fyldninger tildannedes, saa der fremkom lodrette Profiler eller Folder, som derpaa afskares foroven og forneden efter bugtede Linjer. Navnlig Vestregnsens Billedsnidere fra Ribe og sydpaa udviklede sig paa Reformationstiden til Mestre i at skære saadant Foldeværk. Renæssancen og Reformationen satte desuden sit Præg paa Møb-

Dette Meninger om Tidens Aand paa Møblernes Omraade i Begyndelsen af 1940-erne. Overst et karakteristisk Interiør fra en offentlig Bygning, dernæst en Stadspestue og nederst en lige saa karakteristisk Annonce, der henvender sig til den private Møbelkøber.



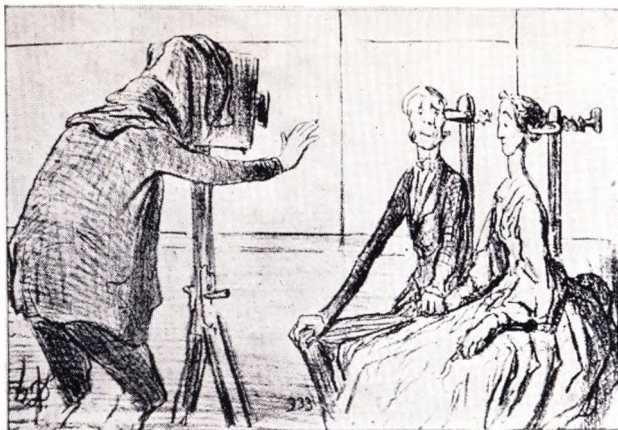
Akt til Hjemmet – og til alle Hjem ...



GAMLE MØBLER I TIDENS AAND



Silhuetter paa Familievæggen fra Rokokostamfaderen til Sønnen med Revolutionshaaret (og Bogen), Damerne med Empireholdning og tredje Slægtleds yngste med Mamelukker.



Karikatur af Daumier af Nakkestiverne, hvortil Delinkventerne spændtes som til Byens Kag, naar de skulde fotografieres.



Endog Landets Fyrste steg ned fra Parade-maleriets Pragramme og optraadte borgerlig bramfrit i Bedsteborgerens Stue — takket være den nye Opfindelse: Fotografiet. — Frederik VII og Grevinde Danner fotograferet omkring 1856 paa Glücksborg Slot.



*Den ældste Form for Komfur og Køkken, den aabne Arne. —
Musæet i Haderslev.*



Køkkenet i Borgmestergaarden i Den gamle By i Aarhus.



*Køkkenet og Ildstedet i et Borgerhus først paa 1800-Tallet.
Hobro Museum.*



Bornholmerur og andre af det selvforsynede Hjems Genstande — tilhøje Mangleholt, Manglebrødt og Alen — fotograferet i Helene Stranges Hjem paa Falster.



Et moderne Køkken, præget af glatte Flader, Hensigtsmæssighed, men ikke nogen Overdaadighed af Plads.

Den pottewarme Kakelovn

lerne med Udsiklinger af bibelske Scenerier, og de overbroderedes efterhaanden med nye allegoriske Figurer, Vaabner, Indskrifter og Aarstal. De riges Stuer i Baroktiden domineredes af pompøse hollandske Skabe med umaadelige Fremspring foroven og bruske Ornamenter... Formerne forandredes, men ikke Opstillingen i Rummene. Gennem Aarhundreder var det den samme: Storstuens fornemste Bohave var Himmelsengen med det pragtfulde Omhæng, dernæst kom Bordet, som ligeledes var overhælvvet af en Himmel, hos den rige Købmand af flandersk Tapet, hos den jævne Haandværker af Træ. Det langstrakte Bord var forsynet med et Fodbrædt til at hvile Fødderne paa og hæve dem over det kolde Stengulv. Det stod i Hjørnet langs Vinduesvæggen og bag det løb en fast Bænk langs Langsiden og en anden langs Bred siden, — men der var ingen Siddepladser paa Indersiden, som vendte mod Ildstedet. Paa de stive umagelige Bænke laa Bænke-dyner og paa de ligesaa stive Stole løse Stolehynder. Paa 1600-Tallet fik man Stole i større Tal, efter hollandsk Mønster med snøede Ben, og nu sømmedes Puder og Hynder fast som Betræk. Men de bevarede som Særkende deres retlinede og umagelige Former, der helst krævede en Tjener bag hver Stol, — hvorfor man maa undre sig over, at senere Slægter Gang paa Gang er vendt tilbage til disse »Renæssancemøbler«. Hvor Bænkene stødte sammen i Hjørnet stod et Vraaskab, ved Indgangsdøren et Kandeskab og en Kistebænk. Gulvet var belagt med sorte og hvide Fliser, Væggene dækket af Paneler, de gulmalede Loftsljæle baaret af røde Bjælker. Ved festlige Lejligheder blev Stuen majet eller draget: vævede Tapeter

med Jagtscenerier eller Blomster blev hængt over Væggene. Senere malede man de tilsvarende Motiver paa Panelerne — endnu senere fulgte en konstant Udmajning med mønstrede Tapeter af Gyldenlæder, Silke, Lærred og stadig tarveligere Materiale, til sidst af Papir.

Et mægtigt Fremskridt var sket omkring Aar 1500, da man havde faaet Skorstenen — af at skore: at tænde Ild, og kunde sætte Ovnene i Forbindelse med dette Aftræk. Kaminerne udviklede sig og udbyggedes efterhaanden saaledes, at Indfyringen kunde ske i Køkkenet. Saaledes naaede man til den første Bilæggerovn. Denne Type fik stor Udbredelse, da man fandt paa at beklæde Udbygningen med Kakler. Oprindeligt var det kun flade Dækstykker af brændt Ler, men senere formede man dem som Skaale eller Potter og gav derved Ovnene en større Overflade og Varmeevne. Disse pottiformede Kakler egnede sig saa udmærket til at varme lidt Mad eller Øl, Hænder og Fødder i, at Udtrykket pottewarm bevarede længe efter, at de oprindelige Kakkel-Ovne var forsvundet. Da de var meget skøre, gik man over til at afstive dem med Jernplader indvendig. Det næste Skridt var at fjerne Kaklerne og Lerovnen, saa kun Jernet var tilbage. Dermed opstod Jernbilæggerovnen. — En skønne Dag fandt man paa at anbringe Indfyriingslaagen i den Side af Ovnene, der vendte ind i Stuen, og at forbinde den direkte med Skorstenen. Derved naaede man paa 1600-Tallet til Vindovnen, der kan betegnes som Stamfader til de senere Jernkakkelovne. Først nu fik man nogenlunde ordentligt opvarmede Boliger. Det satte sit Præg paa Hjemmeliv og Klædedragt. Man gik bort fra den aarhundredgamle Skik

at bære skindforede Klæder. Samtidig udsmykkedes Stuerne med stadig flere og mere kostbare Genstande. De ældgamle Timeglas, hvori Sandets Rinden angav Timernes Forløb (naar man sørgede for at vende dem i rette Tid) blev erstattet af de langt kostbarere Sejerværker, hvor en Viser, Zeiger, ved Hjælp af Loddetræk viste Tidens Gang med en hidtil ukendt Nøjagtighed. Sejerværkerne blev snart til kunstfærdigt udsmykkede Tidsmaalere og blev kaldt Ure af det latinske hora. Takket være det smukkere Udstyr, men navnlig takket være den forbedrede Opvarmning, opstod paa dette Tidspunkt det særlige nordiske Begreb Hygge, hvilket kommer af hugh og vil sige Sind, — det Sind, der har Sans for og Evne til at præge Omgivelserne.

*

Man trættedes efterhaanden af den megen Billedskærerkunst og Snitværket forsvandt, saa Egetræets Spejl kunde gøre sig gældende. Sansen for Materialernes Virkning fik nyt Stof fra oversøiske Lande; ogsaa indlagte Møbler kom paa Mode, deriblandt nogle nye Skrivemøbler med mange smaa Gemmer, kaldet Kontorer eller Kabinetter. Den store Ændring i Hjemmenes Udstyr kom endelig med den kvindebetonede og bekvemmelighedsprægede franske Rokoko. For første Gang forenedes Bekvemmelighed og Elegance. Man gjorde sig det bekvemt med Skuffer; Tillægsordet bekvem (commode) hæftede paa Tidens mest yndede Møbel. De ældgamle danske Kister fik fast Laag og Drageskuffer efter fremmed Mønster, og efterhaanden som disse Dragkister blev mindre, lettere og bekvemmere fik ogsaa de Navnet Kommode. Man stil-

lede et lille Pengeskab med hemmeligt Rum, paa Middelalderlatin: scatula (ovenpaa Dragkisten) og fik et nyt Møbel, der kaldtes Skatol eller Chatol. Skabet fik Glasdøre og fyldtes med Sølvtoj og Porcelæn og blev Husets fornemste Møbel. Saaledes rykkede et Væld af kvindelige fantasifulde franske Former ind i Stuerne paa Rokokotiden: skabshøje Kommoder, kaldet Chiffoniere, Kludesamler paa fransk, Borde til at skrive paa med Skuffer under, kaldet Bureauer, Lænestole til at kombinere to og to med en Taburet imellem, kaldet en Langstol, paa fransk Chaise longue — hvilket Navn bevareredes ogsaa efter at Kombinationen var vokset sammen til en Enhed. Alt dette var formet i yndefuldt svungne og bøjede Plader og Linjer, paasat smukt ciselerede, forgyldte usymmetriske Ornamenter, bedaarende polstret og betrukket med lækre Stoffer i hidtil ukendte sarte Chatteringer. Saa mange nye Farvenuancer opfandtes i Frankrig, at man maatte gribe til alskens Sammenligninger for sprogligt at karakterisere dem. En gulgrøn Nuance hed f. Eks. merde d'oise, Gaasemøj, og en brungul Tone betegnedes efter sin Lighed med Indholdet af en nyfødt fransk Tronfølgers Bleer som caca Dauphin.

Folk, der havde Raad, lod sig afbilde af omrejsende Malere med Paryk og i brogede Stadsklæder med en Gratie og Holdning, der ikke lod de franske Hoffolk væsentligt efter. Og de festlige Billeder indfattedes i Guldrammer og hængtes i Stuerne. Desuden opstod en helt ny og morsom Form for Portrættering: Den franske Finansminister Etienne de Silhouette var i den Grad forhadet og i den Grad karrikeret, at alt, hvad der tog sig ynkeligt ud betegnedes som

Hvad man skriver i en Stambog

a la Silhouette. Dette spøgende og spotske Navn gik over paa en ny og billig Form for Portrættering, den saakaldte Psaligrafi (af det græske psalis: Saks) Udklipning af Figurer i mørkt Papir. Ligesom den lille By fik Besøg af omrejsende, undertiden endda franske Portrætmalere, fik den nu ogsaa Besøg af Silhuettører. Og adskillige Amatører dyrkede selv Kunsten, og fik herigennem en kærkommen Lejlighed til at fordybe sig i egne og andres Profiler. Den store Interesse for det ydre, som hørte Tiden til, sporedes ogsaa paa anden Maade i Stuernes Udstyr: overalt mellem Vinduerne var anbragt mandshøje Spejle, overalt var der en Mulighed for, at man kunde se sig selv, indstudere Gestus og Gang. Ud af denne Fornødenhed voksede i nogen Grad ogsaa Selvfordybelse. Et andet af Tidens Møbler var som nævnt Bureauet, Skrivebordet. Her tilbragte de Rokokoherrer og -Damer, der havde Tid, og som kunde skrive, talrige Stunder med at ransage og udtrykke deres Sentiments. Skrivematerialet var Svingfjeren af en Gaas (penna betyder Fuglefjer), hvis Pennepose var hærdet i varm Aske og derpaa tilskaaret med en Kniv. Man tørrede Blækket ved at bestrø Skriften med Glimmersand. Man skrev ikke blot smukt, men ogsaa meget langt og aabenhjertigt, men Brevene var ikke desto mindre saa godt som altid bestemt til at blive læst af flere. For at give Besøgende Lejlighed til at udgyde deres Sjæl paa Stedet indførte man desuden Stambøger, og det hørte til god Tone paa Opfordring at kunne udgyde sig paa Vers. Jeg hidsætter et Par Prøver, som jeg har fundet i en gammel Stambog i Middelby:

Venskab, Livets skønne Smykke,
Gjør sin Eier stolt og riig,
Mine Dages bedste Lykke
Det ved Dig beredte mig.

— —
Amors Piil har takked Spidse,
Rammer den, saa lad den sidde,
Og udhold en Smule Smerte!
Hvo det gode Raad foragter,
Og den at udrive tragter,
Den lemlæster let sit Hjerte.

— —
Min Elskede, min Sjæls Veninde!
Hvis Blik et Billede er paa himmelsk Fred;
O, see paa dette Blad med Æmhed ned,
Og gjem mit Navn i venligt Minde.

— —
Stræb med Flid! Brug dine Kræfter
Til det Maal, Du higer efter!
Lediggang er ikke god,
Den blev mange Lasters Rod.

*

Det forfinede og feminine i Tidens Kultur, der saa tydeligt fik Udtryk i Rokokomøblerne, gjorde sig endnu gældende en Tid efter at den nyklassiske Smag satte ind. Under Ludvig XVI kom flere fine Boudoirmøbler paa Mode, f. Eks. Skrivebordet med rund Klap, kaldet Cylinderbureauet, og samtidig forsynedes Chatollet med en Klap, der kunde slaas ud, saa man kunde sidde der med sine skriftlige Arbejder, hvorfor det betegnedes som Sekretær.

Mens den hofmæssige Stortalen blomstrede i Frankrig, havde Englænderne holdt sig til mere borgerlige Former og udviklet en Stil med svungne Bord- og Stoleben med Klumpfødder og Stolerygge opløst i Gitterværk, som fik Navn efter Queen-Anne. I Rokotiden udviklede og fornyede Snedkeren Chippendale denne Stil saa meget, at hans Navn knyttedes til den. Hans Efterføl-

Den uartige Sofa

gere arbejdede i Mahognytræ og skabte Møbelformer som Bogskabet med Glasdørene og smaa praktiske Ting som Sy- og Anretterborde. De efterlignedes meget i Danmark og avlede yderligere, først paa 1800-Tallet, Servanten og den store Familiesofa. — Den østerlandske soffah, hvilket vil sige en tæpedækket Forhøjning langs Stuens Vægge, var kommet til Europa allerede paa 1600-Tallet og udformet i Frankrig til en Siddebænk med Endestykker, men uden Ryg, for mindst 6 Personer. Senere optraadte den ogsaa uden Endestykker under de østerlandske Navne Ottoman eller Divan. I Sydeuropa kom dette hæderkronede Møbel i Miskredit, da Crebillon i 1742 skrev en pornografisk Roman ved Navn Le sophia. Det gik saa vidt, at ingen Gejstlig turde eje et Møbel af dette Navn. Men da Sofaen rykkede frem i Danmark som den ældgamle Vægbænk's Efterfølger, fik den Ry som Stuens kosteligste Møbel.

Til den Møbelgruppe, der udgik fra England, hørte ogsaa det høje Standur. Ifølge Legendens skulde et Eksemplar af denne Type være havnet paa Bornholm ved et Skibsforlis og have givet Stødet til en lokal Industri for Øen. Vist er det, at der snart kom en Produktion i Gang, og Aarhundreder senere kunde man endnu se Bornholmerure i Stuerne i Middelby. Hver Time slog de deres Slag efter en forudgaaende Snurren og Snærren og fortsatte saa sagte tikkende Udmaalingen af Evigheden i flygtende Sekunder. Slægt efter Slægt havde draget den gamle Bornholmers Lod. Gang paa Gang havde den set rollingesmaa Mennesker pusle ved dens Fod, blive store nok til at skjule deres Kærestebreve i dens Indre, blive bøjede af Alder og blive baaret ud...

Da man efter Revolutionen vendte sig mod

det gamle Herredømmes forfinede Former, kom den engelske borgerligt prægede Mahogny rigtig paa Mode. Og man holdt sig stadig til det blanke efter at Napoleonstidens Frankrig havde skabt den mere pompøse Kejserstil. De Empiremøbler, der fra nu af kom til at præge danske Dagligstuer med deres jævne og smukke Former, glatte Flader og gule Indlægninger i den mørke Mahogny, havde Islæt af engelske Typer i sig, men der opstod ogsaa Møbler med et særegent dansk Præg, f. Eks. Chatollet med den runde Klap.

Den danske Empire blev lidet kejserlig, men tværtimod en Biedermeier- eller Borgerstil. I det danske Empirehjem var der hvidskurede, sandstrøede Gulve. Kun i Salen, hvilket vil sige Stadsstuen, hvor man kun kom ved sjældne, højtidelige Lejligheder, var Brædderne undertiden dækket med et Lag Halm, hvorover der atter var sømmet stribede, skotske Gulvtæpper. Under de højt-siddende Vinduer anbragtes Forhøjninger med Stole og Syborde, saa Husets Damer kunde passe deres Sytøj uden helt at gaa glip af Begivenhederne paa Gaden. Mens Rokokomøblerne havde staaet i smaa for-trolige Grupper, tilsyneladende planløst og dog efter en koket Beregning, der undgik alt kedeligt og symmetrisk, krævede man nu den strengeste Symmetri gennemført i Interiøret. »Haandbogen om den gode Tone« fra 1831, fremhævede det Gang paa Gang i sin Vejledning om Hjemmets rette Indretning:

»Hovedsagen er det, at ordne alting i et saadant Værelse med tilbørlig Symmetri, og saaledes at det gjør bedst Virkning. Midt for den bredeste Væg klæder Sofaen naturligviis bedst; paa begge Sider af den sætter

Biedermeier-Buketter

man nogle Stole, i lige Afstand fra hverandre og fra Sofaen, fuldkommen snorret og paa eens Afstand fra Væggen. Man kalde dette ikke Pedanteri; Manden med Smag, som ynder Orden, støder sig over det mindste Skjæve og Ulige, over enhver Tilsidesættelse og Overtrædelse af Orden og Symmetri. Hvis der er flere brede Vægge i Stuen, som ikke afbrydes af Døre, saa er det nødvendigt, at besætte disse, ikke blot med Stole, men enten med et Speil med tilhørende Console, eller med et Bord, hvorpaa staae en eller flere Figurer, eller en Vase; ved Siden heraf sættes da Stolene i symmetrisk Orden.«

Kakkellovne var ikke væsentlig forbedrede og slemme til at ryge eller række Tunge, hvilket vilde sige, at Ilden blæste ud gennem Laagen i Stedet for at holde sig inde i Fyrstedet. Men man var ikke forvænt med Varme. Der var f. Eks. ingen Kakkellovn i Kirken, — da Byens Borgere mente, at Udgiften til Opvarmning vilde blive for stor. I en By som Rudkøbing kom der først Varme i Kirken i 1871, da man satte en privat Indsamling i Gang og henvendte sig til Byraadet. Raadet vedtog da at overlade Kommiteen »en paa Skolen staaende ubenyttet Kakkellovn«. Da der første Gang fyredes Juleaften i denne Nyerhvervelse, opnaaedes en Temperatur paa 6 Graders Varme, hvilket »skjønnedes fuldt ud tilstrækkeligt«.

Med Empiren rykkede ogsaa Blomster ind i Stuerne. Moden var angivet fra allerhøjeste Sted: Man havde læst om, hvorledes Napoleon abonnerede hos Madame Bernard for 600 Francs aarlig for hver Dag at kunne sende sin Josefine en frisk Buket. Det var noget ganske nyt. En Blomsterforretning eksisterede overhovedet ikke i Middelby. De Haver, der hørte til Borgernes Huse, tjente

til at skaffe Familien de fornødne Grøntsager, Æbler og Pærer og til at tørre Tøj i, men Blomsterne havde kun en beskedent og lidet paaagtet Plads i den. Nu blev der vist Bedene med Roser, Gyldenlak, Levkøjer, Rueda og Lavendler større Interesse, og det blev mere almindeligt end før at smykke ogsaa Stuerne, navnlig med Gyldenlak i Urtepotter, med Judaspenge og nu og da endog med friske afskaarne Blomster. Gartnerne maatte strenges sig an, og Faget fik en Renaissance. Ligesom Empiren havde klassiske Forbilleder paa Møblernes Omraade, fik den det ogsaa i Blomsterbinderiet. Man bandt Buketter, som man havde set det paa ægyptiske Billeder i Ringe med hver sin Farve, tæt sammensluttet som en Budding og indsvøbt i kræmmerhusformet Papir, undertiden med sirlig udklippet Kant. Denne Form var tildels ogsaa en Nødvendighed, idet Stilkene paa de Blomster, man havde til Raadighed, var meget korte. Denne saakaldte Biedermeierbuket gik først af Mode sidst paa Aarhundredet, da man fik langstilkede Blomster og kunde binde dem løsere.

Kunsten at skrive dyrkedes stadig. I 1810 var Staalpenne første Gang averteret til Salg i København, og de begyndte nu at fortrænge de gamle Fjerpenne, man fik ogsaa Trækpapir i Stedet for Sand til at tørre Skriften, og efter 1844 kom Konvolutter med Gummi i Brug. Hvor vigtigt man fandt det at skrive Breve, fremgaar bl. a. af, at et Værk som »Kortfattet Haandbog for Fodgængere« fra 1836 indskærper Læserne endelig at huske at medtage Skriveapparater paa deres Fodture: En hul Stok, indeholdende Staalpen, Lak, Signet, Blækpulver, et lidet Voksllys samt Fyrstøj og nogle Halvark Postpapir, saa »man selv fra den usleste

Daguerreotyp-Portraiter

Hytte er i Stand til at skrive et ordentligt Brev«. Ogsaa Tidens Anstandsbøger beskæftigede sig med Kunsten at skrive Breve, det hedder f. Eks. i en Vejledning: »Ønsker du at lære at skrive som en Gentleman, saa læs førend du staaer op om Morgenen to Sider af Heines Sangenes Bog og førend du sover ind om Aftenen 10 Sider i en af Sternbergs Noveller«.

Stambogen hørte stadig til Dagligstuens Udstyr, Døtrene havde desuden Poesibøger og Husfaderen ofte en Livre de Reflexions, hvori han antegnede sine Overvejelser ved et Barns Fødsel, en Datters Bryllup eller en Slægtnings Død.

Men i 1840-erne fik Stambogen en fløjlsindbundet Rival, som efterhaanden helt skulde gøre det af med den: Familiealbummet.

Biedermeierdagligstuens Vægge var beklædt med homanske Landkort fra det kartografiske Institut i Nürnberg, Litografier med ømme Motiver i skønne forgyldte Rammer fra Fabrikken Dannebrog, — paa Grund af Mønsteret med Svanevingerne i Hjørnerne kaldet Svanerammer. Men der var ogsaa Silhuetter og olimalede Portrætter. I hvert Fald skulde Husfaderen og Husmoderen portrætteres til Glæde for Efterslægten, hvis der overhovedet var Raad til det. Og Priserne var forholdsvis rimelige. Jens Juel havde ganske vist faaet 80 Rigsdaler for et Brystbillede, men Hans Hansen fik kun 15—20 og omrejsende Kunstnere som Joh. Richardt og Jyske Møller tog endnu mindre. — Prisen for Kost og Logi i en By paa Størrelse som Horsens var til Gengæld heller ikke mere end 2 Rigsdaler og 2 Skilling ugentlig i Begyndelsen af Aarhundredet. I 1830-erne dukkede Kunstnere op, som malede Folk i »Mig-

niatur« eller »Couleurrit« paa Elfenben eller i Pastel paa Pergament til Priser fra 20 helt ned til 2 Rbd. Og saa i 1842 gjorde Teknikken sig gældende . . . Man læste i Avisen: »Daguerreotyp-Portraiter. Hr. Bouille, Photograph fra Paris har den Ære at anmelde for Publicum, at han agter i den korte Tid, han opholder sig her i Byen at daguerreotypere Portraitter. Hans Atelier er i Herr Adjunct Carøes Havestue paa Middelgaden og er aabent hver Dag fra Kl. 10—2. Prisen er for hvert Portrait i større Format 4 Rbd. og i mindre 3 Rbd. Prøverne ere til behageligt Eftersyn i Wissings Boglade, Adjunct Carøes Bopæl og i Gæstgivergaarden Skandinavien.«

De mest nyfigne af de velstaaende Borgere vovede sig derhen. Mesteren for de forborgne Kunster residerede i et aabent Skur. En Stol, et Bord med en mærkelig Kasse samt en Nakkeholder dannede Udstyret. Til dette Apparat fastspændtes Delinkventerne ude i det fri, fik Ansigtet kridtet og Ordre til at sidde dødsens stille. Eksponeringen varede flere Minutter. »Taalmodighed er Æslets Dyd«, sagde de vittige Paarørende, der paa Afstand iagttog det Familiemedlem, der var sluttet i Fotografens Halsjern. Om det nu skyldes Nakkeholderen eller Umuligheden af at forestille sig saa længe ad Gangen, i hvert Fald blev Resultatet, at de afbildede kom til at udtrykke en naturlig Værdighed og Ro, som man ikke fandt paa senere Fotografier.

Den nye Portrætteringskunst blev populær, og mange af Tidens Kunstmalere blev nødt til at slaa sig paa den. Et Par Menneskealdre frem i Tiden brugte de fleste Fotografer en Palet som Bomærke. Og de gik til Sagen som til en kunstnerisk Opgave og forstod at faa Modellernes Personlighed frem.

Nye Krav om Forsiringer

»Tidsalderens to Blomster« kaldte H. C. Andersen Tidens to store Opfindelser: Jernbanen og Fotografiet, og han glædede sig af sit fulde Digterhjerter over disse mageløse »Forstandens Blomster«, hvori han fandt »Storhed og Poesie«. Begge Opfindelser var ægte Børn af Borgerlighedens Aarhundrede. Jernbanen var nødvendig for Tidens travle Flid, Fotografiet for Borgernes nyopstaaede Selverkendelse. Før havde man ladet sig fremstille med saa megen Bravour som mulig i Maleriet i den hemmelige Ærgærrighed at ligne Hofsinder, nu traadte man frem uden Forskønnelse eller Retouch, ærligt, men selvbevidst som tilhørende den brede Borgerstand, der var blevet det bærende Element. Først i en senere Tid, hvor Teknikken var gaaet frem men Kunsten tilbage, forlangte man, at Fotografiet skulde lyve og tilføje Retouchen.

De nye Portrætter, der nu trængte ind i Borgerhjemmene, var saa ærlige som de retlinede Møbler. Alle Folderne omkring de bedsteborgerlige Maver, alle bekymrede Rynker, Portvinsnæsen, Vorterne var med. Og eftersom Fotografierne blev talrigere og bredte sig over flere Albumer og Vægge, gjorde de Stuerne større. Selv den, der aldrig kunde drømme om at rejse, blev fra Billeder fortrolig med fremmede Steder og fremmede Mennesker. Endog Landets Fyrste var steget ned fra Parademaleriets Pragtramme og optraadte borgerlig bramfrit i Hjemmedragt i Bedsteborgerens Stue — paa Fotografi.

*

Den hensigtsmæssige og enkelte Biedermeierstil, der saa sandru repræsenterede Borgeraanden, vilde ved en yderligere Forenkling være blevet, hvad man senere kaldte

ren Funktionalisme. Men Maskinerne vilde det anderledes ... De første Skridt bort fra Forenklingen, men mod en lidt blødere Form var Chr. VIII-Stilen med de pressede eller skaarne Ornamentter paa Mahognyen. Men da Maskinernes mange Muligheder for Mangfoldighed og Efterligning trængte til yderligere at blive udnyttet, erklæredes deres Ejere, at al Forenkling var forkastelig. De brave Borgere i Biedermeier-Stuerne belæretes nu om, at deres Smag var ganske forkert: »I Aartier har Bohavet været simpelt og glat«, hed det. »Hvad der karakteriserer Empirestilen er Fattigdom paa Stoffe og Former, paa de Forsiringer, som et kunstnerisk Øje skaber og som en skolet Haand udfører«. Saaledes var Ordene, og samtidig slap man en Syndflod af nye Møbelformer paa Markedet. Middelalderens gotiske Kirkefacader dukkede frem paa Møblerne sammen med Rokokoformer og Renæssanceornamenter. I 60-erne krævede alle, der vilde være paa Moden, tysk Renæssance, og fik nu Egetræsmøblementer, hvori en mægtig Sofa med et næsten til Loftet naaende Bagstykke var det dominerende. De var temmelig stive og haarde, og foruden siddendes Bekvemmelighed bragtes ogsaa deres Velfærd i en vis Fare gennem Opstillingen af de høje Majolikakrus med Tinlaag og Rhinborge paa Siderne, der svævede oppe paa Sofaens Konsolgesims. Enkelte Kritikere paapegede det uhensigtsmæssige ved den fremherskende Mode. Det hed f. Eks. »De moderne Møblers Ubekvemhed træder navnlig frem i Sidde-møblerne. Det lader sig ikke nægte, at Sofaerne med høje Bagstykker og stiv Polstring ikke sjældent ere meget ubekvemme. Der er ingen Hvile for Ryggen, ingen Støtte for Armene, som ikke synes om de skarpe Kanter

Polstring og Makassarolie

og Hjørner«. Snart begyndte man da ogsaa at polstre Møblerne med de nye Stoffer af det særlig langhaarede Fløjl, der kaldtes Plysch. Endnu en Stund blinkede den blanke Mahogny hist og her, saa kvaltes den totalt i Plys og Polstring. Tapetserere og Possementmagere trængte Snedkerne i Baggrunden.

Tidens almindelige Afsky for det nøgne krævede alt tildækket, endog Stolenes Ben; kun Fødderne fik Lov til at stikke frem fornedden som Damernes under Kjolerne. Gulvene dækkedes af Tæpper, og helst i flere Lag, Dørene af Portierer, Vinduerne af forskellige festligt ophængte Gardiner. Portierer og Plys var ømfindtligt, og man lod derfor Opholdsstuerne vende mod Nord eller holdt Gardinerne nedrullede hele Dagen, for at Stofferne ikke skulde falme. Man levede i en tilsløret uvirkelig Verden. Da den ostindiske, haarstyrkende Makassarolie, som Herrerne brugte til deres Frisure, kunde afsætte uaftvættelige Pletter, naar de sank ned i de bløde Stole, maatte man beskytte det øverste af Ryggene med noget, der var til at vaske. Her var et Felt for den huslige Sykunst at udfolde sig paa, og de hvide Stykker, som efter deres Formaal kaldtes Antimakassars, smykkedes med pragtfulde Broderier og slyngedes i sirlige Sløjfer. Overalt, hvor det var muligt, anbragtes overhovedet Sløjfer og Kvaster. Smaaborde og Hylder blev beslaaet med Fløjl og deres Kanter ligesom Portiernes, Gardinernes og Møbelpolstringernes Kanter prydedes med Guirlander af kuglerunde Fryndser, som i Fagsproget kaldtes Klunker.

Naar Ejerne af disse Stuer i Firserne saa tilbage paa Udstyret hos deres Forældre i Aarhundredets Begyndelse, fandt de lutter

Fremskridt i Retning af Komfort og Hygge at notere. De havde forbedret Kakkellovnen, saa de kunde brænde Døgn i Træk, de havde genoptaget alle Rokokotidens bekvemme Møbler, men gjort dem (maaske ikke kønnere men) endnu bekvemmere ved Overpostring. Til Bekvemmelighedens Forhøjelse indførte de end yderligere en Staal-konstruktion, helt i Pagt med den tekniske Udvikling: den amerikanske Gyngestol, hvori man vuggede og svævede paa et udspændt fjedrende Tæppe. De fastslog med rette, at intet tidligere Slægtled nogensinde havde siddet saa behageligt. — Men naar disse Menneskers Børn og Børnebørn 50 Aar senere saa tilbage paa den samme Periode, fæstnede de sig kun ved dens Pynt og gav den ensidigt Navn efter de kuglerunde Frynser: Klunkerne.

Til Tidens Afsy for det afklædte svarede ogsaa Forkærligheden for Smaasager opstillede til Pynt, hvad Franskmandene kaldte nippes. Og paa dette Omraade stod Industrien ogsaa rede med alt, hvad man kunde ønske sig i Retning af Mangfoldiggørelse og Efterligning. Opfinderen af Ordet »Kunstindustri«, Gottfried Semper, hilste i 1883 Nips-Perioden som et Foraar, der vilde optø Stuernes Stivhed:

»Slaar Pengene ikke til til Anskaffelsen af det ægte, saa leverer Industrien Surrogater saavel for Stoffer som for Udførelse. Naar den Rige anskaffer en original, kan den mindre bemidlede faa en galvanisk Kopi. Hvad den ene ejer i Marmor, har den anden i Gips. Den store Mesters Maleri fra Fyrstens prunkende Sale smykker som Olietryk Væggen i Arbejderens Hjem. Paa denne Maade virker Kunsten, det skønne, overalt som opdragende Element.«

Bendelormstilen præsenteres

Det opdragende Element kom dog oftest til at bestaa af Elskovkval i Fløjlsramme med græsgrønne Vande og smeltende Maane som Baggrund, af pressede Krystalefterligninger og malede Porcelænskatte, Messingvaser og kulørte Lakdaaser, kædebehængte Visiorkortskaale og en saadan Mangfoldighed af hvide Gipsbuster, grønlige og rødlige Kalipastafigurer, at man ikke blot benyttede Kakkellovnen, men maatte anskaffe Søjler og Konsoller til deres Anbringelse. Paa Borde og Konsoller anbragtes desuden — dels Buketter af tørrede Palmeblade, Dunhammer og Græsser — som den østrigske Maler Hans Markart brugte i det musæumlignende Atelier, Kejseren havde overladt ham i Wien, — dels Fotografier i umaadelige Mængder. Ingen lod sig længere male, men alle skulde fotograferes. Omkring 1870 læste man: »Den overordentlig store Anvendelse, som Photographien har faaet, medfører, at der paa dette Omraade gjøres en Mængde Opfindelser. En af dem er de saakaldte Cabinetsphotographier, hvis Navn er hentet deraf, at den eller de Photographeredes Billeder tages under saadanne Omstændigheder, at det Hele bliver et Slags Miniaturemaleri af det Værelse, hvori Vedkommende befinder sig.« Fra nu af kom Omgivelser og Iscenesættelse til at spille en stedse større og Personerne en stedse ringere Rolle i Photographien. Snart opbyggede Fotografer Skovpartier og Bjerglandskaber i deres Atelierer for at faa Folk til at tage sig ud, Børn anbragtes i Baade, udstyredes med Vaaben eller blev taget af nøgne paa Isbjørneskind. Det ægte vandt Terræn paa den ægte Menneskefremstillings Bekostning. Men det gav forøget Afsætning. Mindehallen for afdøde og for fraværende Venner og Slægtninge i en

almindelig Gennemsnitsstue omfattede efterhaanden hundreder af Fotografier i Glas og Ramme. Gennem Middelbybladene søgtes unge Piger af god Familie »med Færdighed i at støve af«.

Den internationale Bevægelse, Englands Arts and craft movement, Frankrigs L'Art nouveau og Tysklands Jugendstil gjorde sig gældende i Danmark i Skikkelse af Skønvirke. Efter den store Udstilling i København i 1888 begyndte betydende Kunstnere med Bindsbøll i Spidsen at beskæftige sig med ornamentale Problemer. Ornamentikken blev bedre, men ikke Møbler og Brugsting, navnlig ikke da Efterlignere begyndte at brodere saa meget paa Sagerne, at deres Frembringelser kunde karakteriseres som »Fæcaliestilen«. Da elektrisk Belysning vandt Indpas, iførtes den først Petroleumslampenes og Gaslysekronernes aflagte Klæder, men snart blev den Genstand for helt nye Fantasiudfoldelser. Førre Tidsskrifter anførte f. Eks., at man »til en rummelig Entre næppe kunde finde noget smukkere end en slank, fantastisk Figur, der i den højt hævede Arm holdt et helt Knippe elektriske Glødelamper«.

En helt ny Tone ansloges i 1907, da den belgiske Kunstner Henry van de Veldes Møbler udstilledes i København. Middelby Avis noterede, at det var van de Veldes Tanke, at intet andet Ornament havde Eksistensberettigelse end det, der naturligt fremgik af Tingens Form og var i organisk Sammenhæng med den. Heraf fulgte det utænkelige, at Naturmotiver, Menneskeskikkelser, Dyr og Blomster maatte udelukkes fra Ornamentikken. Van de Velde forkastede imidlertid ikke Ornamenten, der i hans Øjne svarede til Møblernes Konstruktion, og disse

Kubismen og Tingenes Grundform

forenklede Guirlander og Linjer gav hans Frembringelser Øgenavne som Knokkelstilen, Bendelormstilen eller Makaronistilen. Alligevel smittede Eksemplet. Nogen Forenkling gjorde sig efterhaanden gældende i de hjemlige Interiører, navnlig Spisestuerne paavirkedes af Bendelormsstilen og af den stigende Sans for Hygiejne. Men store Forandringer skete ikke. Møbelfabrikanterne averterede ihærdigt med rigt udskærne og polstrede »komplette Herreværelsesmøblement« eller »komplette Soveværelser«, som i Reglen var komplet hyggefordærvende, naar de flyttedes fra Udstillingsvinduerne til Hjemmene. Ved de sammenstillede Møblementer havde kun Sælgeren Fordel, nemlig den, at Køberen samtidig med de nødvendige blev nødt til at anskaffe sig en hel Del unødvendige Ting. Resultatet blev, da Lejlighederne stadig indskrænkedes, at mange smaa Herreværelser med Kæmpemøblementer kom til at ligne Elefantstalde, som man kun vovede sig ind i med Fare for at blive klemt, og at mange Dagligstuer mest mindede om Snedkervinduer, hvor de menneskelige Væsener nærmest virkede forstyrrende. Stilplagieringen fortsattes. Det blev blandt de nye rige i Gullaschtiden Mode at samle paa mer og mindre ægte Antikviteter og skabe forskellige forhistoriske Interiører, undertiden endda med forlorne Ahnebilleder paa Væggene. Hos de allerrigeste markerede hver Stue sin Tids Stilart: Gotik, Renæssance, Rokoko, Empire — uden at Ejerne af disse Musæumsstuer dog kunde overbevise nogen om, at de selv hørte hjemme i nogen Tid. Endnu i 1920-erne hed det officielt fra kyndige Folk, endog i Salmonsens Konversationsleksikon, at »helt nye Møbelformer vil næppe mere blive skabt —

den amerikanske Gyngestol, der nu atter er gaaet af Mode, er vistnok en af de sidste originale Opfindelser paa dette Omraade.«

*

Og saa var just den amerikanske Gyngestol ligesom Eiffeltaarnet et Vartegn, der pegede frem mod det kommende Stilsprog. Det var nødvendigt at faa nye Møbler. Lejligheder og Leveformer var ændret i Krigsaarene. Saa godt som alle havde maattet indskrænke sig. Der var ikke mere Raad til unge Piger, der var dygtige til at støve af. Husmødrene maatte selv gøre det. De maatte have færre og lettere flyttelige Møbler. Lejlighederne var jo ogsaa blevet mindre, i mange Tilfælde var en af Stuerne erstattet med et Badeværelse, saa der simpelthen ikke var Plads til store Klunkemøblementer.

Indenfor Malerkunsten gjorde en ny Retning, kaldet Kubisme, sig gældende. Den forklaredes som en ny og ærligere Maade at anskue Tingene paa, en Stræben efter at finde ind til deres inderste Væsen og Form. Overført til Møblernes Verden maatte det være ensbetydende med at flaa Ornamenterne og Polstringen af og lade selve Skeletterne træde frem, — som de gjorde i den amerikanske Gyngestol Corbusier havde gentaget og forstærket van de Veldes Opfattelse og udført den med større Konsekvens indenfor Arkitekturen. Der blev nu fremstillet Huse og Møbler, helt blottet for Omsvøb, formet efter deres Formaal som Bolig- eller Siddeapparater, ganske som Tidens Ingeniører nu formede Broer efter deres Formaal uden at pynte dem med overflødige Taarne eller Forsiringer. Funkisudstillingen i Stockholm i 1930 rettede et tilintetgørende Slag mod de komplette Møblementer med

Jamen, det er jo Funkis

den overdrevne Pynt og mod det mørke og lumre Stueudstyr. Alt skulde være enkelt, lyst og hygiejnisk. Kravet om Ærlighed fandt Genklang hos den unge Generation, der havde set den gamles romantiske talemaader og Forventninger lide Nederlag i den store Krig. Børnene fandt, at der var noget forløjet ved de gamle Interiører: de saa ud af mere end de var. De var ikke praktiske, ej heller i Overensstemmelse med Tidens almindelige hygiejniske Krav. Omslaget skete med stor Pludselighed. Det blev Mode at frakende Klunketiden ethvert Fortrin. Og fra det overdrevent paaklædte gik man over til det helt aflædte. Mange unge greb Saks og Sav og bortamputerede Klunker, Kvaster, Frynser, Horn og Kugler af de nedarvede Møbler. De, der havde Raad, kasserede det hele og anskaffede sig nye Ting med glatte Flader uden mindste Pynt. Enkelte gik saa vidt, at de rent ud efterlignede de nye Ingeniørarbejder i deres Stue og krævede Stole og Borde helt af Glas og Staal. Den ældre Generation fik Kuldegysninger ved Synet af disse Staalstole. En Indsender i Middelby Avis talte om »den nye Skadestue-Stil«.

Men i Industrialismens Tidsalder var alle underkastet Modens Bud. Der hørte ikke blot Mod, men ogsaa Kapital til at have en selvstændig Smag. Naar man skulde have noget nyt, og det skete, at selv en af de kæmpesterke Klunkestole gik itu, saa var man henvist til at købe en af dem, der nu fandtes i Butikkerne. Selv de, der holdt nok saa meget paa det gamle, blev gradvis tvunget ind paa det nye gennem hver Fornysele. Saaledes moderniseredes selv de mest reaktionære Hjem i Middelby i Enkeltheder Aar for Aar. Det var mindre Kunstnere og Arkitekter end Fabrikanter og Forhandlere, der

bestemte, hvordan der skulde se ud i Hjemmene. Hvad disse Folk krævede, var først og fremmest Omsætning. De stod straks parat til at udnytte Moden og bevæge endnu flere til at kaste gamle Lamper bort og købe nye. Dag ud og Dag ind tudede de Folk Ørene fulde med Ordet »Funkis«. Men det kan ikke paastaas, at de alle var lige samvittighedsfulde over for Funktionalismens Idé. Der fremstilledes Stole, som kun adskilte sig fra de ældre Typer ved at være mere kantede, mere korttryggede og mere umagelige. Der lavedes de mest uhensigtsmæssige Ottomaner, Puder og Brugsting med det mærkeligste Kubisme-Krims-Krams paa. Disse Mønstre kom til at præge ogsaa jævne Hjem, hvis Indehavere vendte sig fra kubitistiske saavel som fra alle andre moderne Billeder med Afsky. Spurgte man dem, hvad Firkanterne paa deres Gulvtæpper, Stolebetræk, Kopper og Tapeter skulde forestille, saa svarede de — ganske som Sælgeren i sin Tid havde svaret dem paa Spørgsmaalet: — »Jamen det er jo Funkis.«

*

Den stærke Dyrkelse af det sanitære og saglige gik helt til det steriles Grænse og var nogle Steder ved at udrydde enhver af de smaa Overflødigheder, der bidrager til Begrebet Hygge. Desuden fremskyndede de mange daarlige Ting, der lanceredes under Misbrug af Funktionalismens Navn, en Kursændring.

Det viste sig, at Saglighed ikke var tilstrækkelig til at tilfredsstille Menneskene. Et umiskendeligt Fremskridt i Boligindretningen i det nye Aarhundrede var Centralvarmeanlæggene, hvor Ildstedet med dets Røg og Smuds var helt fjernet fra Stuerne

Angsten for det tomme Rum

og henvist til Kælderen, mens Varmen lededes rundt i Huset med opvarmet Vand gennem Rør og Radiatorer. Radiatoren var renlig, hensigtsmæssig, 100 pCt. saglig, men den var ikke hyggelig. Den udstraalede legemlig, men ikke aandelig Varme. Selv de funktionalistiske Arkitekter indsaar det og begyndte at indrette aabne Kaminer og Pejse i deres iøvrigt funktionalistiske Huse og Lejligheder. Folk vilde se Ild. Trangen til at se selve Arnens Lue syntes at være en Urdrift. Som en Ferie for den megen Sagslighed søgte moderne Mennesker med alle tekniske Hjælpemidler til Raadighed i deres Fritid tilbage gennem Aarhundreder, sad i Halvmørke og lod sig beskinne ligesom fjerne Forfædre ved en aaben Arne eller et Lejrbaal. De Mennesker, der ikke kunde faa et rigtigt Ildsted med rigtige Flammer, imødekom en altid imødekommende Industri ved at fremstille kunstige Kaminer med kunstige elektriske Gløder.

Paa lignende Maade gik det paa andre Omraader. Den virkelige Funktionalisme havde frembragt en Produktion af Genstande, tegnet og formet udelukkende med deres Formaal for Øje, som alle var enige om at finde skønne i sig selv. Men selv de blev nu i stort Tal angrebne af Kunstnere, der satte røde Hjerter og Roser paa dem og forsynede dem med smaa Ornamentter. Selv de Arkitekter og Kunstnere, der hyldede de rene Flader og klare Linjer, begyndte at finde deres egne Stuer for sterile og at fylde dem med Plakater, Fotomontage, Kaktus i Stenbede, grønne Vægplanter, Bambusgitre og Kohuder ... Man var træt af Tomheden. Maaske var det ogsaa de nye Verdensbegivenheder, der satte ind, Ønsket om at drømme sig bort fra Nutiden mod noget mindre

nøgternt og mere overdaadigt ... Trangen til Dekorationer og Ornamentter er altid til Stede, ytrer sig blot med større og mindre Maadehold til skiftende Tider og altid mest hos de mindst forfinede. Ogsaa den synes at være en Urdrift. Der er noget, som hedder horror vacui: Angsten for det tomme Rum. Den opstaar ogsaa ved Synet af tomme Flader og ytrer sig derved, at Sjælen og Fingrene kribler efter at udfylde dem. Den har faaet Folk til at skrive paa Klatpapir, paa Udstillingstaarne, Lillebælsbroen og Væggene i Telefonbokse og Toiletrum. Nu fik den nervøse Folk til at male Blomster paa Tallerkener, Vaser og Glas, sætte Udskæringer paa Stole og Skabe, pynte pæne Gaarde med Attrapbrønde, smykke Husene med Prydværk og fylde Stuerne med en Overflod af Billeder, der oftest viste Fortidens Syn paa Sagerne ...

Tiden var tung og trang. Det var endnu engang fastslaaet, at hele den tekniske Udvikling, som burde tjene til en Forbedring af Menneskenes Kaar, langt lettere lod sig udnytte i onde Magters Tjeneste. I den strengt funktionalistiske Stue, hvor Tingene var præget af deres nøgne Nødvendighedsform og tekniske Tjenlighed, sad mange Mennesker og prøvede paa at drømme sig bort. Og da Fremtiden ikke syntes lovende, blev det i Fortiden, især Renæssancen, man søgte Trøst. Denne Periode havde den Fordel, at de færreste vidste noget videre om den. Men næret af forskellige Billeder, Museumsgenstande og Skoleindtryk havde den dunkle Forestilling fæstnet sig, at Renæssance var noget med madglade, fede og festende Herrer med svulmende Nymfer paa Skødet, og hvad Møbler angaar simpelthen noget med mange Udskæringer, Hoveder og

De kunstige Taarer

Blomster paa. Renæssancen var jo i sin Tid kommet hertil via Holland i rubensk og jor-dansk Overdaadighed som en nordeuropæisk Drøm om det sydlige Slaraffenland.

Troskyldigt udtryktes Trangen i den dyre Restaurant, der tog den leende Kavaller paa Væggen som Sindbillede, og i den billige Beværtning, der lod Fortiden repræsentere af rød næsede Munke, der plukkede Gæs, knob Pigerne og drak af Krus. Det var Luthers Agitation mod Paven paa Reformationstiden, der saaledes friskedes op af Malere, som ganske havde glemt, at Originalerne oprindelig udtrykte Forargelse. Spekulationen viste sig rigtig, og Restauratørfaget gik hurtigt videre. Snart oprettedes der historiske Kroer Landet over; selv Middelby fik sin, ganske vist uden Historie, men med sammenskrabede og eftergjorte Fortidsting. Og Folk, der havde hygget sig i den forlorne Fortid ude, kopierede den hjemme. Den anakronistiske eller nyromantiske Bevægelse var en Kendsgerning. Udstillinger, Møbelannoncer og Blade fastslog Tendensen, f. Eks. i lokkende Toner som denne Annonce: »Naar De er træt af Funktionalismens nøgne Flader og klinikagtige Møbler, saa træk de tunge bordeauxfarvede Fløjlsportierer for de blyndfattede Ruder, sæt Dem i den ødselt udskaarne Renæssancestol og tænd de elektriske Gløder i den antikke Kamin« ...

En Tid havde det heddet om Kæmpeviser og gamle Ting, at de var gode, naar de var gjort, men de lod sig ikke gøre! Den Lærdom gjaldt ikke længere. Under Overskriften »Tidens Stil« henledtes det købende Publikums Opmærksomhed først i 1940-erne paa »Renæssancemøbler med Udskæringer af Kong Valdemars og Toves Færd paa Vordingborg Slot«. Det generede ikke Fremstil-

leren og Falbyderen af en saadan Anakronisme, at det celebre Pars Elskovsscener maatte være udspillet i Omgivelser præget af gotisk Stil. Folk, der havde Raad, fulgte lige saa kritikløst den anakronistiske som før den saakaldte Funkismode. Rigmandsvillaaen i Middelby i den filmsprægede Spanish-Colonial-Style forsynedes med fantastisk formede Karaveller, mindende om dem de spanske Erobrere i sin Tid havde krydset Atlanten med, med Renæssanceborde med højst generende Fodbrædter, der havde været nødvendige i fodkolde stenlagte Sale 400 Aar i Forvejen, med Radio og Swinggrammofon installeret i en jernbeslaet gotisk Kiste og med de elektriske Pærer anbragt i kunstige Kærter af gulligmalet Træ med kunstfærdige Talgtaarer trillende ned ad Siderne. Der var noget vemodigt ved de store Lysekroner, der var malet grønne som af Ælde og forsynet med disse udskaarne Trætaarer. Det var, som de græd — paa Ejerens Vegne — over at være kommet nogle Aarhundreder forsent til Verden. Det var Symbolet paa Menneskehjertets Vedhængen ved det mest overflødige og ubehagelige af det gamle.

Efter den gamle hegelske Læresætning følges det ene Udviklingstrin af sin Mod-sætning, før de gaar op i en højere Enhed. Saaledes kunde man i denne Brydningstid ogsaa se værdifulde Elementer fra den funktionalistiske Periode overleve Tilbage-slaget. Tusinder af unge jævne Hjem forblev upaavirkede. De faa og enkle Møbler var trængt ind i Kroge og ind mod Væggene, saa der blev aaben Plads paa Gulvet, men naturligt opstillet i vel afbalancerede Grupper med gode Arbejdspladser i Forhold til Lyset. Tapeter og Vægbeklædninger var lyse

Selvforsynings-Systemet

og vel afstemt med Møblementernes Betræk. Saglige Hensyn til Gavn for Husmoderen var gennemført ved Anskaffelsen af tekniske Hjælpemidler, Anbringelsen af Vaskekummer, Gasapparater og det hidtil ukendte: Siddeplads i Køkkenet. I Fædrenes Hjem havde det første Hensyn været det repræsentative, her var det det praktiske.

De først saa forkætrede Staal møbler havde

vundet en uforudset officiel Anerkendelse, da de ikke blot virkede, men ogsaa var overordentlig hygiejniske. De rykkede i stort Tal ind og fik blivende Plads i Sportsbygninger, Ventesale, Badeanstalter, Barberstuer og paa offentlige Hospitaler. Saaledes havde Funktionalisternes Indsats trods alt sat sig varige Spor.

Den opløste Familie kreds

»Ingen ordentlige Folk købte Aaret rundt saa meget som et Pund hos en Høker,« hedder det i Skildringen af Husholdningen i gamle Dage. Et umaadeligt Ansvar og Arbejde paahvilede Husmoderen. Om Efteraaret, navnlig paa det store Marked gjorde hun vældige Indkøb af levende Gæs, Ænder, Kolonialvarer, Mel og Sild, en Proviantering som til en Kinafart. Derpaa begyndte Slagtingen af Faar og Svin, Saltning af Sul og Sild, Tilberedning og Røgning af Skinker og Pølser. Karlen maatte hente Torne i Slaaenkrattet udenfor Byen og svide dem til Pølsepinde. Havens Frugter bjærgedes. Saa fulgte Lystestøbningen, Ølbrygningen, Fremstillingen af Kartoffelmel. Tørv skulde i Hus, Brænde saves, Kælderlemme og Plankeværker tjæres — alt dette sorterede under den husmoderlige Opsigt og Omsorg. Naar man endelig var velforsynet med bugnende Forraadskamre til den kommende Vinter købtes knuste Mursten hos Rødstenskonen

til at pudse Køkkentøjet i, og der blev budt til Smagegilde. Saa kom Turen til Garderoben og Tilvirkningen af Senge og Dækketøj. Den lille By genlød af Rokkes Snurren, nu og da ogsaa af Væves Klappen. Man tilvirkede Tøjer med smukke Mønstre og farvede dem selv i stærke Plantefarver. Ledige Hænder var en Skam. Tjenestepigerne maatte strikke selv i deres Fritid og paa Vejen til og fra Marken med Mælkebøtterne paa Hovedet. Kun Lørdag Aften stod Rokken stille — ellers kom man til at spinde i sin Grav.

I den foretagsomme Tid omkring 1800 oprettedes en Spindeskole i Byen, hvor Børnene lærte Kunsten, og hvor unge Piger ogsaa sad og spandt i Fællesskab til Fædrelænderens Gavn. For at understrege Arbejdsrytmen og fremme Fliden uddeltes H. C. Bunkeflods Spindevise fra 1783. Her er et Par af de mange Vers, som blev sunget i Kor paa Melodien: »En yndig Pige«.

Vasken ved Aaen

Løb snelle Hjul! løb hurtig om!
Din Hastighed skal lære,
at Tiden gik og Tiden kom,
og den vil nyttet være,
som Traaden gennem Fingeren
saa glider Tiden hastig hen,
og skjøndt vi ville gribe den,
den kom dog ej tilbage.

Ve! den som driver Tiden hen
med Haanden udi Skødet,
som æder, sover saa igjen,
og aldrig tiener Brødet;
hvor ofte kommer Hungeren?
Og hvad skal da fordrive den?
O Piger spinder hurtigen,
at vi kan tiene Brødet.

Hele Familiens Forbrug af Sengetøj, Dæk-
ketøj og Linned fremstilledes indenfor Hjem-
mets Vægge. Husmoderens Stolthed var det
velfyldte Linnedskab. Storvasken var en vel-
kommen Lejlighed til at udstille Rigdom-
mene for hele Byen, men samtidig en om-
stændelig Proces, der længe satte Huset i
Ulave. Vaskekonen kaldtes til Hjælp og be-
gyndte at fyre under Grubekedlen midt paa
Natten, endnu før Pigerne var kommet op.
Naar Tøjet var vasket, blev det kørt ned til
et af de mange Tvættesteder med de flade
Sten ved Aaen, skyllet og banket med flade
Tærskeler. En Tid laa det saa i Solen paa
Engen, overvaaget af Blegmanden i det lille
Hus ved Bygrænsen. Her laa Tøjet paa
Bleg i flere Døgn, og om Natten blæste Bleg-
manden i sit Horn for at bevidne sin Paa-
passelighed og holde langfingrede Folk paa
Afstand. Naar det var bleget, hentedes det
hjem, og Stykke for Stykke af Linnedet vik-
ledes om det runde Mangleholt, hvorefter
man rullede Manglebrædtet henover det. —
Først langt op i Tiden fik man Mangle-
kasser, hvoraf de senere Ruller udvikledes.

Endelig kom de blanke Strygejern, fyldte
med Gløder, i Gang, saa hele Huset lugtede
af Varme og Trækulsrøg.

Husmoderens Værdighedstegn var det sto-
re Nøgleknippe, hendes Hoveddomæne de
kulinæriske Værksteder: Stegers, Bryggers
og Baggers. Først da Hjemmets Selvforsyning
begyndte at skrumpede ind, indskrænkedes de
til et enkelt Rum: Køkkenet. (Selve Hus-
holdningen og Budgettet betragter vi i Sam-
menhæng med Madlavningen.) Stegersets
Indretning fulgte oprindelig Ildstedets Ud-
vikling, men holdt sig uforandret i Hoved-
trækkene fra 15—1600 til 18—1900-Tallet. I
denne Skikkelse skildrer Fuldmægtig Ras-
mus Nielsen det i sine Erindringer fra Aar-
hus i Fyrrerne:

»I mange Huse var Kjøkkenet et af de
mest hyggelige Rum. For det første var det
temmelig stort og lyst og dernæst var der
varmt. Langs Vinduerne løb det lange sku-
rede Kjøkkenbord, Væggene vare besatte
med Hylder, hvorpaa det røde skinnende
Kobbertøi straaledes som Guld. Og saa den
store Skorstensindretning! Man brugte ikke
Comfurer. Paa det store murede Ildsted
blussede Brændet og dødede Tørvene, mens
Røgen trak op gennem den store Skorstens-
kappe. Paa et Spir dreiedes Gaasen eller
Haren over den glødende Ild og dryppedes
med det smeltede Fedt. Paa Trefødder eller
i Ildgryden stod Kobberkjedlen og kogte
over en sagte Ild. Og saa lugtede alt dette
saa guddommeligt. Og der gik Pigerne og
Husjomfruen og hver havde sit at bestille,
mens Karlen sad og drejede Spiddet. Han
var meget villig dertil. Det var jo i hans
egen Interesse at Stegen blev god. Husets
Børn søgte gjerne Kjøkkenet. Der vankede
altid noget godt, og der var i Grunden mor-

sommere end inde i Dagligstuen, hvor man skulde sidde stille og lære sine Lectier ved sin ringe Anpart i de to Tællelys, som skulde lyse for hele Familien.«

De mange Gøremaal nødvendigjorde et stort Antal Tjenestefolk. Men de var ogsaa at faa for en billig Penge. Paa 1600-Tallet var 4 Rigsdaler aarlig almindeligt for en dygtig Tjenestepige i en Købstad. Dertil kom nødvendigvis visse Gaver for at de kunde se nogenlunde ordentlig ud i Tøjet og have Mulighed for at samle sig lidt Udstyr. I den patriarkalske Tid, da Husbond og Tyende stod nogenlunde paa samme Dannelsesstrin og levede Livet intimt sammen, spisende ved samme Bord, arbejdende i samme Stue om Aftenen, var Forholdet nogenlunde godt. Dertil hjalp jo desuden, at Fattigfolk ansaa deres Lod for beskikket af Herren. Tyendet følte sig knyttet til Huset og blev der aarelangt. Det blev betragtet som en Skam at skifte Plads. Fra de Dage stammer den gode Borgermadams Ytring om, at »naar vi forlanger, at de skal dele Livets Byrder med os, maa vi ogsaa dele dets Goder med dem«. Man fejrede Folkenes Fødselsdag, man bistod dem ikke sjældent med at blive gift og sætte Bo. Og taknemmelige Tjenestefolk opkaldte senere deres Børn efter de gode Herskaber.

Ikke desto mindre var Standsforskellen tydeligt markeret. I Emanuel Ballings »Nyt-aarsgave for Tjenestepiger« fra 1794 findes en belærende Replik — som er betegnende — fra en Fader til hans lille Datter: »Jo vist, mit Barn! kan en Tjenestepige vise ædle Handlinger. Det er ikke i Velgierningens Storhed, vi skal søge Velgierningens Dyd.« I samme Værk giver Forfatteren Tjenestepigerne følgende Raad: »Slaa ikke

ukydske Smiil til din Husbonds Sønner, du vil tidlig eller sildig bøde derfor med din Æres Forlis.« Giftermaal var utænkeligt i denne Forbindelse. En forarget Fader spurgte i Anledning af en ny Tendens i Udviklingen paa 1700-Tallet i retfærdig Harme, om »en hvilken som helst Tjenestekarl, der begærer sin Husbonds Datter, skulde kunne opnaa det, — om ikke Gud er Ordenens Gud og derfor har gjort Forskel paa Folk?« At en Tjenestepige viste sig med Hat eller Overtøj var utænkeligt. Midt paa 1800-Tallet var den staaende Paaklædning altid en Bomuldskjole, om Vinteren desuden Shawl og Hovedklæde. I Middelby var der endnu omkring 1900 Husmødre, der kun i yderste Nødsfald, f. Eks. i stærk Frost, tillod deres Tjenestepiger at have Overtøj paa, naar de løb Byærinder.

Flere og flere af Hjemmets Virksomheder blev overtaget af fremmede, Bagningen af Bageren, Brygningen af Bryggeren, Vævnningen af Væveren, Slagtingen af Slagteren. Og Dele af Tyendet fulgte med til de Steder, hvor deres Arbejde var gaaet hen. Samværet og Samarbejdet om Aftenerne i Stuen opløstes. Oplysning og Dannelse tiltog i andre Lag, men ikke i Tyendets. Tjenestefolkene maatte holde sig for sig selv i Folketuen. Saaledes blev Svælget mellem de besiddende og de tjenende større og Vanskelighederne flere.

Klager over Karle og Piger er dog selvfølgelig saa gamle som Tyendeforholdet selv. Allerede Biskop Peder Palladius udbrød paa 1500-Tallet: »O Herre Gud, hvilket Klagemaal er i al Verden i Dag over Tjenestetyende, at de ere knobvorne, ulydige, lade og utro til at arbejde, gjøre mere Skade end Gavn, saa at man skulle heller have en



*Nutidig Vaskescene ved spansk Flod.
— Saaledes vaskedes ved Aaløb uden
for danske Købstæder — endnu midt
paa 1800-Tallet.*



*Fortidens Vaskehus, som man
dog endnu kan se i Brug.*



*Flere og flere af Hjemmets Gøremaal
flyttedes udenfor. — Vasken til det
moderne Maskinvaskeri.*



Ledige Hænder var en Skam. Tjenestepigerne maatte strikke selv paa Vejen til og fra Bymarken med Mælkebøtterne paa Hovedet.



— Jeg har taget Køkkenstolen fra hende, men nu har hun ham siddende paa Huggeblokken. Forleden, mens jeg og min Mand er ude, sidder min Datter i Mørkningen i Sofaen med sin Forlovede — de sidder ganske stille naturligvis — og saa hører de, at Pigen trækker Kæresten ind i Køkkenet og har ham drivende der i over 1½ Time! Det er dog ved Gud mere, end man bør taale i et ordentligt Hus. (Tegning af Fritz Jürgensen fra Moderatorlampens Dage.)

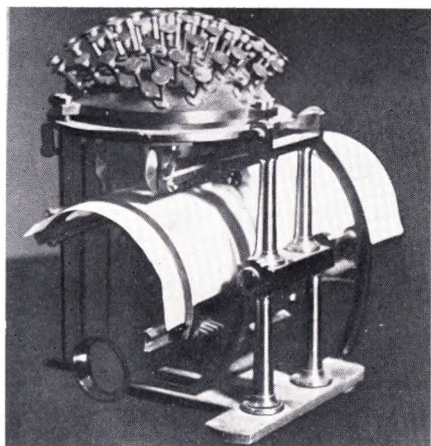


Den moderne Husmedhjælper 1943. — Kun Halvdelen af Husassistenterne i København havde endnu paa den Tid en fast ugentlig Fridag.



I 1830-erne opfandtes Fyldepenen, men den begyndte først saa smaat at blive almindelig i 80-erne.

Gaasefjer til at skrive med. Det fordrede megen Tid og meget Snille at skære en god Pen.



Danskeren Malling-Hansen fik Eneret paa sin Skrivekugle i 1870.

Andre fuldkommengjorde Skrivekuglen. — Men efterhaanden som det blev lettere at skrive Breve holdt flere og flere op med det.





Kristoffer af Bayern er her anbragt foran Karmeliterklosteret i Helsingør for at markere Sammenhængen mellem de spidse Buer i Arkitekturen og Klædedragten. Han levede paa en meget stor Fod, men Fyrster maatte ogsaa i Modsætning til andre dødelige bære Snabelsko af saa stor en Længde, som de ønskede.

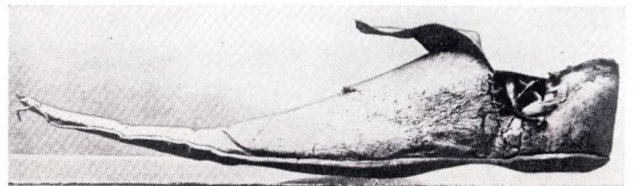


Klædernes Uraner skal være Krigsmalingen. Negerkrigeren smykker sin Brystkasse som et Skelet for at indgyde Frygt. Den samme Ide er senere optaget af Husarer, Dyretæmmere, Biografkontrollører og lignende Folk, der ønsker at indgyde Respekt eller imponere.



Da Buerne brededes, blev ogsaa Dragterne bredere og Skoene blev bredsnudede.

Renæssancens Frihedstrang kom ogsaa Tærne til Gode. Snabelskoenes trange Hylstre sprængtes. Den her afbildede Mode afløstes af de saakaldte Komuler til venstre.



Tre Piger i én Seng

lader Tyv i sit Hus.« Den samme Melodi gentoges Slægt efter Slægt, — 1794 f. Eks. af Byfogden i Æbeltoft med Ordene: »Selvraadigheden synes at gribe immer videre om sig hos Tjenestefolk, som mod fordoblet Løn mod forrige Tider og den varsomste Omgang neppe ere at faae og endnu vanskeligere at beholde, naar man har noget for dem at bestille.«

Paa den anden Side ansaas det ikke for fint at hundse de Underordnede. Det var et Særkende for Opkomlinge. »Den dannede Gentleman omgaaes sin Tjener som et blødkogt Æg og bærer ham med det fortrolige Du,« hed det i »Kunsten at blive en Gentleman« fra 1852. »Jeg gaar endnu videre, og kalder min Tjener stedse »Udmærkede Ven, ærede Velynder, tilbødte Skytsaand. Aldrig nogensinde forglemmer jeg mig saa ganske, at blive hæftig imod ham. Behøver jeg hans Tjeneste, saa raaber jeg »August«. Kommer han ikke strax paa Stedet, saa raaber jeg med den mig medfødte Langmodighed »September«. Indfinder han sig endnu ikke, saa raaber jeg taalmodig som før »Oktober«. Har han heller ikke hørt det, saa raaber jeg i det høieste »November«. Til min Tjeners Roes maae jeg sige, at han endnu aldrig har udsat mig for at raabe »December«, thi sædvanlig er han alt mødt ved mit »September«.«

De fleste Steder var Tyendets Boligforhold under al Kritik. De bedste Forhold fandtes i 1870'erne i den store Købmandsgaard, hvor der var en rummelig Borgerstue. Her spiste Gaardens tre Karle, nogle Medhjælpere og de tre Piger ved et langt hvidskuret Bord, og her sov de tre Piger sammen om Natten i en rummelig Alkove med rødternet Omhæng. Deres Privatliv bestod

af en Kiste, ligeledes til fælles Brug, i det samme Rum. Ogsaa Lærlingene laa paa den Tid alle i samme Seng, men i et temmelig usselt Tagkammer. Og der blev kun fyret hos dem paa Søndage om Vinteren, — for at de kunde faa Lejlighed til at vaske sig ordentligt. Den almindelige Arbejdstid for Tjenestepiger — med Hjemmel i Tyendeloven — var omkring 1888 fra 5—6 Morgen til 21—23 Aften.

Nu fulgte en Periode, da tekniske Fremskridt yderligere indskrænkede Tyendeholdet. De fleste havde kun to Piger, nogle endda kun en. Og den enlige maatte føle sig yderlig isoleret i Hjemmet, hvor hun ikke havde nogen at tale med fra 5 Morgen til 23 Aften. Afstanden til Herskabet markeredes ved, at hun blev tiltalt med Fornavn og du. Først omkring 1900 blev det almindeligt at sige De og Fornavn til tjeneende. At kalde en Tjenestepige Frøken var latterligt, bogstaveligt talt. Aar 1900, da Tjenestepigerne begyndte at markere, at de ogsaa regnede sig for en Slags Mennesker, udgav Alfred Schmidt en Samling Vittighedstegninger under Fællestitlen »Vore Tjenestepiger«. En af Situationerne kaldtes spøgende for »Visit« og gjordes særlig komisk derved, at en Tjenestepige kom paa Cykle! til en Villa og spurgte efter sin Veninde. Replikskiftet, som man dengang fandt ustyrlig morsomt, lød saaledes: »Pigen: Jeg vil gerne tale med Frøken Hansen. Fruen: Her boer ingen Frøken Hansen. Pigen: Martine Hansen. Fruen: Naa, Kokkepigen, ja, nu skal jeg kalde paa hende.«

Et landsomfattende Latterkor brød ud i 1906, da Tjenestepigerne aabnede en Fagskole og erklærede, at de nu ønskede at kaldes Husassistenter. »Jeg bliver ved Gud ved

Herskabs-Kokke-Ene pige

med at sige Maren,« erklærede Amtmand-
inden i Middelby, og hendes Visitveninder
bedyrede, at det gjorde de ved Gud ogsaa.
Men den stadige Gjentagelse af Ordet i Bla-
dene, sleb hurtigt Mærkværdigheden af Tit-
len, og den opvoksende Slægt fandt det hel-
ler ikke unaturligt at tiltale Husassistenter
som andre unge Piger med Frøken. Takket
være Konfektionsindustrien saa de jo nu
ligesaadan ud ...

Saglig set var Begrebet Husassistent dog
stadig stærkt flydende. De færreste havde
nogen faglig Uddannelse. De fleste tog kun
huslige Pladser en Overgang, fordi de ikke
kunde faa andet. De foretrak at forfølge et
af de huslige Specialer, som var flyttet fra
Hjemmene ud i Fabrikker, fordi de paa den
Maade fik fast Fritid og en hel ugentlig
Fridag, hvilket det kneb Husmødrene at
indrømme dem. I 1919 blev der indført 8
Timers Arbejdsdag i Værksteder og Fabrik-
ker, men ikke i det huslige Fag. Og dog
ytredes der stadig Undren over, at nogen
kunde foretrække at gaa paa Fabrik frem
for at være Husassistent. Det kneb under-
tiden at faa Hushjælp, skønt Lønningerne
blev sat i Vejret, og det forargede, naar man
samtidig kunde læse, at Fabriksarbejdere
var arbejdsløse. Mens Antallet af Husassi-
stenter blev mindre, blev Problemet stadig
større. I 1930-erne førtes der ophidsede Dis-
kussioner om Spørgsmaalet. Flere og flere
indrettede sig med tekniske Hjælpemidler i
Stedet for menneskelige for at være fri for
Vrøvlet og Udgifterne. De, der holdt Hus-
assistenter, var Familier, hvor Hustruen
havde Selverhverv og saaledes var nødt til
det, desuden Byens bedre Borgere, der endnu
førte større Huse og havde Raad til det,
samt endelig en hel Del mindre velstillede,

der trods Forholdenes Udvikling stadig øn-
skede at markere, at de var »Herskaber«.

Den rige Fabrikant i Middelby averterede
efter »Stuepiger med et selvudslettende Væ-
sen«, hvilket dog vakte nogen — med Forun-
dring og Fornøjelse blandet — Forargelse
hos almindelige Mennesker. Den mindre
velstillede, men lige saa fintfølede Frue
avertede efter en »Herskabs-Kokke-Ene-
pige til større Villa«, — hvilket vilde sige
et Universalvæsen, der kunde udføre en
Oldfrues, Økonomas, Kokkepiges, Stuepiges,
Strygerskes, Kammerjomfrus, Tjeners, Fyr-
boders og Varmemesters Bestillinger og
saaledes opretholde den vanskelige Illusion
overfor Familien og dens Omgangskreds, at
Husholdningen var virkelig herskabelig.

Der krævedes saaledes meget af de unge
Piger, der gik Køkkenvejen, og de paastod,
at der ydedes altfor lidt til Gengæld. Hus-
mødrenes Paastand gik imidlertid ud paa
det modsatte. I den standende Strid lod
mange Røster, ogsaa enkelte mæglende —
som f. Eks. denne fra en Husmor i Hus-
mødrenes Blad i 1936, der antydede mere
idylliske Forhold:

»Jeg viser min unge Pige en ubetinget
Tillid, laaser ikke Skuffer og Kasser, appel-
lerer man til deres gode Sider, kommer de
bedst frem. Vi har et stort Hus, og her er
meget at bestille, men jeg lader Pigen ar-
bejde meget selvstændigt, vil hun hellere
pudse Sølvtoj Onsdag Eftermiddag end Tors-
dag Formiddag, saa maa hun det, og jeg
lader hende selv se, naar Køkkengulvet
trænger til Fernis o. s. v., det er sjældent,
jeg behøver at give et Vink, hun kommer
selv og spørger, om jeg ikke synes, at Gul-
vet nu trænger igen — og saadan med alt
— ogsaa Friheden —. Mine unge Piger har

Husassistenter har 12¹/₂ Timers Dag

alle fire hellere villet have fri, naar de havde Brug derfor, end bestemte Dage og Aftener. Her bruger vi endnu hveranden Søndag fra Middag som Pigen faste Fridag, men den bliver tit lavet om, og jævnligt lader jeg Pigen cykle hjem en Hverdag, saa jeg selv ordner Aftensmaden. Saa vidt det lader sig gøre, faar Pigen fri de Aftener, hun gerne vil — og er min Mand og jeg alene, giver jeg hende altid fri ogsaa. Jeg forlanger, at her skal være propert, men jeg kommanderer og skænder ikke. Har jeg været paa Ferie, har jeg hidtil fundet Kagekassen fyldt med friske Kager for at glæde mig, og ekstra Arbejde gjort her og der. Vi behandler vor unge Pige som en god Medhjælp, og hun spiser altid med ved Bordet, naar hun er omklædt, og her ingen Gæster er. Har Pigen en Veninde paa Besøg, har jeg sagt, at hun maa servere Kaffe til hende, men hun siger det altid til mig først. Selvom jeg er forholdsvis ung, har det, jeg saa i mit Barndomshjem, og min egen Erfaring ude i Livet, altsaa gjort mig til en gammeldags Husmoder.«

Jeg har set talrige Husassistentværelser i Middelby, spændende fra Pulterkamre, hvor ogsaa Familiens Strygebrædt og aflagte Tøj opbevaredes, til velindrettede lyse Rum med Centralvarme, rindende Vand og Radio. Oplysningerne om Arbejdstid og Arbejdsforhold var lige saa forskellige som Hjemmene. En virkelig Oversigt over Husassistenternes Forhold fik man først i 1942, da statistisk Departement udsendte 40000 Spørgeskemaer. Det fremgik af Besvarelserne, at 29 % af Landets Husassistenter havde 12 Timers Arbejde, 22 % 12¹/₂ og 18 % 13 Timers Arbejdstid, saavel i Hovedstaden som det øvrige Land. 89 % af Husassistenterne i Hovedsta-

den, men kun 49 % i Købstæderne havde en egentlig Fridag ugentlig. — Halvdelen af Husmødrene undte ikke deres tjenende Medsøstre en ugentlig Fridag! Det var en af de Sandheder, som nu fastsloges, og som nødvendigvis maatte give Stof til nye Diskussioner.

I Anledning af de fremkomne Oplysninger erklærede Middelby Avis i en pessimistisk Leder: »Beretningen vil næppe i mindste Maade bidrage til at raade Bod paa det ganske urimelige og meningsløse Forhold, at samtidig med, at en Mængde Hjem i By og paa Land ikke kan skaffe sig den huslige Medhjælp, de ønsker, er der konstant hele Aaret rundt en god halv Snes Tusinde Kvinder, som oppebærer Arbejdsløshedsunderstøttelse.« Her var et Problem, som trods enkeltes gode Vilje aabenbart ikke lod sig løse ad privat Vej indenfor Hjemmene. Tendensen gik imod kontrollerende Indgreb ude fra ogsaa paa dette Omraade — eller mod en fælles Husholdning for hele Staden med Centralvaskerier, Centralkøkkener og Børneplejestationer.

Flertallet af Gennemsnitshjemmene i Middelby havde allerede bragt Husassistentproblemet ud af Verden. De hjalp sig med mekaniske Medhjælpere.

I 1881 indrettedes det første Centralvarmeanlæg med varmt Vand i Danmark — i den russiske Kirke i København. 50 Aar senere var Indretningen udbredt i Middelby. Centralvarmeanlægget gav samtidig varmt Vand. Vandværket havde jo forlængst ført Ledninger ind i Husene. I 1850-erne blev det aabne Ildsted erstattet med et Komfur, i 90-erne blev Komfuret fortrængt af et Gasbord, omkring 1930 blev Gasbordet forskudt til Fordel for elektriske Kogeinstallationer.

De vil ikke spise i Køkkenet

Der kom Staalvask med varmt og koldt Vand, glatte Skabe, Hylde med Glasskuffer og Fliser paa Væggene i Køkkenet, der som Husmoderen sagde, nu virkelig var blevet meget let »at holde«. Men da Køkkenet var blevet helt fortræffeligt teknisk set, ønskede ingen længere at være der. Det var ikke mere Husets varmeste og hyggeligste, men det koldeste og uhyggeligste Rum. Man havde under den Boligindskrænkning, der blev nødvendig efter 1918, prøvet at indrette Spisekøkkener, men Ideen slog ikke an. Folk fandt ikke Samværet med Gasapparater nær saa hyggeligt som med de gamle uhygiejniske Ildsteder og Komfurer. Resultatet var, at Arkitekter og Bygherrer radikalt gik over til at gøre Køkkenerne saa smaa som muligt, saa flere ikke kunde være der, selvom de vilde. Den saglige Begrundelse var, at man derved vandt Plads til de øvrige Rum og samtidig gjorde Køkkenet »skridtbesparende«.

Efter 1900 blev det almindeligt at lade vaske ude. Den eneste Mindelse om de gamle Dages Metode paa dette Omraade var Bleghans og Blegsine i det lille Hus i Byens Udkant, der havde deres Navne deraf, at de var Børn af den længst henfarne Blegemand, som i sin Tid førte Opsyn med Tøjet, der var lagt til Bleg i Engen. Blegepladsen var forlængst opfyldt af Dagrenovation og dannede det faste Underlag for hele to store Vaskerier og Renserier. Maskiner og Kemikalier erstattede Konernes og Pigernes Slag paa de flade Sten ved Aabredde. Kunstig Varme erstattede Tørringen i Luft og Sol. Husmødrene mente ikke det var bedre, men det var lettere.

Midt paa 1800-Tallet kom den første Symaskine til Staden, anskaffet af Skrædder

Jensen. Kort efter begyndte Rokkene at forsvinde, de endte i Huggehuse og Kakkelovne, og snart gik Vævene samme Vej. Husmoderen fik sidst i Aarhundredet en Maskine at sy paa, først til at dreje med Haanden, senere til at træde med Foden. I Elektricitetsens Tidsalder kom den endda til at snurre rundt ved Hjælp af Strøm henne fra Elektricitetsværket. Det havde aldrig været nemmere at sy, men der blev aldrig syet mindre i Hjemmene end nu. Ofte kunde man købe det færdigsyede Tøj billigere.

I 80-erne kom Telefonen . . . Fabrikker for Fremstillingen af Levnedsmidler havde man forlængst, paa Roskilde Landevej saa mange, at en Pølse fik Navn deraf. Hjemmeslagning, Tilberedning, Tarmrensning, Stopning, Hentning og Svidning af Pøsepinde og Røgning i Skorstenen erstattedes nu af en Telefonopringning til Fedevareforretningen med Anmodning om at sende saa og mange Skiver Pølse, færdig afskaaret. Snart kunde man ogsaa faa kogte Kartofler, Smørrebrød og hele færdige Retter bragt ind ad Døren. I 1895 var den første Fabrikation af Salgsautomater sat i Gang. En Snes Aar senere kunde man købe færdig Daasemad i dem ogsaa om Natten. Det havde aldrig været nemmere at sætte et Maaltid paa Bordet, — men mærkeligt nok havde det heller aldrig været saa almindeligt at spise ude.

I 1870-erne fik Hotel Kongen af Danmark i København Landets første Elevator, drevet af Vandkraft, 1894 fik Magasin du Nord den første elektriske, en Snes Aar senere fik ogsaa Middelby Elevatorer. Badeværelseinstallationer og den før omtalte Forbedring af Toiletforholdene gjorde ligeledes Livet lettere. Gulvene blev ikke blot mindre, men ogsaa glattere; selv i Middelstandshjem saa

Lyset stjæler af Nattesøvn

man Parket. I 1904 kom de første Støvsugere. Skønt Bladene spøgende erklærede, at Husmødrene næppe vilde give Afkald paa Tæppebankeren som Magtsymbol, gjorde de det alligevel. Ogsaa de gamle Strygejern blev erstattet med lettere haandterlige, elektriske Apparater. Støvsugeren og Strygejernet gav mange Steder det sidste Stød til, at Husassistenten afskedigedes. — Saa var man ogsaa friere stillet, hed det, kunde lettere rejse bort eller blive ude uden at tænke paa at Pigen skulde have Mad.

I 1851 indførtes Postfrimærker, 1870 fik Malling-Hansen Patent paa en Skrivemaskine, 1871 fik man Brevkort, i 30-erne opfandt Fyldepenne og i 80-erne begyndte den saa smaat at blive almindelig. Men efterhaanden som det blev lettere og lettere at skrive Breve, holdt flere og flere op med det. Det var endnu lettere at sende et Telegram eller ringe paa Telefonen. Og den Tid, som man havde brugt til at sidde hjemme og skrive Breve, kunde man jo let faa anvendt til noget andet — udenfor Hjemmet.

Paa 1500-Tallet talte man om, at noget fandt Sted om »Aftenen mellem 3 og 4 Slet« eller »Om Natten mellem 8 og 9 Slet«. Paa 1600-Tallet var det Sengetid Kl. 9. Det hed i borgerlige Kredse: »Bliv til 9, du est min Ven; til 10, det kan gaa hen; men til 11 est du min Fjende, til 12 min Bøddel; til 1, min Død.« Præsten i Stege havde til sine Gæsters Formaning ladet det male over Døren til Dagligstuen. Paa 1700-Tallet var det borgerlig Sengetid Kl. 10, som Vægteren indskærpede. Men efter Lampeglassets og Petroleumslampens Indførelse blev man oppe til henad 11, i Gassens Tid til henad 12, i Elektricitetens Aarhundrede til 12—1. Der var Restaurationer i Middelby, som hver

Aften havde aabent til Kl. 1 Nat. Lyset, den gode Gave til Menneskene, stjal stadig mere af deres Nattesøvn . . .

Et Stykke efter 1900 lyste Petroleumslampens rødlige Skær endnu over Familiekredsen omkring Dagligstuebordet. Udenfor Lyskredsen rugede Mørket, derfor trængte alle sig sammen. Gas havde man ganske vist, men kun i Spisestuen og Entreen, og i Sovkamrene klarede man sig med Stearinlys. Da Elektriciteten kom, fik man Lys i alle Rum, snart ved hver Stol, paa Trapper og Gange, i hele Byen paa Gader og Stræder. Snart sad hvert Familienmedlem i sin Krog med sin Lampe eller i hver sit Værelse hver optaget af sit, — hvis de ikke var ude i Lyset andre Steder — hvad een eller flere af dem altid var — i Byen, hvor Elektriciteten gjorde Nat til Dag.

Den sidste elektriske Erhvervelse var Radioen, der bragte en Kakafoni af den pulserende Verdens Larm ind i Stuerne. Og naar den hjemlige Højtaler standsede, fortsatte Naboens . . .

En Dag omkring 1940 aflagde jeg Besøg hos Grosserer William Topp, hvis Far, den gamle Købmand Topp, havde været Byens »store Kreatur«, og som nu selv tjente det dobbelte paa en Sjettedel af Faderens Forretning. Han havde et Fotografi fra sit Barndomshjem hængende i sit ellers hypermoderne Privatkontor i Villaen udenfor Byen — 15 Minutters Kørsel fjernet fra Forretningen. Der saa man det velstaaende Købmandshjem fra Aar 1900: Petroleumslampens milde Skær faldt over den talrige Families mørklåbte Medlemmer, der sad paa de polstrede Klunkestole omkring det tæppedækkede Dagligstuebord. Den ærværdigt behærede Fader Topp sad med Hæn-

Hjemmets Sprængning

derne foldet over den stramt tilknappede Diplomat, Husmoderens flittige Hænder syslede med et Broderi og talrige artige Børn, hvoriblandt Grosserer Topp, lyttede, mens en voksen Datter, rank i sit stramme Korset, med sirlig Haand holdt Romanen, hvoraf hun læste højt...

»Hvor er Deres Familie i Aften?« fik en Idéassociation mig til at spørge Grossereren. Og han svarede: »Min yngste Søn er i Biografen, min Datter er til Motionsgymnastik, min ældste Søn er sikkert kørt til Nabo-byen med Kæresten bag paa sin Motorcykle; der er en Landsby, som holder aabent særlig længe i Aften. Men min Kone er hjemme,« fortsatte han og nikkede mod Døren til Dagligstuen, hvorfra man hørte Radiomusik fra Ritz Hotel, London. »I Tanken opholder hun sig dog i England, som De hører. Selv skal jeg til Møde, det er jeg qua Byraadsmedlem og Rotarymand og Formand for Handelsforeningen og Medlem af Turistforeningen og Erhvervsraadet hveranden Aften.« — Og med et Blik paa Familiebilledet fra Fædrenehjemmet paa Torvet tilføjede han: »Ja, denne Familiekreds om Hjemmets Lampe, den er jo unægtelig sprængt.«

De mange tekniske Tjenere blev efterhaanden dyre, navnlig naar man ogsaa for-drede Apparater til at fare ud med som Cykler og Biler. Men alle vilde have Del i dem, og fik det, om ikke paa anden Vis saa gennem Afbetaling. Saaledes baandlagdes alle Ikke-Velhaveres Indtægter Aar frem i Tiden. Og mange Husmødre maatte tage Arbejde udenfor Hjemmene for at bidrage til Udgifterne. At Døtrene gjorde det, blev lige saa hurtigt en Kendsgerning. Hvad skulde de ellers bestille hjemme i den kneb-

ne Lejlighed? Den paa hver sit Sted arbejdende Families Medlemmer mødtes ved Maaltiderne og skiltes igen for at pleje Interesser i hver sin Interessessfære. For mange blev Hjemmet kun et Sted, hvor man spiste og sov.

*

De tekniske Hjælpe midler, der medførte saa store Fordele, havde som alt her i Verden desværre ogsaa Ulemper. Af de 40.000 Mennesker, som aarligt døde i Danmark i 1930-erne kom 11—1200 af Dage ved forskellige Ulykkestilfælde, de fleste som Følge af den tekniske Udvikling. Man talte om, at det skyldtes Samfærdslen. Sandheden var, at 76 Dødsfald var foraarsaget af Cykler, 48 af Biler og at langt de fleste skyldtes Ulykker indenfor Hjemmenes fire Vægge. Der var opstaaet nye Muligheder for Ildsvaade. Først med de 17.000 Tændstikker, der blev afrevet hvert Minut i Danmark, og hvoraf hver enkelt indebar Muligheden for Ildsvaade og Død, dernæst med Ovne og Primusapparater, Kombinationen af Kjolerensning med Benzin og brændende Gasapparater, samt Brugen af elektriske Strygejern. Hver Maaned forlod 10 Damer i Danmark deres elektriske Strygejern uden at trække Stikledningen ud, hver Gang med samme Resultat: Brand. Hvert Aar krævede Badeværelset med Gasbadeovnen Menneskeliv. »De færreste vilde frivilligt lade sig laase inde med en slumrende Kvælerslange,« advarede kloge Forsikringsfolk, »men ingen betænker sig paa at lukke sig inde i Badeværelset med dets Udstyr af næsten lige saa lumske og farlige Indretninger.« Til disse hørte foruden Gasovnen, hvis Aftræk ikke sjældent viste sig dødbringende utæt, ogsaa elektriske Installationer. Mange hidtil

Hjemmet farligere end Landevejen

ukendte Ulykker skyldtes, at Folk berørte fugtanløbne Lyskontakter, elektriske Varmeapparater eller Haartørringsapparater, mens de stod med bare Fødder paa det fugtige Badeværelsegulv. Der sluttedes Jordforbindelse gennem Kroppen, og Resultatet var et elektrisk Stød, der oftest var bedøvende og undertiden dræbende. Det nye blanke og glatte Badeværelsesudstyr rummede en Fare i sig selv. Hvert eneste Aar faldt et betydeligt Antal Mennesker i de glatte Badekar eller snublede over Sæbestykket, der viste en særegen Tilbøjelighed til at skjule sig i Karrets Bund. Resultatet var brækkede Fingre eller Nøgleben og Hjernerystelser. Og rundt om i Stuerne lurede mer og mindre medtagne elektriske Stikledninger som lumske Slinger. Overgang i en Ledning eller i en Lampekontakt eller i Støvsugeren kunde bevirke, at man intetanende gik med Døden i den ene Haand. Berørte man samtidig en Radiator eller tog man Telefonen, havde man ofte rakt Døden begge Hænder. Flere gjorde det hvert eneste Aar ... Til Forsikringsselskabernes Skadeanmeldelser hørte desuden nu en Mængde alvorlige Laarbensbrud hos ældre Mennesker: en uforudset Ulempe ved de glatte bonede Gulve og Trapper ... Forsikringsselskaberne var i det hele taget i høj Grad opmærksom paa disse uforudsete Følger af tekniske Forbedringer. Deres Statistikker fastslog efterhaanden, at Hjemmet var farligere end Landevejen.

Det var dog næppe Tanken for disse Færer, der bevirkede, at Folk stadig var mindre hjemme; først og fremmest Trangen til Oplysning og Underholdning førte til Udeliv. Men en medvirkende Aarsag til, at man nødigere og sjældnere dvælede i Hjemmets

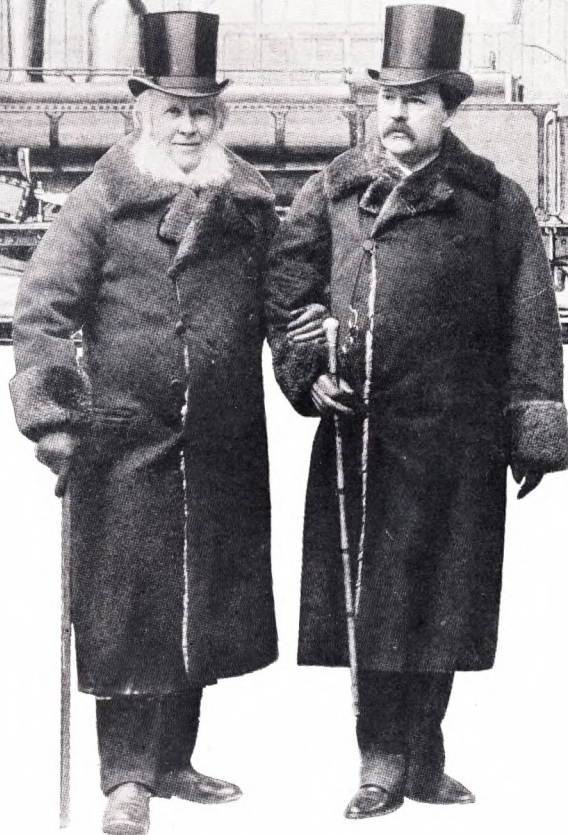
Skød var sikkert den ligeledes uforudsete Følge af de tekniske Fremskridt, at hver eneste af dem havde bragt en ny Uro ind i Stuerne. De nye Huse havde mægtige Fordele frem for de gamle, men dertil kunde ikke regnes den Omstændighed, at det hørtes gennem tre Etager, naar der et Sted blev trukket i »Træk og Slip«-Snoren. Vandledninger, Gasledninger, Ventilationskanaler, Centralvarmerør var udmærkede til deres paatænkte Formaal (navnlig hvor ikke alle Radiatorer var anbragt i Husets Midte i den Formation, som Teknikerne kaldte et Juletræ, i Stedet for at sidde under Vinduerne); men de tjente samtidig det ikke forønskede at være Lydledere fra Kælder til Kvist og fra Nabo til Nabo i Etagehuse og fra Rækkehus til Rækkehus. Lydisolation var ikke de moderne Boligers stærke Side. Her var virkelig et Omraade, hvor de gamle tykvæggede Huse var de nye overlegne. De mange Lyde skar sig gennem Boligernes tynde Betonvægge Aften efter Aften og savede hver Gang et lillebitte Stykke af Menneskenes Nerver. Nogle var sig det ikke bevidst, satte bare deres egen Radio og Stemme og Livsudfoldelse i Vejret eller foreslog, uden at forstaa Aarsagen til deres egen Rastløshed: »Lad os hellere gaa i Biografen.« Men mange led Kvaler og fastslog midt i den moderne Komfort, at af al Luksus var Fred og Stilhed den dyreste og sjældneste.

Betydningen af den tiltagende Støj fremgaar i nogen Grad af de Maalinger af de forskellige Lyde, som jeg har foretaget og omtaler i Forbindelse med Maskinaldermanden. I det følgende vil vi i det hele taget betragte Husenes og Tingenes almindelige Indflydelse paa Sindene, paa Klædedragt og Væremaade.



Til Rokotidens sirlige udsmykkede Møbler svarede de kunstfærdige Parykker og Dragter.

Industriens nye Former: Cylindre, Rør og Skorstene gjorde ogsaa Herrernes Bukser, Frakker og Hatte cylindriske.





Til Plysportiererne og Klunkestolenes Possementmagerkunst og 80-ernes svungne Linier svarede Korsettet og Tournuren.



Da Funktionalismen trængte ind til Genstandenes Grundformer og fremstillede de nøgne Staalstole, traadte ogsaa Legemets Grundformer frem i Moden: Benene kom tilsyne, Kjolen sluttede glat til Kroppen, Haaret om Kraniet.



For at lægge en Alen til deres Vækst lancerede de venetianske Kurtisaner en Stylte-Sko-møde paa 1500-Tallet. Det blev Forløberen til de høje Hæle.

Sidst i 1930-erne kom en lignende Mode atter fra Italien.



DET YDRE MENNESKE

Psykologi og Klæder

Naar jeg under Efterforskningen af Sæder og Skikke i Middelby har talt med Borgerne om deres Paaklædning, har de fleste erklæret, at de betragtede det som noget ganske ligegyldigt og overfladisk, noget, der ikke var værd at lægge Mærke til. Det har i hvert Fald været Mandfolkenes almindelige Holdning. Men Middelbys førende Skrædder har betroet mig, at de Herrer, som tilsyneladende lagde mindst Vægt paa deres Klæder, i Reglen var dem, der betalte dem dyrest. — Det er temmelig afslørende. Den tilsyneladende Ligegyldighed og Skødesløshed var altsaa ikke ægte. Sandheden var, at de ikke tonederent Flag som Damerne, der mere aabent hingede efter det nye og flotte og ærligt erklærede, at det var dyrt men dejligt. Naar det kom til Stykket, var Mændene nok de værste Slaver af den mystiske Mode. I 1940-erne kunde man faa en staalsat Mand til at sætte sit Liv paa Spil for en tosset Idé, men aldrig til at gaa med graa Bukser til Smoking. En Undtagelse, der ikke afkræfter Reglen, dannede Kunstnerne, dog kun de mindre, der følte sig som Samfundets Stedbørn og til Gengæld søgte at drille Bedsteborgerne ved at ugle sig ud og grise sig til som uartige Drengene og Pigerne.

Klæder er noget, man gaar med uden paa Kroppen, men de har deres Rod langt inde i Sjælen. At finde ned til deres Udspring er saare vanskeligt, men et Stykke kan man følge dem, først til den bare Krop, glimtvis ogsaa ind til Sindets Dybder.

Se nu f. Eks. Tekstilarbejder Terkildsen, der en Aarrække hver Aften har staaet ved Indgangen til Middelby Bio som Kontrollør. Det var hans Opgave at regulere Strømmen navnlig af Unge, og at opretholde Ro og Orden. Nu var Terkildsen til daglig en ganske jævn og skikkelig Mand af et ikke særlig imponerende Ydre; men om Aftenen indgød han Respekt. Aarsagen hertil var den, at han da var iført en Uniform. Den var blaa med brede Striber af Baand over Brystet, og det var disse Striber, der gav ham Styrke. De var et krigerisk Rudiment: Fjerne Forfædre havde haft den Skik, som visse primitive Folkeslag har bevaret, naar de drog i Ledning, at sminke sig med Krigsmaling. For at indgyde Fjenderne Frygt, smurte de sort omkring Øjnene og hvidt paa Kinderne og trak Ribbenene op med hvid Farve, saa de kom til at ligne Døden selv: den skrækindjagende Benrad. Fra Indianerstammer har man Eksempler paa, at Kroppens Tatoverin-

Tøjet og Tidsaanden

ger under den fremadskridende Kultur efterhaanden er overført som Mønstre paa Klæderne. Det samme har været Tilfældet med denne Krigsmaling. Den gik tydeligt nok igen hos Dødnings-Husarerne; det var jo næppe for at opfordre til venlig Imødekommenhed, at de bar Billedet af et Kranium paa Pelshuen. Og skønt Oprindelsen forlængst var glemt, gik den ogsaa igen i Form af vore hjemlige Husarers Flødeskumsstriber og, dog mere afdæmpet, paa Biografkontrolørens Bryst og hos lignende Dørvogtere, hvis Fag det var at indgyde Ærefrygt.

Man kan vælge sine Klæder af Trang til at indgyde Frygt eller til at imponere. — Mon ikke den voldsomme Vattering og Udstopning af Mandfolkeskuldrene, som man har kunnet se her i Middelby i Mellemkrigstiden, skulde vise sig dikteret af det dunkle Ønske om at være — eller at andre skulde tro, at man var — forlenet med Kræfter som en amerikansk Knockout-Bokser?

Herbert Spencer har hævdet, at mange af de dekorative Træk ved Klædedragten nedstammer dels fra Tatoveringerne og dels fra fjerne Forfædres Lyst til at bære Sejrstrofær. Naar Jægeren dræbte et Dyr for at æde dets Kød, hjembragte han desuden Fjer, Skind eller Gevire til Minde om Begivenheden. Horn og Fjer bar Vikingerne her ved Fjorden paa deres Hjelme; blandt Herrer var det senere ganske vist kun Amtmænd og Admiraler, der gik med Fjer paa Hovedet, men alle Damer har baaret nedlagt Fjervildt paa deres Hatte, saa ofte Moden tillod det — og det gjorde den ofte. Flere Gange, sidst omkring 1900 har Brugen af Fugle som Hattepynt været i den Grad udbredt, at Dyrevenner protesterede i Bladene mod den Grusomhed overfor de fjerede Medskabninger,

som her lagdes for Dagen, og i varme Vendinger søgt at appellere til »blidere kvindelige Følelser«. ^YGevire har man selv i det dyrevenlige 20. Aarhundrede kunnet se paa Væggene i Spisestuer i Middelby hos brave Jægere, der paa denne Maade med Stolthed understregede deres primitive Indstilling. De Dyreskind, de hjembragte, var, bortset fra en enkelt rød Ræv, af mindre Betydning. Men Sølvrævecapen om Fruens Hals bar alligevel Vidnesbyrd om Mandens Jagtiver og Jagtheld, om ikke paa Naturens, saa paa Forretningens eller Arbejdsmarkens Jagtmarker. En Gang bar Jægerfolkets Kvinder her ved Fjorden Tænder af Ulve eller af Mandens nedlagte menneskelige Fjender i en Snor om Halsen. Der er kun en Grads Forskel fra dette Smykke til Perlekransen og Guldkæden, som Middelby-Damen bar i Bilerne Tidsalder, — det var Symboler paa sejrrig Fremgang.

Saa man nærmere til, viste Klæderne sig paa visse Punkter præget af en utrolig Konservatisme. Men samtidig med at holde paa det gamle har den paradoksale Mode stadig forsøgt at forny sig. De to modstræbende Tendenser maatte nødvendigvis skabe Konflikter og ofte dyb Forargelse, idet Klæderne jo er kønsprægede — sekundære Kønskarakterer ligesom Hønsenes Befjering.

Modernes Skiften er som en Naturlov, stærkere end Menneskene. Alle maa følge med, ogsaa de, der først har været mest imod Ændringen. Og det er ikke godt at vide, hvem man skal ynke mest: de, der kommer først eller sidst med en Mode? Det naturbestemte i Modernes Skiften fremgaar bl. a. af Overensstemmelsen mellem Klæderne og Tidens Aand. Spidsbuestilen og de spidse Sko paa 1300—1400-Tallet fulgtes ad. Da Buerne bred-

Naar alle gaa med det samme

tes ved Aar 1500, fulgte den menneskelige Arkitektur ogsaa efter, Folk gjorde sig flade og brede, anlagde flade Baretter, brede Skuldre og bredsnudede Komule-Sko. Barokken resulterede i Allongeparyker og Fontanger. Rokokoens Stuer og Stole havde samme Snit som Rokokomenneskenes Snørliv og guldbroderede Mønstre. De klassiske Linjer var fælles for Møbler og Mennesker i Empiretiden. Til Plysportièrerne og Klunkestolenes Tapetserer- og Possementmagerkunst svarede paa det nøjeste Dragter som Krinolinen og Tournuren. Industrialismens nye Former: Dampkedler og Cylindre, Tunneller, Rør og runde Fabriksskorstene, gjorde Herrernes Bukser, Frakker og Hatte cylindriske. Ligesom Funktionalismen trængte ind til Genstandenes Grundformer og skabte Staalkonstruktionerne med de lige Linjer og de nøgne Staalstole, fremhævede 1920-ernes Mode Legemets Grundformer ved at lade Benene komme til Syne, Kjolen slutte glat om Kroppen og Haaret tæt om Kraniet . . .

Nogle er altid foran, andre altid bagefter. Hovedreglen er ganske naturligt, at de førende paa aandelige og politiske Omraader giver Eksemplet ogsaa paa Paaklædningens.

Det er en almen-menneskelig Trang at efterligne dem, der har Held. I Kongemagtens store Tider var det altid fra det mægtigste af Hofferne, Moden udgik. Det har været Tilfældet indtil Hertugen af Windsors Prinsedage. Yndede Kunstnere har ofte udkastet Ideen. Da Figaros Bryllup opførtes i Paris i 1780-erne, optraadte Mademoiselle Suzanne Contat i Hovedrollen i en Kjole med et lille Skød med Wienerlæg bagtil. Hun gjorde fantastisk Lykke, og Resultatet var, at de franske Hofdamer og snart efter hele den øvrige Verden optog det lille fikse Modetræk.

Det naaede helt til Middelby og har holdt sig paa de sydfynske Øer i Kvindernes Folkedragt, der applauderes som særlig »dansk«. Ogsaa Videnskabsmænd har kunnet øve Indflydelse paa Klædedragten. Den store svenske Naturforsker Linnè vakte voldsom Interesse for Blomster og Planter med sit botaniske System, det stimulerede Damernes Lyst til at brodere, man lod Dragterne smykke med alskens Vækster, endog Herrens Veste forvandlede til Blomsterbede. En Reminicens af disse broderede Herreveste — af Fløj — er set her i Byen i 1914. Senere blev Sportshelte og Filmsskuespillere hyppigt Forbillederne. Psilander forhaledede med sine knivskarpe Jaketbukser i høj Grad Jakettens naturlige Afgang ved Døden. Suzanne Lenglen skabte den nye Tennisdragt for Damer, Asta Nielsen Pagehaaret, Greta Garbo atter en ny Frisure og forenklet Dragt, og da Marlene Dietrich optraadte med Fjerboa i »Den blaa Engel« genvaktes denne Mode fra de døde. Der gik ikke en Maaned, før Fjerboerne var hentet op af de kamferduftende Gemmer, hvor de havde slumret siden Aarhundredets Begyndelse, og atter blev præsenteret i Parkettet i Middelby Teater.

De toneangivende antager straks det nye og efterlignes hurtigst muligt af andre. Men naar alle gaar med det samme, vender de første sig søgende mod noget nyt. Da det brede Folk blev det bærende Element og Uniformeringen og Demokratiseringen en Kendsgerning paa Paaklædningens Omraader gennem den fabrikmæssige Massefremstilling af ensartede Jakkesæt og Kjoler, kunde Ungdommen med en selvstændig Sammensætning af færdigsyede Ting nu og da overdrive en forhaandenværende Tendens, saa der opstod en nye Mode, saa at

Pilen paa Strømpen

sige fra neden. *The smart set* og de mon-dæne Modehuse maatte derfor stadig skyn-de sig mere og mere og finde paa stadig kostbarere Ting. Og da Levefoden under denne tekniske Udvikling var stigende, bredte Pelsene sig ifølge Efterlignelsens Lov stadig længere nedad i Samfundene. I gamle Dag kom en ny Mode kun til Middelby, naar der havde været Besøg af Adelen paa Omegnens Herregaarde, af Embedsmænd fra København eller af Kongen og hans Hof. Efter Jernbanens Gennemførelse steg Tem-poet, men Købstaden laa dog langt bagefter Hovedstaden. De Kopier af Parisermodeller, som sendtes til de lokale Manufakturhand-lere, var tilmed forældede og »afdæmpede« for at kunne tilfredsstille den formodede mere landlige Smag. Efter 1922 blev dette totalt ændret. Nu afholdt de københavnske Modehuse regulære Mannequinopvisninger i Byen flere Gange aarlig, og de sidste Skrig kopieredes saa hurtigt af Konfektionsindu-strien, at Modekredsløbet, i hvert Fald for Damernes Vedkommende, snart foregik med saa svimlende en Hast, at det blev svært at finde en Linje i Udviklingen; men den var der uden Tvivl. Thi hvad Modeeksperten end mener om sin Selvstændighed og Ska-berevne, saa er det højere Magter, der styrer hans Haand: Tidens Tendens.

*

Middelalderfolket foretrak fodsida Klæ-der. Den til Jorden naaende pelsforede Kap-pe skjulte Forskellen paa de to Køn ved hos begge at tilsløre det jordiske Hylster, som Kirken havde indskærpet burde dødes mest muligt. Den Benvarme, den gav, kunde desuden ogsaa tiltrænges med de her-skende Varmemetoder. Og selv efter at man

var gaaet over til den korte Vams, beva-redes den pelsforede Kappe som Hjemme-drugt og til at sove i: Schlafrock, Slaabrok. Fra Sagatiden havde baade Mænd og Kvin-der baaret Broge paa Benene: lange Sokke-broge med Fødder i eller korte Broge med Hoser eller Sokker forneden. De holdtes op-pe med et Bælte om Livet, var enten af blødt Læder eller languldent Stof, i sidste Tilfælde kaldet Lodbroge. En stor Ulempe ved dem var Sammensyningerne og den Lidse, hvormed de undertiden snøredes sammen paa Siden. Og det er et Vidnesbyrd om Menneskenes Mærkværdighed, at man bevarede en Mindelse om denne Ulempe selv efter at man havde faaet strikkede Ho-ser, endog efter at man havde faaet Herre-sokker af Silke — i Form af hvide Pile paa Siderne. Hvert Ben var iført sin Beklæd-ning, hvorfor man med Rette kunde tale om et Par Benklæder. En Tid blev det Mode at gøre Brogene grønne, gule eller røde, hvert Ben i sin Farve, hvoraf Udtrykket broget muligvis stammer... Udenpaa Hoser eller Broge bar man atter Sko og udenpaa Sko-cne, i hvert Fald efter Moden omkring 1450, høje Trætøfler beslaaet med Metal. Romer-ne kaldte dem Gallice (Galoscher): galliske Undersko. Den fattige Mand nøjedes dog med at slide paa sine egne Saaler. Han gik med Stunthoser, mindende om dem, der almin-delig brugtes af Befolkningen paa Heden endnu paa Blichers Tid.

Da Spidsbuen var det dominerende i Byg-ningskunsten, blev den det ogsaa i Klæde-dragten. Under Udgravningen ved Boring-holm ved Horsens har man fundet en Sko fra 1300-Tallet af lindt Læder sammensyet med en tynd Saal og uhyre spids. Det var den Mode, som sagdes at være lanceret af

Tærnes Renaissance

Greven af Anjou, der havde en Gevækst paa den ene Taa og derfor lod bygge en gotisk Katedral over den. Heraf opstod Snabelskoen, som altsaa naaede helt til Horsens. Forgæves udstedtes Forbud mod Snablernes stadig tiltagende Længde, og endelig forsøgte man da en Rationering: Almuefolk maatte kun have Snabler paa et Kvarters Længde, Borgere paa en halv Alen, Riddere paa tre Kvarter, Grever paa en Alen, men Fyrster kunde bære dem saa lange, de lystede. Da det saaledes blev en Maalestok for Fornemhed, gjorde de ogsaa rigelig Brug deraf. Nogle besværliggjorde sig Livet ved at gaa med saa lange Skosnabler, at de maatte bindes op til Knæene, naar de færdedes ude. Fra denne Mode stammer det senere saa hyppigt anvendte Udtryk »at leve paa en stor Fod«.

Selvom de fleste jævne Folk i Middelalderen var deres egne Sudere (Skosyere), tillod de sig ikke den Luksus at gaa med Sko til daglig. Det maatte endda indprentes dem særskilt at gøre det ved højtidelige Lejligheder. »Hvo, som barbenet ganger til Møde, skal bøde 1 Grot,« staar der i Begravelsesreglerne for Skomagersvendene i Odense Laugsskraa fra 1405.

Kong Albrecht af Sverige indførte Parisermoden med Kolhætte og lang spids Strud ned ad Nakken til de nordiske Riger. Da Dronning Margrethe havde fanget ham, iførte hun ham til Spot og Spe en Strud, der var syet af 15 Alen Vadmel og lod ham vise offentlig frem.

Konning Albret han gaer ad Kjøbenhavns Gade,
Hannem sømmer baade Pris og Ære
15 af de svenske Riddere den Strud monne efter
ham bære.

Det skulde samtidig afskrække Dronnin-

gens Undersaatter fra at bære den mærkelige Mode, hvortil der for Damernes Vedkommende svarede et mægtigt Hovedtøj, formet som et langt Kræmmerhus behængt med Flor eller forsynet med Bjældelænker, der flød ned over Nakken. Men det gjorde det ikke. Struden naaede ikke blot til Middelby, men helt op til Grønland, hvor Direktør Nør-lund har fundet den i Middelalder-Grave i Herjolfsnes. Og den holdt sig paa Hovedet af Peblinge og Studenter langt op i Tiden og gav dem Øgenavnet Peter Cauda: Halepeter.

*

Renæssancen og Reformationens Foraar fremkaldte friske Skud overalt. Man brød med Middelalderens Mørke og klædte sig i lysere Farver, man smykkede Huse, Kister og Klæder med nymodens Forsiringer. Sjælene udvidede sig og Kroppene med: Skuldrene bredte sig, Folk saa ud, som vilde de favne hele Verden. Mandsdragten kortedes, Kvindedragten nedringedes, saa Brystet kom fuldt tilsyne. Blikkene var ikke mere bange for at møde Kønssforskellen, Ægteskabet var jo nu blevet saa gudvelbehageligt, at selv Præsterne giftede sig. Det blev Mode at bruge Linned, og denne Nyerhvervelse vilde man heller ikke forholde Naboens Blikke. Man flaaede Klæderne for at faa Bevægelsesfrihed og Luft for den indestængte Flot-hed og drog det overdaadige Undertøj frem i Flængerne. Selv de sammenknugede Tær i de spidsnæsede krævede Frihed og foldede sig ud i brednæsede Sko, kaldet Komuler eller Bjørnelabber.

Den katolske Biskop Olaus Magnus maatte naturligt betragte de Fænomener, der fulgte med Reformationen, med mørke Miner. »Tid-

Revner i Kyskheden

ligere betragtedes en Klædning af lyseblaa Farve som noget uhørt i Norden,« udtalte han, — »at nu for Tiden en saadan anses for noget særdeles prægtigt, og at saadan udenlandsk Forfængelighed som allehaanden ublufærdige Revner i Dragten har vundet Indpas, er et uomtvisteligt Tegn paa, at der ogsaa er Revner i Kyskhed og Anstændighed: Slige overflødige Udskæringer i Klædedragten har aldrig andre end æreløse Tøse fundet paa og fremturet i at bruge. Denne forfængelige Dragt, omsorgsfuldt opfundet udtænkt og anvendt af Narre, Døgnigte og Skøger til Pral og Urenhed og evig Skam, hvad andet kan den bringe sin Bærerske — det være sig en Dronning, en Hertuginde eller en hvilken som helst anden Kvinde — end Taarer i den kommende Alderdom over at have baaret et saadant letfærdigt Klædebon at hun saa maaske maatte vende tilbage til den evige Naades Kærlighed.«

Men ogsaa de nye Tankers Talsmand, den sjællandske Biskop Peder Palladius saa med Forfærdelse den Pragtudfoldelse, de førte med sig ... Alle gik nu med Broge til Knæene. Denne todelte Beklædningsgenstand var ligesom i ældre Tid forsynet med en Klap, kaldet Kilen, paa det Sted, hvor Benene mødtes; men i ubændig Selvfølelse lod Mændene nu Kilen pryde med Sløjfer og Rosetter, der pralende henledte Opmærksomheden paa Hovedsædet for den mandlige Kraft. I 1555 kom nogle tyske Landsknægte til Danmark iført Plus-fours af en endnu mere ovedreven Model: Deres Broge eller Hoser, som det nu lige saa ofte kaldtes, var udvidet til et Par umaadelige og uformelige flængede Skorter, hvorigennem Huden saas, og i mandig Drabelighed prydet foran med

større Sløjfer og Rosetter, end nogen Dansker nogen Tid havde drømt om.

De danske Modeherrer forargedes eller lo og pegede Fingre ad Pludderhosernes Bærere — og derpaa efterlignede de dem. Men det var en dyr Mode, som fornuftige Folk nok kunde have Aarsag til at ryste paa Hovedet ad. Peder Palladius henledte saaledes Opmærksomheden paa, at »En ung Bengel eller Spyttegøj skal nu, længe førend det gule vokser af Næbbet paa ham, have flere Penge til et Par Hoser, end hans Fader havde behov til sine Bryllupsklæder. For mig er tilkendegivet, at det nu er almindeligt at købe 20, 30 eller 40 Alen Silke og Saien til Underfoer og Helvedesflammer«. Ikke uden Grund gav Christian III de nye Hoser det grumme Øgenavn »Von Hus, von Hof« (fra Hus og Gaard); thi der gaves Eksempler paa, at Stoffet til et Par veludstyrede Hoser kunde svare til flere Bøndergaarde. I Tyskland ivrede Biskop Musculus kraftigt mod den nye Mode i et Skrift, hvis Titel var lige saa virkningsfuld som Oxfordfolks Ordvalg i senere Dage: »Den lappede og forkludede Hosedjævel«. Og hans nidkære Embedsbroi Danmark Peder Palladius, var ikke sen til at oversætte det til Dansk. Det hedder bl. a. i denne Tordentale:

»Vore unge Kompaner lade gjøre Kilen forpaa med Helvedes Flammer og Klude umaadelig stor, at Djævelen sidder og kaager (kigger) der ud paa alle Sider, aleneste til Forargelse og et ondt Eksempel, ja arme, vanvittige og uskyldige Piger forledes og forlokkes deraf ... Man siger for sandt, endog jeg har ikke selv set det, at i dette Aar en mægtig Mands Søn skulde have ladet sig gøre tre Kiler paa saadanne Pludderhoser. Jeg haver stort Under derpaa, at Jorden

Buksebærerne overfalder

ikke har opslugt saadant et overgivent og gudsforgaaende Menneske«.

Snart lokkende, snart truende taler Biskoppen til de forvildede unge Mennesker:

»Men villt du icke tro det / at din Klædebaan staa dig saa ilde / da vend dig ekon om / naar du gaar saa her frem paa Gaden / met saadan forkludede oc lompede Hoser / oc see til / hvorlunde Folck staa stille oc see effter dig oc forundre sig paa din wmenne-skelighed / Men der som folck see effter dig oc met spe oc spaat skamme dig / saa tænck / met huad øyen / Gud meget mere seer paa dig oc bliffuer vred oc hastig offuer dig. Jeg mener io at det heder at smøcke sig / skøn oc deylig / det maa vel være oc kaldis deylige Hoser. Her hielper ingen ord til / Dieffuelen haffuer paa denne tid saa aldels forblindet vngdommen / oc sidder i dem met en heel skock i deris leppede Hoser. Der faar vilde jeg ønsket / paa det de kunde kende dem self / huilcke deylige Kompaner de ere / oc huor deylige deris Hoser staa dem / at de vnge drenge paa gaden / vilde kaste skarn paa dem oc Pigerne disligeste raadne Æg / at de kunde dog føle det / efterdi at Dieffuelen haffuer tilluct deris øyen at de kunde det icke see. Jeg holder ocsaa faare / at Æffrigheden gjorde icke ilde / om de vilde icke ellers straffe saadan wtuct / at de bestillede en hob skalckactige Drenge som kunde løbe effter dem / som effter Hafftrolde eller fastelagens gicke.«

Kongen fulgte virkelig Opfordringen, idet han udskikkede Betjentere paa Gader og Stræder, som med Knive sønderskar de overdaadige Klæder. Godtfolk hjalp til, ganske som de i 1942 overfaldt Swingpjatter. Men hverken Tordentaler eller Forfølgelser kunde faa Bugt med Hosedjævelen. Endnu 10

Aar senere huserede han stadig i Danmark. I Rasmus Hanssøn Reravius Hustavle fra 60-erne kom Forargelsen til Orde i disse velvalgte Ord:

Mangen slem Omflat mand finde maa
Der tør drage saadanne Hoser paa
Forlumpet / forhacket / saa lange oc vide /
at der vdi kunde vel lange tide /
en Feed So ligge met alle sine Grise /
oc der i puste / stynne oc fise.

Men alting faar en Ende, saaledes ogsaa Hosedjævelens Regimente. Pludderhoserne svandt ind, og de gammeldags stramme Hoser indførtes paany. Men Ordet havde faact en odios Klang og erstattedes fra nu af med Bukser. Et Vidnesbyrd om, hvorledes Skamfølelsen fra Hosedjævelens Tid længe holdt sig knyttet til Bukserne, er den Omstændighed, at man senere heller ikke fandt dette Ord fint nok, men kaldte dem Benklæder, og hvis man vilde være helt paa den rigtige Side, omtalte dem svævende som Permissioner eller endog Unævnelige.

I Betragtning af, at Gejstligheden altid har været stærkt paafærde overfor Modedjævelens Paafund, er det bemærkelsesværdigt, at der gives Eksempler, som var synlige endnu i 1940-erne, paa, at den selv er bukket under for ham ... Da det spanske Rige stod paa Højden af sin Magt, blev spanske Hofmoder bestemmende for hele Verden. Alverden blev tunget ind i streng og højtidelig Tilsnøring. Det tvangfri veg for det tvungne: Hos Kvinderne i Form af stive Korsetter og udstoppede Kjoler, der skjulte Formerne helt op til Halsen, samt perlestukne Huer, der dækkede Haaret helt ned i Panden. — Hos Mændene i en Udstop-

Damebenklæder forbudt

ning af Knæbukserne med Krølhaar, saa de fik Form af Græskar og af Trøjen, saa den tilspidsedes nedad i den saakaldte Gaasemave, — som er bevaret hos Polichinelfiguren. Det var en udpræget højhalset Mode. Hos begge Køn forlængedes Halslinningen, saa den lille hvide Strimmel, som man bar for at vise, at man havde Raad til at gaa med Linned, kom helt op under Hagen og Ørerne. Resultatet blev, at den til almindelig Ubekvemhed voksede ud til en stivet og kruset Krave, der efterhaanden blev saa stor, at den hindrede Hovedets Bevægelser og bidrog til Indførelsen af Spisegaffelen. Denne kunstige og overdrevne Mode vakte især Anstød, naar den bares af Gejstlige paa Prædikestolen. Aar 1600 udstedte Øvrigheden Forbud imod, at Præsterne brugte det ny-modens Forfængelighedstegn: brede Pibe-kraver. Men Forfængeligheden trodsede Forbudet. Ogsaa de høje toppede spanske Hatte, som Moden nu dekreterede, endte paa Præsternes Hoveder, skønt Peder Palladius udlagde dem som Tegn paa, at »det nu skulde gaa i Opfyldelse, hvorom en frommer Mand for 100 Aar siden havde spaaet, at Gog og Magog, d. v. s. Tyrken skulde nu komme og fordærve hele Europa.« Præsterne var saa trodsige og forfængelige, at de endda sad et Forbud overhørigt, som udstedtes mod Pibe-kraver og høje Hatte af Landemodet i Roskilde, og saa halsstarrige, at de holdt fast ved den kunstige Paaklædning, selv efter at Moden gik over til noget bekvemmere. Hvis man 3—400 Aar senere vilde have et levende Indtryk af den spanske Mode paa Renæssanceliden, kunde man bare gaa hen i Kirken og kigge paa Præsten, — Tøjjonen, hvis Forfængelighed gik saa vidt, at han trodsede Landemodet.

Til den spanske Mode hørte for Damerne Vedkommende et Fiskebensskørt, hvis oprindelige Hensigt maaske fremgaar af dets Navn vertugale eller vertu gardien, Dydsvogter. Men det fortørnede Præsterne. Motiveringen herfor præciseredes i en Bandstraale fra Prædikestolen: »Naar en Kvindeperson, iført Fiskebensskørt staar nærved et Bord eller vil sætte sig ned, saa løftes hendes øverste Klædedragt en halv Alen tilvejs. Vovede en Skalk at gøre sligt ved en ærlig Kvinde, saa gjorde i ham hans Ret, om I slog ham i Næse og Mund, saa det blødte«. Det havde ikke den tilsigtede Følge, at Damerne aflagde Fiskebensskørtet eller at de anlagde Benklæder, thi sidstnævnte Beklædningsgenstand var endnu mere stridende med rodfæstede nordiske Anstændighedsbegreber. Ifølge de gamle Sagaer var det Skilsmissegrund, om en Kvinde gik med lukkede Hoser, og de fleste gik stadig uden.

Et Fremskridt, som den ellers saa uhen-sigtsmæssige spanske Mode førte med sig, var Indførelsen af Lommer. Der var jo Plads nok inde under Krølhaaret. Hidtil havde saavel Mænd som Kvinder baaret de nødvendige Smaagenstande og Penge i en Pose eller Taske bundet til Bæltet. Lommerne medførte ganske vist den Fare, at man aldrig kunde være sikker paa, om en Medborger ikke gemte en Dolk eller Pistol paa sig, samt at Tyvene fik et helt nyt Operationsfelt. I Frankrig blev det forbudt at bære Lommer af Hensyn til Faren for Snigmord, og andre Steder fik de Øgenavnet Tyveposer. Men Fremskridtet var saa umiskendeligt, at det overlevede Modstanden. Et særligt Tilbehør til det kvindelige Udstyr var Kridthuset, en lille ciceleret cylindrisk Bøsse af Messing

Viftens Tale til Kavalleren i Kridthuset

med en Tværvæg i Midten og lukket for Enderne med to Laag. I dette Gemme opbevarede Damerne deres Smaapenge, et lille Stykke Kridt til at føre Regnskab med, smaa Erindringsgaver og Æmhedsbeviser, hvoraf opstod Udtrykket »at være i Kridthuset«. Da Ure, de saakaldte Nürnbergeræg, saaledes kaldet efter deres Oprindelsessted og Form, og da smaa Spejle og Vifter indførtes til Norden, fik Damerne yderligere Muligheder for at smykke deres Person. De første Vifter var formede som smaa Flag, men senere blev de fremstillet i Halvmaaneform og til at slaa sammen. Som Modvægt mod den ceremonielle Strenghed ved det spanske Hof fandt Damerne paa at udtrykke, hvad de ikke kunde udtale, med deres Vifter. Dette Viftesprog udvikledes yderligere i Frankrig og naaede helt til Norden. Endnu paa 1800-Tallet udgaves Haandbøger i »Dronning Isabellas Viftesprog«. Naar Viften udfoldedes langsomt, betød det, at Damen ikke var utilgængelig for den opvartende Kavallers Forsøg paa en Tilnærmelse. Antallet af Ribber, som hendes ringbesatte Fingre berørte, angav Klokkeslettet for et muligt Møde, mens en hastig Sammenfoldning var den beklagelige Meddelelse om, at det hele maatte opgives. Den lukkede Vifte holdt op foran Munden betød: Stille, man belurer os. Den lukkede Vifte støttet mod højre Øjenbryn: Vær ikke saa skinsyg. Holdtes Viften vandret, betød det: Jeg er alene hjemme, trykkes den mod Hjertet: Jeg skænker dig min Kærlighed. Der var Damer, der kunde benytte disse traadløse Signaler uden at behøve nogen skriftlig Vejledning deri ...

Den spanske Modes Motto var Udelukkelsen af Luft og Lys. Det var uanstændigt endog at vise Haaret frem. Det dækkedes

som sagt med en tæt, ofte perlestukket Hue, men ovenpaa Huen kunde man godt anbringe en lille bitte Hat, en Udgave af den høje Herrehat med Fjerdusk i Siden, men i Dukkeformat. Paa Rejser føjedes til Huen en Munddug, der dækkedes det nederste af Ansigtet, undertiden ogsaa en Næsedækker, cachenez, der skjulte den øverste Del undtagen Øjnene, saa man var helt formummet. — I hvilken Grad har senere Slægter kunnet skønne af Fanødragten med dens Strud og Munddug, som skulde beskytte Kvindernes Ansigter under Markarbejde i det barske Vejrlig. Næsedækkere brugte elegante Damer ogsaa som Selskabsmasker inden Døre lige fra 1500 til ind paa 1700-Tallet. Holbergs Udtryk »en Rendemaske« om et forfløjent Fruentimmer angiver Bedømmelsen af Moden, da den var paa retur. Selve Huden dækkedes af Sminke og Moucher, Skønhedspletter. Oprindeligt var det tokronestore Plastre, som skulde være gode for Tandve og Hovedværk. Men da man fandt dem klædelige, beholdt man dem paa, ogsaa naar Smerten var forsvundet, og de klippe- des ud som Halvmaaner og Stjerner og blev efterhaanden mindre og elegantere.

Efter 1650 anlagde Herrerne en Overdragt kaldet Casaque, paa Dansk Kjortel eller Kjol, efterhaanden helt dækkende den hidtidige Trøje og reducerende den til Begrebet Vest. Kjølens Skøder blev saa omfangsrige, at de var til Gene under Gangen og navnlig, naar man sad til Hest. De blev derfor ordnet i vifteformede Læg og samlede ved Hofterne med en Knap paa hver Side. Skønt Kappeligenes forreste Del lidt efter lidt blev skaaret bort, blev Knapperne dog siddende paa Kjølesættets Ryg Aarhunderder frem i Tiden som sælsomme overflødige

De praktiske Parykker

Rudimenter, hvad Darwinister kalder Survival of the past.

Mens Middelalderens moderlige Kvindeideal færdedes nede paa Jorden paa den flade Fod, hævede de berømte venetianske Kurtisaner sig under Renæssancen op paa høje Stylter. De opnaaede derved, at faa lagt i hvert Fald et Stykke af en Alen til deres Vækst og en ny Holdning under Gangen, der fremhævede det blottede Bryst. Af disse stylteformede Trætøfler fremstod Skoen med de høje Hæle, der udførtes i stadig finere Læder og Stoffer. For Mændenes Vedkommende voksede Støvlerne op af Skoene. Paa 1600-Tallet blev Ridderstøvlerne lange som Violinkasser og afgav megen Morskab derved, at man under Fester kunde spigre velforsynede Kavallerer fast til Gulvet med Søm gennem Støvlesnuderne, naar de var faldet i Blund i en ærlig Rus henimod Gildets Slutning. Paa Chr. IVs Tid bredte Skafterne sig ud som omvendte Paraplyer, der dog ikke blot var egnede til at samle Regnvand, men ogsaa til at opbevare Handsker, Snusdaaser, Pistoler og andre Nyttegenstande i.

*

Da Spaniens Indflydelse dalede, overtog Frankrig Førerpladsen indenfor Verdensmoden. Det var fra Versailles-Hoffet Barokken og dens mere yndefulde Udløber Rokokoens bredte sig — i Stil med Hoffets Væremaaede og de spinkle gyldne Møbler. Nu opnaaede Herredragten sin endelige Tredeling i Kjøl, Vest og Bukser. Legemet opløstes som samlet Enhed, man talte ikke mere om en Dames Skønhed, men om hendes Yndigheder. De store Renæssancefyrster havde i naiv Stolthed ladet deres Elskerinder male nøg-

ne, nu skulde de være afklædte, man var blevet mere raffineret. Moden gik ud paa at understrege hver Legemsdels Fortrin. For Hovedets Vedkommende tjente Parykken dertil . . . Margrethe af Valois havde indført Paryk hos fornemme Damer i Frankrig allerede paa 1500-Tallet. Hun var skaldet, men gik med blond Paryk. For altid at holde den frisk, raadede hun over en Skare lyshaarede Lakajer, som hun lod Haaret vokse paa for at kunne lade dem klippe, naar Parykken trængte til Fornyelse. Da Frantz I engang fik et Brandsaar i Hovedet, klippede hans Livmedikus det kongelige Haar kort, og da alle Hofmændene af Artighed straks fulgte Eksemplet, var den nye Mode skabt. Parykmoden svandt, kom igen og fæstnedes yderligere, da den unge Ludvig XIII mistede sit Haar. Samme kongelige Majestæt valgte som Yndlingsfornøjelse at optræde som Barber og udsaa sig sine Hofmænd som Ofre, saa alle Kavallererne efterhaanden var glatbarberede som Æg med Undtagelse af en lille Fip paa Hagen. I 1673 kulminerede Herreparykken i Frankrig i overdreven Barokstil. Dens Lokker naaede da helt ned ad Ryggen og frem over Brystet. Ludvig XIV var stolt af sit kraftige Haar og hadede Parykker, men selv den enevældige maatte bøje sig. Og han opdagede da ogsaa, hvad Parykkens Tilhængere forlængst var klare over, at der var noget særdeles hensigtsmæssigt ved at kunne lade Haaret hænge hos Frisøren og gøre i Stand, mens man selv promenerede en anden Frisure i Mellemtiden. Den mægtigt forlængede Frisure kaldtes, dog vist kun udenfor Versailleshoffets Hørevidde, for Allonge, hvilket ellers betød et Stykke Papir, der af Vekselryttere brugtes til at forlænge Vekslens Bagside og muliggøre en Fortsæt-

Den taarnhøje Frisure

telse af Endossementsrækken i det uendelige. Omkring 1703 begyndte man at pudre Parykken. Det understregede yderligere dens Karakter af selvstændigt Klædningsstykke. For ikke at faa Hatteskyggerne ødelagte af Pudder, smækkede Herrerne dem op paa Siderne; saaledes opstod den opsmækkede trekantede Hat, som med stor Standhaftighed holdt sig paa Amtmænds og lignende Embedsmænds Hoveder ogsaa efter Revolutionen. Parykbrugen medførte endvidere, at Herrer og Drengene holdt Kranierne kronragede. Og for ikke at fryse om Natten og om Dagen inden Døre, hvor man lod Parykken hænge paa et Skabilkenhovede af Træ, bar man saakaldte Papahuer eller Nathuer.

Damerne var værre stillet. For deres Vedkommende krævede Moden ikke Paryk, men et Hovedtøj, opkaldt efter Hertuginde af Fontanges, hvori deres eget Haar indgik en indviklet Forening med Virestel, Kniplinger og Baandsløjfer. Dette umaadelige Frisurstillads, der gjorde Hovedet alenhøjt, kaldtes i Danmark Sæt eller Top. Gejstlige og Okonomer gav den overdrevne Mode Skyld for al Landsens Ulykker. Og i 1710 gjordes Sættene til Skatteobjekt sammen med Herrerens Parykker og Familiernes Karosser. Det var en Skat paa Forfængeligheden, som vakte den største Harmen, men ingen fandt paa at strejke og aflægge Fontangen eller Parykken. Den var som Paaklædningsgenstand Udtryk for en vis Rang, og blev det jo i endnu højere Grad gennem Beskatningen. I en By som Viborg blev 105 Personer sat i Skat, i Horsens 54, i Randers 58, i Mariager 14. Naar der i Middelbys gamle Protokoller staar at læse om et Vidne, at »han mødte i eget Haar«, er det ensbetydende med, at han tilhørte de lavere Stænder. Fontangerne da-

lede, men steg atter op efter 1760 i Form af taarnhøje Frisurer med opsat Nakkehaar, Chignon: Nakke.

En Dag i 1773 stimlede Borgerne i Middelby sammen om Postgaarden, hvor en privat Ekvipage gjorde Ophold paa Vejen fra Hamborg til København. I Vognens Indre saa man en Hamborg-Senators Datter, der var paa Vej til sit Bryllup i den danske Hovedstad, hjemmefra pyntet og friseret. For ikke at skade den højt opsatte, kunstige Frisure, bar hun et særligt til Formaalet konstrueret Papfederal ovenpaa Hovedet. Det var den genopstandne Taarnfrisur.

Snart blev en lignende Haarsætning efterlignet. Frederikke Münter har beskrevet sin Frisure som ung Pige saaledes: En Toupe af Hjortehaar, omflettet af Jerntraad, der havde en Vægt af 2 Pund og var 2 Tommer tyk, blev snøret fast om Hovedet tæt bag ved Pandehaaret, en Chignon af samme Tyngde bandtes fast omkring Nakken, og paa den saaledes lagte Grundvold blev Jernnaale paa et Kvarters Længde stukne ind som et Stativ. Den mægtige Opbygning, som det tog et Par Timer at arrangere, smykkedes med vajende Fjerbuske og Baand. Den blev rejst hver Lørdag og skulde holde Ugen igennem, skønt den tyngede frygtelig om Natten, Naalene stak og Hovedbunden brændte . . . Kun Lørdag Morgen oplevede den stakkels Pige en kort Lise, mens det sammenfiltrede Haar blev kæmmet ud og rensat for Pomade og Pudderdej.

Ansigterne pudredes kridhvide, og Hvidheden fremhævedes med sorte Skønhedspletter og Læberødt i en Grad, som fik Præsterne til at udbryde: »Med hvilken Berettigelse løfter I de Ansigter til Himlen, som

De to fjendtlige Søstre

Skaberen ikke engang kan kende igen«? Men baade Pudder, Skønhedspletter og Parykker havnede omsider ogsaa paa de helligste Hoveder.

Damernes Overkroppe fremhævedes med Snørliv, der var ved at tage Livet fra dem og som skød Brysterne højt tilvejs. Disse »Kærlighedens kosteligste Alabasterhøje«, som Samtidens galante Kavallerer betegnede dem, maatte ikke som i Renæssancetiden være bramfrit blottede, men skulde serveres mere pikant halvt tildækkede og pressede udad og opad, som det yndefuldt hed »lig to fjendtlige Søstre«. Til at konkurrere med disse saa stærkt understregede Ynder havde Herrerne deres Ben, hvis Laar omsluttedes af stramme Silkebenklæder og hvis Lægge svulmede bag hvide Silkestrømpers Spind. Havde man ikke Kød nok til at udfylde Strømperne, maatte det suppleres ved Hjælp af Kunst. I Datidens Fortegnelser over fundne Sager var det ikke som senere forlorne Tænder, men forlorne Lægge, der figurerede. Fødderne stak i umaadelig højhælede, broderede sløjfe- og spændebesatte Sko. For Damernes Vedkommende naaede Hælene under Ludvig XV en Højde af 6 Tommer. Casanova fortæller, at Hofdamerne i Versailles bevægede sig som Kænguruer, hvis de skulde skynde sig fra det ene Værelse til det andet. Ærmerne var smykket med mægtige Opslag og Kniplingsmanchetter, Kjoler og Dragter med guldindvirkede Broderier i sirlige Mønstre og elegante Sløjfer. Efterhaanden som Moden udvikledes, førte den til en fortsat Feminisering af Mændenes Ydre, en Ligestilling af Mænd og Kvinder paa Modens som paa adskillige andre Omraader. Tidstypen var le petit maitre, den lille elegante kurtiserende Kavaller, en Herre af

ubestemmelig Alder men med alle Tegn paa Erfaring, et spinkelt Salonvæsen, hvis hele Fremtoning var lidet egnet til Færdsel i det frie. Saavel Damer som Herrer lod kun nødig Solen skinne paa deres sminkede og pudrede Ansigter. For at forhindre, at det skete under Promenader i det fri, indførte man i Stedet for Fortidens besværlige Løsning af Problemet med Mundduge og Masker fikse para sols, som Navnet angiver: Solskærme. Opfindelsen stammede fra Orienten, hvor skyggegivende Skærme bares over fyrstelige Personers Hoveder, men var indført i Frankrig først paa 1600-Tallet. Under Ludvig XIV fandt en fiks Opfinder paa at overtrække Parasollen med vokset Lærred, saa den ogsaa kunde beskytte mod plui: Regn. 1769 indførtes para pluis public i Paris: ved Dag og Nat kunde man leje Mænd til at bære Paraplyen over sig paa Gaden i Regn eller Sol. 1788 var Paraplyerne hvide, i 89 grønne, i 91 røde, i 1807 blaa, men senere i den borgerlige Tidsalder blev de sorte og triste som Herretøjet Men i deres Glanstid var de smaa Parasoller og Paraplyer ligesom Vifterne et Middel til et Kometeriets Tegnsprog.

Man fulgte med i den franske Hofstil selv i Middelby, saa godt det nu lod sig gøre. Men af de Dragter fra Tiden, der er bevaret paa Musæet, synes det at fremgaa, at Elegancen her hyppigst kun har været yndefuldt Facade; indvendig var det straalende Stadstøj foret med Sækkelærred.

Naar Repræsentanter for en senere Slægt i færdigsyede graamelerede Jakkesæt, maskinfremstillede Skjorter og Flipper og tætklippede Hoveder med Skilning i venstre Side har talt om, at Paryktidens Mode betegnede den fuldkomne Uniformering af

Frisørernes Guldalder

Mandkønnet, er det sikkert en Misforstaaelse. Ingen Mode har givet den enkelte større Mulighed for at udtrykke sin personlige Smag, Individualitet og Stand. Ved en Hof-fest i Versailles viste 10000 Herrer sig i 10000 forskellige Dragter

Barostilens pompøse Flod af Krøller indskrænkedes gradvis til de mindre Rokoko-parykker og erstattedes tilsidst af naturligt langt Haar, dog buklet og opsat og pudret kridhvidt, — hvilket medførte, at alle stadig syntes lige gamle, men ingen helt unge. Frisørerne oplevede dengang en Storhedsperiode, som kun kan lignes ved den Opblomstring, Faget senere fik gennem Damer-nes Storm paa Barberstuerne for at faa Haaret klippet af. Ethvert Menneske med Agtelse for sig selv tilbragte flere Timer daglig hos Frisøren, mens Haaret blev krøllet og soigneret. Det var et tidsrøvende Tilbage-skridt, at det ikke længere kunde tages af. Den udviklede Krølning og Frisering endte med, at Frisøren kastede flere Pund Hvedemel op mod Loftet, hvorfra det atter dalede som en hvid Sne og faldt blødt tilrette paa de krusede Bølger og Bukler Men udenfor gik Folk med lasede Huer paa Hovederne og Huller i de lange slaskende Hoser og med Maver, der knurrede af Sult. Og de skar Tænder ved Synet af de mægtige Mængder af det kostelige Fødemiddel, som blev bortødslet paa de riges Hoveder. Forbud havde intet hjulpet, der skulde en Revolution til for at fjerne Buklerne og Puderet, Guldbroderiet og Farverne fra Dragterne; den kom som bekendt ogsaa.

*

Da Stænderne traadte sammen i Frankrig 1789, foreskrev Overceremonimesteren, idet

han greb tilbage til en Bestemmelse i Hofceremoniellet fra 1614, Forsamlingen en særlig farve- og prunkløs Dragt. Dette Mesterstykke af en klog Hofmand var tænkt som en Understregning af Borgernes beskedne Stade; men Resultatet var, at Mirabeau fik Stof til en Krafttale mod Uligheden i Klædedragt. Adelsmandens Fjer, Broderier og røde Hæle forsvandt efter 1789 — de blev kun bevaret af Lakajer og af Folk, hvis Levebrød var forbundet med Pligten til ved visse Lejligheder at bære Gallauniform. Alle Napoleons Forsøg paa at genindføre Farvepragten prellede af. Det sorte var blevet Æresdragten. Siden fortsattes Udligningen, saa ikke blot Mændenes Klæder naaede en Ensformighed, som mange fandt trøstesløs, men ogsaa Kvinderne fulgte samme Vej.

Hidtil havde de bedrestillede gaaet med Knæbukser: *culottes*, mens Menigmand havde baaret lange slaskende Hoser. Under Revolutionen betegnedes den langbuksede Pøbel som *sans-culottes*, de uden Knæbukser, og da de havde sejret, skyndte alle sig at efterligne dem ved at iføre sig lange Benklæder. Den Mode, der opstod i Paris under den paafølgende Pengeknaphed, var præget af en hidtil ukendt Enkelhed, Naturlighed og Skødesløshed. Herrernes Tøj og Haar hang løst og uredt om dem som hos Fattigfolk eller Bønder: Løsenet var Tvangfrihed. I Samtidens Øjne virkede de utrolige og blev kaldt det: *les incroyables*. Deres Damer greb tilbage til Antikens enkle Dragter: Sandaler og Gevandter af saa spindelvævsfint Stof, at en hel Kjole kunde drages gennem en Fingerring, og da de ikke gik med Undertøj, var de nok saa gennemskuelige. Nogle fandt dem vidunderlige — og kaldte dem det: *les merveilleuses*. Med et Lettel-

Overfald paa Modepionerer

sens Suk aflagde Damerne de høje og besværlige Frisurer, kæmmede blot Haaret op fra Nakken og fæstnede det med en Krumkam — i grum Efterligning af de dødsdømtes Frisurer paa Vej til Guillotinen. Med endnu større Lettelse kastede de det snærende Snørliv, nynnende de letsindige Strofer Despreaux havde digtet for Lejligheden:

Grâce a la mode
On n'a plus d'corset.
Ah! qu' c'est commode,
On n'a plus d'corset
C'est plus tôt fait.
Grâce a la mode
On n'a rien d'caché.
Ah! qu' c'est commode!
J'en suis fâché!
Grâce a la mode
Un' chemise suffit
C'est tout profit!

I et gammelt Hjem i Middelby har jeg set et Billede af et ungt Par i Moden fra 1796. De danser Bøhmervals, som dengang var en Nyhed, der hørte med til Kostumet og øgede Forargelsen. Damen bærer paa sin blotte Krop en Florskjole, der viser alt. Hals og Arme er bare, et Baand under Brysterne fremhæver deres Form, hendes eneste Under-tøj er et Par korte rosa Underbenklæder. Til denne Damemode hørte Sandaler. Den højeste Udvikling naaede Madame Tallien i Paris: hun optraadte med kødfarvede Taastrømper og med Ringe med skinnende Ste- ne paa hver eneste Silketaa i aabne Sandaler med røde Remme. Et Par modige Damer vovede sig kort efter Aar 1800 ind i Kongens Have iført en Afglans af Parisermoden med Sandaler; men de blev omringet og udpebet af det promenerende Publikum, saa de skyndsomst maatte tage Flugten. Sandal-

moden vandt dog snart Indpas i Form af de lave Damesko, der fastholdtes med Bindebaand, der krydsedes op om Smalbenet, og som holdt sig her i Landet indtil Ankelskoene blev almindelige efter 1830. Til dette Fodtøj bar man i daarligt Vejr saakaldte Skidtsko, Forløberen for Galocherne, der kom frem paa H. C. Andersens Tid. Ogsaa de tynde Dragter vandt Indpas selv i Middelby, skønt Pressen advarede imod dem. Det paa-pegedes, at Svindsot, Gigt, Tæring, Krampe og megen anden menneskelig Elendighed vilde følge i de tynde Kjølens Spor. Og man anbefalede Fædre at føre deres pyntelystne Døtre rundt paa Hospitalerne, for at de kunde opfange de hjerteskerende Suk fra den nye Modes Ofre. Da vilde de høre Ord som disse: »Ogsaa jeg var skøn som du, men jeg bar for tynde Kjoler, Linned uden Ærmer, min hele Dragt skulde være græsk. Men jeg har lidt haardt for denne i vort Klima upas- sende Klædedragt. Nu maa jeg under Smer- te forlade alt det, som er mig kært«.

Tiden omkring 1800 var en Modernes Brydningstid i Danmark. En gammel Mid- delby-Borger har skrevet saaledes om dem i sine private Optegnelser:

»Købmandskarlene, som Butikssvendene kaldtes, var endnu pudrede og friserede med en lille Pisk i Nakken, Knæbukser med Spænder, sribede eller flammede Strømper og Sko med store Sølvspænder. Man tiltalte dem Mosje. Købmanden sagde dog I til sine Karle, men Drengene tiltalte han med *han*. Man kunde endnu om Søndagen se gamle Folk gaa i Kirke i Parykker med og uden Bukler, Haarpunge og Piske. Endnu 1805 mindes jeg en gammel Købmand i skarla- genrød Frakke og høj Spanskrørstok. Ma- tronerne gik med Hovedtøjer, en Mellemting



En Scene først paa 1800-Tallet, der understreger, at Damebenklæder var et ukendt Begreb.

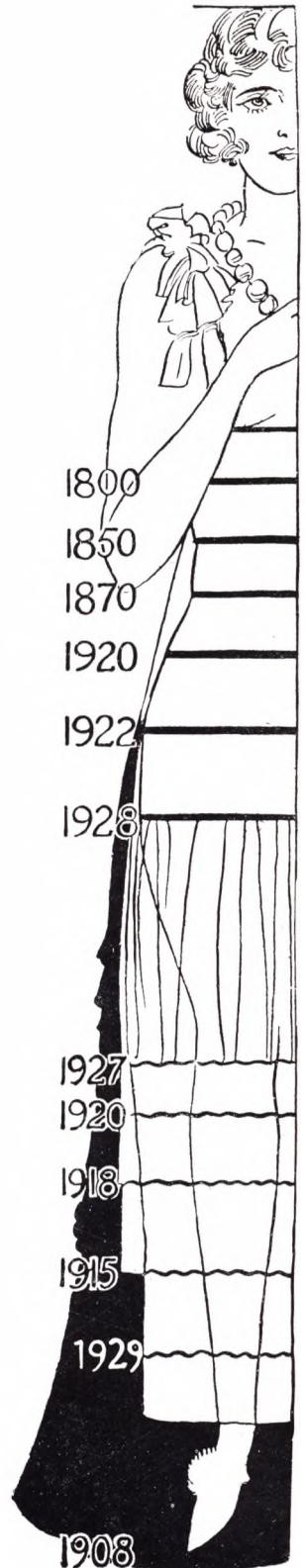


Marie Jones Forslag til en Reformklædning fra 1870, et af de mange, der gik ud paa at overflødigøre Korsettet.



Højeste Mode i Eftermiddagskjole med Høvsetalje i 1910. 40 Aars Kamp mod Korsettet syntes stadig frugtesløse.

Den omskiftelige Midje og Kjolelængde.





*Kvindeskikkelsen forandres paa Modens Bud:
Den buttede Mode fra omkr. 1900 med opskudt
Barm og Korsettalje.*



*I 1920-erne krævede den slanke Linie Brystets
Tilintetgørelse, og Korsetfabrikanten vidste, som
man ser, Raud derfor.*



*I 1930-erne skulde Brysterne atter akcentueres,
og der opfundes Apparater til at forme dem
spidse og ungdommelige.*

Lave Hæle er uanstændigt

mellem Kappe og Sæt, om Sommeren med sorte Silkesalopper med Falbelade, om Vinteren i korte Kaaber og med Muffer, af høj-rødt Atlask, garneret med Pelsværk. Dertil havde de Safianssko med høje og spidse Hæle af lysere Safian. Matronerne var vrede over den nye Mode med de lave Hæle, det var uanstændigt, sagde de, og man sølede Klæderne med dem. Enkelte gamle Mænd gik ogsaa med Muffe om Vinteren. Men disse Dragter uddøde med dem, der bar dem. De yngre Herrer havde nu aflagt Parykken og de fleste af Byens Borgere gik med Frakker i forskellige Farver og gule Veste, dertil Sukstøvler, som ved særegne Tag med begge Hænder blev strøgne saaledes, at de sluttede tæt til Smalben og Læg. Foran i Støvleskafterne var udskaaret et Hjerte, hvori der hang en Silkekvast.«

De klassisk prægede Damedragter, var i nøje Overensstemmelse med Empireinteriørets klare Linjer. Men de stillede Fordringer til Figuren, som ikke var lette at honorere. Mange savnede noget til at stive sig af med. I al Ubemærkethed indførtes da en Plade, der gik fra Midten af Brystbenet og helt ned over Underlivet og tjente til at holde det ind, som Apparatets officielle Navn angav: la planchette pour retrecir le bas ventre. Det var Forberedelsen til Tilbage-skridtet. I 1830-erne gled den klassiske Mode ud, Damernes Midjer rykkede atter ned fra Brysthøjde til den naturlige Plads, de anlagde Skinkeærmer, Korsetter, Forklæder og desuden Undertøj, som de havde lært at vurdere i de græske Gevandters Dage. Damebenklædernes Indtog skete dog ikke saadulgt som Korsettets. Børn og unge Piger viste frimodigt deres Benklæder frem hængende nedenfor Kjolen, ganske som den just

da aktuelle ægyptiske Livvagt, Mamelukkerne, brugte. Ejendommeligt nok mindede de i Begyndelsen om den Form for Broge, man havde brugt i længst henfarne Tider: de var todelte og blev trukket løst paa, hvert Ben for sig. Senere syedes Benene sammen, men først i 1880-erne da Krinolinens luftige Lysthus erstattede lunere Nederdele, begyndte den brede Befolknings Kvinder at bære Bukser.

Frihedstankerne, som havde bredt sig fra den store Revolution, var gaaet i Glemme. Klassebevidstheden gjorde sig atter gældende og bedrestillede Folk bestræbte sig i stigende Grad paa at adskille sig fra de mindre velstillede, — som dog hurtigt søgte at efterligne dem. Damerne indførte dyrt Pynt paa Tøjet og begyndte at gaa med lange og vide Nederdele. Da en vid Nederdel ifølge Modens Love af Hensyn til Balancen kræver en smækker Talje, førte det samtidig til, at de begyndte at snøre sig mere og mere. Bleg-sot og daarlig Fordøjelse fulgte efter. Men man trøstede sig med den fra den galante Tid stammende Teori, at Bleg-sot er et Resultat af indestængt Erotik og vil forsvinde af sig selv, blot den lidende bliver forløst af en Mand. Under den galante Tids Moral lod det sig forholdsvis let gøre, nu var det sværere, for nu bestod den eneste tilladte Mulighed i Ægtesengen. Kvinderne led mere end nogensinde. Mens Livet snøredes ind, pustedes Hofterne op for ret at understrege Hvepsetaljen. Det skete ved at dyngede ene Lag Skørter ovenpaa det andet under Kjolen og medførte en ny Plage i Form af den utaalelige Vægt. Alverdens Damer hilste det derfor med Jubel, da man i Frankrig fandt paa at vende tilbage til Fortidens vertugale og udstyre et Skørt med indvævet Heste-

Missionsdamerne og Krinolinen

haar, saa det kunde staa alene og give samme imponerende Indtryk af Volumen som Brugen af flere Lag. Hestehaar hedder paa fransk crin, deraf Ordet Krinoline. Det struttende Omfang befordrede i høj Grad Fornemheden. Det medførte bl. a., at Damerne maatte bevæge sig med en ganske særlig Anstand, ikke mindst naar de skulde sætte sig paa en Stol. Værdigheden blev yderligere understreget, da Hestehaarsskørtet yeg for et helt Stel af Bambus eller Fiskeben.

De første, der gjorde Oprør mod denne Mode, var Grundtvigianerne. Mændene uniformerede sig med lange Skæg, brede Hatte og frit flagrende Slips, og deres Kvinder frigjorde sig for Krinolinernes kunstige Stativ og lod deres Kjoler hænge slapt og frit ned som Bevis paa deres aandelige Uafhængighed. Indremissionens Damer vilde ogsaa følge denne Mode, men Vilh. Beck fortørnedes over, at sligt skulde være et Kendetegn for et Guds Barn, og ifølge hans eget Udsagn i Erindringerne, udstedte han da Ordren: »Krinolinerne paa«!

For Skomagerne havde Krinolinemoden den uheldige Følge, at de altid skjulte Fødder forsynedes med det tarveligst mulige Fodtøj.

Samtidig med at Damerne iførte sig Krinolinen, der forlenede dem med en ny Værdighed, iførte Herrerne sig tætknappede Diplomatfrakker, en tillidsvækkende Mode, som holdt sig længe indenfor Finans- og Forretningskredse. Hertil hørte helskaarne Fjederstøvler med Knirkelæder. De var lavet af ét Stykke Læder, og to Stumper Gedeskind var indlagt under Bindsaalen for at frembringe den attraaede Knirken, som ansaas for et Udslag af Fornemhed og Soliditet. Ogsaa Damer brugte undertiden saadanne Fjeder-

støvler. De var dyre, og et saadant Par var Genstand for almindelig Misundelse. Det fortælles, at de engang afstedkom en alvorlig ægteskabelig Strid i Middelby. En beskednen Familie havde arvet et Par Fjederstøvler med Knirkelæder efter en velhavende Slægtning, og selvfølgelig kunde Manden og Konen ikke enes om, hvem der skulde have dem paa i Kirken. Det var kommet til Haandgribeligheder, hvis Manden ikke havde fundet paa Raad: først knirkede han gennem Kirken til sin Plads paa en af de forreste Stolerader, og da han havde indkasseret hele Menighedens Beundring, lod han diskret Støvlerne forsvinde ud ad Vinduet. Her ventede Konen i Strømpesokker, og nu blev det hendes Tur til at nyde den store Triumf.

Den store arbejdende Befolkning gik med Træsko. Kun om Søndagen flottede Arbejderen og hans Kone sig med Læderfodtøj og da med spidse Sko eller Snørestøvler, der var lavet over lige Læster, saa der ikke var Forskel paa Fodtøjet til højre og venstre Fod. En gammel Skomager i Middelby har da ogsaa betroet mig, at saa godt som alle hans Kunder sidst paa 1800-Tallet havde mer eller mindre deformede Fødder med Knyster, overliggende Tæer og andre uhyggelige Fænomener, som han vidste Navn for. Det var almindeligt, sagde han, at Folk gik med Støvler i 10—15 Aar. Selv Byens bedre Damer gik med ældgamle lappede og utallige Gange forsaalede Støvler inde under deres fine Kjoler.

De lange uigennemsigtige Kjoler gjorde Dameben unævnelige og Synet af Smalben usædeligt i almindeligt Omdømme. Jeg har set i gamle Breve fra en Middelby-Dame, der havde brækket Benet, at hun omtalte sit

Den store Dandy

Uheld som »Lædering af et Lem«. Omtalen af Laar ansaas endnu efter 1920 i visse Kredse for at være ufint. Jeg har hørt en Dameskræderinde betegne disse nyttige og agtværdige Legemsdele som »Overben«. Men samtidig med at Damerne skjulte Benene, stillede de Skuldre, Arme og endog Armhulerne, — der af Aarestrup betegnedes som Stedet, »hvor smaa Eroter bor«, — blot for alles Øjne ved festlige Lejligheder. Det er atter en af Modens Mærkværdigheder: Klæderne tjener de to modstridende Formaal: at dække og at blotte, baade Blufærdighed og Paradelyst. Og Sagen bliver endnu mere indviklet derved, at Skamfølelsen springer rundt paa Kroppen fra Sted til Sted. Det blev senere Skik at dække sig tæt til foroven, men at udstille Benene til fri Beskuelse.

*

De smaa Forandringer, Herredragten undergik paa 1800-Tallet, havde i Reglen engelske Forbilleder. Englands Bidrag til Klædedragtens Udvikling har overvejende været præget af Enkelhed og forholdsvis stor Hensigtsmæssighed. Det var f. Eks. Englænderne, der fandt paa at lave særlige Børnedragter, mens de Små tidligere havde været klædt paa som voksne Damer og Kavallerer. Skiftende engelske Konger har i deres Prinsetid øvet Indflydelse paa den internationale Herremode, først og fremmest Georg IV, under hvem Begrebet Dandy skabtes. Men Dandyen over alle Dandier var Kong Edwards Ven og Konkurrent og senere Dødsfjende George Bryan Brummell, almindeligt kaldet Beau Brummell. Denne ejendommelige Kavaller tilbragte sit Liv i uafsladelig Omsorg for sit Toilette. Han lod en Specialist behandle sit Nakkehaar, en anden

Forhaaret og en tredje Tindingerne, han lod en Ekspert sy Tommelen og andre den øvrige Del af sine Handsker og samme minutiøse Omhu ofrede han alle sine øvrige Beklædningsgenstande, endog sin Skosvæarte. Andre Dandier, hvis Liv var opfyldt af lignende Interesser, deriblandt selve Prinsen, kappedes med dette Forbillede. En Mand som Lord Petersham tilbragte Aar med at fremstille en Skosvæarte, der kunde overgaa Brummells, men som alle andre kom han tilkort overfor Mesteren. Oberstløjtnant Kelly havde oprindeligt været Idealet med Hensyn til velpudset Fodtøj; men da han var omkommet under Forsøget paa at redde sine Yndlingsstøvler fra en Ildebrand, havde Brummell omgaaende sikret sig hans Tjener, der til Fuldkommenhed besad Blanksværtningskunstens Gave. Man ymtede om, at et særlig tørt Champagnemærke spillede Hovedrollen i Recepten. Men intet ved Brummells Dragt var iøjnefaldende, alt var sort, hvidt, selvudslettende — undtagen Snittet! Det Begreb, Brummell satte i Højsædet, og som fremtidig blev Grundbegrebet for Herremoden, var den diskrete Elegance. Det skulde være dyrt, men man maatte ikke kunne se at det var det.

En Statsomvæltning kunde ikke have gjort større Indtryk end den Begivenhed, at Brummell anlagde stivede Halsbind. Hele London, snart hele Verden fulgte den Brummellske Mode.

De danske Herrer havde hidtil baaret Kalvekrøs af Kammerdug, en Udsmykning, som det tog deres Kvinder mange Timer at holde vedlige. De skulde vaskes, stives, stryges og kruses, hvilket vilde siges lægges i fine Læg med en Kniv, mens man trykkede dem fast med udspilede Fingre. Omsider

De farlige Fadermordere

blev der opfundet en Krusemaskine, men da var Krøsenes Tid, desværre for Opfinderen, ved at være forbi. I Stedet forsynedes Herreskjorterne nu efter den Brummellske Skik med store Halskraver med stærkt fremtrædende Spidser, som stivedes, og ved Hjælp af omslyngede sorte Halsbind bragtes til at staa ud fra Hagen som to Sværd. Da Ven-skab dengang ytrede ved Omfavnelser og Kys selv mellem Mænd, frembød disse stivede Sværdspidser en ikke ringe Risiko og døbttes spøgende Fadermordere. Det dominerende ved Moden var dog det omfangsrige sorte Halsbind. Et Rudiment af denne Dandy-Finesse levede endnu i Danmark i Lyntogets Tid i Form af den saakaldte »sorte Krave«. Denne Skjorte-, Flip- og Slipserstatning solgtes stadig i Middelhys Butikker, dog kun til enkelte ældre Landboere. Det er ejendommeligt, at man skulde opleve, at denne godt 100 Aar gamle Mode kunde vække Forargelse. At det var Tilfældet, vidner om, at man er lige saa galt stillet, naar man kommer sidst, som naar man kommer først med det nye. Kort efter Lillebæltsbroens Aabning gik denne Artikel gennem Bladene:

»Den sorte Krave, som Jens Busk med Stolthed bar i sit lange Rigsdagsliv, er ikke helt forsvundet; men den kan aabenbart endnu give Anledning til besynderlig Misforstaaelse. Særlig kendt er Episoden i sin Tid, da den stoute jyske Bonde, Proprietær Tovborg Jensen fra Kloster Mølle, takket være den sorte Krave, blev vist ud af Hotel »Kongen af Danmark«, hvor Indenrigsminister Ove Rode havde sat ham Stævne til en vigtig Konference. En lignende Tildragelse fandt forleden Aften Sted paa »Restaurant Knutzen«, idet to Gaardmænd fra Erritsø,

forøvrigt et Par af Sognets rigeste Mænd, efter en Aftentur over Broen fik Lyst til at drikke en Kaffepuns, men blev afvist af Restaurationens Personale med en Henvisning til deres Paaklædning. Det lyder overraskende, at der endnu er nogen, der tror at kunne vurdere Folk efter Kravetøj. Middelfart Venstreblad har henvendt sig til Direktør Abildskov, der dog meget beklager det passerede.«

I Almindelighed frigjorde Fadermorderne sig imidlertid fra de høje Halsbind i Løbet af Aarhundredet og blev til Knækflipper, der atter udviklede sig til dobbelt ombøjede og nedfaldende stive Flipper, — som i smuk Overensstemmelse med de Lidelser, Damerne paaførte sig i Korsettiden, var umaadeligt høje, stive, snærende og generende.

Dandierne og deres Efterfølgere gik stadig med Benklæder uden Folder, der holdtes stramme ved en Strop under Svungen — en Mode, som den gamle Kong Christian IX endnu fulgte. Først i Slutningen af Aarhundredet blev det almindeligt at gaa med Læg i Bukserne. Ophavsmanden til denne Finesse skal være Hertugen af Windsors Bedstefar, da han endnu var Prince of Wales. Han skulde til Væddeløb i Ascot, da der hændte ham noget hændeligt, men højst ubehageligt og uventet med »de unævnelige«, som Benklæder dengang kaldtes. I sin Nød maatte Prinsen søge ind i en lille Butik og nøjes med, hvad man der kunde yde ham til Erstatning. Han fik et Par Bukser, der havde ligget i Bunke paa en Hylde, og som derfor var sammenpressede, saa de havde faaet Læg. Med denne Nødforanstaltning paa Benene holdt Hans kongelige Højhed sit Indtog paa Væddeløbsbanen, — lidet anende, at alle tilstedeværende Gentlemen øjeblikkelig

Den vandrende Popo

noterede sig Nyheden og omgaaende gav deres Skrædere Ordre til at presse knivskarpe Folder i deres Benklæder.

Som bekendt har ogsaa Hertugen af Windsor, da *han* var Prince of Wales, givet Stødet til Nyvindinger indenfor Herremoden, endda hele to. Han indførte den hvide Vest til Kjole, og da han engang i Skyndingen havde glemt at knappe den nederste Knap i Vesten til sin Jaket, blev ogsaa dette optaget af hans Omgivelser som et Fingerpeg. Da han søgte at indføre Pullower til Smoking, gik det dog for vidt, — maaske fordi det var for upraktisk at trække den over Hovedet. Men hver af de to første Modebedrifter var jo ogsaa nok til at sikre Prinsens Navn Udø-

delighed, og det var med rette, at den førende Herreekviperingsforretning i Middelby antog Navnet *Prince of Wales*.

Pressefolder i Bukserne blev den danske Gentlemans egentlige Kendemærke. Der blev oprettet ikke mindre end to Forretninger i Middelby, som hjalp Folk med at opfylde Gentleman-Fordringen: »Bukserne presses, mens man venter«. Jeg saa en Dag Redaktionssekretæren ved Amtstidende sidde inde i Forretningen »Pressejernet« paa Torvet, iført Underbukser, men dækket af et Skærmbrædt, hvorfra kun Hovedet stak op. Han rejste sig belevent og hilste med Bemærkningen: »Man er vel en Sjentlemand«.

Tøjet og Kønnen

Tapetsererkunsten, hvis Udfoldelser mere og mere kom til at præge Stuerne, satte ogsaa Spor i Damernes Klædedragt. I Begyndelsen af 70-erne forsvandt Krinolinen, og Tournyren holdt sit Indtog i Stedet. Den bestod af en udpolstret Pude af Hestehaar, Stivlærred eller Staaltraadsbøjler, der blev fastgjort ovenover Bagdelen og smykket med omfangsrige Sløjfer. For at gøre den nye Linje endnu mere iøjnefaldende, strammedes Kjolen desuden tilbage ved Hjælp af Baand, saa den sad ganske stramt over Maven, og saa Bærersken kun kunde tage ganske smaa Skridt. Folkeviddet hilste Tournyren med disse Strofer:

Den sidste Damemode var
allivel saa som saa,
den nyeste er mere klar:
en vandrende Popo.

Ligesom i Pludderhosernes Tid rykkede en Tysker, den berømte Æstetiker F. T. von Fischer, i Marken mod denne Mode med et flammende Stridsskrift, og ganske som Tilfældet var med »Hosedjævlen« i 1556 blev det straks oversat, læst og diskuteret overalt i Danmark. Skriftet udkom i 1880 under Titlen »Om Moden — et Bidrag til Kundskab om vore Culturformer og sædelige Begreber«. Det hedder bl. a.: »Kjolen syes saaledes, at den sidder stramt om Legemet og spænder over — ja der har vi det strax! Hvorledes skal man udtrykke det paa en zirlig Maade? Skille vi f. Ex. sige, over Midtpartiets hvælvede Plastik o. s. v. eller var det ikke meget ærligere at skrive rentud over — Maven? Der strandede strax det gode Forsæt, at ville være fin, elegant og graciøs! Lad os nu uden videre strax undersøge,

Det grænser til Svineri

hvorledes de ikke Unge og ikke slanke komme ud af det med et saadant Snit. Man skulde jo tro, at en Mode maatte være saaledes beskaffen, at disse ogsaa kunde vise sig i den. Men hvorledes er dette muligt ved et Snit, som fremhæver Maven? Ved den ungdommelige *castigatus venter* kan det til Nød passere, men de modne, de overmodne og fede Former — nuvel, vi se det jo hundrede Gange daglig, maa jeg da spørge, om det er et lysteligt Skue? ... Det er ingen Skam at være tyk og fed; vi dadle ikke nogen derfor, thi vi ere ikke Spartanere, som fordømme en fed Medborger; men naar en Dame accentuerer sit Embonpoint saaledes som det sker ved den nuværende Mode, har hun ikke Grund til at beklage sig over et djærvt Ord. Fremdeles! Ved at spænde Kjolen stramt over Maven, fremhæves Omridsene af hele Overdelen af Underpartiet selvfølgelig ganske anderledes, end naar en Kjole falder i lette Folder! Vi forlanger naturligvis ikke saadanne Urimeligheder som, at en Kvinde skulle skjule de skønne Linjer, der ere eiendommelige for hendes Kjon, vi ere ikke saa taabelige at vredes over Nogens Glæde over sine Former, fordi dette ikke ganske lader sig adskille fra det Kokette; men der gives Grændser, og her ere de overskredne til Gunst for det grove Koketteri ... Det samme gjælder ogsaa en anden Del af Kjolen. Den nederste Del af det kvindelige Legemes Underparti er ifølge Kvindens Bestemmelse noget indtrukket, men slige Hemmeligheder dølges blufærdigt af en Klæde dragt, der falder i ligelige Folder. Den nuværende Mode fremhæver det derimod, thi efter at den har givet Kjolen et Stykke nedenfor Hofterne saameget Spillerum, som er absolut fornødent for at løfte Overbenet,

indsnevrer den den igjen ved Knæet. Derfra udgaa da selvfølgelig udtryksfulde Folder opad bag til, som kraftig fremhæve Profilen af et vist Parti. Og saaledes have vi vel nu samlet Nok sammen, for at retfærdiggjøre vort Udtryk: at Kjolen er gjennemsigtig!

Forfatteren tilføjede, at han under Udarbejdelsen af sit Skrift havde modtaget en endnu uhyrligere Meddelelse om Sædernes Forfald: »En Mand i sine bedste Aar, men som endnu har Lyst til at deltage i Dansen, og som sidste Vinter har besøgt det allerfineste Selskabs Baller, fortæller mig, at nultildags falder Lyset fra Balsalens Lysekroner paa den yderst tænkelige Grad af Blotelse, saa at man — ja, jeg spørger endnu engang, om man behøver at skamme sig ved at nævne Tingen ved sit rette Navn, naar Vedkommende ikke skamme sig ved at praktisere den? — har kunnet se Damerne ind under Armene! ... Ingen Glans og ingen Adel kan gjøre det Lave fornemt, og da man nu engang antager det for den fine Tones Forskrift, saa vil deraf følge, at ogsaa den afflorerede og overmodne Kvinde paa samme Maade vil udstille sine »Ynder« —, men det grænser virkelig til Svineri!«

Samme Forfatter var ogsaa meget fortørnet over, at Herrernes ærværdige Paletot var begyndt at vige til Fordel for en længere og mere tvangfri Overfrakke: »Disse barbariske, indtil Haserne naaende Kutter af grovt Klæde (Ulster eller hvad det Kram nu hedder) fortrænge mere og mere Paletoten, som dog altid har et friere, luftigere Sving og et finere Udseende«. Efter en yderligere Uddybning af Emnet fulgte endvidere denne Salut: »I passende Overensstemmelse med det høles Dumhed udstyres denne svampede Uting med Besætning af Hornknapper ... Metal-

Herren vil hævne sig paa Zions Døtre

knapper give dog en helt anden energisk Karakter. Metal frembringer altid en ridderlig Forestilling; det hæver! Det er ved Hjælp af de blanke Knapper, at Uniformen erobrer Kvindens Hjerte«.

Klunkestilen blomstrede uanfægtet videre i Stuerne som paa Damerne. Jo mere pyntet, jo mere uegnet til Arbejde man var, des finere. Det er fra denne Tid Udtrykket »Grande Dame« stammer.

Enkelte Røster rejste sig dog stadig imod Klunkedamernes Tøj-Orgier, baade fra Folk, der følte sig indignerede paa Moralens og paa Sundhedens Vegne. Man prøvede at lancere Reformklæder uden Korset, — men forgæves. I 1890 dannedes »Foreningen til Fremme af Ærbarhed og Tarvelighed i Klædedragten«. I dens Love stod bl. a.: »Uden at kunne eller behøve at nævne de skiftende Moders absurde Opfindelser og Paafund, tror vi, at enhver Kvinde, som indtræder i Foreningen, vil forstaa, at hun ikke bør underkaste sig den. Man kunde med rette sige, at den personlige Følelse skulde være stærk nok til hos en Kristen at diktere den passende, og da især den blufærdige Klædedragt, men da det alligevel saa ofte hos den enkelte ej er Tilfældet, har vi ment at maatte opsætte følgende Regler ...« Disse meget omstændelige Regler gik ud paa, at Medlemmerne skulde afholde sig fra at bære Silke- og Fløjlsdragter, kunstige Blomster, Fuglefjer, paahængte Smykker, gaa med blottet Hals og Arme eller Pandehaar. I Agitationen henledtes Opmærksomheden paa den Forargelse, Kvindedragterne gav Anledning til samt paa Profetens Esajas Udtalelser om lignende Udskejelser i tidligere Tid: »Herren sagde: fordi Zions Døtre ophøje sig og gaa med

knejsende Nakke og vinke med Øjnene og gaa frem med trippende Gang, saa skal Herren gøre Zions Døtres Hovedisse skabet, og Herren skal blotte deres Blusel«.

Næppe paa Grund af saadanne Banstraa-ler, men snarere fordi Dronning Margerita af Italien og alle hendes Hofdamer pludselig mødte til en Hoffest uden Udpolstring, forsvandt Tournyren pludselig sidst i 80-erne fra de store Verdensarenaer og efterhaanden ogsaa fra Afkroge som Danmark og Middelby. Naar det skete forholdsvis hurtigt, var det fordi der desuden var en særlig Baggrund for Ændringen. Det var i disse Aar Kvindeemancipationen satte ind, og Damerne tørstede efter naturligere, friere og mere sportslige Kostumer. Man vendte sig mod England og laante af de engelske Herremoder. Resultatet var den stive engelske Straahat, den høje Flip og Jaketten til Spadersedragt; lutter maskuline Træk. Det var ikke tilfredsstillende, og Modeaanden greb til at gentage sig selv: Forenklingstrangen førte til en modificeret Form for Moderne efter Revolutionen i Frankrig: lange snævre Kjoler, glatte Ærmer og kort Liv; men med indtagende Mangel paa Logik kronedes Forenklingen med en Hat saa stort som et Møllehjul, der svævede ovenpaa en mægtig Valk — hos bedrestillede udstoppet med forlorent Haar, hos de jævreste med en gammel Strømpe.

Modeeksperterne, som ogsaa har et Ord at sige, og under Industrialiseringen i stadig stigende Grad fik det, omend ikke det afgørende, brød deres Hoveder for at imødekomme Damernes Trang til Frigørelse. De indførte Buksedragten for at skaffe Kvinderne større Bevægelsesfrihed. Men Modeeksperter

Kort Kjole og Krigsmaling

er ikke Psykologer: de udformede Benklæderne som Haremsbukser, og det ledte Tanken hen paa Tilstande, hvor Kvinderne var under den haardest mulige Tvang. Trods alle Anstrengelser slog Moden derfor ikke an. Den enkelte Dame i Middelby, der promenerede Haremsmoden paa Cykle, maatte paahøre saa mange og saa lidet høviske Tilraab, at hun hurtigt lagde Bukserne paa Hylden. Men Cyklen, der stadig vandt større Udbredelse, gennemtvang efterhaanden en Ændring i Dragterne. Den cyklende og arbejdende Gentleman var en Kendsgerning, og Cylindre, Diplomater og Jaketter erstattedes af bløde Filthatte, korte Frakker og stumprumpede Jakker, — som kun Gaardskarle før havde baaret. Ogsaa den cyklende og arbejdende Dame blev snart en Kendsgerning, og hun frigjorde sig omsider for det snærende Korset og lod Taljen faa sin normale Vidde.

Damerne aandede op. Brugen af Lugtevande og Migrænestifter indskrænkedes og Blegsoten blandt unge Piger forsvandt ganske stille — altfor ubemærket til at give en Lære for Fremtiden. Kun én bemærkede det: Kredslæge Axel Hansen i Kolding, og han skrev senere en lærd Afhandling »Om Chlorosens, den ægte Blegsots Optræden i Europa gennem Tiderne«, hvori han fastslog den hidtil upaaagtede Kendsgerning, at Blegsoten altid var faldet sammen med Korsettets Optræden. Hver Gang, det var Mode at snøre sig, var dens Symptomer omtalt. Blegsot hærgede de unge Kvinder i Barok- og Rokotiden, men forsvandt med Korsettet under Empiren, — hvor til Gengæld karakteristisk nok Brystsygen blev mere fremtrædende. I 1830-erne, da det igen blev Mode med Hvepsetalje, vendte Blegsoten straks til-

bage, men efter 1900 forsvandt den som sagt igen — med Korsettet.

Da Bukseideen havde lidt Skibbrud, fandt Modeeksperterne paa at slidse Damekjolen op forneden og give lidt af den Bevægelsesfrihed, som det nye Liv krævede, ad denne diskrete Vej. Det virkede chokerende paa mange, at man nu kunde se paa Gader og Stræder, at Kvinden ligesom Manden virkelig var et tobenet Væsen. Men Bevægelsesfriheden var nødvendig, og da Benene nu endelig var kommet tilsyne, krævede de stadig større Raaderum. Resultatet var, at Kjolerne blev stadig kortere.

*

Under Krigen 1914—18 arbejdede Millioener af Kvinder rundt om i Verden i Sporvogne, Jernbanetog og Fabrikker. Det var simpelthen en Nødvendighed for dem at skære af Kjolerne for ikke at snuble. Og naar Kvinderne i en Ammunitionsfabrik en Gang havde set en af deres Kolleger blive grebet i det lange Haar af en Drivrem, hevet tilvejs og skalperet, saa gik de omgaaende, rystede af Oplevelsen, hen og klippede deres Fletninger og Nakkeknuder af. Der udvikledes efter Krigen en funktionalistisk, sagligt præget Kvindedragt i Overensstemmelse med det Formsprog, der nu prægede andre Frembringelser. — Staalstolenes Stel havde en Funktion, det skulde bære og fjedre, og deres Fremstillere fremhævede stolt Staalstængernes Fuldkommenhed i saa Henseende ved at lade dem fremtræde nøgne. Ben havde en lignende Funktion, og deres Ejere agtede heller ikke længere at lægge Skjul derpaa. Den øvrige Krop maatte ligeledes indordne sig under Tidens Stilkrav: den lige Linje. Fra en Overdaadighed af Undertøj

Flapperen og La Garconne

gik man ned til næsten intet. Fra at spise Piller, der efter sigende fremkaldte fyldige Barme, gik man over til Afmagring. Den kortskortede glatte Mode førte i første Instans til ganske simple og jævne Dragter, en snæver Sæk eller Tunika fra Skuldrene til Knæene, som blev Kontorpige-Uniform over hele Verden. I Frankrig tog man den imidlertid op til en mere kunstnerisk Behandling. Da Dragten var saa simpel, gjorde man det mest mulige ud af Fodtøjet og Strømperne. Det blev almindeligt med straalende Silkestrømper, hvorigennem Huden skimtedes, og der udfoldedes en hidtil ukendt Luksus med Hensyn til højhælede Laksko. Man stillede dernæst det Krav, at ikke blot Dragten, Kaaben og Hatten, men ogsaa Hals-tørklæde, Handsker, Tasken og Skoene skulde passe sammen. Det førte til nye Variationer i Fodtøjet, nye Skindsorter og Farver. Det næste var Kravet om Smykker i samme Stil, og Resultatet blev en Storfabrikation af noget før saa foragtet som Similismykker, men i den nye Stils Linjer og kubistiske Mønstre. Alt skulde harmonere med den enkle Kjole. Frisuren, der længe havde været paa Vej mod en Forenkling, gik fra Apachehaaret, som Asta Nielsen havde indført, over til at blive endnu kortere skaaret: Drengahaar. Man saa Kraniets Form, og de Hatte, som ansaas at svare til Moden, var aflange Hylstre, der forlængede Legemets Linjer ud i et Baghovede, hvis overdrevne Dimensioner mindede om Dronning Nefertitis. — Nogle opsigtsvækkende Udgravninger i Ægypten paa samme Tid henledte Opmærksomheden paa lignende Kvindemoder fra Pyramidernes Dage og tjente som Inspiration paa dette som paa flere andre Punkter.

Modekunstnerne var fortvivlede over den omsiggribende Smag for det forenkede. Og saa Kvindekønnet begyndte dunkelt at ane Uraad og nære Betæneligheder — for at blive udvisket i kønsløs Drengagtighed. Konkurrencen om Mændene havde aldrig været hidsigere. Et uhyre Antal var dræbt i Krigsaarene, og Kampen om de tilbageværende tilsvarende skærpet. I denne Situation greb Kvinderne da til Krigsmalingen. Da Korsettaljen og Brysterne var gaaet med i Løbet for at tilfredsstille den lige Linje, begyndte man at henlede Opmærksomheden paa andre kvindelige Ynder, foruden Benene ogsaa Ansigtet, navnlig Munden og Øjnene. En hidtil uhørt Brug af Pudder, Sminke og Læberødt blev Resultatet. Der opstod i Frankrig en selvstændigt tænkende og handlende, enkel og drengagtig klædt, men meget paa-gaaende og uhyre sminket kvindelig Ungkarletype, der fik et særligt Ry for Frivolitet gennem Bogen »La Garconne«. I Amerika udviklede den kortskortede og korthaarede og snart lige saa stærkt sminkede Kvindetype sig til den saakaldte Flapper. Flapperens Yndlingsdans var Shimmyen eller Rystedansen, Yndlingsdrikken Cocktails, Yndlingsfornøjelsen saakaldte pettingparties, hvilket vilde sige en Selskabelighed, hvorunder Pigerne i Reglen tog Initiativet, og som endte med Bilture i mørke Nætter med nye Cocktails, Smuglerwhisky og en tilhørende alkoholisk Erotik. I Bogen »Gentlemen prefer Blondes« kunde man i Middelby læse om, hvad der forestod. Man var forberedt, men blev alligevel rystet, da Garconmoden naaede hertil.

I 1926 oplevede jeg i en Familie i Mid-delby, hvor Faderen var en højt oplyst Akademiker, at Husets unge Datter vendte hjem

Kjolelængden som Maalestok for Moralen

fra København med knækort Kjole og kortklippet bobbet Haar. Vi sad ved Bordet, da hun uventet gjorde sin Entré. Han stirrede maalløs paa hendes lange Ben i de højhælede Sko, lagde tavs Kniv og Gaffel fra sig og styrtede saa pludselig ind i sit Kontor. Der sad han sammensunket i Fortvivlelse, da Moderen og Datteren nærmede sig for at trøste ham. Han skubbede dem fra sig og erklærede med brudt Stemme: »Jeg havde aldrig troet, at det skulde komme saa vidt med *min* Datter.«

Denne brave Mand brugte som mange andre Kjolerens Længde eller Korthed som en direkte Maalestok for Moralen. Andre misbilligede den nye Mode ud fra rent æstetiske Synspunkter. Og det kunde ikke nægtes, at adskillige af de Gaaredskaber, der nu frimodigt blev udstillet, var af en saadan Konstruktion, at Verden intet vilde have mistet, om de fremdeles havde udført deres Funktion i det skjulte.

I 1927 skrev Blåksprutten: »De korte Kjoler siger mange er en Gru. Men vent, vi har ikke set Enden endnu.« Saa vidt kom det heller ikke. Det lykkedes til Trøst for Modehusene, at faa de lange Kjoler tilbage igen faa Aar senere — dog foreløbig kun til Aftenbrug. Damerne trængte til at skille Hverdag fra Fest, og da Kjolerne daarligt kunde gøres kortere ved festlige Lejligheder, var der kun den Udvej at gøre dem længere. Men da Benene ikke mere kom til deres Ret, begyndte man at vise andre Legemsdele frem. Den saa længe fortrængte Nedringethed viste sig straks igen, i al Forsigtighed — først paa Ryggen. Og nu begyndte Kvinderne atter at akcentuere Barmen. Det var sket i ret kraftig Grad i Korsettiden ved Opskydning og gennem Modsætningsforhol-

det til den tynde Talje. Men under den lige Linjes Tyranni holdtes de kvindeligt prægede Brystkurve inde af Bandager. Disse udbyggedes nu som smaa Taarne. Alle vilde være unge, og alle vilde have den i Kosmetikannoncer, Films og Bøger omtalte sex appeal. Man skaffede sig et Udtryk for baade Ungdom og Sex ved ligesom i den galante Tid at fingere en konstant Erektion af Brysterne, men nu gennem tekniske Hjælpemidler, der bragtes i Handelen under betegnende Navne som Lift eller Mirakelbrystholdere.

Ingen købte en færdig Kjole først paa 1900-Tallet. Damerne syede selv eller fik syet af en Syerske i Hjemmet og støvede Byen rundt efter de mange Smaating til Tilbehøret. Der gik 50—75 Knapper og Hægter og op til 13 Dusin Pynteknapper til en almindelig Kjole samt Sløjfer, Fiskeben og de uundværlige Plyskantebaand til at tage Stødet af, naar Nederdelen fejede Fortovet, — saa der var noget at løbe om. De store Manufakturforretninger handlede med Metervarer, Sengeudstyr, Tæpper, Pelsværk, Herreekvipering, Knapper o. s. v., Damegarderobe var kun en lille bitte Del af Virksomheden. De indrettede dog efterhaanden Systuer, hvor der syedes for Damerne efter Journaler. Følgen var, at Købstadens Damer i Reglen var godt et Aar bagefter med Hensyn til Moderne. Naar Modeller sendtes til Provinsen fra de store Huse i København, var det fordi Haabet om at sælge dem forlængst var glippet i Hovedstaden. Dette Forhold ændredes efter Krigen. Manufakturhandlerne oprettede særlige Kjoleafdelinger og nye Specialforretninger i Damekonfektion aabnedes. Midt i Garconnetiden dukkede en kvindelig Rejsende fra Illum op i

Alle blev færdigsyede

Middelby i Spidsen for 7 kortskortede slanke Mannequiner med iøjnefaldende make-up, der svarede til Kjolerne. Byen gjorde store Øjne. »Jeres Kjoler slæber ikke i Skidtet,« bemærkede Folk i Forbifarten, og en brav Bondekone fra Omegnen slog Hænderne sammen og sagde: »Sikke noen Maalerier.« Samme Dag indbød Byens førende Manufakturforretning til Mannequinopvisning paa Hotellet, og der samledes to Gange 1200 Damer i den store Sal. Snart blev det almindeligt, at de store Specialforretninger sendte Sælgere med Mannequiner og demonstrerede nye Kjoler for Provinskøbmændene en Maaned efter, at Afdelingscheferne var vendt hjem med Modellerne fra Udlandet. Middelbys Damer var med paa Moderne lige saa hurtigt som Københavnerinderne.

Samtidig gjorde Teknikken sig gældende paa Klædernes Omraade med en Mangfoldiggørelse og Billiggørelse, der i høj Grad hidrog til at udlette Forskellen paa Folk. Maskinerne snurrede hurtigt, det dyre efterlignedes lynhurtigt i billige Udgaver, og saaledes kom Moderne i Mellemkrigstiden til at skilte med en hidtil ukendt Hast. Mange af Paafundene var præget af den samme Forvirring og Stilplagiering som herskede paa Møblernes Omraade, og undertiden saa søgte, at de alene af den Grund kun fik en Døgnfluetilværelse. Modehuse og Fabrikanter gramsede i Renæssance, Barok, Rokoko og Empire, prøvede endda saa smaat at faa Tournyren til at genopstaa paa Bagdelene. I 1938 vendte Italienerne tilbage til den Skomode, som de venetianske Kurtisaner havde lanceret omkring 1500, og som oprindeligt havde affødt de høje Hæle. Først udfyldtes Svangen, saa lagdes der tykke Kork- eller Trækloeser under Hæl og Saal. De syd-

europæiske Damer var henrykte over atter at faa en Mulighed for at gøre sig højere, men Moden bredte sig ogsaa til andre Lande og fik i Danmark en længere Levetid end mange andre Paafund, fordi den faldt sammen med Isvintre og en ny Krigs Brændselsrationering . . .

Trods alle Omskiftelser var to Ting bevaret og befæstet fra den funktionalistiske Periode: Spadseredragten for Damernes og Sportssnittet for Herrernes Vedkommende. Begge Køn gik til Dagligbrug med Jakker.

Allerede i 1892 havde man første Gang mødt Begrebet færdigsyet Herretøj i Middelby — med denne opsigtsvækkende Annonce: »Eneforhandlingen for By og Opland af færdige Herreklædninger anbefaler nu hjemkomne Klædninger i stort Udvalg. Hele Klædninger: 22—40 Kr., Benklæder 3½—13 Kr., Overfrakker 24—36 Kr. pr. Stk.« Grundlaget for en Konfektionsindustri var forsaavidt allerede skabt i 1856, da Symaskinen kom her til Landet, men det »færdigsyede« vandt først rigtig Indpas efter 1900 og navnlig efter den første af Aarhundredets Krige, da der konstrueredes et Utal af Specialmaskiner til Afløsning af Haandarbejdet. Senere blev Konfektionsindustrien næsten albeherskende paa Paaklædningens Omraade. Henimod 1940 var 90 % af Kvindernes Under- og Ydertøj købt færdigt, og kun et Faatal af Mænd lod deres Sko, Skjorter og Tøj sy efter Maal.

Konfektioneringen bevirkede, at selv mere konservative Naturer blev tvunget til at følge med Moden: de var henvist til at købe det Tøj, Fabrikterne lavede. Saaledes saa man sidst i 1930-erne Folk, hvis hele Livsindstilling var Maadehold, gaa rundt med

Paa Vagt imod Swingpjatter

færdigsyede Herrebenklæder i Sømandssnit og af saa overdreven en Vidde, at hvert enkelt Bukseben faktisk var nok til et Skørt. Men det var blevet almindeligt, og altsaa ærbart og godt. Saa meget større Forargelse vakte det derfor, da nogle unge ekcentriske Mennesker pludselig dukkede op med ganske snævre Benklæder. Det var en Mode, som var smuglet ind i Landet fra Amerika af et enkelt københavnsk Firma, men straks fandt en vis Udbredelse blandt den Del af Ungdommen, som higede efter noget nyt, og som gennem Film og Bøger og Grammofonplader havde faaet en særlig Interesse for amerikanske Fænomener. Mens almindelige, hæderlige, konfektionerede Mandfolk gik med vide Bukser, bar de unge nye Modeherrer dem snævre, og mens de første gik med snævre Jakker, gik de sidste med vide Jakker. Tilmed havde de to Slidser, som engelske Lorder og amerikanske Lystfiskere efter jævne Jægeres Forbillede længe havde brugt til Sport og Ridning. De bar brede Hatte, halvlangt Haar, hvide Sokker og tyksaaledede Sko. Det var i og for sig god gammel dansk Bondeskik, men i dette Tilfælde var det gamle saa glemt, at det vakte Anstød, fordi man fandt det nyt. Deres kvindelige Partnere gik i tilsvarende jævne og ret barnlige Dragter, svarende til amerikanske Collegegirls Uniformer: de samme brede Hatte, side Jakker, hvide Strømper og tykke Sko. Moden faldt i Traad med Trangen til Tvangfrihed og var paa sin Vis et Sidestykke til Moden efter den store franske Revolution. Men alle vendte sig imod disse moderne incroyables og merveilleuses, der tilmed dyrkede amerikansk Slang, Swingmusik og Dans. Næst efter Gejstlige har Humoristerne altid været de første til

at forfølge en ny Mode. En svensk Humørist skabte Betegnelsen Swingpjatter, og denne Glose blev grebet med Begejstring over hele Norden. Man kunde med Behag læse i Middelby Aviserne, at den københavnske Kultur havde mødt disse Swingpjatter med Skældsord og Overfald, og at en Swingkoncert i Odd Fellowpalæet heldigvis var blevet forstyrret af mere fornuftige Folk ved Hjælp af Stinkbomber. »Ogsaa her paa Gaden,« skrev en af Middelby Avis' meget skørtebuktede Medarbejdere, »har man kunnet møde enkelte ungdommelige Repræsentanter for den ejendommelige Paaklædningsmani; men Middelbyborgernes altid vaagne, komiske Sans sætter nok en Stopper for dens videre Udbredelse.« Det gjorde den ikke. Der kom stadig flere Swingpjatter til Byen, men dog heldigvis ikke saa mange som i større Stæder. Til Skræk og Advarsel bragte Avisen følgende Artikel fra Aarhus:

»Lau fra Aarhus Stiftstidende har været paa Besøg hos nogle Swingpjatter. Her er et lille Uddrag af, hvad han har faaet ud af det: — D'Herr. Swingpjatter havde et Gloseforraad, som var samlet i syv Sætninger, der ustandselig gik igen. Det var en Fornøjelse at høre, hvorledes disse Udtryk kunde vendes og drejes og varieres. Hver Gang der kom en ny til Samlingsstedet, hilstes han smukt og ydmygt »Hello Baby face«. Det var det ene af de syv Udtryk. — Selvfølgelig snakkede de om Jakkerne, som blev kaldt »Fætter-Jakker«. »En Jakke kan man sagtens faa,« sagde Ordføreren, »og saa kan man altid købe sig et Par Slidser og faa syet i!« »... »og dog,« svarede de andre i Kor. »Den er egentlig bedre, end den er,« føjede en til, og de andre sagde igen:

Den er egentlig bedre end den er

»... og dog!« Højtideligt og dog utvungent fortsattes denne Samtale. Ordføreren spurgte de andre, om de havde læst noget »Grog« i sidste Tid, og fik atter et Talekor som Svar. De snakkede og snakkede ... og dog'ede i en Uendelighed uden at bevæge sig udenfor de Cirkler, der engang var afstukne af de syv vedtagne Udtryk. I en Time berigede jeg mig med denne sprudlende Form for Aand. Saa gik jeg stille, knuget af det mægtige Indtryk, hilst af et højtideligt »bye-bye Babyface«. Og jeg mindedes et Udtryk,« slutter Aarhusjournalisten, »jeg engang har hørt, og som jeg vil føje til de syv allerede vedtagne. Og Udtrykket er »aandelig Mørklægning«.

Saa man bort fra mindre betydende Krusninger paa Overfladen, saa gik der en bestemt Linje gennem Mellemløstidens Udvikling. Først og fremmest tog Uniformeringen til; den strakte sig selv til Sengen ... En ung Dame har fortalt mig, hvorledes hendes Besøg hos en kendt Middelby-Familie i 1920-erne vakte stor Uro hos Husets gamle veltjente Faktotum: Da den unge Dame vendte hjem efter Morgenmaden Dagen efter sin Ankomst, blev hun trukket til Side af den rare og velvillige gamle Pige, der hemmelighedsfuldt og rødmende hviskede: »Den Pyjamas, der laa i Frøkenens Seng, ... den har jeg lagt ... tilbage til den unge Herres Værelse.« 10 Aar senere blev et Sæt Pyjamas' Tilstedeværelse i en ung Piges Seng kun undtagelsesvis udlagt som ensbetydende med, at hun havde haft Herrebesøg. Saavel unge Herrer som unge Damer sov da i den samme Uniform: Pyjamas. Ogsaa om Dagen havde de nu et fælles Klædningsstykke, kaldet Pullover.

Som Følge af Sporten var Kvindernes

Dragter blevet mere maskuline, med Skjorter, Flipper, lange Bukser og tyksaaledede, lavhælede Travesko — og Mændenes mere feminine, med løse ternede Bluser, farvede Tørklæder og Huer eller bare langt Haar uden Hat. De saakaldte Swingpjatter var et Trin paa Stigen: Drengene og Pigerne med samme Jakker, Strømper og Sko. De to Køns Paaklædning nærmede sig mere og mere hinanden.

I en Fremtidsfantasi om Aaret 2270 lod Anatole France en ung kvindelig Elektriker optræde i en Dragt, der ikke var til at skelne fra hendes mandlige Ledsagers. Og han lod hende sige: »Vi har helt andre Begreber om Køns karakterer end den barbariske Fortid. Ud fra den Kendsgerning, at der er to Køn og kun to Køn, havde man længe draget forkerte Slutninger. Man sluttede nemlig, at en Kvinde er absolut Kvinde, og en Mand absolut Mand. Saadan er Virkeligheden ikke. Der er Kvinder, som er meget kvindelige, og er der Kvinder, som kun er lidt kvindelige. Disse Forskelle, som tidligere skjultes af Dragten og Livsførelsen og var maskeret af Fordomme, træder tydeligt frem i vort Samfund.«

Denne Fremtidsfantasi syntes paa Vej til at blive Virkelighed. Unge kvindelige Elektriker-, Maler- og Snedkerlærlinge i Middelby arbejdede sammen med mandlige Kolleger i samme Dragt: Overalls. Og man saa Drengene og Pigerne og unge Mænd og Kvinder om Vinteren dyrke Sport, lege eller danse sammen i islandske Trøjer, Pullovers og Bukser, der ikke var til at skelne fra hinanden: Skidragter!

Ligesom Hønsenes Befjering havde Menneskenes Dragter siden Middelalderens fodside Kappemode været udformet som se-

Herretøjet: 3,229 kg, Dametøjet 0,741 kg

kundære Kønskarakterer med det Formaal at understrege Forskellen mellem Kønnene. Flippen var det mandlige Symbol, som den aabne Halsudskæring var Kvindernes Særkende i den fremherskende Paaklædning efter 1900. Men Ungdommen var tilsyneladende paa Vej til at gøre Klæderne kønsløse. Det skete samtidig med, at Tøjet udviklede sig i Retning af det mere praktiske. Om Vinteren tog Pigerne Skibukser paa for ikke at fryse, om Sommeren tog baade Dreng og Piger mere og mere af for at faa mest mulig Sol. Og begge Parter klædte sig i skrigende Farver for at faa Udtryk for den Livsglæde og det Humør, der kvaltes i Korsetter og stive Flipper. Den ældre Generation, der svedte i mørke Jakkesæt og sorte Kjoler, vendte sig herimod med Fortrydelse. Middelby Avis noterede i 1942 med Tilfredshed, at Kommunalærer J. Stig Hansen, Vandrelaugets Formand i egen høje Person, rykkede i Felten mod de »mere eller mindre outrerede Dragter, Vandrerne ynder at gaa rundt i, og som ogsaa har vakt uheldig Opsigt i vore Gader«: »Naar en Flok Unge klæder sig ud som Cowboys eller Indianere, skønt vi er langt fra Fastelavn,« erklærede Stig Hansen, »saa gavner det ikke Vandrebægelsens Renommé.« — Hvorfor ikke? spurgte de Unge med nogen Ret. I deres Omdømme bestod Vandreideen ganske som den katolske Fastelavnsidé i at skabe den størst mulige Afveksling fra Dagligdagens Tvang og Højtidelighed. Vandrebægelsens vældige Tilslutning Verden over beroede just paa indespærrede Byboeres Lyst til at komme ud og lege Cowboys eller Indianere.

Lægerne erklærede, at det var den ældre Generation, der klædte sig forkert, navnlig Mændene. Det var ogsaa øjensynligt, at de

fleste Herrer svedte — med eller uden Anstand — og hæmmedes urimeligt af deres Tøj om Sommeren, mens deres Fruer klædede sig langt bedre. En videnskabelig Undersøgelse af Ægteparret Middelmands Paaklædning en Julidag med henimod 30 Graders Celsius i Skyggen gav følgende Resultat: Klædernes samlede Vægt var for Mandens Vedkommende 3,229 kg, for Konens Vedkommende 0,741 kg. Temperaturen under Mandens Klæder 31, under Fruens 27 Grader. Den relative Fugtighed under Klæderne hos Manden: 70 %, hos Konen: 55 %. Manden havde langtfra draget Konsekvensen af Læren om Solen som en uundværlig D-Vitaminkilde og af Luftens Adgang til Huden som en Kilde til Kølighed og forøget Velvære. Han holdt sig til kolde Øller. Naar hans Kone kun til en vis Grad havde gjort det — hendes Døtres Tøj bestod kun af Brystbind og Shorts, — saa var det fordi hun ikke vilde udsætte sig for at blive stillet i Gabestokken. Hun vidste, at hvis hun viste sig i de unges Sommermode med bare Knæ og Ben, vilde man ubarmhertigt slaa ned paa hende — fordi hun ikke var ung. Strømpeløse Damer var et Problem i Middelby, ja endog i langt større Stæder. Fyns Stifts Tidende skrev Sommeren 1942 i Anledning af en Diskussion, som var opstaaet, da en Restauratør havde nægtet strømpeløse Adgang til sine Lokaler:

»Vi tænkte nok, at der var delte Meninger om Spørgsmaalet: strømpeløse Damer paa Restauration. Vi har faaet en Mængde Breve og Telefonopringninger i Formiddags om Emnet, men ud fra disse kan man ikke dømme, idet der er omtrent lige mange for og imod. Det første Brev vi aabnede lod kort og godt: — Selvfølgelig har Restaura-

Ingen Kærlighed uden Strømper

tøren Ret i at afvise Damerne uden Strømper. Det kom fra H. og D. Rasmussen, Vesterbro 95. Lige modsat Syn paa Sagen har Hr. Willy Nielsen, Lykkesholmsallé 9. Han skriver bl. a.: — Jeg kan ikke se, at en forarget og sandsynligvis ogsaa snobbet Ejer af en Restaurant skulde forhindre Damer i at gaa ud og more sig uden Strømper, naar de da ellers har velskabte og soignerede Ben. Forstaar Værten ikke det, risikerer han, at Gæsterne gaar over til en Restauratør, der nok kan holde Synet af et Par smukke brune Ben ud. Iøvrigt kan jeg gøre opmærksom paa, at jeg paa en Restaurant her i Byen forleden blev nægtet Adgang, fordi jeg var sammen med en Dame i en skræddersyet Habit og med lange Benklæder... Endelig skal vi nævne, at en Dame ringede og fortalte, at hun sidste Sommer under et Besøg i København havde været paa Wivex sammen med en Dame uden Strømper, og der var i Restauranten mange andre Damer ogsaa uden Strømper. Men der blev ikke sagt noget. Derfor synes hun, det er forkert, at vi er saa snobbete i Odense, at Spørgsmaalet i det hele taget kan blive aktuelt.«

Saa galt var det at gaa uden Strømper. Man kunde ikke vente sig Kærlighed, i hvert Fald ikke af en Odense-Restauratør, naar man ikke havde Strømper paa. Men hvad skulde man saa sige, naar en Dame optraadte i Badedragt i en Bys Gader? Slight har man virkelig set i Middelby. — Trykket af Abonnementstemningen maatte Middelby Avis, der altid har været regnet for en Dydens Vogter, rykke ud med en Artikel i samme Anledning. Men den forsigtige Redaktør nøjedes med diplomatisk at lade den anden af Provinsens Pennførere staa for

Skud. Under Overskriften »Snerperi — eller hvad?« bragte han følgende Artikel:

»Man vil crindre, at Kerteminde for et Par Aar siden havde en i alle Landets Blade udskregen Episode om Politiforbud mod »alt-for-let-klædt-paa-Damer« i Byens Gader, — men nu er Amandas By ikke mere det eneste Sted i Danmark, hvor man kræver lidt Velanstændighed med Hensyn til velformede Damers Paaklædning for Strøg-gadernes Vedkommende, idet Hjørring ogsaa har faaet sin egen lille private Affære i saa Henseende. »Svend Pen« havde i Hjørring Amtstidende kritiseret, at en Dame havde vist sig paa Kirkepladsen i Badedragt, og derefter modtaget følgende Protest fra »En, der ikke er snerpet«: Herr Svend Pen! Hidtil har jeg ikke anset Hjørring Amtstidende for at være snerpet, men efter at have læst Deres Notits om en Dame, der havde vist sig paa Kirkepladsen i Badedragt, har jeg maattet revidere min Opfattelse i saa Henseende. Hvorfor skulde en Kvinde ikke kunne vise sig inde i Byen i en lige saa luftig Paaklædning som paa Stranden? Vi er da heldigvis kommet bort fra den Tid, hvor Moralen krævede, at Kvinderne, selv i Sommerens mest varme Tid, skulde have en Paaklædning, der mest af alt ledte Tanken hen paa de arktiske Egne. Jeg kalder det Snerperi, naar De Hr. Journalist, farer i Blækhuset over en Kvinde i Badedragt. Lad os blive fri for det for Fremtiden.«

»Bladet,« anførte Middelby Avis med Veltilfredshed, »afleverer derefter følgende Salve, som antagelig vil komme til at vente paa Svar.« Og nu fulgte det Svøbeslag, hvormed Hjørring Amtstidende viste Indsenderen fra sig: »Jeg vilde ønske for Dem, kære

Revseren fra Hjørring

Indsender, at De havde overværet det beklagelige Optrin paa Kirkepladsen, for saa var dette Indlæg aldrig fremkommet. Og De vilde have givet mig Ret i, at det halvnøgne, midaldrende Kvindemenneske, der stillede sit velnærede Legeme til Skue foran Kirken, i allerhøjeste Grad overtraadte det, som kaldes rimelig Anstændighed. Jeg hører ikke til den Slags snæversynede Mennesker, der faar moralsk Opstød ved Synet af en luftig paaklædt ung Kvinde. Tværtimod, men der skal tages visse Anstændigheds-hensyn, naar man færdes i en By. Der er nu engang Forskel paa Forholdene ved Havet og paa Byens Stenørken, og saa en anden Ting: Naar en Kvinde først har faaet det Korpus, der er mere berettiget til Korset end Badedragt, er den Tid ovre, da hun, som det var Tilfældet her i Hjørring, kan tillade sig at vimse rundt i Gaden og lufte sit fyldige Legeme i et Minimum af Tøj.«

Revseren fra Hjørring, der blev bifaldet og citeret i en Række af andre Byer, var altsaa først og fremmest en Fjende af Alderen. De gamle og fede burde svede, helst indespærrede i et Korset, kun de unge og velskabte skulde have Del i Sundheden og Solen, i hvert Fald i den Sol, der beskin-nede Hjørrings »Stenørken«.

Trods alle Indsigelser udviklede Sommermoden i Hjørring og Middelby som andetsteds sig fortsat i Retning af Adam- og Evakostumet før Syndefaldet.

Fra Aarhundredskiftet var Badedragten stadig blevet mindre. I den funktionalistiske Tid blev det Skik i Stedet for at flænere paa Stranden virkelig at bade sig i Sol og Vand, senere fastsloges det, at Sollyset gav livsvigtige Vitaminer, som de paaklædte altsaa gik Glip af. Mens det før

havde været fint at være bleg, blev det nu fikst at være solbrændt. Nogle sørgede for at være det hele Aaret ved Hjælp af Sminke og elektrisk Fjeldsol om Vinteren. Aar efter Aar blev Badedragternes Stofmængde reduceret, tilsidst bar Mændene kun et lille Lændeklæde, Kvinderne kun et Dække om Bryst og Skød paa Badestrandene. Nogle fandt, at disse i Reglen stærkt farvede Klude paa disse bestemte Steder virkede ganske som Sløjferne og Rosetterne paa Benklæderne i Hosedjævelens Dage. Andre fandt, at det var meningsløst at bære noget som helst Dække, naar Formaalet var at faa den størst mulige Hudflade i Berøring med Luft, Sol, Lys og Vand. Og de kastede de sidste Klude.

Allerede i 1932 blev Offentlighedens Opmærksomhed henledt paa Fænomenet: En Kunstmaler i Nærheden af Fredericia tog Solbad og hyppede Kartofler samtidig i Adamskostume. Naboerne syntes ikke om Synet og henstillede til ham om at tage Tøj paa. Han nægtede det, og der blev rejst Tiltale mod ham efter Straffelovens Paragraf 185, der handlede om Krænkelser af Blufærdigheden. Ved Vestre Landsret blev Maleren idømt en betinget Straf paa 40 Dages Fængsel paa sædvanlig Fangekost. Vel udtalte Retten, at man ikke turde antage, at han havde tilsigtet noget usædeligt, men desuagtet havde han faktisk krænket den offentlige Blufærdighed. Denne Dom var egnet til at vække Opsigt. Dels fordi en saadan Affære ikke tidligere havde været indbragt for Domstolene, dels fordi Vestre Landsret syntes at ville udvide det usædeliges Strafbarhed. Naar der var Enighed mellem Dommerne om, at Manden ikke havde tilsigtet noget uterligt, var altsaa sel-



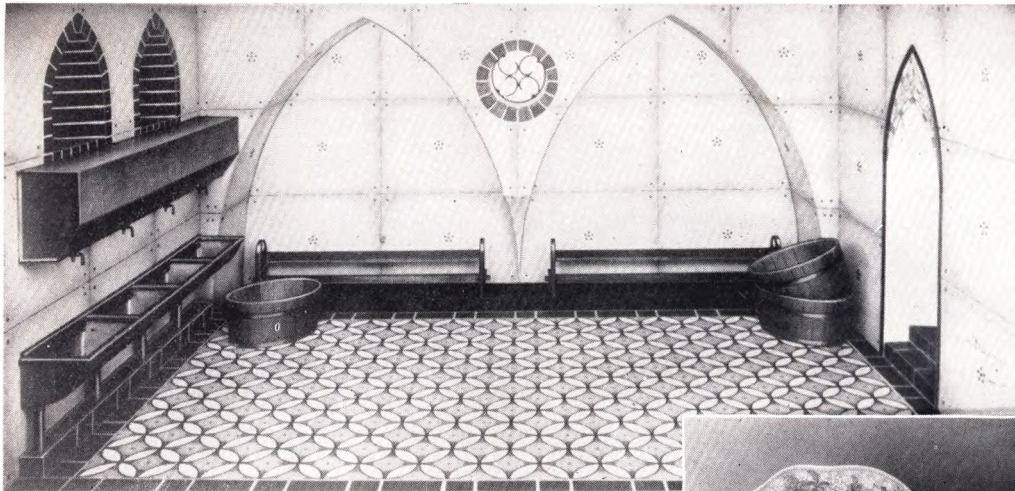
I Fremtidsfantasier fra ældre Tid har man kunnet læse om, hvorledes Mænd og Kvinder vilde gaa ens klædt omkring Aar 2000. Profetien syntes paa Vej til at gaa i Opfyldelse allerede i 1940'erne.

Moderne Fikserbillede. Unge Kvinder og Mænd danser sammen under en Skitur 1942. Hvad er hvad?

En tendios Fremstilling af en Sammenkomst hos Adamiterne, det 15. Aarhundredes Nogenkulturister. De mødtes upaaklædte for at dyrke Uskylden; men de blev mistænkte for det modsatte.

Til højre: En ung Eva, der dyrker Solbad og Nogenkultur i Nærheden af Middelby i 1940'erne.





Rekonstruktion af et middelalderligt Klosterbad.



Vandfadet er ca. 33 cm i Diameter, Vandkanden 26.2 cm høj kan rumme en Liter Vand. Stellet er fra Den gamle By og viser, hvad man nøjedes med til den daglige Vansk fra Renæssancen til ind paa 1800-Tallet.

En Tegning af Lorenz Frølich, der antyder Omfanget af Morgentoiletet paa 1800-Tallet.

Et moderne Badeværelse omkr. 1940



Adamiter og Nudister

ve det nøgne betragtet som usædeligt. Sagen blev bragt for Højesteret — med det Resultat, at den tidligere Dom blev totalt kuldkastet. Det erklæredes, at det fandtes betænkeligt at se nogen uterlig Adfærd i Malerens Optræden. Helt skadesløs slap han dog ikke, idet hans Adfærd maatte anses for at være i Strid med den lokale Politivedtægt, hvori det bl. a. hed, at ingen maatte bade eller svømme paa Steder, som var i umiddelbar Nærhed af offentlig Gade, Vej, Plads eller Spadseregang. For Overtrædelsen af denne Bestemmelse fik Kunstmaleren en Bøde paa 100 Kroner.

Rundt om i Verden var der paa dette Tidspunkt opstaaet en Bevægelse, der gik ud paa en Fordømmelse af de vante Klædeskikke. Dens Tilhængere var ikke de første i Verdenshistorien, der havde haft den Idé at genindføre Paaklædningen fra før Syndefaldet. Allerede i det 2. og 3. Aarhundrede dannedes en gnostisk Sekt i Nordafrika, kaldet Adamiterne, som vilde genoprette den oprindelige Uskyldighedstilstand og derfor aflagde Klæderne. Paa 1400-Tallet opstod en lignende Bevægelse i Bøhmen, endnu senere optraadte Adamiter i Holland. Ogsaa de saa Roden til al Synd i Klæderne og den syndefri Uskyld i det nøgne Legeme. De mødtes upaaklædte i deres Forsamlingslokale, som de kaldte Paradis, for at dyrke Uskylden. Men de blev mistænkt for det modsatte . . . Den adamistiske Bevægelse, som dukkede op efter Krigen 1914—18, adskilte sig fra de foregaaende ved ikke at have noget religiøst Præg, man kaldte det Nudisme eller Nøgenkultur. Men Formaalet var det samme. Man erklærede, at Synden sad lige saa meget i Klæderne som i Kroppen, og mente, at al seksuel Daarlig-

dom vilde forsvinde sammen med den Nyfigenhed, som det paaklædte Legeme fremkaldte. Børnene skulde vænnes til at se hinanden og de voksne uden de lumske Klæder, der snart brugtes til at tilhulle Kroppens Mangler, snart til at fremhæve dens Fortrin.

Nudistbevægelsen mødte Modstand i flere Lande, f. Eks. i Tyskland, efter at have floreret en Tid. Men her udstedtes en helt ny Badeforordning i 1942, hvorefter det var tilladt enkelte Personer eller Grupper af Personer af samme eller modsat Køn at bade nøgne paa offentlige tilgængelige Steder, naar de ikke vidste sig iagttaget af uvedkommende. Enhver Optræden, som kunde krænke Folkets sunde og naturlige Anstændighedsfølelse, var forbudt. Dog hed det, foreligger der ikke nogen Krænkelse af Blufærdigheden, hvis den, der klager, er af en aabenbar livsfremmed og kværulantisk Indstilling.

Til Danmark kom Bevægelsen ubemærket og gav ikke Anledning til Foreningsdannelser i større Omfang. Men adskillige Familier og Kredse af unge Mennesker begyndte, selv i Omegnen af Middelby, hist og her at gaa i Vandet og tage Solbad i Fællesskab uden at bruge Badedragter. Det skete paa afsides Steder og gav kun Anledning til Drøftelser i Byen Mand og Mand imellem, ikke til nogen Indskriden fra Offentlighedens Side. Nogle fandt denne Kasten Vrag paa Klæderne direkte bespottelig og oprørende; de mente det afklædte virkede »æggende«. Flere erklærede, at selvom de just ikke betragtede det nøgne i sig selv som syndefuldt, saa ansaa de det dog for uskønt, navnlig i Betragtning af den Tilstand, hvori de fleste Legemer befandt sig. Her overfor

Haarfager og Rødskæg

hævdede Bevægelsens Tilhængere, at Krop-pene netop vansiredes ved at være spærret inde i Sko og Klæder hele Aaret, og at udelukke de uskønne Kroppe fra Soldyrkelsen vilde være det samme som at hindre syge i at søge Helbredelse. Enkelte betragtede hele Udviklingen med en Bekymring, der var langt dybere end almindelig Forargelse. De

forudsaa tværtimod, at Nøgenkulturerne kunde faa Ret: Naar alle begyndte at gaa nøgne, vilde der ikke mere være noget æggende, Kønndriften kunde drukne i lutter Sport og Uskyld og hele Menneskeslægten uddø. De mente med andre Ord, at Menneskene burde tage noget mere Tøj paa — for at understrege deres Køn.

Legemspleje og Krigsmaling

Paa Middelby Musæum findes en Samling Rageknive af Bronze, Øreskeer, Tatornaale, Sminkesten, Niptænger til at trække Kropshaar ud med og nogle lancetformede Instrumenter, som Musæumslederen mener, kun kan have været anvendt til Manicure. Dette luksuøse Toiletgarniture er fundet i en Mandsgrav, det har tilhørt en Herre, der har levet her paa Egnen i Bronzealderen. Fra senere Tider foreligger Beretninger, der ligeledes tyder paa, at vore Forfædre har været overordentlig velplejede. Det lyse velfriserede Haar var fribaarne Mænds og Kvinders Standsmærke, kun Trællene var kortklippede og ufri Kvinder korthaarede. Mændene svor ved deres Skæg, Kvinderne ved deres Haar. Haarfager og Rødskæg var Hædersnavne. I Jomsvikingerne Saga berettes om den unge Kriger, at hans sidste Bøn er den, at hans lange lyse Haar maa blive skaanet for Blodpletter, naar hans Hovede skal kappes af. Man hører om Helte, der flettede Guldtraade i deres tvedelte kunstigt krøllede Skæg, om Vikinger, der var sminket sorte omkring Øjnene for at fremhæve den fyrige Glød og

gøre saa meget større Indtryk paa Fjenderne og deres Kvinder. De gamle Kæmper maatte binde Skæggene op for ikke at træde i dem, naar de skulde i Kamp. Vikingerne havde ofte saa langt Haar, at det kunde stikkes under Bæltet bag paa Ryggen. Deres Fruer havde lyse Fletninger til Jorden eller en gyldenblond Haarpragt, som de helt kunde hylle sig i. Dette lyse Haar var Genstand for de mørke Sydboeres sorteste Misundelse. De sorthaarede Romerinder lod sig skaffe lyse Parykker af de germanske Kvinders Haar, ikke blot fordi det var det længste og smukkeste, ogsaa fordi det var det mest holdbare. Haar fra øldrikkende Landes Befolkning var efter Kenderes Mening overhovedet det bedste... Alt tyder paa den højeste Grad af Velplejethed.

Men i Middelalderen forfaldt Sansen for Renlighed fuldstændig. Man sov under et Bjerg af Dyner, flere i samme Seng, der i bedste Fald var forsynet med Læderlagener, man gik med Læderhoser, der ikke kunde vaskes og kun blev fornyet, naar de var slidt op. Den gamle Gunstbevisning, som Kvinderne fra de ældste Tider havde vist

unge Mænd ved at lade dem lægge Hovedet i deres Skød og løske dem, var ikke længere Luksus, men tjente ogsaa det Formaal at fjerne Utøjet fra det filtrede Haar. Da den hellige Birgitta ret skulde give en Forestilling om Kristus' overmenneskelige Udseende, erklærede hun, at »hans Legeme var saa rent, at der aldrig kom Lus eller Mad-diker paa det, og der fandtes ikke Urenlighed eller Tjavsner i hans Haar.«

Ganske vist badede man, Mænd og Kvinder sammen, ved højtidelige Lejligheder i Badstuerne. Man brugte ikke Sæbe, men Riskoste til at drive Sveden ud og lod sig kopsætte og suge af Iglar for at blive befriet for det onde Blod. Badstuerne var en fremragende folkehigiejnisk Foranstaltning. Men det gik i mere end en Henseende heft til, og hvad der opnaaedes i Retning af Higiejne, satte man tildels overstyr ved det Drikkeri, Heden og det muntre Samvær gav Anledning til, og den Sygdomsspredning, som den ikke altid lige ærbare Fællesbadning medførte. Det sidste nødvendiggjorde omsider Badstuerne Lukning.

Det var et Skridt fremad, da det blev almindeligt at bruge Linned og Lagener og strikkede Hoser eller Sokker, — men samtidig tog Menneskeheden et Skridt tilbage. Man ansaa det nu for passende at skifte og vaske Linned, men til Gengæld ganske overflodigt at vaske Kroppen. En Levemand fra denne Tid slog sig farisæisk for Brystet og erklærede, at han heldigvis vidste, hvad Renlighed var: Han gik ikke som andre halvandet Aar med det samme Par Skindhoser, nej ved Hjælp af to Par Sokker kunde han skifte hveranden Maaned og saaledes ganske undvære Bad.

Til den nye Linnedluksus kom paa 1500-

Tallet for rige Folks Vedkommende en Næsedug eller Næseklud. Bredals Anstandsbog angav Brugen af det nye Tilbehør til Dragten med følgende Anvisning: »Naar du Næsen rense eller tørre vil saa hav en synderlig Næsedug dertil...« Men Forfatteren forudsaa, at alle ikke kunde komme i Besiddelse af en saadan Dug, og tilføjede derfor: »Eller at kaste det paa Jord vær straks rede, det skal du med Foden borttræde.« Det var Skik at snyde Næsen i Fingrene med et voldsomt Skrald eller ledsaget af spøgefulde dyriske Lyde og bagefter tørre Lugteorganet med Tørklædet. Nysen, som ved sin Ufrivillighed toges som et Tegn paa Indgreb fra højere Magter, betragtedes med større Veneration, og det hørte til god Tone, at tilstedeværende udtrykte deres Deltagelse med et: »Gud signe« eller »Prosit« — gid det maa gavne. I Begyndelsen pralede man med Nyerhvervelsen ved at bære Næsedugen mest mulig synligt, i Haanden eller Bæltet, men da den havde mistet Nyhedens Interesse forsvandt den i Lommen — og fik Navn deraf. En Reminiscens af Lommelærklædets galante Brug bevaredes dog i den velklædte Herres Pyntelommelærklæde i venstre Brystlomme. Med sit kræsne Farvevalg og florfine Stof var det skikket til alt andet end en saa plump Funktion som at snyde Næsen. Det 20. Aarhundredes Kommis paa Algade i Middelby tilsigtede med sit Pyntelommelærklæde det samme Indtryk af forfinet Levemaade som Renæssancens Hofmand, der bar sin Næsedug aabenlyst til Skue.

For Haarets og Legemets Pleje har man en Maalestok i de bitte smaa Kamme, Vandfæde og Kander, som er opbevaret fra Tiden. Det tallerkenstore Vandfad blev Badekar-

En vildledende Hoste

rets Afløser i Linnedets Tid. Haaret bar man langt, Kvinderne dækkede deres under Huer, Mændene lod det hænge frit ned over Nakken. Om den daglige Frisering gav den fornemme Adelsmand Henrik Rantzau sine Børn det Raad, hver Morgen at rede Haaret ikke for voldsomt med en Elfenbenskam — »fire Strøg fra Panden til Nakken«. Om Hændernes Tilstand hos europæiske Berømtheder er bevaret et skriftligt Vidnesbyrd fra Dronning Margrethe af Navarra, der i sine Kærlighedsdigte lader en ædel Jomfru sige til sin Tilbeder: »Se disse mine dejlige Hænder, skønt de ikke har været vaskede i 8 Dage, overstraaler de dog langt Eders.« Om Mundhygiejnen kan man danne sig et Skøn af følgende Raad i Christen Pedersens Nøttige Lægebog for Fattige og Rige fra 1533: »Er Tanden hul, og stopper man Ravnemøg i hannem, da bryder Tandens sønder og borttager Vercken.« Den store europæiske Læremster, Erasmus af Rotterdam, lærte i sit Værk »Om Høffviskhed i Børneseder«, at man burde tage Tændernes Renlighed iagt: »Men at gøre dem huide med Pulver, hører Piger til, og at gnide Tænderne med Salt eller Aluun, der er skadeligt for Tandgeerden... Dersom noget sidder (henger) fast i Tænderne, da skal mand tage det ud, icke med Kniff, icke heller med Neglene effter Hunde oc Katte art, oc icke med Haandklædet, men enten med Tandstangernes Od oc Spitze, eller med een Pen, eller med smaa Been, som er udtagne aff Haners eller Hønens Toppelaar. At toe oc skylle Munden ud om Morgenen tidlig med reent Vand, det er baade smuck oc sundt.«

I samme Værk udstedte Forfatteren under Omtalen af dannet Optræden i Sel-

skabslivet den Regel, at »Man skal aldrig tilbageholde en Vind. Er man i Selskab med andre, skal man blot ledsage den med en vildledende Hoste.« En saadan selskabelig Foreteelse forhøjede kun Munterheden og kunde næppe gøre Luften i Stuerne synderligt værre, end den var i Forvejen. Erasmus Rotterdams Lærebog i nette Manerer blev dog inden længe forældet, og den selskabelige Belevenheds Krav lod sig ikke længer nøje med blot at maskere en Vind med Rømmen og Hosten; mod Aarhundredets Slutning kostede det i Næstved Kompagnihus en Tønde tysk Øl om »man teede sig ubekvemmeligen med sin Røv.« I Byen har frisk Luft sikkert været et næsten ukendt Begreb; man kunde i hvert Fald ikke vente at faa den ind gennem Vinduerne ved at aabne dem til Gaden, hvor Rendestenen og de udkastede Aadsler stank, eller til Urtehaven og Gaarden, hvor Latrinkulerne boblede. Men man gjorde sit bedste for at dække de ubehagelige Dufte med behageligere. Man stænkede med Blomstervande og brændte vellugtende Urter paa Ildstedet, den rige Oluf Bager endda Kanelbark. Og det blev Skik blandt Damer at bære en liden ægformet Beholder med forfriskende Hovedvand, saa man altid kunde føre en afledende Lugtbølge til Næsen, naar andre blev for paagaende. Disse Hovedvandsæg blev Tidens mest yndede Nipsting og Kærlighedsgaver. Skønhedspletter og Sæber anvendtes efter samme System — til at dække over manglende Renlighed. Enkelte fornemme Damer fremstillede selv Sæbecremer, icke for at benytte deres skummende og opløsende Egenskaber, men for at kunne dække Hænder, Hals og Arme med en smuk hvid Farve. Den spanske Mode, der kom til

Badning er hedensk

at præge Præstedragten gennem Aarhundreder, modvirkede yderligere Adgangen af Luft og Lys til Legemet, antagelig var det ogsaa Formaalet: i Spanien var Badning forbudt som hedensk. Da den brede Pibekrave kun tillod kort Haar bagtil, lod man det til Gengæld vokse saa meget mere ovenpaa Hovedet og ved Ørerne. Mændene satte det op i en Top og flettede og bukledede det paa Siderne i Lokker, der kaldtes Moustaches eller Marelokker. Chr. IV bar Moden med Pisk tilvenstre, en Perle i Øret, Overskæg og Fip længe efter at andre havde aflagt den. Damerne satte ligeledes Haaret højt, pudrede det brunt og lod en lille koket Kopi af Mændenes Hovedbeklædning svæve øverst oppe.

Under den barokke Mode udvikledes baade Herrers og Damers Frisurer stadig i Omfang, tilsidst slog det naturlige Haar ikke til og maatte suppleres med kunstigt. Af-ragningen af Haaret under Parykkerne var uden Tvivl et hygiejnisk Fremskridt, men ogsaa det eneste i Paryktiden. Alverdens Forbillede, Solkongen i Versailles, vaskede sig aldrig. Hans Morgentoulette bestod af nogle Stænk Eau de Cologne paa Hænder og Ansigt. Hofdamerne tog Klystør i deres Boudoir og fandt det pikant, hvis en Kavalier tilfældigt fik det at se. Badeværelset i Versailles blev som overflødigt indrettet til andre Formaal; og da Madame Pompadour senere en skønne Dag opdagede Slottets eneste Badekar, blev det opstillet som Springvand i Haven. Chr. IV's flisebeklædte Badeværelse paa Rosenborg, hvor der var indlagt rindende Vand, blev ombygget til et Spejlkabinet. Saadan var det i Versailles og ved Hoffet i København, hvorledes da i Middelfby? Til at lindre den ulidelige Kløe

under de højt opsatte Hovedtøjer, indførtes Kløpinde paa lange Skafter. Det var Tidens Bidrag til Legemsplejen.

Tobakken og Snusen gav et kærkomment Middel til at døve Lugtesansen, men det medførte en forøget Trang til Spytning. — Og i et Land som Danmark kendte man ikke til Spyttebakker. I Bogen om velanstændige Sæder fra 1755 kunde man dog læse, at et saadant Apparat var indført andetsteds:

»Om man skulde nødsages at spytte, maa man først vide, at man ikke maa falde nogen besværlig ved megen Harken og Spytten, dernæst, at det er mange imod, om man spytter paa Gulvet, besynderligen i en reen og udpyntet Stue; eller hvor Gulvet er toet og blank; altsaa bør man uformerkt, som mueligt er, tage derimod med Tørklædet. Hos vore Ligemænd, eller paa gemene Steder, agtes det vel ikke saa nøye, dog bør man, i slige Tilfælde, vende Munden fra Folk, og strax skiule det udkastede med Foden. I Anledning heraf, kand ogsaa dette erindres, at i Holland holdes Spytten, endogsaa i Kiøkkener og Forstuer, for en Ureenlighed, og Fruentimmeret i Særdeleshed bliver meget fortørnet, naar en Fremmed, efter sin Fæderne-Lands Skik, gjør det; thi Hollænderne beflitte sig meget meere, end alle andre Folk, paa Reenlighed, (eller Sindlighed, som de kalde det,) i deres Huuse; dog paa det, at man ikke skal nødes til, at beholde saadanne Sager, som Naturen vil kaste fra sig, pleye de, i den Henseende, at sætte en Krukke, eller Komme, med Vand udi, eller et Bækken fuld af Sand i Stuen, hvori det er enhver tilladt at spytte.«

Man var rigtig godt tilfreds med Forholdene, som de var i Danmark, undtagen paa

En Rad urene Pillere

et Felt. Den Viborg Samler fremstillede i 1770-erne Danekvinden som »velsignet med Fortrin i Frugtbarhed, smuk, net, reenførdig, indtet er skiden hos dem uden blot, som sært er, deres egen Mund, deres Tænder... En Rad urene Pillere, der staae opreist i denne Naturens skønne Hulning og vanziire heele Bygningen.«

Med Revolutionen forsvandt Pudderet og Parykkerne, og det 19. Aarhundrede indviedes med flagrende Lokker efter antikke Mønstre. Kejserdømmets Folk begyndte at bade, man klagede endda over, at Napoleon badede for meget. Rejsende, der kom til Paris omkring 1800, forbavsedes over, at Sæbe var ved at blive en almindelig Brugsartikel. Den for et Aartusind siden hændende Sæbeindustri i Marseille genoplivedes. Sæbe blev en Eksportartikel, og med den eksporteredes Sansen for rene Hænder. I 1786 havde London-Firmaet W. Addis iværksat en Fabrikation af smaa Børster, som man kunde bruge til at rense Tænder med; og ogsaa denne Skik trængte efterhaanden igennem. »Gode Moder! Jeg har faaet det lille Brev Tandpulver og Tandbørste og jeg takker dig meget for det,« skrev Johan Ludvig Heiberg til sin Moder, Fru Gyllembourg i 1803. — Det er, mig bekendt, den første Tilkendegivelse af Tandbørstens Tilstedeværelse i Danmark. Familien Heiberg kunde ogsaa tjene til Forbillede i andre Henseender: Fru Heiberg bar smaa favorites, populært kaldet Spytkrøller, ved Øerne, og denne Mode efterlignede Herrerne som Supplement til den vindblæste saakaldte Titusfrisur i Form af smaa Kindskaag: Favoritter.

Der gik Rygter om, at Dandy-Idealet Brummell ikke blot gennemførte den pinlig-

ste Renlighed med Hensyn til sine Klæder, men ogsaa med sin Person. Og det blev ligefrem moderne at være velvasket, — dog kun lidt efter lidt. Der var endnu Folk rundt om i Landet, der kun havde rene Fingre, naar de klemte Citronen til deres Punsch. H. C. Andersen fortæller i sine Erindringer fra Skoletiden i Slagelse: »Rektor Meisling var fuld af Duun og vaskede næsten aldrig Hænderne; om Aftenen Kl. 8 gik han til Seng, lavede sig da en stærk Punsch, satte den overskaarne Citron mellem Tænderne for bedre at udpresse den og fik da altid rene, hvide Fingerspidser« ... Midt paa 1800-Tallet anlagdes Sæbesyderier i flere Købstæder, og Kendskabet til den mærkelige Pasta bredtes selv til Rektorer og gemene Folk. Men da Madam C. J. Agerbæk, der var gift med Grundlæggeren af Aggerbecks Sæbefabrikker, i 50-erne falbød sin Mands Produkter paa Torvet i Horsens, hændte det dog mangen Gang, at interesserede Kunder spurgte, om det, hun dér solgte, kunde spises!

Efter Empiretidens Forenkling gik man over til mere omfattende Frisurer. Damerne anlagde lange Proptrækkerkrøller og flettede Nakkeknuder, Herrerne romantisk Polkahaar. Hertil hørte en lille koket Knebelbart. I 60-erne rykkede de engelske Whiskers, populært kaldet Fejekoste, frem og opnaede uhyre Dimensioner, som i Forbindelse med mægtige Knebelbarter gjorde et frygtindgydende Indtryk. Det betragtedes nu som et Tegn paa Mandighed at være skægget. »At kysse en Karl uden Skraa og Skæg er som at kysse en leret Væg«, hed det, og man sagde, at de unge Piger trykkede Haarbørsten mod deres Jomfrulæber for at prøve, hvordan et Kys mon smagte. Til den elegante Kavallers Udstyr hørte Lommespejl,

Herrerne smukkeserer sig

Lommekam og et Lommetørklæde, hvilket altsammen brugtes til at bringe den omfangsrige Haar- og Skægpryd i de rette Folder — med samme Frimodighed som den, hvormed Damerne fra 1920'erne gjorde Toilette offentligt. A. von Winterfeld har skildret den haarrige Digter, Henrik Ibsens Entre ved en Sammenkomst, der afholdtes til hans Ære:

»Ærede Mester,« begynder Taleren. Men Henrik Ibsen afbryder med en Haandbevægelse og siger ganske roligt, men med glasklar Stemme: »Et Øjeblik, om jeg maa bede.« Med disse Ord drager han et stort blaåt Lommetørklæde frem fra Baglommen af sin Frakke og gnider sit Ansigt med det, indtil det skinner over det hele. Saa stikker han Lommetørklædet paa Plads igen, dykker ned i sin Vestelomme og fremdrager en umaadelig Kam, holder sin høje Hat op foran Øjnene og stirrer alvorligt og indtrængende paa sit eget Billede, der afspejles i det lille Spejl, som er fæstnet paa Idersiden af Hatten. Derpaa skrider han til en grundig Gennemkæmning af sit Haar og sine Whiskers, indtil de staar som Flamme ud fra hans Hovede paa den Maade, som er kendt af alle Fotografier af ham. Vi stirrer lamslaede og forvirrede paa alt dette, men da Ibsen er færdig, stiller han sig an og siger uden mindste Tegn paa Forvirring: »Tak, nu er jeg klar.«

Officielt forkastede Tiden derimod aldeles Sminkning. Det hed i en Vejledning for den korrekte Optræden i Hjemmet og i Selskabet: »Stødende er manges Higen og Stræben efter at forskjønne deres Ansigt og Hænder, at erholde en fiin Teint, en deilig Hud. Den Mandsperson, ung eller gammel, der søger at gjøre sig yndig ved Sminke og

Skønhedsvand, ved at sværte sine Øienbryne og at farve sit Skjæg blaåt, ved at gaae med Lukteflasker i Lommen, saa at han allerede langt fra dufter som en Parfumeur-Bod, nedværdiger sig! — Unge Damer kan man ikke nok som advare mod Brugen af Sminke, der efterlader et guulagtig Bleghed i Ansigtet, ligesom overkalker dette, og paa samme udslætter den jomfruelige Blufærdigheds skjønne Blomster.«

I 1870-erne taarnede Damerne deres Nakkehaar tilvejs over Issen og redte Forhaaret helt ned til Brynene, og det litterære Gennembruds unge Mænd efterlignede det kvindelige Pandehaar. Klunketiden opviste fantasifulde Skægformer, der i mange Tilfælde skyldtes en ihærdig Anvendelse af Skægbind om Natten og kyndig Frisørpleje om Dagen. Til de særlig i merkantile Kredse yndede saakaldte Koteletter hørte flotte Skilninger, i Reglen fra Pandens Midte, hvilket nødvendiggjorde en udstrakt Brug af Macassarolie, der atter nødvendiggjorde Anbringelsen af Antimacassars paa Pylsstolene. Mange havde nu fikst formede Spyttebakker i Stuerne, nogle formede som Skildpadder, hvis Rygskjold hævdede sig skælmsk, naar man traadte paa Dyrets Hoved, saa man kunde spytte i det indre og lukke til igen. Vandfadene var blevet større, men nogen overdreven Brug af Vand og Vask var stadig ikke almindelig i dannede Kredse. Da en Gentleman aldrig havde travlt, men lod andre om at arbejde, repræsenterede det at svede den højeste Grad af det upassende. I Sammenhæng hermed behøvede man naturligvis heller ikke at vaske sig ret ofte. Kun simple Folk maatte vaske sig. De fine bestilte jo aldrig noget, og kunde derfor teoretisk set aldrig blive snavsede. Naar Kej-

Esbouquet-Parfume og Migrænestift

ser Wilhelm I. en sjælden Gang vilde have sig et Bad, laante han et Badekar paa Hotel de Rome; — paa Slottet i Berlin fandtes denne Form for Luksus lige saa lidt som i almindelige Hjem i Middelby. Man stænkede sig saa meget mere med duftende Vand og Esbouquet-Parfume. Lys og Sol ansaa man for lige saa uheldig for Huden som for Plysmøblerne. Gustav Wied sagde, at Klunkedamerne havde Marcipanarme; denne Farve var just den attraaede Teint, og nogle søgte at fremkalde en endnu interessantere Blegthed ved at drikke Eddike. Livet i de indelukkede Stuer og snærende Dragter med indtil $\frac{1}{4}$ kg Haarnaale ovenpaa Hovedet medførte, at en næsten normal Lidelse for Damer i bedre Kredse var Migræne. Til Lindring smurte de sig i Panden med Vinaigrette de toilette eller gned sig med en Migrænestift, hvis Mentolindhold fremkaldte en kølende Fordampning.

Forsaavidt passede de kunstige Porcelænstænders Smil godt til hele den kunstlede Atmosfære, og det blev da ogsaa mere og mere fremherskende i denne Periode. Nogle foretrak det faktisk, ligesom de foretrak Makartbuketten frem for levende Blomster.

Til almindelig Legemsrøgt regnedes paa 1800-Tallet foruden Barbering, Haar- og Skægklipping ogsaa Aareladning, Paasætning af Iglers, Tandudtrækning og Tildeling af Lavemente'. Alle Dele besørgegedes indtil 1861 af Bartskeereren eller Barberen; men da indførtes den Begrænsning, at Barberæringen fremtidig kun gav Ret til: at besørge Barbering, klippe, frisere, skære Ligtorne, sætte Iglers, anvende Klysterer, paalægge Plastre og varme og kolde Omslag. Gamle Middelbyborgere, jeg har talt med i 1943, huskede med Morskab Barber Frandsens

Bod med de tre smaa blanke Bækkener udenfor. Her blev man i 90-erne barberet for 10 Øre, klippet for 35 og i samme Køb friseret med den olierede fælles Rulleborste. For 1 Kr. kunde man desuden blive kopsat eller faa en Tandbyld suget ud. Paa en Hylde gemtes, dækket af Gaze, de mystiske Glas med fastende Iglers. Naar en Patient mødte med en Tandbyld, fiskede Frandsen en Igle op med Fingrene og satte den paa det betændte Sted. Den lille sorte Orm traadte straks i Virksomhed, sugede til og var efter et Kvarters Forløb fyldt som en Ballon. Saa tog Frandsen den igen i Halen, klemte den ud og satte den tilbage i Menageriet. Flere af de gamle Borgere forsikrede mig, at de stadig ansaa Blodigler for det eneste virksomme Middel mod blaa Øjne. Og til min Overraskelse fandt jeg i 1943 stadig Apoteket i Middelby leveringsdygtig med Hensyn til Iglers. En Tjener havde endda nylig købt et Eksemplar til Udslettelse af Følgerne af et Slagsmaal.

Flere Aar efter Aarhundredskiftet kom der stadig Landboere til Frandsen for at blive kopsat. Han lod dem knappe Bukserne ned, greb sin Sneppert, satte den paa Lænden af Ofret og trykkede paa en Fjeder, hvorved fire smaa Knive sprang frem og huggede Hul paa Huden. Derpaa brændte han en lille Glaskop ud med Sprit og anbragte den over Stedet. Undertrykket fik Blodet til at sive ud. I Reglen fik Patienten fire Kopper anbragt over Lænderne og sad saa og ventede, til Kopperne var fyldt, mens Frandsen barberede en anden Kunde. Naar Processen var endt, plejede de kopsatte at udtrykke deres Tilfredshed med et: »Aa, hvor det lettede.« Naar et Menneske brækkede et Ben i Nærheden, anlagde

De kunstige Tænder

Frandsen altid den første foreløbige Forbinding, og efter Lukketid saa man ham ilksomt paa Vej ud i Staden med en mægtig Klystersprøjte for at give Lavement. Det er intet Under, at Folk, som var lidet bevandret i Fremmedord, betragtede det som et Udslag af Selvopgivelse, da en ung Læge, der slog sig ned i Nabolaget, skrev paa sit Skilt »Konsult. fra 10—4«. Det blev faktisk kun til Sult, saa længe Frandsen levede og virkede, hvilket varede lige til 1912.

Den Opfindelse, der mere end noget andet kom til at sætte den tekniske Tidsalders Stempel paa det menneskelige Ydre, stammede fra Frankrig. I 1737 henvendte en ældre højtstaaende Dame sig til Kirurgen Fauchard i Paris, der havde specialiseret sig paa Mundhulens Omraade, og spurgte, om han ikke kunde finde paa noget til at skjule hendes tandløse Overmund med. Andre Tanddoktorer, deriblandt Hoftandlægen, som hun før havde været hos, havde erklæret, at naar hele Kæben var tandløs, kunde man lige saa lidt fæstne noget paa den, som man kunde bygge et Hus i Luften. Men Fauchard fandt paa Raad. Han lavede en Tandrad af Elfenben og fæstnede den over Gummen ved Hjælp af Bøjler. Senere fremstillede han ogsaa Proteser med kunstig Gane. Da Porcelænsindustrien havde naaet en vis Udvikling i 1776, fandt Apotekeren Duchateau paa at anvende det nye Materiale til Kunsttænder. I 1855 tog Amerikaneren Charles Goodyear Patent paa en vulkaniseret Kautschuk, og det moderne kunstige Tandstæt var en Kendsgerning. I 1870 blev Boremaskinen opfundet af Amerikaneren Morrison, og der kom Fart i Tandlægevæsenet Verden over. I Middelby varede det dog længe, før nogen

lod deres Tænder plombere. Man holdt sig til de forskellige Midler, der solgtes hos Apotekere og Materialister til at fylde og dække de sorte Huller i Tænderne med, og Byens Tandlæge raadede altid Patienterne til hurtigst muligt at faa Munden ryddet og de naturlige Tænder erstattet med kunstige. I Klunketiden var det ligefrem mondant at have forlorne Tænder, og denne Opfattelse holdt sig i visse Lag — langt ind paa 1900-Tallet.

*

Damerne skred ind i det 20. Aarhundrede med Frisurer i europæisk Hofstil: Forhaaret hvælvedes frem og op over en kunstig Udstopning, kaldet en Valk, og laa som en Pude over Panden. Herrerne overskred Sektærskelen med Skilninger i højre Side, glatragede Kinder og Hage men svungne Overskæg, — der dog stadig aftog i Omfang, saa der efter nogle Aars Forløb kun var nogle smaa Tandbørster og til sidst slet ingenting tilbage. Man fik Barbermaskiner og mange begyndte at barbere sig selv. Ikke desto mindre fik Byen flere og mere hygiejnisk indrettede Barber- og Frisørsaloner. Men til samtlige Damers Raadighed stod indtil 1912 kun en eneste Damefrisørinde, derefter to. Der blev da ogsaa kun lagt Beslag paa deres Assistance af de mere Velstaaende og kun ved sjældne og festlige Lejligheder. Byen fik en offentlig Badeanstalt (der dog langtfra blev benyttet i det Omfang, som man havde ventet). Hjemmene indførte Brusebade og senere stadig bedre udstyrede Badeværelser. Brugen af Parfumer gik stærkt tilbage i de førende Hjem, men bredte sig til Gengæld i andre Kredse. Parfumeindustrien var gaaet over til at bruge syntetiske Stoffer. Der kunde og blev nu

Kortklippede Ansøgersker frabedes

fremstillet et Utal af forskellige Lugte, men det var alle Fantasidufte. Brugte nogen Puder og Læbestift, skete det i hvert Fald i det skjulte. En sminket Dame var i det almindelige Omdømme simpelthen — »ingen Dame«. Omkring 1922 oplevede jeg ved et Middagsselskab i Middelby i Opbruddets Time, at en af Damerne havde glemt en Læbestift. Værtinden fandt den paa en Konsol i Gangen, løftede den i Vejret og spurgte efter Ejerinden. Ingen meldte sig. Ingen vilde kendes ved den ...

Det virkede derfor rystende, da nogle af Byens unge Døtre kort efter vendte hjem fra Udlandet med Haaret klippet kort og Ansigterne malede som Masker. I Begyndelsen vendte selv de jævndrende unge Mænd sig fra dem. »I ligner Demimonder,« erklærede de. Men det varede ikke længe, før de fandt de mindre fremskredne Veninder for blege og for gammeldags med deres umalede Ansigter og uklippede Haar. Og de mindre fremskredne søgte at komme paa Højde med Situationen ved at male og klippe sig ligesom de mere fremskredne. Hjemmene genlød af voldsomme Scener. Fædre og Mødre var dybt forargede over Ungdommens moralske Forfald. Men det var i de Aar, da de unge gjorde deres Forældre ansvarlige for Verdenskrigen og for den daarlige Ledelse af Verden, der havde ført til dette Resultat, og Forældrenes Magt over Børnene var glippet. Snart var alle unge Piger kortklippede og malede og flere ældre fulgte efter for ikke at sakke bagud i Konkurrencen. Byen korsede sig. Kyndige Folk indenfor Barber- og Frisørfaget udtalte den Profeti, at de garconneklippede Damer vilde blive skaldede i 40-Aars Alderen ligesom Mændene. Byens to Damefrisørinder tryglede deres Medsøstre

om at beholde Haaret, — idet de forudsaa, at deres Fag vilde gaa til Grunde, naar Kvinderne fik kort Haar og kun behøvede at blive klippet den ene Gang om Maanedn ligesom Mænd. Amtssygehuset frabad sig Ansøgere med kortklippet Haar til Stillinger som Elever eller Gangpiger. Byens Præst lod sig forlyde med, at han ikke agtede at tage Damer til Alters, hvis de mødte korthaarede og sminkede. Ikke desto mindre faldt den ene Fletning efter den anden. Og de kortklippede rystede lettet paa Hovederne, befriet for Byrden og for de hundrede Haarnaale. Den ene nye kosmetiske Artikel efter den anden bragtes paa Markedet. I 1924 iværksatte Schous Fabrikker den første danske Produktion af Læbestifter, andre Fabrikker fulgte efter; der blev bragt et Utal af Pudernuancer, af rødt til Kinderne og sort til Øjenbryn og Vipper i Handelen, sluttelig endog Neglelak. En Tysker ved Navn Nestle opfandt et Spiralviklingsapparat, en anden ved Navn Meyer udviklede Ideen til et Fladviklingsapparat, saa man kunde krølle og sno forholdsvis kort Haar. Amerikanerne udviklede Ideen i mægtige Krøllemaskiner, der kunde gøre et helt Hoved kruset paa én Gang. Og Forfængeligheden fik Kvinderne til at forlade den nye Drengfrisures funktionalistiske Idé og i dyre Domme lade de korte Lokker krølle, bobbe eller bølge. — Dog var der et funktionalistisk Fremskridt selv ved den nye Form for Krølning, idet den gav temmelig varige Bølger; paa tysk Dauerwellen, paa amerikansk permanent waves. Alle Barber- og Frisørfagets Klager og Bekymringer vendte sig til Jubel og Trivsel. Damerne stormede Barbersalonerne for at faa Haaret klippet af og Damefrisørsalonerne for at faa det forsynet med de nye

De lakerede Negle

varige Bølger. I 1912 var der som nævnt kun to Damefrisørinder i Middelby, der søgtes af Velhavere, i 1930 havde den lille By 22 Damefrisørinder, der søgtes af alle, baade unge og ældre, rige og fattige.

Krigsmalingen ansaas efterhaanden for et absolut nødvendigt Middel i Kampene om Mændene. Ingen lagde Skjul paa det, og det udtaltes tydeligt i det stadig stigende Antal Kosmetikannoncer i Bladene, »Prøv »G-Læbestiften og læg Mærke til Mænds Øjne ... Mænds Øjne vil fortælle Dem, at De har fundet den ubestemmelige Charme, som faar Mænds Øjne til at straale« ...

»Jeg elsker dig, hviskede han«, stod der over Annoncen om Skønhedscreme, og under Billedet, der fremstillede det eftertragtede Øjeblik, hvorunder denne Erklæring blev fremsat, fortsatte Teksten: »Enhver ung Pige længes efter at høre disse Ord hvisket: »Du er vidunderlig!« — og det kan De ogsaa komme til, meget snart. De kan hurtigt selv forskønne Deres Udseende, gøre Dem dobbelt saa tiltrækkende, ja helt uimodstaaelig, for man har fundet en ny forbløffende Skønhedsrecept. Den gør den mørkeste, groveste Hud blød og fløjlsagtig glat — den giver Dem en Hud, som »Han« vil elske at røre ved«. Andre Annoncer henvendte sig i snildrig Tekst til de mere modne, »Fru Hansen, hvis Hud var rynket og falmet efter mange Aars husligt Arbejde og Børnepasning, saa hendes Mand var ved at glide fra hende«. Hende kom man til Undsætning med en Hudnæring, der bevirkede, at »hendes Hud for hver Morgen blev klarere, mere frisk og ungdommelig, saa hun i Løbet af 6 Uger var lige saa ung og attraaværdig som paa sin Bryllupsdag«. Det gik saa vidt, at man var ved at love en evig Ungdom — under Over-

skriften »Mysteriet om Kvinden, der aldrig bliver ældre« — til dem, der smurte sig ind i de rette Stoffer. Mødre begyndte at kappes med deres Døtre. Alle vilde have Mændenes Øjne til at straale og opnaa denne Hud, som »han« vilde elske at røre ved. Uden Blusel vedkendte Damerne sig det, ikke i Ord, men i Gerning ved offentligt at tage Pudder og Læbestift frem fra Tasken, se sig i Spejlet og male sig op — ikke mere for at understrege og fremhæve Naturen, men for at overdrive den. Moden kender ikke til Maaehold, den overdriver indtil det barbariske. Gælder det at koncentrere Opmærksomheden om Midjen, anvender den skaanselsløst Korsettet, gælder det Bagdelen, kommer Tournyren, gælder det Ansigtet: Krigsmalingen.

Kosmetikfabrikkerne og Konkurrencen fik Kvinderne til at ofre hidtil utænkelige Summer paa deres Ydre, for ikke at tale om Tiden, f. Eks. hos Damefrisørinden for at faa de samme Øjenbryn og »permanente« Bølger som andre Medsøstre. Selv skikkelige Husmødre bestræbte sig paa at komme til at ligne venetianske Kurtisaner eller glubende Kønsvæsener, rede til at flænge i Mændene med blodige Kløer ...

Først vakte de blodrødt lakerede Negle kun Smil i Middelby. Socialen bragte en Vits fra Virkeligheden: En lille Pige fra Landet sad i Bybussen med sin Mor, da en ung Frisørinde fra Byen tog Handskerne af og blottede sine blanklakerede Negle for at finde en Læbestift frem og trække Munden op med rødt. Barnet saa medfølelse paa hende og sviskede saa: »Mor, er det det, som man kalder Mund- og Klovsyge?« ... Men senere akcepterede Byen ogsaa Lakneglene. Jeg har set et Arbejderbarn i Middelby paa 5 Aar gaa med lakerede Negle!

Det feminine Kast med Hovedet

I Sammenligning hermed var Mændene, hvis Øjne skulde bringes til at straa, meget maadeholdne med deres Ydre. De havde raget Skægget af for at se yngre ud, og fordi de fandt det mere hygiejnisk. Og Forfængeligheden fik dem til daglig at underkaste sig den langvarige og besværlige Proces at barbere Ansigtets naturlige, ligesaa hurtigt fremspirende Haarvækst af sig. De brugte, sagde Middelbys Barberer, i højere Grad end for forskellige Ansigtsbehandlinger og lod sig hyppigere klippe eller studse paa Haar og Øjenbryn. Men kun forholdsvis faa fik permanente Bølger i Frisuren, endnu færre Herrer i Middelby brugte Manicure og slet ingen Neglelak eller Sminke. Det skyldtes dog ikke, som mange af dem selv troede, at der fandtes et Element i den normale mandlige Psyke, som udelukkede det eller for al Fremtid vilde forhindre det. — Derom vidner de førømtalte Fortilfælde i Historien jo tydeligt.

Da de korte Kjoler havde naaet deres Minimum og atter forlængedes, lod Damerne ogsaa Haaret blive længere. Jeg foretog i 1943 en grundig Undersøgelse i Middelby for at finde ud af, hvor mange Kvinder, der endnu fandtes med det Dreng Haar, som i sin Tid havde vakt saa betydelig en moralsk Forargelse som et Tegn paa Letsind. Der viste sig ialt kun at være to med den originale Frisure fra 1920-erne. De boede begge paa Alderdomshjemmet.

I den Periode, hvor Møbelhandlerne vendte sig til den forlorne Renaissance og Modekunstnerne til Fortidens forskellige Dragtformer, greb Haarkunstnerne og Damerne ogsaa tilbage til gamle Moder. I 1942 kunde man paa Damesiden i Middelby Avis læse følgende: »Til de praktiske(!) Ting maa man

ogsaa henregne det forlorne Haar, som efter flere Decenniers Forløb nu igen er moderne. Ja, kære Medsøstre, Nakkeknode er højeste Mode, og det er jo let at trylle langt Haar frem. Filmstjernen Danielle Darrieux har givet Tonen an og anbringer en lang snoet Knude af forlorent Haar i Nakken, og andre Stjerner stryger Forhaaret højt op fra Panden a la Yvette Guilbert over en — Valk«.

De yngste forblev dog upaavirkede af Stilplagieringen paa Frisurerens Omraade. Pigerne bevarede det, som var Fortrinet ved Garconnemoden: det korte Haar og den enkle Frisure, der ikke krævede Haarnaale. Og deres jævndrende mandlige Kammerater, der i det ydre stadig adskilte sig mindre fra Piger, anlagde stadig længere Haar. En ny, noget feminin Gestus, var særegen for de unge Mennesker i Begyndelsen af 1940-erne: et Kast med Hovedet for at slynge de lange Lokker fra Panden og Ørerne.

*

Det tiltagende Badeliv og den konstante, delvise Afklædthed om Sommeren bragte den personlige Hygiejne op paa et Stade, hvor den næppe havde befundet sig siden Oldtiden. Henimod 1940 var det en fastslaaet og ofte gentaget Formening, at Danmark var et af de renligste Lande i Verden. Spyttekakker ansaas forlængst for overflødige, Spytning paa Gulvene eksisterede ikke mere, Lopper og Lus var saa sjældne, at Loppercirkusdirektører maatte rejse udenlands for at skaffe sig Artister. Danmark var et af de mest sæbeforbrugende Lande i Verden. Der var indrettet Brusebade, enkelte Steder endog Friluftsbassiner ved store Virksomheder. Der var indført Skoletandpleje. Der taltes ustandseligt om Hygiejne.

Familietandbørsten florerer

Men saa man efter i Sømmene, viste der sig dog adskillige Mangler. Der klagedes fra Lægernes Side stadig over, at Børnenes Tænder lod meget tilbage at ønske. Der maatte indføres over en Million kunstige Tænder til Landet om Aaret. I Middelby havde hveranden voksen Person over 25 Aar Munden fuld af kunstige Tænder. I 1934 fremstilledes der godt $\frac{3}{4}$ Mill. Tandbørster i Danmark og indførtes 425.000, hvilket vilde sige, at der til Raadighed for Landets Befolkning paa 3,6 Mill. Mennesker stod ialt 1,2 Mill. Tandbørster, — en til hver tredje Person. Takket være den fortsatte Propaganda for Mundhygiejnen var Forholdet forbedret i 1941. Da stod der mellem 1,6 og 1,8 Mill. Tandbørster til Raadighed for Befolkningen, der nu var steget til ca. 4 Mill. Men 27 pCt. manglede dog stadig en Tandbørste, — eller maatte dele den med andre. Jeg har talt med adskillige Skolebørn i Middelby, der afslørede, at hele deres Familie brugte en fælles Familietandbørste. Der var flere pragtfulde Tandklinikker og dygtige Tandlæger i Byen, men kun hver fjerde af Indbyggerne gik nogensinde til Tandlægen.

I Hvalsø saa en Borger sig i Aaret 1936 nødsaget til at henstille til Kommunen om at sørge for, at der blev anskaffet Toilet-papir og en Haandvask til Børnene i Skolerne. Forældreraadet støttede Andragendet, men et af Kommunalbestyrelsens Medlemmer mente, at man i hvert Fald burde vente med Anskaffelsen af Vaskekumme til efter det kommende Kommunevalg, der forestod det følgende Aar — og derved blev det. Paa dette Tidspunkt havde det forlængst vist sig, at Børn, der ikke vaskede sig, hver Gang de havde været paa Toilettet, kunde have Æg af Rundorme og Indvoldsorme under Neg-

lene og derved smitte andre. Men efter et Rundspørge blandt 100 Børn og Voksne i Middelby viste det sig ikke at være almindeligt, at hverken Voksne eller Børn vaskede sig efter Brugen af Toilettet, — selv om der var en Haandvask i Nærheden. Ifølge Amtslægens Beretning fra 1938 fik kun en af 25 Beboere i Omegnen af Middelby et aarligt Bad. Om Købstadens egne Indbyggere erklærede han, »at de altfor ofte kun var vasket til højhalset«. I en Læsebog for Mellemkolen, der udkom i 1936, forekom som Læseprøve et Replikskifte mellem en ældre Mand og en lille Dreng: »Kan du selv vaske dig? — Ja, det kan jeg godt, svarede Frederik. Jeg vasker baade mit Hoved og mit Bryst og Armene, Hænderne og Neglene med, til de er ganske rene, og om Aftenen vasker jeg ogsaa mine Fødder, og det er altid i koldt Vand«. Dette var altsaa den almindelige Form for Toilette i denne Tidsalder. De Omraader af Kroppen, som trængte mest til det, vaskedes mindst. Et Indtryk af den Grad, hvori Læger og Sundhedsautoriteter talte for døde Øren, fik man undtagelsesvis af et Udbrud fra »En læg Kone« i Højskolebladet 1936. Her hed det med stor Aabenhjertighed: »Rejs I til Bloksbjerg med samt Eders Skolebogsbetænkninger, Cirkulærer og Paragraffer, Eders Tandbørster, Vægte, Skolebade, Skolehave og hvem kan huske alt det Skolevæsen. Saa længe Børnene er Børn og lever og bliver forsørget i vore Hjem, skal vi nok selv være dem, der bestemmer Farten«.

Det var et æstetisk Fremskridt, at Tandstikkerne paa Restaurationsbordene blev fjernet, men næppe noget hygiejnisk. Det var et teknisk Fremskridt, at Hotelværelserne fik indlagt rindende Vand, men et Tilbage-

En Maalestok for Hygiejnen omkring 1940

skridt, at Toiletspandene samtidig fjernedes. Man kunde ikke uden stor Betænkelighed stikke Ansigtet ned i en Kumme, som andre havde anvendt til Tandbørstning eller det som værre var. Det altid fugtige klamme og sorte Haandklæde, der hang som en Sørgefane paa Toilettet ved Siden af Restauranten i Byens bedste Hotel var en Maalestok for, hvad Publikum i Almindelighed lod sig nøje med af Renlighed; den kunde nok give Grund til bange Anelser med Hensyn til den hygiejniske Tilstand paa andre Omraader indenfor Hotelvirksomheden. Om Køkkener har det altid heddet, at det er ligesom med Politik: Udenforstaaende har ikke godt af at kigge bag Kulisserne. Men paa dette Punkt var Bekymring dog i Reglen overflødig. Efter hvad jeg har set i Middelby, var Renholdelsen af Køkkenservicet absolut tilfredsstillende. Men Bestemmelsen om, at »Tallerkener og Glas skal vaskes efter Brugen i rigeligt varmt Vand med Sæbe og Soda og tørres i rene Vidskestykker« opfyldtes kun undtagelsesvis, naar det gjaldt Service, der havde været brugt til Drikkevarer. I en Gaard bag en af Middelbys Restaurationer saa jeg en Dag en ung Mand staa og vaske Glas. »Det ser ikke lækkert ud,« sagde jeg med et Blik paa den hvide Vælling, hvori han et efter et dyppede de

ca. 100 Ølglas, der stod foran ham. »Naaeh,« grinede han, »det er nu ikke saa galt. Her bliver Glassene dog baade skyllet og pudset; men paa den Skovbeværtning, hvor jeg var i Sommer, naaede vi ikke engang at faa Ølkrusene i Vand, naar der saadan pludselig kom flere hundrede Mennesker i Løbet af en Søndag Eftermiddag. Men det var altsaa Fadøl, vi skænkede — saa ser man det jo ikke.«

Jeg medbragte til samme Formaal en dampsteriliseret Dunk fra Statens hygiejniske Institut, fyldte Indholdet af Glasvaskerens Balje i den og sendte den af Sted for at faa det undersøgt. Resultatet af Analysen viste, at Opvaskevandet indeholdt en Del Øl og Alkohol og en umaadelig Bakterief flora. Det var underkastet den samme Undersøgelse, som Vandet i Svømmehaller gøres til Genstand for. Normalt findes der ingen Colibaciller i Badebassinerne, men i den indsendte Vandprøve fra Restauranten var der ca. 1000 pr. ccm. »Ved Dyrkning paa Næringssubstratet Agar ved Legemstemperatur«, hed det i den officielle Erklæring, »forefandtes 246.840 Bakteriekolonier pr. ccm.« Det var saaledes ikke tilraadeligt at bade i det Vand, som de vaskede Drikkeglas af i i Middelby.

Den rette Holdning

Til de mest umiddelbare Bevægelser hører Barnets favnende Arme med Hænderne, der griber efter Moderen, og det fremstrakte Hoved med Munden, der søger efter Brystet

eller blot Berøring. Det er Urbestanddelene i den menneskelige Hilsen. De gamle Nordboere hilste ved at omfavne, muligvis ogsaa kysse hinanden (men neppe trykke Hænder)

Jo større Fest, des mindre Tøj

under gensidige Ønsker om at maatte opleve en god Dag. Naar de skiltes, løftede de Højrehænderne højt i Vejret med et magisk signende Hajl og ligeledes gensidige Ønsker om at maatte fare vel didhen, hvor de agtede sig. I Fyrstens Nærværelse blottede man Hovedet . . . Afklædningen har altid været Tegn paa Aabenhed, Høflighed og Venlighed; oprindelig antagelig fordi det saa var umuligt at skjule et Vaaben. Hos de gamle Grækere hed det: »Tag Tøjet af og gør Dem det bekvemt«. I Østerland tog man Skoene af, naar man gik ind i Templet . . . Endnu paa 1900-Tallet var det Skik i Middelby at foretage i hvert Fald Tilløbet til en Afklædning ved at fjerne Hatten og Handsken, naar man skulde hilse. Og ved særlig festlige Lejligheder fulgte man ogsaa til en vis Grad den urgamle Afklædningsskik, idet Herrerne da bar stærkt udringede Veste, mens Damerne blottede deres Skuldre og Arme; Parolen lød: Jo større Fest, des mindre Tøj!

I Middelalderen gik det imidlertid af Mode at blotte Hovedet, selv i Kongens Nærværelse. De almindeligt brugte Baretter (af det latinske birrus: Regnkappe) egnede sig ikke til at tage af og paa med nogen Elegance; ofte var de fæstnede med Baand under Hagen og man bar tilmed en Hue under dem. Hjælmene, der hørte til det krigeriske Udstyr, var heller ikke beregnet til at tage af hvert Øjeblik. Herrerne i Panser og Plade nøjedes med at slaa Visiret ned og op, saa man kunde se deres Træk. Nogle vil mene, at den militære Honnør skal stamme fra den dermed forbundne Bevægelse. Kirken havde nu lært Folk at knæle, og man hylkede Lensherren ved knælende at kysse hans Haand eller Fod. Det havde længe været Skik i sydlige Lande, men det er bekendt,

hvorledes Normannerhøvdingen Rollo lod som om han ikke rigtig kendte Etikettens Fordringer paa dette Punkt: Da han skulde hylde Karl den Enfoldige som sin Lensherre og ikke vilde bøje Knæ for ham, greb han om Kongens Fod og løftede den op til sin Mund. Det skal have knebet for de omstaaende at bevare Alvoren under Optrinet. Af disse fyrstelige Omgangsformer holdt Kysset paa Kjortelen eller Kjolen og Haandkysset sig gennem Aarhundreder i Samvær med Damer. En Afart af Haandkysset, som imidlertid hurtigere gik i Glemme, var den Form, hvorunder man kyskede sin egen Haand, før den raktes frem mod den, man vilde hædre eller takke for en Gave. Fra denne forglemte Skik skal Udtrykket at tage imod noget med Kysshaand stamme.

Paa 1500-Tallet skulde Kavalleren, der vilde vise en Dame den mest udsøgte Artighed, hilse hende ved at berøre hendes skønneste kvindelige Pryd: Brysterne. Denne Gestus blev særlig charmerende og udtryksfuld, da den faldt sammen med de stærkt udskaarne Kjolars Mode. Præsten Rasmus Hansen, der oversatte Anstandsbogen »Unge Karles og Drenges Spejl« i 1571 som Læsning for Børn i Skolerne, lod Værket smykke med Træsnit, hvoraf et forestiller et Gæstebud, hvorunder en Ridder lægger Haanden paa sin Dames blottede Barm. Det er altsaa et Galanteri efter de bedste Forbilleder, — og ikke, som det hyppigt er udlagt i Skolerne: en Grovhed, — naar Jeppe »tar Ridefogdens Kone paa Brystet«, som Holberg har angivet i en Instruktionsbemærkning i Komedien. At det heller ikke var nogen forældet og komisk Form for Optræden, fremgaar af det Replikskifte i den Stundesløse, hvorunder Bogholderen bemærker: »Om Forladelse min

Maa jeg tage paa hendes Bryst?

Hjerte Jomfru! maa jeg tage paa hendes Bryst? hvortil Magdelone forbindtligst svarer: »Jeg siger tusinde Tak«!

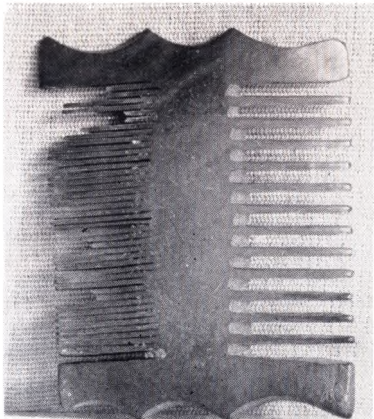
Da de høje spanske Hatte sidst paa 1500-Tallet fortrængte Baretterne, fik Herrerne en Hovedbeklædning, som egnede sig fortrinligt til at hilse med, og som da ogsaa snart blev brugt dertil. De mere lavpuldede og bredere, fjerbesatte Filthatte, der kom i Mode efter 1600, blev i endnu højere Grad brugt til Hilsener, og de trekantede Hatte paa 1700-Tallet blev overhovedet ikke brugt til andet.

Paa 1600-Tallet naaede de spanske Skikke saa smaat til Norden samtidig med de spanske Klæder. Hos Erasmus af Rotterdam læste man om den rette Holdning: »Naar en sidder / da skal hand holde begge Knæene tilsammen / oc Fødderne naar hand staar eller oc skille dem lidet fra hin anden. Nogle sidde med saadanne lader / at de henge det ene Skinnebeen offuer det andet Knæ. Nogle staae med Benene kaarssviss tilsammenlagde / iblant hvilcket det eene hører Bedrøffvede til / det andet Narre oc Giecke. At sidde saaledis / at man strecker den høyre Foed offver det venstre laar / det haffver været en Sedvane höss de gamle Konger / oc er nu lastelig. Nogle aff de Velske / sette den ene Foed paa den anden for arts skyld / oc de staae moxen paa et Been lige som Storcke / hvilcket jeg veed icke / om det vel anstaar unge Dreng.«

Svært bevæbnet stagede den brave Spydborger sig gennem Gadens Dynger. Ved venstre Side bar han et Sværd eller en Huggert, ved den højre Dolk eller Kniv, og i Haanden havde han som Støttstav og altid rede Vaaben, det lange jernpansrede Spyd. Paa 1600-Tallet var Sværdet svundet ind til en

elegant Kaarde, Degen kaldet, desformedelst Skikken var kommet fra Tyskland, og Spyd det var afrustet og sunket ned til at blive en skulderhøj Stok med Guld- eller Sølvknap foroven. Denne mandshøje Stok som man holdt i et Greb lidt over Midten var Barokskikkelsen saa uundværlig, at den end ikke aflagdes inde i Stuerne. Den svarede nøje til Tidens Tempo og Formsans. Iført stive guldbroderede Klæder, vældige Ærmeopslag, høje Kraver og mægtige Parykker, kunde man simpelthen ikke bevæge sig i andet end et forud indstuderet velberegnet Tempo. Mangelen paa Motion og Sansen for det værdige gjorde det samtidig til Mode at være fed. Herrerne gik med Dobbelthager og Maver, der fik de lange Veste til at bugne i Stil med Barokmøblernes Buer. Og ligesom man skred gravitetisk, udtalte man sig tøvende og formelt. Paa 1700-Tallet blev Kaarderne spinklere og Stokkene voksede yderligere nedad. Damerne bar nu Fortidens krigeriske Spyd i koket Karikatur som smaa Spadsrestokke med yndefuldt krummede Haandtag og Sløjfer paa de blanke Halse. Voltaire kaldte sin Tidsalder for Smaatingenes Aarhundrede: le siecle des petites. Det gjaldt ogsaa det rent ydre: Smagen for Smaating.

Dragterne blev lettere og fikser, Parykkerne mindre og mere kokette, Menneskene og Stokkene tyndere, Talen hurtigere og let-sindigere. De stive spanske Vifter foldede sig ud i et Koketteriets Tegnsprog, som medførte helt nye raffinerede Bevægelser. Og en helt ny baade elegant og impertinent Gestus tillagde man sig gennem Brugen af Lorgnetter, der nu hørte med til det fuldendte Toilette. Allerede paa 1500-Tallet havde fine Folk faaet dette Udstyr, som i høj Grad understregede deres Finhed: Kikkertglas, paa



En Kam, der er fundet i Altertavlen i Frue Kirke i Aarhus, antagelig fra 1700-Tallet.



Galant fransk Stik efter et Maleri af Badouin, der antyder, at Klysteret var en stadig Fornødenhed, og at man fandt Brugen af det ganske pikant og aldeles ikke uhygiejnisk i et Boudoir.



Billede fra 1600-Tallet: Damerne plages af Lopper.



En Barberstue fra 1890-erne.



Vilh. Marstrands Tegning af en Barbersalon.

Nu kan Enhver faa Skæg.

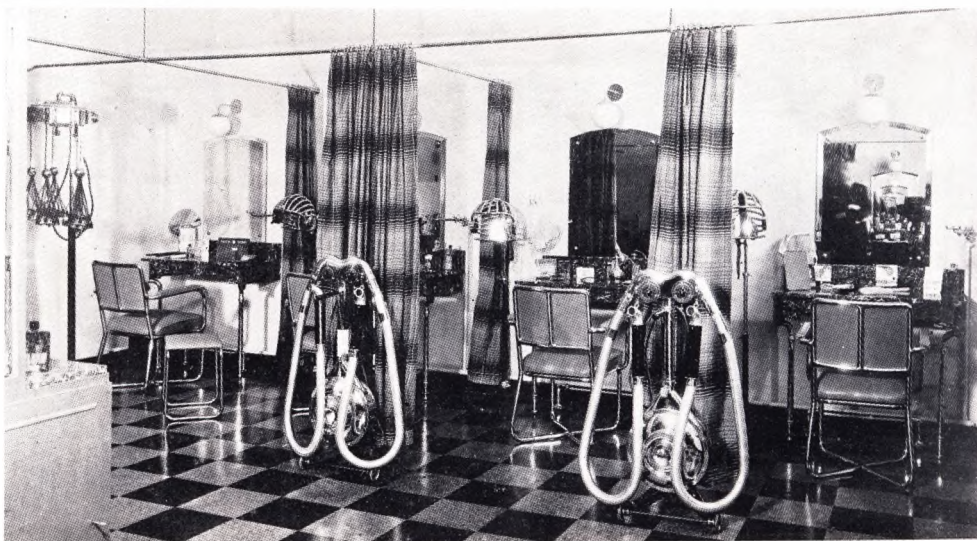
Ved Brugen af Ægte russisk Skæg balsam fremkommer i Løbet af c. 5 Uger det smukkeste Fuldskæg eller Overskæg alene.

Denne Balsam er faktisk den eneste som til Dato har vist sig at være et fuldstændigt paalideligt Middel til Skægets hurtige Fremkaldelse. Har ikke før været averteret, men udelukkende solgt ved Anbefalinger fra tilfredse Brugere. Enhver, som blot en Gang har prøvet, anbefaler det hurtigt igen. Er aldeles uskadeligt. Kan erholdes i tre Daase størrelser og Fremkaldelseskraftigheder. Pris pr. Daase I (i Reglen nok til et Overskæg) 3 Kr. 75 Øre, Daase II (altid nok til et Overskæg) 5 Kr. 75 Øre, Daase III 8 Kr. 75 Øre. Garanti angaaende Returnering og Pengenes Tilbage sendelse, hvis det ikke hjælper, medfølger hver Daase. Forsendes mod Efterkrav eller Forudindsendelse af Beløbet meget diskret med dansk Brugsanvisning fra O. A. Nielsen, Holbergsgade 20, 1ste Sal, Kjøbenhavn K. 10-5. Ved Forudindsendelse af Beløbet kan ogsaa forsendes postic restante. **Eneste Importør for Skandinavien.**



Mandens naturlige Pryd: Haar og Skæg værdsattes højt i 1880—90'erne.

Frisørsalon 1940'erne. — Der krævedes et stadig kostbarere Udstyr, efterhaanden som Teknikken trængte frem.



Stanglorgnet forbudt af Højesteret

fransk lorgnettes, med en Bro imellem til at klemme ned over Næseryggen, hvorfor de ogsaa kaldtes pincenez, med Øjglas af Beryll, der gav dem det danske Navn Brilller, eller runde Glar, hvorfor de fra Frankrig ogsaa medførte det skæmtefulde Navn: Smaamaaner, lunettes. De fleste bar dem af Forfængelighed og fik et højst fordrejet Indtryk af Omgivelserne ved at kigge gennem Glassene, hvorfor man ogsaa talte om »at sætte Brilller paa« nogen i Betydningen fordreje Hovedet paa dem eller narre dem. Men nærsynede Folk havde her faaet et Middel til at drage fjerne Ting nærmere og studere dem i Detailler ved at kigge paa dem gennem de forstørrende Glas: lorgnettere dem. Da alle Mennesker imidlertid er bange for et stærkt Blik, blev det opfattet som en Uforskammethed at stirre med Synsforstærkere. Da en Franskmand ved Navn Huet i en Kirke tillod sig at betragte Frederik III og hans Dronning gennem sin Lorgnet, vakte det Majestæternes udelte Misbilligelse: . . . Denne Fordom har man senere maattet lade falde, da det blev almindeligt at gaa med Brilller med Stel, der til Stadighed sad fast paa et overmaade stort Antal Medmenneskers Ansigter. Men den holdt sig aldeles urokket i konservative Hjerner, naar det gjaldt den gamle Form for Lorgnetter, der anvendtes ligesom paa 16—1700-Tallet ved at løftes med Fingrene eller paa en Stang op til Øjnene. Under en Retssag i 1930-erne noterede Dagbladet Politiken en i saa Henseende betegnende Episode fra Højesteret: »Under Oplæsningen af Sagens Akter forefaldt der en mindre Episode, der navnlig har Interesse for nærsynede Mennesker. Fru Blædel tog sin Stanglorgnet frem for at kikke lidt nærmere paa de 9 Dommere, der skal afgøre

hendes Mands Skæbne. Men det maa man ikke. Hvis man er nærsynet og alligevel gerne vil se de fine Dommerkapper nærmere efter i Sømmene, saa maa man iføre sig enten Brilller (Horn eller Guld), faste Næseklemmer, Pincenez eller Lorgnetter (med eller uden Snor). En Stanglorgnet er i juridisk Henseende det samme som en Søkikkert, og Præsidenten for Højesteret, Hr. Cosmos Meyer, lod derfor skikke Bud til Fruen om at lade Apparatet falde. Hvilket skete«.

Smaatingenes Aarhundrede berigede ogsaa Verden med Visitkortene, som senere kom til at spille en saa betydningsfuld Rolle i Selskabslivet. De ældste bevarede saakaldte billets de visites er kolorerede Spillekort fra Ludvig XIV's Tid. Hvis de Herskaber, man ønskede at besøge, ikke var hjemme, skrev man sit Navn paa Bagsiden af et Spillekort, rullede det sammen og puttede det ind i Gadedørens Nøglehul. 1715 begyndte nogle at bruge trykte Kort, d. v. s. det trykte var en Dekoration, der udtrykte Ejerens Sindsstemning eller Livsindstilling, mens Kortet stadig fik et personligt Præg gennem Navnet i Haandskrift. Pudsensmagere havde komiske Kort, forelskede due- og hjertesmykkede Kort. en sørgende Generalsenke lod sig afbilde som Artemisia ved en Dynge af Mandens Sejrstrofæer . . . Under Ludvig XVIII blev ogsaa Navnet præget. Og der udviklede sig en indviklet Etikette for Visitkortets Anvendelse, — som det hørte til almindelig Dannelse at kunne paa Fingrene i hvert Fald endnu i 1918, da Admiralinde Gad udgav sin Takt og Tone: »Herrer afgiver i en Familie to Kort, det ene til Husets Herre, det andet til Fruen. Damer lægger derimod kun et Kort til Fruen. En gift Dame kan aflevere sin Mands Kort ved Døren sammen med sit

Forprøver ved Kongens Natstol

eget, selvom han ikke er med — hvad han jo nødig er. Fælles Visitkort bruges en Del, saasom Hr. og Fru N. N., Etatsraad H. med Frue o. s. v. Naar en Dame aflægger Visit med sin nylig voksne Datter, kan der paa Kortet staa: Fru Y. med Datter«. Oprindelig angav man Visittens Karakter ved at bøje Hjørnerne: Underste venstre Hjørne knækket indad mod Navnet betød almindelig Høflighedsvisit, øverste venstre Hjørne, at man agtede at tage Afsked, nederste højre Hjørne — Forretningsanliggende, øverste højre Hjørne — for at lykønske. Dette Hjørneknæksprog, — som den, der gjorde Visitten, eller den, der modtog Kortet, særdeles ofte løb sur i, — var dog gaaet af Brug paa Admiralindens Tid. Man nøjedes med at skrive, forneden tilhøjre paa Kortet, Forbogstaverne til det franske Visitkortsprog fra Versailles: ved Lykønskning p. f. — pour féliciter, ved Bortrejse p. p. c. — pour prendre congé, ved Taksigelse p. r. — pour remercier og ved Dødsfald p. c. — pour condoler.

Den spanske Hofetikette udvikledes i Petitesseernes Aarhundrede til vidunderlig Fuldkommenhed ved Versailleshoffet, og bredte sig derfra til alle andre Hoffer og ud i Folkene. Selv i Middelby har Kendskabet til den franske Etikette i Aarhundreder været Prøvestenen for at »høre til Selskabet«.

Alt var Form, alt forud beregnet i Ceremoniellet. Ludvig XIV kunde ikke faa et Lømmetørklæde, før Chefen for Lømmetørklædeafdelingen var tilkaldt for at overrække ham det. Der skulde fire Personer til for at give ham et Glas Vand i Hænde paa behørig Maade, to til at række ham Spadeserestokken. I Maskinalderen talte man beklagende om, at der var Mennesker, hvis eneste Livsopgave bestod i den evindeligt

gentagne Fastdrejning af Skrue Nr. 3997 i det Øjeblik et Transportbaand gled forbi ham. Paa Ludvig XIV's Tid var det en højt betroet ordensforlenende Opgave at være Forprøver ved Kongens Natstol. Og rundt om i andre Lande fulgte man Forbilledet og fortabte sig snart lige saa meget i det formelle. Den tyske Rigsdag var optaget af endeløse Debatter, da de fyrstelige Gesandter ikke mente, at der tilkom de kurfyrstelige Gesandter Ret til at sidde paa den tæppebelagte Del af Forsamlingssalens Gulv. Man enedes efter langvarige Forhandlinger dog omsider om et Kompromis, hvorefter det tilstodes de kurfyrstelige Udsendinge at anbringe deres Stole saaledes, at Forbenene af dem berørte Tæppets Frynsekant ... Der udarbejdedes fintmærkende Regler for en Rangforordning. I Danmark indordnedes Landets Embedsmænd og Titelindehavere i 9 Rangklasser, der hver især atter omfattede et større eller mindre Antal Rangnumre. Personerne i 1. Klasse tituleredes Excellence, i 2. Klasse Gehejmeetatsraad, hvilket dog senere gik af Brug og veg for Højvelbaarenhed, Personer i 3. Klasse skulde tiltales Højvelbaarne, i 4. Højædle og Velbaarne, i 6., 7., 8. og 9. Klasse hed alle under et Velædle og Velbyrdige Herre. Der var et Svælg selv mellem Embedsmanden i laveste Rangklasse og den almindelige Borger i Middelby. Fra Viborg berettes sidst paa 1700-Tallet, at en Enke efter en højstaaende Embedsmand, der agtede at ægte en Købmand, Dagen før Brylluppet gik rundt paa Afskedsvisit hos hele sin tidligere Omgang, idet hun betragtede det som en Selvfølge, hvad det ogsaa var, at de nu ikke mere kunde ses. Selv i Klubtiden hører man, f. Eks. fra Harmonien i Haderslev, at Embedsmændenes Damer al-

tid placerede sig i et Hjørne for sig under Sammenkomsterne; og ingen af de almindelige Borgere vovede at nærme sig dette fornemme Hjørne og byde Embedsmandsfruerne op til Dans. Mellem Købmænd og Haandværkere gabede atter et Svælg. Bryggere og Købmænd, men ikke Haandværkere kunde blive Medlemmer af Byens Raad. Da Revolutionstankerne begyndte at bølge over Verden, fordristede Murerne sig til at udtrykke deres Misfornøjelse hermed; de udtalte i 1794: »Vi tro, at Haandværkets Dyrkere kan fortjene samme Agtelse og Plads som Personer, hvis Næringsvej kun fordrer Indsigt til at beordre en Brygning eller rulle et Kræmmerhus«.

Hvis det forundtes unge Mennesker af ringe Stand at være sammen med eller spise sammen med fornemme Folk, maatte de vise den største Agtpaagivenhed og Underdanighed. Det hed i Vejledningen om velanstændige Sæder fra 1755, at »det er Skik, at unge Mennesker, endogsaa fuldvoxne Personer staae op fra Bordet, saa snart de have spiiist sig mætte, tage deres Stoel med sig, mange tage ogsaa deres Tallerken med sig, gjøre deres Reverentz for de tilstedeværende fornemme Personer, og derefter gaae nogle Skridt bort til en Side og blive staaende med Ansigtet vendt imod Bordet, indtil de fornemme Personer ligeledes have sluttet deres Maaltid, og der er læst fra Bords«.

Desuden krævede Damerne under alle Forhold særlige Hensyn. Jomfru var oprindelig Fyrstedøtrenes Titel, og adelige Damer holdt saa fast ved den, at de ønskede den anvendt selv i Ægte- eller Enkestand. Det hed f. Eks.: »Ridefoged Anders Nielsens Kæreste, ærlige og velbaarne Jomfru Hedevig Hvas« eller »Jomfru Hvas, Anders Nielsens

Enke«. — Kæreste var Betegnelse for en Hustru indtil Holbergs Tid, da det blev brugeligt om en Trolovet. Frøken var fra Chr. III's Tid en Tiltaleform, som kun Prinsesser havde Krav paa, og de blev kaldt Frøkener, selv om de giftede sig; Hofdamerne og Adelsdamer havde Krav paa Titlen Fruer og senere efter fransk Skik Madame. Men efterhaanden bevægede Titlerne sig nedad i Samfundet. Holberg raillerede over, at Borgmesterens Kone nu kaldte sig Frue, Borgerdøtrene Frøkener, Stuepiger Jomfruer, Kokkepiger Mamseller og Tjenestepiger Demoiseller. Og Tiltalen Hr., som efter Rangforordningen ikke tilkom nogen, der ikke mindst var Ridder, gled ligeledes nedad og blev efterhaanden brugt til alle og enhver. Saaledes bredte den fra Versailles udgaaende Hofetikette sig i det hele taget i stadig videre Kredse, og den medførte, at Folk snart havde Regler for baade Gaaen og Staaen og Samtale, hvilket paa mange Maader gjorde Livet besværligere, men paa endnu flere gjorde det lettere. De, der kendte Reglerne, hørte med til den bedre Halvdel og fik rige Muligheder. De, der ikke var saa lykkelige at have Lejlighed til at lære dem, maatte for stedse blive ude i Mørket. Saaledes tjente Etiketten til at opretholde Standsforskellen, indtil den forenkledes og næsten alle kendte den, hvorfor der næsten ingen Standsforskel blev. Men oprindelig hørte der en saa streng Skole til at indprente de korrekte franske Manerer, at kun de rigeste kunde give deres Børn den. Et Skrabud, den korrekte europæiske Hilsen for den parykbærende Kavaller med den trekantede Hat, skulde i Detailler forme sig saaledes efter en af Datidens Opskrifter: »Man fæster Øjnene med en artig Hovedets Vending paa den

Et Kys er kun en Hilsen

ærede Person sideværts, bukker Legemet lidt efter at man har fremsat Foden paa den anden Side og givet Legemet Balance og lader Armene falde naturligt, løfter tillige paa samme Side, hvor den ærede Person er, Hælen, imens Foden staar bagved, med noget bøjet Knæ fra Jorden, fører samme Fod frem til forreste Fods Hæl, nedsætter den der og stryger den doucement paa Balden, med stivt strækket Knæ, vel udad og lige for sig saa vidt frem, at Foden kommer til at staa omtrent et ordinært Skridt derfra med Hælen lige for den bageste Fods Skospænde, bøjer i Strygningen Legemet dybere ned (dog saa, at Hovedet kommer til at staa perpendikulært med den fremstrøgne Fod), fører Legemet derpaa fort, slaar Øjnene ned til Jorden, naar den ærede Person er af fornem Stand, retter sig i den anden Fods Fremsættelse i Vejret igen og fører tillige Armen til Siden«.

Til den Damer af Rang tilhørende Hyldest inden Døre hørte Kys paa Kjolen eller Skørtet. — I den politiske Kandestøber kysede Madame Abrahamsen og Madame Sanderud Gedske paa Forklædet. Kys paa Mund eller Kind var ganske almindelige i det europæiske high life, som Holberg skrev i sine Epistler: »Udi Engeland holdes det for en Uuhøflighed, naar man kommer ind udi et Hus uden at beneventere Vertinden med et Kys«. I det afsides Danmark var der dog endnu Folk, som ikke var helt med paa Noderne. Samtidig noterede han: »Jeg var forgangen Uge udi et Selskab, hvor en selsom Hændelse tildrog sig. En Person listede sig til en Fruentimmer og gav hende uformodentlig et Kys. Den Vestalske Jomfrue tog saadan Douceur saa unaadigen op, at hun i Vrede gav ham et dygtigt Ørefigen«.

Dette var helt taabeligt. »Et Kys er ellers intet andet end en Hilsen«, tilføjede Holberg, »kand ikke heller agtes anderledes: Vi leve nu ikke mere udi de pæne Tider, da en Jomfrue daanede aleene ved at høre det nævne«.

*

Renæssancens Ideal var det svulmende, kraftfulde, herkuliske og sunde. Den galante Tids Mennesker fandt det vulgært at strutte af Sundhed, Kraft var plebejisk, den gravide Kvinde let komisk. Den fornemme Kavaller pralede ikke af sine Kræfter og Dyder, men af sin Forfinelse og sine Laster. Han kaldte sig Roué med en Hentydning til Stejle og Hjul: den af Udsvævelser radbrækkede. Ogsaa Damerne foretrak Frivolitet for Troskab, Adonis fremfor Herkules. Den nye Verdenstype, der skulde klare Grejerne efter Revolutionen, da Hofadelen havde spillet fallit, var den frimodige frihedselskende Borger. Han traadte over Tærskelen til det nye Aarhundrede i tvangfrit Tøj og med flagrende Lokker, men med viljefaste Bevægelser, Skuldrene tilbage og energisk Blik. Kvinden ved hans Side, der ogsaa havde kastet Rokokomanererne sammen med Korsettet, var et Billede paa Naturlighed og Sundhed, hendes Yndigheder var samlet til en Enhed, der klart saas gennem Kjolen, sminkede hun sig, var det med rødt for at virke endnu mere naturlig end Naturen. Mens Rokokodamen nærmest skammede sig, hvis hun havde været saa uheldig at blive besvangret, gav den nye Tids Kvinde sit Barn Bryst for alles Øjne. Baade Mænd og Kvinder var fulde af Følelse og romantiske Drømme, parate til at bryde ud i Taarer ved enhver passende Foranledning. Tidens Ge-

Diskespringerens Kys

stus blev den følsomt-idealistiske, Haandbevægelsen nede fra og op i Højden. »En afrundet Bevægelse af Arme og Hænder forstærker meget den talendes Ord, forskaffer dem Værdighed og Eftertryk, og hæver ved maleriske Stillinger den legemlige Skjønhed«, hedder det i en af Tidens Vejledninger. Det blev Mode at anskueliggøre Følelsesindeholdet ved dramatiske Bevægelser: at fare med Hænderne til Hovedet, naar man talte om Forstanden, Sjælen eller Aanden, at trykke Hænderne mod Barmen, naar man udtalte Ordet Venskab, Kærlighed eller Æmhed, hvad man ofte gjorde, og i Overbevisningens Tjeneste at slaa Hænderne i Bordet eller fremhæve Udtrykkenes Finhed ved at sætte Enden af Pegefingern paa Spidsen af Tommelen og gradvis ved hvert nyt Argument at føje en af de andre Fingre til denne Ring.

Omfavnelser og Kys florerede voldsomt, selv mellem Mænd, og holdt sig helt ind i Fadermordernes Tid. Kysset blev i den Grad en Fornødenhed, at Krambodsvendene inkluderede det i den vanlige Service, i det mindste over for unge Fruer og Tjenestepiger. Det var forud Skik, at Krambodsvenden efter endt Ekspedition »satte over Disken i et elegant Spring for at aabne og lukke Døren for Kunden, hvorefter Udtrykket »en Diskenspringer«. Nu føjede han et Kindkys til dette Galanteri. Efterhaanden som Omgangsformerne atter strammedes, faldt denne Skik dog nogle for Brystet. En Indsender i Ugebladet Raketten udtalte sig skarpt imod »den Mode i Hørkræmmer- og andre Boutikker, at de derværende Herrer Svende behage at vise deres Opmærksomhed imod de hos dem kjøbende Piger ved at paa- tvinge dem Kys«.

Frihedstidens følelsesfulde Sønner og Døtre formummene sig snart i det borgerlige Aarhundredes stivere Kostumer. Tidstypen blev den gryende Industris og opblomstrende Handels ledende Skikkelse: den beregnende, paapasselige, afmaalte og moralske Købmand og hans stræbsomme, krinolinebærende korsetafstivede og adstadige Frue. Det Ideal, man nu stræbte efter, var den satte og sindige Mand.

I Haandbog om den gode Tone skildredes de Fordringer, man stillede til Tidens mandlige Forbillede, saalunde:

»En anstændig og sindig Mand maa vel ei vise sig raa og udannet, men dog naturlig; maa søge, saavel i Tale som Daad, at holde den gyldne Middelvei, hvilken hiin berømte Romerdigter, Horats, saa skjønt anpriser i de Ord: »Medium tenuere beati«; ingensinde lade sig forlede til Overilelse, eller gjøre sig skyldig i nogen Overspændelse (Overdrivelse), og overhovedet vogte sig for alle Yderligheder. Han vil derfor hverken glæde sig altfor overdrevent, eller lade sig ganske nedbøie af Sorg; hans Vrede vil yttre sig som billig Harm, og hans Had som grundet Foragt; han vil elske, men hans Kjærlighed vil stedse holde sig indenfor Fornuftens Grændser ... Intet gjør et alt for levende og heftigt Indtryk paa ham; Intet bringer ham ud af sin Fatning; han er yderst sparsom med sin Beundring og med sine Bifaldsytringer; han ophøier ei enhver Ubetydelighed, enhver Nyhed, men blot, hvad der udmærker sig ved stor Fuldkommenhed. Efter roligt Overlæg skuer han igjennem Smigreriets fine Dække, Forstillensens bedragende Væv, og opdager det Usles glimrende Yderside. Han lader ei Munden løbe, hader Skarlagensprækener, og

Den høje Hat

er i det hele ikke snaksom . . . Endogsaa den Sindiges Tone har sit eget Præg. Den er ikke for rask, ikke højrøstet, støiende, skjærende, skingrende, men heller ikke for blød, svag og sagte. — I sin Klædedragt skyer den Sindige smagløs Flitterstads og Tant, men tillige enhver Ureenlighed, og hvad der strider imod den gode Smag; hans Klædningsstykker ere udsøgte, men ikke forfængelige; de ere lige saa langt fjærnede fra Ødselhed og overvættes Pynt, som fra beskæmmende Armod. En ligedan Fremgangsmaade bliver iagttaget i Boligens Prydelse, i Valget af Forfriskningssteder, Vogne og Heste. Sindigheden harmonerer aldeles ikke med den overdrevne Følsomhed, eller det saakaldte Følerie.«

Adstadighedens Apostelskikkelse kronedes af den sorte og stive Cylinder som af en Sorgens Søjle . . . Efter at have været fortrængt fra Barokkens og Rokokoens krusede Hoveder vendte den høje Hat tilbage i 1790-erne som et Frihedssymbol, baaret af Revolutionstilhængere, i Form af den saakaldte Skæppehat. Skyggen var forholdsvis smal, men Pulden stærkt udvidet foroven, saa Profilen mindede om en omvendt Vandkande. Da denne Mode endelig naaede til Ringkøbing, holdt den sig paa Hovedet af Bondekonerne som Bestanddel af Folke dragten. Men i den øvrige Verden skiftede Hatten Karakter bort fra de blødt svungne til stive og adstadige Linjer. I 1803 kom Silkehatten, 1830 Cylinderen, ogsaa kaldet Røret eller Skorstenen. Denne stive, blanke og høje Hat vidnede paa Købmandens eller Fabrikejerens Hoved om, at han var den nye Tids Herre, Betvingeren af Skibe og Virksomheder med Dampcylindre og rygende Skorstensrør. Og den umaadelig høje og

upraktiske Form for Hovedbeklædning nødvendigjorde yderligere en adstadig Fremtræden. Fortidens overdaadige Armsving og Skrabud fordømtes. »Ved Hilsener med Haanden, hvortil og hører den at tage Hatten af, maa Armen blot gjøre en liden afrundet Bevægelse,« skrev Haandbogen i den gode Tone, »strækkes Armen for langt ud fra Kroppen, bliver Complimenten gammel-dags og vækker Latter.« Om den almindelige Kompliment inden Døre hed det: »Høflighedsviisninger aflægger man staaende ved Indtrædelsen i et Selskab eller i et Værelse; fremdeles, naar man tiltaler En, bevidner ham sin Tak, eller siger ham noget smigrende. Alt dette skeer ved en let Bøining forover, hvorved den ene Fod, i en liden Afstand, trækkes tilbage, og bliver sat ved Hælen af den anden, saaledes at den blot med Tæerne berører Jorden. Den, for længere Tid tilbage, brugelige Udskrabben med Foden, finder man nu — og det endda sjelden og blot hos Landsbyfolk og udannede Personer.« Det var derimod stadig Skik at kysse Fruerne paa Haand eller Kjole, og de Damer, der modtog denne Hilsen, maatte til Gengæld neje dybt og kvittere, ikke med et, men med en Serie af smaa anerkendende Nik før og efter.

Det gjaldt om at sidde saa rankt og stift paa en Stol som muligt: »En rank og lige Stilling er det første, som bør anbefales ethvert Menneske af Dannelse. En opreist Stilling — dette Menneskets Særkjende, hvorved det saa meget udmærker sig fra Dyret, der seer ned i Jorden, og hvorved Mennesket tilkjendegiver sin Adel, og ligesom hæver sig mod sin Skaber selv — have vi erholdt af Naturen; thi den gav os Sener og Muskler for at bære Legemet opreist, og for at holde

Den blide Munterheds hulde Smil

Hovedet, denne vor Figurs store Prydelse, i Vejret.« Alle store Gestus under Samtale var ogsaa banlyst. »En af de anstændigste Maader for Mandfolk at holde deres Hænder,« hed det derimod, »er bestandig den, at sætte begge Hænder indenfor Vesten i en liden Afstand fra hinanden. Det giver Brystbilledet et Slags Ramme.« Det er denne karakteristiske Attitude, man saa hyppigt ser paa Daguerreotypier og gamle Fotografier, og som bibringer Tilskueren det Indtryk, at de portrætterede har ondt i Brystet eller Maven . . . Man maatte ikke understrege Talen med Armbevægelser, men en passende alvorsfuld Mimik var paa sin Plads. Anstandsbogen tilraadede indgaaende Studier i Enrum foran Spejlet:

»Speilet bruger man, for at vænne sig af med det Hæslige, Forkerte, og for at skaffe Ansigtet det, til enhver Sjælstilstand passende, Udtryk, f. Eks. for at lære Øiets Opførelse til Himmelen, som Sindbillede paa den gudfrygtige Følelse, den himmelske Sands, eller, for at vænne sig til Ydmygheds og Beskedenheds Blik. Speilet siger os, hvilke Ansigtstræk der gjør os frastødende, hvilke der gjør os indtagende. Her lære vi at vogte os for den leende Munds afskyelige Opsperren i vild Forlystelse, og at tilegne os den blide Munterheds hulde Smil; her vænne vi os af med Dumhedens alt for meget hængende Læber, Mundvinklens spodske Indtrækken (Sammensnerpen), Næsens haanende, lette Optrækken og andre slige Feil.«

Før havde man slentret eller vanket med Fjed, der svarede til Sindets letbevægelige Rytme; nu skulde man skride, afmaalt og alvorsfuldt: »Altfor store Skridt røbe Mangel paa Dannelse. Gangen maa dernæst ikke være altfor hurtig eller altfor langsom.

Den altfor hurtige Gang, uden paatrængende Aarsag, bliver latterlig som Alt, hvad der skeer uden tilstrækkelig Grund. Det er urigtigt, naar man derved vil tilkjendegive Ivrighed, Virksomhed eller Legems-Raskhed. Man kan se paa os, at vi overile os selv, og ikke tage Hensyn paa, ogsaa at iagttage Sædelighed og Anstændighed paa Gaden . . . Ogsaa Bevægelserne af Stokken, især af en let Stok, kunne være ziirlige og hæve den Bærendes Legemsskønhed, naar de ere fri for al Tvang. Allermindst maa Stokken og Foden med Alarm berøre Jorden. Trampende Trin give Gangen noget yderst ubehageligt. Man er kun vant dertil hos Landmanden, Haandværkeren, hos Folk af Almueklassen; det dannede Menneskes Gang maa ingen Støi volde.«

Opfyldelsen af disse strenge Krav vanskeliggjordes imidlertid i høj Grad af flere ydre Omstændigheder, hvis Karakter f. Eks. findes antydnet i Fuldmægtig Nielsens Erindringer fra Aarhus i 40-erne: »Skotøiet var græsseligt klodset og frembragte i Forbindelse med den knudrede Brolægning Masser af Ligtorne. Det var derfor yderst sjældent at se nogen med en let elastisk Gang, hvor skulde man under disse Forhold faa den fra?« Næstved Ugeblad klagede 25/1 i 1838 i følgende Vendinger: »En Hovedfejl ved vor Tids Damer er den daarlige Gang. Moden byder dem at slæbe sig langsomt frem, for at tilkendegive Fødder, som kun ere vante til at betræde bløde Tæpper. Derved faar alle deres Bevægelser et Anstrøg af Slaphed og Døsighed. Den raske, livlige Gang, hurtige, lette Hilsen, de ugenerte Bøjninger af hele Legemet, som udgøre Damernes største Ynde, har Moden banlyst.« Fru Gyllembourg lastede »den fra Frankrig optagne nye Mo-

Hanlille og Hunlille

de, at unge Mennesker gaar om med et misfornøjet og muggent Ansigt, idet de affekterer, at Statens Ve og Vel tynger paa deres Samvittighed.«

Skønt Grundloven nedbrød mange For-domme, og Haandværkerne efterhaanden i stigende Grad gjorde sig gældende, herskede der stadig stor Klasseforskel. »Selv den mindste By havde sin Kongefamilie eller »Familien«, som den kaldtes,« fortæller Ole Lund ud fra Forholdene i Fredericia; »medens der i større ofte findes to eller tre, som kæmpe om Forrangen som de japanesiske Mikadoer. Som oftest er det en eller anden Alen- og Skjæppemaaler eller Diskespringer, hvem Lykken har ladet samle en større Formue og derved givet en forøvrigt aldeles ubegrundet Betydning, der kommer til at spille denne Rolle og bliver den Sol, hvormod alle de øvrige Borgere dreje sig som Smaaplaneter, navnlig da, naar denne hans Betydning, som Tilfældet ofte er, forøges med en paahængt Titel af Agent eller hanseatisk eller peruansk Konsul.« Mand og Mand imellem kaldtes Middelbys Matador i Reglen for »det store Kreatur paa Pladsen«.

Da de første Skuespillere ved Det kgl. Teater, C. N. Rosenkilde og N. P. Nielsen, paa Heibergs Initiativ udnævntes til Rid-dere, vakte det dyb Forargelse mange Steder i Landet. Et Udslag heraf var bl. a. en Pjece, der fremhævede, at en Dekoration tabte al Betydning, naar en Embedsmand skulde dele den med »det flygtige Livs Repræsentanter«.

Vejledninger i den gode Tone indprentede stadig den største Underdanighed i Forholdet til højerestaaende: »Om den fornemme endog mere behandler os som Ven, end Vel-ynder, maae vi dog aldrig forsage den Tone,

hvori vi fra Begyndelsen var stemte; men bør stedse holde os i en vis Afstand fra den Mand, som Fødsel eller Rang nu engang hæver op over os. — Man maa aldeles ikke modsige slige Folk! ... Naar man møder den fornemme paa Gaden, maa man ikke hilse ham blot i Forbigaaende; men bliver staaende og gjør et dybt Buk, idet han kjører eller gaar os forbi.«

Klassedelingen antydedes overalt, selv i Købmandens Butik, og man tog den som en Selvfølge og med godt Humør. »Halløj,« raabte Købmanden til sin Krambodssvend, »skænk et Glas Portvin til Hr. Godsejeren og bring saa et Glas Kirsebærvin til Proprietæren der og stik Gaardejeren en Cigar af Bydekassen.«

Tiltalen De var efterhaanden ved at vinde Fremgang. Man lærte Børnene, at de nu skulde sige De eller Dem til Voksne og ikke som hidtil Han, Hun eller I. Til deres Forældre maatte de sige I, kun til jævnaldrende Søkende og Tjenestefolk du. Men det tog Tid, før Reformen trængte helt igennem. Ole Lund fortæller om General Castonier, at »han tiltalte altid de yngre Officerer inklusive Kaptajnerne med Han, og kun naar han blev meget vred og vilde tilkjendegive sit særlige Mishag, brugte han at sige De.« Og Lund tilføjer: »Jeg mindes selv fra mine Barndomsdage, at ældre Folk aldrig tiltalte mig eller mine Søstre anderledes end med Hanlille eller Hunlille. Selv Forældre tiltalte ofte deres Børn paa den Maade, og endnu flere Steder paa Landet har det sin Vanskelighed at finde den rette Taleform. Meget gamle Folk tiltales i Reglen med I, Han eller Hun og vilde tage det fornærmeligt op, naar man tiltalte dem med De eller tro, at man var vred paa dem.«

Malicen er Vittighedens Flødeskum

I Dagbladet kunde man i 1857 læse, at der i dannede Familier nu om Stunder kun fandtes Fruer og Frøkener, hvorfor Bladet protesterede imod, at Det kgl. Teater stadig kaldte Skuespillerinderne for Madamer og Jomfruer, — naar de da ikke som f. Eks. Fru Heiberg havde faaet Rang gennem Giftermaal. Frue og Frøken trængte gradvis igennem i borgerlige Kredse i Middelby, men først i Efteraaret 1870 blev Det kgl. Teaters Skuespillerinder fundet værdige til den samme Titulatur. Endnu omkring 1914 var der dog stadig Madammer i Middelby, som kaldtes og foretrak at blive kaldt saadan.

Fra Dandierne udgik en Paavirkning, som i Løbet af 1800-Tallet udvikledes til et Gentleman-Forbillede, hvis fornemste Særkende var Upaavirkelighed. I England udfordredes fuldstændig økonomisk Uafhængighed af en Gentleman, saaledes at han kunde holde sig borte fra Berøring med daarligt Selskab og alt Samkvem med udannede; personlig Deltagelse i en Detailhandel udelukkede saaledes ganske fra Betegnelsen. I Danmark saa man sig ikke i Stand til at stille saa skrappe Fordringer; man nøjedes med at opfatte Begrebet som en forfinet og mere arrogant Udgave af »den satte Herres Holdning«. Hovedreglen var her den tyske, at man ikke under nogen Omstændighed skulde lade sig forbløffe. »Kun den Mand, som ikke mere forbavses over noget, som med Ligegyldighed ser ned paa Personer og Handlinger kan kaldes en Gentleman,« hed det. »Ikke at beundre noget, er næsten det eneste, som kan skabe og bevare Lykken.« Gennem »Kunsten at blive en Gentleman paa 14 Dage« lærte danske Herrer, at Ironi og Malice var det rette Kendetegn for Aand: »Der, hvor Philisteren pleier at blive grov,

tør en Gentleman, naar han ikke vil forgive sig noget, i det højeste være ironisk. Den første Dyd hos en Mand af fiin Tone er Ironi. Ironi er Malicens Majblomst som Malicen igjen er Vittighedens Flødeskum.« Og tilføjedes det: »Den vanskeligste af alle Kunster bestaar i at ærgre andre uden at ærgre sig selv.«

Fra nu af smilede alle Romanhelte sardonisk. Og Resten af Aarhundredet bestræbte Bedsteborgeren sig efter fattig Evne paa at følge Gentleman-Forbilledets Holdning — navnlig overfor Omverdenen, dens Nød og sociale Problemer. »En Gentleman kigger aldrig ud ad Vinduerne,« erklærede Oscar Wilde.

Denne Tilknappethed sprængtes af den tekniske Udvikling. Adstadigheden var jo f. Eks. vanskelig at forene med Brugen af en Cykle. De høje Hatte halveredes til stive Melonforme, der atter forsimpledes til Filt-hatte og endda trængtes haardt af Underklassekasketten i Skikkelse af den engelske Sixpence, en blød Gople, som det var ganske udelukket at haandtere i en graciøs Hilsen. Den maatte rives af og slænges paa. I de korte Jakkers og Kjolars Tid afløste nye, mere umiddelbare Bevægelser alle de gamle og adstadige. Efter 1900 begyndte amerikanske Forbillede at vække Opmærksomhed. I Amerika ansaas det ikke for uhæderligt at arbejde. Det var blevet en Nødvendighed ogsaa i Europa for næsten alle med Undtagelse af en lille tilbageværende Rest af engelske Gentlemen. Man gjorde en Dyd af Nødvendigheden og fremhævede i stedse stigende Grad det arbejdende og foretagsomme Menneskes Fortrin. Den nye Ingeniøraand gjorde en altomfattende Nysgerrighed respektabel. Man maatte gerne se ud ad Vin-

I sidder og hænger

duerne og sætte sig ind i andres Forhold. Det blev moderne at give Udtryk for den før fordømte »Ivrighed, Virksomhed eller Legems-Raskhed«. Alle havde eller lod, som om de havde travlt, for afsted, sprang op ad Trapper, op paa Cykler eller ind i Biler uden mindste Hensyn til Værdigheden. Store Skridt røbede ikke længere Mangel paa Dannelse. Mens det før havde været ufint at arbejde og derfor vulgært at være træt, blev det nu prisværdigt og rimeligt. Det var ikke længere upassende at have magelige Stole og at slænge sig mageligt i dem. I »Kunsten at behage« hed det i 1904: »Det er upassende at slaa det ene Ben over det andet eller at sidde med Benene udstrakte over Gulvet.« Det blev just den moderne Ungdoms Yndlingsstillinger efter 1920, skønt de ældre bebrejdede: »Hvordan er det dog I sidder og hænger.« Og da alt overdrives, i hvert Fald i Amerika, begyndte nogle efter amerikansk Skik endog at smide sig paa Gulvet eller at lægge Benene op paa Bordene for at gøre sig det endnu mageligere. Midt i Jaget og Konkurrencen opstod to nye Gestus, som intet tidligere Slægtled havde kendt, begge som Udtryk for en Selvoptagethed, som hidtil havde været ensbetydende med Uforskammethed. Den ene var Damerne Brug af Læberødt og Pudder, som de fremdrog for alles Øjne for hensynsløst at hengive sig til Omsorgen for deres eget Ydre, før de lagde ud til Dans eller genoptog Deltagelsen i Samværet. Den anden var den ustandseligt gentagne egocentriske Bevægelse af Armen ind mod Kroppens Midte for at se paa Armbaandsuret og stadig kunne tage Tiden iagt. Før, da ingen havde travlt, havde det været ufint at se paa Uret i Samvær med andre. Nu gjorde alle

det, og antydede derved, at de stadig tænkte paa det næste, de skulde til at foretage sig. Man var blevet mere tvangfri i sin Holdning, men navnlig mere hensynsløs og egoistisk.

Eftersom Demokratiseringen skred frem og Sansen for Saglighed steg, rejstes der nu og da Røster til Fordel for en Ændring af Tiltaleformerne. Den sidste Madam, en brav Vaskekone, der selv kaldte sig saadan, var død, enhver Arbejdsmand var Hr., hans Kone Frue og Datter Frøken. Men med denne Udbredelse havde Titulaturen samtidig mistet sin Værdi. I 1943 fik et Indlæg fra en Højesteretssagfører Diskussionen til at blusse op i mange Blade. Han hævdede, at der kunde spares umaadelige Mængder af Blæk, Tryksværte og Farvebaand ved at stryge det lille Hr. i alle Skrivelser. Modstandere hævdede her overfor, at en mere radikal Besparelse vilde tilvejebringes ved at afskaffe selve Titlen, beholde det afsnuppede Hr., men bortamputere det langstrakte Højesteretssagfører. Dette mentes Tiden dog endnu ikke moden til. Med tilsvarende Regelmæssighed og tilsvarende Resultat fremkom Forslag til Afskaffelsen af Tiltaleformen De. Hver Gang røg Indsendere i Harnisk til »Værn for det fine danske du, der netop først fik sin Værdi og sin Inderlighed ved at fastholdes paa den indre Linje bag de mere eller mindre tilfældige De'er ude omkring«. Tiltaleformen du vandt dog stadig videre Udbredelse. Indenfor Haandværker- og Arbejderkredse blev det Skik at alle sagde du til hinanden, dog ikke Konerne, hvis de ikke var Arbejdskammerater. Og indenfor adskillige store Virksomheder var ogsaa de højere Funktionærer dus — efter amerikansk Forbillede.

Man talte om, at al Klasseforskel var ud-

Bort med Haandtrykket

slettet. Men det var ikke Tilfældet. I 1930-erne kom en ung Ingeniør hjem fra Amerika for at overtage Ledelsen af sin Faders store Industrivirksomhed i Middelby. Han fandt det komisk, at Virksomhedens førende Folk, hvoraf mange havde arbejdet sammen i 25 Aar, stadig sagde »Hr. Kontorchef« eller »Hr. Ingeniør« til hinanden. Saa kaldte han hele Funktionærstaben sammen og drak dus med dem alle ... Kort efter udkastede han en Plan til en storstilet Ombygning af Marketeriet med bedre Spiselokaler og en Forsamlingssal, hvor Arbejderne ogsaa kunde mødes efter Fyraften. Da det rygtedes i Fabrikken, mødte en Deputation fra de faglærte Arbejdere hos Chefen og henledte Opmærksomheden paa, at de ikke ønskede at spise deres Mad sammen med de ufaglærte Arbejdere. Den tiltænkte Forbedring var prisværdig, men der maatte oprettes særskilte Spise- og Opholdsrum for faglærte og ufaglærte Arbejdere ... Klasseskellet var sunket ned i Samfundet, men det var der stadig.

Ogsaa mod de gamle Hilseskikke rejstes Anslag. Det maatte i en saglig Tid anses for uhensigtsmæssigt og uøkonomisk at tage Hatten af. Men Folkets Flertal blev ved med at hengive sig til sande Hilsgeorgier ... I Hygiejnens Tidsalder maatte der jo ogsaa siges at være noget inkonsekvent ved de to Anstandsregler: at man skulde holde sig for Munden, naar man hostede eller nyste, og tage Handsken af, naar man hilste. Desuden medførte de ustandselige Haandtryk med tilhørende Op- og Nedpumpning af Armene et betydeligt og ganske overflødigt Energi-forbrug. Alle maatte medgive, at det var temmelig komisk, men Haandtrykket var Resultatet af en urgammel Dressur. Alle Forsøg paa at ændre de mer og mindre latterlige Anstandsregler prellede af. Det gode Selskab kunde nok bære over med Overtrædelsen af et af Bibelens ti Bud, maaske navnlig det sjette, men det taalte ikke den mindste Forsyndelse mod et af Etikettens ti Tusinde.

BORDETS GLÆDER OG SORGER

Det danske Køkken

Det danske Køkken har ikke aftvunget fremmede synderlig Beundring. I det store kulinariske Værk »Recipes of all Nations« skrev Countess Morphy i 1920-erne følgende Karakteristik, der repræsenterede den almindelige Bedømmelse af vor Madlavning i internationale Kredse:

»Dansk Køkken svarer afgjort til et Folk, som forlanger substantiel Føde og gør den velsmagende ved Hjælp af kontrasterende Ingredienser. Danskerne er store Ædere og en staaende Spøg i Danmark gaar ud paa at understrege denne Kendsgerning. Deres Gæs, som er af umaadelig Størrelse og som ruller hjem om Aftenen efter at have ædt hele Dagen, siges at være en vanskelig Ret, idet en Gaas er for meget for en og for lidt for to. Der gøres udstrakt Brug af forskellig Slags Vælling og andet Fyldefoder.«

Til denne lidet tillokkende Antydning af, hvad fremmede kunde vente sig, naar de kom til Danmark, føjede den fornemme Forfatterinde en Liste over forskellige danske Specialiteter, der forekom hende temmelig barbariske: Gule Ærter, Kraasesuppe, Melboller, forskellig Slags Vælling, Æggekage, Bondepige med Slør, Biksemad (useful mixture), Sødsuppe, Rødgrød med Fløde (cu-

rant juice thickend with sago-flour) samt Smørrebrød og Øllebrød.

I Virkeligheden repræsenterede en Række af disse Retter da ogsaa S sammensætninger og Blandinger, som man forlængst havde forladt andre Steder. Efterforsker man Spiseskikkene i Middelby og Synet paa Mad i Almindelighed, føres man meget langt tilbage i Tiden, paa visse Omraader endog hinsides Middelalderen . . .

Ude ved Fjorden ligger en Køkkenmødding, fuld af Østersskaller. Yndere af disse Bløddyr, som alle haardnakket kalder Skaldyr, har altid haft for Skik at smække med Tungen, naar de gik forbi, og derpaa udbredte sig om, hvorledes fjerne Forfædre har smovset i Østers paa dette Sted. Som de fleste Forestillinger, Fantasien danner sig om Fortiden, er ogsaa denne overdreven. Det faktiske Forhold er undersøgt af Dr. C. G. Johs. Petersen. Bistaet af den unge Magister, senere Professor Richard Ege har han talt Østersskallernes Forekomst pr. Kubikmeter i Stenalderfolkets Køkkenmøddinger og sammenlignet dem med Mængden af Dyreknogler. Af Dr. Petersens Beregninger af Næringsværdien fremgik det, at Stenalderfolket maa have spist mange Gange saa

Smagen for Menneskekød

meget Kød som Østers. Det har kun været et delikat Supplement ... Køkkenmøddingerne bærer forøvrigt, omend mindre iøjne-faldende, Vidnesbyrd om, at deres Menu har omfattet Muslinger, Torsk, Flynder, Aal, Tjur, Gaas, And, Svane, Raadyr, Elsdyr, Vildsvin og Urokse. Og, dog maaske kun ved festlige Lejligheder: Menneskesteg. Magnus Degerbøl har med nogle flækkede Menne-skeknogler fra Dyrholmen ført Sandsynlig-hedsbeviset for, at Beboerne i Danmarks Stenalder, i hvert Fald ved visse Lejlighe-der, har været Kannibaler.

Naar Folk senere vendte sig med For-færdelse mod Tanken om at spise Menne-skekød, var det ud fra ændrede religiøse Synspunkter, selve Fjendedrabet havde man intet imod, og Smagen var der sikkert heller ikke noget i Vejen med. Veltillavet Menne-skekød vilde næppe være til at skelne fra andre Kødretter. Th. Overskou fortæller om et Tilfælde af Menneskeæderi, ganske vist ved en Fejltagelse, først paa 1800-Tallet, der kunde tyde derpaa: En Arbejder, kaldet Johan Skomager, var forsvundet efter Bran-den paa Sukkerraffinaderiet, hvor Overskous Far arbejdede. — »Min Sorg var ikke endnu forsvundet, da min Fader en Maanedes Tid efter var saa uforsigtig i min Nærværelse at fortælle min Moder, at nu vare Johan Skomagere Been fundne, ved at han, der førte Opsyn med Grundens Rydning, havde truffet nogle Haandlangere siddende ved Frokosten og med megen Appetit fortæret Noget, som de meente at være røget Kjød, der var styrtet ned i Gruset med Sukker-mesterens Kjøkken, men hvilket han strax, af at det var fundet, hvor Lofterne havde været, antog, som siden viste sig rigtigt, for

at være Johans Been og derfor med stor Indignation fratog dem.«

Helt ind i den kristne Tid bevarede adskillige, — deriblandt den bornholmske Høvding Eigil Ragnarson, — Smagen for Medmennesker. Man tog sig en Taar af den faldne Fjendes Blod, hvis man blev tørstig efter en Kamp. Maaske har det ogsaa været for at arve noget af Modstandernes Kraft. At man drak Dyreblood med dette Formaal for Øje, kan man Gang paa Gang læse i Sa-gaerne. Ogsaa Saxo Grammaticus beretter om et Tilfælde, hvor den magiske Tanke-gang fører til en Slags Organoterapi: »Da han nu gik bort stolt af disse Bedrifter, vandt han en ny Sejr over et af Skovens Dyr, en umaadelig stor Bjørn, der kom ham i Møde i Tjørnekraattet; han fældede den med sit Spyd og bød sin Staldbroder Hjalte sætte Munden til Saaret og drikke Dyrets Blod som en Styrkedrik, thi man troede, at en saadan Drik gav Kræfter — «

Den magiske Tanke er sikkert medfødt. En Læge i Middelby har i 1943 fortalt mig et Træk, der tyder derpaa: Familiens 5^{1/2} Aar gamle Søn var forkølet og skulde paa Grund af sin Sygdom have Lov til at vælge, hvilket Stykke han allerhelst vilde spise af Duerne, som man skulde have til Middag. Han forlangte da uden Tøven at faa Due-halsen, og da Faderen forundret spurgte om Grunden dertil, svarede den lille Dreng, snøftende af Snue og Aandedrætsbesvær: »For bedre at kunne trække Vejret.«

Selvom vore fjerne Forfædre havde Ild, foretrak de længe at spise Kødretter raat og blodigt, til Nød saltet. Sakse lader Stærk-odder haane Kong Ingilds Forfinelse ved at kvæde om Kogekunsten ved Hoffet: Nu spi-ser de Kødretter stegt eller kogt, men tapre

Det nydeligste Ansigt

taber sin Tiltrækning, naar der ved Læbernes Aabning vises en Række bedærvede eller smudsige Tænder.

Børst derfor Deres Tænder med „Kalodont“, der ufejlbarlig gjør Tænderne blændende hvide, renser dem for Vinsten og borttager daarlig Smag og ildelugtende Aande.

Efter at have brugt „Kalodont“ i nogen Tid, kan jeg ikke andet end paa det bedste anbefale det.

Fru **Betty Hennings**,
Kgl. Skuespillerinde.

Jeg har i nogen Tid til min fuldstændige Tilfredshed anvendt „Kalodont“ og kan anbefale det som et overordentlig godt og behageligt Tandrensingsmiddel.

Fru **Oda Nielsen**,
Kgl. Skuespillerinde.

Undertegnede, som anvender „Kalodont“, kan anbefale det som et fortrinligt og behageligt Middel til Tændernes Rensning og Vedligeholdelse.

Olaf Poulsen,
Kgl. Skuespiller, R. af D.

C. Zangenberg,
Kgl. Skuespiller.

Elith Reumert,
Skuespiller ved det kgl. Teater.

Abrahams,
Direktør.

Jeg erklærer, at Tandcremen „Kalodont“ er sund, af behagelig Smag, og at den virkelig gjør det drømte Problem: at give Tænderne og Munden Skjønhed, Vellugt og Sundhed.
Sarah Bernhardt.

Gul, graar og engelt malet Sennep, kan faaes hos
A. Græll.

Fiint rødt og sort Kak, Bieroblater og Kirkebrød, faaes
hos **A. Græll.**

Tanddraaber,
hvorefter enhver sirligteligv Rønder den bristige Tand-
pine;

Tandkit,
hvorefter enhver kan udfylde sine hule Tænder og derved
forhindre Tandpine;

Tricure odontalgique,
et fortrinligt Middel mod løse Tænder, samt flere Sog-
domme i Tandkjødet og Tænderne;

Creseote af Willard,
det eneste Middel som conserverer Tænderne for Dem,
eller Charles Dentium, naar den alt er indtraadt, faaes i
Kjøbenhavn hos **Hof-Tandlæge Moresco**,
Græstrætersvej 16 98.

Den hos mig bestilte Bærme kan nu daglig modtages.
Modtagelsestiden er fra

Kl. 7 til 9 Formiddag og
Kl. 4 til 6 Eftermiddag.

J. P. D. Jensen.

Subskriptionen paa bibelske Prægtbilleder m. m.,
foranstaltet af Foreningen for Aandens Opvækkelse, og
forbunden med en betydelig Præmierbortlodning. Dens
Subskription, der — ifølge Foreningens Brev til mig —

Annoespalte fra Aarhus Amts Tidende
sidst paa 1800-Tallet med en af de almin-
deligt forekommende Annoncer om Tand-
kit til at udfylde hule Tænder med.

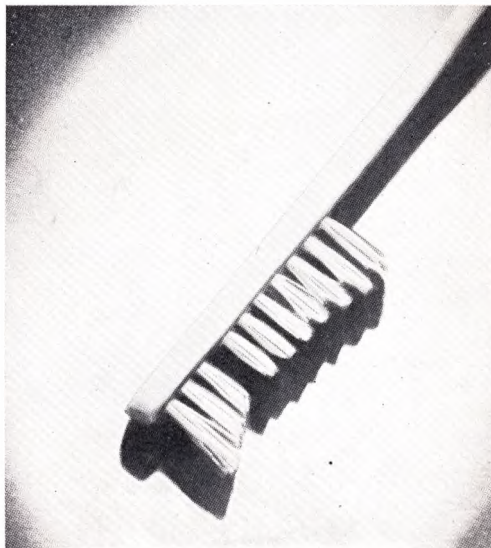
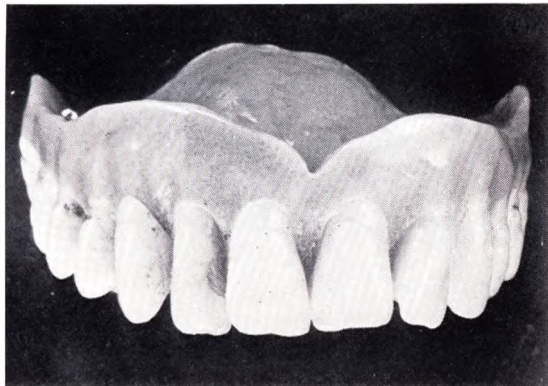
I 80-erne begyndte Tandpasta-Annoncerne
saa smaat, og de berømteste Navne støttede
Brugen af Tand-Creme, som det ses i An-
noncen til venstre.

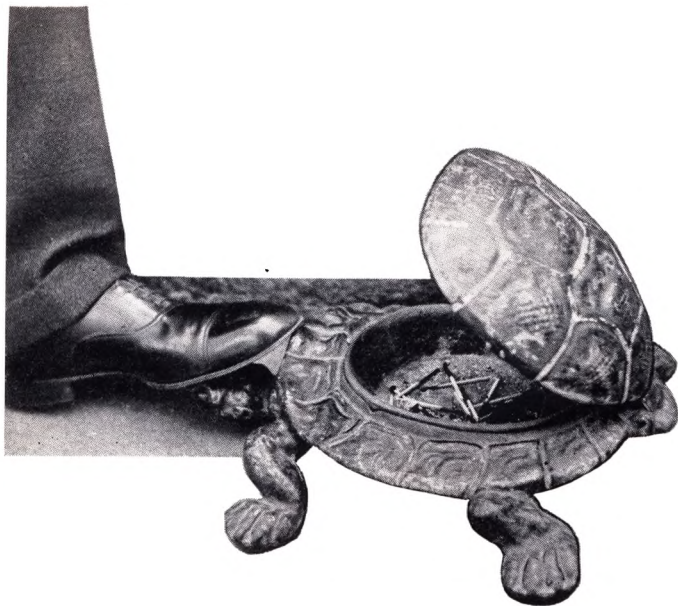


Den sædvanlige Profil for
ældre Mennesker i gamle
Dage før Tandplejens og de
kunstige Hjælpemidlers Tid.

Tandbørsten havde vundet en vis Udbredelse, dog mang-
lede 27 pCt. af Befolkningen stadig et saadant Apparat
i 1943.

Det moderne Menneskes Tilbehør. — Der indførtes om-
kring 1940 over en Million kunstige Tænder til Danmark
om Aaret





Fiks Spyttbakke med mekanisk Laag fra 1800-Tallet.



En Dame med make-up i Form af Skønhedspletter fra omkr. 1600.



Garconnefrisuren fra 1920-erne. Den ansaas for umoralsk, og mange Institutioner frabad sig kortklippede kvindelige Ansøgere.



Paa 1900-Tallet var Skønhedspletter ikke paa Mode, men det var Skik og Brug, at Damerne malede Negle og Munde røde og gjorde Ansigtstoilette for alles Ojne.

Tapre Mænds Føde er det raa Kød

Mænds Føde er det raa. I Grundtvigs Oversættelse lyder nogle af Versene i Smædekvadet, der afbilder Datidens Spiseskik:

Derfor nu ved Kongens Bord
gammel Dannished ej spores,
Kæmper kun i Drik og Hor
der som Vrinskere udfodres,
Kunsten der er Kokkerads,
Slikkeri den hele Stands.

— — —

Een vist knap, at Skjoldungblod,
i vor Konge-Række,
før den fine Kunst forstod
Snepper at forlægge,
Fugle-Indmad saa paa Fad
mesterligt at skille ad.

Sligt de aldrig lære gad,
var i Smag kun Sinker,
Spæge-Kjød er Kæmpe-Mad,
Fitter æde Finker!
Aldrig snuser efter Steg
Elskeren af Helte-Leg!

— — —

Med Davre og Nadre
gaa Dagene om,
at grine og gnadre
og spække sin Vom,
se, dermed det halve af Livet gaar hen,
og Resten gaar fløjten
med Dullen og Tøjten,
til Daad bliver intet igjen!

Naar jeg under mine Ekspeditioner til Middelby har spurgt Folk, om de spiste raat Kød, har de vendt sig fra mig med Væmmelse... Men de samme Mennesker har jeg set sidde paa Restauranter og fortære Brød belagt med skrabet raat Oksekød, raa Løg og raat Æg, en Spise, hvortil Ideen var hentet fra Hunnerne, der havde for Skik at ride Kødet mørt under deres Sadler, og som derfor kaldtes Bøf Tartar.

I Bronzealderen blev Hesten almindelig som Husdyr, og den kække, raske og tapre Hjælpers Kød kom hurtigt i høj Yndest, antagelig baade paa Grund af Kødets Vel-smag og Tanken om Musklernes Kraft. Ved Offerfesterne ofrede Nordboerne Heste, stænkede det varme Blod ud over Gudebillederne og aad sluttelig selv Offerdyrenes Kød. Hesten var hellig.

Jernalderens kulinariske Fremskridt var en Følge af Husdyrholdet: Svin, Faar, Okser og Geder gav lækkert Tamkød, naar Jagten svigtede. Flæsket blev efterhaanden Nordboernes Livret, en ligefrem guddommelig Ret, som indføjedes i Gudelærens Forestillinger om Paradiset: Der skulde man Aften efter Aften æde sig mæt i bævrende Skiver af Galten Særimmer. Men Hesten blev ved at være Offerdyr, — indtil de kristne Missionærer indfandt sig. De lærte for det første, at intet maatte ædes raat, og selvfølgelig foreholdt de Nordboerne det rent forfærdelige i at ofre Heste og æde Hestekød. Resultatet var, at den tidligere Livret snart blev betragtet med Afsky. Hesten var et urent Dyr, og ordentlige kristne Mennesker kunde ikke længere befatte sig med hverken Slagtning eller Flaaning af Heste, men overlod denne Gerning til Rakkeren. I Aarhundreder holdt denne Forestilling sig: den døde Hest var forbandet, og man blev uren ved at røre ved den. I 1794 blev der udstedt en kongelig Forordning, hvorefter det under Bødestraf paalagdes enhver Bonde selv at lade flaa og nedgrave sine døde Heste. Det virkede ikke.

I 1808 førte Ønsket om at vænne Folk til det udmærkede Næringsmiddel til et Paa-bud om Oprettelsen af Hesteslagterier, Dyr-lægetilsyn med Slagtehestenes Sundhedstil-

Selvdøde Dyr er ikke sundhedsfarlige

stand og Mærkning af det godkendte Kød. Det var den første Kødkontrol i Danmark, al Slagtning af andre Dyr foregik ganske ukontrolleret. Men selvom man nu kunde føle sig ganske særlig tryk overfor Hestekød, levede Uviljen videre. Hertil bidrog bl. a., at Fangerne i Tugthuset fik Hestekød. Først da Øvrighedspersoner og Præster rundt om i Landet viste Befolkningen, at de turde lægge Haand paa døde Heste, vovede almindelige Mennesker lidt efter lidt ogsaa at gøre det. Noget medvirkende til den stadig udbredte Afsmag for Hestenes Kød efter 1900 har det nok været, at man kun undtagelsesvis kunde faa Kød af unge Dyr. Men Hovedaarsagen til Modviljen var sikkert de Forestillinger, der blev indpodet i Menneskesjælene paa Ansgars Tid. Det var en Tabuforestilling!

Enten det var raat, stegt eller kogt, saa har Kødet altid udgjort en væsentlig Del af Danernes Føde, og gennem lange Tider har man derved udsat sig for alvorlige Sygdomme.

I Tyskland mente man engang i Middelalderen at have konstateret, at Kvægtuberkulose kunde smitte Mennesker — med Syfilis. Men da det senere viste sig, at der ikke var nogen Sammenhæng mellem de to Sygdomme, bredte den Forestilling sig — ogsaa til Danmark —, at der overhovedet ikke var nogen Fare forbundet med Nydelser af Kød af syge Dyr.

Naar der slagtedes i Middelby som andre Steder hos Slagtere og hos Private, flød Blod og Tarmindhold ud af Portene og gennem Gaderne i de aabne Rendestene. En rædselsfuld Stank fulgte med, og naar man endelig skulde til at spise Kødet, var ogsaa det ret ofte temmelig lidt vellugtende. Den sun-

de Fornuft anede, at der var noget galt ved denne Ordning, og efterhaanden indløb der saa mange Klager fra Folk over stinkende og fordærvet Kød, at det veterinære Sundhedsraad rejste Kravet om Indførelse af Kødkontrol. Det skete i 1865, og det kongelige Sundhedskollegium udtalte da som Svar, at »det ikke var sandsynligt, at Nydelser af syge eller selvdøde Dyrs Kød medførte nogen nævneværdig Sundhedsfare for Mennesker.« I Erkendelse heraf benyttede de høje Myndigheder samtidig Lejligheden til at ophæve den eneste eksisterende Kødkontrol i Danmark: Kontrollen med Hestekød. Endnu i 1877 fastholdt Sundhedskollegiet sit afvisende Standpunkt. Næste Aar optraadte en epidemisk Kødforgiftning, hvorunder 657 Mennesker blev angrebne og 6 døde. Det gav endelig Anledning til Indførelsen af almindelig Slagtetvang og obligatorisk Kødkontrol i København. Andre Kommuner fulgte efter paa eget Initiativ.

Lægevidenskaben kundgjorde, at Mennesker kunde paadrage sig Lidelser som Miltbrand, Snive, Tuberkulose, Trikiner, Bændelorm og almindelige Kødforgiftninger ved at spise Kød af usunde Dyr. Man ræddedes ved Tanken om, hvilke Farer man før havde udsat sig for, og for første Gang i Danmarkshistorien begyndte Kødbegejstringen at kølnes en Smule. — Dog ikke hos Myndighederne. Først i 1906 blev der vedtaget en Lov om offentligt Tilsyn med Slagtingerne og Kødhandelen i Danmark.

*

Grød kommer af Gryde: den ældste varme Ret i Norden har været Korn kogt med Mælk i et Lerkar, som har kunnet sættes over Stenene paa Ildstedet. Tænker man sig

Bagerens gyldne Kringle

Gryden koge over og Grøden brændt paa de hede Sten, har man den næste kulinariske Opfindelse: Brødet.

De første Rugbrød var runde og kaldtes Leve. Den fattige jyske Kvinde havde »ikkun to Leve;« men »det ene gav hun Niels Ebbesen, der vog den kullede Greve.« Henad 1500-Tallet gik man over til den aflange Form, der kaldtes Grovkop. De to fineste Brødsorter i Middelalderen var Skonroggen (af Schönroggen: fin Rug), der var rund og forsynet med tre kegleformede Fremspring, samt Veggen (af Hvede), der havde spidse Strude (Ender) og var af samme Form som de senere kendte Strutter. Simler eller Rundstykker nød ogsaa stor Yndest allerede paa 14—1500-Tallet. Hornene er en ældgammel Brødform fra Syden: Smaabrød formet som det smalle, stigende Maaney, Frugtbarhedstegnet, til Ære for Maaneguden og Gavn for dem, der spiste Brødet. En maaske lige saa gammel Brødform er Ringen eller Kransen, det gamle hedenske Evighedssymbol. I Tidens Løb føjedes hertil det kristne: Korset, idet man lagde Ringens Ender over hinanden, og Kringlen var skabt. I Aarhundreder har den hængt udenfor Bagerens Butikker tilmed med en gylden Krone over som Standens Adelsmærke. Andre Kroner har maattet vige fra Skilte og Bomærker i Middelby paa Lovens Bud, men Bagerkringlen har holdt Stand. Dens Oprindelse var for gammel og rodfæstet til at Myndighederne kunde faa Bugt med den. Ifølge Overleveringen stammer Bagerlaugets Ret til at føre Kronen fra 1683: ... Paa 1600-Tallet, da Wien var Tysklands Bolværk mod Orienten, maatte den gentagne Gange kæmpe blodige Kampe mod Tyrkerne, der Gang paa Gang trængte sig frem og

belejrede Byen. I 1683 var det lige ved at gaa galt. Tyrkerne havde nemlig gravet en underjordisk Gang ind under Byens Mure og forberedte i al Hemmelighed en Overrumpling af de intetanende Wienerne. Men ved et Tilfælde opdagede nogle Bagerdreng Anslaget, og da Tyrkerne vilde udføre deres snildt gennemtænkte List, fandt de Gangene besat af Borgervæbningen. Resultatet var, at de blev slaaet tilbage. Under Forfølgelsen skal Medlemmer af Bagerstanden have udmærket sig i en saadan Grad, at de fik tildelt Kronen som Udmærkelsestegn.

Olaus Magnus fortæller i sin Bog fra 1500-Tallet, at der for kræsne Ganer fremstilledes et særlig fint Bagværk i de nordiske Lande. Han giver Opskriften paa en Delikatesse for »sygelige fornemme Damer«: »25 Skaalpund fineste sigtede Hvedemel, 6 ferske Æg, 2 Glas Malvasir eller en tilsvarende Mængde spansk Vin kaldet Bastart, dertil en Mark reneste hvidt Sukker og et Glas Rosenvand. Alt dette æltes til Dejg og udbages i den Form, som Bagersken finder for godt, men ikke tykkere end en Finger. Naar Dejgen er udformet, lægges Stykkerne ned i en Jernpande med glødende Kul under og ovenover Gløden et Gitter, hvorhos Panden tillukkes med et Jern- eller Kobberlaag ligeledes med glødende Kul over, saa Kullene jævnt og sagtelig kan stege Brødet. Med den Tilvirkningsmaade skal man faa det fineste Bagværk, og det bruger man at byde svagelige fornemme Damer. Disse plejer desuden ved en svag Ild at lave sig en Postej af Mælk og Sukker, Kanel og lidt Ingefær for at styrke Kræfterne, naar de ikke kender Aarsagen til deres Svaghed og den dermed paakrævede Diæt.«

Men det daglige Brød var groft og tørt.

Wienerbrødet blev en dansk Specialitet

Fra Middelalderen til langt op i Tiden bagte større Husholdninger Brød en Gang om Ugen eller om Maanedene, mindre Husholdninger endnu sjældnere. Frisk Brød var en Sjældenhed. Fattigfolk var henvist til at købe hos Bagerne, hvilket ikke var misundelsesværdigt. Der klagedes ustandseligt baade over Brødets svigtende Kvalitet og Vægt... Men skønt Brødet ikke var videre velsmagende, ærede man det dog højt som en Guds Gave. Erasmus af Rotterdam skrev i 1646 moraliserende for sin Samtids Unge: »De Gamle haffver udi alle Gestebud ærbødeligen handlet med Brødet/ saa som med en Helligdom/ vor fra endnu ocsaa denne Skick oc Sedvane er effterladt at kysse det/ naar det uforvarendis er nedfaldet paa Jorden.«

Denne Ærbødighed for Brødet gik igen i Sagn og Eventyr op i Tiden og tog først af med den større Levelod efter 1900. Jeg har set Børn i Middelby Skole smide Mellem-mader med Paalæg, som de ikke syntes om, i Skarnkassen eller Rendestenen. Dog, efter at trange Tider atter meldte sig paa Grund af store Krige har jeg ogsaa oplevet, at en lille Pige fik en Lussing af sin Mor, fordi hun sparkede til et Stykke Brød, som var faldet paa Gulvet.

Forfinede Former som Franskbrød og Wienerbrød opstod ved Paavirkning ude fra. Det sidste midt paa 1800-Tallet... Da de københavnske Bagersvende forlangte Penge i Stedet for Kost og Logi, var Mestrenes Svar Afsked over hele Linjen. I Stedet indkaldte de østrigske og tyske Svende. Wienersvendene havde en særlig Metode til at rulle Smør ind i Dej blandet med Gær. Det gjorde Kagerne dejlig lette og porøse og fik dem til at knalde i Munden, mens

man ellers kun kendte den klæge Fornem-melse af Teboller. Følgen var, at alle forlangte »Brød, som Wienerne bagte det.« Og det blev man ved med, da de danske Svende omsider vendte tilbage. De lærte hurtigt Wienerne Kunsten af og forbedrede den endda med helt nye delikate Fyldninger. Wienerbrødet blev en dansk Specialitet, og det i en saadan Grad, at en dansk Bager, Læssøbageren, tilsidst maatte rejse til Østrig og lære Wienerne at bage. Hos uforstandige Folk indgik Wienerbrødet i Forbindelse med Kaffe som en dominerende Del af Ernæringen i Stedet for billigere og nyttigere Næringsmidler. Kloge Folk erklærede i 1920-erne, at Wienerbrødet havde sin vigtige Andel i den beklagelige Kendsgerning, at Menneskenes Tænder forfaldt.

*

I Middelalderen, da de nordlige Lande var selvforsynende med Levnedsmidler, udgjorde Kornprodukter, Kaal, Kød og Fisk samt rigelige Mængder Øl praktisk talt hele Folkeernæringen. Den mest typiske Middelalderret, som endnu serveredes i Middelby paa 1900-Tallet, var Øllebrød. Fisk erstattede en senere Tids Grøntsager og spistes i svære Mængder. Farvandene vrirmede af Fisk. Om Sildestimerne i Øresund hed det, at de undertiden var saa tætte, at man kunde skovle Sild op inde ved Kysten, og hvis nogen stak et Spyd eller en Stridsøkse ned i en Stime, blev den staaende oprejst, saa tæt sammenpressede gik Fiskene. Ferskvandsfisk spillede ogsaa en stor Rolle. Allerede dengang var Randers Laks berømte. Og de vedblev paa Egnen at være saa almindelig en Ret, at Tjenestefolk helt

Kong Hans lod bore ved Harte

op til 1800-Tallet betingede sig i deres Kontrakter, at de ikke vilde have Laks mere end højst tre Gange om Ugen. Tidligt oprettedes desuden Danbrug, hvor man avlede Delikatesser som Krebs og de af Peder Okse indførte Karper. Til yndede Fiskeretter hørte de saakaldte Negenaugen eller Niojne: en Slags Lampret, og Rav og Rækling: Benene og Finnerne samt det fede og skære Kød langs Finnerne paa de kæmpemæssige Helleflyndere, der navnlig fangedes ved Lofoten. Det forsendtes viden om i tørret Tilstand. Om Vinteren var man henvist til at spise baade Kødet og Fisken i saltet Stand.

Enhver Husholdning brugte mægtige Mængder af Salt til sit Vinterforraad. Overalt ved Danmarks Kyster flammede Baal af brændende Tang eller Blus under Kedler med Saltvand. Den saltholdige Aske af Tangen blev senere sydet og udludet i store Saltpander — under et saa voldsomt Forbrug af Ved, at det gik haardt ud over Skove og Lunde. Sandplagen fulgte i Saltudvindingens Spor. Til sidst maatte der nedlægges Forbud mod Saltbrænding. I Stedet tyede man da til en Kilde ved Harte i Nærheden af Kolding. Kong Hans havde her solgt Danmarks Undergrund til en Udlænding imod at faa Halvdelen af det eventuelle Udbytte. Det blev Nul. Andre tog senere Opgaven op med lige saa ringe Held. Den energiske Enkedronning Dorothea fik dog fremdraget en Smule rødligt men særdeles fint Salt fra Lejet. Forventningerne var store, men skuffedes. Man mente at en Vandaare havde fundet Vej til Saltet og vasket det bort. Saa vendte man sig til Eksporten fra Lüneburg — og dertil holdt man sig siden. Paa 1900-Tallet vendtes Opmærk-

somheden atter mod Harte, og Regeringen overdrog det atter til fremmede at bore paa Stedet, — men denne Gang var det ikke Salt, derimod Olie Nationen hungrede efter, og som man haabede paa at finde.

Skovene vrimlede af Vildt, men det var forbeholdt Adelen og Hoffet, Menigmand fik højst en Hare. Olaus Magnus skriver herom: »Kaniner findes ikke i Norden, men Harekød er en almindelig Spise, og det fortæres for det meste kogt, samt en sort ganske sund Suppe og stegt Kød af samme Slags.« Han advarer dog svangre Kvinder imod Harekød: De vilde risikere at føde Børn med Haremunde, der altid vilde have Læben kløvet mellem Munden og Næsen, — saafremt de da ikke straks fik syet en lille Bid af en helt spæd endnu blodig og nyslagtet Kylling ind paa Stedet. Derimod var det et udmærket Middel mod Gigt at dyppe Fødderne i en Suppe kogt paa Harekød eller at binde Harenyrer paa Fødderne...

De Rige kunde svælge i Vildt om Vinteren, men de Fattige maatte hovedsagelig nøjes med Saltmad, og man træffer da ogsaa i Tidens Optegnelser Skildringer af uhyggelige Tilfælde af Skørbug.

Olaus Magnus omtalte Skørbug som »en Slags Krigssygd, som hænger blandt Belejrede og Indespærrede. Den ytrer sig saaledes, at Lemmerne svulmer op, idet Kødet ligesom svinder bort og Materie dannes under Huden, saa den giver efter ligesom smeltet Voks, naar man trykker Fingeren imod den; Tænderne løsner sig, som vil de falde ud, Hudfarven bliver blaableg, og Dødsighed indtræder i Forening med Kvalme og Modvilje mod Lægemedler. Sygdommen nævnes paa Landets Tungemaal Skørbug,

Den evindelige Saltmad

paa græsk Kachexi, muligvis efter det pusfyldte Væv under Huden... Den synes at opstaa gennem Fortæringen af salt og tungtfordøjelig Føde og befordres af den kolde Fugt fra Murene. Imidlertid bliver dens Fremfart mindre voldsom, hvis Murene paa Indersiden er dækket med Brædder, ligegyldig af hvilken Slags Træ. Desuden plejer man, hvis Sygdommen raser i længere Tid, at væge sig imod den ved flittigt at drikke Malurt.«

*

Madkulturen fra mildere Himmelstrøg udbredtes af Klosterfolket. Forædlede Kirsebær-, Blomme-, Æble- og Pæretræer, Roer, Gulerødder, Salat plantedes af havebrugskyndige Klosterbrødre. I særlige Urtegaarde dyrkedes Krydderurter: Humle, Dild, Krusemynte, Kommen, Perikon, Sennep, Basilikum, Salvie, Isop. Endnu i 1943 kunde man i Nærheden af Middelby finde Vidnesbyrd om Klosterfolkets Virke i Middelalderen i Form af smaa Krydderurter og medicinske Planter som f. Eks. Bulmeurt. I lange Tider, før de stærke orientalske Krydderier kom til Landet og var tilfals hos Handlende, som kaldtes Urtekræmmere eller Kolonialhandlere, var disse danske Munkekrydderier eneraadende. Og i den trange Krigstid omkring 1940, da Forbindelsen med Krydderilandene blev afbrudt, vendte man taknemlig tilbage til en rationel Dyrkning af disse beskedne og forglemte Urter, som trivedes saa vel i den danske Jord... Allerede i Biskop Absalons Tid vilde den af ham indkaldte franske Abbed Vilhelm, at de Danske ligesom han for deres Sundheds Skyld skulde spise Salat, Urter og Rødder; men det var ikke muligt at

formaa dem dertil, tværtimod forspildte han derved kun deres Godhed for ham. Fra Aarhundrede til Aarhundrede holdt Folket fast paa den ensformige Saltmadskost og vægrede sig længe ved at gaa i Lag med Grøntsagerne, naar lige undtages den ældgamle Kaalret og Ærterne. Endnu 1590 fik de fattige Disciple ved Vordingborg latinske Skole daglig 24 Hofbrød, 16 Potter Øl og dertil om Søndagen en Side Flæsk og Kaal, om Mandagen 24 saltede Sild og Brød, om Tirsdagen Sild og Ærter, om Onsdagen Sild og Ærter, om Torsdagen hveranden Uge en Fjerding Oksekød og hveranden Uge Faarekød og Grød, om Fredagen Sild og Grød og om Lørdagen Sild og Ærter — Aar ud og Aar ind. Christian II indkaldte en Koloni af Hollændere for at udbrede Kendskabet til Dyrkning af Haveurter, men de øvede længe en ringe og kun en lokal Indflydelse. Ude omkring i Verden havde en ny Levemaade forlængst vundet Indpas, men Danskerne holdt stadig fast ved den gamle. Den berømte Læge Thomas Bartholin, der i længere Tid havde opholdt sig i Udlandet, fortæller, at Sveden brast frem paa hans Pande, da han kom hjem i 1647 og saa og lugtede de umaadelige danske Saltmadsanretninger. Kun paa Lækkermundens Bord saas Suppe af fersk Kød, Æggesøbe eller Mælkemad, »thi dette var mod de Danskes gamle Sædvane.« Skørbugen hærgede Aarhundreder igennem. 1645 var det saa galt, at Kongen skrev til sine »Doctores medicinæ udi Kjøbenhavn« og bad dem om at overlægge, hvorledes Skørbug, »der befindes meget gængs i vore Lande, saa at mange derved er beladte, med den Allershøiestes Bistand kan forekommes, hvad Aarsagen dertil er, at man her saa meget fremfor andetsteds be-

Fraadseriets Bødler arbejder

sværes og anfægtes, med hvad Indicia man kan mærke, at man dermed er befængt, og hvorledes den han helbredes. Eders Betænkning og Raad skal I siden udi Dansk lade publicere.« Noget senere udgav det medicinske Fakultet en »Underviisning om Skjørbug«, hvori som Sygdomsaarsager angaves urene Opholdssteder, fugtige og kolde Boliger, slet Diæt af Brød af halvfordærvet Korn, af saltet, i Røg fortørret Kjød, harske Fiskespiser, Mangel paa vegetabilsk Næring, Mangel paa Bevægelse o. s. v.« Men Fakultetet ansaa Sygdommen for arvelig og smitsom. Erklæringen havde imidlertid til Følge, at der blev udgivet en dansk Urtebog. Omsider smittede da ogsaa Munkenes og Hollændernes Eksempel i nogen Grad. Mælkeretter og Vælling blev almindeligere. Og Nordens Grynævling indgik en intim Forbindelse med Sydens Grøntsuppe i Form af Folkeretten Søbekaal. Endelig fik man ogsaa Kogebøger, hvorfra Kendskabet til Udlandets lettere og mere grøntsagblandede Kost spredtes, men langsomt.

*

Paa Reformationstiden svulmede Madglæden voldsomt, og Sansen for finere Madlavning i højere Kredse førte til Indkaldelsen af udenlandske Køgemestre. Den katolske Biskop Olaus Magnus fandt, at det nu var ved at gaa for vidt: »Luksus har vundet Indpas under det falske Navn af Høviskhed,« skrev han. »Fraadseriets Bødler arbejder nu ihærdigt med deres Torturedskaber paa at udspænde de digre Buge til Sved og Værk. I gamle Dage raadede en liflig, tiltalende og harmløs Enkelhed i Mad og Drik hos de nordiske Folk, og den gjorde Menneskene sunde, kraftige, stærke, kloge

og udholdende, i Særdeleshed i krigerisk Idræt. Men nu er udenlandske Pølsemagere og Stegekunstnere indkaldt til at opelske det mest utøjlede Fraadseri. Afholdenheden, som er Dydens Vogterinde, bliver sat paa Prøve, og Slægten er ikke længere i Stand til at tænke en nyttig eller retskaffen Tanke, forbedre et paabegyndt Værk eller arbejde med sine Hænder.«

Indtil denne Tid var Opskrifterne gaaet fra Mund til Mund og kun undtagelsesvis udbredt gennem Afskrifter. Men nu kom der et kulinarisk Værk, som satte Spor langt ind i Fremtiden. Den tyske Kok Marxen Rumpolt samlede en Hoben Opskrifter og udgav dem i 1581 i et stateligt Værk, som han tilegnede den danske Prinsesse, Kurfyrstinde Anna af Sachsen. Det afhjalp et føleligt Savn og vandt hurtigt Indpas — ogsaa i Danmark — paa Slotte og Herregaarde, hvorfra dets Lærdomme bredtes videre ud.

De Opskrifter, Mester Rumpolt gav paa Tilberedning af Mad, har for en stor Del været benyttet lige siden. Men han har ogsaa Retter, som muligvis har været almindelige, men senere er gaaet ud af Kurs, f. Eks. hans 34 Anvisninger paa Anvendelsen af Gedekød. En af dem lyder saadan: »En helstegt Ged/ spækket med smaa Fugle/ fyldt med Rosiner/ Løg/ Æbler/ Pærer/ Kastanjer og Dadler/ givet varm paa et Fad/ er en god Spise. Og har en Kok nok at gøre med denne ene Spise en hel Dag/ naar han vil gøre det flittigt og godt.« Mester Rumpolts Kogebog anbefaler ligeledes Folk at spise Pindsvin: »Et af vore hjemlige Pindsvin kan du tage til Stegning eller Henkogning/ den er ogsaa god i Postejer/ især naar man bruger den kold / at man drager Huden

Gule Ærter med hakkede Snegle

af/ og lægger den ovenpaa Postejen.« En lignende Anvendelse gør Rumpolt af Egern. Blandt Fuglevildt giver han Opskrifter paa Tilberedning af Ørne, Strudse, Traner, Paa-fugle, Grønspætter, Drosler, Skader, Gøge, Svaler, endog Gærdesmutter, men fraraader bestemt Brugen af Graaspurve. »Thi disse er helt usunde.« En hel Række Recepter er helliget Niøjne eller Lampretter. F. Eks.: »Tag Niøjne/ som skal være kogt/ vask dem rene/ og sæt dem i Vand og Vin/ med Peber og Salt/ Lad dem koge stærkt/ tag dem op paa et Brædt/ og lad dem blive kolde/ læg dem i et lille Fad/ og læg derimellem Laurbærblade/ gyd kold Vineddike derover/ og luk Fadet til/ saa kan du lade det ligge et halvt Aar eller længere/ og spise deraf naar du vil.« Blandt Mester Rumpolts Østersopskrifter gaar den første ud paa en Metode, der, saavidt vides, har været brugt Aarhundreder før: »Vask Østerskallerne/ kast dem paa varme Kul/ og lad dem stege/ til de lukker sig selv op/ saa er de nok/ læg dem paa et Fad/ og giv stødt Peber dertil/ og server dem varme paa et Fad/ saa bliver de gode og velmagende.«

De lækre Vinbjergsnegle, som Munkene havde indført og ofte fodrede med Mælk og Brød i særlige Sneglegaarde, men som ogsaa havde bredt sig til Skræppeskovene udenfor Klostrene og Herregaardene, blev efterhaanden en eftertragtet Delikatesse. Mester Rumpolt foreslog en hel Række Retter med Snegle som Hovedpunkt. F. Eks.: »Tag Snegle/ naar de er kogt/ fint rent udvaskede og indgnedne med Salt/ saa skær dem i Smaastykker/ bland grønne velsmagende Krydderurter deri/ læg Blandingen i en Fiskekedel/ føj Smør dertil/ sæt det paa Kul og rist det godt. Tag Æg/ pisk dem/

salt dem/ lad det løbe gennem et Klæde/ tilsæt stødt Peber/ og en Smule Safran/ rør det sammen med Æggene og Sneglene/ giv det et Opkog/ ret det saa an/ saa bliver de gode og velmagende.« Ifølge Kogebogen kunde denne Snegleblanding sætte yderligere Kulør paa en Gang gule Ærter, især naar der ogsaa vedføjedes grøn Persille ... Af Rumpolts talrige Opskrifter paa Frøer synes det at fremgaa, at ogsaa denne Spise har været almindeligere end den senere blev.

Noget helt nyt for de fleste i Nordens Lande var endvidere Opskrifterne paa de mange forskellige Lækkerier: Konfekt o. s. v. Man lærte nu at lave raffinerede Dessarter og at tilsætte Farvestoffer og fine Dufte til saavel Sauce som Konfekt. Ifølge Rumpolt burde det velforsynede Køkken f. Eks. altid have Rosensaft ved Haanden: »Tag røde Rosenknopper/ skær det hvide bort/ tag de yderste Spidser/ der er smukt røde/ stød dem i en Morter/ der er lavet af Alabast/ eller af hvid Marmorsten/ med en Træstøder/ lad Sukker koge deri/ til det bliver tykt/ rør fluks om med en Trækølle/ til det er helt koldt/ og rør stødte Rosiner deri/ kom det i et Glas/ saa kan du bruge det hvortil det skal være. Og vil du give det til Steg/ saa opløs det i Malvasir/ saa bliver det fint tyndt.«

Af Frugt indførtes til de Riges Borde navnlig sure og søde Pomerantser, hvilket vil sige Citroner og Appelsiner. Menigmand holdt sig til de hjemlige Nødder, Pærer og navnlig Æbler, der ikke blot spistes raa og som Moes (Æblegrød) men ogsaa stegt i Kakkelpotterne paa Ovnen. Henimod Aar 1600 fik man en ny Dessertret fra Frankrig: Jordbær med Fløde. Den forsvandt senere

Da Sødsuppen blev opfundet

i sit Hjemland, men dyrkedes med saa meget des større Begejstring i Danmark.

De store Opdagelser medførte en Revolution paa Ernæringsomraadet, der langsomt men sikkert ogsaa naaede til Norden. I Begyndelsen var Krydderierne og Sukkeret forbeholdt de Rige, men da det blev billigere og almindeligere skulde alle, der kunde afse Penge dertil, have Sukker og prøve det i forskellige Retter. Det danske Køkken har altid ligget under for Fristelsen til at blande uharmoniske Ingredienser sammen, og mangen Husmoder har siden slet ikke kunnet afholde sig fra at strø Sukker selv i Stegesovs. Først og fremmest medførte Sukkeret et øget Forbrug af Frugt. Naar man hidtil havde talt om Sylte, havde det været Kød eller Fiskemad i Gele, men nu skiftede Ordet Betydning: det blev forskellige Frugter eller Frugtsafter kogt med Sukker. Man prøvede straks at spise Syltetøj til Stegene, en Skik, man atter forlod i de fleste andre Lande, men, — til fremmedes store Forfærdelse, — endnu holdt fast ved i Danmark ca. 400 Aar senere. Man skulde ogsaa prøve at blande Syltetøj sammen med den urgamle nordiske Grynvælling — og opfandt saaledes Sødsuppen. Og man maatte smage Syltetøj med Mælk og fik endnu en dansk Nationalret, tilmed i Flagets Farver: Rødgrød.

Aarhundreder frem i Tiden blev Syltetøjet Genstand for Husmødrenes faglige Kappelstrid. Endnu et Stykke ind paa 1900-Tallet var Jordbær-, Hindbær-, Solbær-, Ribs-, Græskar- og andre Syltetøjsprøver det staaende Traktement for Damerne ved Visitter, i Stedet for Fem-Te eller som en Forfriskning ved aftenlige Sammenkomster.

En fremtrædende Middelbyborger har for-

talt mig, hvorledes han og hans Brødre i deres Drengetid stod gemte bag Klunkeportieren til Dagligstuen og iagttog Damerne, der blev budt paa Syltetøj derinde. Mellem Assietterne med de mange Prøver paa, hvad Huset formaaede, stod et Vandglas med Teskeer. Hver Gang en Gæst havde smagt paa en Sort, skyllede hun Teskeen af i Glasset, før hun gik til den næste. I Reglen var Syltetøjet spist op, naar Visitten var endt; men Vandet i Glasset var farvet lifligt rødt af de skyllede Skeer. — Og i samme Sekund som Damerne var gaaet, styrtede Drengene ind i voldsom Kappelstrid om at bemægtige sig denne Delikatesse.

Rumpolt dannede Skole. I 1637 udkom en »Koge-Bog indeholdende et Hundrede fornødne Stycker, saare nyttelig udi Husholdning, som tilforn icke paa vort Danske Sprock udi Tryck er udgaaen«. I Indledningen til denne Bog, — som Menigmand, der mestrede Læsekunsten, selv kunde tyde, mens Rumpolt jo var paa tysk, — udtaltes det, at dersom Synden ikke var kommet ind i Verden, havde man overhovedet ikke haft Kogekunst behov, thi før Syndefaldet var alle Urter og Frugter og Rødder saare vel-smagende og af en sær Kraft. I den Henseende henvistes til Luther, som i sin Ud-lægning af Genesis havde sagt, at »en ringe Urt, som nu paa almindelig Marck trædis under Fødder, vil da skulde været i Smag oc Kraft fast lifligere oc bedre end nu voris ypperste Apoteckiske Kryder, efterdi at Synden haffuer foraarsagit Gud at forbande Jorden oc Jordens Grøde. Saa haffuer derfor Nødvendigheden optænckt Konsten formedelst Ild at tilberede Maden, at det kan findis Menniskene tæckeligt oc vel-smagende oc

Kartofler smager som Lysetælle

tiene baade Legemsophold oc Sundhed, besynderlig naar det tagis oc brugis udi Gudsfruct«. Her var Opskrifter paa saa jævne Ting som f. Eks. »Sild at koge«: »Sæt Byggryn eller Havregryn i Blød en Nat udi Mælk, bland den med Peber oc Corender eller smaa Rusiner oc ælt det sammen. Skær Silden langs ad Ryggen oc fyld den med samme Grød oc forbind den med Traad, syd den siden med Smør«. Og tilføjedes der: »Det haffuer en besynderlig Smag«. Næsten alle Retter tilraadedes nu tilberedt med et Overmaal af stærke Krydderier og Blandinger: Peber, Salt, Ingefær, Muskat, Safran, Kanelbark, Løg, Eddike, Honning. Øl, Vin, Nellike, Korender, Svedsker, Timian, Merian, Kommen, Peberrod, Paradiskorn og — Bomolie.

*

Krydderier og Sukker afstedkom store Forandringer, men den største Revolution i Køkkenets Historie var dog uden Tvivl Indførelsen af Kartoffelen.

Det angives almindeligt, at den engelske Admiral Walter Raleigh indførte den til England 1584 fra Virginien, hvortil Spanierne rimeligvis havde bragt den fra Sydamerika. Men til Danmark kom den først godt et Aarhundrede senere, og det skulde tage endnu et Aarhundrede, før den vandt Indpas. Maven er endnu mere konservativ end Hjernen.

I Aarene 1719 og 1720 kom en Flok landflygtige Franskmand til Fredericia. De var flygtet for Ludvig XV.s Forfølgelse og foretrak et fremmed Land, selvom det var højt mod Nord, naar de blot kunde faa Lov til at leve i Overensstemmelse med deres Tro. Man kaldte dem Huguenotter. Det var yderst stilfærdige, stræbsomme og flittige Folk,

men de havde jo andre Vaner end Danskerne, navnlig Spisevaner. De nød flere Grøntsager, end man var vant til i Fredericia, og de medbragte nogle mærkelige Knolde, Poteter eller Kartofler, som de plantede i Jorden udenfor Byen. Snart bredte Kartoffelmarkerne sig omkring Fredericia, de første Knolde formerede sig til flere, og Franskmandene indbød deres Bekendte til at smage dem. Men Danskerne fandt ikke, at det var Menneskeføde, de erklærede, at man lige saa godt kunde bide i et Stykke Lysetælle. Regeringen søgte at opmuntre Kartoffelavlens ved at indkalde tyske Kartoffeldyrkere, som fik anvist Jord dels i Kronborg Amt og dels paa den jyske Hede i Nærheden af Vejle og Viborg. Og opmuntret af Myndighederne udgav Præsten Jacob Koefoed Trojel en Afhandling om Avlen. Den var illustreret med et Træsnit af en Hypeplov, som »Bondekarlen Oluf Jørgensen i Kaarsebjerg paa Fyen uden nogen Anvisning eller Model har opfundet«. Denne Danmarks første Kartoffelhypeplov var indrettet til at drages af en Hest og efter Trojels Beskrivelse »fornemmelig derudi forskellig fra andre, at den er forsynet med tvende Muldbrædter, og at Plovskæret er ensdannet til begge Sider«. Ogsaa i andre Egne gjorde Præster sig til Talsmænd for det nye Fødemiddel i Skrift og Tale, undertiden endda fra Prædikestolene. Længe talte de dog for døde Øren. Aar 1800 skrev Christen Pram i en Rejseskildring fra Sjælland: »Kartofler dyrkes endnu kun af Præsterne ...« Og Rahbek fortæller i sine Erindringer om Kartofflernes almindelige Omdømme paa samme Tid: »Ved Bryllupsbordet blev der talt om den da nylig indførte Kartoffeldyrkning, og det blev eenstemmig, dog tillige som Tegn paa Liberali-

Tyendet vil ikke have Kartoffler

tet og fordomsfri Tænkemaade, afgjort, at Kartofflerne især til at fodre Kreaturer, fornemmelig Svin og Fjerkræ, kunde have sin Nytte«.

Aviser og oplysende Blade bragte Indlæg for og imod de nye Frugter, Poteter eller Kartofler, som de oftest kaldtes. Læger paa-pegede, at Poteterne hørte til Natskyggefamilien, hvis Medlemmer fornemmeligst udmærkede sig ved Giftighed. Herimod protesterede dog den berømte Mediciner, Calissen i en Afhandling 1807. Og Joh. Chr. Drewsen rykkede ud med en Artikel, hvori det hed: »Deres Værd erkendes daglig mere og mere; praktiske Beviser paa deres Gavnighed sejrer over teoretiske Drømmerier om den Mistillid, vi bør nære til dem som henhørende til Solanernes mistænkelige Klasse. Og naar vi først lærer ret at indse alle deres Fordele, skulle vi ikke mere staa Fare for at misledes eller at nære ufortjent Mistillid til denne velsignede Rodfrugt.«

Men den store brede Befolkning var ikke let at faa i Tale. I Vendsyssel paastod man, at man fik Gigt af at spise Kartoffler: »Det er Kartuffelens Skyld, at Jægten er saa slem nu, imod hvad den var i gamle Dage«. Andre Steder afviste man Kartofflerne med den Paastand, at de bevirkede at »Konerne kom altfor hastigt i Barselseng«, naar de nød denne Spise.

Oplyste Folk overvandt omsider Mistilliden og indførte det billige og sunde Næringsmiddel i deres Husholdninger.

I Middelby spiste de bedre Borgere efterhaanden alle Kartoffler næsten daglig, men Husmødrene førte en forgæves Kamp for at faa Tyendet til at røre dem. En Menneskekender henledte da Opmærksomheden paa, hvorledes man havde baaret sig ad i

Frankrig: Den geniale franske Videnskabsmand Augustin Parmentier havde ogsaa forgæves søgt at faa sine Landsmænd til at dyrke Kartoffler. Saa gik han til Versailles og bad om Audiens hos Ludvig XVI og Marie Antoinette. Her talte han Kartofflernes Sag med Varme og bad om, at de maatte blive optaget paa Menuen til det kongelige Taffel, »for at det uvidende Folk paa denne Maade kunde blive omvendt«. Dronningen gik straks ind paa Forslaget, raadførte sig med Livkokken og befalede, at der fremtidig paa Menuerne stadig skulde staa »Pommes de terre en robe de chambre«, kogte Kartoffler i Dagligdragt — med Skrællen paa. Majestæterne gjorde yderligere en Indsats det næste Aar, da Kartofflerne blomstrede i Parmentiers Have: Ved en af de straalende Hoffester bar Kongen en Buket Kartoffelblomster paa sin Gallaklædning, og hans skønne Dronning havde smykket sit Haar med en Krans af Kartoffelplantens Blomster ... Og dog hjalp det ikke. Der indtraf frygtelige Misvækstaar, og man tilbød det udsultede Folk gratis Kartoffler. Det blev afvist som »Svineføde«. Først da Parmentier, belært af Legenden om den forbudne Frugt, satte Vagt ved Markerne og truede med Straf for Tyveri, fik Franskmandene en storslaet Appetit paa Kartoffler. Bønder og Godtfolk stjal som Ravne, og snart voksede der Kartoffler viden om.

Belært af denne Erfaring skrev den danske Kartoffelforkæmper nu i Bladene: »Da der endnu er Husholdninger, hvor der klages over, at Folkene ikke vil spise Kartoffler, saa tillades det mig i denne Henseende at fremføre et Raad, som er meget ligefremt, og som har gjort god Virkning i vor Husholdning: Man tillaver af dem til sit eget

Den retskafne Husmoder

Bord saa meget, at noget lidet bliver tilovers. Dette lader man bære ud til Pigerne, som til en Mundsmag, og det helst, naar Karlene ogsaa sidder tilbords. De skal da alle smage dem, saaledes bliver man ved, til Pigerne begærer selv, om de dog ikke en Gang maa faa Kartoffler, da man langt om længe føjer dem. Er der saa en enkelt, som ikke vil spise dem, gør de Nar ad Tossen, og man gør for dens Skyld ingen Forandring«.

Omsider kom saa Omslaget. En Tid udartede det i en sand Kartoffelbegejstring. Man vilde erstatte alle Husholdningsartikler med Kartoffler, lave Kaffe og Vin af dem. Man forsøgte endog at anvende dem til Papirfabrikation. De før saa ringeagtede Knolde blev nu prist som »Jordens Brød« og »Himmelens Gave«.

Saa snart Kartofflen blev almindelig Spise, forsvandt Skørbugen fra de fleste europæiske Lande — for kun at dukke op i Misvækstaar, i Danmark f. Eks. i 1830'erne. Men ingen fattede Sammenhængen. Først da Teknikken havde grebet katastrofalt ind i Kostsammensætningen fik man set Skørbugsproblemer under en ny Synsvinkel.

*

I den florisante Handelsperiode, hvor danske Skibe færdedes viden om, voksede Smagen for udenlandske Retter og Raffinementer. Moralister klagede snart over, at der nu serveredes lige saa mange Retter paa fransk, paa engelsk, italiensk og indiansk som paa dansk. Og en fremtrædende Læge erklærede: »Den nyere Kogekunst har gjort større Fremskridt end Lægekunsten; hin dræber og ødelægger mange flere, end denne kan holde Liv i.« Ogsaa Myndighederne advarede imod den om sig gribende Over-

daadighed. I Overensstemmelse med denne Tone udgav Kokken paa Hvidkilde i Fyen, Carl Müller, da Aar 1785 en Vejledning for »Den retskafne Husmoder«, hvorefter man kunde fremstille jævne Retter. I Forordet til sin Køgebog erklærede Müller, at han saa det som sin Opgave at lære Husmødrene at bruge Landets egne Urter og Produkter, »alt i Overensstemmelse med de imod Overdaadighed i dette Fag allernaadigst udgivne højpriselige kongelige Anordninger«.

Blandt Opskrifterne paa den retskafne Husmoders Tilberedning af ganske jævne Retter forekom Havresuppe: »Koges med Skallen af en Citron, et Stykke Kanelbark, noget fransk Vin, derpaa kommes Syltetøj, Citronsaft og Sukker i. Hvedebrød, skaaret i Terninger og stegt i Smør, gives til«. Eller Sagosuppe: »Koges med en Del Rødvin og to Dele Vand, hertil tages et Stykke Kanelbark, Skallen af en Citron og nogle Rosiner. Ved Suppens Anretning kommes Sukker, Syltetøj og Citronsaft i«. Til den retskafne Husmoders Raavarer blandt indenlandske Produkter hørte iflg. Carl Müller: Fjederkreaturer som Kapuner, Poularder, Gæs, Kyllinger, Høns, Ænder, Waldsnæpper, Ortolaner, Leipzigerlærker, Fasaner, Urhøns, Vagtlær og Agerhøns, — der bør stikkes ihjel med deres egne Fjer. Han anbefalede endvidere i udstrakt Grad Anvendelsen af Vildsvin, navnlig Frisklinger, hvorved forstodes Vildsvin under et Aar.

Mens Kokken paa Hvidkilde sad og skrev sine Opskrifter, voksede en lille Pige op, som skulde faa langt større Betydning: den store Rumpolts Arvtager og ligesom han bestemmende for det gode Køkken i Danmark i næsten hundrede Aar:

Anne Marie Bang blev født i 1781 i Kø-

Madam Mangors Indsats

benhavn som Datter af Assessor i Hof- og Stadsretten Andreas Bang. 19 Aar gammel blev hun gift med Fuldmægtig i samme Hof- og Stadsret, senere Grosserer Valentin Mangor. Men kun 31 Aar gammel sad Madam Mangor Enke med tre smaa Døtre. Hun maatte se sig om efter Midler til at skaffe Brødet til sig selv og de smaa, og da hun interesserede sig meget for Mad, fandt hun paa at indsamle Opskrifter rundt om i sin store Bekendtskabskreds. Da hun endvidere var en sirlig Person, beflittede hun sig paa den største Nøjagtighed ved alle Angivelser af Maal og Mængder under den endelige Udarbejdelse. Og først i 1837 udsendte hun, anonymt, »Kogebog for smaa Husholdninger«. Den gjorde megen Lykke og vandt stor Udbredelse. I 1840 efterfulgtes den af »Syltebog for smaa Husholdninger«, Aaret efter kom »Fortsættelse af Kogebog for smaa Husholdninger«, senere »Kogebog for Smaapiger« og i 1864 »Kogebog for Soldater i Felten«, Aarets mest benyttede Gavebog.

Efterhaanden traadte Madam Mangor frem af Anonymitetens Skjul, hun skrev endda et Par skønlitterære Arbejder. Men det var Kogebøgerne, der skabte hende Berømmelse og store Indtægter. Hendes kulinariske Hovedværk udkom i Oplag efter Oplag, efterhaanden i flere hundrede tusinde Eksemplarer. Madam Mangor døde i 1865, men hendes Kogebog overlevede hende og stod livskraftig som en stadig benyttet Raadgiver i næsten hvert eneste Hjem i Danmark indtil et godt Stykke ind i det 20. Aarhundrede.

I Indledningen til sin Kogebog fremsatte Madam Mangor en Række Formaninger, som tegner Billedet af Husmoderen paa 1800-Tallet. Hun anbefalede sine Læserin-

der at benytte »tre indenlandske Krydderier, — paa Grund af, at de kun kostede lidet, aldrig vilde tabe deres Kraft og derhos havde den Egenskab, at jo tarveligere Maden er, desto mere forhøje de dens Velsmag«. Og disse indenlandske Krydderier skildredes saaledes:

»Det første Krydderi bestaar i en bestemt og fast overholdt Spisetid, thi Mand og øvrige Deltagere i Maaltidet ere i Almindelighed ingensinde mere utaalmodige end i den Tid, der forløber efter det bestemte Klokkeslet og indtil Maden staar paa Bordet«.

»Det andet Krydderi er en snehvid Dug, en proper Anretning. Selv den tarveligste Kost faar en forøget Velsmag, naar Øiet med Velbehag hviler paa det hvide Linned, det blanke Porcellain, de klare Glas — og Tanken om en flink Husmoder knytter sig uvilkaarligt dertil«.

»Det tredie Krydderi er Husmoderens milde og venlige Ansigt, der lig Solen straalere over det Hele og forjager de smaa Skyer af Utilfredshed eller Misnøje med Et og Andet, som ellers kunde svæve paa Husets Himmel og undertiden faa Leilighed til at samle sig til en Regnbyge«.

Madam Mangors Opskrifter omfattede alt, hvad det madglade danske Borgerskab kunde tænke sig at spise til Hverdag og Fest fra nygterne (nyfødte) Kalve til de lækreste Isanretninger samt Folkestuens jævreste Kost. Hendes Opskrift paa den ældgamle Folkespise Søbekaal, der endnu skattedes af adskillige Middelby-Borgere paa 1900-Tallet, lød saaledes:

»Søbekaal laves enten af grøn, hvid eller rød Kaal, samt Kørvel og Spinat, blandet med grøn Kommen. Suppen, hvorpaa Kaa-

len skal koges, afsies og blandes med afsiet Havresuppe eller noget Havremel. Naar den koger, skummes Kaalen, som er hakket med lidt Mel deri, og naar denne er mør, sættes en liden Jævning og Smør og Mel tilligemed Kjødboller, Kjød- eller Medister-Pølse derpaa. I Grønkaal kan der kommes brunede Kartoffler ...«

En senere Tid har spottet over den Rundhaandethed, hvormed Madam Mangor i sine Opskrifter henviste til *at tage* ... »Man tager« en halv Snes Æg, eller en Liter Piskefløde eller en Haandfuld store Trøfler og damper dem i en god Sherry ... Men Madam Mangor og hendes Aarhundrede regnede med andre Priser paa Levnedsmidler, end denne senere spotske Tidsalder. For at nævne et Eksempel: Det økonomiske Overslag over en Portion Vanilleis til 12 Personer, frosset paa Hjemmets Frysemaskine saa endnu omkring Aar 1900 saaledes ud:

1½ Pot Sødmealk à 15 Øre	23 Øre
1 Stang Vanille	50 »
½ Snes Æg	60 »
Melis	10 »
6 Pund Is	25 »
2 Pund spansk Salt	16 »
		184 Øre

*

Det paastaas, at Jarlen af Sandwich, der var en ivrig Spiller, for ikke at blive afbrudt i denne Fornøjelse, skulde have fundet paa at lade servere smaa Stykker Brød belagt med Smør og Skiver af Skinke, Oksesteg eller Ost ved Spillebordene. Deraf Navnet Sandwich. Lagde man endnu et Stykke oven paa Paalægget for ikke at fedte Fingrene, havde man en *Dobbelt-Sandwich*.

Men Smørrebrødets Historie er dunkel. Dets Opfinder kan lige saa godt være en

navnløs dansk Almuesmand, der simpelthen har lagt en Kødskive paa sit tørre Brød for at tage det med sig i Marken som *Mellemmad*.

Jeg har ikke kunnet finde Ordet Smørrebrød, som senere skulde faa saa smuk en Glans, omtalt i Litteraturen før i 1770-erne — og da nedsættende. Wessel havde aabenbart ikke været tilfreds med denne beskedne Servering hos Forfatterinden Charlotte Dorothea Biehl og digtede i den Anledning de kendte Linjer: »At Smørrebrød er ikke Mad, og Kierlighed er ikke Had — det er for Tiden, hvad jeg ved om Smørrebrød og Kierlighed«. Den Opfattelse, at det ikke var »rigtig Mad« holdt sig haardnakket. Langt ind paa 1800-Tallet var Smørrebrød selv i den sparsommelige Tid saa lidet anset, at man ved Aftenselskaber og Baller hellere gav Krystader eller Forloren Skildpadde som Natmad. Blandt danske Restauranter dyrkedes det kun af de saakaldte Svejtserkaffeer i København, der var oprettet af indvandrede svejtsiske Konditorer. De gjorde lidt, men ikke meget af denne Specialitet. Karakteristisk i saa Henseende er en Smørrebrødshistorie, som gik Hovedstaden og Landet rundt, og som endte i *Punch*. En Gæst paa a Porta paa Kgs. Nytorv spurgte efter sin vante Tjener: »Hvor er den pæne unge Mand, der plejede at gaa og servere her?« Hvortil Værten svarede: »Han er nu i Kikke aa skære Schmirrebrød; han var saa slem aa pille sig i Næse.«

Det skulde ikke tjene til at forøge Smørrebrødets Ry. Men Ideen var jo fiks og praktisk og vandt alligevel Terræn indenfor Dagligkosten, tilsidst endda saa fine Steder som i Officersforeningen i København, da den lededes af Nimb. Under de ugentlige Sam-

Smørrebrød som Turistattraktion

menkomster var her fuldt af ældre og yngre Officerer, og allesammen vilde de have Smørrebrød paa samme Tid. Saa var det, at Overkelneren, Hr. Emil Bjørn, fandt paa at lave en Liste med Angivelse af de forskellige Sorter Smørrebrød: Laks, Steg med Sky, Æg og Sild o. s. v., — hvorpaa enhver kunde skrive sig for, hvad han vilde have. Det lettede i allerhøjeste Grad Ekspeditionen. Nimb indførte Systemet i sin Restaurant i Tivoli samme Sommer, — det historiske Aar var 1883. Straks blev Hr. Bjørns Opfindelse efterlignet overalt i Tivoli, og derfra brede den sig hurtigt over hele Hovedstaden og endelig over hele Landet. I Middelfy indførtes den første Smørrebrødsseddel i 90erne, paa et Tidspunkt, da et Stykke med Oksebryst kostede 10 Øre, et Stykke med Kaviar 20 og et Stykke med bart 6 Øre.

Bjørns Opfindelse gav Smørrebrødsideen Vinger. Snart blev »et Par Stykker Smørrebrød« den hyppigste Bestilling, naar Folk var ude, og det vandt Anerkendelse som en morsom Anretning ogsaa i Hjemmene ved festlige Lejligheder. Den aftenlige forlorne Skildpadde og Krystaderne forsvandt.

Et Stykke ind i det 20. Aarhundrede var Smørrebrødet anerkendt som en dansk Specialitet, der i fremmedes Øjne i høj Grad bødede paa det danske Køkkens svigtende Ry. Det var ikke langt fra, at Smørrebrødet blev Nationens Stolthed.

»Smørrebrødet,« skrev et Blad i 1937 med spøgende Alvor, »spiller en stadig stigende Rolle, ikke mindst turistmæssigt. Det er statistisk bevist gennem internationale Avisudklipsbureauer, at Ordet Danmark nævnes oftere end nogensinde før i Verdenspressen og næsten hver Gang rosende, nemlig i Forbindelse med Ordet Smørrebrød. Intet har

givet Danmark mere Presse end denne paa-staaede Nationalret. Det er en udbredt Opfattelse, at Danskerne er et jovialt Folkefærd, som tilbringer Livet paa Cykler med Bøgekranse paa Styret, pedalende fra Gry til langt ind i de lyse Nætter fra det ene Sted til det andet med det Formaal at forfriske sig med Smørrebrød, Øl og Snaps. Og mange kommer hertil alene for at smage dette nationale Nydelsesmiddel. Rødgrød med Fløde finder fremmede barbarisk. Men højt Smørrebrød er som Turistattraktion ved at fordunkle de brede Bøge og salte Have. Højt Smørrebrød er blevet en luksuøs Eksportartikel, der pr. Flyvemaskine naar ud over hele Europa fra Budapest til London (fast ugentlig Leverance til Buckinghampalace fra Davidsen). Og mens man kun sjældent læser om dansk Skulptur eller Malerkunst i udenlandske Blade, findes der meget hyppigt udførlige illustrerede Anmeldelser af nye danske Kompositioner paa Smørrebrødsområdet: »H. C. Andersen« (Baconskiver, Tomat, Peberrod o. s. v. komponeret efter Digterens egne Antydninger i Lykkeper), »Dyrlægens Natmad« (Leverpostej, Sky, Andefedt, Saltkød) og lignende Creationer ...«

Indenfor samme Genre tilfredsstedes Variationstrangen ved en Udvikling af den svenske varierede hors d'œuvre, Smørgåsbordet. Det ret beskedne Udvalg af marine-rede Sild, Sardiner og afskaaret Kød, som Middelfy-Hotellerne først i Aarhundredet serverede under Navnet Kabaret, voksede op til et overdaadigt, efterhaanden uoverskueligt og uoverkommeligt saakaldet koldt Bord. Folk elskede det, og en Digters Ord om det kom paa alles Læber: »Det store, det kolde, det helt usandsynlige Bord«. Det blev

Danskernes Madglæde

for madglade Herrer noget af en Søndags-
sport »at tage Faconen af et koldt Bord«.

*

Danskerne har altid haft Ord for at kunne sætte noget til Livs. Da Luther havde afskaffet Fasten, satte man sig til Livets Bord med endnu mere glubende Appetit end nogensinde før. Et Maaltid paa 15-1600-Tallet trak ofte ud i 5—6 Timer. Som en Selvfølge indføjede Illustratoren til Rumpolts Kogebog i sit Billede af en borgerlig Banket en Gæst, der maatte gaa udenfor og ofre lidt af de første Retter for at faa Plads til de sidste. Vel ansaas det ikke for særlig høvisk »at spy«, men uundgaaeligt, og naar det skete i Enrum ligesom andre fysiologiske Processer, endda for et Tegn paa Sundhed. Folk aad og drak saa voldsomt, at de maatte lade sig aarelade hvert Øjeblik for at lette Blodtrykket. Samtidig med, at det skete i Badstuerne, indtog meget svære Kvinder et fra Middelalderen anerkendt Afmagringsmiddel bestaaende af Anis og Kommen og drak Malurt til. Det skete dog kun, naar Fedtet blev for kvælende. Maalet var ingenlunde at opnaa Slankhed. Buttet og trind og lille Gris var Smigerord. Man foragtede magre Personer. I Livet som i Bøgerne var den benede, asteniske Noureddin-Type en mistænkelig Person. Paa de gode gudfrygtige Mænd og Kvinder prellede Guds Gaver ikke af, men blev hængende.

»Hertugen, han var sort og mager,« heder det i et gammelt Rim, men Kongen derimod var Idealet af mandig Skønhed, han var nemlig »fed og fager«.

Paa Middelby Musæum findes en Hør-lærreds-Særk fra omkring Aar 1700. Den er 1,20 m lang, ca. 1,70 i Omkreds og vejer 750

gram. Der skal en ordentlig Pige til at udfylde en saadan Særk. Men en af Datidens Skønhedsdronninger kunde. Og hverken hun eller hendes Tilbeder vilde have agtet en Spirrevip, der kunde være i en Kunstsilkesærk fra 1943, der almindeligvis kun var 45 cm lang, 90 cm i Omkreds og kun vejede ca. 30 gram.

Til Barokherrens Beskrivelse var de vigtigste Tillægsord fed og værdig. Grev Carl til Tranekær have ladet gøre en halvrund Indskæring til sin Mave i sine Spiseborde.

Senere blev Skønhedsidealet noget spinklere, men man krævede stadig udtalte Former baade for og ikke mindst bag. Man spiste lige saa overdaadigt, men mindre bestand. Dog næredes stadig dyb Beundring for en kraftig Appetit, og man morede sig over Beretninger som Historien om Marskalk Villars Tjener: »Frantz,« spurgte Marskalken, »hvor mange Filetter kunde du spise?« »Aah, Filetter, min Herre, ikke mange,« svarede Frantz, »5 eller 6 højst!« »Og hvor mange Bedekoteletter?« »Aah, Bedekoteletter, min Herre, ikke mange, 7 eller 8 maaske!« »Og fede Kyllinger?« »Aah, Kyllinger, min Herre, ikke mere end et Dusin.« »Og Duer?« »Aah, Duer, min Herre, ikke mange, maaske 10—14, eftersom jeg var sulten.« — »Men Lærker da?« »Aah, smaa Lærker, min Herre, altid Hr., altid!«

I 1825 berigedes Verdenslitteraturen med et Værk, som hævdede Madglæden op i en højere Sfære. Den franske Ganefilosof, Monsieur Brillat Savarin, udgav sin »Smagens Psykologi«. — »Dyrene mætter sig, Menneskene spiser,« erklærede Monsieur Savarin. Han betragtede det som en højtidelig og op-højet Pligt at tilberede og nyde Mad med Forstaaelse, og han udtrykte den inderligste



Paa 1500-Tallet skulde Kavalieren, der vilde vise en Dame Artighed, berøre hendes Bryst. Skikken var endnu paa Holbergtiden fuldstændig i Overensstemmelse med god Tone.



Den rette Holdning i Paryktiden, da Herrerne bar Hatten under Armen.



Den rette Holdning indstudies hjemme — paa Fritz Jürgensens Tid.

Paa 1900-Tallet var det Skik, at man holdt højre Haand for Munden, naar man skulde hoste og bagefter brugte den til at trykke andre med, naar man skulde hilse.





Et af den ældste Tilfælde af Organoterapi: Hjalte drak Bjørneblod for at faa flere Kræfter.

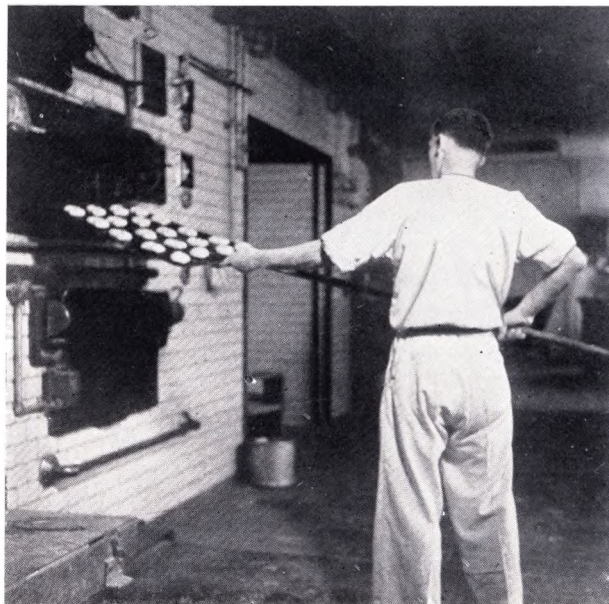


Olaus Magnus Fremstilling af et Bageri paa 1500-Tallet, hvor der synes at være rigeligt med Kakerlakker.



Ringen eller Kransen er det gamle hedenske Evhedssymbol, hertil føjedes det kristne, Korset, og Kringlen var skabt. — Kronen fik Bagerne Ret til at bære, fordi de udmærkede sig under Belejringen af Wien i 1683.

Den samme Scene i et Bageri i 1940-erne.



Det bliver Mode at være Finsmager

Medfølelse med »de Individer, som Naturen har nægtet den Organernes Finhed eller den uafsladelige Opmærksomhed, uden hvilken selv de saftigste Retter passerer ubemærket«. I tilsvarende Grad beklagede han de hennarne Slægtled, der ikke kendte et godt Køkkens Vederkvægelse, deriblandt Trojas Helte, »hvis Mod skal omtales fra Slægt til Slægt, men hvis Bord var daarligt« og vore første Forfædre: »I Menneskeslægtens første Forældre, I hvis Madkærhed er blevet historisk, I, der styrtedes i Fordærv for et Æble, hvad vilde I ikke have givet for en Kalkun med Trøfler? Men i det jordiske Paradis fandtes hverken Kokke eller Bagere. — Jeg beklager Eder.«

Brillat Savarin paastod, at det var den bedste Del af Menneskeheden, som var bedst udrustet med Evnen til at smage. Heine gjorde i den Grad Savarins Synspunkter til sine, at han med en delikat Menu i Haanden kunde udbryde: »Denne Diner burde indtages knælende.« Og det blev Mode Verden over i det bedre Borgerskab at være *Finsmager*. Selv Danmarks største Sønner anerkendte Bordets Glæder. Søren Kierkegaard holdt af udsøgte Retter, ædle Vine og Cigarer og stærk Mokka. Og den store, efterhaanden velnærede Digterkonge Adam Oehlenschläger kunde næppe have frembragt saa betydelige Værker, dersom hans Hustru, Christiane, ikke havde været saa fremragende en Husmoder. Den, der en Gang havde smagt hendes Kødsuppe, fandt, at al anden Kødsuppe i Verden smagte som Opvaskevand. Naar Digteren sad og digtede bag nedrullede Gardiner med Kølnervand paa Bordet, gik Fru Christiane ad Kærlighedsstien til Gartneren paa Vesterbro (for at spare Akcisen) og hentede Asparges for

at kunne vederkvæge hans Aand med Høns i Aspargessovs. Ogsaa Filosoffen, Professor Rasmus Nielsen hørte til Bordglædens Dyrkere. P. A. Rosenberg har fortalt, hvordan han under et Besøg hos den aldrende Professor først i 80-erne ikke kunde tilbageholde et forundret Udtryk ved Synet af den Energi, hvormed den gamle Filosof huggede ind paa en Gaas. Rasmus Nielsen bemærkede det, men tog det ikke fortrydeligt op. Han forklarede smilende: »De maa huske, al den Gaasesteg bliver til Filosofi.«

En Borgmestermave var det mandige Værdighedstegn paa 1800-Tallet, en svulmende Barm Kvindens skønneste Pryd. Lokkende Annoncer forsikrede de ulykkelige Damer, der savnede den, at man vidste Raad til at afbøde denne Naturens Mangel. Der var mange Midler at vælge imellem: Dr. Duvals Brystcreme Calodea, orientalske Piller, Brystnæringsmidlet Juno og forskellige pneumatiske Buste-Massageapparater. »En yppig Buste, skønne fyldige, faste Legemsformer«, hed det, »erhverver De sikkert gennem Brystnæringsmidlet Juno«. Eller: »Vi betaler ubetinget Pengene tilbage, hvis de ikke faar den ideale fyldige og faste Buste paa ganske naturlig Vis ved Brugen af vort patentanmeldte Apparat Ary«. Tegninger af Damer med overdaadige Balkoner baaret oppe af Korsettet understregede de Forhaabninger, man havde Lov til at gøre sig.

Først paa 1900-Tallet blomstrede Barmene endnu frodigt, og enhver Bedsteborger i Middelby bar med Stolthed foran sig en Halvkugle, hvis Runding fremhævedes af Guldkædens Guirlande tværs over Vesten. Vommen var Tegnet paa Velstand. I Aarene før 1920 talte man om »et klædeligt Embonpoint«. Men faa Aar senere sagde man und-

Et nyt Skønhedsideal

skyldende: »Han er noget korpulent« eller helt omskrivende: »Han er lidt kraftig«.

Uden Hensyn til den medfødte Madglæde havde Slægten lydigt fulgt den nye Modestrømning. Man tvang saa vidt gørligt Legemet til at følge de nye Huse, Brugsgenstande, Møbler og Dragter — og de var holdt i lige Linjer. Bilerne skulde være streamlined og Menneskene med. Slagordet blev den slanke Linje.

Fik man ikke ad anden Vej at vide, hvordan man skulde se ud, saa gav Filmen nøjagtig Besked. De store Filmsselskaber spekulerede energisk i det nye Skønhedsideal. Baade mandlige og kvindelige Filmsstjerner i Hollywood var kontraktligt forpligtede til at holde sig under en bestemt Vægt, maatte holde streng Diæt og sulte sig for at følge den slanke Linjes Krav. Naar et komisk Element skulde indføres i en Film, skete det i Skikkelse af en buttet Person. Eksemplet virkede Verden over. Unge Mænd, men navnlig Kvinderne i alle Aldre, begyndte at holde Hollywood-Kur, spiste mere Frugt og mindre Kød. Mange Middelby-Damer sultede sig regulært, og da det forønskede Resultat ikke opnaedes let og hurtigt nok, gik de over til Afmagringsmidler. Foretagsomme Fabrikker spekulerede ogsaa i Moden og stod rede med Midler, hvoraf de fleste ganske vist var lidet virksomme, andre til Gengæld direkte skadelige. Læger bestormedes af Patienter, der ønskede Skjoldbrusk-kirtel-Præparater, som satte Legemets Forbrænding op og sammen med en streng Diæt kunde bevirke en Forbrænding af de nu saa forhadte Fedtdepoter rundt om paa Kroppen. Man havde set kendte Skuespillere og Skuespillerinder blive afmagret særdeles virksomt paa denne haardhændede Maade i

Løbet af kort Tid. Snart hørte man ogsaa om Folk, der var blevet syge, om nervøse Sammenbrud af Underernæring og Afmagringsdille. Læger løftede advarende Røster, andre Skribenter haanende Protester. Det fandtes fornødent at optage Problemet i Anstandsbogen »Omgang med Mennesker« i 1930: »Der findes en særlig Form for Konversation, som er ved at blive en Landplage. Det er den almindelige Diskussion om, hvad man skal gøre for at blive mager. En Pensionatsvært, der tager Emnet op, beviser derved, at han er en god Økonom. En Vært ved et almindeligt Middagselskab, som begynder at tale derom, er kun taktløs over for sine Gæster. I Reglen er det Damerne, der har saa travlt med deres Afmagringspjat. Det begynder med, at en Dame afslaa at tage mere af en Ret, med et lille koket Smil: »Jeg er skam bange for at blive altfor fyldig!« »De bange,« udbryder saa hendes galante Bordherre, der godt ved, hvad det gælder, og at Damen kun vil modsiges: »De bange! Nej, ved De nu hvad! De er netop lige tilpas ...« o. s. v. Lidt efter er hele Bordet i Sving og diskuterer Afmagringsmetoder. Dette ustandseligt gentagne, kedsommelige og egentlig udelikate Samtalestof har i den Grad bemægtiget sig hele Samfundet, at man snart ikke kan sidde ved et godt Bord uden at faa Maden fordærvet deraf. Endogsaa Bladene plager deres Læsere dermed, og det hører virkelig nu til god Tone, naar en Kunstner lader sig interviewe, at han meddeler, hvor mange Pund han har tabt i den sidste Maaned. Som om det kom andre ved, hvor meget Frikadellen vejer! Til at blive mager er der kun et Middel. Det er at spise mindre, og det ved alle Mennesker saa udmærket godt, saa der er ikke noget at dis-

Afmagrings-Dillen

kutere om. I hvert Fald gør man det ikke foran et veldækket Bord, men i Soveværelset med sin Massør, i Gymnastik- eller Fægtesalen, paa Badeanstalten eller Hospitalet.«

Det hjalp ikke. Afmagringssspørgsmaalet dominerede ikke blot Bladenes Annonce-spalter, men ogsaa Spørgerubrikkerne Aar i Træk. Et Eksempel paa en Forespørgsel i et Blad 1936:

»1) Jeg er 16 Aar, 152 cm høj, er blond, har graa Øjne, tror De lysegønt vil klæde mig? 2) Hvor meget skal jeg veje? 3) Hvad skal jeg gøre for at blive slank? Jeg vejer nemlig for meget, og alle unge Piger er slanke, saa jeg er ked af, at jeg ikke er det. Men kan jeg tage nogle af de Piller de skriver saa meget om i Bladene. Er det farligt? Jeg har nemlig set i Avisen, at der var en ung Pige, der var død af det; er det fordi hun har spist for mange? Jeg er hjemme og hjælper min Moder, og hun kan ikke lide, at jeg smider mine Penge ud til saadan noget. Hun siger, jeg skal nok tabe mig, men det har jeg ikke Taalmodighed til. Jeg synes man skal være fiks, naar man er ung, men jeg haaber, De vil give en ung Pige et godt Raad.«

Adskillige Damer kom til at minde om Skeletter. De syntes ikke engang selv om det, deres Mænd endnu mindre. Men kun et Omslag i Moden kunde bringe en Ende paa Manien. Den kom omsider sammen med den almindelige Reaktion mod Funktionalismen sidst i 1930-erne. Man vendte sig mod et mere romantisk Ideal: Kvinden med de kvindelige Former i en mere løstsiddende Dragt. Mange af de Mennesker, der — kun tilsyneladende uberørte — havde siddet og

taget Faconen af de kolde Borde i Mellem-tiden aandede lettet op. Selv det kolde Bord var ikke forblevet helt uberørt af Modekravet om den slanke Linje. Der havde hævet sig Røster imod dets Overdaadighed, og de store Stege var blevet færre og mindre og en Del af Kødet erstattet med Grønt og Sa-later . . .

Nu spistes der atter nogenlunde normalt. Hvad det vil sige, synes efter mine Under-søgelser i Middelby omkring 1940 at være gennemsnitlig 3,5 kg daglig pro persona.

Efterhaanden havde man uden ganefilo-sofisk Lyrik, men ud fra den saglige Indstilling, der var fulgt efter Krigen 1914-18, anerkendt, at Madproblemet var langt det vigtigste for Menneskene. Henimod 1940 begyndte man at tage Konsekvensen deraf. Middelby-Bladene bragte følgende Meddelelse: »Paa Kommuneskolen foretages for Tiden Forsøg med Skolekøkkenundervisning for Drengene i 3. Mellemskoleklasse. Det er Drengene selv, der har faaet Ideen, og for fleres Vedkommende er Motiveringen den ganske fornuftige, at det er rart selv at kunne lave sin Mad, naar man bliver Student. Rektoren betoner, at det drejer sig om et Forsøg, som foretages med Ministeriets Sanktion. Drengene har foreløbig vist et udmærket Haandelag.« Kort efter fulgte Meddelelsen om, at Aarhus Universitet paatænkte at indføre en videnskabelig Husholdningsundervisning gennem fire Aar, der skulde afsluttes med en Husholdningskandidateksamen, som gav Ret til Titlen: *candidatus rerum domesticarum*.

Det danske Køkken var ved at blive hævet op i Videnskabens Sfære.

Mad paa Maskine

Til den gamle selvforsynende Husholdning hørte ogsaa Haandkernen, hvormed Husmoderen og hendes Piger fremstillede Familiens Smør. Men efterhaanden gik denne ligesom andre hjemlige Produktioner over til Fabriksdrift, først til Herregaardenes Mejerier, senere til Bøndernes egne, Andelsmejerierne. Produktionen steg, men Efterspørgslen steg endnu stærkere. Resultatet blev en følelig Forhøjelse af Smørpriserne, hvilket atter bevirkede, at den fattige Del af Befolkningen kom til at lide af Fedtmangel. Det var et europæisk Problem, et Resultat af Befolkningsforøgelsen og Byernes Vækst. Alle mærkede det, men Franskmændene mest. I Frankrig var Problemet saa paatrængende, at Regeringen overdrog en Kemiker, Monsieur Mège-Mouriés, at fremstille et Erstatningsstof, som kunde sælges billigt til Mindrebemidlede i Stedet for Smør. Det lykkedes ham at fremstille et spiseligt Fedtstof med Oksetalg som Basis. Det kaldtes Oleomargarin, vakte enorm Opsigt Verden over og blev omtalt saa hyppigt, at Forkortelsen Margarin snart vandt Indpas. I Danmark læste en driftig Aarhuskøbmand ved Navn Otto Mønsted med særlig Interesse om Kunstsmørrets Fremgang ude i Verden, og han udstedte den Profeti, at Danmark i Løbet af 30 Aar ikke vilde spise andet end Kunstsmør, mens det rigtige Smør vilde blive en stadig større Indtægtskilde som Eksportvare. Ud fra denne Tro begyndte han selv at eksperimentere — med saa stor en Ihærdighed, at hele den Formue, han havde tjent paa sine øvrige blomstrende Forretninger i Løbet af 20 Aar efterhaanden gik med dertil. Snart

hørte man, at det ogsaa var lykkedes at fremstille Kunstsmør i Danmark. Folk vidste, at det blev lavet af Oksetalg og lignende dyrisk Fedt, og forestillede sig straks noget i Retning af selvdøde Kreaturer. Dertil kom, at Herregaardsmejerierne havde saa ringe Tillid til Mønstedes Profeti, at ogsaa de erklærede Margarinen Krig. Det var ikke langt fra, at man ansaa den driftige og velmenende Mand for en Landsforrædder. Mynighederne lagde det nye Produkt Hindringer i Vejen ved en skrap Lovgivning. Sagen diskuteredes tidligt og silde i Bladene, og i 1888 tilspidsedes Forholdene til en næsten krigerisk Opstand mod Margarinen. Et nyt Lovforslag var under Opsejling. Og imens agiterede Kunstsmørrets Fjender med voldsom Energi. I Middelby indkaldte et »Forretningsudvalg til Oplysning om Faren ved Kunstsmør« til et Møde, og fik vedtaget en Resolution, hvori der forlangtes et rent Forbud, eller i hvert Fald et Forbud imod at farve Margarinen, saa den kunde forveksles med Smør. Nogle mente, at dansk Margarine burde være grøn eller blaa for at sikre det ægte Smørs Ry som Eksportvare. Lignende Resolutioner vedtoges i andre Byer Landet over. Men saa indtraf det psykologiske Øjeblik, da adskillige begyndte at ane Uraad. Mon ikke der laa noget bagved, et Forsøg paa at unddrage den brede Befolkning det billige Fedtstof? Det endte med, at Arbejdernes faglige og politiske Organisationer som Modtræk begyndte at indsamle Underskrifter paa Adresser til Fordel for Margarinen. Nødvendigheden af at skaffe Forbrugere en billig Vare sejrede over Politikernes

Verdens største Sukkerforbrug

Betæneligheder med Hensyn til Smørekporten. Der blev udstedt en Lov, som tvang Margarine til i Ordets egentligste Forstand at bekende Kulør, men som dog gav Margarineindustrien noget rimeligere Vilkaar end hidtil. Da Mønsted først i 90-erne gik over til at bruge Olie af fedtholdige Frugter til Basis for Fremstillingen i Stedet for dyriske Raastoffer, voksede Margarinens Popularitet yderligere. Margarineforbruget steg med rivende Fart. Ogsaa Landboerne begyndte at spise Margarine, da de opdagede, at de saa fik mere Smør tilovers og flere Penge i Kassen. Just de Kredse, som stærkest havde vendt sig mod Margarine, gjorde den efterhaanden til en dominerende Bestanddel af deres Kost.

Fra første Færd satte Otto Mønsted alle Sejl til Medbøren. Han reklamerede for sit Produkt fra Blade, Aviser, Skilte og Husgavle. En Dag kunde man paa en mægtig Gavl ved Indkørslen til Middelby læse de manende Ord: »Forlang altid Otto Mønsted Margarine«. Men kort efter fik Mønsted Konkurrenter, og en af dem lod male paa Gavlen ved Siden af med lige saa store Bogstaver: »H. Steensens Margarine er altid den bedste«. En lille Dreng, der stavede sig gennem begge Reklamer, spurgte med rette sin Far »hvorfor man skulde forlange Otto Mønsted Margarine, naar Steensens var den bedste?« Vittigheden gik Landet over og blev forevigt i *Punch*. Steensen var saa henrykt, at han lod Billedet reproducere og oplæbe i stort Format Landet over som Reklame for det Produkt, han lavede i Vejle.

Snart kunde man ikke aabne en Avis uden at støde paa en eller flere Reklamer fra konkurrerende Margarinefabrikker. Fra Aar til Aar blev Annoncerne og Margarinefor-

bruget større. I 1910 var det 13 kg pro persona, i 1930 naaede det op paa 22,6 kg.

*

Saaledes greb Teknikken ind i Folkeernæringen paa Fedtstoffernes Omraade. Men den gjorde sig ogsaa gældende paa andre Felter. En fortrinlig indenlandsk Sukkerindustri fremstillede efterhaanden kemisk rent Sukker af Roer til en hidtil ukendt billig Pris. Resultatet var en enorm Stigning i Sukkerforbruget. Omkring 1800 fortæredes kun 100 g Sukker pro persona aarlig, i 1930-erne var det steget til 135 g pr. Dag. Danmark havde det største Sukkerforbrug i Verden. Velstand og Uforstand havde sat Kaffe, Te, Kager og Slikkerier op i en saadan Højde, at Fortæringen deraf nødvendigvis maatte indskrænke Forbruget af andre Næringsmidler. Andre Fabrikker erstattede de gammeldags Møller og gennemførte ved en finere Teknik en Formaling, saa Klidbestanddelene, i nogle Tilfælde helt op til 50 pCt. af Kornet blev skilt fra. Det gav finere, hvidere, lettere behandleligt og fordøjeligt Mel, men de 50 pCt., som skiltes fra, var ikke saa værdiløst, som man mente. Atter andre Fabrikker fik den gode Idé at købe Madvarer og Grøntsager, naar de var billige og spare Husmødrene for meget Besvær ved at henkøge dem i Daaser, saa de kunde opbevares, næsten saa længe det skulde være. Man vidste ikke, at den stærke Kogning indskrænkede baade Kødets og Grøntsagernes Næringsværdi, lige saa lidt som man anede, at det kunde gøre noget, at man satte tvekulsurt Natron eller Kobber til, f. Eks. for at faa Ærterne smukt grønne. Det var ikke blot Smør, der erstattedes med Margarine, ogsaa sød Mælk erstattedes med Skummetmælk. Og et nyt Lækkeri gik plud-

Angsten for Bøffen

selig sin Sejrsgang over Landet: Ispinde, fremstillet af frosset Skummetmælk, som blev et af Befolkningens mest yndede Nydelsesmidler.

*

I 1870-erne mente man at have konstateret, at Æggehvideoffer var særlig kraftgivende. Følgen var, at alle Børn, der skrantede en Smule, blev tvunget til at spise Masser af Æg og Kød, og det gik ud i Befolkningen kort og godt: Kød er styrkende! Det lød godt i de kødglade Danskeres Øren, og man spiste løs med bedre Samvittighed end nogensinde. . . . Indtil en Profet en Dag stod frem og erklærede, at det var en falsk Lære. Det var Lægen Mikkel Hindhede. Fra 1895 var han begyndt at eksperimentere med Ernærings-spørgsmaal. Han satte sig selv og sin Familie paa en Kost, der hovedsagelig bestod af Plantefødemidler. Og han konstaterede, at Æggehvideindholdet i Kosten uden Skade kunde reduceres til Halvdelen eller endog en Fjerdedel af de Mængder, som Videnskaben ansaa for Normer. Ud fra disse Iagttagelser viede Hindhede sit Liv til en Agitation imod det overdrevne Kødæderi. Paa de samvirkende Landboforeningers Henstilling fik Hindhede en Statsbevilling til at oprette et Laboratorium for Ernæringsundersøgelser. Og af sine videre Forsøg her drog han den Konklusion, at Æggehvideminimumet ligger saa lavt, at Æggehvidebehovet altid vil være dækket, saa den dyriske Produktion i Virkeligheden kunde undgaas. Folk burde leve af Grød, Korn, Kartofler og Grøntsager, selv det dyriske Produkt Smør kunde erstattes med Margarine. Denne Lære tolkede Hindhede med stor Kraft i Tale og Skrift Landet over. Snart hørte man, at den officielle Videnskab

virkelig gav Hindhede Ret i, at en altfor stor Tilførsel af Æggehvideoffer tværtimod at være kraftgivende snarere maatte anses for at være skadelig og at den optimale daglige Æggehvideofration laa betydeligt under det, man tidligere havde anset for gavnligt for Organismen. Saa slog Publikum bak. Den offentlige Mening og dens Ledere, navnlig en Række Naturprofeter, der ikke yndede Videnskabens forsigtige Vendinger, men krævede skarpt formulerede Slagord, konstaterede kort og godt: Kød er skadeligt! Trindt om sad Folk nu med blege Ansigter af Samvittighedsnag foran de store Bøffer, — som de alligevel ikke kunde lade være at gaa i Gang med.

Under hele denne Udvikling var Forbruget af Grøntsager steget noget, Forbrug af Frugt meget.

I 90-erne saa man for første Gang en usædvanlig skinnende rød Frugt i Middelby. Den blev serveret ved et Aftenselskab hos en berejst Konsulinde med vegetariske Interesser, ituskaaret og tilberedt med Salt og Peber efter amerikansk Mode. Man hørte interesseret, at det røde Æble i Frankrig bar det tillokkende Navn *pomme d'amour*. Her kaldtes det dog kun Tomat. Man smagte forventningsfuldt, men havde vanskeligt ved at skjule Skuffelsen. Folk fandt Frugten forfærdelig vammel.

Takket være sin skønne Farve dukkede Tomaten imidlertid atter og atter op paa Spisebordene — som Pynt. Og da man endelig fandt paa at lade være med at tilberede den, faldt den snart i de flestes Smag. I Aarene efter 1900 blev den mere og mere almindelig som Paalæg og som Tilbehør til Sovse og forskellige Salater.

Vegetarernes Vartegn

En halv Snes Aar senere havde man en lignende madlig Oplevelse ... »I Krystalskaalene paa Konsulindens Middagsbord laa ved Siden af Druer og Appelsiner og danske Graastener nogle besynderlige baadformede Kapsler med en lys og kantet Skal, hvis gule Lød fremhævedes af lysebrune Skønhedspletter. Kun faa af Deltagerne i Middagen kendte disse Frugter, og mange Øjne fulgte i Smug Konsulindens Haand, da hun greb en af dem og aabnede den med et behændigt Greb. Skallens Flige bredte deres blødt forrede Inderside ud som en Blomst aabner sine Kronblade under Solens Kærtegn. Og af Fli- genes Gem rejste en nøgen Frugt sig, lang- agtig, let krummet ...« Med disse velvalgte Ord har en af Middelbys ældre Middagsher- rer skildret mig sit første Møde med Bana- nen.

Det blev Gadehandlerne, der slog det store Slag for den nye Frugtpise, men fra Gaden rykkede Bananerne efterhaanden ind i Frugtbutikkerne. Folk fandt dem morsomme, men det varede noget, før det store Pub- likum blev helt fortrolig med Spisningen af dem. Man købte en Banan og skar den ud i mange smaa Stykker til et helt Selskab. Kun enkelte gik den modsatte Vej: Børnene elskede fra første Færd den nye Spise; gen- nem Aviserne gik følgende Replikskifte som et Bevis derpaa: »Har du allerede spist den? sagde Moderen til lille Peter, der havde faaet en *hel* Banan i Fødselsdagsgave. — Ja, jeg har, Mor. — Men huskede du at skrælle den? — Ja, jeg gjorde. — Hvad har du saa gjort af Skallen? — Den har jeg spist.«

En ung Købmandssøn fra Aarhus ved Navn Kirkebye, der allerede havde slaaet sig paa Bananimporten i 1906, udviklede sig efter- haanden til en hel Banankonge, og hans Pro-

paganda virkede over hele Landet. Ved Hjælp af en udviklet Modnings-Teknik lyk- kedes det ham at skaffe en ensartet Stan- dard for sin Vare, og da dette meget vanske- ligt opnaelige Resultat var naaet, satte han et Stempel med Varemærket »Fyffes« paa Frugterne som et afgørende Bevis paa Ens- artetheden og som et Garantimærke overfor Kunderne. Noget lignende havde man aldrig set Magen til: standardiseret Frugt. Mange rystede paa Hovederne, men Sommerteater- komikeren sang: »Som en Præst uden Kærke er en Fyffes uden Mærke«.

Snart vinkede de guldfingrede Bananhæn- der Folk i Møde fra hvertandet Hus.

Fra Gadehandlernes Vogne var Bananerne rykket ind i Frugthandlernes Boder ved Si- den af Køkkenurter og Grøntsager, og nu holdt de deres Indtog ogsaa i Urtekræmmer- nes Butikker ved Siden af Dagligdagens vig- tigste Næringsmidler som Gryn og Mel. Fra Festens sjældne Dessertskaale gik den ind i Maaltidets Salater og over paa den daglige Mellemmad. Børnene forlangte og fik efter- haanden Bananer paa Skolemaden.

Fra Tiden før 1914 til sidst i 1930-erne steg Importen af Bananer fra 1 Mill. til 2,7 Mill. kg. Andre Frugtposter kunde vise en lig- nende Stigning: Citroner 1 Mill. kg i 1913, 2,2 Mill. i 1938, Appelsiner fra 3,5 Mill. til 9,1 Mill. Indførselen af friske Æbler var ganske vist samtidig dalet fra 1,9 Mill. til 1,1 Mill., men til Gengæld var den danske Frugthøst gaaet mægtigt frem, man mente til ca. 70 Mill. kg aarlig.

Kosten var blevet mere vegetarisk præget, nogle mente dog langtfra tilstrækkeligt. Det var Vegetarianerne, nogle Naturfilosoffer, der saa at sige havde taget Bananen som Bannermærke.

Diskussion mellem Harer og Ræve

Vegetarismen var dog væsentlig ældre. I Danmark grundlagdes »Dansk Vegetarianerforening af Lægen Mich. Larsen i 1897. Det var ikke en Videnskab; den gik ud fra, at dens Grundsætninger var fastslaaet en Gang for alle, og repræsenterede saaledes snarest et naturfilosofisk System. Vegetarianerne henviste til Darwins Lære om, at Mennesket nedstammer fra abelignende Væsener, der har ernæret sig af Frugter og Nødder. Og da Menneskets og Abernes Tandbygning er hinanden lig, burde deres Føde ogsaa være det. De fleste Vegetarianere tillod dog en vis maadeholden Nydelse af dyriske Fødemer som Mælk, Smør, Ost og Æg, men nogle holdt paa, at man kun burde spise vegetabiliske Fødemidler, enkelte svor endog til helt ubehandlede Frugter og Grøntsager og tilraadete Raakost. Fælles for Vegetarianerne var imidlertid den Tro, at Menneskene vilde slippe for mange Sygdomme og megen Elendighed, hvis de bare kunde holde sig fra Kødspiser.

Vegetarianernes Modstandere hævdede heroverfor, at de vegetariske Paastande var ganske uvidenskabelige, og at man snarere fandt Overensstemmelser i Tandbygningen mellem Mennesker og Gnavere som f. Eks. Rotter, Rotten, Svinet og Mennesket var ifølge Naturens Lov altædende.

Man læste i Bladene om Væddeløb mellem Kødædere og Frugtspisere: Bøffen og Bananen. Man diskuterede Sagen med største Nidkærhed, men den store Mængde af Befolkningen kom ikke til noget endeligt Resultat. Sandheden var nok den, at der fandtes Mennesker, som af Naturen droges mod vegetabiliske Fødemidler, og som derfor fandt Lede ved Tanken om at dræbe levende Dyr og spise dem, mens andre havde svært ved at

undvære Kød, simpelthen fordi det stred imod deres Konstitution. En ny Lære var dukket op, som delte Menneskene i Konstitutionstyper: den høje tynde asteniske Type (Don Quichote) og den lille kødfulde og runde pykniske Type (Sancho Pancho). I Sverige skilte Fagpsykologen David Katz en Gruppe jævnaldrende Skolebørn, der levede vegetarisk, ud fra et tilsvarende Antal, der holdt meget af Kød og Flæsk. Efter den af Englænderen Sir Francis Galton opfundne Metode lod han alle Børnene fotografere og kopierede Billederne af Frugtspiserne sammenlagt og af alle Kødelskerne paa samme Maade, saa der af hver Gruppe kom et enkelt Gennemsnitsfotografi. Disse Gennemsnitsbilleder viste tydeligt to afvigende Konstitutionstyper: Frugtspiserne var Astenikere, Kødæderne: Pyknikere.

Nogle drog heraf den Slutning, at Diskussionerne mellem Bøffens og Bananens Tilhængere altsaa var omsonst. Haren og Ræven kunde ligesaagodt diskutere Kaal kontra Kødmad.

Imidlertid var der ogsaa fremstaaet Profeter, der lærte, at al Elendighed stammede derfra, at Folk tyggede deres Mad alt for lidt. 32 Gange ansaas af en skrivende Tandlæge for at være Minimum. Ogsaa her var et Dilemma for det altædende Gennemsnitsmenneske, hvis Føde baade indeholdt Stivelse, f. Eks. i Brød og Kartofler, og Proteinstofferne i Kød. Man vidste, at Stivelsen fordøjes væsentligst ved Indvirkning af Spyttets Enzymer. Som Følge deraf burde stivelsesholdig Kost tygges saa grundigt som muligt, saa Mundhulens Vædske blandedes bedst muligt med Stivelsesparklerne. Men man vidste ogsaa, at Kød væsentlig fordøjes af de Safter, der udskilles i Mavesækken.

Ernærings sygdom i Slaraffenland

Med andre Ord: man levede af stivelsesholdig vegetarisk Føde som de drøvtyggende Køer, og proteinholdig Føde som Hunde og Katte. Den ene Del af Føden burde tygges med yderste Omhu, den anden antagelig sluges i store Lunser, som Rovdyrene gylper Kød i sig. Det var, fandt flere og flere, efterhaanden svært at vide, hvad man skulde rette sig efter. De forskellige Lærdomme havde hver sin ringe Indvirkning paa Flertallet af Folk, men med det samlede Resultat, at megen Madglæde veg Pladsen for bekymrede Overvejelser.

*

Det hændte, at en ung Pige blev indlagt paa Middelby Sygehus i stærkt lidende Tilstand. Lægerne maatte til deres Undren stille Diagnosen Skørbug — i en Grad, som man ellers kun læste om i ældre Tidens Nordpolsberetninger, hvor Ekspeditionernes Grøntsagsforraad var sluppet op. Aller mærkeligst var det, at Patienten viste sig at være en Køkkenpige fra et af Byens Hoteller. Hun havde levet sit Liv mellem Bjerge af alskens Fødevarer; men hun havde faaet den Opfattelse, som deltes af mange, at Konserves var den ideale Form for Ernæring, det renligste og bedste.

Paa dette Tidspunkt levede et Flertal af Middelbys unge Ægtepar, som begge havde et Erhverv, i udstrakt Grad af henkogt Mad. Jeg kendte flere Hjem, hvor Middagen de 6 af Ugens Dage bestod af færdiglavet Mad paa Daaser ...

Det stod flere og flere klart, at der var noget galt med Ernæringen. Fra flere og flere Sider henledtes Offentlighedens og Myndighedernes Opmærksomhed paa, at der var noget galt med Befolkningens legemlige

Udvikling: mange Smaabørn havde engelsk Syge, Skolebørnenes Tænder var elendige og deres Rygge skæve, og paa Sessionerne mødte et Flertal af de unge Mænd tandløse, skævryggede og plattfodede. Da fremstod en ny Ernæringsprofet, denne Gang en Kvinde, Dr. med. Johanne Christiansen, der opløftede sin Røst, saa det hørtes hele Landet over. Man fik nu at vide, at Aarsagen til Miseren var den, at man spiste for fedt og forkert. Af en Gennemsnitsdanskers 3000 Kalorier bestod de 1800 af de fire Ting: Sukker, Margarine, hvidt Mel og Flæskefedt. Dr. Christiansen kaldte det »kastret Kost«. Siden Hindhedes og de første Vegetarprofeters Dage var der sket meget paa Ernæringsvidenskabens Omraade, som helt forrykkede de hidtidige Synspunkter. Man havde opdaget, at Kalorierne ikke var det eneste fornødne, men at Fødeemnerne indeholdt andre hidtil upaaagtede, men livsvigtige Værdier, paa Grund af deres Livsvigtighed just kaldet *Vitaminer*. Med kastret Kost mente Talsmanden for de nye Ernæringsteorier en Kost bestaaende af vitaminløse Ting.

Allerede i 1921 paaviste Professor C. E. Bloch, at den uhyggelige Øjentørsot (som var ret udbredt blandt Børn i Danmark, men ellers kun fandtes i videre Udstrækning i Lande som Ægypten) skyldtes Mangel paa et Stof, der kaldtes A-Vitamin, og kunde helbredes med saa simpelt et Mittel som Levertran. Denne Opdagelse vakte den største Opsigt hele Verden over, dog mindst i Danmark, hvorfra den var udgaet.

Da den første Sundhedsplejerske holdt sit Indtog i Middelby flere Aar efter for at gøre sit til at modvirke den store Børnedødelighed, havde hun faaet den Instruks, at hun ikke maatte give Børnene Levertran ...

Vitaminlæren dukker op

At Skørbug kunde helbredes med friske Grøntsager eller Citroner, var alt en ældre Iagttagelse; men nu fik man at vide, at det skyldtes disse Tings Indhold af C-Vitamin.

Læger og Videnskabsmænd Verden over opdagede efterhaanden flere og flere Vitaminer og flere saakaldte Mangelsygdomme, fremkaldt ved deres Fravær i Kosten, og det blev internationalt anerkendt, at der i vid Udstrækning var en Sammenhæng mellem Folkeslagenes hele Habitus og deres Ernæring.

Ældre Synspunkter blev taget op til fornyet Revision. Som Leder af Statens Laboratorium for Ernæringsundersøgelser havde Hindhede længe haft afgørende Indflydelse paa Kostsammensætningen i alle offentlige Institutioner og derigennem ogsaa i utallige Hjem. Til stor Gavn for Nationen var det overdrevne Kødæderi mindsket under denne Indflydelse. Men Tiden var inde til nye Fremskridt.

Hindhedes store Triumf var Aaret 1918, hvor baade Dødelighed og Børnedødelighed i Danmark dalede iøjnefaldende. Hindhede fremhævede, at Aarsagen var den, at man takket være Krigsrationeringen det Aar i høj Grad havde været tvunget til at leve af Hindhede-Kost i Danmark: Brød, Grød, Centrifugemælk o. s. v. Nu fik Vitaminlærens foretagsomme Talsmand Statistisk Departement til at foretage en indgaaende Undersøgelse af den danske Ernæring i 1918, og hun kom til det Resultat, at den store Fremgang i Sundhedstilstanden tværtimod skyldtes, at Forbruget af dyriske Produkter i det Aar var større end i noget andet, at Smørforbruget udgjorde 14,5 kg pro persona (imod kun 9 i senere Aar) — og navnlig, at Margarineforbruget paa Grund af Under-

vandsbaadkrigen var dalet til et absolut Minimum: 0,4 kg (imod 21,2, som det senere røg op paa).

En Tid lang vægrede Myndighederne sig ved at tage Konsekvensen af den nye Viden, men der paavistes saa mange uheldige Følger af Vitaminmangel, bl. a. hos Fanger og Sindssyge, hvis Ernæring Staten havde Ansvar for, at det omsider trykkede Lovgivernes Samvittighed. Og saa fulgte ogsaa en helt ny Levnedsmiddellovgivning af vidtrækkende Betydning, deriblandt en Vitaminisering af Margارين. Kervesindustrien tog selv Sagen op, da den blev klar over, at en langvarig Kogning lige saavel som Tilsætning af Kobber og Natron gik ud over Fødemidlernes Indhold, af Salte, C- og B-Vitamin. Og det lykkedes den at finde Metoder, der ikke var forbundet med væsentlige Værditab. Lignende Resultater fulgte paa en hel Mængde andre Omraader. Annoncører havde faaet et nyt og kærkomment Slagord: *vitaminrig* og sled bravt paa det. Der blev sat en Propaganda i Gang for forøget Brug af Mælk, Tykmælk, Corn flakes, Æbler, Gulerodspuré og Grape fruit. Et Utal af nye Kogebøger og vejledende Artikler paa Bladenes Køkkensider populariserede Vitaminlæren. Fra autoritativ Side blev det nu kundgjort, at en alsidig blandet Kost var det rette. Bare man spiste rigeligt med Kartofler, Grøntsager og Frugt og drak Mælk til, var man skærmet mod Vitaminmangel. I en Lægeartikel i et af Bladene hed det: »Om Kødspisning er skadelig og den vegetariske Levemaade saa afgjort den bedste, kan diskuteres til Dommedag. Det bliver man vel aldrig enige om. For de fleste Mennesker er en fornuftig Blanding af begge Dele sikkert det mest tiltalende, og man skal nu ikke

Mad i Pilleform

frygte altfor meget for Kødspisernes »Giftstoffer«. Det er heldigvis ikke altid saa slemt, som Præsten prædiker, og at leve blot for at opnaa en særlig høj Alder, har jeg personlig altid fundet var Toppunktet af Taabelighed. Jeg har behandlet en Mængde meget gamle Mennesker, og jeg har meget sjældent truffet paa en, der virkelig var glad og lykkelig over at være blevet 90 Aar eller mere. Lige saa dumt og utiltalende det er at spise og drikke til Overmaal, lige saa dumt er det at forsage lidt god og velsmagende Mad blot af Frygt for at forkorte sit Liv derved.«

Men besindige Ord fandt kun sjældent Øre. et sandt Vitaminraseri gik over Landet og affødte i mange Sind en ny Bekymring: for ikke at faa Vitaminer nok! Det blev et indtil det utaaelige genoptaget Samtaleemne ved mange Middagsborde.

I Fremtidsfantasier, fremsat i ældre Romaner, havde man ofte kunnet læse om, hvorledes Menneskeheden vilde komme ind paa at indtage sin Føde gennem Piller. Dette Punkt nærmede man sig henimod 1940. Jeg har hos Læger, Lærere, Sagførere og yngre Handelsfolk i Middelby set et helt Sortiment forskellige Vitaminpiller med A, B, C, og D blive serveret paa Assietter sammen med Middagsmaden, — der var lavet af Tabletter af Grøntsager og Æg i Pulverform.

Vitaminangsten fremkaldte hos nogle et Brud med de nedarvede Spisevaner og Forestillinger om, hvorledes den rette Kost burde være i sin Smag og Sammensætning, men kun hos nogle. Det store Flertal forblev uberørt af alle Ernæringsdiskussioner og holdt sig til det tilvante, thi Maver er som sagt endnu mere konservative end Hjerner. Aarhundredgamle Retter som Øllebrød, Ær-

ter og Flæsk og Stegemad med Syltetøj stod urokket paa Hæderspladsen paa de fleste Borde i Middelby. Salater og ukogte Grøntsager betegnedes fortsat af Flertallet som Kaninføde. Aaret rundt fandtes ikke en eneste Dag frisk Frugt paa Menuen paa en eneste Restaurant i Middelby.

Og saa skete det, at en ny Krigs Indskrænkninger ogsaa indskrænkede Adgangen til Kødmad og især vitaminrige Indvoldsretter som Leverpostej og helt standse Adgangen til Sydfrugter. Da læste man atter om Underernæring af Børn i Bladene, og i 1942 viste der sig Skørbug mellem Soldaterne i Byens Garnison. De havde daglig haft Lægemidlet for Haanden: reven raa Gulerod med Citronsaft stod stadig paa Bordet. Men de vilde ikke spise det! Denne Meddelelse fulgtes kort efter at følgende i Middelby Avis: »I de sidste Dage er der konstateret ikke mindre end 5 Tilfælde af Skørbug her i Byen, og Tilfældene er alle alvorlige. Mærkeligt nok er det ikke fattige Folk, men Borgere af Middelstanden, der er ramt af Sygdommen, som giver sig Udslag i løse Tænder, Blødninger ved Tandkødet og Blødninger under Knoglehinderne. Den skyldes Mangel paa C-Vitaminer, og Kredslægen udtaler, at de Syge ikke maa have spist Kartoffler nok i Vinter.«

De fleste Danskere foretrak Kød fremfor Kartoffler og Gulerødder, for de fleste Danskere var Pyknikere og altsaa Kødædere.

*

Myndighederne havde efterhaanden gjort en Del for at sikre Befolkningen mod daarlige Varer ved forskellige Kontrolforanstaltninger, men ikke saa meget, at der gaves bestemte Normer for alle Varers Paaskrift

Man købte i Blinde

og Indhold. Hvert Aar gik en Overbetjent paa Justitsministeriets Bud rundt i Middelbys Butikker og købte Vareprøver. De forsegledes og indsendtes til Undersøgelse paa Steins Laboratorium. I hele Landet toges f. Eks. i et Normalaar som 1936 4290 Prøver — det var kun Draaber fra Havet af Varer. I 174 Prøver Fløde varierede Fedtprocenten fra 58 til 8,5. Af 184 Stykker Spegepølse viste de 102 sig at skyldes deres lifligrøde Kulør Tilsætningen af Tjærefarvestof. Nogle Prøver Nelliker indeholdt Sand, en Del Konserver indeholdt Borsyre. Adskillige Varer var »strakt« lidt, som det hed i Fagsproget, men Tilsætningen af skadelige Stoffer var sjældent. Om samtlige Eddikeprøver hed det f. Eks. i Laboratoriets Beretning, at de alle var af upaaklagelig Beskaffenhed. Sammenholdt hermed maatte det undre, at en Mængde Middelby-Husmødre klagede over, at deres Asiesyltning mislykkedes det følgende Efteraar. Nogle sagde: Eddiken maa have været for svag, for det hele er raadnet for mig. Andre sagde: Eddiken har været saa stærk, at det gør helt ondt i Ørerne, naar man spiser af det sure. Forholdet var det, at Eddikeforordningen fastsatte, at Sylteeddike skulde indeholde 4—6% Eddikesyre — og det gjorde den altsaa ogsaa. Men Husmødrene anede ikke, om de fik den stærkeste eller den svageste Fortynding for Pengene. Paa dette som paa mange andre Omraader købte de i Blinde.

Gik man ind paa en Restaurant og købte en Kop Kaffe, vidste man ikke, om den var stærk eller svag, men man regnede normalt med det sidste: at Værten havde skaanet sin Portemonniks ved at tilsætte rigeligt med Richs, d. v. s. Cikorierod. Ingen anede heller, hvad der fandtes i et Brev med for 10

Øre Krydderier ... Den kulinariske Ekspert, Kogekonon Fru M., købte Paprika hos en Materialist i Middelby. Hun fik da, uvist af hvilken Grund, for første Gang i sit Liv en helt ren Vare. Imidlertid brugte hun samme Kvantum af Krydderiet, som aarelang Erfaring havde lært hende var rigtig. Resultatet var, at Maden til et Sølvbryllupsselskab paa 50 Personer blev totalt ødelagt. Sovesene var saa stærke, at selv en Sabelsluger ikke kunde nyde dem med Velbehag. Kogekonons Renommé var truet. Hun gik til en Sagfører og forlangte Erstatningssag anlagt mod Materialisten — fordi han for en Gangs Skyld havde solgt hende en virkelig god og uforsfalsket Vare!

Hyppigere var det at høre, at alting syntes forfalsket.

»Alt er blevet daarligere og smager daarligere,« har gamle Middelbyborgere stadig hævdet, naar jeg talte med dem om Maden før og nu. »Ved en Konditorkage forstod man i vores Barndom,« har de f. Eks. fortalt, »et Produkt af Smør, Æg og Piskefløde og maaske Frugt. Nu faar man Margarine, Tøræg, Kunstfløde og kemiske Essenser. Hvoraf bestaar de Lækkerier, Børnene spiser i ubegribelige Mængder? — Ofte af pisket Kokuskskum og Tøræg. Hvad er et Glas Vin nu om Dage, hvis man overhovedet kan faa det? — Frankrig har i en Aarrække udført mere Rødvin, end det høster! Hvad er der i Vejen med Cigarerne, med Melet, Mælken, Brødet, Frugten — det smager ikke som før. Jovist frembringer de smukke Æbler i de store moderne Plantager, de er holdbare, ensartede, store, Teknikken er der intet i Vejen med, der mangler kun eet: Smagen!«

Saadan klagede mange Gamle ... Ganske vist hævder man, at det er umuligt at disku-

Et Kunstprodukt

tere om Smagen, og ganske vist har der staaet i Middelby Avis, at »Smagssansen aftager Livet igennem, eftersom Smagsvorternes Antal paa Tunge og Gane reduceres fra 328 hos Barnet til kun ca. 100 hos den Gamle«. Som Følge deraf smager alting stærkest og bedst i Barnealderen. Men noget var der muligvis om det alligevel. De nye Fremstillings-, Konserverings- og Erstatningsmetoder, Kunstgødningen og Kunstfoderet kunde have gjort deres Indflydelse gældende — og den kunde være uheldig. I visse Tilfælde fremhævedes det endda med en vis sagkyndig Vægt.

I Middelby Ægcentral rokkede i de Dage 10000 Æg hver Time frem over Sorteringsmaskinens Transportbaand — gennemlystes, vejedes, sorteredes og stemples. Ud af Mængden, der var hædret med Kvalitetsmærket, tog den hvidkittede gamle Bestyrer en Dag to Æg og holdt dem op for mine Øjne. »Se,« sagde han, »her er to Æg, som tilsyneladende er lige friske og gode, ingen af dem er vasket eller mishandlet. Men Fagmanden ser straks, at de er vidt forskellige, at det ene er et Kunstprodukt: et Fabriksæg. Størrelsen, Skallen, Blommens Farve og Smag, alt røber Fabriksægget ... Det er langt fra, at man skal ønske sig tilbage til den Tid, da Hønen var overladt helt til sig selv og lagde sine Æg i Grøfter og Halmstakke; men den modsatte Yderlighed: den

kunstudrugede Kylling, som ved Hjælp af pirrende ægdrivende Kunstfoder bringes til at lægge Æg allerede i August, mens den endnu er et Barn — og stadig paces frem mod det amerikanske Ideal: 300-Ægs Hønen, det er heller ikke af det gode. Jo flere Æg, der presses ud af en Høne, des mindre bliver de, des mindre Aroma faar de og des daarligere holder de sig. Der er ingen Tvivl om, at de bedste Æg sjældent kommer fra de altfor store videnskabeligt drevne Hønseserier, men fra Bondegaarde, hvor en lille Flok Høns gaar frit omkring og pikker til sig af Korn og Smaaskaller og tusinde Ting, som findes paa Stubmarker og Grøftekanter, og som end ikke den klogeste af alle Kunstfoderfabrikanter aner, hvad er.«

Idet han sagde det, slog den gamle Fagmand behændigt de to Æg ud paa hver sin Underkop: paa det ene hævdede Blommen sig livskraftig og appetitvækkende som en fyldig rødgylden Halvkugle, en frisk, flaaet Abrikos. Paa det andet laa Blommen som en slap Blære af en ubestemmelig afbleget og vissengul Farve, mindende om et medtaget Eksempel af de tørrede kemikaliebehandlede Frugter, der skal opløses i Vand før Brugen. »Der ser De,« sagde Fagmanden, »et Æg er ikke et Æg. — Det kan have uoverskuelige Følger, naar Teknikken griber ind i Naturens Værksted, — og navnlig naar det sker dér, hvor vores Mad bliver til.«

Med Ske, Kniv og Gaffel

Værsgo og sid om i Sofaen! — Denne høflige Opfordring udstedes til enhver fremmed, der første Gang gæster et Hjem i Middelfy. Og Gæsten maa mave sig ind bag Bordet tværs over Ledningen til Bordlampen og sætte sig i Sofahjørnet. Det er i Reglen den umageligste Plads i hele Stuen, men den bliver uværgerligt anset for den fornemste.

Ingen af de venlige Husmødre, der har vist mig ind i deres Sofakroge, har kunnet forklare mig, hvorfor det var den fineste Plads. Jeg maatte dukke ned i Bøgerne for at løse Mysteriet: det blev nødvendigt at undersøge Bordskikkens Opstaaen.

I den gamle græske Forfatter Athenæus' Fremstilling af Nordboernes ældste Spise-sikke hedder det: »Man fremsatte Træborde, der kun hævede sig ubetydeligt over Jorden, og dækkede dem først med Græs. Derpaa forsynede man dem med noget Brød og meget Kød, kogt i Vand eller stegt paa Glød eller Spid. Dette serveredes dog ikke med fin Kræsenhed, men man tog store Stykker op med begge Hænder og tyggede dem isønder. Var Kødet svært at faa fra hinanden, skar man det med en liden Kniv, som gik rundt paa en særskilt Bakke. Man satte sædvanlig ogsaa Fisk fra Havet frem. Denne krydrede man med Salt, Eddike og Kommen og stegte; saadan plejede man ligeledes at krydre sin Drik ... Naar mange spiste sammen sad de i Kreds. I Midten sad Lagets Hovedperson, som det passer sig en saadan, der udskiller sig fra Hoben ved krigerisk Tapperhed, Byrd eller Rigdom. Paa begge Sider af ham sad de øvrige i

Rangfølge alt efter den Værdighed og Rang, som hver især havde erhvervet. Under Maaltidet havde de deres Skjolde rede paa Ryggen. Drabanterne sad for sig overfor dem, ogsaa de sad i Kreds ligesom deres Herrer.«

Det giver ikke Forklaringen; men den kommer, naar man følger Bordet og Ildstedet under aaben Himmel ind i Huset. Her fik Ilden til Lys og Varme og Stegning sin Plads midt paa Gulvet, mens Bordet anbragtes i Hjørnet med Bredsidens til. Og bag Bordet langs Væggen løb Langbænken, hvorfra man havde Udsigt til Arnens Luer. Her sad Mændene ved Maaltiderne. Det fandtes ikke passende, at Kvinderne sad med ved Bordet. Endnu paa 1900-Tallet har det været Skik paa Landet i Omegnen af Middelfy, at Husets Kvinder spiste i Køkkenet eller allerhøjest fik Lov at staa op paa Indersiden af Bordet. Der var ingen Siddepladser paa Indersiden af Bordet, men de andre fik en naturlig Klassifikation, idet Husfaderen eller Høvdingen indtog Pladsen i Højsædet for Enden af Bordet. Den næstfornemste Plads blev da normalt tilhøjre for ham først paa Bænken langs Bredsidens. Fra denne urgamle Boligindretning stammer Placeringsreglen altsaa. At Langbænken senere har revet sig løs og er blevet en Sofa forandrer ikke Sagen. Det var Forfædrenes første Møbel og udgør stadig Husets Hæderspladser. I en nyttig Anvisning til »Velanstændige Sæder« fra 1755 angives Møblernes Rangfølge saaledes: »En Canape eller Loybænk er fornemmest, derefter en Læne-Stoel, og endelig følge andre almindelige Stole.« I Haandbogen om den gode

Noget nyt paa Tapetet

Tone fra 1831 indskærpes det yderligere: »I Conversationsværelser bliver det fornemste Sæde fastsat efter Sofaens Stilling, og paa samme, som oftest, det første Sæde paa høire Haand eller i Midten. Paa denne fører man den fornemste Gjæst i Selskabet. Er Vertinden af lige, eller af høiere Rang, sætter hun sig ved Siden af samme; hvis ikke, da paa en Stol ved Siden af Sofaen. Verten, medmindre han er af meget høi Stand, tager aldrig Plads i Sofaen.«

Siden de første Danskere fik Tag over Hovedet, har denne Regel staaet indskrevet i deres Hjerter: Det første Sæde paa højre Haand er det fornemste!

*

Det det endelig i Slutningen af den katolske Tid tilstodes Damerne at deltage i Maaltiderne, fandtes det dog rettest, at de sad for sig ligesom i Kirken. Det ordnedes paa den Maade, at man stillede to Borde op i Stuen eller i Festsalen overfor hinanden i hver sit Hjørne. Da der stadig ikke var Sidepladser paa de Bordsider, der vendte mod Stuens Midte, havde de to Køn dog Udsigt til hinanden under Maaltidet. Og saa snart det var forbi, og der spilledes op til Dans, sprang Damerne af lutter Iver op fra deres Pladser og tværs over Bordet i ædel Kappestrid om først at forenes med Kavallererne.

Mester Rumpolt gik i sine Anvisninger om Borddækning i 1680-erne ud fra, at denne Placering stadig var den mest passende; men man var dog nu paa Vej til at forlade den, nøjes med et Bord og undertiden endda rykke det ud fra Væggen, saa Damer og Herrer kunde sidde mellem hinanden rundt om hele Skiven.

Skiven, som Bordet forøvrigt altid kaldtes,

var duget med et Tapet, ofte gyldenstykket ligesom Vægtapeterne, der gik helt ned til Gulvet. Det var Skivens Hovedpryd, og heraf Betegnelsen »noget nyt paa Tapetet«, naar nye Anretninger blev baaret ind. Ovenpaa Tapetet fulgte en hvid Dug, der naaede halvt ned til Gulvet, og over den igen fulgte en endnu kortere hvid Dug. — Hvor nysseligt det har taget sig ud, kan man stadig se henne i Kirken, hvor man endnu duger Alteret, Herrens Bord, paa samme Maade. Maden serveredes i Sæt, hvilket vil sige, at der til hver Ret hørte et større Antal Biretter. Hovedretten kom ind i Gryder eller store Fade, der sattes paa Bordkranse for ikke at brænde Hul i Overdugen, og Biretterne serveredes i Tækkefade for at kunne holde sig varme. Helst skulde der være saa mange lukkede Fade paa Bordet, at det i bogstavelig Forstand var dækket, paa fransk: *couvert*. — Begge Udtryk er i afbleget Betydning bevaret i at dække Bord med saa og saa mange Kuverter.

Fra gammel Tid havde man lagt et Stykke Brød, en Brøddisk til hver Person, hvorpaa Kødet eller Fisken kunde sønderdeles. Snart var de lækkert gennemsivede af Saft og Fedt, og derfor en kærkommen Gave for Tiggerne. Det var da ogsaa Skik, i hvert Fald efter festlige Maaltider, at samle Brøddiskene sammen og bære dem ud til de fattige, der ventede udenfor. Disse spiselige Assietter afløstes af Tallerkener af Træ, senere af Ler eller Tin og hos Velhavere endda af Sølv. Men i Frankrig blev det engang under Ludvig XIV, da Staten var i Bekneb for Penge, paabudt, at alt Sølv og Guld skulde sendes til Mønten og smeltes om, og da Kongen, der var Europas Forbillede, selv viste Eksemplet og i Stedet ind-

Muselmalet eller Maagestel

førte Fajanceservice, kom dette snart paa Mode over hele Europa. En Fajancefabrik blev anlagt i København 1722 ... Men de ædle Metaller forsvandt dog ikke helt, og Tin vedblev at være det almindelige Bord-service i borgerlige Huse i Danmark indtil indført billig Fajance og endelig Porcelænet vandt Terræn paa 1800-Tallet, — og det blev en almindelig borgerlig Ærgærrighed ved festlige Lejligheder at kunne dække op med den kongelige Porcelænsfabriks muselmaledede Bordservice eller Bing & Grøndahls Maagestel.

Skeer er tidlig kommet i Brug. Ordet er i Slægt med Spaan og vidner om, at de første Skeer har været af Træ, men snart fik man ogsaa Hornskeer og senere Skeer af Tin og Malm, ved Middelalderens Slutning ogsaa af Sølv eller Guld. Det betragtedes som en Pengeanbringelse. Jens Bang, der byggede Stenhuset i Aalborg, var stolt af at eje 24 Sølvskeer. Oprindeligt havde Skeerne trinde Skafter og runde Skeblade, paa 1600-Tallet optraadte fladtrykte Skafter, 100 Aar senere de ovale Skeblade. I 1920—30-erne begyndte man at lave Skeer af Staal og vendte tilbage til den runde Form. I 1942 prøvede man paa at dreje Skebladet, saa det blev lettere at putte i Munden. Men i Middelby foretrak man stadig de gammeldags Skeer med de ovale Blade. Og naar man spiste Suppe puttede man Skeen ind i Munden lige forfra med en stor Armbevægelse — spiste ikke af Siden, som det nu efterhaanden brugtes de fleste andre Steder i Verden.

Det blev tidligt almindeligt at lægge en Ske paa Skiven til hver Person, hvormed der kunde langes til det fælles Fad — og videre var man ikke kommet paa dette Om-

raade i 1755. Det hedder i Vejledningen om »Velanstændige Sæder«: »Men Spiiser man af Faddet, bør man vogte sig for, at man ikke farer omkring med sin Skee derudi, fra en Side til en anden; men bliver smukt ved sin egen Side. Ligeledes bør man vel vogte sig for, at man ikke tager sin Skee altfor fuld, at man ikke skal have nødig, at lade eendeel igjen løbe af Skeen i Fadet, ey heller maa man spise Brødet allene af Suppen. Man bør ogsaa see sig vel for, naar man spiser Kirsebær-Suppe, at man ikke engang spilder den eeneste Draabe paa Dugen; ey heller maa man blæse i Skeen, naar man spiser Søbemad, for at kiøle den.«

En Kniv bragte Gæsterne selv med sig, og med den maatte man behændigt forstaa at skære Stykker af Stegen og transportere dem med Fingrene til Munden eller sin Brøddisk. Hvorledes man skulde bære sig ad med denne og de mange andre vanskelige Manøvrer, som god Bordskik krævede, forklares i Niels Bredals »Børnespejl« i 1568, det første pædagogiske Skrift, som vides affattet i det danske Sprog. I Anvisningen om »Huorledis Børn skal self side tilbords« forklares efter den indledende Beskrivelse af Bordordningen:

»Naar dette er bestillet oc Hosbunden monne bede,

At du skalt oc gaa til Bords at æde,
Nederst at staa du ey forgætte,
Oc ey til høye bord dig at sætte.
Thi det monne offte saa til gaa,
at den offuerst sad kommer nederst at staa.
Kniffuen skal ved høygre haanden være,
Oc Brødet wed venstre, Du monne aff skære.
Du skalt icke først i faddet tage,
Ey efter Rusiner eller Mandel at rage.
Tag det stycke for teg ligger nest,
Oc ey wduæl huad paa faddet er best.



De to Enkeltpersoner, der har betydet mest for den kulinariske Udvikling i Danmark, er Mester Rumpolt, der skrev sin Kogebog i 1581, og Madam Mangor, der udsendte første Udgave af sin berømte Kogebog i 1837.



Verdens første Smørrebrødsseddel, konstrueret af Hr. Emil Bjørn i 1883.

Smørrebrøds Bestillinger

<i>Navne</i>							
<i>paa Bestillerens</i>	<i>Lax</i>	<i>Tunge</i>	<i>og Ansjos</i>	<i>Med salat</i>	<i>æg</i>	<i>Sky</i>	<i>ost.</i>
<i>General B.</i>	1	1		2	1		
<i>Oberst M.</i>	1	1			1		
<i>Løjtnant D.</i>	1	1	1	1	1		
<i>Jantendamt S.</i>			1	1	1		
<i>Ritmester L.</i>	1		2		1		



Venus fra Willendorf — fjerne Forfædres kvindelige Skønhedsideal.



Det sydeuropæiske Skønhedsideal under Renæssancen: Lucas Cranach: Venus.



I det madglade Nordeuropa hylde man fyldigere Former paa Renæssancen. — Joducus a Winghe: Yppighed.

Lad en anden tage sin haand aff fad,
 Før end du recker effter nogen mad.
 Vær icke formadebrad wdi din sind,
 Russ icke i faddet strax det kommer ind.
 At skere bequemmelig aff huer hande kost,
 Flesk, Kød, Fisk, Smør eller Ost,
 Der hør til Konst oc møgen flijd,
 Ven teg der til aff Barndoms tijd.
 Sker ey først det skulle skeris sist,
 Thi det er spot oc spæ for wist.
 Leggis for teg det kræset monne være,
 Byud ham det selff med lige slig ære.
 Wil hand endelig du skalt det haffue,
 Annammet, Oc tack ham for sin gaffue.
 Sker lidet der aff, wær ey seen,
 Læg for din Nabo, hues du haffuer igien.
 Ræck ey der effter, see huort hand vil,
 Maa skee hand acter en anden der til.
 Du skalt for ingen legge eller skære,
 Som i naagen ipper staat monne være.
 Thi du kant der for wtack faa,
 Endog du gjør det i en mening goed.
 Tisligeste en andens Hustru, om Manden er til
 stede,

Skald tu viselige dricke med oc æde,
 Dantze, snacke oc gjøre teg glad,
 Thi der kommer tijt aff trætte oc had.
 Men dine Foreldre, slegt og neste
 Mottu skære for, oc gjøre det beste.
 Tag madden med kniff oc ey med haand,
 Skær med Kniff, bid ey med Tand.
 Tag ey forstore bid, Oc ey forwide,
 Eede høffuiskelige wid begge side.
 Eed aff Munden før du monne dricke,
 Tør dine fingre, slick dennom icke.
 Byuder nogen tig dricke, Om Du haffuer behoff,
 Da drick, oc siig hannem tack oc loff.
 Er det saa, deg tørster icke,
 Holt til munden, lad som du monne dricke.
 Met et linnet klede skaltu munden tørre,
 Naar du haffuer drucket saa vel som førre.
 Du skalt icke Næse eller Ørnene gniæ,
 Du skalt icke benene suffue eller gnaffuæ.
 Dine negle lad icke were forlange,
 Ven teg ej til Tenderne at stange.
 Du skalt icke snarcke eller snuffue,
 Icke sidde effter tidinge at lure.
 Naar du vilt hoste: snyde eller spytte,

Vent dig om, oc fra bordet flytte.
 Ingen tiid skaltu grinne eller lee,
 Ingen skaltu fortale, spotte eller spee.
 Den breck Allerdommen monne gjøre,
 Skaltu ingen Menniske lade høre.
 Du vedst icke huad dig selff kand hende,
 Før end du kommer til Liffzens ende.
 Naar gispe eller nyss vil ippe sig,
 Holt for Munden: gjør Kaars for deg.
 Gjør det en anden? Tha sige: Christ signe.
 Mand skal tiene huer anden, alle vegne.
 Du skalt icke Hoffuedet eller andet klaa,
 Lopper oc saadant lad fare oc gaa.
 Seer du det paa en anden? gjøre icke aff spee,
 Lad, som du det monne icke see.
 Af lidet kan ippes en stoor kiiff,
 Som kand forkaste baade Godz og Lijff.
 Armene skaltu icke paa Bordet vdstrecke,
 Ey helder dine fødder anden recke.
 Skredingge eller been sleng ei paa iord,
 Eller andet som handles paa bord.
 Gulffuet bliffuer smitted oc i onde maade,
 Oc de fattige der aff haffuer skade.
 Naar du søbber, da holdt deg from,
 Læg skeen paa gruwe, naar hand er tom.
 Inden eller wden faddet maa hand ey staa,
 Tørre skeen, før en anden den monne faa.
 Naar du æder Eg, Besynderlige the bløde,
 Søbbe Mad, Weldinge swre eller søde,
 See til at du inted monne spilde,
 Paa deg selff eller anden, det lader ilde.
 Haanden wdi saltkarret at sticke
 Er whøffuisk oc bequommer seg icke.
 Tag Salt med en skee eller kniff,
 Glem icke, din Nabo der aff at giiff.
 Til gammel folckis snack du ey suare skal,
 Wden nogen teg besynderlige til tal.
 Da suar korttelige oc vell,
 Dine ord skal være sande oc fylge skel.
 Er maddet gloende: blæss ey paa,
 Lad det heller lidet stund staa.
 Brender du teg, Det gjør teg vee,
 Spøtter du det wd, Da haffuer du spee.
 Din begering ven teg at spege,
 betimelige, men du vng monne være.
 Aldt maddet skaltu ey aff faddet rage,
 Lad noget komme i stegerset tilbage.
 Wer ey forredt, wer ey forbly,

Om Salveter

Aldt huad formøget er, skaltu fly.
Eder du forlidet, da haffuer du brest,
Eder du formøget, da haffuer du last.
Du leffuer icke, attu skalt æde oc tære,
Men du eder, At du leffuinde kand være.
Formøget at ede, helst om afftenen silde,
Det skader, oc handler mangan ilde.
Fornimmer du maaltid forlunge vil staa,
Lenger end du din nødtørfft kand faa,
Siid icke lenger oc snob effter Steeg,
Gack dog ey bort til stimen eller leeg,
Men stad for bordet oc byud deg til,
Om nogen din tieniste bruge vil.
Naar alle Retter er nu kommen ind,
Effter Lantzens wanne oc Husbondens sind,
Bær Osten paa bordet, helst den gammel,
Thi den fortager wemmelse aldsammel.
Tag saa først op, det først kom paa,
Huad heller Retterne ære mange eller faa,
Brødet i Korffuen, oc almisse i fadt,
Skønt teg snart, wer icke ladt.
Gemme Krantzen, Dugen, Talercken oc skede,
At du der effter icke skalt lede.
Forware Maden vel til troer hende,
Oc intede at spilde eller forwende.
Hendte Vand oc handklæde som førre,
Om nogen sig ville too eller tørre.
Tørre deg effter Kiød, Oc too effter Fisk,
Saa gaar du rein fra brod oc disk.
Læss Gratias, tack Gudt for madt,
Naar Husbonden wil, oc varer dig adt.

Man bød Gæsterne Vand at tvætte Hænderne i før og efter Maaltidet. Under selve Spisingen var Overdugen beregnet til at tørre Fingrene i. Erasmus af Rotterdam gav 1546 sine Samtidige denne Anvisning: »Der som det er noget bløt som giffvis dig til at smage/ skalt du tage det til dig/ oc faa Skeen fra dig igien/ men afftørret tilforne paa Dugen. De smutsige Fingre enten at slicke tilforne med Munden/ eller oc at tørre dem aff paa Klæderne/ staar lige usynlig/ det skal mand heller giøre med en Dug.«

Efterhaanden som Fingrene brugtes, farvedes Overdugen temmelig stærkt, og det var derfor nødvendigt at skifte den mellem hvert Sæt. Paa 1500-Tallet skete der en Ændring paa dette Punkt, idet saakaldte Bilæggere kom i Brug. Det var Linnedklæder, saa lange, at de kunde naa helt rundt om Skiven og altsaa brugtes af alle paa en Gang ligesom Overdugen. Senere fulgte halvlange Bilæggere til to Personer og endelig Enkeltmands — altsammen dog foreløbig kun i førende Huse. Snart afløstes det gamle danske Ord af det latinske Salvet, af salvare: at beskytte, der senere atter fortrængtes af det franske Serviet, af servir: betjene sig af. Jeg har dog hørt adskillige ældre Mennesker i Middelby benytte Ordet Salvet efter Aar 1900.

Rent hygiejnisk betegnede Servietterne til at begynde med nok snarest et Tilbageskridt. Ganske som Indførelsen af Linned og Lagner medførte, at Folk holdt op med at vaskesig, udelod man nu Haandvasken før og efter Bordet. — Skyllenskaale efter udenlandsk Mønster til hver enkelt Person indførtes først langt senere, kun af de færreste og tilmed kun ved meget festlige Lejligheder. Og Servietter var længe saa sjældne, at Husmødrene forventede, at de brugtes med den største Varsomhed. Et Indtryk fra Overgangstiden og Forskellen paa dansk og engelsk Spiseskik i 1770-erne faar man af Domprovstedatteren Fru Fichs Omtale af sin Tante (gift med en Mr. Potters, der anlagde det første Jernstøberi paa Christianshavn): »Familien holdt Karet, Heste, Kusk, Tjener, 2—3 Piger og gjorde ofte store Selskaber, mest for Englændere. Men Tante har ofte senere fortalt mig om de mange Ærgrelser, disse storsnudedede Kumpaner

Snyd ikke Næsen i Servietten

(som jo alle Englændere er) voldte hende. Naar hun havde dækket sit Bord med det fineste Damask og overlæstet med Sølvtoj, hvilket disse Storhanser næppe værdigede et Blik, saa skulde de efter Maaltidet hver have sit Vandfad ind ved Bordet, vaske Hænder, skylle Mund og saa viske sig i de fine Servietter, som de smed under Bordet, hvilket jo ej kunde behage nogen ordentlig dansk Værtinde, som var uvant til sligt Svineri. Og Tante var overordentlig proper paa dansk, men ej paa engelsk Bulldogmaner.«

Naar berejste Englændere kunde bære sig saa forkert ad, set med en dansk Værtindes Øjne, saa maatte den jævne Mand føle sig helt elendig, første Gang han fik stukket en Serviet i Haanden. I 1755 fandt Vejledningen i »Velanstændige Sæder« sig da ogsaa foranlediget til at udstede denne betimelige Advarsel: »Man bør med Fliid se sig for, at, om Nøden udfordrede det, at snyde Næsen, man ikke begaaer den Forseelse, at bruge Servietten dertil.«

Omkring Aar 1800 var det stadig ikke almindeligt at have Servietter til alle Gæsterne ved festlige Lejligheder i Borgerhjem. I 1850-erne hed det i en Anstandsbog: »Servietten er for den ukyndige en Anstødssteen; der gives Philistere, som fæste den som et Ordensbaand i et Knaphul i Kjolen, andre, der som en Barbeer stikke den foran i Halstørklædet. Gjør ingen af Delene. — Læg din Serviet paa Skjødets og brug den saa lidt som muligt. En Gentleman spiser stedse saa reent og siirligt, at han i Nødtilfælde ogsaa kan hjælpe sig uden Serviet.«

Det maatte forøvrigt mange Mennesker i Middelby endnu omkring 1940, efter hvad jeg har erfaret under min Rundgang i

Byens Hjem. Unge Mennesker brugte hyppigt Duge af Voksduget og Papirservietter, andre Voksduget alene. Hos adskillige jævne Folk saa jeg Maaltidet afsluttet paa den Maade, som Søren Kierkegaard raillerede over: med »det ægteskabelige Huskys, hvormed Ægtefolkene, i Mangel af Serviet tørrer hinanden om Munden, idet der siges Velbekomme.« Og i Herskabshuse var det efter min Erfaring ret sjældent at Tjenestefolkene holdtes med Servietter ...

Paa 1600-Tallet blev det Skik at »opsætte Servietterne« i fornemme Huse, paa 1700-Tallet udvikledes det til en kunstfærdig Udformning af Fugle og Dyr, senere holdt man sig til Bispehuer og Vifter — lige indtil den almindelige Forenklingstrang under Funktionalismen i 1920-erne reducerede den megen Kunstfærdighed. Det hed sig da i Vejledninger om Borddækning, at det svarede bedst til moderne Bordservice og Nutidens diskrete Blomsterpynt at lægge Servietterne fladt ned paa Tallerkenen, samt, at det iøvrigt heller ikke var i Overensstemmelse med Hygiejnens Krav at fingerere altfor meget ved det Linned, som Gæsterne senere skulde tørre sig om Munden med. 20 Aar senere havde man ændret Mening, og — de, der kunde — begyndte atter at bestræbe sig paa at forme Servietterne saa fikst og indviklet som muligt, naar der skulde være Fest i Hjemmene. Det var et romantisk Drag — i Pagt med Trangen til at omgive sig med Fortidsmøbler og hele den øvrige Reaktion imod den funktionalistiske Nøgternhed.

*

Herredsfoged Tøger Reenberg har skildret en festlig Opdækning i en dansk Præstegaard i Aaret 1700:

Den elendige Gaffelbærer

»Salvetter og Duge af Damask dend skiære
Paa Disken dæckis naar Gildet skal være.
De hamred Tallerken af Englands Rige
Rangeris af Præstens fornemteste Pige.
De gyldne Skeede (thi Sølv er for ringe)
I Kurven man hører at klamre og klinge
De leggis paa Moden for Giæsternis Sæde.
Thi Madden er færdig og Suppen er reede.
Sølv-Saltkarret seer mand da prægtig at komme
med sit Krydderie i adskillige Romme.
Her kommer en Flicka er færdig at dandse
Hun setter paa Bordet to deilige Krandse
At Suppen sig icke paa Dugen skal kaste
Og Præsten sig siden paa Pigen forhaste.
Saa seer vi da Brødet Guds signede Gave,
O! ynkeligt er det at nyde og have,
De cirklade Simbler af Laalandske Hvede
Er søde for Tandens og sunde at æde.«

Det er bemærkelsesværdigt, at der i denne Overdaadighed savnedes et Instrument, som en senere Tids Mennesker har betragtet som selve Madkulturens Symbol: Spisegaffelen!

Skønt man i udstrakt Grad anvendte Farvestoffer som f. Eks. Safran til Sovse, og skønt Indførelsen af Servietter dengang endnu laa skjult bag Fremtidens Slør, hilstes Opfindelsen af Gaffelen langt fra med Begejstring. En italiensk Skribent skrev i det 11. Aarhundrede til en Dame, som han vilde advare mod overdreven Luksus, og foreholdt hende et særdeles afskrækkende Eksempel: »Venedigs Doge har ægtet en Dame fra Konstantinopel, hvis Overdaadighed overgaar alle Forestillinger . . . Den forvorpne Skabning vil ikke engang spise med sine Fingre, men vil absolut have sin Føde skaaret i smaa Stykker, og saa fører hun dem til Munden med en Slags Gaffel.«

Ordet er tysk og betyder som bekendt en tvedelt Gren, paa dansk Tveje. Der var altsaa oprindeligt kun Tale om en togrenet Fork. Saadanne Instrumenter af stor Størrelse var

kendte paa det Tidspunkt, maaske endog i Norden, men de kunde jo ikke puttes i Munden, og brugtes kun til at haandtere Stegene med eller af Bisseren (Forskærereren) til at holde en Gaas med, mens han skar. Der skulde gaa næsten 400 Aar, før Spisegaffelen slog igennem i det forfinede Italien. En engelsk Rejsende, Thomas Coryate, skrev 1611, at han havde iagttaget en Skik i Rom, »som man ikke kender i noget andet kristent Land: Man bruger smaa Gaffler af Jern eller Staal, og nogle af Sølv. Og Grunden til denne Kuriositet er, at Italienerne ikke paa nogen Maade kan holde ud, at man berører Fadene med Fingrene, idet de indser, at ikke alle Menneskers Fingre er lige rene.« Mr. Coryate prøvede paa at indføre den nye renlige Skik i sit Hjemland, men det fik han ikke megen Glæde af. Folk kaldte ham »den elendige Gaffelbærer«, Præsterne erklærede, at Gaffelen var en Haan imod Vorherre, »som dog ikke for ingenting havde givet Menneskene fem Fingre paa hver Haand.« Og Kong James og hans Hofmænd blev ved med at spise ristet Lam med Østers, indsovset Gris, sød Brødbudding — og hvad nu alle Majestættens Livretter hed — med Fingre og Kniv, men uden at føle det mindste Savn af Gaffler.

Det var som nævnt den spanske Mode i Klædedragten, der gjorde Brugen af Spisegaffler almindelig. Pibekraverne bredte sig i den Grad, at det var forbundet med den største Vanskelighed selv for de mest selskabsvante franske Hofmænd, at føre en dryppende Stegskive til Munden med Fingrene uden at det afsatte Spor paa den hvide stivede Batist. Her kom Spisegafflerne til Hjælp. Forsynet med lange Skafter reddede de Situationen og gjorde det endda muligt at drive Moden endnu et Skridt ud imod det formi-

Om at spise med venstre-Haand

dable. Fra Frankrig kom Spisegaffelen til Sverige, og derfra bredte den sig videre ud over Skandinavien. Man tager dog næppe fejl, naar man gaar ud fra, at den er blevet modtaget i Middelby med samme Følelser som i sin Tid i England. Paa 1600-Tallet blev Spisegaffelen almindelig mellem Højerestaaende, men først 100 Aar senere i det almindelige Borgerskab i Danmark.

1755 omtaler Vejledningen i »Velanstændige Sæder«, at der hos *fornemme* Folk nu oftest laa Kniv og Gaffel tilligemed Serviet i Beredskab ved hver Tallerken. »Dog,« tilraadedes det, »er det got, at man alle Vegne fører en Kniv med sig, for at betiene sig deraf ved saadanne Maaltider, hvor det ikke er brugelig, at legge Knive for Giesterne.«

Bordknivene havde fra Dronning Annas Tid en bred, afrundet Ende, som gjorde dem velegnet til at tage Salt, spise Sovs og endog Ærter med, og den menige Mand fandt dem endog mere velegnede dertil end Gafler. Dette Forhold forrykkedes noget, da den oprindelig togrenede Gaffel fik tre Grene hen paa 1700-Tallet og endelig forsynedes med fire paa 1800-Tallet, mens Knivfabrikanterne stadig gjorde Knivspidserne smallere. Men der var dog mange i Middelby endnu i det 20. Aarhundrede, der foretrak en udstrakt Brug af Kniven og en tilsvarende mindre af Gaffelen. Til Glæde for dem, og overhovedet alle Sovselskere opfandtes i 1930-erne den saakaldte Gourmet-Gaffel, en Kombination af Skeen og Gaflen, der dog kun langsomt vandt Terræn.

En anden Vanskelighed ved Indførelsen af baade Kniv og Gaffel var den, at de krævede Brugen af begge Hænder samtidig, naar det skulde være helt rigtigt. Haandbogen om den gode Tone indskærpede 1831, at »Man bør

lægge sig efter, naar man spiser, at kunne bruge den venstre Haand lige saavel som den højre. Gaffelens Flytning fra venstre til højre, for at bringe Maden optil Munden falder ikke sjældent Sidemanden til Besvær. Man maa derfor lige saa godt kunne føre Maden op til Munden med den venstre Haand, og stedse beholde Gaffelen i denne.« Anvisningen paa at opføre sig som en Gentleman fra 1852 paapeger atter, at »Philisteren holder, som Fader Noah i Arken(!), Gaffelen endnu stedse i højre Haand. Gentlemanen regjerer derimod det fiirgredede Scepter med venstre Haand, hvortil der unægtelig udfordres en vis Øvelse og Takt ...« Ogsaa Anstandsbøger fra det 20. Aarhundrede har beskæftiget sig med denne Regel, som der formentlig altsaa stadig syndedes imod.

At have mere end et Sæt Spisebestik til hver Gæst var en Luksus, som kun de mest velstaaende Huse tillod sig paa 1800-Tallet. I en Anvisning fra Aarhundredets Midte, der samtidig røber, at Brøddiskene endnu ikke var helt ude af Kurs, hedder det:

»Det er en Selvfølge, at man ei maa lægge den brugte Skee, Kniv og Gaffel paa Dugen, men paa Tallerkenen, og dette bør, i Henseende til Kniv og Gaffel, skee saaledes, at disse, efterat man har aftørret dem paa et lidet Stykke Brød, hvilket man naturligvis ikke spiser, stilles paa Kanten af samme, hvor og Blomme- og Kirsebærstene, Been og sligt henhøre. Man bør aldrig sætte Vert og Vertinde i Forlegenhed, ved aabenlyst med Servietten at aftørre Spiseskeen eller Tallerkenen; man kunde let frygte, at vi tvivlede om den tilbørlige Renlighed og Orden.«

*

Romerne satte altid en Vase med Roser, Tegnet paa Tavshed, midt paa Bordet for at

Topfiguren paa Kransekagen

minde om, at hvad der blev hørt eller sagt sub rosa ikke maatte gentages andetsteds. Siden har Roser optraadt under mange forskellige Former som Bordpynt og Madpryd, og en Tid var det Skik at dekorere Loftet i Spisestuen med dem. Men Festbordets Dækning har iøvrigt givet Anledning til adskillig Idéudfoldelse.

Mester Rumpholt gav mellem mange fikse Anretninger i sin store Kogebog ogsaa Anvisning paa denne lille Overraskelse:

»Vil du bage en levende Kaninkilling ind i en Postej/ saa lav en Dejj med hvidt eller sort Mel/ det er stærkere og fastere/ lav Postejen saa høj/ at Kaninkillingen kan sidde derinde/ fyld den saa helt med Klid/ Læg derpaa Laaget over/ skyd den ind i Ovnene/ og bag den/ tag den ud/ og lad den blive kold/ og naar den er kold/ saa skær et Hul nede i Bunden/ ryst Indholdet af Klid ud/ saa bliver den hul. Gør Hullet saa stort/ at du kan skubbe Kaninkillingen ind. Og naar du vil servere den/ saa skub Kaninkillingen ind/ sæt den paa et Fad/ og lad den bære ind paa Bordet. Og du maa tale med Forskæderen/ at han skærer Postejen op paa Bordet/ naar den er skaaret op/ saa springer den ud/ saadan er det net og sirligt.«

Denne Idé efterlignedes og udformedes efterhaanden, saa man kunde opleve, at 24 Stære fløj ud af en Postej og forhøjede den festlige Stemning, eller et Dværgpar sprang ud af en taarnhøj Kage og traadte en Menuet hen over Bordet. Og foruden saadanne Overraskelser brugte man til Bordpynt saakaldte Skueretter, Orgier af Sukkerbagerkunst, der fremstillede Landskaber, Fugle og Dyr eller menneskelige Skikkelser.

Op gennem Tiderne har Borddekorationen gennemgaaet forskellige, men ikke betyd-

ningsfulde Ændringer. Paa Festborde i Middeby har man efter 1900-Tallet kunnet se de 24 Stære erstattet af Guldfisk i Kummer, og Fyrstehoffets Dværgepar af Tragantfigurerne Brudefolk og Konfirmander, og Skueretter af Kransekager eller Overflødhedshorn og af Arrangementer, hvor hvide Porcelænssvaner svømmede paa Glasspejle, kranset af Grønt. Ogsaa dette forsvandt med Sælgelighedens Indtog i 1920-erne, hvor Parolen ogsaa paa Borddækning lød: saa enkelt som muligt. Men det begyndte saa smaat at vende tilbage omkring 1940. Og Topfiguren paa Kransekagen antastedes ikke, selv i den funktionalistiske Periode, naar det gjaldt Livets større Festligheder. Disse Kransekagefigurers Stamtavle kan føres tilbage til Sukkerbagerkunsten paa 14—1500-Tallet. Det var da en almindelig selskabelig Fornøjelse, som viste den Tids gode Tone, at der paa Gæstebudsbordene fremsattes alle Slags underholdende Sukkerfigurer. Et Skrift nævner, at de undertiden »havde Formen af begge Køns Pudenda og sattes i Bevægelse mod hinanden ved mekaniske Indretninger.« Senere blev de stadig mere anstændige og mindre morsomme. Paa 1800-Tallet var Kransekageskikkelserne fornemmeligst Engle, der blæste i Trompet eller spillede paa Harpe, eller bar en Pude, hvorpaa to Fugle næbbedes. Senere fulgte Skaaltaleren med Glas i Haand, saa Amor med Bue og Pil eller smaa Hjertesmede, der smedede to Hjerter sammen. I Begyndelsen af det 20. Aarhundrede udvidedes Repertoiret til Storke, Svøbelsesbørn eller Tvillingepar til Barnedaab, Præster og Brudepar til Bryllupper, Konfirmander og Konfirmandinder til Konfirmationsfester, ungdommelige Ægtepar til Sølvbryllupper og ældre Par til Guldbryllupper. Under Fil-

Leverrim og Knallertvers

mens Indflydelse fulgte Fantasifigurer som Rødhætte, Ole Lukøje eller Snehvidedværge til Børneselskaber. Som Resultat af de faglige Organisationer, der snart hyppigere end private afholdt Fester, kom endelig Postbude, Sygeplejersker, Slagtere, Læger o. s. v. Og Topfiguren paa Kransekagen udvikledes til et ordsprogligt Begreb: den øverste, mest repræsentative Skikkelse.

Paa Mester Rumpolts Tid hørte stegt eller kogt Lever til de mest yndede Festretter, og man havde fra Tyskland indført den Skik, at den, til hvem denne herlige Spise blev budt, skulde kvittere med et Vers. For at raade Bod paa en almindelig udbredt Mangel paa Opfindsomhed udgaves i 1689 en Samling kaldet »Halffandet Hundrede artige Riim om Leverne; hvorledes man med stor Lyst og Kortvil baade geistlig og verslig, om Lever artig kan rime udi adskillige ærlige Colatser, Samqvem og Gjæstebud, — meget lystig og kortvillig.« Den begynder med det gejstlige Rim: »Denne Lever aff en Hønne icke er stor. O Menneske betenck Synden hos dig bor.« Et andet Vers, der passende kunde fremsættes ved Nytaarstid af en gejstlig Leverspiser, lød saaledes: »Denne Lever er ikke af en Maar — Gud give os alle et lykosaligt Nytaar! Det ønsker jeg Eder allesammen, og af Hjertet beslutter med Amen.« Og her et Par Prøver paa verdslige Leverrim:

Denne Lever er ikke af en Hjort —
Sønnen drager gjerne i Faderens Skjort;
det maa og være et underligt Verk,
Datteren drager gjerne i Moderens Serk.

Nu vil jeg rime med korte Ord
om Lever og Andet ved dette Bord,
Skjemt og Gammen er ikke aflagt,
saa længe som Verden er ved Magt.

Leverrimene repræsenterede en Selskabs-
poesi af samme Art som den, der senere ud-
gik i Form af Billedtekster til Frembringel-
serne fra den litografiske Anstalt i Neu-
Ruppin i Brandenburg — og som dyrkedes
paa 1900-Tallet af Fabrikanter af Vers til
Knallerter og Kransekageskæmt. Her er nogle
Prøver, jeg har pillet ud af et Overflødigheds-
horn Nytaarsaften 1942: »Lykken vil til
dig smile, enten i Penge eller Amors Pile. —
Har du godt Humør og vil undgaa Kiv, saa
faar du et langt og gemytligt Liv. — Blod-
tørstig er jeg ej, men tørstig overmaade, jeg
knækker Halsen paa en Flaske uden Naade.
— Jeg siger det uden Praleri: tænk *De* og
jeg paa ét Maleri. — Eller denne selvmod-
sigende Trusel: — For daarlige Brandere bli-
ver Straffen: der vanker ingen Likør til Kaf-
fen.«

*

En Lærerinde i Middelby Barneskole for-
talte Børnene om, hvorledes Jesus bespiste
5000 Mennesker med 5 Brød og to smaa Fisk
— saa der endda blev noget tilovers, og
spurgte saa en lille Pige, om hun forstod,
hvorledes det kunde gaa til. Barnet havde
Svaret paa rede Haand: — Fordi de generede
sig!

Den lille Pige havde gjort sine Iagttagelser
under Kaffegilder og andet selskabeligt Sam-
vær mellem Voksne i sit Hjem . . .

En Sædvane, som alle Dage har besvær-
liggjort al Selskabelighed i Danmark, er den
fra Arilds Tid nedarvede Skik, at man skal
begynde med at sige Nej Tak, selvom man er
nok saa sulten. Paa Rumpolts Tid lærte
»Alle christelige og dyderige Jomfruers Ære-
krands«: »Naar noget Godt bliver lagt høvi-
ske Jomfruer for, skulle de først med Tugt

Sig Nej Tak tre Gange

forsage det; men nødes de ydermere, da skulle de tugtelig med en Kniv skære lidt deraf; det andet skulle de lægge fra dem igen eller ogsaa for den, der sidder næst hos dem.«

Tre hundrede Aar senere gentog en lignende Bog: »Det vilde være høist uanstændigt at skubbe det bedste Stykke til Side til sig selv, og ikke lade sig nøie med det, som Tilfældet frembyder. Af meget sjeldne Retter og Lækkerier tager man overmaade lidt, vel endog naar der ei er Overflødighed deraf, slet intet; men overlader dette til høiere, mere fornemme Personer. I det Hele maa man vise Maadehold og Beskedenhed . . . Man maa ingenlunde troe, at det er nødvendigt, at man skal nyde af Alt, hvad der bydes os; derved vilde man røbe Graadighed og Mangel paa Levemaade. Desaaarsag tage man ei af alle Aschetter og Biretter, ei forskjellig Slags Salat, Syltetøi og sligt i Fleng, og forvandle ei sin Tallerken til et Chaosbillede.«

Denne Beskedenheds - Regel medførte i nogle Kredse, at det næsten var umuligt at komme i Gang med Maaltiderne. Man undslog sig haardnakket med mange Høflighedsfraser, indtil en socialt respektabel Person, som Justitsraaden hos Fritz Jürgensen omsider satte sig til Bords, og det kneb med at faa de fyldte Suppetallerkener delt om, før Indholdet var koldt. Hver Gang en Gæst havde faaet overrakt sin dampende Tallerken, lod han den efter de dyderige Jomfruers Skik gaa videre til Damen ved Siden af, der atter satte den paa sin Nabos Kuvert. Omsider maatte Anstandsbøgerne rykke ud med Advarsler i modsat Retning. »Damerne komme il faut« belærte i 1904 sine Læsere: »Man maa ikke lade sig nøde, men man skal strax forsyne sig, naar Retterne bliver budt om.«

Imidlertid gjordes der straks en mærkelig Indrømmelse med denne Tilføjelse: »— dog gælder det om Østers, at man maa vise dem tilbage, hvis man frygter for at komme i Forlegenhed, naar man skal spise dem.«

Men trods den nye Lære holdt den gamle sig lige haardnakket. Der syntes efterhaanden at staa indskrevet i alle borgerlige Hjerter, at man burde sige Nej Tak mindst tre Gange. Og Værtsfolkene maatte opbyde en tilsvarende Standhaftighed for overhovedet at komme af med deres gode Mad. I 1924 oplevede jeg ved et Bondebryllup i Nærheden af Middelby, at en saakaldt Nøder udelukkende havde det Hverv, staaende for Enden af Bordet, at overvinde Gæsternes Skyhed og faa dem til at tage for sig af Retterne. Og ved Begyndelsen af 1940-erne saa mange Folk i Middelby med Forundring paa den Gæst, der forsynede sig af Bordets Yppighed uden at være indtrængende opfordret dertil. Omvendt nægtede den gode Husmoder at tro, at den mindre frimodige Gæst var mæt, før han i det mindste tre Gange havde afslaaet Opfordringen til at spise mere.

Som det var god Skik at vægre sig, før man tog til sig, var det ogsaa Skik at takke overstrømmende for det, man omsider var overtalt til at spise, og alle Gæsterne gik efter Bordet rundt og trykkede hinanden i Hænderne og ønskede hinanden et gensidig Velbekomme. Denne Sædvane, der gik af Brug i Udlandet samtidig med, at Risikoen for at blive forgiven under Maaltider aftog, holdt sig haardnakket i Danmark. Paa 1800-Tallet begyndte Anstandsbøgerne at latterliggøre den. I Anvisningerne angaaende en Gentlemans rette Optræden hed det f. Eks. i denne Forbindelse: »Jeg mindes en Anecdote. Greven af Bünau, Kongen af Saxens

En borgerlig Middag

Hofmarskalk, en Aristocrat af første Skuffe, en Gentleman comme il faut, havde beviist en ung Mand den Ære at indbyde ham til sit Taffel. Efter Bordet gjorde det unge Menneske sig skyldig i den utilgivelige Betise at nærme sig til Hs. Excellence med et høist philistreus Buk, for at ønske Greven »Velbekomme«. Grev Büнау blev saa opbragt herover, og det med rette, at han vendte Ryggen til det beskedne Tossehoved, og sagde til en af sine Venner: »Hvilket Faarehoved! Jeg troer sandelig, at den Dosmer havde været i Stand til at tilraabe mig »Prosit«, hvis jeg i hans Nærværelse havde nyst«. Selv denne haarde Fordømmelse var virkningsløs. Og Emma Gads og andre selskabelige Eksperters Satire paa 1900-Tallet virkede lige saa lidt. I Middelby ansaa man det endnu i 1940-erne endog for passende at tilraabe enhver spisende et Velbekomme i Forbifarten, naar man traadte ind et Sted, hvor nogen sad ved et Maaltid. Det var en Tilkendegivelse af Højagtelse ikke blot overfor Fødeindtagelsen men ogsaa for Fordøjelsen.

*

Hvad man har serveret paa de bugnende festdækkede Borde har skiftet gennem Tiderne ligesom Borddækningen, men ikke mere end Madlavningen i al Almindelighed. Sansen for den gode Mad staar urokket gennem Tiderne, og Smagen har skiftet mindre i Danmark end de fleste andre Steder.

Mester Rumpolts Menu til en »borgerlig Banket« lød saaledes Aar 1581:

Første Ret.

Alskens Salat anrettet i et Fad/ tilsat Æg/ tørt Spæk/ og Skinke.

En kold stegt Gaas/ en kold Flæskesteg/

og fyldt Kalvebryst/ alt anrettet paa et Fad/ en Bygsuppe kogt med Pølser/ en Karpe i Suppe.

Anden Ret.

En Hare i Peber/ stegte Kramsfugle/ røget Gaas i Spinat/ ung kogt Gaas.

Tredje Ret.

En Kalve-Steg/ en Okse-Steg/ unge Haner/ Agerhøns/ og stegt Pølse/ alt dette lagt i et Fad/ syltede gamle Høns med Lemonasie/ fint Surt/ Grisætær-gule/ en kold Postej af Oksekød/ eller Bedekølle.

Fjerde Ret.

Alt/ hvad der hører til en Frugtanretning/ saasom Ost/ Nødder/ Krumkager/ Smaakager/ og Bagværk.

Herredsfoged Tøger Reenbergs rimede Skildring af »et nydeligt Banquet« hos en Præst Aar 1700 lød (i Uddrag) saaledes:

SUPPE

Nu kommer da Supperne gule og røde, Vellugtende, krydede, Feede og Søde Af Risen og Pærlegryn, Indiens Vare, Af Groffenbrad, Svidsker og Vinen dend klare. Men synes da disse en dito for ringe saa viser Posteyen sin bugede Bringe, Hun smager som Paradis proppet med Glæde Af mange Slags støcker og Kløser saa feede.

STEG

Hiort, Raadyr og Hinden er fældet og stukken, Vildbassen og Haren har været paa Bukken, Lam, Kalve og Beder, dend laskede Qvie For Kokken og Kniven blev tvungen at tie. Urhanen, Mark-Hønen og Gaasen, dend vilde, Med Anden og Sneppen er kommen til Gilde, Kalkunen og Duen med Gaasen den tamme, Kramsfugle og Heiler gjør lige det samme.

TILBEHØR

Ved Stegene følger de syltede Seller, Agurker, Rødbeder, Citroner, Moreller,

En bedre Middag

Mælk, Multibær, Tytibær, Ribs og Oliver
med Selleri, Ingefær, Kaal og Endiver.

— — —
Den engelske Budding mig røger i Næsen
Hun smager som Sukker for dem som er kræsen.

FISK

Dend flæskede Carpe, ja Braser, Karudser
med pudrede Supper (Sauce) paa Fadene studser.
Aborren med Spydet, den langmundet Giedde
De smager som de kunde være et vedde.
Elvbutter, Foreller, Torsk, Rachel og Laxen
Saasiden den skævbened Skrædder med Saxen,
Saa Østers, Macreeler og Ni-øjet Snoge
Cabelauen, Skielfisken er mage til broge.

Som Appetitvækkere tilføjedes yderligere
Hvidkaal og Pølse, forlorne Æg, sukrede
Vafler, før endelig Desserten satte et effekt-
fuldt Punktum med en Overflødighed af
Marcipanfigurer, gyldne Makroner etc.

Dengang som senere har man sat sig i be-
tydelige Udgifter og paataget sig et umaade-
ligt Besvær for ret at kunne glæde sine Med-
menneskers Maver. Apoteker Seidelin i Ny-
købing F. kaldte det »en Haaben embarras«
... Han fortæller om sin Datters Giftermaal
med Apotekeren i Nakskov 1755:

»Deres Bryllup blev den 16. October i vor
Huus høytideligst celebreret, thi intet blev
sparet, hvercken Penge eller Umage, for at
anskaffe alt, hvad produceres kunde, saa der
var Forraad paa Vildt, Fugle-Vildt, Kalve-
Kiød paa 2 £ Fierdingen, Kalkuner, Hambor-
ger-Oxebryster, Westphælske Skincker,
Karper, Carutzer, Østers, Negenøjen, flanske
Sild, spanske Antjovet, samt skønne Have-
Gevexter og Frugter; og af Viine: Rhinsk og
Moseler, Rød Viin, Champagne og Bour-
gogne, foruden Citroner, Apelsiner, Confek-
ter og hvad videre dertil kunde høre; saa
fattedes det og icke paa Opvartning, Deco-

rationer, Illumination, god Musique, Dantz,
Canonade og hvad videre til Brudeparrets
Honneur og Gæsternes Fornøjelse kunde
optænckes. Ved Brudeparrets Bord vare 57
Gæster og ved et andet Bord 16; Gæsterne
bleve og Andendagen efter til Middags-Maal-
tiid og Dantz paanye inviterede. Saadant et
Bryllup koster en Haaben embarras«.

En bedre Middag for Aaret 1785 efter Carl
Müllers »Kogebog for den retskafne Hus-
moder« bestod af:

Bruun Suppe med farserede Kyllinger,
Soup a la Pompadour
Postei af Skovsnepper
Kрудо af Haugefrugter
Smaa Krebs
Oublie
Vildsvineryg
Stegte Ortolaner
Papilons af Ærteskokker
Aborre med Østers
Salat
Dertil Kager, Geleer, Compotter og Is med mere.

Hvad man i 1894 forstod ved en bedre
Middag, var f. Eks. følgende:

Skildpaddesuppe	Ispunsch
Suppe med Grønt	Sauterne
Kabliau	Château Léoville
Kalvefilets a la flamande	Assmannshausen
Kalkun med Østers	mousseux
Strassburger Gaaseleverpostei	Hvid Portvin
Stuvede Jordskokker	
Stegte Urfugle, Salat	Champagne
Appelsinis	Madeira.
Overflødighedshorn	

Ca. 50 Aar senere saa man sig endnu ikke
i Stand til at overgaa denne velafbalance-
rede Menu. For den gamle Middelby-Mid-
dagsherre, i hvis Gemmer jeg har set den,
repræsenterede dette Fortidsminde tvært-
imod en Fremtidsdrøm.

Den daglige Husholdning

I Begyndelsen af 1940-erne havde man — dog kun paa Restaurationer — en kødløs Dag. Det skyldtes en Krigstids Kødknaphed. Elers var Reglen den (efter hvad det overvejende Flertal af de 100 Husmødre, som jeg har spurgt derom, erklærede), at Familien startede Ugen med en Søndagssteg, der gik igen om Tirsdagen i kold Tilstand og endte om Torsdagen som Biksemad eller Hachis. Ligeledes var det en Hovedregel, at Fredag var Fiskedag. Heri afspejledes, omend noget udvisket, Træk af den gamle katolske Skik at lade Køddage og Fiskedage skifte. Køddage var i den katolske Tid: Søndag, Tirsdag og Torsdag, Fiskedage: Mandag, Onsdag, Fredag og Lørdag. Men efter Reformationen, der afskaffede Fasten, var Kødet blevet stadig mere dominerende, mens Fisken havde tabt Terræn.

Øllebrød og Spegesild har jeg truffet som Middagsret om Lørdagen i mange jævne Familier. Oprindeligt var det Morgenmaaltidet. Før 1600 startede enhver Dagen med Øllebrød og Spegesild, og det skete aarle, om Vinteren i Reglen Klokkeren 6, om Sommeren endnu tidligere. Dagens Hovedmaaltid, Middagsmaden, fulgte derfor ikke paa det Tidspunkt, da Solen stod højest paa Himlen, men allerede Kl. 9, og Aftensmaden Kl. 4—5 om Eftermiddagen. Haardt arbejdende Mennesker fik i Mellemtiden en Mellemmad til Middagen ved 12-Tiden. Men efterhaanden som Belysningen bedredes, gik man senere i Seng og gav mere og mere efter for Trangen til at sove længe om Morgenen. Sidst paa 1600-Tallet rykkede Morgenmaden frem til Kl. 7, Middagen til Kl. 11 og Aftensmaden

til Kl. 5—6. Paa 1700-Tallet spiste man Middag Kl. 12, paa 1800-Tallet Kl. 2—3. Og efter 1900 indtraadte det bagvendte Forhold, at adskillige Familier, navnlig Folk, der holdt Husassistenter, kom til at spise til Middag paa den Tid, da deres Forfædre havde spist til Aften. Og ved festlige Lejligheder tilføjedes et Midnatsmaaltid: Natmad.

*

Rektor Tauber giver i sin Levnedsskildding et Indtryk af en Haandværksmesters Lefevod i midt paa 1700-Tallet. Hans Far var Kobbersmedemester i Aalborg og ejede et ret rummeligt Hus, der stod ham i 950 Rigsdaler. I Aarenes Løb steg hans Velstand, navnlig takket være hans Kones Dygtighed:

»For at have en daglig Haandskilling til at bestride de smaa Udgifter«, skriver Tauber, »begyndte min Moder at brygge og brænde for at sælge Øl og Brændevin ud af Huset. Ligeledes bestyrede hun, uden mindste Byrde for min Fader, den hele Husholdning, og af tvende Køer de altid havde, solgte hun den Mælk, hun ikke selv brugte. Alt hvad hun saaledes indsamlede paa hver Post især, blev lagt i et særskilt Rum af en Kasse, for at vide, hvad hun tjente paa sin Brygning og Brænding. Det som hun indsamlede aarlig paa Mælk, var de fleste Aar tilstrækkeligt til at købe Vinterfoder for de tvende Køer. Ligeledes bryggede hun Eddike, og da hun havde den bedste Eddike i den hele By og altid solgte for en og samme Pris, enten Byggen var let eller høj Pris, havde hun den største Næring fra alle Kanter i Byen. Jeg mindes, at hun aldrig tog mere end fire S.

Hvo, der ikke kan leve af 500 Rigsdaler, maa æde Sten

for en Pot Eddike, der var lige saa stærk og saa god endog til Agurkesyltning som Vin-eddike . . . Nogle unge, der var Logerende i Huset gav en Daler om Ugen for Kost, Kammer, Lysning, Vask og Varme. Med en Pige drev hun det hele Værk, og denne Pige fik dengang i det højeste fire Rdl. i aarlig Løn.«

Det hed dengang, at »naar en Borger ejede sit Hus og det var velforsynet med Uldent, Linned og Kobbetøj, og han derhos havde 100 Rigsdaler paa Kistebunden, var han en holden Mand.« I 1770-erne, da Tauber var blevet Rektor, noterede han i sin Dagbog: »Hvo, der ikke med en Familie kan leve af 500 Rigsdaler Indkomster, han maa æde Sten«.

I 1810 angaves en ugift Mands ugentlige Fornødenheder at være: Et Pund Smør 4 Sk. 2 Brød à 24 Sk., et halvt Pund Ost à 16, et Pund Kød à 1, to Dages varm Mad: 4, 7 Flasker Øl 1 Mark og 5, Logis 1 Daler Courant — ialt godt 171 DC aarlig. Dertil aarlig: Klæde til Kjole og et Par Pantalons (5 Alen à 8 DC) 40 DC, Tillæg og Skræderløn 10 DC, en Sommervest og en Vintervest 10, et Par Støvler 12, to Par Støvlefødder 8 og en Hat 9. Men da disse tre Ting beregnedes til at skulle holde i to Aar blev det kun 14½ DC aarlig. Desuden 4 Par Strømper 4, en Skjorte 5, en Manchetskjorte 8, Vask for et Aar 12, en Favn Brænde 16, Brænde hugning o. s. v. 3, et Lispund Lys 7, tilsammen 129 DC og 3 M. Det aarlige Forbrug for absolutte Fornødenheder var altsaa 301 DC, svarende til 964 Kr., men efter Kursen et Aarstid i Forvejen kun svarende til 320 Kr. — og en Kopist i Kancelliet havde kun 200 DC i aarlig Løn.

I 1860-erne, fortæller Galschiøt i sin Bog om Helsingør, gik en Arbejdsmand for 4 Mark, d. v. s. ca. 2 Kr. om Dagen, hvilket

atter vilde sige 11 Timer, nemlig fra Kl. 6 til 19. Sidst i 70-erne var Lønnen steget til 3 Kr. Tjenestemænd som Politibetjente og Postbude havde 2—300 Rigsdaler aarlig, og kunde leve anstændigt deraf, forsikrer Galschiøt, Lærere, Bogholdere og lignende havde fra 500 til 800 Rd., Byens Kæmner 600 Rd. aarlig.

Louise Nimb har til Brug for Efterverdenen optegnet, hvorledes man levede i danske Hjem i 1890-erne:

»I Tiden 1890—96 stiftede den borgerlige Mellemstand Hjem, selv om Indtægterne kun beløb sig til 12—1500 Kr. om Aaret. Man indrettede sig derefter og nøjedes med Alt i al Tarvelighed. Lejligheden lejedes. Den var paa 2 Værelser og Køkken. Lejen herfor var ca. 16 Kroner om Maaned. Hustruen besørgede selvfølgelig al Husgerning.

Det ene Værelse blev benyttet til Dagligstue og det andet til Soveværelse. Som Regel fandtes i Dagligstuen et Møblement, bestaaende af en Sofa, et Bord, 4 à 6 Stole, Spejl og Konsol. I Sovekammeret var der en dobbelt eller 2 enkelte Senge, 2 Stole, et Vadskebord, en Kommode, et Spejl og et Klædeskab.

Levemaaden inddeltes i Reglen paa følgende Maade: Man stod tidligt op og drak Kaffe med Brød til Kl. 6 om Morgenen. Kl. 9 à 10 om Formiddagen var Frokosttiden. Til dette Maaltid spistes Smørrebrød med Snaps og Øl til. Kl. 12 spistes til Middag. Maden blev varieret omtrent paa følgende Maade:

- Søndag: Flæsketeg med Kartoffler og Rødbeder.
Kaffe.
Mandag: Vandgrød.
Fisk med Kartoffler.

Ugens Spiseseddel

- Tirsdag: Grød med varm Mælk.
Opvarmet Steg.
- Onsdag: Gule Ærter.
Flæsk.
- Torsdag: Sød Suppe.
Plukfisk.
- Fredag: Opvarmede gule Ærter.
Flæsk med Kartoffelmos.
- Lørdag: Øllebrød.
Beufkarbonade.
- Søndag: Rensdyrsteg.
Engelsk Melbudding.
- Mandag: Farceret Hvidkaalshoved.
- Tirsdag: Velling.
Stegen fra Søndag i Ragout.
- Onsdag: Nyresuppe.
Opstegt Melbudding.
- Torsdag: Vandgrød.
Kogt Torsk.
- Fredag: Æblesuppe.
Stegt Flæsk.
- Lørdag: Norsk Æggesøbe.
Plukkeked.

Kl. 1 à 2 drak man gerne Kaffe, og om Eftermiddagen Kl. 6 à 7 spistes Aftensmad, Smørrebrød med The eller Øl.«

Lidt mere velstaaende stod senere op og levede lettere:

»Officerer og mindre Embedsmænd havde dengang en Gage paa 2400—3000 Kr. De boede lidt bedre: i fire Værelser med Køkken, Spise- og Pige-kammer, og havde en Tjencestepige, som hjalp Fruen med Arbejdet i

Huset. Her indledes Dagen i Reglen med Morgenmaaltid Kl. 8, Frokosten faldt Kl. 11 og Middagen Kl. 4 med Kaffe umiddelbart efter samt Smørrebrød til Aftensmad Kl. 8.«

Louise Nimb nævner ikke Snapsen som et fast Tilbehør til Frokosten i disse Kredse.

Folk, der brugte mellem 5 og 8000 Kr. levede ifølge Frk. Nimbs sikkert paalidelige Undersøgelser, paa samme Fod som Folk med 10—20,000 Kr. i Indtægt. De havde Lejligheder paa 5—6 Værelser med Entre, Køkken, Spise- og Pige-kammer, fast Pige og desuden Hjælp til Morgengærningen. Her var Husordenen som følger:

»Om Morgenen Kl. 8 stod Thebordet dækket med Maskine paa Bordet, og Fruen tilberedte selv The eller Kaffe. Hertil spistes Smørrebrød eller forskellige Tvebakker, Horn o. s. v.

Kl. 12 serveredes Frokost, saasom:

- Beuf med Kartoffler
- Forskellige Slags afskaaret Kød
- Benløse Sild
- Rejer
- Ost
- Smør og Brød.

Hertil serveredes Øl og Kaffe. Middag fandt Sted Kl. 5, og medfølgende Menuer give en nogenlunde Oversigt over, hvad der som Regel spistes i en saadan Familie:

- Søndag: Brisselsuppe.
Stegte Ryper, Salat og Kompot.
Æblepie.
- Mandag: Gratin à la financière.
Flæskekam à la Daube.
Frukt.
- Tirsdag: Kogt Torsk med Kartoffler.
Forlorne Kyllinger.
Engelsk Brødbudding.

- Eller:
- Suppe Lamartine.
 - Oksefilet, Bèarnaise Sauce.
 - Ananas Creme.
 - Kogt Gedde.
 - Kaal-Rouletter.
 - Risbudding med Æbler.
 - Kartoffelsuppe.
 - Røget Skinke med Macaroni.
 - Vandbakkelse med Flødeskum.

Familien Middelmands Levestandard

<p>Onsdag: Gule Ærter. Kød og Pølse med Skorzonerrødder. Omelette.</p>	<p>Vol au vent med Fisk og Tomat. Boef med Hovmester-Smør. Frukt.</p>
<p>Torsdag: Gratin af Fisketunger. Kød i Risrand med Picklessauce. Krømmerhuse med Flødeskum.</p>	<p>Grønkaal med glaserede Kastanjer. Hjerper. Beignets af Semoule.</p>
<p>Fredag: Ærter og Kød fra om Onsdagen. Stegte Duer, Salat. Æblebeignets.</p>	<p>Æggegrød. Røget Skinkesteg som Kotelet, grønne Ærter. Omelette med Rom.</p>
<p>Lørdag: Brødsuppe. Kotelet med Grøntsager. Smør og Brød, Ost og Selleri.</p>	<p>Macaroni Gratin. Kalvelever à l'italienne. Bondepige med Slør.</p>

Paa Middagsbordet fandtes Rødvin og Vand eller en Kande Øl. Efter Bordet serveredes Kaffen. Kl. 9 blev der spist til Aften med forskellige Slags afskaaret Kød og Pølse, Ost, Smør og Brød. Hertil serveredes Øl og The. I mange Huse drak Herrerne ofte efter Aftensmaden en Toddy.«

I 1930-erne havde jeg Lejlighed til at sætte mig ind i en Gennemsnitsfamilies Levestandard: Familien, som jeg vil kalde Middelmands, bestod af Mand, Kone og to Børn. Familiefaderen havde en aarlig Indtægt af 5490 Kr., hvoraf de 875 gik til Husleje og de 1804 Kr. til Fødevarer. Familien boede i en af de nye Ejendomme i Middelby i en moderne 3-Værelses Lejlighed med Pige-kammer — og levede, som de fleste, lidt over Evne. Det ene Værelse blev benyttet til Dagligstue, det andet til en Slags kombineret Kontor og Kabinet, det tredje til Soveværelse. Den lille Pige sov paa en Divan for Enden af Ægtesengene, den større Dreng i Pigeværelset. Fru M. besørgede selv hele Rengøringen og Husholdningen med Hjælp af en Vaskekone en Gang maanedlig. Levemaaden var følgende: Fru M. stod op Kl. 6, smurte Mandens og Børnenes Madpakker og lavede Havregrød og Kaffe. Et Kvarter i syv stod

den øvrige Familie op og klædte sig paa, — i Reglen ikke uden lidt Gnidninger angaaende Adgangen til Badeværelset. 7,20 samledes Familien i Spisestuen ved Morgenbordet, Fru M. i Kimono. Efter Maaltidet gik Børnene til Skole og Manden til sit Kontor, mens Fruen trak sig tilbage til Sovekammeret for at faa en lille Lur.

I en Aarrække var M. kommet hjem til Middag Kl. 12, da hans Fabrik havde lukket mellem 12 og 13¹/₂; men det medførte, at Børnene altid skulde have opvarmet Middagsmad Kl. 14—15, og man havde derfor lagt Maaltiderne om, saa alle Familiemedlemmer kunde samles ved Middagsbordet Kl. 17¹/₂. Vinteren igennem fik man tre af Maanedens Uger skiftevis to Gange: gule Ærter og Flæsk, Grønkaalsuppe med Gryn og Flæsk eller Hvidkaalsuppe med Flæsk og Medisterpølse. En Uge uden disse staaende Retter kunde Menuen f. Eks. være:

<p>Søndag:</p>	<p>Tomatsuppe. Flæskesteg med Kartoffler og Rødbeder. Æblekage med Flødeskum.</p>
<p>Mandag:</p>	<p>Tomatsuppe. Stegte Sild.</p>
<p>Tirsdag:</p>	<p>Kold Steg med varme Kartoffler. Sødsuppe med Gryn.</p>

Gennemsnitsfamiliens Forbrug

Onsdag: Vandrisengrød med Æbler.
Medisterpølse.
Torsdag: Æblesuppe.
Biksemad med Rødbeder.
Fredag: Kærnemælksuppe.
Kogt Torsk.
Lørdag: Øllebrød.
Plukfisk.

	Indtægt:	Udgift:
Vin og Spiritus	16	»
Tobak	103	»
Fremmed Hjælp	15	»
Gaver og Velgørenhed ...	176	»
Skatter	473	»
Diverse	28	»

5490 Kr. 5600 Kr.

Familiens Selskabelighed indskrænkede sig væsentligst til Sammenkomster med Kaffe og Kager fra Konditoren. Der blev desuden drukket en Del hjemmelavet Frugtvin i Hjemmet. Øl og Snaps fik Husfaderen kun ved særlig festlige Lejligheder. Iøvrigt findes Familiens aarlige Forbrug af forskellige Varer samt Familiens Budget angivet i nedenstaaende Opstillinger:

En Families aarlige *Budget*: Mand, Kone og to Børn, overordnet Funktionær med 5490 Kr. i Aarsindtægt — 1930-erne:

	Indtægt:	Udgift:
Fortjeneste	5490 Kr.	
Fødevarer		1804 Kr.
Klæder		559 »
Fødtøj		181 »
Sæbe, Soda o. l.		37 »
Vask o. l.		55 »
Vedligeholdelse		22 »
Afbetalingsrater		120 »
Varme		198 »
Gas og Lys		132 »
Husleje		875 »
Personlig Pleje		70 »
Læge, Medicin o. l.		130 »
Sygekasse, Livsforsikr. o. l.		126 »
Brand- og Tyveriforsikring		15 »
Kontingenter		45 »
Bøger og Aviser		89 »
Porto, Telefon o. l.		13 »
Bybussen, Vognleje		87 »
Jernbaner og Rejseudgifter		65 »
Cykleudgifter		48 »
Biograf, Teater, Radio ..		75 »
Fortæring ude		43 »

Løsøre	10.000 Kr.
Sparekassebeholdning	2.000 »
Indtægt ÷ Udgift	÷ 110 »

En Families aarlige *Forbrug*: Mand, Kone og to Børn, overordnet Funktionær med 5490 Kr. i Aarsindtægt — 1930-erne:

Rugbrød	kg	299
Sigtebrød og Franskbrød	»	97 ¹ / ₄
Hvedemel	»	17
Andet Mel	»	7 ¹ / ₂
Byggryn	»	1 ¹ / ₂
Havregryn	»	7 ¹ / ₄
Andre Gryn o. l.	»	12
Smør	»	43 ¹ / ₄
Margarine	»	32 ³ / ₄
Fedt	»	13 ³ / ₄
Ost	»	22 ¹ / ₂
Æg	Stk.	462
Sødmælk	l	448 ¹ / ₂
Anden Mælk	»	41
Fløde	»	25
Kød	kg	54 ¹ / ₂
nemlig: Oksekød	»	47 ¹ / ₄
Kalvekød	»	5 ¹ / ₄
Lammekød	»	2
Flæsk og Svinekød	»	27 ¹ / ₂
nemlig: Flæsk	»	6 ¹ / ₄
Svinekød	»	8 ¹ / ₂
Mørbrad	»	4 ³ / ₄
Skinke	»	8
Fars	»	10 ³ / ₄
Makrel	Stk.	40
Anden Fisk	kg	15 ¹ / ₄
nemlig: Torsk	»	4
Rødspætter	»	7 ¹ / ₂
Klipfisk	»	1 ³ / ₄
øvrige Sorter	»	2

Paa Smalkost

Kartofler	kg	152 ¹ / ₂
Tørret Frugt	»	10
nemlig: Svesker	»	4
Æbler	»	¹ / ₂
Rosiner	»	³ / ₄
Abrikoser	»	1 ¹ / ₄
øvrige Sorter	»	3 ¹ / ₂
Henkogte Ærter	»	¹ / ₂
Sukker	»	93 ¹ / ₄
Kaffe	»	5 ³ / ₄
Tilsætning	Pk.	10 ¹ / ₂
Te	g	2338
Chokolade	kg	6
Hvidtøl	¹ / ₁ Fl.	80
Bajerskøl	¹ / ₂ »	314
Vin og Spiritus (å 100 %)	l	17 ¹ / ₂

Nogle havde det bedre, men flere havde det værre paa den Tid. Den arbejdsløse (uorganiserede) Arbejderfamilie, som jeg besøgte i Kirkestræde fik ikke saa afvekslende en Kost. Her saa Ugens Spiseseddel for Mand, Kone og to Børn saaledes ud:

Oksesteg (fire Dage)	4,00	Kr.
7 ¹ / ₂ kg Kartofler	1,20	»
3 l Sødmealk	0,90	»
4 Spegesild	0,50	»
¹ / ₂ kg fersk Sild	0,35	»
Løg	0,10	»
¹ / ₂ kg Fedt	0,80	»
2 ¹ / ₂ kg Margarine	1,50	»
¹ / ₄ kg Kaffe + Tilsætning	1,10	»
¹ / ₂ kg Gryn	0,22	»
1 kg Sukker (ofte Paalæg)	0,48	»
2 Rugbrød	0,80	»
3 Sigtebrød	1,45	»

13,40 Kr.

Familien fik i Socialhjælp 19 Kroner samt Hjælp til Brændsel og Husleje. Der blev alt-saa 5,60 Kr. ugentlig tilovers til Vask, Renlighed, Gas, Lys, Vedligeholdelse af Tøj og Tobak.

»Kunde De ikke købe mere Mælk til Børnene i Stedet for Kaffe?« spurgte jeg.

»Nej,« lød Svaret, »vi kunde ikke tænke os at undvære Kaffe.«

Køkkensiden i de lokale Blade bragte i de Dage Opskrifter paa, hvad »man« omsider var nogenlunde enige om at kalde fornuftig og økonomisk Ernæring. Paa en Uges Spiseseddel figurerede 1 kg Flæskefars og et Svinehoved i fire Maaltider. »Man kan leve baade godt og billigt, bare man indretter sig rigtigt,« skrev Forfatterinden. Kort efter bragte Bladet et Indlæg fra en Daglejerhustru, der boede lige ved Bygrænsen:

»Vi er en Familie paa otte Personer,« skrev hun. »Vi har i Indtægt 75—80 Kr. pr. Maaned eller ca. 925 om Aaret. Derfra gaar 90 til Skatter og Sygekasse og 75 til Brændsel. Tilbage bliver 760 Kr. til Klæder, Vask, Lys og Mad. Det bliver godt 2 Kr. om Dagen eller 26 Øre til hver. Hvormeget eller lidt der saa behøves til de tre førstnævnte Dele, kan der jo være delte Meninger om; men der kan ikke blive Raad til at spise 1 kg Flæskefars eller et Svinehoved til to Maaltider. I hver af disse Portioner maa vi have nok til en Uge, og De kan tro, vi skønner paa Kartoflerne af egen Avl. Stuede Kartofler til Fedtebrød maa tit erstatte Paalæg. Naar der skal Paalæg paa Skolemaden (og det er ikke købt afskaaret), saa maa det ofte undværes hjemme, og det er meget sjældent, der kan blive Raad til to Retter Middagsmad. Fire—fem Dage om Ugen bestaar den af Vandgrød og forresten Kartofler.«

Paa den Tid var Masser af Mennesker, der havde Raad, begyndt at leve af Konserver eller færdiglavet Mad, — endog Gaardmandskoner købte f. Eks. Skildpadde eller gule Ærter og Flæsk i Daaser, naar de kom



Endnu omkr. 1900 blomstrede Barmene m. m.
Jrodigt.

Men uden Hensyn til medfødt Madglæde
fulgte Slægten den nye Modestrømning, da
Slugordet senere blev: Den slanke Linie.

Karikatur af Pieter Brueghel fra 1563 af de to Hoved-
typer: de magre Astenikere og de fede Pyknikere.



„Det var næsten umuligt for mig at
faa Arbejde“, skriver Frk. D. D. „Folk
blev forskrækket over mit Udseende, der
skyltes min store Vægt. Saa begyndte jeg

Slankhed

Mirin-Tabletter virker hurtigere og
mere effektivt slankende end Mineral-

Konserveret Afmagings-Kur

Enkelte Anvisninger.

Det er en en snart
ammelig Kur man ofte op-
aar baade en kraftigere Virk.

Sunde Dagligt ved Baderiet

Aaleslankende Diet

I det følgende vil vi at vide,
hvordan en Dame næsten 20 kg
overflødig Fedme:

„For halvandet Uden vejede jeg
næsten 20 kg mere. Jeg vejer i Dag

En helt ny Afmagingskur.

Videnskaben har nu løst Problemet:
den sunde afmagingskur,

ANNONCE

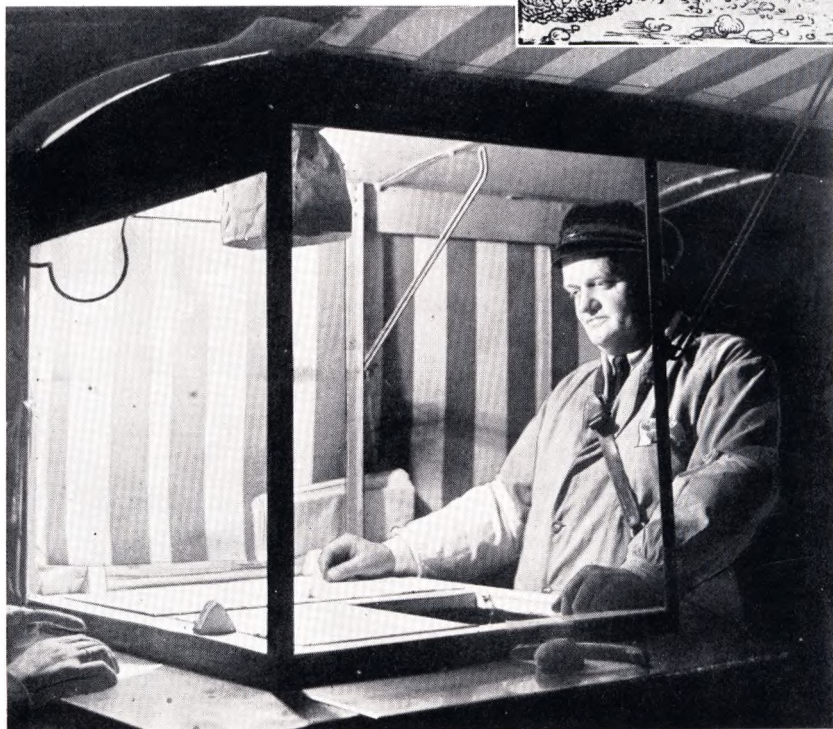
Den lille daglige
Dosis, der skaffer
Fedmen af Vejen.



*Borddækning og Placering ved Bordet —
kun paa Indersiden omkring 1500-Tallet.*



*Den fattige Borgers Maaltid
sidst paa 1600-Tallet.*



*Pølsevognens varme Servering gjorde det ud for et Maaltid for
mange unge Mennesker i det 20. Aarhundrede.*

Ved Pølsevognen

til Byen. Og de mange unge Ægtefæller, som begge havde et Erhverv, levede næsten udelukkende af saadanne Daaser med færdiglavede Retter, af færdiglavede Salater, af skaaret Paalæg og Masser af Kaffe og Wienerbrød. Naar de havde været ude om Aftenen til Dans eller Biograf, var de altid sultne, men stillede saa en Del af Sulten ved det ambulante Køkken, som var slaaet op paa Byens Torv.

For dem som for mange andre var Pølsevognen et Lyspunkt i den mørke Nat. I Lygtens Lys under det sribede Sejldugstag skimtedes Aften efter Aften den kittelklædte Pølsemand med de hvide Lærredsmanchetter i en Kreds af Ansigter, hvis Øjne skinnede af Diskussionsiver, Lystighed og næsten altid Sult.

Masser af Unge, der havde deres Hjem i andre Byer, men tjente i Middelby, saa magre

og forsultne ud. Det var Mode at være slank og at negligere regelrette Maaltider. Pølsevognen med det aftenlige varme Lynmaaltid og Kaffe vognen, der Dagen lang havde Kaffe med Cikoretilsætning og sukrede Wienerbrød parat, tilfredsstillede Tidens Behov. Her var Lynservering, man fik uden Ventetid noget, der lignede et Maaltid, og saa billigt, at man kunde spare Penge til andre Ting. Det var navnlig Cigaretter.

Tyve unge Mennesker, der var Stamgæster om Dagen ved Kaffe vognen, om Aftenen ved Pølsevognen paa Torvet, angav paa min Forespørgsel som deres Hovedernæring: Kaffe, Wienerbrød, varme Pølser og Biksevad. I disse Aar, da alle talte om Vitaminer, saa disse Unge overhovedet aldrig andre Grøntsager end Kartoffler.

Det daglige Brød var ikke synderlig lige-
ligt fordelt.

HVAD MAN DRIKKER OG RYGER

Øl, Vin og Spirituosa

De var lettere at vinde ved Drik end ved Vaaben, thi Tørst kunde de mindst af alt udholde«, dette var Tacitus' Karakteristik af de tapre nordiske Krigere.

I den Grad var Nydelsen af Øl og af Mjød en Livsfornødenhed og Fryd for vore fjerne Forfædre, at de klamrede sig til Haabet om ogsaa at kunne komme til at svinge Bægrene i det hinsidige. Og de gjorde sig fortjent dertil ved at kæmpe og drikke bravt hernede. Der var Trøst og Husvalse i den Tanke. Som det hed om den døende Regnar Lodbrog: »Man hørte ham i Pinen glad at sjunge: jeg gaar til Odins Hal og drikker Mjød«.

I Middelalderen, hvor den megen Saltmad i høj Grad øgede Tørsten, og hvor Vandet i Reglen var forpestet, regnede man en daglig Ration paa mindst 6 Potter Øl for nødvendigt til Opretholdelsen af et voksent Menneskes Velbefindende. Børnene behøvede knap saa meget. Disciplene i Katedralskolen fik kun 3—4 Potter om Dagen. Men til Gengæld gjorde velstillede Personer, som mente at have Krav paa et ganske særligt Velbefindende, som Følge heraf ogsaa Krav paa et tilsvarende betydeligt større Kvantum af de vaade Varer. 30 Potter Øl om Dagen foruden

Natøllet, som ikke talte med, var ikke helt usædvanligt. Nonnerne i Maribo Kloster skulde ifølge Christian III's Bestemmelse have 14 Tdr. Øl hver om Aaret.

Hvorledes Kostsammensætningen med Hensyn til Fedt, Kød og Øl har forholdt sig paa 15—1600 Tallet sammenlignet med Forholdene paa 1900 Tallet fremgaar af følgende:

Det aarlige Forbrug pro persona:

	ca. 1600	1935	1940
Af Smør	20	9,4	14,4 kg
Margarine	0	21,2	9,5 »
Kød og Flæsk	137	53	56,8 »
Fisk og Skaldyr	168	16,3	12,6 »
Øl	1680	55,7	48,1 l

I de ældste Tider bryggede man baade Mjød, som tilberedtes ved Gæring af Honning, og Øl, der fremstilledes af Malt, ved Tilsætning af Porse. Det var en fæl Drik. Men Klosterbrødrene, som foruden at mestre de aandelige Sager ogsaa havde ret god Smag for visse af de timelige, eksperimenterede saa længe med Ølbrygning, at de fandt paa at tilsætte Øllet Humle. Det var et mægtigt Fremskridt. Foruden at give Øllet en dejlig krydret Smag, forhindrede Humlens bittertsmagende Emner ogsaa de skade-

Øl-Faren opstaar

lige Mælkesyrebakterier i at udvikle sig og udfældede Æggehvidesubstanser, saa den gyldentbrune Drik blev klar. Men som alt nyt mødte ogsaa Humlen Modstand paa sin Vej. — I det engelske Parlament blev der endog indbragt et Forslag om at forbyde Humlen, da den var »en forbandet Urt, som ødelagde Øllets Smag og var skadelig for Folket«.

Selv efter at dette Fremskridt var anerkendt og udnyttet rundt om i Hjemmene og hos Ølbryggerne i Danmark, vedblev det danske Øl at være af en saare mistænkelig Kvalitet. En tysk Turist erklærede om sit Besøg i Danmark, at »man har her noget slet hjemmebrygget Øl, som man ikke kan drikke synderligt af, da det er En imod. Om maaske Søvandet er Skyld deri, skal jeg ikke kunne sige«.

Han var bedre vant hjemme fra, og alle gav ham Ret i, at det tyske Øl var væsentligt bedre end det danske.

Ved en Prisregulering i Aalborg midt paa 1500-Tallet sattes Prisen for Pryssing (prøjsisk Øl), Hamborgerøl eller Brunsviger Mumme til 16 Øre pr. Pot for Rostockerøl og Wismar Hvidtøl til 8 Øre, for Wismar mørkt Øl og sundisk (fra Stralsund) ca. 7 Øre, for almindeligt dansk Øl 4 Øre Potten, og »det som værre er« knap 3 Øre.

De tyske Ølsorter importeredes i svære Mængder, og denne Storeksport holdt sig helt op til 1800-Tallet, idet Laugsvæsenet ogsaa bidrog til at holde den hjemlige Standard nede. Hver Brygger i Byens Laug bryggede efter Tur og skulde brygge den samme Mængde. Naturligvis sørgede han ogsaa for, at Brygget ikke blev bedre, end at det lige kunde passere Kontrollen.

Først i Midten af det 19. Aarhundrede

bedredes Tilstanden. I 1817 kom en Bondekarl fra Vendsyssel ved Navn Christen Jacobsen til København og overtog en gammel Bryggergaard i Brolæggerstræde. Han var en dygtig Mand, som vilde, at hans Søn skulde naa endnu videre end han selv. Derfor sendte han den unge Mand ud i den store Verden for at lære. Sønnen I. C. Jacobsen kom ikke blot hjem med mange Kundskaber, men hvad der er endnu mere værd: Han havde en lille Smule Under-Gær med sig fra Sedlmayers Bryggeri i München. Det var saa at sige »hele Humlen« ved den tyske Ølindustri Verdensoverlegenhed, I. C. Jacobsen bragte med til Danmark. Og han forstod at udnytte den. 1847 byggedes Gamle Carlsberg. 1873 blev Tuborg anlagt. Landet over fulgte Bryggerierne med i Konkurrencen og forbedrede deres Produkter efter de nye videnskabelige Metoder. Efter et langt forsmædeligt Kapitel kom en ny gloriøs Æra i Øllets Historie i Danmark.

Samtidig dalede Brændevinsforbruget. Flere begyndte at drikke mere og mere Øl. Man mente ikke det skadede; for Øllet indeholdt jo »kun« ca. 5 pCt. Alkohol. Allerede i 80-erne ymtes der om, at Øldrikningen var ved at udvikle sig til en Fare for Folkesundheden, mere truende end Brændevinen.

I 1887 udsendtes et Spørgeskema til samtlige Læger udenfor København med 11 Spørgsmaal vedrørende Alkoholforbruget, deriblandt, om de mente, det bajerske Øl havde forøget eller indskrænket Drikfædigheden. Af den Beretning, der blev udarbejdet paa Grundlag af Besvarelser fra 325 Læger fremgik det, at Drikfædigheden synes at være tiltaget:

»For hele Landet betragtet under ét er der

næppe nogen Tvivl om, at Forbruget af Alkohol er blevet forøget ved det bajerske Øl. Naar Forbruget af bajersk Øl lavt anslaaes til 72 Millioner Potter, repræsenterer dette, naar bajersk Øl antages at indeholde 5 pCt. Alkohol, omtrent 3,600,000 Potter Alkohol — svarende til ca. 7½ Mill. Potter Brændevin, saa at Nedgangen i Brændevinsforbruget, der vel kan anslaaes til 2—3 Mill. Potter ikke alene er fuldstændig dækket, men Forbruget af Alkohol maa antages at være blevet 3—4 Mill. Potter større ved den udbredte Nydelse af bajersk Øl. Hovedbetydningen af bajersk Øl maa dog vistnok søges paa et andet Punkt nemlig i, at den daglige Nydelse af Alkohol er bleven almindelig i Samfundsklasser, nemlig Kvinder og unge Mennesker, som ikke tidligere nøde Spirituosa til daglig Brug. Denne almindelige Brug af bajersk Øl skyldes bl. a. ogsaa den almindelig udbredte Anskuelse, at bajersk Øl ikke kan henregnes til Spirituosa. Bajersk Øl er almindelig anvendt over hele Landet, om end Forbruget er meget forskjellig. Fra Thisted og Hjørring Amter anføres, at det kun er lidet udbredt udenfor Kjøbstæderne, i Ringkjøbing synes det som Regel kun at nydes paa Kroerne og ved selskabelige Sammenkomster. Fra Ribe Amt meddeles, at det er uden Betydning for Landbefolkningens Vedkommende. Drikfældighedens Tiltagen i Kjøbenhavns, Frederiksborgs og tildels Holbæks Amt synes næsten udelukkende at skyldes det bajerske Øl. Fra den øvrige Del af Sjælland, Lolland-Falster, Fyen, Aalborg, Aarhus og Skanderborg Amter angives det at have forøget Drikfældigheden, medens Angivelserne fra Randers, Vejle og Ringkjøbing Amter ere saa afvigende, at Spørgsmaalet ikke kan afgjøres. — For de egentlige Drankeres Vedkom-

mende, synes det bajerske Øl at spille en mindre Rolle, da de synes at foretrække Brændevin, hvorved den ønskede Virkning opnaaes bedre og hurtigere. Naar de nyde bajersk Øl er det sædvanlig kun for at faa nogen Variation i Alkoholnydelsen. Hos Folk, som til daglig Brug drikke Brændevin, er det bajerske Øl i de fleste Tilfælde et rent Tillæg til den daglig forbrugte Alkoholmængde. At det bajerske Øl her i Landet har skabt en ny Klasse Drankere, Øldrankere, er jo almindeligt bekendt, og mange Læger gjøre opmærksom paa, at Øldranke-kerne ofte ikke i Længden føle sig tilfreds-stillede ved det bajerske Øl, men lidt efter lidt nyde Brændevin i stigende Mængde for at ende som Brændevinsdrankere. Derimod har bajersk Øl haft den Fortjeneste at fortrænge den uheldige Brug af Brændevin og dets Surrogater, Kaffepunsch, Rom, Cognac o. s. v., som gjordes hver Gang to eller flere Mænd et Øjeblik traf sammen det være sig i Hjemmet eller paa offentlige Steder. Forbruget af Vin synes derimod ikke paavirket af det bajerske Øl, men er nu ligesom for 10 Aar siden ca. 3 Mill. Potter aarlig.

Som Følger af en længe fortsat og overdreven Nydelse af bajersk Øl nævnedes flere af de adspurgte Læger en generende Fedme, enkelte Sløvhed, Opdunsethed og Mavekattarrh, navnlig ved daarligt bajersk Øl, og et Par Læger ansaa det bajerske Øl for Aarsagen til Lever-, Nyre- og Blæresygdomme.

Og der herskede absolut Enstemmighed om, at »det bajerske Øl allevegne, hvor det har vundet en saadan Udbredelse, at det nydes til daglig Brug, har vist en meget uheldig Indflydelse paa Befolkningens øko-

Der drikkes 657 Bajere i Minuttet

nomiske Forhold.« Om Bygningshaandværkerne i Kjøbenhavns Omegn og i større Pro vinsbyer oplystes det, at et dagligt Forbrug af 10—15 indtil 20 Halvflasker bajersk Øl ikke hørte til Sjældenhederne.« En Læge i Kjøbenhavns Nærhed erklærede, at »ved Opførelsen af større Bygninger antages en Lærling næppe at kunne bestille andet end at hente Øl, og Bygningerne ere ligefrem oversaaede med tømte Halvflasker«. Der anførtes ogsaa adskillige Eksempler paa, at Familier ligefrem blev forarmede ved det bajerske Øl. Om Forholdene paa Landet hed det: »Mangen Karl og Dreng drikker det meste af deres Løn op i bajersk Øl. Trods den i de senere Aar forhøjede Løn er det mandlige Tyende daarligere og slettere klædt end tidligere, hvilket af mange Meddelere antages at skyldes Udgiften til det dyre bajerske Øl.«

Det sværere Bajerskøl afløstes for en stor Del af det lettere Pilsnerøl, der lagdes stigende Skatter paa Øldrikkerne, men Øldrikningen tog stadig til. Det paapegedes fra Afholdsfolks Side, at der gik 1750 Bygkerner paa hver Pilsner og at de kunde anvendes bedre. Men mens Nydelsen af andre alkoholiske Drikke tog af paa Grund af den stigende Beskatning, og Ædruelighed, vedblev Øllet at være de fleste Danskeres daglige Drik.

Den vældige skummende Strøm af gyl dent og brunligt Øl, der flød ud af Landets 208 Bryggerier i 1930-erne androg over 2 Mill. hl om Aaret. Deraf gik en Del ganske vist ud af Landet og de 650.000 var Hvidtøl. Men den aarlige Produktion af almindeligt Afholdsøl, Pilsner, Lager og Luksusøl androg opimod 1.400.000 hl eller ca. 390 Mill. Flasker. Lagt i Række vilde de strække sig

over 89.602 km eller godt et Par Gange rundt om Jorden. Trak man fra dette mægtige Kvantum den Del, som eksporteredes eller regnedes for Afholdsøl (med under $2\frac{1}{4}$ Vægtprocent Alkohol) fik man 1.211.983 hl. D. v. s., at der blev drukket over 345 Mill. Bajere og Luksusøller om Aaret eller ca. 950.000 om Dagen. Ligeligt fordelt vilde det sige, at der blev nydt ca. 657 Flasker alkoholholdigt Øl i Minuttet i Danmark. Hver Gang man trak Vejret, løb 10—11 Bajere gennem tørstige Struber. Der var ca. 30.000 Steder i Landet, hvor man kunde gaa ind og købe en Bajer, deraf 6036 Restauranter, hvor man kunde drikke den paa Stedet. Indtil Krigsforholdene omkring 1940 begrænsede Ølstrømmens frie Løb, kunde man et eller flere Steder i hver eneste Gade i Mid delby gaa ind og købe en Øl. Nogle gjorde det adskillige Gange daglig. Et Hold Bor gere bestaaende af ældre Agenter, Købmænd og Haandværksmestre mødtes i en Aar række indtil 10 Gange daglig paa forskellige af Byens Beværtninger og diskuterede Sager nes Gang ved en Øl, — som paa Grund af Omgangssystemet undertiden endda blev til flere ved hver enkelt Lejlighed. Der var nogle Mennesker for hvem Øldrikningen blev en Sport, og det satte Spor i visse Kredse, da Lystspillet »Peter den Store« var blevet opført i Byen. Her saa man Peter Malberg demonstrere en Metode for Ølindtagelse, som kaldtes »at lade den sive«: Han anbragte Flasken lodret med Halsen mod Underlæben og lod Øllet løbe lige ned. Jeg har flere Gange set unge Haandværkere efterfølge Eksemplet og endda taget Tid paa Proceduren. Det viste sig, at en Bajer paa denne Maade kunde tømmes i Løbet af 30 Sekunder.



Et Festmaal tid afbildet i Rumpolts Kogebog. Man er begyndt at sidde ogsaa paa Ydersiden af Bordet. Mundskænken skænker Ol. En af Fstedeltagerne har allerede faaet for meget. Men det horte ikke til det usædvanlige.

Det store usandsynlige kolde Bord, fotograferet i Ritz i Aalborg sidst i 1930'erne.



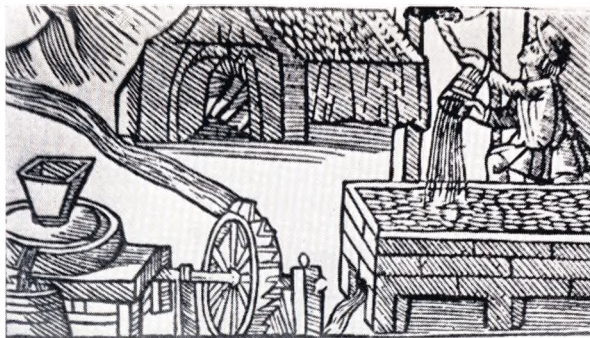


Trækander til at drikke Øl af fra omkr. 1600.

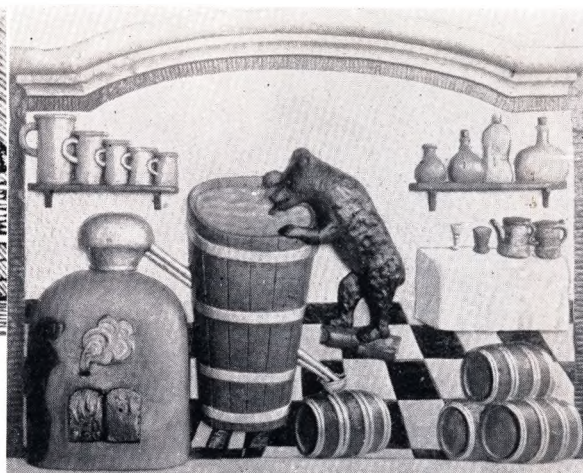
Billede fra en Carlsbergannonce med et velskænket Glas Øl, som man dog kun sjældent ser i Virkeligheden. I 1930'erne blev der drukket 345 Millioner Øller om Aaret i Danmark. Hver Gang man trak Vejret, løb 10—11 Bajere gennem tørstige Struber.



De to hyppigst forekommende Bestillinger paa danske Restaurationer. — Der blev drukket 870 Kopper Kaffe pr. Indbygger i 1930'erne.



*Et Bryggeri fra Begyndelsen af 1500-Tallet —
fra Olaus Magnus's Beskrivelse af Norden.*



*Et gammelt Brændevinsskilt, der antyder Drikkens Tillokkelser
og Farer — ved Bjørnens Tilstedeværelse.*



Brænderiet. — Den gamle By i Aarhus.



*I Brændevinens Guldalder kom det tit til voldsomme
Optrin. Helsingør Havn var berøgtet i saa Henseende.
Billede fra Søfartsmuseet.*



*Kaffen indgik en øm Førelse med
Brændevinen i Form af Kaffe-punch,
Kaffe-knægte eller smaa sorte. Her ses
Retten serveret i Weiss Stue i Ribe.*

Øl er ikke Øl

De fleste Bajere blev dog ikke nydt paa denne Maade, men paa Arbejdspladser af virkelig tørstige Sjæle eller i Hjemmene ved festlige Lejligheder og under Andagt. Efter at Beskatningspolitikken havde trængt de ædle Vine tilbage og næsten helt havde gjort det af med den fattige Mands Snaps var den ældgamle danske Folkedrik blevet Festrøken for de fleste.

I Betragtning heraf maatte det undre, at man efter Kenderes Udsagn praktisk talt aldrig fik et ordentligt, velplejet Glas Øl et Sted som Middelby. I Hjemmene, naar det skulde være fint, gik man, ifølge samme Kenderes Udsagn, saa vidt i Ølvandalisme, at man serverede Brygget i Glaskander, hvor det dvaskede og dovnede, næsten før Gæsterne kom til Bords. At Restaurationerne havde faaet Køleskabe, medførte det tekniske Tilbagekridt, at de serverede Øllet aromatiseret og afkølet til Frysepunktet. Og ingen af de faa, der overhovedet skænkede Fadøl, forstod, som man havde gjort før 1914 og endnu brugte i Sønderjylland eller Tyskland, at krølle Øllet op ved stadig Paafyldning og Afhøvling af Skummet i 2—3 Minutter, saa der kom Top paa. De sjaskede lynhurtigt en Portion i Glasset, — eller det rædsomme flade Glaskrus, der ofte brugtes, — saa det kun blev $\frac{3}{4}$ fyldt med hurtigt dovnende Øl, dækket af et Lag ligesaa hurtigt sammenfaldende løse Bobler. Det var ikke forbudt, for der var ikke noget, der hed justerede Ølglasser, — det var besparende for Værten, og det imødekom mange Gæsters Rastløshed, men det var ikke fremmende for Velsmagen.

Det var dog kun faa Kendere, der sukkede over den hensynsløse Behandling af den danske Folkedrik. Flertallet tog den,

som den faldt, og citerede endda næsten daglig som et dybsindigt Visdomsord den altsaa ingenlunde absolutte Sandhed, at Øl er Øl.

*

Paa 14—1500-Tallet dukkede et nyt Lægemiddel frem, brændt af Vin. Apotekerne kaldte det Aqua Vitae, Livsens Vand, og der gik Frøen om dets undergørende Kraft. Det indgik som Bestanddel i Medicamenter og anbefaledes — f. Eks. i »Henrick Smids 3. Urtegaard« fra 1555 som godt for Pokker, Poplesi, onde Øjne, Hjertens Ve, Pest m. m. Forudseende Folk sikrede sig det i Tide, naar Faren truede. Rektoren ved Vordingborg lærde Skole har f. Eks. noteret i sin Regnskabsbog: »Den 7de Mai 1625 gav jeg Hans Steehn Apotheker i Kjøbenhavn for 11 Potter aquavit pestilentialis 12 Mark 8 Sk. efter Bispens Befaling til Hr. Jørgen Madsøn, Sognepræst at bruge til Skolebørn i denne Pesttid.« Snart blev Brændevin et almindeligt Husraad. »En fornemme Madammes Kaagebog« fra 1626 tilraadte Anvendelsen i en Række forskellige Tilfælde: »Hvo Orm haver i Øret, han lade en Taar deri, saa dør han.« Med *han* mentes her Ormen, thi Mennesker kunde det Livsens Vand næsten opvække fra de døde: »Om et Mennesker mister Mælet ved Døden, da giv ham Brændevin i Munden, fluks kommer han til at tale.«

Men det var heller ikke ilde i ren Tilstand, selv naar man ikke fejlede noget... Apotekerne solgte Drikken efter Vægt; et Kvintin betegnedes i Apotekersproget med det græske Drachme. Nogle fandt paa at tage saadan en Drachme rent forebyggende for den behagelige Virknings Skyld og Or-

En Dram paa Morgenkvisten

det blev ved megen Brug afslidt til Dram. Snart fik det kære Barn flere Navne, f. Eks. en Hybenkradser, hentydende til Navnet paa Lægekunstens Fader, Hippocrates, — en Sup eller Sopken, hentydende til en Skelfuld, som man søbede i sig (før særlige Brændevinsskaale af Sølv eller Tin kom i Brug), eller man kaldte det rask en Snaps, hentydende til den Fart, hvormed saadan en lille Fyr kunde stikkes ud — af det gamle danske Snab: hurtig.

Den gode Vædske kunde ogsaa indtages med Maden. Ved Fester bød man paa kogte Kringler, i østjyske Byer endog paa Grød overhældt med Brændevin. Brændevinskringlerne gik rundt i en Skaal, hvoraf hver søbede med en Ske. Behovet steg saa stærkt, at man begyndte at brænde Brændevin af Korn rundt om i Landet i Bønder- som i Købstadgaarde. Det truede med at gaa ud over Brødkornet, og Myndighederne maatte gribe ind og udstede Forbud. Det førte til, at der rundt om indrettedes hemmelige Gemmesteder for Brændevinstøjet. Ofte var de saa snildt anbragte, f. Eks. ved en Tilbygning bag en Stue ved Husgavlen, saa hverken Toldere eller andre Myndigheds-personer kunde faa Kig paa den skjulte Virksomhed. Ogsaa Smugkroer dukkede op overalt. Fra den første Tid bibeholdtes den Forestilling, at Brændevin i sin Egenskab af Medicin var særlig velegnet til Indtagelse om Morgen. Som Per Degn sagde: »Jeg vil nok hellere have et Glas Brændevin, thi det er for tidligt at drikke Øl.« Hertil kom, at det nye Berusningsmiddel havde saa stor en Slagkraft, at man saa sig nødsaget til at forstærke de almindelige Udtryk for Beruselse til Betegnelsen: »Meget overmaade drukken.« Adskillige overvurderede deres

Modstandskraft og tog saa kraftigt til sig, af Øl og Brændevin, ofte endda krydret med Peber, at de sank under Bordet i en Søvn, hvorfra de aldrig mere vaagnede... Men det er jo ogsaa hændt i mere oplyste Tider, at Folk har drukket sig ihjel. I 1935 vædgede nogle Karle i Nærheden af Middelby om, hvem der kunde tømme en Flaske Brændevin hurtigst. Vinderen sank død om.

Brændevinen kom til at præge Dagliglivet med voldsomme Farver. Navnlig i Byernes Havnekvarterer gik det hedt til. Konsul Niels Bache har givet dette lille Genrebillede fra Tiden efter Aar 1800:

»Ombord i de engelske Orlogsmænd var der gerne en 4—6—10 eller flere Fruentimmer som Vadskekoner. Man kan tænke sig, hvilken Slags det var! Naar de kom til Helsingør, gik de i Land for at købe Sæbe, og naar de gik om Bord, var de gerne fulde. De havde da mange Smaaærinder for Matroserne, der ikke kom i Land, da de var pressede, men Brændevin var det dem forbudt at bringe ombord. De vidste dog Raad og fyldte store Okseblærer med Spiritus, som blev bundne under Skørterne. Og naar de slanke og strunke kom i Land, var de slingrende og meget fyldige baade for og bag og paa Siderne, naar de skulde ombord. Naar Drengene opdagede disse lykkelige skønne, løb de op paa Siden af dem, og med et raskt Stød af en lang Syl opererede de dem for deres unaturlige Førhed. Vædsken strømmede, Damerne fuskede Klæderne op for at stoppe Lækken, og Drengene jubledede.«

Kaffen, der i det store og hele virkede til Ædruelighedens Fremme, indgik dog mange Steder ogsaa en øm Forening med Brændevinen — i Form af Kaffepunse, Kaffe-knægte eller saakaldte »smaa sorte«. Det

sædvanlige Forhold var paa 1800-Tallet to Snapse Brændevin til en Kop Kaffe. Men paa mange Smaabeværtninger var Brændevinen forud fortyndet af Værten, saa den kun holdt 5—6 Grader. Alligevel var det et anseligt Kvantum Alkohol en Mand fik i sig, naar han, som man ofte læser om, satte 25—30 Kaffepunse til Livs paa en Dag. Følgerne var undertiden uforudsete. Sidst paa 1800-Tallet er det sket i Jylland, at et Ligfølge, der forud var overforfrisket af Kaffepunse, tabte Kisten ned i Graven.

Det skortede ellers ikke paa advarende Eksempler. Den Tro havde bredt sig, at en Brændevinsdranker kunde blive saa gennemtrængt af Sprit, at alle Vædske i hans Legeme forvandlede til Spiritus. Og man paastod, at der gaves Eksempler paa, at en saadan Brændevinsdrankers Spritaande antændtes, og at han selv kom i Brand. Han udbredte da en forfærdelig Stank og for-tæredes efterhaanden saa fuldstændig af Flammerne, at der kun blev en liden Askehob tilbage. Slige Eksempler fremholdtes af de Maadeholdsmænd, som begyndte at tage Ordet først paa 1800-Tallet. Men fra anden Side droges Brændevinsnydelsens Skadelighed i Tvivl. En Notits som denne fra 10/4 1845 i Aarhus Stiftstidende er karakteristisk: »I Thorning Sogn, Viborg Amt, blev den 9. Marts begravet en Aftægtsmand, som oplevede en Alder af 92 Aar. Foruden denne Mands høje Alder var tillige ved ham den Mærkværdighed, at han fra Ungdommen af stedse har nydt Brændevin, og i de sidste 12 à 16 Aar en heel Pægel daglig. Hvorledes kan dette forklares i Maadeholds-selskabet? — Man vil sagtens svare: Brændevinet har vist sig *langsomt* dræbende!«

En Mand, som vilde kaldes Karl for sin

Hat, maatte kunne klare et anseligt Antal Kaffepunse. En gammel Fysikus i Middelby har i 1889 antegnet følgende: »Mangen en omsigtsfuld Fader værner sin Søn til Kaffepunsch, inden denne endnu kan knappe sine Buxer, for ikke senere at faa Skam af ham, at han ikke paa en Markedsdag kan drikke sine 20 Kaffepunscher.«

Man blev ved med at brænde i Smug hjemme og officielt i mange større Gaarde i Byerne og paa Landet. Det kunde betale sig at brænde Brændevin af Korn og Kartoffler og give Køerne Bærmen til Foder. De fedede Kreaturer førtes ad Landevejen til Slesvig og Hamborg og udskibedes derfra til England. Men i 1870 forrykkede ydre Forhold denne gamle Trafik. Nu holdt den billige oversøiske Majs sit Indtog, Dampskibsfarten fra Provinshavnene udvikledes og Jernbaneanlæggene udbyggedes. Hertil kom yderligere, at England og senere Tyskland lukkede for Creatureksporten. Følgen var, at mange Fedestalde blev nedlagt og samtidigt forsvandt de tilhørende Brændevinsbrænderier. Brændevinsforbruget gik ned og Ølforbruget steg. Men endnu hørte Brændevinen dog med til den daglige Kost. En Dram eller to til hvert Maaltid var en Selvfølge, hvor man havde Folk paa Kost. Ethvert strengt arbejdende Menneske mente at have Krav paa et rimeligt Kvantum af den styrkende Brændevin daglig og et større ved festlige Lejligheder — og fik det. Foruden Kaffepunse blev der paa Restaurationer ogsaa hyppigt nydt Sæt: d. v. s. en Øl med en Snaps til. Et helt Snapsritual hørte endnu efter 1900 med til den festlige Frokost. En af de gamle Skippere, der var fast Inventar ved Havnen i Middelby, plejede vemodsfuld at mindes de Snapsefrokoster,

Den fattige Mands Snaps

der vankede, hver Gang han i sin Tid havde ført Skuden frelst hjem fra et af de lange Togter paa Varmen. Med den evindelige Dugdraabe under sin blaanende Næse fortalte han mig en Dag i 1930-erne: »Nu taler man om en halv Abe, men dengang regnede man ikke med mindre end en Tremaster. Den kostede 45 Øre, paa Restauration gav man 10 Øre for en Snaps, men saa fik man ogsaa Flasken paa Bordet og kunde fylde efter... Den første Bid Brød var altid en Dram. Efter svensk Skik lod vi Helan gaa under Sang. Og vi kvad ogsaa til Halvan, Terzan, Kvartan, Kvintan, Rivan, Rassan og lille Menassan. Under mindre højtidelige Former fulgte senere en Hybenkradser, en Gibbernakker, en Gevesen, en Kornpeter, en Hivert og saa maaske en lille Krummeskyller før Ostesnapsen. Der var mange, som mente, at den fjerde Snaps før Osten var den mest velsmagende... Saa vankede der Kaffe ovenpaa med et Stænk i de smaa Tallerkener paa Skaft eller i selve Kaffen, det kunde godt være en halv Kaffe, hvor altsaa den manglende Halvdel var Brændevin. Trængte man til mere, sluttedes der af med en Tevandsknægt med dobbelt Væge...« Den gamle Herre saa drømmende frem for sig, fortabt i Minderne. Dugdraaben svulmede voldsomt, løsnede sig pludselig fra Næsen som overvældet af sin egen Vægt og knustes mod hans Vest.

Hele denne Brændevinsdyrkelse truedes med Tilintetgørelse af en aggressiv Beskatningspolitik, der ikke alene fulgte Beskatningsmen ogsaa Ædruelighedsformaal. Med Rædsel saa Snapsens Venner en Flaske Akvavit stige til 2, derfra rask til 8 Kroner og senere saa sagtelig endnu mere. De undlod heller ikke at klage og protestere og søg-

te at paakalde Medlidenhed ved Benyttelsen af Udtrykket »den fattige Mands Snaps«. Men det hjalp ikke, Snapsen forvandlede fra Dagligdrik til Festdrik, — dyrere, men af mange højt skattede Draaber. Under og efter Krigen 1914—18 centraliseredes og monopoliseredes Brændevinsfremstillingen, og mange smaa Spritfabrikker i Købstæderne blev nedlagt. Fra 1922 skete al Spritfremstilling indenfor A/S De danske Spritfabrikker... En Hjemmedram, der i 1913 stod Nyderen i 2 Øre, kostede i 1938 ca. 30 Øre, og Restaurationssnapsen til 10 Øre steg til ca. 1 Kr. — samtidig med at den ubemærket var skrumpet ind til den halve Størrelse.

Man hørte ofte om Spritsmugleri ved de danske Kyster, men sjældent mere om Smugbrænderi. Dog skete det i 1932, at en Pastor emeritus paa Læsø blev tiltalt derfor. Han hyldede endnu de ældgamle Teorier om Brændevinens sundhedsbefordrende Egenskaber og fremstillede selv Sprit for at gøre godt dermed. Da han blev tiltalt, inviterede han Myndighederne over til Læsø for at de selv kunde overbevise sig om, hvilke Underværker hans Medicin gjorde, f. Eks. paa forfrosne Stenhuggere. I det hele taget mente han, at Brændevinen var det eneste, der kunde sætte Arbejdstempoet op. Angaaende de mange Bilulykker efter Alkoholnydelse, fremhævede han, at de skyldtes, at Chaufførerne ikke kunde modstaa Spiritusens Virkninger, fordi de fik for lidt til daglig. Brændevin var langt at foretrække for det sædvanlige Kaffeslaberas og hvad dermed fulgte. Endelig paaberaabte Præsten sig Paulus, som havde gjort sig skyldig i den samme Forseelse som han, naar han i sit første Brev til Thimoteus, 5. Kap. 23.

Vin gør lebendig

Vers havde skrevet: »Drik ikke mere Vand, men Vin for din Mave og dine jævnlige Svagheder.« Kristendommens Stilling til Alkoholproblemet var utvetydigt angivet af Jesu Optræden ved Brylluppet i Kana, hvor han forvandlede Vand til Vin, og hvor Køgemesterens Udtalelse: »Men naar de er drukne...« klart viste, at der var Tale om en stærkt berusende Drik.

Efter at have holdt denne bemærkelsesværdige Forsvarstale for Brændevinen blev Læsø-Præsten overgivet til mental Under søgelse... Men de Synspunkter, han forfægtede, blev ikke anset for gale af en stor Del af den brede Befolkning. Jeg drøftede Sagen med Gæster paa samtlige Beværtninger i Middelby og hørte Snese af Mennesker, mest yngre og midaldrende Mænd, udtale den almindelige Mening, at Præsten sikkert havde Ret i, at det var gavnligt med en vis Mængde Brændevin, og den personlige Mening, at de med de gældende Prisorhold selv fik mindre end deres Velbefindende krævede. Man var, derom herskede der Enighed mellem samtlige Restaurationsgæster, faret for haardt frem mod den fattige Mands Snaps.

*

Sammen med Øl og Mjød har man fra gammel Tid ogsaa fremstillet Most og Frugtvin i Hjemmene. Af Købstadshavernes Frugter blev der lavet Stikkelsbær-, Ribs-, Kirsebær- og Slaaevin. Jævne Mennesker kendte praktisk talt ikke andre Former for Vin før omkring 1500. Da bredte Brugen af indførte Vine, som de fornemme alt længe havde yndet, sig saa smaat fra Hof- og Adelsstand, og Byen fik under sit Raadhus i Kælderhvelvingerne ved Siden af Tyvehullet et Lager og et Udskænkingssted af ædle fremmede Druer. Før havde man kun

kunnet faa indført Øl, nu serveredes der ogsaa Vine i Raadhuskælderen, navnlig den lyse lidt syrlige Druedrik fra Rhinen. Men ogsaa Malvasier fra Spanien, Muskatel fra Italien, den hos Holberg saa hyppigt omtalte Kanarisæk: *Vino secco* fra de kanariske Øer, røde og blanke (hvide) Vine fra Frankrig, især Poitou, udtalt Pøjt. Raadhuskælderen fik forøget Tiltrækning. Og naar man skulde have Gæstebud hjemme sendte man Bud derhen efter en Pot Vin eller otte.

Med stor Begejstring gik man til Nydelsen af de nye Drikke, der gav en lettere og behageligere Rus end de hidtil kendte. Man ansaa Nydelsen af Vin for gavnlig baade for Sjæl og Legeme. Mester Rumpolt priste Vinens Dyder i 1581, dog ikke uden at henvende Opmærksomheden paa, at selv dette Gode kunde misbruges:

»Nyd til Maade/ gør den lebendig/ og fremkalder naturlig Varme/ fordøjer Maveindholdet/ driver al Overflødighed til Stolgang/ renser Naturen for alle onde Dunster og Urenheder/ og Kolera/ adler Blodet/ styrker Hjernen/ gør Øjnene klare/ skærper Sanserne og Fornuften/ giver en smuk Farve. Denne Kraft har Vinen/ naar man bruger den maadeligt. Men hvis man bruger den uordentligt/ saa gør han saa megen Skade/ som han ellers gør Nytte.

Og han gav en Opskrift paa en Blanding, der skulde være ganske særlig god for Sundheden og til Styrkelse af Lemmerne:

»4 Lod hvid Ingefær/ 1 Lod Kardemome/ 1 Lod Kanel/ 1 Kvint Mastiks/ 2 Lod Koriander/ $\frac{1}{2}$ Lod røde Roser/ 1 Pund Honning/ eller Sukker/ $\frac{1}{4}$ Maal god Vin.«

At blande de forskellige Vine med allehaande Krydderier blev i det hele taget hurtigt almindeligt. En af Rumpolts dan-

Den perlende Champagne

ske Efterfølgere gav 1625 følgende Opskrift paa en saakaldt Lutendrank, d. v. s. lutret eller klaret Drik:

»Disse efterskrevne Species skulle stødes grove og formænges: Kardemomme 5 Lod, Ingefær 3 Kvintin, Kanel 4 Lod, Muskat 3 Kvintin, Paradiskorn 1 Lod. — Vil man gøre to Stobken eller 8 Potter Vin til Lutendrank, da skal man først sætte en Messingpande paa Ilden med 2 Pund Sukker og af fornævnte Vin 2 Potter derpaa slaget. Lad samme Vin med Sukkeret bekomme en Opsød (syde: koge). Naar Vinen og Sukkeret nu syder, da giv 8 Lod af fornævnte stødte Species deri, straks tagende det fra Ilden, igennem en Luten-Pose slaget, derpaa giv de andre 6 Potter Vin kolde, og lad løbe 3 eller 4 Gange gennem samme Pose, indtil den bliver klar, saa er han beredt. Giver du en Skefuld sød Mælk eller Hvide af et Æg deri, saa bliver den straks klar.«

Andre Sammensætninger, hvori bl. a. Safran spillede en Rolle, var Klaret og Hyppokras.

Efterhaanden som de spanske veg for de franske Moder, kom ogsaa de franske Vine i højere Kurs. Hertil bidrog i høj Grad den franske Abbed Dom de Perignons Opfindelse omkring Aar 1700. Han opdagede, at de hvide Vine fra Champagnedistriktet mousserede, naar de sattes paa Flasker fra Høsten til Maj, og skabte gennem en sindrig Teknik den perlende Drik, som snart anerkendtes Verden over, selv i det ølglande høje Nord som den festligste af alle Fæddrikke. Vinimporten forøgedes baade hvad Mængde og Mangfoldighed og Kvalitet af Vinene angaar. Man forlod de barbariske Blandinger, lærte at vurdere de enkelte Vines Særpræg og Smag og udviklede det efterhaanden til en

Kunst at afpasse Maden og Drikkevarerne ved Maaltiderne for at skabe den højeste Harmoni. Denne Kunst kunde endog Folk, der ikke hørte til de allerrigeste tillade sig at dyrke paa 1800-Tallet, i hvert Fald ved enkelte Lejligheder. Og de gjorde det. Først i 90-erne solgte den gamle Vinhandel, der forlængst var udviklet indenfor Købmandsgaardens altomfattende Omraade en god Bordeaux til 1 Kr. Flasken, en ekscellent Sherry til 1½ og en Kurv Champagne med 12 Helflasker for 36 Kr.

En fin gammel Dame, der døde i Middelby i 1890'erne, har efterladt sig en Række omhyggeligt antegnede Raad om det rette Valg af Vine til de forskellige Retter, saadan som man havde brugt det gennem Aarene i hendes Hjem: Til Hors d'œuvre eller Østers: hvide Gravesvine, Barsac, Sauternes, eller hvide Bourgogner: Chablis, Mersault, Montrachet. Til første Ret, f. Eks. Saint Emilon. Til anden Ret en svær rød Bourgogne. Til tredje: Chateau-Yquem, Latour blanche eller Rhinskvin. Til Middagens piece de resistance, den store Stegret: Sainte Estephe eller St. Julien. Til Leverpostej en croute: Chateau Lafitte, Chateau Margaux, hvis det skulde være Bordeaux, foretrak man Bourgogne, da Clos-vougeot, men ogsaa en Rhonevin kunde gaa an. Ved Maaltidets Slutning tilraadede den gamle Dame Champagne: Moët, Cliquot, Pommery, det var at foretrække for de tunge og hidsende spanske Vine. Nederst paa Dokumentet, som Familien har vist mig, havde den kyndige Dame med sin fine, men lidt rystende Haand tilføjet den Forsikring paa fransk, at dette Akkompagnement til en Diner vilde gøre Husmoderen den største Ære: fera le plus grand honneur à la maitresse de maison.

D. O. M. og Pantscha

I denne Dames sidste Leveaar var Brugen af Vinene imidlertid allerede forrykket under Paavirkning af engelske Skikke. Saaledes serverede man nu Sherry til Suppe eller til Dessert sammen med Madeira og undertiden ogsaa Tokayer. Champagnen var rykket frem i Maaltidet til Østers, Vildt, undertiden endda til Stegen. Man fik hyppigt Punsch til Skildpaddesuppe, Portvin til Vildt og til Osteanretning. Efter 1900 forrykkedes Reglerne atter. Nu fik man sjældent Portvin til Osten, Punsch var helt forsvundet, men Champagnen havde beholdt sin uheldige Placering midt i Maaltidet i Stedet for rettelig at danne det lette og festlige Punktum.

Disse Ændringer hang sammen med den Kendsgerning, at Antallet af Vinkendere var i stadig Aftagen, færre og færre forstod at goutere en virkelig værdifuld Bordeaux af Slotsaftapning. Særlig grelt blev det efter Krigen 1914—18, har Ejeren af Middelhavs ærværdige Vinhandel betroet mig. De nye Rige begreb ikke meget andet om Vin, end at Champagne var dyr og festlig. Tilmed var den jo letfattelig — og kold. »Disse Mennesker drak ogsaa Cognac isafkølet!« tilføjede Vineksperten med himmelraabende Mine. Og deres Børn begyndte at blande alkens Spiritus sammen og hælde det i sig før Maaltiderne — til fuldkomment Fordærv for saavel Madens Velsmag som de efterfølgende Vines Bouquet.

*

Lysten til at blande Drikkevarer sammen var ikke forsvundet, selv efter at Sansen for Vinenes Velsmag og de fine Likører stod i sit fuldeste Flor. Efter et Festmaaltid af den Art, som er antydet i den gamle Dames Re-

cept for Vinenes Rækkefølge, vendte man sig først til den fine Cognac i varmede Glas eller de aromatiske Likører, der var fulgt i de franskes Vines Spor: Karteusermunkenes Chartreuse eller Benediktinerbrødrenes la Benedictine, i Middelby kaldet D.O.M. (Forbogstaverne til den romerske Tempelindskrift paa Etiketten Deo optimo maximo: indviet til den bedste og højeste Gud). Men derpaa gik man over til en Blandingsdrik, som hyppigt blev indbaaret i en Terrin eller særlig rummelig Glasbeholder, brændende i lystige Flammer. Det var ikke mere Lutendrank, men noget lignende . . .

Sidst paa 1600-Tallet lærte Englænderne i Ostindien en Drik at kende, som bar Navnet Pantscha, hvilket vil sige *fem*, og hentydede til de fem Elementer i Naturen. Ogsaa Drikken bestod nemlig af fem Elementer: Arrak, Vand, Citronsaft, Sukker og Te. I Europa blev det vanskelige Navn forvrænget til Punch, paa dansk til Puns, og i Overensstemmelse med den europæiske Naturbetragtning, hvorefter der kun var fire Elementer, reduceredes dens Bestanddele til fire Hovedingredienser, hvoraf den ene til Genæld blev en slagkraftig Rom.

Den nye Blandingsdrik er omtalt i Holbergs »Moralske Tanker« og forekommer senere i Viserepertoiret fra Norske Selskab i København som en Hyldest til »Tolvskillingsbollen«. Ordet Bolle hentydede til, at Drikken blandedes i en Terrin eller Skaal, som i England, hvorfra den var kommet til Danmark, kaldtes *a bowl*. Under Navnet Bolle-Punch gik den nye Drik hurtigt sin Sejrsgang via Studenterlivet til Klublivet i Byerne Landet over og rykkede endelig ind i Hjemmene som Aftenfesternes Clou.

Da man begyndte at blive ked af den var-

Den indiske Drik Taadi

me Punch, gik man over til kolde Ispunche. En Punch, der fremstilledes, idet man hældte en næsten kogende Sukkersirup ud i en Blanding af Arrak og Spirit, undertiden tilsat lidt Rhinskvin og Cognac og derpaa afkølet, blev saa populær i Sverige, at den efterhånden kunde faas paa Flasker og eksportereds viden om. Den kostede oprindelig en Rigsdalerseddél, i Sverige indtil 1863 kaldet en Banco. Da denne Oprindelse og det heraf flydende Navn *svensk Banco* gik i Glemme, beholdt den gammeldags Blandingsdrik dog stadig sin Stilling, og den gjorde det endnu paa 1900-Tallet under Navnet af svensk Punch.

I 1830 serveredes i den Hagenske Vinstue i Gothersgade i København for første Gang en Drik bestaaende af Cognac eller Rom med varmt Vand og Sukker. Ogsaa til den var Ideen hentet i det fjerne Østen. I Indien kaldtes den Palmesaft: paa Sanskrit toldi, paa indisk taadi. Under Navn af Toddy eller Grog, med Tilsætning af The og Citron kaldet Thevandsknægt eller The a la Russe med Rom og Cognac blev denne varme Drik hurtigt en af Nationens mest elskede og yndede, — serveret paa Kafeer og Restaurationer om Eftermiddagen og om Aftenen, ved Spilleselskaber og hyggeligt Samvær i Familierne. Som Altendrik holdt Toddyen sit Eneherredømme gennem Størstedelen af det 18. Aarhundrede, indtil nogle berejste Folk begyndte at faa Smag for irsk og skotsk Brændevin, kaldet Whisky. De fleste fandt, at det var en højst depraveret Smag, idet den mindede om Røg. Maltet, hvorpaa denne gule Brændevin var brygget, tørredes nemlig saaledes, at det kom i Berøring med Røgen fra Ildstedet og fik tydeligt Præg deraf. Tilmed var denne Drik dyrere end Rom.

Schiønning i Ringkøbing, der havde bragt saa mangen slagkraftig 13½ Graders Rom fra Strandingerne paa Vestkysten i Handelen til 1 og 1½ Kr. Flasken, averterede med »James Watsons bekendte Whisky« til en Pris af 21 Kr. for 12 Flasker, og stykvis kostede Whiskyen 2½ og 3 Kr. Men blandet med iskold Sodavand vandt Drikken alligevel snart Terræn paa Toddyernes Bekostning. Man kaldte det Sjus, formentlig efter den tyske Betegnelse Schuss, et Skud, hvorved forstodes den Opfindelse at skyde en Snaps i Øllet for at gøre det stærkere. Den Generation, der voksede op efter 1900, afviste helt de hæderkronede Romtoddyer med Bemærkningen: »Tak, vi drikker ikke varm Spiritus.«

*

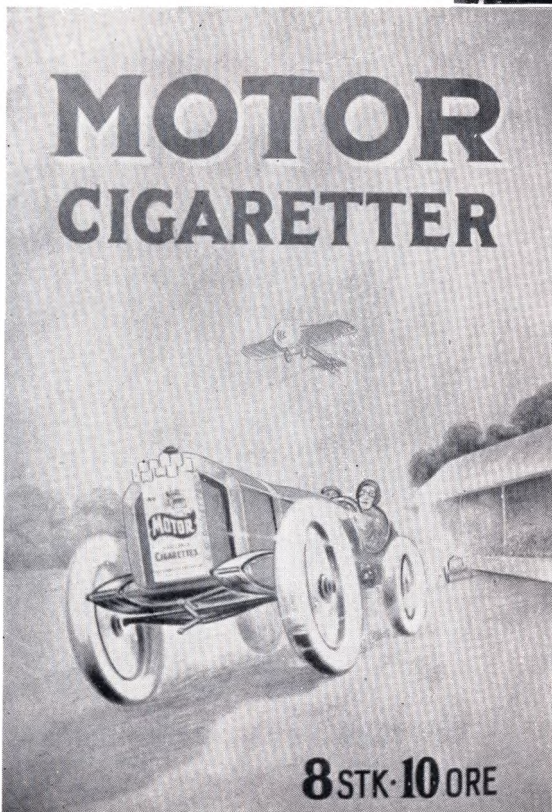
Med Funktionalismen fulgte en Blandingsdrik, der for saa vidt var funktionalistisk, som den paa hurtigst mulig Maade førte til et Resultat. Formentlig med Henblik paa dens brogede Sammensætning kaldtes den Hanerumpe: Cocktail. Den blev betragtet som særlig tidstypisk: den var i Overensstemmelse med Mellemligstidens feberagtige Opvildelse, med Tempodyrkelsen og med den almindelige forvirrede Blanding paa alle mulige Omraader, selskabeligt som socialt.

I Virkeligheden var det en ældre Opfindelse. Napoleon skal have Ansvaret for den. Hans Skolekammerat Bourienne og Politimester Fouché omtaler begge i deres Erindringer, at Kejseren havde for Skik at nyde en bestemt Blanding af stærke alkoholiske Drikke, naar han trængte til en Opstrammer. Man har endda fundet Opskriften mellem hans Kammertjener Marchands efterladte Papirer ... men i de ædle Likør- og fine Vinkenderes Land kunde et saa barba-



Frederik II pristes som en frisk og karsk Herre, der ikke alene brugte Nødtørftigheds, men ogsaa Glædselens Bøgere. (H. N. Hansens: Kong Fr. II med sine Mænd efter et Mageskifte.)

I 1920'erne blev det Mode at drikke Cocktails, og den ene Bar efter den anden skød op rundt i Landet — trods talrige Protester. Paa Billedet ser man unge Mennesker i Baren i Moulin Rouge i Vejle.



Plakat for en af de første Virginicigaretter, der vandt Udbredelse i Danmark.



Kaffe ansaa oprindelig for hidsende. Teksten til Detroys Kobberstik af Kaffedrikkersken ledsagedes af et advarrende Vers:

*A quel Dessin aimable enfant
vous servez vous de se breuvage
Si c'est pour échauffer la sang.*

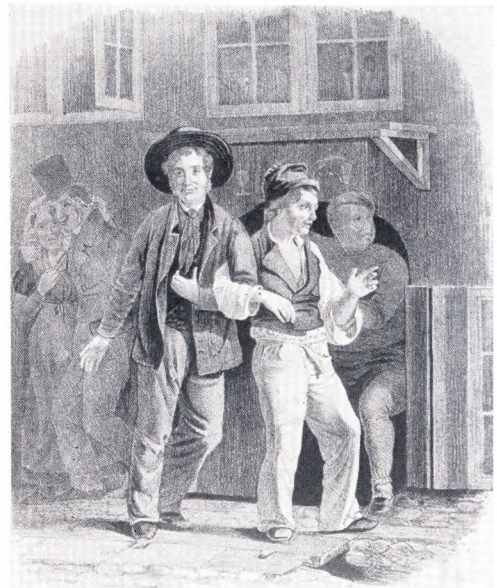
*Que le caffè est en Usage
du thé vaudroit mieux a votre âge
potre œuil de dit ouvertement.*



— Jeg holder The for skadeligere end Kaffe, meget skadeligere! — Et gammelt Diskussionsemne illustreret af Fritz Jürgensen.



En Kaffestol. Kaffen klarede med Fiskeskind og maatte derfor skænkes med stor Varsomhed. — Holbæk Bymuseum.



Lønningsdag midt paa 1800-Tallet. Arbejdsgiverne udbetalte Ugelønnen paa Værtshuset.

Protest imod Cocktailen

risk Paafund ikke slaa an. Napoleon forstod sig paa Soldater og paa at føre Krige, men hans Smag var højst usikker, naar det gjaldt Kvinder, Mad og Drikkevarer. Der skulde da ogsaa gaa godt et Aarhundrede, og der maatte skabes en ganske speciel Jordbund, før Napoleons Opfindelse kom til at trives.

Betingelserne for Cocktail'ens Sejrgang skabtes i det nye Land Amerika, hvis Borgere ligesom Napoleon nød større Ry for deres Handlekraft end for Smagssikkerhed. Heller ikke her fandt man dog paa at blande forskellige mer og mindre ædle Ingredienser sammen og afkøle dem saa stærkt, at Smagen næsten udviskedes, saalænge man aabenlyst kunde nyde de enkelte Dele i Ro og Mag. Det var først, da det blev forbudt at drikke, at man slog alle Middagens Vine sammen med de efterfølgende Likører og Whisky og slugte det hele raat, forud, paa en Gang — og i Smug.

Efter Krigens Indkaldelser og Mandefald i 1914—18 havde de amerikanske Kvindeforeninger faaet saa stor en Magt, at de mente at kunne faa opfyldt et længe næret Ønske om at forhindre Mandfolk i at drikke. De haabede at kunne udrydde al Spiritusmisbrug med ét Slag ved et Totalforbud. Overalt i Verden fulgtes Eksperimentet med den største Opmærksomhed. Overalt var man blevet opmærksom paa, at de uheldige Følger af Nydelsen af Alkohol var talrigere end de heldige. Overalt forberedte man sig saa smaat paa Afholdsfolkens Totalsejr. Det drøftedes ved Glassene selv i Middelby. Men det gik ikke saa godt i U. S. A., som Kvindeforeningerne havde ventet. Forbudet viste sig at blive Moder til nye Laster ...

Damerne tillod ikke Mændene at pimpe ved Bordet. Derfor rottede de sig sammen i

hemmelige Broderskaber. De mødtes i af-sides Værelser før Midagen, halede mystiske flade Flasker op af Baglommerne, blandede sig Cocktails og drak — for faa Minutter efter styrkede og oprømte at sætte sig til Bordets dydige Nydelse af Icewater eller Appelsinvand. Efterhaanden bredte Uskikken sig efter Grundloven om den forbudte Frugts Charme: Folk, der aldrig havde brudt sig om stærke Drikke, mens alle og enhver kunde faa dem, blev nu grebet af Begær efter at beruse sig; det gjaldt ogsaa helt unge, endda de opvoksende Pigeboern. En umaa-delig Umoralitet og et hidtil ukendt Smugler- og Gangstervæsen blev den amerikanske Følge af Forbudet.

I Europa blev Resultatet, at man fik det nye Berusningsmiddel: Cocktail'en. I de Aar akcepterede Europæerne glat væk alt, hvad der kom fra Amerika, det gjaldt ikke blot Film og Automobiler, men ogsaa Danse og Drikkeskikke.

Cocktail'en kom til at indtage en førende Stilling indenfor Drikke- og Forlystelseslivet lige fra London til Middelby. Flere protesterende Røster rejstes imod den. I 1920'erne drog den kendte Dansk-Amerikaner og Aalborgenser Dr. Max Henius f. Eks. kraftigt i Leding imod den. Han var hjemme til Rebildfest og forfærdedes over at se unge Mennesker i Aalborg skylle Cocktails i sig; amerikanske Forbudsunoder i en dansk By.

Middelby Avis gengav den hjemvendte Amerikaners Forargelse og føjede dertil kort efter en Artikel om den verdensberømte engelske Litterat Chestertons Syn paa den samme Sag. Her var ikke Tale om en af de sædvanlige asteniske Asketer; Avisen præsenterede Berømtheden for sine Læsere med Bemærkningen: »Chesterton elsker et godt

En Drink for at kunne klare Maden

Glas Vin (eller flere) og en god engelsk Bøf (helst flere). Det kan ses paa ham. Mr. Chestertons Ridderlighed strækker sig saa vidt, at han rejser sig i Sporvognen og giver Plads for tre staaende Damer paa en Gang.« Herefter fulgte Chestertons Protest mod Cocktail'en, som Bladets Redaktør fandt som talt ud af sit eget Hjerte:

»Forbudets Tilhængere praler af, at Folk køber Biler i Stedet for Vin. Men skal det være bedre at sidde i en Bil og indsuge Støv end at sidde i en Stol og indsuge en ædel Vin?« I mange følgende Linjer paaviste Forfatteren saa, at Cocktaildrikningen var fremstaaet af Hykleri og Skinhellighed og reducerede i en Haandevending alle de Argumenter, som den europæiske Ungdom, selv i Middelby fremførte til Modedrikkens Forsvar: »Den giver Appetit, siges der. Men hvad er det for et Argument. Hvad er den nye Generation værd, hvis dens Sport og Idræt ikke giver den mere Appetit, end at der skal en kunstig Skærpelse til? Jeg driver ikke Sport, men der har virkelig aldrig været noget i Vejen med min Appetit. Før i Tiden, da Arbejdet i Fabrikkerne var et Helvede, stod Arbejderne i Kø foran Kroerne for at faa sig en Dram, før de gik i Gang, for at udholde Torturen. Vor Tids Ungdom behøver en Drink — for at kunne klare sin Middagsmad. Den behøver en Drink for at kunne udholde Restaurantdansen. Den behøver en Drink for at kunne holde ud at more sig.«

Bladet tilføjede advarende: »Der kræves stadig større Doser af en Gift for at den skal kunne virke. Cocktails er Gift. Det bør vore unge Herrer og Damer gøre sig klart.«

Advarslen virkede imod Hensigten. Efter den megen Tale om de nye Blandingers

Forfærdelighed maatte alle smage dem. Cocktailrystere rykkede frem i Isenkræmmernes Vinduer og blev et nyt Stykke Husgeraad i en Mængde Hjem. Vejledningen i »Omgang med Mennesker« maatte i 1930 advarende henlede Opmærksomheden paa, at en Cocktailryster i hvert Fald maatte anses for at være en upassende Gave til Barne-daab.

Cocktail'en blev akcepteret af den offentlige Mening, — selv Middelby Avis' Redaktion maa have vænnet sig til Fænomenet, var maaske oven i Købet kommet til at holde af det. I 1930 havde den ganske glemt de tidligere Betæneligheder — Bladet bragte en Dag følgende Anmeldelse:

»At drikke Cocktails er en Modesag, at ryste Cocktails en Kunst. Vi formoder, en af de største Kunstnere paa dette Omraade er Mesterrysteren Harry Craddock paa Savoy Hotel i London. Og denne Mester har nu udgivet sine Opskrifter. Selv den argeste Cocktailmodstander vil more sig over hans Cocktail-Book . . . Paa Omslaget ses en futuristisk Tegning, der illustrerer denne Modedriks egentlige Væsen: den farer som et Lyn lige ned i Hjertet. Harry Craddock giver Opskrifter paa en hel Række af de »Mixtures«, der er kendt og skattede i det Herrens Aar 1930, f. Eks. Fizzes, Juleps, Cobblers, Slings, Smashes, Daises, Skrubs. At komponere en Cocktail er en Videnskab, der kræver en betydelig Indsigt. En Opskrift paa Quelle Vie omfatter en Tredjedel Kümmel og to Tredjedele Cognac, og Ingredienserne er stemt sammen ud fra den Kendsgerning, erklærer Forfatteren, at Brandy gør dristig og Kümmel forsigtig. Derfor skal man drikke denne Cocktail, naar man staar foran en Handling, der kræver baade Dristighed og

Moderne Hjemmebryg

Forsigtighed. Men ved Granskning af Værket kan ogsaa danske Husmødre lære Kunsten. Forfatteren fremhæver navnlig at a) Is er en ubetinget Forudsætning, b) men at den samme Is aldrig maa bruges mere end en Gang, c) at Ingredienserne blandes bedre, jo større Rysteren er, d) og jo kraftigere der rystes; det gælder om at ruske op, ikke om at dysse i Søvn, hedder det. e) Glassene skal være isafkølede, f) og tømmes snarest muligt ... Da Craddock engang blev spurgt om, hvorledes den bedste Maade at drikke en Cocktail paa var, svarede han ifølge sin egen Angivelse: — I en Fart, mens den endnu smiler til Dem! Vi kan medgive den lille muntre Haandbog vor bedste Anbefaling til alle Yndere af vor Tids Modedrik.«

Med Cocktail'en vandt nye spirituøse Ingredienser Udbredelse, navnlig Gin (Enebærbrændevin), Vermuth og tildels, som Tilbehør, ogsaa Absinth. Sidstnævnte grønne Gift havde hidtil kun været nydt med Vand om Sommeren paa Fortovsrestauranten foran Hotel Postgaarden af ganske enkelte lidt ældre Herrer, som ikke kunde glemme, at de havde været i Paris. Absinthglassene stod endnu inde paa Buffetten, da jeg sidst var i Middelby, men Overdelen til dem med det lille Hul, hvorigennem man lod Vandet sive draabevis gennem et Stykke Sukker, var forlængst borte. Da jeg spurgte efter dem, vidste Værten ikke, hvor de var henne — heller ikke, hvad de havde været brugt til ...

Med Vinene og Sansen for dem var det gaaet helt tilbage. Den forrige Amtmand i

Middelby har fortalt mig, hvorledes han som Dreng maatte lære at drikke Bordeaux. »Champagne kan enhver Idiot goutere,« havde hans Far doceret, »men et godt Glas Bordeaux hører der Gane til at bedømme.« Indtil 1910—12 stod der altid Rødvin paa det daglige Middagsbord hos bedre Borgere i Byen. Efter 1920 blev det en Sjældenhed, efter 1930 en Undtagelse. Kun ved festlige Lejligheder saa man Vine — og da sjældent gode, næsten aldrig af Aargang. Med Vin menes her original Druevin. Men selve Begrebet var ved at blive udvisket. Det var Skatteskruen, der var drejet saa stærkt, at der var lukket af for de gode Vine for Fler-tallets Vedkommende, og det havde samtidig ført med sig, at mange var vendt tilbage til den ældgamle Skik at lave Most og Frugtvin af hjemlige Produkter. En Industri, der var interesseret i Sagen, lettede Tilberedningen ved at bringe Opskrifter og Gær til Vinfabrikation i Handelen. Rundt om i Hjemmene kappedes Husfædre og Husmødre snart om at fremstille mer og mindre reel afgæret og vel smagende Drikke af Havernes Rabarber, Ribs og Blommer. Ved Sammenkomster serveredes Resultatet for Gæsterne i ret rigelige Mængder, endog for Børn. Fremstillerne selv ansaa det for udmærkede og velsmagende Drikke og fordristede sig endog til at tale i Degustateur-Vendinger om Aroma, Bouquet o. s. v.; mens Folk, der endnu huskede, hvordan Druevin smagte, bestræbte sig for at skjule en forrædderisk Rynken paa Næsen.

Hvordan man drikker

En af de Sædvaner, som paa 1900-Tallet satte fremmede i størst Forundring, naar de kom til Danmark, var Folkets Drikkeskikke. Naar et Bæger skulde tømmes ved festlige Lejligheder, grebes alle af Højtid som under en religiøs Ceremoni. Glassene løftedes i dybeste Alvor, man stirrede Værten stift i Øjnene, førte dem til Munden, drak med himmelvendte Blikke, sænkede atter Glassene til Brysthøjde, stirrede atter paa Værten med samme Andagt for endelig at afslutte Ceremonien med et alvorstungt Nik. Først naar Glassene atter stod paa Dugen, fortsattes Samtalen. Det var, som en Engel var gaaet gennem Stuen. Man kaldte det at drikke en Skaal.

Skikken stammede fra den fjerne Fortid, da Øllet indbragtes i en stor Beholder, hvori der svømmede en lille Træskaal. Husbonden greb da først denne Skaal, fyldte den og tømte den til Gudernes Ære. Senere tømte saa de andre i Laget efter Tur den samme Skaal.

Samtidig med Skaalen havde man dog ogsaa Horn, der stammede fra en endnu ældre Tid, et ældgammelt Trivselstegn! De halv-vilde Hedninger, der i sin Tid steg fra Jærgernes til Kvægavlernes Stade, hyldede formentlig den tryghedsgivende Kvæghjord og takkede deres Guder for Velstanden ved at drikke af Tyrens fældede Horn. Maaske har ogsaa Forestillingen om at blive delagtiggjort i Tyrens Kraft medvirket — i hvert Fald er Drikkehornet nok det ældste og fornemste Drikkekar. Da man kunde faa endnu større Horn end de hjemlige fra Spaniens og Italiens Okser, indførtes de sydfra. Un-

dertiden smykkedes de med Sølv og Guld eller udformedes helt af de ædle Metaller, til Dagligbrug gik man over til at lave dem af Træ. Trods deres U hensigtsmæssighed holdt Brugen af Drikkehorn sig gennem Aarhundreder; paa 1800-Tallet kunde et enkelt Familieklenodie af den Slags hist og her stadig dukke frem paa Festaftener som Jul og Bryllup. Men saa var Drikkehornets Saga ogsaa ude. Og dog blev det gamle Frugtbarhedstegn ikke helt kasseret; det levede videre i Skikkelse af Overflødhedshornet.

Den enlige Skaal i Ølbowlen blev til flere: hver fik efterhaanden sin Skaal at drikke af. Den katolske Biskop Olaus Magnus har formentlig med egen Haand tegnet hosstaaende Træsnit af en Drikkescene i Norden paa 1500-Tallet og forklarer hertil følgende: »Først og fremmest er det en hellig Pligt staaende at drikke til Guddommens og Fyrstens Ære og derved ligesom i en Kappestrid i sit Ansigts Sved kappes med at tømme et kapitolinsk Krus, det er et vældigt Kvantum, i et, to eller flere Drag. — Man ser paa ovenstaaende Billede nogle Mænd sidde tilbords ligesom med kransede Hoveder og drikke af Beholdere af et saadant Udseende, som Billedet udviser, noget som maaske kan vække Undren hos den, der ikke er vant dertil. (Hvad man næppe har været under andre Himmelstrøg i de Dage, da Brugen af Glas ellers var almindelig i Europa). Endnu underligere vilde det dog forekomme, om man fik se en lang Række Svende holde deres Indtog i flokkevis ligesom Hyrder med en Hjord grenhornede Hjorte for at byde

Drikkefællerne kappes



Gæsterne disse med Drikke fyldte Bægere. Men ikke fornøjede med lignende Ceremonier kappes Drikkefællerne endda i at vise deres Ædruhed. De sætter et saadant højt Bæger, fyldt med Drikke, ovenpaa deres blottede Hoveder, og danser rundt i Ring. Ligeledes lader man hente andre Krus, baarne et i hver Haand og fyldte med Vin, Øl, Mjød eller Most og rækker dem til Gæsterne at drikkes ud samtidigt og lige hurtigt. Og det er en utilgivelig Skam hvis man ikke bestaar Proven sejrrikt, naar man udfordres i en slig Væddestrid . . .«

Under disse Omstændigheder har Glas været altfor skøre. Olaus Magnus tilføjer herom: »Glas ses slet ikke eller i det mindste højst sjældent paa Nordboernes Borde, paa Grund

af de Druknes Overstadighed, thi de ville finde en Fornøjelse i at knuse Glassene, og Skaarene kunde ved at overskære Senerne volde ikke blot ubodelig Vanførhed i en Arm, men endog en øjeblikkelig Død. En saadan Risiko løber man ikke med Bægre af Fyrretræ, af den Slags kan en beskænk Mand sønderslaa en Snes med et eneste Slag.«

Undertiden drak man ogsaa af selve Ølkanden. Den stod fremme Døgnet rundt, saa enhver i Huset kunde læske sig efter Behov, og af praktiske Grunde fandt man paa at lægge en Skaal eller et Laag over den. Kom der Gæster, hældte Værten lidt Øl op i det løse Laag og drak selv først for at vise, at man trygt kunde nyde af Øllet. Det kaldtes

Glæden over Glassene

at kredense, og Laaget hed et Kredensbæger. Ved Gæstebud havde en særlig Mundskænk det Hverv at kredense. Mester Rumpolt forklarede i sin store Kogebog hvorledes denne vigtige Person havde at forholde sig: »En Mundskænk har det vigtigste Hverv af alle. Han skal have fine, adelige, subtile og hvide Hænder, og paa den ene Finger en smuk Guldring med en kostelig, lysende Sten. Naar han vil give sin Herre at drikke, skal han løfte Bægeret med Laaget paa i Vejret, holde det foran sig med lige, fin, mønsterværdig, sirlig og standhaftig Arm og se glad, friskt og vakkert op«. Dybest set var Mundskænkens Opgave den at sikre sin Herre og de øvrige Tilstedeværende mod Forgiftning. Og denne Tanke laa stadig bag den Forsigtighedsregel som den gode Tone foreskrev 400 Aar senere: at Værten først skulde skænke lidt i sit eget, før han fyldte sin Gæsts Glas. Ganske vist kunde det ogsaa have den praktiske Betydning, at Værten derved selv tog den Smule Urenhed eller Kork, der maatte sidde i Flaskehalsen, — men jeg har set Ceremonien samvittighedsfuldt gennemført i Middelby, ogsaa naar Vinen var dekanteret eller det gjaldt Øl fra en Glaskande . . .

Af Fælleskanden eller Ølstoben med Kredensbægeret udvikledes — langsomt — Enkeltmandskrus med Laag — af Stentøj eller Tin. Men længe fastholdtes den gamle Skik at lade den samme Ølkande gaa rundt fra Mund til Mund. Man skulde »drikke hverandre retsinningens om«. Hver Mand tog en Slurk, gav Kanden eller Kruset videre til Naboen og udtalte et *Signe Gud*, som ganske vist Tid efter anden forfladigedes til en *Singot!* Undertiden var der smaa Stifter eller Pæle paa Indersiden af Ølkanden, der

angav, hvor meget Drikken burde synke efter hvert Sug. Udtrykket at pæle hentydede ikke til Maalet en Pægl, men vilde sige at drikke fra Stift til Stift eller fra Pæl til Pæl. At pokulere kommer af det latinske poculum: et Bæger eller en Pokal. I fornemme Huse og senere indenfor Haandværkslaugene udvikledes de Kander, hvormed man bød fremmede velkommen, sig til overdaadigt udstyrede Pokaler, der fik Navn efter deres Brug: Velkomst.

Efterhaanden som Vinene blev almindeligere og Glas blev billigere, kom ogsaa Vinglas i Brug. Men det var en dyr Fornøjelse. Naar Renæssancemenneskenes vældige Festglæde svulmede over alle Bredder, hilste de deres Medspisere og Meddrikkere ved at støde Glassene sammen saa det klang. Og det udvikledes til et særlig Fest-clou ved Maaltidets Slutning at kaste Glassene gennem de (ligeledes ret nyindførte) Vinduesruder og nyde de lystigt klirrende Knald. Men Folk, der kendte Takt og Tone, vidste rigtignok ogsaa, at denne Udfoldelse til Gengæld fordrede, at man Dagen derpaa skikkede Glarmageren hen at sætte nye Ruder i. Fine Folk brugte at forsyne dem med deres egne Navnetræk som Souvenirs — i Lighed med den senere Skik at skænke Venner sit Navnetræk i Gravørstreg eller Diamanter til Cigaretetuiet.

Som nævnt stod de franske Vine oprindeligt ikke i særlig høj Kurs herhjemme. Som et Minde om Bedømmelsen af den mest udbredte, Vinen fra Poitou, bevarede Sproget Ordet Pøjt. Derimod nød rhinske Vine den højeste Agtelse. Man drak dem af brune eller mørkegrønne Glas, fremstillet af rhinske eller nederlandske Glaspustere: kugleagtige Bægere paa høje spiralsnoede Fødder, paa-

Ikke drikke som Heste

sat smaa Dupper, paa Grund af den megen Pynt kaldet Rømere — af det hollandske Udtryk *roemen*, at prale eller prunke. De var lavet af farvet Glas af den simple Grund, at det var vanskeligt at smelte hvidt Glas. Men Farven havde desuden den Funktion, at den skjulte den Uklarhed, som dengang misklædte selv de bedste Vine. Senere blev begge disse Vanskeligheder overvundet, og skønt klar og skøn og stadig højt anset nød den rhinske Vin ikke mere ubetinget Fortrin for andre Vine, der skænkedes ved en Middag. Men i Glasfabrikanternes Hjerner havde de aarhundredgamle Forestillinger forkalket sig. Uden mindste Hensyn til Fornuften holdt de gennem 400 Aar stadig fast paa den Skik at udmærke Rhinskvinsglassene frem for andre med en grøn Tone.

Et Utal af forskellige Glasformer udvikledes sammen med Sansen for de enkelte Vines Særpræg. Selve Champagnens Opfinder, Dom Perignon, skabte de høje slanke Champagneglas »for at man bedre kunde betragte Gasatomernes gratiøse Leg«, Rømerne blev trængt i Baggrunden, men der stod stadig et Glas ved Kuverterne, som med sin grønne Farve forkyndte, at det var bestemt til Rhinskvin. Farven, der oprindeligt tjente til at dølge Vinens Mangler, var i Skikkelse af et Udmærkelsestegn efterhaanden kommet til at skjule dens Fortrin. I Rekordernes Aarhundrede, det 20de, vaagnede Glasfabrikanterne op til ny Daad, og de overgik sig selv ved at føre Ideen ud i dens yderste Spids: Ud fra de forlængst afdøde Forestillinger om alle Vines Mangler og om en enkelts Fortrin fandt de paa at udmærke dem *alle* med en grumsskjulende Farve! I Isenkræmmernes Vinduer i Middelby stod i

1930'erne hele Serier af grønne eller røgfårvede Glas. Og den Køber, i hvis Smag de faldt, kunde servere den gyldne Rhinskvin, den rubinfunklende Bourgogne, det ravgule Øl og den diamantklare Snaps i hver sit grønne Glas, saa det altsammen saa lige røgfårvet ud — eller som de Mennesker, i hvis Smag det *ikke* faldt, snarere vilde sige: altsammen saa ud som Blæk.

De grønne Glas er et ejendommeligt Udslag af Vanens forstenende Indflydelse paa Smagen. Drikkeskikke er ikke lette at rokke.

I 1546 tog Rasmus af Rotterdam sig for at give de unge Mennesker en tiltrængt Vejledning i Omgangen med de vanskelige vaade Varer. Han forklarede bl. a.:

»At en ung Dreng dricker tjre end (2) to eller i det allerhøjeste tre gang udi Gæstebud / staar hvercken vel / ey heller er det sundt. En gang skal han dricke / naar hand en tjdlang haffver ædt aff den anden Ræt / besynderlig der som det er stor Spise. Der effter lidet før end Maaltjd haffver ende / oc det smaaligen drickendis icke at helde i sig / høyliudendis som Heste. Thi baade Vjnen oc Ølet / hvilcket gjør en intet mindre Drucken end Vjnen / lige som det svecker os unge Drenges Sundhed / saa i lige Maade vandhelder det oc Sæderne.

Vand er got for den hitzige Ungdom / ellers oc der som Landsens Lejlighed / eller nogen anden Orsag icke kand lide det / skal hand dricke tyndt Øll / eller Vjn som er mild / oc icke forhitzig / oc er blandet med Vand.

Eller de som dricke jdel Vjn haffve til Løn / et tungt Neme oc Forstand / sorte rustige Tænder / hengendis Kindbeene / bløde røde Øyen / Sandseløshed / kortelig oc

Al Klinkning burde banlyses

med faa Ord at sige / Alderdommen / før end Tjden oc Aarene komme.

Ædd Maden af Munden / før end du dricker / oc set icke Læberne til Begeret / du haffver jo tilforne tørrid dem aff / med et Haandklæde / eller et andet linnet Klæde / besynderlig / der som nogen anden recker dig sit Begere eller oc / der som Mand dricker aff et tilfellis Begere.

At see paa andre med skeele Øyen / naar Mand dricker / staar skammeligt / lige som ocsaa at bøye Halsen tilbage paa Ryggen / efter Storcke Exempel / paa det at der ey bliffver noget paa Bunden i Begeret / staar lidet høfflig«.

Skikken at drikke retsinningens om faldt efterhaanden bort udenfor Laugskredse; den gode Tone tilstedte, hvad Folk forlængst havde taget sig Ret til, at drikke Skaaler tværs over Bordet: »at hilse paa hinanden med Glasset«. Vejledningen i velanstændige Sæder fra 1755 omtalte dette Punkt saalunde:

»Hvor enhver Person har sit eget Drikkekar (det var altsaa ikke almindeligt alle Steder endnu), pleyer man, naar man første Gang drikker, at boye sig for enhver især ved Bordet, og drikke deres Skaal, men, hvor alle betiene sig af eet og det samme Kruus, drikker man aleeneste sin næste Nabo til. Et ungt Menneske bør da ogsaa herved erindre sig, at han iligemaade ey heller forglemmer, at vise sig ærbødig, naar andre ligeledes boye sig for ham; til hvilken Ende man ogsaa pleyer at give Agt paa, naar og om, nogen første Gang vil begynde at drikke ved Bordet«.

I jævne Lag blev det mere og mere almindeligt at udtrykke sin Hjertelighed ved at støde Glassene sammen. Men et lille hun-

drede Aar senere fandt finere Folk sligt simpelt. I »Haandbog om den gode Tone« fra 1831 hed det: »Hvor sand fiin Leve-maade hersker, er det allerede gaaet aldeles af Brug at drikke Skaaler, og det var at ønske, at man ogsaa forviste denne Skik af de mindre Selskaber. Man maa lige saa lidet byde sig til at klink med en fornem Mand; dette røber Mangel paa Ærefrygt; overhovedet burde al Klinkning banlyses fra ethvert fiint Taffel«.

Det lykkedes dog ikke at udrydde Skikken, i hvert Fald ikke fra almindelig selskabelig Omgang. 100 Aar senere florerede den fremdeles. Under Indtrykket af det løjerlige i at omfatte Drikningen med saa stor Højtidelighed forsøgte toneangivende Kredse paa dette Tidspunkt i hvert Fald at undertrykke den sidste Del af Processen: at hilse igen efter Glassets Tømning. Det lykkedes heller ikke, i hvert Fald ikke i Midelby. Her prellede alle Attentater mod de aarhundredgamle Drikkeskikke virkningsløst af.

*

Da Saltmadskostens Fordøjelse alene krævede 6—8 Liter Øl daglig, hændte det selvsagt let, at man fik en Taar over Tøsten. Og da Brændevinen kom til, skete det selvsagt endnu lettere og hurtigere. Før havde de fleste været beduggede ud paa Eftermiddagen, nu blev de det allerede om Formiddagen. Og var Rusen først startet saa tidligt, voksede den til vældige Dimensioner i Aftenens Løb. Man havde jo ikke andet at bestille, naar Mørket faldt paa, intet ordentligt Lys, ingen Tobak at tygge eller ryge paa, ingen Læskedrikke, ingen Kaffe, The eller Chocolate. Skulde Tiden

Gejstlige paa svage Fødder

slaas ihjel, maatte det være ved Krusene hjemme, eller henne i Raadhuskælderen eller paa en af de mange Ølkipper, hvor der var Liv og Lystighed.

Det kneb med at være ædru selv i Kirketiden, og det kom ofte til Klammeri mellem berusede Kirkegængere og til regelrette Skandaleoptrin under Gudstjenesten. Det svækkede Virkningen af Gejstlighedens Vrede, at den paa dette Omraade selv stod paa lidt svage Fødder. 1579 fandtes det fornødent at give Præsterne en opstrammende Tilrettevisning angaaende letsindig Omgang med vaade Varer. I et Kongebrev til Landets Bisper hed det: »Vi forfarer, at mangen Steds findes stor Brøst hos Provster og Præster paa Landet og i Købstæderne, og at deres Levned og Lærdom ikke følges ad, men en Part af dem føre et utilbørligt Levned i idelig Drukkenskab ...«

Bisperne lod Formaningen gaa videre og gentog den Aar efter Aar, — sjældent med større Held end overfor Præsten Frederik Knudsen i Spandet: Da han fik Tilhold om ikke at gaa fra Kroen til Kirken, lod han sig bære derhen. Deraf iflg. Wibergs Præstehistorie Ordsproget: »Det gaar an, sagde Spandet Præst, da de bar ham fra Kroen til Kirken.«

De høje Fyrster, der udstedte de formående Kongebreve imod Befolkningens Drukkenskab, spyttede just heller ikke selv i Bægrene. Resen fortæller om Fr. II: »Som han altid var en frisk og karsk Herre, brugede han undertiden ikke alene Nødtørftigheds, men ogsaa Glædselens Bægre, og med den Herre Christus foragtede ikke (som de egensindige og melankolske Hoveder) det cananeiske Bryllup eller nogen af sine fattige Undersaatters Omgængelse, Samqvem

eller Venskab«. De kongelige Glædselens Bægere oversteg imidlertid i den Grad Nødtørftigheden, at Anders Vedel i sin Ligtale, trods al Hengivenhed for den afdøde Majestæt, ikke mente at turde fortie, at de havde været medvirkende til Kongens Død ... H. Rørdam fortæller i sin Universitetshistorie, at da den danske Adelsmand Sigvard Grubbe kom til Østrig kort efter Dødsfaldet og omtalte det for en Adelsmand, som havde været i Danmark, udbød denne fremmede i Lovtaler over den afdøde Majestæt. Han erklærede, at han ikke havde haft Begreb om, hvad det vilde sige at drikke, før han havde lært det af Kong Frederik paa Skanderborg Slot. Men der havde han ogsaa lært det grundigt. I Erindring om denne Læretid udbød den fremmede, at »for saadan en Konge var det værd at dø«, og enhver, der kom til ham fra Danmark, om det saa var en Hund, skulde faa Prøver paa hans Taknemlighed. Det var den Tids Syn paa Drikkekunsten; det var en Idræt ligesom Ringridning og anden Sport ... Ogsaa Kong Christian IV nød internationalt Ry for sin Færdighed i denne Henseende. Ganske vist havde han ikke kunnet faa Bugt med den spanske Gesandt i London under en Drikkedyst, men han nød dog stor Anseelse hos saavel Konge som Folk i England, — som det hedder i »The annales of king James« — for hans »delighting so much in sporting and drinking«.

Menigmand gjorde sit bedste for at følge de høje Forbilleder. Man drak bravt til daglig, men umaadeligt ved enhver Fest, og man greb enhver Lejlighed til at holde Drikkefest. Selv ved Begravelser spiste og drak man to—tre Dage i Træk, indtil alt i Huset var fortæret. Og ingen Gæst forlod

Tre Timers hæderlig Samdrik

Selskabet, før Tappen til Tønden blev baa-ret ind paa en Tallerken som Vidnesbyrd om, at den virkelig var tømt.

Lægen Cornelius Hamsfort har skildret det selskabelige Samvær i bedre Kredse sidst paa 1500-Tallet med disse Ord: »De fleste Danske, især af Adelen, er overordentlig hengivne til Drik og kunne tilbringe Nat og Dag med at tømme Bægere. Især er det dem ikke muligt at holde et Bryllup, Gæstebud eller Gilde, uden at den ene maner den anden saalænge til at drikke og gør selv Besked, indtil de med Tugt at melde spy Øllet igen, og i Tjeneres og Gæsters Nærværelse uden mindste Skam besørge andet under Bordet. Og naar en, halvt eller helt bevidstløs, maa bringes til Sengs, saa vækker dette en uhyre Jubel og giver Anledning til en Skoggerlatter.«

Den store Sædernes Revser Biskop Peder Palladius ivrede ogsaa mod den »formaledede Druckenskab«, dog langt fra i samme Tone som en senere Tids Maadeholds- og Afholdsprædikanter. Han fandt det rimeligt, at man tog sig »en Skaal over Tørsten«, men det skulde helst være hjemme eller saa tæt ved Hjemmet, at man kunde komme helskindet i Seng. De gejstlige Sammenkomster, der holdtes nogle Gange om Aaret under Navn af Kalentegilder, var kommet noget i Misry paa Grund af den Overdaadighed, der udfoldedes under dem, og Peder Palladius fandt, at de maatte holdes indenfor rimelige Grænser. — Et Middagsmaaltid paa en Timestid og kun 3 Timers efterfølgende »hæderlig Samdrik« fandt han var passende.

Senere havde Biskop Niels Jespersen Anledning til at bebrejde de fornemme Frøekner i Maribo Kloster, at de »lægger saa me-

gen Vind paa den daglige Drikken, at de tilsidst ikke kan rejse sig fra Jorden«. Det var at drive det for vidt. Men enhver skikkelig Karl og Pige, Borger og Adelsmand havde som en Selvfølge Ret til, hvad man kaldte for en fuldgod Rus med passende, ikke for lange Mellemrum. Dette Synspunkt holdt sig i vide Kredse lige op til det 20. Aarhundrede. Den, der ikke kunde »gøre Besked ved Glassene«, regnedes for en kedelig Fyr, hvad Tyskerne kaldte Spielverderber.

Gang paa Gang gav Byens Gader Genlyd af Slagsmaal og Klammeri. Aften efter Aften tumlede drukne Borgere op fra Raadhuskælderen og dinglede larmende og syngende hjemad. Ofte gik det ud over Skodder og Vinduer og Liv og Lemmer, og naar Ordenens Haandhævere kommanderedes ud, ligeledes fra det fugtige Raadhus, for at ordne Paragraferne, kneb det dem selv at staa lige paa Benene. Saa sent som 1735 rørtes Trommen i Aarhus mere end 6 Gange med Forbud mod *Skyden*. »Men de ryggløse skötter intet derom« antegnede Byfogden i sin Protokol, »trolig fordi de ved, der er ingen, som kan tage dem, og Vægterne kan formedelst deres Liderlighed ikke hjælpe, fordi de altid er fulde«.

At alle bar Vaaben medførte en særlig Risiko under Alkoholpaavirkning svarende til det senere opstaaende Forhold at alle kørte Cykler, Motorcykler eller Biler.

Enhver dansk Købstads Retsprotokoller er fulde af Beretninger om Lemlæstelser og Mandrab paa Grund af Druckenskab.

Kvinderne fik ogsaa deres Part af Mosten, og det i en Grad, som synligt paavirkede deres Udseende. Svejtseren Bartholomæus Boque, der virkede her i Landet som Kobberstikker, udgav i 1747 en Bog med Titlen

Den spidsborgerlige Pisk

»Dannemarks Forlystelser«, hvori han priste de danske Kvinder, men beklagede, at deres Forkærlighed for stærke Drikke i alt for høj Grad gik ud over deres »Dejligheds Tillokkelser og Yndigheder«:

»Naar der mellem 100 franske Fruentimmer findes to smukke og en dejlig Person, findes der for det samme Tal i Danmark 10 smukke og 5 dejlige. Dog er der én Forskel; det gælder ikke uden Folk af Stand og fornemme Fruentimmer i Byerne; de gemene Fruentimmer i Byerne og paa Landet ere sædvanlig saa skødesløse om deres Smukhed, at de se de Yndigheder, Naturen har forsynet dem med, uddø straks i deres spæde Ungdom. Hvormange af disse myrde ikke deres Smukhed ved de stærke Drikke, de dagligen tage til sig. Disse stærke Drikke forandre ofte Legemstilstanden hos begge Køn; den er dog ellers af Naturen frisk og stærk og lidet udsat for Sygdomme.«

Den, der ikke benyttede enhver lille Lejlighed til at faa sig en »lille Pisk«, og enhver større til en rigtig »Perial«, ansaas ikke for at være nogen brav Karl. Og unge Mennesker, der ret vilde manifestere deres Mandhaftighed, gik ikke af Vejen for at deltage i den Sport, det kaldtes at »kvæle en Kat«. Herved forstod man omkring Aar 1800 at tømme en Flaske Gammelrom uden at fjerne Flaskehalsen fra Læberne.

I de højere Kredse begyndte Synet paa Rusen dog saa smaat at ændres. Halvtreds Aar senere gik enkelte saa vidt, at de erklærede, at det slet ikke var fint at drikke. I Beskrivelsen af, hvad man forstod ved en rigtig fin Herre, hed det da:

»En Gentlemans største Dyd er, aldrig at spise mere, end han med Behagelighed kan fordoie, og aldrig at drikke mere, end han

med Anstand kan taale. Kun Philisteren for-dærver sig Maven og drikker sig en »Pidsk« eller ligefrem en Ruus. Disse dydsirede Spidsborgere som af deres bedste Ven Maven forlanger Exesser, som bringer den til dybt at skamme sig, støtte sig, ved at drikke, paa et Vers af det »nye Søndagsbarn« og syngte hver Aften førend de slæbe deres philistreuse Legeme til en Klippe, den delilige Psalme: »Hvo ikke har været pærefuld, er ingen vakker Mand«. Lidt efter lidt hente de sig af det lille Bæger baiersk Øl en temmelig fuldstændig Ruus, og naar de saa opvaagne om Morgenen med Mavens Anger, med dygtige Tømmermænd, trøste de sig med den himmelske Bevidsthed, at enhver af dem er »en brav Karl«. I slige Øltønders »Øine« er en ædruelig Philister, som forsigtig tager sig i Agt for enhver Perial, en Surmule, eller som de behage at udtrykke sig, en elendig Karl, hvorimod hver Drukkenbolt er for dem en tørstig Sjæl, en brav Mand, en Helgen.

Gentleman'en drikker kun naar han er tørstig. Philisteren derimod supper endog-saa da, naar han slet ikke er tørstig. Naar to Philistre sidde sammen, saa klinke de med hverandre og drikke Dus. En Philister siger, ligesom en Tyroler Handskesælger, »Du« til vor Herre og til hele Verden. Gentleman'en undgaar dette fortrolige »Du«, fordi han veed, at et »De« er en nødvendig Skranke, som beskytter ham imod Philistrens plumpe Paatrængenhed.«

Og »Kunsten at behage« indprentede i 1904: »Drikker man Vin eller Øl, gælder det om at holde Maade. Der er ikke noget, der er mere stridende mod god Tone end at være beruset i et Selskab — der tilføjedes dog: »hvor der er Damer tilstede«.

Et nyt Sutmiddel

Naar dette Syn paa Alkoholnydelse bredte sig — dog ikke til alle — og en større — efter nogles Mening dog langtfra tilstrækkelig — Ædruelighed efterhaanden blev Resultatet, skyldtes det mange forskellige samvirkende Faktorer: den forbedrede Belysning i Hjemmene, den stigende Læseevne og Oplysning, de mange nye Underholdningsformer som Radio, Film o. s. v., Afholdsagitationen og den Beskatningspolitik, som Folkets Repræsentanter under dens Indflydelse blev enige om at føre, Teknikkens og navn-

lig Samfærdselsmidlernes Udvikling, der under visse Omstændigheder gjorde det strafbart eller livsfarligt at være beruset; men maaske dog først og fremmest de nye Nydelsesmidler: Kaffe, Te, Chokolade, Læskedrikke og Tobakken, som stoppede Munden en Del af Tiden.

Vi maa betragte disse Fænomener nøjere, før vi undersøger den Indstilling overfor Alkoholen, der blev gældende, da de havde gjort deres Virkning.

Klammerurtens Triumf

En Teori gaar ud paa, at Lysten til at drikke hænger sammen med Trangen til at die. Drankeren bliver aldrig vænnet fra — at patte paa Flasken. Han er og bliver, som Folkesproget siger: en Sut eller en Sutter. Ifølge denne Teori har Indførelsen af Tobakken haft sin store Betydning ved at afgive et nyt Sutmiddel. Den nye svagere Gift fortrængte i nogen Grad Brugen af den gamle og stærkere. Ganske vist kunde man ryge og drikke samtidig, men ikke paa en Gang.

Gesandten Jean Nicot bragte Prøver paa den Tobaksurt, som Spanierne havde hjemført fra Amerika, til det franske Hof i 1560. Han forelagde den i to Former: nicotiana, der kunde antændes, og hvorfra man »drak« Røgen, og i en pulveriseret Tilstand, kaldet petum, til at putte i Næsen. Monsieur Nicot forsikrede, at dette Pulver i høj Grad lindrede Hovedvé, og Dronning Katarina prø-

vede og bekræftede det. Det blev Mode at snuse — snart ogsaa i det høje Nord.

Snus solgtes i Almindelighed i Blade, bundtede sammen i Form som en Roe, og man rev dem i Stykker paa en særlig Rasp. Paa Nationalmusæet opbevares en Snusdaase af Træ, formet som en Sko og smukt udstyret med Hjerter og næbbende Fugle. Det har aabenbart været en Kærlighedsgave, og den unge Mand, der har faaet den af sin Hjertenskær, har haft Anledning til at anstille Betragtninger over Sammenstillingen af de ømme Figurer ovenpaa Skoen og Rivejærnet, der sidder i Saalen. Foruden at være stærkt talende, sindbilledligt set, har denne Kombination af Daase og Snusrasp været særdeles praktisk. Men senere kunde man købe pulveriseret Snus færdig.

Snusdaaserne blev et yndet Virkefelt for saavel Juvelerer som Miniaturemalere. Der fremstilledes baade smukke, pikante, ikke altid helt anstændige, undertiden komiske

Næsehakkelse og Trynemel

og aktuelle, politiske Billeder paa disse Daaser, som enhver Dame i Reglen havde flere af og enhver Kavaler saa mange, at der var mindst en til hver Lomme.

At tage en Pris, d. v. s. at snuse lidt Tobakspulver op i Næsen, var ikke nogen ganske simpel Sag. Der udkrævedes — navnlig naar man gensidig bød af hinandens Daaser — et meget sindrigt Ritual med bestemte Bevægelser og Talemaader. Og den fremkaldte Nysen hilstes med Ønsket: Prosit, — gid det maa gavne. Snusens Fjender haanede dette Ceremoniel og kaldte Snusen for Næsehakkelse eller Trynemel.

Nogle hengav sig til Nydelsen med saa stor Ihærdighed, at det blev en Last. En af dem, Rektor Albert Thura i Kolding, forbedrede sig senere og brandmærkede som omvendt Snusen med disse Linjer:

I! hvem mon allerførst har fundet paa det
Væsen,
at mand skal stoppe Krud og Nysætøj i Næsen?
Fra mig han sandelig har tient sig liden Tak;
thi jeg nu leedes ved al Verdens Snustobak.
Saa far da vel, Tobak! hvor med jeg før saa
gjerne
af lutter Tidsfordriif har proppet fuld min
Hierne!
Du dette Skudsmaal faaer af mig til sidste Ræst:
Du var min Næses Lyst, men Hiernens Gift
og Pest.

Den almindelige Mening betragtede det imidlertid i den Grad som en daglig Fornødenhed at snuse, at der f. Eks. endnu paa 1800-Tallet stod en monumental Snustobaksdaase midt paa det store grønne Bord paa Raadhuset i Middelby — til gratis Afbenyttelse for Dommeren, Byskriveren og Retsvidnerne. Midt i Aarhundredet kunde man læse i Bladene, at »der gives Mennesker

saa forfaldne til Snustobak, at de selv under Maaltidet ikke kan aflade fra denne stygge Vane«. Men Rygningen fortrængte efterhaanden Snusningen. Allerede 1755 var det ikke mere saa mondænt, at man understregede Processen med det iøjnefaldende Ceremoniel. I Bogen »Velanstændige Sæder« hed det nu: »Man bør ikke høyt og lydeligen raabe: Prosit! eller gjøre noget andet sligt Ønske, men aleneste bøye sig ærbødigen imod ham og gjøre sit Ønske, enten uden, eller i det ringeste, med sagte Ord«.

Og i 1831 hævdede »Haandbog om den gode Tone«: »At ombyde og snuse Tobak kan blot finde Sted i fortrolige Cirkler, og selv der bør det kun skee med Sparsomhed. At proppe Næsen fuld af Tobak, at gjøre Støi under Snusningen, at smække med Fingrene paa Daasen og sligt ere sande Uanstændigheder, som ikke burde begaaes i noget Selskab. — At man bør komme til Folk med reen Næse; at man, især blandt fornemme, bør snyde sig ganske sagte, afsides og saa sjælden som muligt; at man ei bør see i Lommetørklædet, ere Ting, som vel næppe behøver at anføres«.

Henimod 1900 ebbede Skikken helt ud. Naar man senere talte om Snus, forstod man derved i Reglen et Skraatobakspulver med Pebermynte til at komme i Munden. Det brugtes, men i stadig aftagende Grad blandt udendørs Arbejdere omkring 1930—40.

*

Mens Snusen kom forholdsvis hurtigt her til Danmark og vandt stor Yndest, mødte Røgtobakken megen Modgang. Den kan spores omkring 1600 i Havnebyer som Helsingør og Bergen. Det sidste Sted var der 1612 en Mand, som paa Grund af sin Forkærlighed

Man bliver sort i Hovedet af Klammerurten

for den nye Last, kaldtes »Antonius Tobakspiben«. Denne Antonius ophidsede i den Grad Gemytterne ved at drikke Tobak, at han engang blev overfaldet af en vis Jokum Spillemand under et Majgilde. Jokum anrettede et saadant Parlament (Datidens Udtryk for Skæg og Ballade) at han blev sat fast og maatte betale fire Rigsdaler i Bøde. Men Antonius drak videre paa sin Pibe ... Heraf kan man dog ikke slutte, at Øvrigheden i Danmark saa med milde Øjne paa Tobaksdrikning. Chr. IV var en ivrig Tobaksfjende, og han indførte den strenge Bestemmelse i sine Skibsartikler for Flaaden, at »hvo som med Brændevin, Akvavita eller Tobak bliver befunden, skal vores Skibshovedsmand det fratage lade, overborde kaste og derforuden straffe under Kølen«, — hvilket sidste betød, at Synderen skulde trækkes ved et Tov gennem Vandet under Skibskølen. Den kongelige Modstand mod Tobakken, hindrede imidlertid ikke Udbredelsen, og i 1640 kundgjorde den brave Chr. IV ligefrem selv sit Nederlag ved at skrive: »Der vil tænkes i Tide paa Tobak til det norske Folk paa Flaaden ...« Men samtidig fulgte han den store Kardinal Richelieus Forbillede og lagde Skat paa det nye Nydelsesmiddel ...

Selv efter at Øvrigheden havde opgivet Kampen, debatterede samfundssinteresserede Mennesker stadig Emnet med en Iver, som gav sig Udslag i mægtige Overdrivelser. Først fremhævedes den tiltagende Brandfare, som den brændende Tobak medførte, og det blev foreslaaet at forbyde al Brug af Piber i Gaarde og Huse og straffe Overtrædere med Gabestokken. I Middelby som andre Steder indsaa man det rigtige heri og optog Bestemmelser, i Lighed med denne

fra »Colding Byes Brand-Ordning« fra 1737: »Ey heller maae nogen, hvo det være kand, Civile eller Militaire, smøge Toback, enten paa Gaden, i Sænge, i Stalde, Stald-Camren eller andre fahrlige Stæder, hvor Foeder, Høe, Torf og anden Ild-fængende Matterede er nær-ved og Ilden lætteligen fatter, under Straf 1 Mark til 4 Rix-Dahler efter enhvers Tilstand, ey heller maae Bønder smøge Tobak paa Gaden under 8 Sk. Straf at betale eller pandtes derfor, førend de kommer af Byen ...«

Det blev ikke overholdt. End ikke i Kirkunde Folk holde sig fra at ryge. Præsten truede de formastelige med Banlysning — men man vidste at han selv røg hjemme i Smug; endog Børn gjorde det.

En Forvalter i Vendsyssel fremsatte det Forslag at begrænse Rygeuvasenet ved at lade Drengene under 16 Aar, som smøgede Tobak, »give paa Rumpen med Ris i Skolen«. Paa Viborg Landemode udstedtes 1685 den Formaning, at det ikke vel egnede og anstod hæderlige Præstemænd udi offentlige Bryllups- og Værtsskaber af en ful Vane at smøge Tobak ligesom Bønder og andre gemene Folk. Præsterne skulde være et Eksempel for andre, og der i Stiftet formanedes de til at holde sig fra sligt i offentligt Samkvem, medmindre de for saadan Forargelse vilde offentlig mulkteres til Landemode.

Ogsaa Lægevidenskaben lod høre fra sig. Lægen Simon Paulli forklarede med rædselsvækkende Tydelighed sin Samtid, hvor skadelig denne »Klammerurt, denne Galurt, Tobakken« var, idet den gjorde det indvendige af Rygernes Hoveder sorte af Sod, ganske som Piben efterhaanden forsynedes med en Sodskal. Aar 1700 kaldte en anden Tilhænger af Feltraabet »ned med Tobakken«

Hyldest til Pibens Pattedrag

Rygerne for »Helves Artilleribetjente«. Andre gik den stik modsatte Vej og erklærede Tobakken for endog særdeles sundhedsbefordrende. Den var, som Ole Worm sagde, gavnlig for Snue og Halsve, og da en hollandsk Læge havde erklæret, at den ogsaa var et ypperligt Middel mod Pest, bevæbnede Folk, som ellers ikke kunde fordrage at ryge, sig med velstoppede Piber, hver Gang en af de uhyggelige Epidemier hærgede i Europa. Anders Bording stemte sin Lyre i samme Tone: »Du driver Snue bort, du dæmper Tænders Værk, Du kandst Hukommelsen og Synet gøre stærk«.

Tobaksvennerne kaldte Modstanderne for »svimmelhovede Foragtere« med en tydelig Tilkendegivelse af deres Formodning om i hvert Fald en af Aarsagerne til Tobakshadet. Og de svimmelhovede Foragtere tav efterhaanden helt stille. Hidtil havde man mest nydt Tobak sammen med Brændevin og Øl paa Værtshusene, men nu da Modstanden forstummede, rykkede Piberne ogsaa ind i Hjemmene, det skete endog, uden yderligere Protester, i Præstegaardenes Studereværelser — det var Klammerurtens endelige Triumf.

Præsten paa Taasinge, Niels Lucoppidan, skrev et langstrakt Digt til »Tobacks Berømmelse«, hvori han viste, hvorledes alle Stænder forfriskes og Tanken styrkes ved Pibens Pattedrag. Det gjaldt endogsaa Bonden:

Arbejdsom Bonde tidt ved Agrens Ende beder,
sin stumpet Lertud op blandt Søm og Pinde
leder,
faar Munden udi Brand og ser sin Lyst oppaa,
at Padder, Brems og Myg for hannem vige maa.

Om Aftnen Solen ned bag Skov og Bjerge glider,
han finder i sit Liv Mafs-Ormen hannem bider,

gaar derfor til sit Hus med Længsel og Begær,
i Skorstensskødet til sin Nadergryde ser.

Den lydig Luce selv hans sodet Pibe stopper
og mod ham udi Dans med Glød og Klemme
hopper.
Hun klapper ham paa Ryg, han skal ej blive
vred;
før han faar Piben ud, er Disk og Dug bered.

Til Gilde, naar han kan med Øl Tobakken
svale,
da veed han Natten ud om gamle Sagn at tale;
i Dagning dingler hjem han paa sit platfod' Øg
og hænger Næsen i sin korte Tud i Røg.

Hvo kan den morsom Lyst og Tidkort nok
fortælle,
hvor sødt den lumske Røg kan Tiden fra os
stjæle;
Hvor dybt man tænke kan ved dette Pattedrag,
og Venner bænkes kan om denne tørre Smag.

Sammen med Tobakken indførtes Kridtpiber til Landet, de falbødes i Helsingør 1606 til $\frac{1}{2}$ Mark Dusinet, men senere kom en dansk Produktion i Gang. Fine Folk brugte kun Kridtpiben en Gang, men de mere sparsommelige sendte den til Bageren for at faa den brændt ren, saa den samme kunde bruges flere Gange. I Middelbys Værtshuse leveredes Kridtpiberne paa 1700-Tallet til 2 Skilling Stykket, mens den tilhørende Tobak kostede 1 Sk. Kridtpiberne var endnu i Brug et Stykke ind paa 1800-Tallet, men fortrængtes mere og mere af de tyrkiske Chibuk-Piber, der havde den Fordel, at de kunde tages fra hinanden og renses. Chibukpiberne fik stadig længere Rør og større Porcelænshoveder og kunde tilsidst kun bruges, naar de støttedes paa Gulvet. Fra Tiden omkring 1800 tilvirkedes ogsaa Merskumspiber, ofte med sølvbeslagne Hoveder. For nogle blev det en Mani at samle paa dem; den folke-

Middelbys Tobaksplantage

kære Frederik VII gav et Eksempel i saa Henseende. Jeg har set saadanne Samlinger i flere Hjem i Middelby i 1943, men de var nu mere til Pynt end Brug. Cigarernes Fremkomst reducerede Piberygernes Tal, men Piberygningen fik atter en Renæssance efter 1900, da de korte Shagpiber vandt Udbredelse.

I de Dage, da Piben var eneherkende, blev den betragtet som et Tegn paa Manddom og Modenhed. Den udlærte Svend modtog en baandsmykket Kridtpibe af Herbergspigen — og takkede hende med et Kys og en Drikkeskilling. Fra nu af havde han Lov til at dampe aabenlyst, — hvis han var grebet i det før under sin Læretid, maatte han ryge en Skampibe stoppet med Hønssemøg.

*

Udenfor Middelby har der engang ligget et bredt Bælte af Tobaksplantager. Naar Høstens Tid var inde og Tobakken skulde brækkes, strømmede Drengene til. De sad paa Toppen af Læssene, naar Tobakken kørt til Tobakshuset, hvor gamle Koner trak de enkelte Blade paa Snore og hængte dem op til Tørring ...

De brandenborgske Soldater, der som Forbundsfæller hjalp til med at udbedre de ødelagte Volde ved Fredericia i 1659, skal have haft Tobaksfrø med sig og have prøvet paa at dyrke Planterne. Imidlertid kom der først Gang i Foretagendet, da de franske Hugenotter kom her til Landet. En af de indvandrede Reformerte, de la Rosse, anlagde den første større Tobaksplantage i Danmark ved København i 1691, og hans Landsmænd, der slog sig ned i Fredericia, forbedrede og udvidede Tobaksavlen der. Og disse driftige Folk, der som før nævnt ogsaa

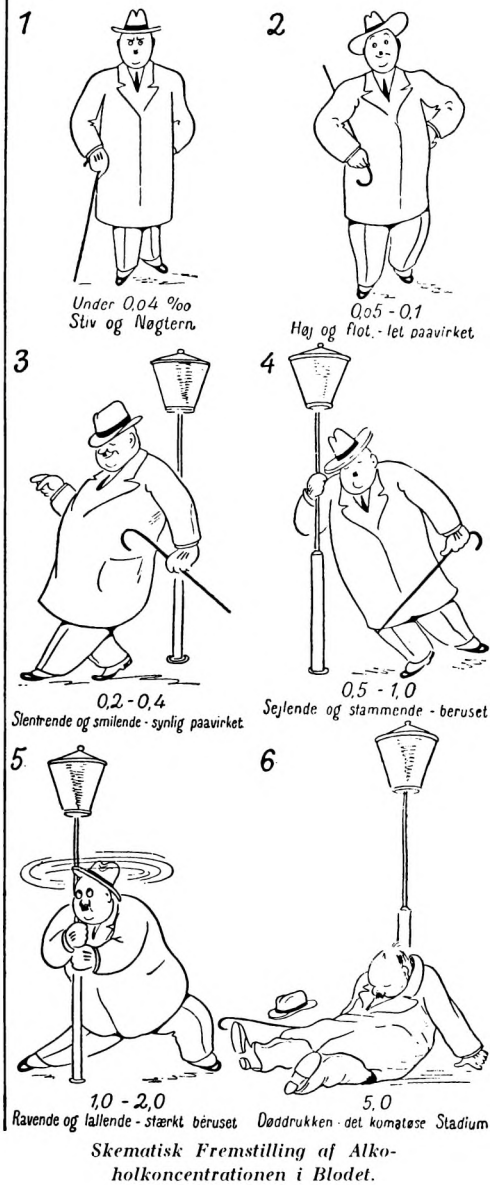
bragte Kartofflen til Danmark, fik snart skabt en betydelig Avl og Tobaksindustri. Regeringen blev saa begejstret over Resultatet, at den opmuntrede andre Købstæder til at følge Eksemplet. Middelbys Marker forøgedes for 200 Aar siden med en grøn Krans af tropiske Vækster: den lokale Tobaksplantage. I Aaret 1743 avledes der over 200000 Pund Tobak i de forskellige danske Plantager. Halvdelen stammede fra Fredericia, men ogsaa Horsens gjorde sig smukt gældende med sine fire Plantager, hvorfra godt 1200 Pund stammede. Denne Produktion holdtes det meste af Aarhundredet, men var dog kun en Draabe i Havet af de 3—4 Millioner Pund indført Tobak, og den naaede ikke over Kvalitetsbetegnelsen maadelig. De fleste foretrak hollandsk Tobak, navnlig den med Solen paa Posen og Paaskriften: »De beste Tabac under de Sonne«. Derfor forsvandt de tropiske Plantager med tilhørende Tørrelader og Tobakshuse lidt efter lidt. Middelby maatte opgive sin Drøm om at blive et nyt Havanna. Kun i Nordfyn i Nærheden af Brænderup blev en Rest tilbage. — Den var Landet til Gengæld saa meget des taknemmeligere for, da det kneb med Tobaksimporten under Krigen 1914—18. Og belært af Erfaringen — og de gode Resultater, der senere var opnaaet i andre nordiske Lande med Tobaksdyrkning — blev Avlen atter taget op og udvidet af en driftig Mand, før den næste Krig stod for Døren.

*

I »Oekonomisk Balance« 1759 anslog Pontoppidan Tobaksforbruget til at andrage 260000 Rigsdaler. I 1817 tog Etatsraad Christen Pram Emnet op igen i Maanedsskriftet Minerva, idet han mente, at Forbruget nu



Afholdsbevægelsens Propagandagavl i Svendborg, der affødte Sagsanlæg.



Et stort Afholdsmøde i Hobro sidst paa 1800-Tallet.



En Rendemaske. — Billedet viser en Modedame fra 1600-Tallet paa Vej til Selskab eller Bal, Damerne brugte Selskabsmasker baade ude og inde, i barskt Vejr tillige Mundduge til Beskyttelse mod den sarte Hud.

Fortidens Parisermoder findes ofte forstønet i Folkedragten. En Mindelse om Maskemoden fra 1600-Tallet er Fanøkonens saakaldte Strud, som beskytter Ansigtet under Markarbejdet. Billedet til venstre er fra 1640'erne, tilhøjre fra 1940'erne.

Aftenunderholdning fra 1600-Tallet med Spil og Panteleg.



Tobakken paavirker Forplantningen

var steget i en saadan Grad, at det var til nationaløkonomisk Fordærv. I sin Artikel belyste Etatsraaden Tidens Sædvaner, som i høj Grad syntes paavirkede af Tobaksbru- gen:

»Pontoppidan antog allerede i hans Tid, at der røgtes Tobak af de To Trediedele af alle voxne Mandfolk i Landet. Skulde det ej stemme med de fleste ej unge Folks Erfar- ing, at Tobaksrøgningen er nu endog al- mindeligere, end den var for et halvt Aar- hundred siden? Det er ikke sandsynligt, at Almuen, som imidlertid er aabenlyst mere velhavende, skulde have formindsket sig denne Nydelse. — I den elegantere Verden og i Stæderne er den end tydeligere tiltagen. Det er nu lidt over 40 Aar siden, den Art af Kroer, vi kalde Klubber, begyndte ret at ud- brede sig. Før den Tid var der selv i Stæ- derne en Deel huuslig Omgang. De fleste, i det mindste de hæderligste, unge Menne- sker havde daglig Omgang med vakkre Mid- delstandsfamilier, hvor det, om end stundom Husfaderen røgte et Par Morgens- eller Af- tenpiber, ej faldt unge Mennesker ind, at de skulde røge med, saa meget mindre som Tobaksstanken aldrig var noget Anbefal- ingsmiddel hos velopdragne unge Damer, hvilke det dog stedse var den hæderlige Ynglings Stræben ikke at mishage. Man klædte sig den Gang, og en Snees Aar længer frem, langt bedre end siden og nu. Ret Paa- klædning og smukt Linned forliges ilde med Tobakssvineriet. — Siden Klubberne kom op, siden Klublivet gjorde Familieomgan- gen saa meget sieldnere, siden unge og gam- le tilbragte al den Tid, de da kunde und- drage Pligtsyslen, i en Klub, hvor der stedse mødtes en saadan Sky af Tobaksrøg, at man for ej at kvæles i Dampen af Andres Piber,

saae sig paa en Maade nødt til at skaffe sig frisk Røg af sin egen; siden Elegance i Klæ- dedragt ophørte, endog Rethed og Reenlighed blev overflødig, og kom, tilligemed Klæder af lyse Farver samt Manchetter o. dl. ud af Moden, ja blev i denne Søle tildeels umulig saa er det naturligt, at Tobaksrygningen maatte tiltage, da der nu intet var som ind- skrænkede den; saa meget mere, som Stolt- heden og Elegancen, der nu ej længer kun- de vise sig i Manchetter, i Afvexling af smukke Veste og deslige nu kunde tee sig i zirlige og kostbare Tobakspiber, Daaser etc.«

Etatsraad Pram beklagede, at Folk nu næsten aldrig tog Piben af Munden: »De fleste Rygere ryge nu næsten i eet, og uden anden Standsning end den, som Maaltiderne, Søvnen og saadanne Forretninger foreskri- ver ... Man læser, skriver, spiller Kort, Bil- liard m. m. uden at lægge Piben ...«

Efter sindrige Beregninger anslog han An- tallet af Rygere til over 300000. Og disse ulykkelige anvendte aarlig 1 Million Rigs- daler — »paa at fordærve Fordøjelsens Værksteder, paadrage sig Leversot og Vat- tersot og Lungesot og Svindsot, og bleg- og Hovedsvingel, og Kraftesløshed og Epilep- sic, fortørre Hiernen, svække Aandsevnerne især for Hukommelsen, vække til Løsagtig- hed ved det samme Middel som tillige skal svække Forplantelsesevnen, eller, hvad værre er, volde et svækket og til Lidelser født Af- kom«. Thi alt dette mente han var »Vir- kningen af den Nydelse, hvilken det cultivate- rede Europa har tilligemed den siphilitiske Pest bragt hjem fra de americanske Vilde, som de ikke fandt bedre værd, end at slagte dem til Føde for deres Hunde«.

Det urenlige ved Tobaksrygning maatte

Man kaldte ham Dampskibet

desuden, efter hans Skøn, ganske givet faa sjælelige Følger: vænne Mennesket til et tilsvarende »physisk Svinerie, til moralsk Ureenlighed, fornedre, besmitte, forpøble det, sløve dets Evner, dets Dyder, dets værdigste Glæder«.

Havde Etatsraaden anet, at den Tid vilde komme, da ogsaa Damerne røg, vilde han formentlig være besvimet. Forudsætningen for Tobakslastens Udbredelse ogsaa til det Køn, som kaldtes det smukke, var de to nye Tobaksformer: Cigaren og Cigaretten.

Kunsten at fabrikere Cigarer overførtes fra Mexico til Spanien omkring 1700. 1788 oprettedes den første Cigarfabrik i Tyskland, men omkring 1800 havde næppe nogen i Middelby endnu set, endsige smagt en Cigar. I 1813 ansøgte en »borgerlig Artillerist« ved Navn Jens Sørensen imidlertid Kancelliet om »Privilegium til at anlægge og drive en Sigar Fabrik« i København. Han havde bemærket, at enkelte berejste Folk var begyndt at indføre Cigarer fra Tyskland, og vilde i Tide overføre Fremstillingen til dansk Grund. Han fik Bevillingen, og i de følgende Aar udstedtes der lignende Privilegier til flere Tobakspindere rundt om i Landet. Snart kunde man betragte de sorte Røgpinde hos Købmanden i Middelby, og dristige Folk tændte den første Cigar. Den smagte ikke overvældende godt. Mellem de første Cigarer var de fleste af en saadan Art, at de, som man vittigt sagde, var velegnede »til at skaffe Fortovsret«. Da den første Cigarryger gik gennem Gaderne, havde han en Hærskare efter sig. En yngre Boghandler, der første Gang vovede Forsøget i Aarhus, fik for Livstid Øgenavnet »Dampskibet«. Der gik en Snes Aar, før Synet blev almindeligere. I Cigarfabri-

kant S. W. Bruuns Optegnelser fra 1913 hedder det om Tobaksforholdene i hans Hjemby i de Dage:

»I Fyrrerne begyndte Cigarer at blive almindelige paa Gaden i Kolding. De var ikke alle lige vellugtende, og navnlig var der ikke et kønt Navn til de Cigarer, Bønderne fik. Sømmelighedshensyn forbyder at nævne det her ... Endnu var der mange, der snuste. Enkelte havde faaet det som Lægeraad, det skulde være godt for Øjnene. Der skraaedes en Del, og Piberne var i flittig Brug. Folk, der er født her 1824, kan dog ikke huske Kridtpiberne, der allerede var forsvundne. Men Piben, helst Merskumspiben med Sølvbeslaget, var adlet af Kongen selv. Adskillige Borgere kan endnu se Frederik den syvende lyslevende for sig, saaledes som han under Besøget i 1858 sad i Vognen ved Siden af Grevinde Danner med sin korte Merskumspibe i Munden.«

Snart blev det moderne at vise sig ude omkring med Cigar i Munden, og visse Steder etableredes ligefrem en Gadehandel i den nye Branche. Aarhus Stifts-Tidende bragte denne lille Artikel den 14/6 1845: »Der findes i vor Midte en liden Corporation, som de seneste Aars Vindskibelighed har frembragt; dens Formaal er at forsyne alle spadserende Mandfolk (— desværre er Qvindens Emancipation endnu ikke rykket saa vidt frem, at vi tør sige »Spadserende« alene) med en af Nutidens første Nødvendighedsartikler: Cigarer. Dens Medlemmer er lutter unge .lænd; de træffes paa alle offentlige Spadseregange i og udenfor Byen, let bevægelige, lette, driftige, Cigarkassen under Armen, dels med dels uden Lunte. Disse vore ærede Samtidige tillader man sig at gjøre opmærksom paa en anden hidtil

Gentleman'en ryger, Filisteren damper

forsømt, dog lige saa pæn og paa flere Steder med Succes forsøgt Industrigren, som let vilde kunne forbindes med den ovenfor omtalte. Som bekjendt støver det som oftest fælt paa Vejen til Skovene; naar man er blevet støvet, vil man gjerne have Børst, u. v. s.: børstes af, især om Søndagen; men — dog — dette lille Vink vil være tilstrækkeligt for saa opvakte Hoveder. — Før den tørste Børste, som paa Søndag bringes i Activitet i Skoven, udsættes herved et Præmie af 8 Skilling.«

Det vides ikke, om den hygiejnske Kombination af Støvlepudsning og Cigarsalg blev til Virkelighed. Men snart aabnedes der Butikker med Specialforretninger i Cigarer og Tobakker — det var et af de første Omraader, hvorpaa de gamle Købmandsgaardes Monopoler blev brudt. Der indførtes finere Mærker, endog Havannacigarer. Og Herrerne diskuterede nu sagligt paa spansk Cigarsprog Aroma og de mange Farvenuancer: colorado claro, colorado, maduro, oscuro. Til den satte Borgers Udstyr hørte nu ikke blot Tobakspung men ogsaa Cigartaske, luksuøst udstyret i Fløjl med Broderier, Navnetræk, Guldsnore o. s. v. Her var en kærkommen Opgave for ledige Hænder og et nyt Objekt for Gaveudveksling. Ogsaa i Cigarrør udfoldedes en anselig Luksus, nogle var af Merskum med Løvehoveder og Ravspids. Men de unge Levemænd spiddede Cigaren paa en Tandstikker og smøgede med vidtstrakte Armbevægelser og strittende Lillefinger.

Efterhaanden som Broderierne begyndte at gaa af Mode saavel paa Møbler og Trøstere som Avismapper og Cigarfuderaler, blev disse broderede Ting Tegnet paa Stagnation.

»Kunsten i fire og tyve Timer at blive en fuldendt Gentleman« trykt i Sønderborg 1852, gav følgende Regler for Rygerens rette Udstyr og Optræden:

»Intet i Verden er smagløser end en broderet Cigartaske. Der gaves en Tid, hvor jeg eiede et halvt Dusin af slige; disse vare mig alle dyrebare, indtil en Dame, som jeg 13 Aar i Forveien havde gjort Cour til, loe mig lige i Ansigtet, da jeg i hendes Nærværelse fremtog en Cigartaske, som paa den ene Side havde et brændende Hjerte, og paa den anden Side Cupido med sin Piil. Da jeg den følgende Dag atter vilde besøge hende, lod hun mig ved sin Kammerpige sige, at hun ikke var at faae i Tale af Folk, som bare broderede Cigartasker. Jeg ilede hjem, kastede alle disse dyrebare Minder ud af Vinduet, og blev saa atter taget til Naade.

Næsten lige saa latterlig forekomme mig Cigarfuderaler af Sølv. De ere Symptomer af hvilke man kan kjende den renommenderende Tandlæge, den halvbankerotte Boghandler eller den rige Hestepringer. En Gentleman har sine Cigarer i en Taske af Lima Straae.

Naar du ryger Cigarer, da benyt dig aldrig af en Spids eller et Rør; begge ere ridicule, ligemeget enten de ere af Horn eller Rav og med Guld- eller Sølvbeslag. — Den Maade paa hvilken Nogen antænder sin Cigar, viser tidt om han er en Philister eller en Gentleman. Ved Table d'Hote pleier den Sidste at befæste sin Cigar ved Spidsen af sin Tandstikker af Træ, og i hver 10 Minutter ikke at gjøre mere end 5 Drag. Gentlemen ryger — Philisteren damper.«

Det var stadig utænkeligt, at Damer deltog i Tobaksnydelsen. En Undtagelse, fremkaldt af et mærkeligt Lægerraad, var dog

Det er ukvindeligt at ryge

Grundtvigs Moder, Præstekonen Cathrine Marie Grundtvig. Hun brugte lang Pibe som Lægemiddel i en Svaghedsperiode, men blev da saa forfalden til Tobakken, at hun ikke mere kunde undvære den. Dog røg hun kun i det skjulte inden Døre i Udby Præstegaard; og der gik hviskende Frasagn derom... Ellers taalte Damerne daarligt Lugten, og selv i Præstegaardene var det meget sjældent, at der blev røget hverken Pibe eller Cigar udenfor Præstens eget — til Gengæld ogsaa voldsomt tilrøgede — Studerekammer. I »Damerne comme il faut« fra 1881 staar at læse: »Husfruen bør aldrig tillade Herrerne at ryge i Dagligstuen, da Tobaksrøg generer de fleste Damer. Efter et Middagsselskab bør Herrerne ikke for længe blive i Rygeværelset. En vittig fransk Dame har sagt, at Forskjellen mellem en Franskmand og en dansk bl. a. bestaar deri, at den første ikke kan skilles fra sin Hustru men nok fra sin Cigar, hvorimod den sidste kan skilles ved sin Hustru, men ikke ved sin Cigar.«

25 Aar senere var Forholdet ikke væsentligt ændret paa dette Punkt. I »Kunsten at behage« hed det 1904: Saavidt muligt bør man indrette det saaledes, at man i sin Lejlighed har et bestemt Værelse, hvori man ryger; thi mange Mennesker finder det ubehageligt at skulle opholde sig i et Værelse, hvor der lugter af Tobaksrøg. I en lukket Vogn bør en Herre, som er i Selskab med Damer, under ingen Omstændigheder give sig til at ryge, selv om Damerne erklærer, at de ikke har noget derimod. Man skal altid bede Damerne om Tilladelse, naar man vil ryge i deres Nærværelse, og taler en Herre med en Dame, tager han Cigaren ud af Munden.«

Hertil føjedes denne alvorlige Advarsel: »I mange Lande anses de Damer, der ryger, for at være ukvindelige og taktløse, men til Trods herfor bliver det dog mere og mere almindeligt at Damer ryger, saavel i Hjemmene som paa Restaurationer. Paa Gaderne hører det endnu til Sjældenhederne at se rygende Damer. Der kan siges meget baade for og imod Damernes Rygning, en Sag har jo altid baade sine gode og sine daarlige Sider, men de rygende Damer maa ikke forbavses eller vredes, hvis Herrerne tager sig visse Friheder overfor dem.«

Det var Tegn paa Letsind, naar Damerne før 1914 tillod sig at ryge, og hele Byen talte ikke om andet, da en tilrejsende Frøken havde tilladt sig det paa en af Middelbys Restauranter i 1908. Alle bifaldt, at Værten havde ladet den formastelige vise ud.

Men Cigaretten nedbrød den sidste Skranke ...

*

De spanske Tropper, der laa i Danmark 1808, havde — efter en Samtidigs Beskrivelse — hos sig »en lille Tegnebog med hvide Papiersblade i. Et saadant Blad rev de ud af Bogen, svøbte Røgtobak deri, saa det saa ud som en Fidibus, stak den ene Ende i Munden og Ild i den anden Ende«. Denne Trafik brugte de saa ihærdigt paa Koldinghus, og de kastede de brændende Stumper fra sig i saa store Mængder, at Kommandantfamilien frygtede for, at der skulde gaa Ild i Slottet. Det gjorde der som bekendt ogsaa, men Ilden stammede fra Kakkellovnsrørene og ikke fra Spaniolernes papirindsvøbte Røgtobak. Folk kaldte Spaniernes Fidibuse for Papircigarer. Men de gik snart i Glemme, og først omkring 1900 trængte Cigaretter af finskaaret ægyptisk og tyrkisk Tobak frem i Butik-

Virginia ryges af de lavere Klasser

kerne. I 1905 udsendte Cigarhandleren Sigvard Hansen en Bog som Propaganda for sine Cigaretter, idet han samtidig gjorde opmærksom paa det forkerte i den almindelige Metode »at lade Cigaretten dingle mellem Læberne«. Han belærte Folk om, at »man skal ryge som Orientaleren ved at holde Cigaretten mellem Pege- og Tommelfinger og føre Fingrene ind mellem Læberne og tage et Drag ad Gangen«. Endvidere nævnedes han rent en passant: »Amerika har i de senere Aar lagt sig efter Cigaretindustri, men uden Held. Den Tobak, der fornemmelig anvendes, er Virginia. Den er temmelig kraftig, har en vammel-sødlig Smag og Lugt og ryges saa godt som udelukkende af de lavere Klasser«.

Det skulde imidlertid just blive denne vammelsøde Tobak, der skaffede Cigaretterne Udbredelse i videre Kredse i Danmark. Snart røg enhver Karl og ung Fyr i Middelby Cigaretter af smaa Pakker, — som meget aktuelt bar et Billede af det nye Befordringsmiddel: Automobilens. De kaldtes »Motor« med Tryk paa den sidste Stavelse. Og de var lavet af en krydret Virginiatobak, som i Modsætning til de hidtil kendte surt reagerende og tørt smagende Cigaretter var alkalisk reagerende, hvilket gjorde det særligt tillokkende og behageligt at indaande Røgen. Men Folk, der var vant til dyrere Tobakker rynkede paa Næsen ad den forfærdelige Lugt.

Flere græske, tyrkiske og ægyptiske Cigaretmærker kom frem, og Damerne røg dem i intime Kredse. Cigaretten blev Kvindernes Yndling som Følge af sin elegante og lette Fremtoning. Selv Damer, der i Grunden ikke kunde lide Tobak, forstod tilfulde at vurdere det Pikanteri, der laa i en hvid Cigaret i en

rød Mund eller et drømmende Blik gennem blaanende Røg, saadan som man havde set Gerda Wegener fremstille det.

Krigen 1914, der løsnede de strenge Sæder paa saa mange Omraader, medførte ogsaa, at Damerne tiltvang sig Ret til at ryge, ikke blot i Hjemmene, men snart ogsaa paa Restaurationer. I officielle Kredse indførtes den Skik — eller Uskik — at byde Cigaretter i en Pause mellem Retterne under Middage. Ved de langstrakte officielle Spisninger blev denne lille Afveksling grebet med Begejstring, og naturligvis optoges den pauseforkortende Idé ogsaa hurtigt i det private Selskabsliv. Middelbys Husmødre vægrede sig længe, men forgæves derimod. De hævdede med Rette, at Rygningen under Maaltidet nedsatte Evnerne til at vurdere Madens Velsmag — hvilket Cocktailen allerede forud havde bidraget til. Og da de endelig maatte bøje sig, konstaterede de med Sorg, at Cigaretternes Fremkomst ved Bordene desuden medførte en tilsvarende Reduktion af Damaskdugenes Gennemsnitslevetid. Men intet kunde standse Cigaretternes Sejrsang. Da Krigen var forbi, havde Cigaretterne vundet en eklatant Sejr over sine Rivaler. Cigarerne havde lidt et føleligt Tab, Shagpiben var de-troniseret, Skraatobakken kuert til Jorden og den lange Pibe ved at blive en Museums-genstand. Folk røg Cigaretter i et Omfang, saa Fingerspidserne blev mørkebrune af Tobakkens Tjærefarvestof. Haandværkere røg under deres Arbejde, Chauffører under Kørselen. Damerne begyndte at ryge i Tog og Rutebiler, Børnene paa Vej til Skolen. I 1935 bragte Middelby Avis denne Notits: »Et vestjysk Blad indeholder i disse Dage et Op-raab fra Lærerpersonalet og Forældrerådet ved Ringkøbing Skole, hvori der gøres op-

I Pagt med Tidens Tempo

mærksom paa, at Skolens Ordensreglement forbyder Eleverne at ryge paa Gader og andre offentlige Steder. Aarsagen til det usædvanlige Opraab er en aldeles overhaandtagende Rygen blandt Skoledrengene. Man kan se selv Elever fra de mindste Klasser gaa til Skole, dampende paa deres Cigaretter . . . Ogsaa her i Byen er Børnene begyndt at ryge i et Omfang, som sikkert ikke er gavnligt for Sundheden«.

I Modsætning til Pibe- og Cigarrygere brugte Flertallet af Cigarettrygerne at tage Salver: indaande Røgen. Selvom Nikotindraaberne i højere Grad holdt sig svævende i Cigarettrøg end i Cigarrøg, og altsaa for Størstedelen pustedes ud igen, blev den optagne Nikotinmængde dog væsentlig større ved Indaanding end ved almindelig Mundrygning. Læger begyndte at henlede Opmærksomheden paa, at den overdrevne Cigarettnydelse under disse Forhold var mere skadelig, end de fleste Rygere regnede med. Kredslægen, der havde undersøgt en Række unge Idrætsmænd i Middelby, konstaterede et Blodtryk paa 130—140 hos dem. Og han erklærede i sin Beretning derom: »Dette maa vel kaldes for højt for disse unge Mennesker, og det skyldes sikkert de mange Cigaretter«.

I stedse stigende Grad blev Virginiacigaretter, der før var forkætrede af det gode Selskab, den fremherskende Cigarettype, og Inhalationen den fremherskende Rygemetode, selv blandt Damer. Pibe og Cigar røg kun mere satte Personer, den yngre Generation holdt sig til Cigaretter. Den havde ikke Tid til den evindelige Kradsen, Stoppen og Tænden Pibe og ikke Sjælsro til den mere massive og langvarige Nydelse af Cigaren. Ligesom Cocktailen blev den nervøse Mel-

lemkrigstids Drik, blev Cigaretten dens Yndlingssmøg. Ogsaa den var i Pagt med det hæsblæsende Tempo, Bilernes og Lyntogets Jag og Filmens skiftende Billeder: Cigaretetui — Cigaret — Tændstik — dybe, intense Drag — Nydelsen helt ind til Lunger og Hjerte, men kun nogle Minutter — forbi, færdig med det — til den næste tændtes.

Jeg har spurgt 100 Unge i Middelby om Aarsagen til, at de røg. En enkelt, purung Pige, hvis Fingre dog allerede var prægede af Omgangen med Cigaretter, svarede naivt: »Fordi det er smart«, hvilket vilde sige: fordi andre gjorde det, eller fordi det brugtes paa Filmen. Nogle sagde: For saa har man noget at tage sig til«, hvilket vel nærmest maatte betragtes som et Udslag af Nervositet. Men Flertallet svarede enten »det beroliger« eller »det stimulerer«! Folk, der var begyndt at studere Emnet — for første Gang i Tobakkens aarhundredlange Historie, — erklærede, at der nok var noget rigtigt i de to sidste Svar — baade og. Den ufuldstændige Forbrænding af Cigaretten fastere Tobaksdele og af Papiret gav ved Indaanding en lettere bedøvende Kulilteforgiftning. Andre Stoffer, navnlig i de basisk virkende Virginiacigaretter, paavirkede Adrenalinsekretionen, forhøjede Blodtrykket og Blodets Indhold af Sukker — og gav derved Stimulans.

Der lagdes tyngende Afgifter paa Tobaksnydelsen og ikke mindst paa Cigaretter, men det virkede ikke. Før 1914 var det Antal Cigaretter, der blev røget, ganske ubetydeligt i Forholdet til Antallet af Cigarer. Omkring 1920 blev der imidlertid røget 6—7 Mill. Cigaretter om Aaret og 10 Aar senere 1500000000. I 1930'erne nærmede Værdien af Cigar- og Tobaksfabrikkernes Produktion sig 100 Mill. Kr. aarlig. Det gennemsnitlige

Tobaksforbrug pr. Hoved var 2,2 kg aarlig, hvilket fraregnet Børn vilde sige ca. 3,7 kg pr. Ryger. For hver mandlig Ryger var det daglige Gennemsnitsforbrug 3 Cigarer eller 6 Cerutter eller 6 Piber Shag eller 13—14 Cigaretter. For hver rygende Dame: 1 Cigar eller 2 Cerutter eller 4—5 Cigaretter. Men nogle røg mindre og andre 30—40 Cigaretter daglig. Det viste sig da ogsaa, da en ny Krig satte ind, at Tobak og især Cigaretter var det Nydelsesmiddel, man daarligst kunde undvære. Der gaves Eksempler paa, at tobakshungrende Mennesker i Middelby i 1942 gav indtil 1 Krone for en enkelt Cigaret.

Mens den stigende Beskatning medførte en vældig Nedgang i Øl- og Spiritusforbruget, havde de stigende Tobaksafgifter ingen Virkning. Man reagerede ikke paa samme Maade overfor Tobakkens Fordyrelse, formentlig fordi man daarligere kunde undvære den. Klammerurten, som den nye Gift oprindeligt kaldtes, var gaaet frem, mens den gamle Drikkedjævel var trængt tilbage. Og det var en udbredt Mening, at denne Udvikling var heldig, for saa vidt som Tobakken, skønt skadelig, dog maatte anses for det mindste af de to Onder.

Kaffe, Te og Chokolade

»Da vi nu saa langvarigen have staaet i angennem Handelsforbindelse gensidigen, tillader jeg mig herved at skikke Dem en Prøve paa en her i Amsterdam nyligen indført og alt meget udbredt Vare, som hedder Coffeyi, og som jeg meget tør rekommandere Dem. Jeg beder Deres højædle og velbyrdige Hustru støde disse Korn til fint Pulver og koge dem udi Vand. Naar De dernæst haver gjort Dem bekendt med denne Drik, som derudaf fremkommer, vil jeg være Dem Tak skyldig for at lade mig erfare, hvorledes den gefaller Dem, og skal jeg da omgaaende lade Dem tilflyde Pris og Vilkaar« ... Dette Brev afsendte Købmand van Smiten i Amsterdam til Grosserer Wittik i Lübæk Aar 1637. Det tog kun 3 Maaneder om Rejsen, og da Modtageren havde læst det, kaldte han begejstret sin Kone ind i Kontoret og gennemgik paany

Indholdet med hende. Den højædle og velbyrdige Frue fremstillede Bønnesuppen nøjagtig efter den opgivne Récept; men da hun syntes, den blev for tynd, satte hun en Svineskank til for at give den mere Kraft. De Gæster, der blev inviteret paa Middag i det Wittikske Hjem for at bedømme den nye Ret, som skulde indføres i den Stad Lübæk og der fra i hele Norden, lagde kun liden Begejstring for Dagen — og Værten var rasende. Da hans Ekspresbrev nogle Maaneder senere naaede Ophavsmanden til den store Forsmædelse, indeholdt det ingen Ordre, men saa mange des flere Skældsord.

Takket være denne lille Misforstaaelse varede det endnu godt 30 Aar, før Kaffen kom til Norden.

Men samtidig med Kaffen var endnu to varme Drikke paa Vej gennem Europa. Pepys

skrev den 25. September 1660 i sin berømte Dagbog: »Jeg sendte Bud efter en Kop, Te, en kinesisk Drik, som jeg aldrig havde drukket før«. Kort efter var denne kinesiske Drik en daglig Fornødenhed for en stor Del af alle Englændere og Irere, og dens Ry naaede til Helsingør. Samme Aar som Pepys drak sin første Kop Te, saa man de første Restaurationsskilte i Holland med Paaskriften: »Her udskænkes Seculate«. Og nu dukkede saavel Kaffe som Te og Chokolade forsigtigt frem paa de danske Apoteker. Men ligesom det gik Brændevinen, bredte Brugen af disse Medikamenter sig ret hurtig, da Folk endelig fik Smag for dem. I den Danske Mercurius skrev Anders Bording denne versificerede Anmeldelse i 1669:

Ved dette Pas man først til disse Nordens Lande fornemmer noget sært at føres over Strande, man Sukkerlade, The samt Kaffe kaldet kalder det, men om sligt Dansken tjen, kan ej jeg vide ret.

Det forsigtige Forbehold var nok dikteret af de mange divergerende Meninger, der gjorde sig gældende ude omkring i Verden angaaende de nye Nydelsesmidler. I Frankrig hævdede Madame Sevigné, at »Kaffen og Racines Værker vilde leve lige kort« og om Chokoladen paastod hun, at den fremkaldte Hysteri og Hjertebanken. Kaffens stimulerende Indflydelse beror som bekendt paa dens Indhold af Giftstoffet Coffein (1,2 pCt.) og selvom forsigtige Folk maatte anerkende, at Apotekerne havde Ret i, at det var et ufejlbarligt Middel mod mange Sygdomme, saa var det jo en helt anden Sag at nyde deraf for Fornøjelsens Skyld og i større Mængder. Principielle Modstandere af alt nyt fremførte den Paastand, at Kaffen havde en saa degenererende Indflydelse paa det

menneskelige Legeme, at ingen i de Familier, hvor der blev drukket Kaffe gennem et Tidsrum af 50 Aar, vilde naa sine Bedsteforældre længere end til Skuldrene.

Det var en almindelig Mening, at Kaffe i hvert Fald hidsede Blodet og øgede Kønstriften; men netop denne Tanke tiltalte mange og banede i den galante Tid just Vejen for den brune Drik. Nogle mente, at Børn og unge Piger dog burde afholde sig fra Kaffe og have den mindre ophidsende Te i Stedet. Andre hævdede det stik modsatte. Denne Strid havde som bekendt endnu ikke fundet sin Afgørelse paa Fritz Jürgensens Tid, — hvilket fremgaar af hans uødødelige Tegning af Manden, der med et rasende Dunk i Bordet fastslaar: »Jeg holder The for skadeligere end Kaffe, meget skadeligere.«

Kaffefad og Kaffeopotte blev snart uundværlige i enhver bedre Husholdning, — som det f. Eks. fremgaar af Griffenfelds Regnskabsbog fra 1672. Og midt paa 1700-Tallet drejede Kaffemøllerne Landet over ogsaa i borgerlige Køkkener. Man kogte Kaffen over Ilden i store Kobberkedler og klarede den ved Hjælp af et tørret Flynderskind. For at kunne skænke saa forsigtigt, at der ikke kom Grums i Kopperne, stilledes Kedlen paa en saakaldt Kaffestol, der ved Drejning paa et Haandtag kunde bringes til at hælde uden Rysten. Først i 1830-erne blev Kaffeosen opfundet, hvilket mange betegnede som et teknisk Tilbageskridt, idet de hævdede, at Drikken smagte langt bedre, naar den var tilberedt paa den gamle Maner.

Mange kastede sig over de nye Drikke med saa stor en Ildhu, at det blev nødvendigt at mane til Beskedenhed. Haandbogen i den gode Tone foreholdt sine Læsere i 1831:

Uanstændigt at dyppe for meget

»Hvor stor Elsker man endog er af Caffé, Thee og sligt, kræver Høfligheden dog, at man her tvinger sig, og kun drikker een, i det Høieste to Kopper. Det er uanstændigt, at dyppe for meget, eller for store Stykker Kage i Koppen, eller at fylde den fuld af Brød, og paa denne Maade mere at spise, end at drikke. Man maa aldrig sætte Overkoppen paa det reentdækkede Bord, eller paa noget ikke dertil bestemt Sted. Man bør holde, saavel Overkoppen som Underkoppen i Haanden, indtil man har aftrykket. Det Rigtige er, at lade Overkoppen staae paa Underkoppen, holde denne med venstre Haand, medens den høire tager fat om Hanken og gradviis fører Overkoppen op til Munden. Man bør aldrig øse Drikken af den ene Kop i den anden, og slabre alting i sig, indtil den sidste Draabe.«

Snart pegede velmenende Folk paa, at Kaffen nu havde vundet en saadan Udbredelse, at det ikke blot var uheldigt for Sundheden, men ogsaa for Nationaløkonomien. I en Afhandling om Midlerne til at fremme Landsbykommunernes Tarv skrev Sognepræst O. D. Lütken i 1837: »Uagtet Kaffedrikningens Skadelighed i det menneskelige Legeme for visse Constitutioner maa anses for afgjort, saa er dog nok Kaffedrikkens Skadelighed for de menneskelige Finanser endnu mere unægtelig. I Aaret 1821 blev der til Møens Land indført Kaffe for 4544 Rigsbankdaler og Sukker for 4333 Rbd. At Kornernes Lyst til Kaffedrik kan vorde saare fordærvelig for Landboens Finanser fremlyser ogsaa deraf, at Bonden i flere af Landets Egne kalder Kaffekjedlen med det saare betegnende Navn: Bankerudskjedlen. Om de Bønderkoner end er sjældne, der indsøber deres Kaffe 4 Gange om Dagen og dermed

saa at sige straffer sig selv og Manden paa yderste Formue og faae et Udseende som den personificerede Hunger — saa ere dog de, der overdrive deres Kaffedrik, og for at tilfredsstille denne Lyst bortødsle, hvad der paa nødvendiggere, gavnlige og frugtbringende Maade burde anvendes, eller vel endog Manden uafvidende sælge Uld, Linned o. s. v. for Spotpris, kun altfor mange«.

Pastor Lütken foreslog at udsætte en Præmie »for Opdagelsen af det indenlandske Produkt, der ved en foregaaende Behandlingsmaade kunde faae de fleste af den afrikanske Kaffes Egenskaber. Men,« tilføjede han, »da saa mange Mennesker have en Art Vandskræk for Surrogater, var det dog nok raadeligere at fortrænge Kaffen ved en splinternye, moderne indenlandsk Drik«.

Et Surrogat for Kaffe var da allerede i Brug i Tyskland: nemlig de tørrede og ristede Rødder af Cikorieplanten. Under Kontinentalspærringen vandt dette Produkt almindelig Udbredelse, og omsider fandt det ogsaa Vej til Danmark. Og da Husmødrene og navnlig Restauratørerne én Gang var begyndt at strække Kaffen med Tilsætning af Cikorieod, fortsatte de ufortrødent, selv i Fredstid, hvor Adgangen til rigtig Kaffe var ubegrænset.

Man forlangte ikke længere Kaffe hos Købmanden, men »Kaffe og en lille gul«, hvilket sidste betød Kaffesurrogat. Og fra Aar til Aar steg Forbruget af begge Dele. I 1936 androg det for Kaffens Vedkommende 6,8 kg pr. Indbygger i Danmark og for Kaffesurrogatets Vedkommende 1,9 kg. Dette svarede med en rimelig Fortyndingsgrad (1 Teskefuld: 10 ccm pr. Kop) til mindst 870 Kopper Kaffe pr. Indbygger — de spæde medregnet. Kaffe ansaas for en Nødvendighed i

Uforfalsket Kaffe kendes ikke

de fleste Hjem, Børnene fik, erklærede Sundhedsautoriteterne, betydelig mere Kaffe end heldigt var, og udenfor Hjemmene var Kaffe ogsaa langt den hyppigste af alle Nydelser. Danmark og Sverige var de to Lande i Verden, der havde det største Kaffebrug pro persona. Men mens Kaffen var ren paa en svensk Restauration, gaves der mærkelig nok ikke nogen Norm for en Kop Kaffe paa en dansk. Jeg smagte en Dag 10 forskellige Produkter 10 forskellige Steder i Middelby: paa »Byens eneste første Klasses Hotel«, paa Afholdshjemmet, to Konditorier, paa 5 mindre Beværtninger, der ligger omkring, og ved Kaffevoغن midt paa selve Torvet. Det var en smagsforvirrende Oplevelse. Hvert Sted fyldte jeg en lille medbragt steriliseret Prøveflaske, og alle Flaskerne sendte jeg til Husholdningslaboratoriet i Sorø for at faa dem undersøgt. Af Analysen fremgik det, at ikke to Prøver var ens. Der var mest Kaffe i Koppen fra Kaffevoغن (der kun havde kostet 17 Øre), nemlig 2,8 pCt. Ekstraktsindhold, dernæst kom Produktet fra det 1ste Klasses Hotel (50 Øre — 2,7 pCt.), saa et Konditori (45 Øre — 2,4 pCt.), de øvrige (Pris 35 Øre) varierede fra 2,3 helt ned til 1,3 pCt. Alle Prøverne indeholdt betydelige Mængder Tilsætning . . . Det eneste, man altsaa kunde være helt sikker paa, naar man bestilte en Kop Kaffe i Middelby, var, at man ikke et eneste Sted fik ren Kaffe.

Senere steg Kaffebruget endnu yderligere, i 1939 til 8 kg pro persona, men Kaffeilsætningen fulgte Trop og naaede op til 2 kg. I Middelby drak de fleste Mennesker Kaffe med Tilsætning om Morgenens, til deres Frokost, om Eftermiddagen og desuden ved de fleste selskabelige Lejligheder om Aftenen eller efter Teatertid. Og denne

Vane var saa indgroet, at de blev ved med at drikke Tilsætning alene, da det — og Surrogater som endnu værre var — blev det eneste, der kunde skaffes . . .

I Sammenligning hermed naaede Tedrikningen et forsvindende ringe Omfang, selv om det i nogle Kredse, især blandt Damer, blev Mode at mødes til five-o'clock tea. Denne engelske Skiks Omplantning til Middelby karakteriseredes dog bedst ved denne ikke sjældne Formulering af Indbydelsen: »Kan De ikke komme hen til five-o'clock-tea Kl. 3 og drikke en Kop Kaffe«?

Paa Middelbys Restaurationer var Teen, skønt ublandet, dog endnu mere varierende end Kaffen — og serveredes til de faa virkelige Tedrikkeres Rædsel i Metalpotter.

*

Skønt Chokoladen nok var den af de nye varme Drikke, der hilstes med størst Begjstring, vandt den ikke samme Udbredelse som de andre i flydende Tilstand, men saa meget des mere i fast. Det varede imidlertid længe, før Cacaobønnen, som Linné kaldte Theobroma: Gudernes Føde, fremtraadte i den Skikkelse, som skaffede den Udbredelse. Apotekerne havde Eneret paa Fremstillingen og Salget af Chokolade indtil 1817, da en Fabrikør fik Tilladelse til at lave bitter Chokolade. Først omkring 1840 blev Fabrikationen af den søde ogsaa givet fri. 1845 var ialt 10 Mennesker i Danmark beskæftiget med Chokoladefremstilling. Men saa gik det ogsaa fremad med Stormskridt. Mens Kogechokoladen kun florerede paa Fødselsdage, gik Spisechokoladen ind i Dagligdagen som en Fornødenhed for mange.

Søde Sager har altid nydt stor Yndest i Danmark. Ligesom mange andre Nydelses-

Den tredje Streg paa Bismarcksklumpen

midler startede Sukkeret paa Apotekerne og med Ry for sundhedsbefordrende Egenskaber. Benedictus Olais Lægebog anbefalede Sukker som godt for Hoste, Hovedpine, Mavepine og meget andet, enten man nød det paa Maden, i Drikken eller indlagt i Nathuen. En Mindelse om Sukkerets oprindelige Tilknytning til Apotekerne er Navnet Brystsukker, som endnu var den almindelige Betegnelse for Bolcher, i hvert Fald i Middelby, indtil Krigen 1914—18.

Sukkeret var blevet kendt i Europa med Korstogene og indførtes i Begyndelsen via Venedig fra Kreta, dengang kaldet Kandia, hvoraf Navnet Kandis. Senere solgtes det ogsaa i Toppe som Sukker Melis eller Sukker Tomis, kaldet Thomassukker. Apotekerne og Europas kronede Hoveder kappedes om at fremstille de delikateste Sager af det dyre Stof: Konfekt og Bonbons. Marie Antoinette og hendes Hofdamer bidrog i høj Grad til Udviklingen ved personlig at eksperimentere. En af den slikvorne Dronnings Opfindelser var f. Eks. »Englekys«.

Først omkring 1850 opstod der en egentlig Bolcheindustri i Danmark; men da det endelig skete, var Apotekernes Rolle ogsaa udspillet paa dette Punkt. Naar Apotekeren i Middelby efter 1900 har fremstillet nogle krydrede Sukkermorceller efter en ældgammel Opskrift, har det kun været for at kunne delikate sig selv og nogle faa udvalgte Venner.

Industrien for søde Sager skabte et Kæmpeforbrug ved sin Opfindsomhed. Nye Typer og Former for Slik skabte stadig ny Appetit. En ny Idé indenfor Branchen var en Formue værd, hvis den slog an. Der stod Gny om et Fremstød som f. Eks. Opfindelsen af den tredje Streg paa Bismarcksklumpen.

Denne Idé stammede fra Chokoladefirmaet Galle & Jessen, der stiftedes i 1872 i en Kælder i København. Det lancerede en Nyhed i Form af Bolcher med Pebermyntesmag, som Folk døbte Bi-smags-Klumper. Men paa sin Vej ud over Landet blev Udtrykket forvekslet med et ligelydende Navn, som i de Dage var paa alles Læber: Bismarck. Bi-smags-Klumperne havde kun to røde Streger, men da Publikum nu haardnakket kaldte dem for Bismarcksplumper, opfandt det smarte Firma hurtigt en tredje Streg — hentydende til, at Bismarck paa Tegninger altid afbildedes med kun tre Haar ovenpaa sin karakterfulde Isse.

Folkets Fordringer til Slik var stadig stigende. Det Slægtled, der gik i Skole i Middelby det første Tiaar efter 1900 var tilfredse med hos Skolens Slikmøster at kunne købe Slikpinde bestaaende af en klæbrig Masse af Sukker og Sirup i smaa Kræmmerhuse, formet af brugte beskrevne Blade af gamle Stilebøger. Det samme Slægtleds Børn forstod ved en Slikpind et Kæmpebolche paa en Stang, af Størrelse med deres eget Hoved paa en Stage. Hertil kom yderligere Ispindene, hvoraf det mægtige Forbrug belyses under Omtalen af Middelbys Skolebørn ... Sukker krævedes desuden til de populære varme Drikke, navnlig Kaffen.

Sukkerforbruget i Danmark steg som før nævnt til det højeste i hele Verden.

Forbruget pr. Indbygger var i 1939:

Sukker	55,8 kg
Sukkervarer og Chokolade	6,7 »
Kaffe	8,0 »
Kaffesurrogater	2,0 »
Te	0,2 »

Skadede de nye sukrede Drikke noget ved at fortrænge Nydelsen af nyttigere Nærings-

midler, gavnede de mere ved at fortrænge Brugen af giftigere Drikkevarer. Allerede Holberg henledte Opmærksomheden derpaa i sine Epistler: »Hvis ingen anden Nytte var ved The og Kaffe, var dog denne, at Drukenskab, som tilforn gik meget i Svang, derved temmelig er kommen af Brug. Nu kunne vore Hustruer og Døttre gjøre ti Visiter en Eltermiddag og komme ganske ædrue tilbage. Dette kunde ikke skee i gamle Dage, da man intet andet havde at byde de Besøgende uden Gyldenvand, Sek, Spanskbitter-

vin, Luttendrank og andet, hvoraf et Fruentimmer maatte i det mindste pimpe lidt paa hvert Sted, saa at, naar man lagde alle de smaa Doses sammen, som toges i hver Barselstue, det omsider kunde beløbe sig til noget; i det ringeste finge de Smag paa visse stærke Liqueurs, hvorom de nu ingen Idee have og derfor ingen Lyst kunne faa dertil«.

Tobakken, Teen, Chokoladen, Slikkeriet og navnlig Kaffen var Ædruelighedsvennernes vigtigste, skønt næppe fuldt paaskønnede, Forbundsflæller.

Delte Meninger om Maadehold

Hist og her begyndte man at labe den gamle Tro paa Spiritus som Styrkemiddel. I Amerika dannede Talsmændene for et større Maadehold Foreninger paa et religiøst, puritansk Grundlag omkring 1800. Tanken bredte sig. I 1839 protesterede Bonden Ole Kirk offentligt mod Drikkeriet i Danmark i Ringkøbing Amts Avis. I 1840 stiftede Skolelærer Rasmus Sørensen en Maadeholdsforening paa Holsteinborg Gods i Sydsjælland. I 1841 holdt samme Sørensen den første Afholdstale i Danmark ved et af (den for sit personlige Vedkommende dog ikke absolut maadeholdne) Blichers Himmelhjergmøder. I 1843 stiftede Lærer Syversen i København Totalafholdsselskabet for Danmark. Man havde her som andetsteds indset, at Maadehold var en meget vanskelig og vanskeligt definerlig Sag, mens den totalitære Opfattelse var saare let begribelig, og Syversens Tilhængere maatte underskrive følgende kategoriske Erklæring:

»Vi undertegnede, som er overbeviste om, at Nydelsen af Spirituosa, Likører, Vin, Mjød, Porter og allehaande berusende Drikke, ikke alene er unødvendig, men kan endog i høj Grad blive skadelig paa Legeme og Sjæl, idet slige Drikke kan nedbryde og tilintetgøre vore huslige, selskabelige, borgerlige og religiøse Interesser, samt paaføre os Vanære og Straf —, have, for at befordre saavel vort eget som Medmenneskers sande Vel, besluttet: ganske og for bestandig at afholde os fra Nydelsen af alle nu bekendte og senere fremkommende berusende Drikke og ej heller at beværte noget Menneske dermed, men søge ved alle passende Midler at bandlyse deres Brug af Samfundet . . .«

I 1846 udkom det første danske Afholdsblad »Menneskevennen«.

Bevægelsen mod Maadeholdet var startet paa et følelsesmæssigt Grundlag, virkelig saglige Argumenter fulgte først i Aarhundredets Midte. Den svenske Læge Magnus

Huss tegnede i 1849 for første Gang den kroniske Alkoholismes Sygdomsbillede: den kroniske Katarr af Slimhinderne, tykt Mæle, hæs Stemme, Opstød og Opkastning af Vand og Slim: Drankerens daglige Morgenbrækning, Indflydelsen paa Organer som Lever og Nyre og paa Nervesystemet: i det ydre synlig ved Hovedets Rysten og Hændernes Skælven, og endelig Sygdommens sidste Udviklingstrin, som navnlig opstod, hvis Patienten paadrog sig en Febersygdom: Drankergalskab eller Delirium tremens, en omtaaget, forvirret Sjælstilstand, forbundet med Angstfølelse og undertiden Raserianfald . . . Man kendte saa godt disse Tilfælde, men først nu saa man klart Sammenhængen. Og Fanatikere gik nu den modsatte Vej og tilskrev Alkoholnydelsen næsten al menneskelig Elendighed: Fattigdom, Nervøsitet, Sindssyge, forbryderiske Tendenser — uden at ændse, at Folk nok hyppigere drak til Overmaal, fordi de var fattige, nervøse, sindssyge eller under Indflydelse af et uheldigt Milieu. Den internationale Afholdsbevægelse fik ogsaa Indflydelse i Danmark, navnlig den fra Svejts udgaaende Blaa Kors-Bevægelse og den i Amerika opstaaede Good Templar Orden, Right worthy grand Lodge of North America med dens frimureriske Ritual. Selv i Middelby blev der dannet Afholdsloger, og Folk meldte sig under Afholdsfanerne til det Verdensbroderskab, der havde erklæret Drikkedjævlen Krig. De blev haaned af andre, nogle faldt fra, men flere kom til, og Afholdsbevægelsen blev en Samfundsmagt. Efter 1879 bredte Foreningerne sig med stor Styrke. Der blev holdt Afholdsmøder, som samlede Titusinder. Afholdsagitatører drog Landet rundt og afmalede Rusdrikkernes Skæbne i de mest afskrækkende

Farver. Og efterhaanden som de sejrrikt saa Drikkedjævlen vige for deres Bandstraaler, gik Afholdsfolkene videre i deres Krav og Haab. Paa et Møde i Middelby først paa 1900-Tallet udtalte den prægtige gamle, hvidskæggede Afholdshøvding Claus Johansen den Profeti, at Danmark vilde være rensat for Rusdrik inden 1930! Og hans Efterfølger, Værtshusholdernes store Bussemand Larsen-Ledet udtalte flere Aar senere ved et lignende Møde, at han stadig var overbevist om, at Claus Johansens Profeti vilde gaa i Opfyldelse — inden 1930.

Det skete ikke. Men Afholdsbevægelsen kunde, da det kritiske Aar for Profetiens Opfyldelse indfandt sig, dog se tilbage paa vældige Resultater. Gennem Afholdsagitationen var den offentlige Mening efterhaanden paavirket saaledes, at Vejen bandedes for store Reformere.

I gamle Dage kunde man se Haandværksmestre og andre Arbejdsgivere sidde paa Værtshusene i Middelby og udbetale Lønninger, — som Modtagerne i Reglen straks begyndte at destillere paa Stedet. Adskillige af dem glemte at gaa hjem. Og ud paa Aftenen indfandt deres ulykkelige Koner, undertiden ledsaget af forsultne Børn, sig i Haab om at redde Resterne af Lønnen. Gamle Borgere mindes endnu de bevægede og ofte raa Scener det da kom til. Blandt de første virksomme Foranstaltninger mod Alkoholmisbrug var et Politiforbud mod Udbetaling af Arbejdsløn paa Værtshusene. Da de efterhaanden indsaa, at Brændevin ikke var et absolut nødvendigt Tilbehør til Maden, indførte adskillige Husfædre den Bestemmelse i Kontrakterne med deres Folk, at de fremtidig skulde have en Pengesum i Stedet for

Brændevinsskattens velsignede Virkninger

de Snapse, som de hidtil havde haft Krav paa ved Maaltiderne. Den stigende Oplysning, Højskolerne for Landets Vedkommende, Foredrag i Byerne, og de religiøse, puritanske Strømninger tjente samtidig til at formindske Drikfældigheden og give Afholdsbevægelsen Vind i Sejlene. Mange Arbejdsgivere foretrak, skønt de ikke selv var totalafholdende eller religiøse, efterhaanden ofte Afholdsfolk og »troende« til betroede Poster. Flere Gange forøgede Afgifter bremsede yderligere Forbruget efter Aaret 1900, og under Krigen 1914—18 gik Regeringen endelig saa aggressivt tilværks, at det med et Slag tvang hele den brede Befolkning bort fra de nedarvede Drikkeskikke. I 1917 indførtes 11-Lukning paa Restaurationerne for Resten af Krigstiden, og Alkoholskatterne forhøjedes til en hidtil utænkelig Højde — en Tillægsafgift paa 15 Kr. pr. Liter Brændevin. I 1924 fulgte en Ændring af Beværterloven, hvorefter 35 % af Vælgerne i en Kommune kunde kræve en Bevilling gjort afhængig af Kommuneafstemning. Samme Aar vedtoges den vigtige Bestemmelse, at Spiritus ikke længere maatte udskænkes for berusede Personer eller for Unge under 18 Aar, samt at Spiritus ikke maatte nydes hverken i Butikker eller i Nærheden af dem ... Mange Købmandsbutikker havde hidtil fungeret saa godt som nogen Beværtning ved Fyraftens-tid i Nærheden af Arbejdspladser. Og mange Kelnere, især paa Smaabeværtninger, havde ofte just benyttet sig af en Gæsts Beruselse til at forøge Omsætningen ... Endelig gjorde Teknikken ogsaa sit Krav gældende paa dette som paa alle andre Omraader: I 1927 bestemte Motorloven, at Motorkørere, der havde været beruset under Kørslen (ikke som hidtil kunde, men) skulde fradømmes Køretil-

ladelsen for mindst 6 Maaneder, i grove Tilfælde for bestandig.

Virkningen af Beskatningen var iøjnespringende. Næringsdrivende i Middelby udtalte til Bladene, at de kunde mærke, at Kvinderne nu havde flere Penge mellem Hænderne end før, — hvilket altsaa vilde sige, at Penge, der før var ofret paa Alkohol, der fortrinsvis kun indtoges af Familieforsørgere, nu brugtes til Varer, der ogsaa kom Kone og Børn til gode. I de samvirkende Menighedsplejers Indberetning om Beskatningens Virkning efter 1917, der citeredes stærkt paa Afholdsmøder, vrимlede det med idylliske Skildringer: Mændene kom hjem med hele Ugelønnen, de blev flittige, søgte Arbejde og lavede ingen Spektakler. De købte Mad og Tøj til Familien, legede med Børnene. »I de 33 Aar jeg har været gift,« sagde en Kone, »har jeg ikke haft saa lykkelige Dage.« »Vi er saa glade allesammen,« ytrede en lille Pige, »for vi faar saa megen god Mad. Tænk, i Gaar fik vi Ost paa Fedtemaden, og Far har lovet, at vi skal faa et Par nye Støvler paa Lørdag.«

Til Gadelivet i Middelby i gamle Dage hørte med passende Mellemrum den rallende, delvis bevidstløse Dranker, der under Drengenes højlydte Deltagelse transporteredes til Raadstuen fastspændt med Vægternes Mavebælte til en Stige. Til Byens Folkefester hørte indtil 1917 uvægerligt larmende og dinglende Mænd, der skændtes og sloges eller blot ravede afsted gennem Gaderne for at finde et Hul at sove i. Det var ofte ellers skikkelige og ret ædruelige Arbejdsmænd eller Husmænd fra Omegnen, som var startet tidligere paa Dagen med stive Hatte, stive, hvide Kravebryster, dog uden Flip, blankpudsede Fjedersko og pæne, færdigsyede

Midler mod Drikkesyge

Jakkesæt. Men efter Dagens Rundgang i Beværtninger og Markedstelte og de afsluttende Klammerier sad eller laa de i Grøften ved Lunden med Buler i Hattene, det knækkede Kravebryst stikkende ud af Vesten og Tøjet filsølet af Støv, Blod og Kaffepletter ...

Ligeledes hændte det med Mellemrum, at en jævn og pæn Borger pludselig faldt sammen til et rystende Vrag, der saa Høns og Mus omkring sig eller fik Bersærkerangang af Angst og Raseri og slog Stuens Bohave sønder og sammen. Et aarelangt, regelmæssigt Alkoholforbrug, som hverken han selv eller Omgivelserne havde anset for overvældende, havde, maaske i Forbindelse med den tilsvarende Mangel paa beskyttende Næringsmidler, der havde maattet vige Pladsen for Alkoholen, omsider fremkaldt Delirium tremens. Den pæne Mand blev bragt til Sygehuset, hvor han ofte i dagevis laa i Spændetrøje og skummede og rasede, saa de øvrige Patienter i det lille Hospital næppe kunde sove derfor ... Alle disse Fænomener blev nu sjældne Undtagelser. Antallet af Tilfælde af Delirium tremens i Danmark var i:

1914:	800
1916:	781
1917:	250
1918:	51
1919:	47
1935:	28
1940:	9

Et gammelt Husræd til Afvænnning af Drankere, som menes at have været brugt i Middelby, er en Mus i Brændevinsflasken. Synet skulde indgyde den stakkels Dranker saa stor en Skræk, at han for altid blev bange for Flasken; — men Virkningen har næppe været varig ... I Begyndelsen af 1900-Tallet, da Begrebet den fattige Mands Snaps endnu

eksisterede, kunde man mellem Annoncerne om Portvin til 1 Krone og Rom til 2 Kr. Flasken se Avertissementer, der lovede Helbredelse for Drikkesyge — uden Afbrydelse i Arbejdet. Oftest bestod Kuren, som Hustruen i al Hemmelighed skaffede sig i Haab om at vænne Manden af med Svagheden for de stærke Drikke, af et Alkoholpræparat eller et spiritusmagende Middel, som skulde komme i Maden. Teorien var den, at naar Grønkaalen, Suppen, Saucene og Øllebrøden alt sammen smagte af Rom eller Brændevin, vilde Patienten snart væmmes i den Grad ved Rom eller Brændevin, at han aldrig mere taalte Synet deraf. Men Teorien var rigtig nok baseret paa den Forudsætning, at Drankeren drak fordi det smagte ham og ikke fordi han ikke kunde lade være, naar hans Sjæl higede efter Bedøvelse. Ofte var Trangen til Brændevin da ogsaa saa stærk, at den overskyggede Væmmelsen — eller Drankeren greb til en anden Form for Alkohol for at skylle Smagen af Munden ... Efter den store Skattestigning forsvandt ogsaa disse Annoncetilbud om Drankerkure,

*

Man havde før talt meget om Haandværkernes, især Murernes Forbrug af Brændevin og Bajerskøl paa Arbejdspladserne. Ogsaa denne Forargelse forstummede gradvis. Flere forskellige Faktorer var medvirkende til at ændre Arbejdspladsernes Drikkeskikke: En Dag i 1930-erne stod jeg paa et Stillads i Middelby og talte med en Murerarbejdsformand om dette Fænomen. Han fortalte: »Jeg kom i Lære i 99 og blev Svend i 1904, og jeg arbejdede i Tyskland som Formand i en Aarrække lige til 1913, — og i al den Tid var det almindelig Skik, at en Murersvend

Egne Hjem og færre Øller

drak sin halve Aabe om Dagen ... Nu er det Mælk! Hvis Murernes Forbrug af Drikkevarer paa Arbejdspladser her i Byen, og jeg tror i hele Danmark, blev gjort op, vilde i hvert Fald Mælk sammen med Sommerdrikke som Sodavand, Valasch og Chabeso blive Nr. 1, dernæst Øl, og — saa langt bagefter, at det næsten ikke er værd at tale om — Brændevin. Vi har Drikketid to Gange om Dagen, og saa drikkes der sædvanligvis bajersk Øl, men til Maden er det Mælk. Hvor 20 Mand sidder og spiser, drikker de 18 Mælk til Maden. Jeg selv faar mindst 150 Liter Mælk om Aaret, — skønt jeg er langtfra Afholdsmand. Jeg gaar ingenlunde skulende udenom en Bajer, endsige et Glas Portvin ved et Rejsegilde ... Hvad det skyldes? Jeg kan nævne Dem flere forskellige Aarsager, som det ser ud i mine Øjne: Det begyndte med Klassebevægelsen. Allerede, da jeg arbejdede i Tyskland, kunde man i de forskellige Byers Gewerkschaftshäuser se Opslag, hvorpaa der stod: »Arbeiter, vermeidet den Schnapps, stütze nicht das Juncker-Herrentum.« Det var gaaet op for de klogeste af Arbejderne, at Brændevin holdt dem nede, at Herrevældet havde let Spil med en fordrukken og forhutlet Arbejderklasse. Arbejderorganisationernes Bestræbelser for at højne Standen gik først ud over Snapsen. Den bedre Skoleundervisning og hele det Oplysningsarbejde, som i de senere Aar er organiseret gennem Studiekredse her hjemme, har yderligere givet Folk Besked om, at Alkohol ikke er Spøg alene. Det var Nr. 2! ... En tredje Faktor er Konkurrencen. For det første engagerer en Formand ikke en drukken Jokey. For det andet kan man ikke holde Tempoet (og husk paa: alt er Akkord), hvis man gaar rundt i Halvkasjei. Og for det tredje skal Jobbet

passes, møde til Tiden o. s. v., enhver ved, at der kun skal et uendeligt lille Spring til for at ryge udenfor Klappen ... Den fjerde Ædruelighedsfaktor er Prisen ... Jovist, Murerne har en god Timefortjeneste, men den aarlige Gennemsnitsfortjeneste kan dog ikke sættes over 3000. Min Mor gik i Byen med et Sjal over Skuldrene, men nu gaar Konerne i Spadseredragt, naar de skal paa Indkøb. Og Murere vil ligne andre Mennesker, de vil ha Radio og gaa i Biografen om Vinteren og ud i Solen om Sommeren med Koner eller Kærester, og de Unge vil ha Motorcykler. Det er altsammen noget, der koster. Og der er ikke Raad til baade og. — Men den virkelig stærke Nedgang i Forbruget af baade Brændevin og Øl paa Arbejdspladser kan dateres fra et ganske bestemt Aar, nemlig 1917. Skal jeg sige Dem hvorfor? Næh, det er ikke bare det med Afgiftsforhøjelsen. Den allervigtigste Faktor er den, at i det Aar satte Egenhjælpsbevægelsen ind. Man vilde ikke blot have Foden under eget Bord, man vilde ogsaa sidde i eget Hus, og helst have egen Have, i hvert Fald Kolonihave — om der saa skulde ofres paa andre Omraader. Og enhver er spændt haardt for, det ved De nok, og navnlig Husejeren: baade med Skatter og Afgifter ... Det kan hænde paa en Forskudslørdag, naar den store Udbetaling af Akkordoverskud falder, at en eller anden slaar i Bordet og siger: »Skal vi nu være otte om en halv Abe?« (I mine unge Dage var det som sagt mindst 8 halve til 8 Mand). Men det hænder ogsaa, at Forslaget falder lydlost og dødt til Jorden — f. Eks. hvis jeg i det samme kommer ind i Makketulten og bare siger: »Husk Huset« — eller »Husk Skattemanden«. Det er den store Bastian.«

*

En Aften i Afholdslogen

Sidst i 1930-erne talte de organiserede danske Afholdsforeninger i hele Landet 73.433 Medlemmer. Det var ikke saa mange, at det kunde præge Livet som Helhed i et Omraade som Middelby, men for det Par hundrede, der var Medlem af Afholdslogen, fik Livet et særligt Præg. De var Medlemmer af et hemmeligt Broderskab, de dannede deres eget mystiske Laug. Foruden gennem Sammenholdet at støtte de svage i Kampen mod Drikkedjævlen tilfredsstillede Afholdslogen samtidig den mange Mennesker iboende Trang til at være noget mere, end Hverdagen gav Anledning til og at deltage i hemmelighedsfulde Ceremonier. Den, der meldte sig ind i Afholdslogen, blev iført hvide Klæder, og — man maa gaa ud fra: med bankende Hjerte — ført ind i et højtideligt Lokale midt i en togaklædt Forsamling. En rejste sig og slog med en Hammer i sin Pult og udtalte højtideligt:

»Vi hilser Dem velkommen til vor Orden. Med Glæde byder vi Dem dette Velkommen, fordi De fra nu af skal være vor Medarbejder i den store Gerning, som Ordenen har paataget sig i Afholdssagens Tjeneste. Hovedsagen i denne Gerning er, at befri de mange enkelte og hele Samfundet for Drikkeriets tunge Aag, og til denne Gerning er der Brug for mange og trofaste Arbejdere. De ved, at i de tusinder af Hjem hersker der Nød og Elendighed, kun fordi de stærke Drikke der har dræbt alt godt og ædelt hos Manden, og har ned-sænket Hustruen i Sløvhed, har viet de uskyldige Børn til Last og Skændsel. Vort Formaal er at bekæmpe Tilvirkningen og Brugen af disse Drikke og saa vidt muligt højne Slægtens moralske Vandel, og naar De nu forener Dem med os i dette Arbejde, da gør De Deres til at skænke Fred og Lykke

til mange ulykkelige ødelagte Hjem, at bringe Mænd og Kvinder tilbage paa de rette Veje, at skærme mange stakkels Børn mod Nød og Last, hidrager Deres til, at den opvoksende Ungdom bevares mod at falde i Fristerens og Elendighedens Snarer, og er saaledes med til at forberede den fuldkomne Befrielse for Samfundet, som er vort endelige og store Maal.

Forinden De med os kan deltage i dette Arbejde, vil der blive afkrævet Dem et højtideligt Løfte om fuldstændig Afholdenhed fra alle berusende Drikke og tillige om ubetinget Lydighed mod vore Love; men der er intet i dette Løfte, der vil hindre Dem i Opfyldelsen af Deres Pligter som Menneske og Borger. Desuagtet er det en alvorlig Forpligtelse, befalende i sine Fordringer og bindende for Livet. Har De nu tilfulde forstaaet mig, og er De fremdeles villig til at aflægge vort Ordensløfte. I saa Tilfælde vil de svare Ja.«

Ansøgeren svarede, tynget af Øjeblikkets Højtid og Mystik, og Taleren fortsatte: »Marskallerne vil nu fremstille Ansøgeren for at aflægge Ordensløftet.«

Marskallerne greb Ansøgerens Hænder, gjorde en Svingning venstre om, og slap atter hans Hænder, idet de lod ham staa Ansigt til Ansigt med en ny frygtindgydende Herre, iført Logens Regalia. Saa skrev han med rystende Pen sit Navn under Ordensløftet. Og den første Ordfører lod Hammeren falde tre Gange: Bang-bang-bang og paalagde ham at lægge højre Haand paa Hjertet, mens han aflagde Løftet om — »for Livstid aldrig at nyde nogen som helst Slags Spiritus eller stærke Maldrikke, skattepligtigt Øl, Vin, Mjød, Most eller Likør som Drik.« Atter greb man Ansøgerens Hænder og svingede

Stærke Drikke giver svage Mænd

ham rundt. Atter lød Hammerslagene og nye Taler, hvori det bl. a. hed: »Kun Mennesket, Skabningens ypperste, har opfundet og nyder Drikke, som selv de laveste Dyr vender sig bort fra med Væmmelse og Afsky. — Stærke Drikke gør svage Mænd.«

Endelig fulgte som Belønning Instruktio- nen til det nye Medlem: »Ved det ugentlige Møde skal De i Forværelset forsyne Dem med passende Regalia — for Deres Vedkom- mende indtil videre et hvidt. Dette Regalia tager De med herind i Lokalet ... Skulde det ske, at De først kan komme til Stede ef- ter Mødets Aabning, vil De finde Dørene luk- ket. De maa da paa den ydre Dør give Sig- nalet: Bang. Ydre Vagt vil da aabne Døren, og til ham afgiver De første Del af Pasordet. Dette giver Dem Adgang til Forværelset, hvor De maa iføre Dem Regalia. Naar dette er sket, giver De paa den indre Dør følgende Signal: Bang-bang-bang. Indre Vagt aabner da den indre Dør, og til ham afgiver De sid- ste Del af Pasordet.« Det nye Medlem fik saa at vide, hvorledes han skulde hilse med et hemmeligt Tegn, som kun de Indviede kend- te og endelig fik han hvisket Pasordet i Øret — alt dette under skiftende Hammer- slag og Afsyngelsen af Sange.

*

Fra 1917—20 dalede Alkoholforbruget til ca. en Tredjedel. De grove Deliriumstilfælde faldt bort, Anholdelser for Beruselse og de Former for Kriminalitet, som stod i direkte Forbindelse med Alkoholmisbrug, indskræn- kedes væsentligt. Men Forbruget holdt sig kun nede paa det samme lave Stade i en halv Snes Aar. Efter 1929, samtidig med at en Krise satte ind, begyndte Alkoholforbruget at stige igen. Deliriumstilfældene og de syge-

lige Legemsforandringer som Fedtlever, Skrumpenyrer og lignende, som man kendte i de Dage, der stod i den grove Beruselses Tegn, kom ganske vist ikke tilbage. Men Forholdet ansaas alligevel for betænkeligt, fordi den mindre Dosis nu var en større Fare end før. I Mellemtiden laa Teknikkens rivende Udvikling ... Krise, Teknik og Tempo: alle Dele betød Nervebelastning og med- virkede til Kravet om Stimulans. Den krise- ramte og den arbejdsløse fristedes til at drik- ke, den forjagede Forretningsmand søgte en Opstrammer, den anspændte Aandsarbejder søgte Afspænding.

Det farlige Sømmespil mellem Teknik og Spiritus ytrede sig særlig iøjnefaldende in- denfor Bilismen, som var i rivende Udvik- ling. De mange Sager mod spirituspaavir- kede Bilførere og Kravet om en retfærdig og ensartet Bedømmelse af deres Tilstand førte til en videnskabelig Undersøgelse af Alko- holens Indvirkning paa den menneskelige Organisme. Der blev udarbejdet et Regle- ment, hvorefter en Spiritusprøve kunde af- holdes overalt i Landet efter samme Metode. Spiritusprøven blev det altoverskyggende Samtaleemne, skønt de færreste i Grunden vidste, hvad de talte om. Navnlig gik der vilde Frasagn om de malabariske Taleprø- ver, Delinkventerne stilledes overfor: Sjette ridende Artilleribrigade eller Bissens Gips- Bisp, som de færreste selv i ædru Tilstand kunde klare. Mand og Mand imellem ymte- de man meget om Prøvens Uretfærdighed, idet Folk, som var vant til at drikke, skulde have Chance for at klare den med Glans selv med et betydeligt Antal Genstande under Vesten. Men snart udbyggedes Prøven med tilhøren- de Undersøgelser af Urin og Blod. Den sven- ske Lægesepecialist, Professor Widmark, i

Den paavirkede Bilist

Lund, havde i Samarbejde med Politiet undersøgt Blodets Alkoholindhold hos flere tusinde mistænkeligt reagerende Bilførere, og skabt en Rettesnor for Blodprøver. For første Gang i Rusdrikkenes urgamle Historie fik man nogenlunde Normer for Nydelsens og Paavirkningens forskellige Grader. I grove Træk var Sammenhængen mellem en stigende Alkoholmængde i Blodet og Rusen hos en Person, der ikke var vant til at drikke til daglig:

0,1 ‰	Alkohol i Blodet:	Trækker Vejret lettere. Smaasorger og Træthed forsvinder.
0,2 ‰	» » »	: Godt tilpas. Stemmen kraftig, slaar let over i fremmede Sprog.
0,3 ‰	» » »	: »Vi har jo ikke faaet noget videre endnu«. — samt Omfavningsstadiet. Tiden flyver afsted.
0,4 ‰	» » »	: »I Stødet«. »Vi har det godt i det lille Danmark«. — Begavelsen i stærk Tiltagen, — dog kun tilsyneladende.
0,5 ‰	» » »	: Mener at kunne klare næsten enhver Vanskelighed — dog ikke tænke en Cigaret uden en Smule Usikkerhed.
0,7 ‰	» » »	: Store Armbevægelser. Har det med Varme, trænger til lidt frisk Luft. Stolen vælter, naar man rejser sig.
1 ‰	» » »	: Lidt plumret. Det var svært at faa Frakken paa. Den samme Bemærkning gentoges flere Gange.
2 ‰	» » »	: Lidt utilpas, vaklende, glemte, hvor man var.
3 ‰	» » »	: Uhyggen breder sig, lidt lallende, eventuelt syg.

4 ‰	Alkohol i Blodet:	Lamhedsstadiet.
5 ‰	» » »	: Døddrukken: det komatøse Stadium.

Alkoholheroer reagerede svagere i Forhold til Alkoholmængden i Blodet. En almindelig trænet Middagsherre vilde uvægerligt hævde ikke at »fejle noget«, og heller ikke se ud til det, med 2 ‰ i Blodet. Men 1 ‰ ansaas for at være et fældende Vidnesbyrd om Alkoholpaavirkning, selvom de ydre Tegn kun var lidet iøjnefaldende og Patienten kunde klare Spiritusprøvens forskellige Paragrafer med Glans. Myndighederne havde faaet en Maalestok at gaa efter, og nu blev der taget fat for Alvor paa de uforsigtige Bilister. I Bladene kunde man læse om de frygtelige Straffe, spirituspaavirkede Bilførere blev idømt. Her er Uddrag af nogle Referater i Middelbybladene af grovere Tilfælde:

En Motorfører, der i let spirituspaavirket Tilstand, men som navnlig fordi han havde kørt i to Døgn og følgelig var træt, forarsagede en Paakørsel, blev idømt en Bøde paa 300 Kr. og frakendt Førerretten i to Aar.

Paavirket og træt, kørt med for stærk Fart og i usigtbart Vejr mod en Lysstander paa Torvet: Simpelt Fængsel i 14 Dage. Førerretten frakendt for bestandig.

En i lettere Grad spirituspaavirket Bilist paakørte og dræbte to Fodgængere, der gik i samme Retning af Vejen. Straf: Fængsel paa sædvanlig Fangekost i to Maaneder. Førerretten frakendt for bestandig.

En vis Alkoholrædsel greb adskillige Sind. Nogle Aar i Forvejen var det Afmagringen, der havde redet Folk som en Mare, saa blev det Vitaminerne, nu havde man Alkoholkomplekser. Og alle pæne Folk paa-

SKEMAET TIL SPIRITUSPRØVEN

1. **Højde med Fodtøj:**
 2. **Vægt:**
(Konstateret paa betryggende Maade. Rubrikken kan eventuelt udfyldes af Politiet.)
 3. **Legemsbygning:**
(Kraftig, spinkel, fed eller mager.)
 4. **Puls:**
 5. **Øjnenes Udseende:**
(Skindende, matte, slørede.)
 6. **Pupiller:**
(Størrelse, Lysreaktion.)
 7. **Spirituslugt fra Munden:**
Skraa, Snus, Pebermynte eller lignende i Munden?
 8. **Udseende:**
(Sløvt, søvnt, hængende Øjelaag, slappe Ansigtstræk, Kongestion til Ansigtet og Øjnenes Bindehinder, Sved, Savlen, Hikke, Opstød, Opkastning, Uorden i Klædedragt, Mærker paa Tøjet efter Opkastning eller lignende.)
 9. **Gang:**
(Usikker, stiv, slingrende, slæbende, bredsporet; Sikkerhed ved Vendinger og ved Rombergs Prøve [d. v. s. Evnen til at staa stille med samlede Fødder og lukkede Øjne].)
 10. **Haandbevægelsernes Sikkerhed:**
(Tremor, Finger-Finger Forsøg, Opsamling af smaa Genstande fra Gulvet og lignende.)
 11. **Haandskriften:**
(Undersøgte skriver her sin Underskrift, Stilling og Bopæl. Der vedlægges *altid* en fyldigere Skriftprøve efter Diktat.)*
 12. **Talen:**
(Snøvlende, læspende, stammende, snublende, udflydende; grødet eller hæst Stemme.) (Man lader Undersøgte gentage vanskeligere Ord af daglig Tale, læse en lille Avisnotits eller lignende op.)
 13. **Væsen:**
(Almindelig Karakteristik af hans Optræden: Rolig eller urolig, opstemt eller sløv, støjende, overstadig, brøsig, overlegen, nonchalant, føjet, grædende, snakkesalig. Mut eller afvisende, i stærk Sindsbevægelse, oprevet, svingende Sindsstemning, Tankeflugt.)
Gør han specielt Indtryk af at stramme sig op under Undersøgelsen?
 14. **Orientering med Hensyn til Sted, Aars-
tal, Dato og Klokkeslæt:**
 15. **Indprentningsevne:**
(Erindring efter kort Afledning af en et Par Gange indprentet Adresse, et Telefonnummer eller lignende.)
 16. **Bagtænstilling** med mindst 30 Tal:
 17. **Fremstillingsevne og Hukommelse m. v.:**
(F. Eks. Gengivelse af sidste Døgns Begivenheder, herunder det nylig passerede — klar, sammenhængende eller uklar, forvirret. Hukommelsesdefekter.)
 18. **Undersøgtes egen Opfattelse af sin Til-
stand og dennes Sammenhæng med Spi-
ritusnydelse:**
 19. **Tegn paa friske legemlige Beskadigelser**
(herunder Hjernerystelse):
 20. **Tegn paa Chok**, forårsaget af Hændelsen:
(Bleg, køllig, svedende, træg; langsom, evt. daarlig Puls.)
 - 21a. **Angiver Undersøgte** at lide eller have lidt af *kronisk Sygdom*, f. Eks. Hjertesygdom, Nyresygdom, Blodtryksforhøjelse, epileptiske Anfald, Apopleksi eller Sukkersyge?
 - b. **Bruger Undersøgte Insulin?**
 - c. **Angiver Undersøgte** at lide af *akut Sygdom*?
 - d. **Angiver Undersøgte** nylig at have indtaget *Medikamenter* (f. Eks. Narkotica eller lignende)?
 - e. **Undersøgtes daglige Spiritusforbrug?**
 22. **Findes der ved Undersøgelsen Tegn paa Sygdom, stærk Sindsbevægelse, Forkom-
menhed, Træthed** eller lignende?
 23. **Giver Undersøgelsen Holdepunkter for**, at hans Tilstand *alene* kan forklares som en *Trætheds-* eller *Sløvhedstilstand*, der skyldes Overanstrengelse, Mangel paa Søvn eller forudgaaende Nydelse af hidsende eller bedøvende Midler eller som er Eftervirkning af Nydelse af Spiritus (jfr. Motorlovens § 24, 3. Stk.)?
- Konklusion**, som skal udfærdiges umiddelbart efter Undersøgelsen. Maa Undersøgte antages at være *paavirket af Spiritus* og da i hvilken Grad — *lettere* eller *sværere* eller saaledes, at hans Tilstand maa betegnes som *Beruseelse*?
- Hvorvidt og i hvilket Omfang har eventuelt andre Forhold som de under 19—23 nævnte haft Indflydelse paa hans Tilstand?

Fugtige Forsamlingshuse

stod, at de for deres Vedkommende altid holdt sig til den gyldne Middelvej, selvom ingen vidste, hvad man skulde forstaa derved. Det hævdedes, at den internationale Statistik nu praktisk talt viste en lige saa lang Levetid for Maadeholdsfolk som for Totalafholdsfolk. Og man kunde læse i Bladene, at Amerikaneren Pearl, der i Baltimore havde undersøgt 5000 Personers Slægtshistorie, var kommet til det Resultat, at Maadeholdsmænd levede længere end Afholdsmænd. — Det skyldtes dog næppe, at et moderat Alkoholforbrug var positivt sundt, derimod at moderate Alkoholforbrugere gennemgaaende var sunde, mens Afholdsmændenes Rækker sandsynligvis rummede adskillige, som var afholdende, fordi deres Helbred var skrøbeligt. Men et Faktum syntes det at være, at Sagkundskaben nu ikke ansaa et maadeholdent Alkoholforbrug for særlig skadeligt. Hvad var da Maadehold? Professor Wimmer skrev i sin nye Lærebog i Speciel klinisk Psykiatri for Studerende og Læger: »Selvom man ikke tør sige, om daglig Alkoholnydelse af Mængder svarende til 35—50 Gram ren Alkohol (3—4 Bajere eller 3—5 Snapse) giver kronisk Alkoholisme, maa man vist have Lov til at hævde, at man ved en daglig Nydelse af f. Eks. 80—100 g (6—8 Bajere eller 8—10 Snapse) udsætter sin Organisme for et meget alvorligt Eksperiment, hvis skadelige Følger i det lange Løb ingen kan garantere En imod.«

Alkoholspørgsmaalet var paa alles Læber og for alle Øjne — i bogstavelig Forstand ved Indkørslen til Middelby, hvor Bryggerierne paa en stor Reklamegavl som Modtræk mod en mulig Alkoholforskrækkelse forkyndte, at »Øl er sundt«, mens Afholds-

foreningerne paa den modsatte Side af Gaden lige saa iøjnefaldende erklærede: »Øl er farligt, Drik Dumhed. Tiden kræver en ædruelig Slægt.« — I Svendborg affødte en saadan Propagandagavl et Sagsanlæg mod Afholdsbevægelsen, — der dog blev frifundet.

Imens forøgedes Alkoholforbruget, ikke mindst blandt unge Mennesker. Man kunde høre Gymnasiaster fra Middelby Gymnasium rose sig af det Antal Genstande, de havde konsumeret ved festlige Lejligheder. Og en ung Journalist ved Navn Niels Anesen rejste rundt og holdt Taler om det omsiggribende Drikkeri ved Baller og i Forsamlingshusene paa Landet, hvori ikke blot Landbougdommen, men ogsaa Unge fra Byerne deltog. Ifølge Referatet fra et Møde i 1936 udtalte han bl. a.:

»Der drikkes i en Grad, som Larsen-Ledet ikke har nogen Mening om. Der holdes hver Dag 2000 Baller paa Landet, hvor der ikke er nogen Politikontrol, og Politi kan ikke skaffes, fordi Telefonen er lukket om Natten. Landbougdommen er i Forfald paa Grund af Drik. Udenfor Afholdshotellerne holder der ved Ballerne en stor Lastvogn forsynet med flere Hundrede Flasker Portvin, af det værste Sprøjt, til 80 Øre Flasken, foruden andre Drikkevarer. Der sker paa Grund heraf en Forraelse af Landbougdommen. Men hvem vil hjælpe den? Efter at de Unge har været paa Højskole og været Soldat, drager de som Arbejdsløse til Byerne, fordi Bønderne ikke kan eller vil betale en ordentlig Løn.«

Læge- og Politiautoriteter gav ham Ret. det var galt fat. Fra Kreslæge Rem fik han følgende kraftige Tilslutning i Østsjællands Folkeblad:

»Særlig i Efteraaret har det været galt.

Snapsen i det offentlige Liv

Jeg kan mærke det efter de offentlige Bal-ler. Som Regel sker der noget galt. Det er mit Indtryk, at der skænkes Spiritus for ganske unge Mennesker, rene Børn i seksten-sytten Aars Alderen. Og hvor er det Synd for Forældrene, at deres Børn kommer ud for den Slags!

— Der burde, siger Kreslægen, være Spi-ritusprøve efter hvert offentligt Bal med Bøder o. s. v. Jeg forstaar ikke, at mangen en Fader, der faar at vide, at hans unge Søn eller Datter er blevet beruset ved et Bal og derefter kommer ud for det, der er end-nu værre, ikke møder frem og gennempryg-ler dem, der har skænket Spiritus for hans Barn. Det kan godt være, Værtshusholderne bliver fornærmede ved at høre dette, men lad dem blot komme frem. De skal nok faa Svar. Husk paa, den Kæfert, der maaske tjenes nogle faa usle Kroner paa, kan øde-lægge et ungt Menneske for Livstid. Jeg vilde være med til at holde Gilde, Glæde-og Takkefest for den Fader, der meldte sig selv til Politiet og med oprejst Pande tog sin Bøde eller hvad det nu kunde koste at gennemprygge den Synder, der havde væ-ret Aarsag til hans Barns Fordærv.

— De har en Gang ved en anden Lejlig-hed sagt, at vor Egn var baade fordrunken og usædelig ...

— Ja, og det staar jeg ved. Nu har vi talt om Spiritussen. Spørg Jordemødrene, hvad de kan fortælle om uægte Fødsler. Og læs selv i Traps sidste Udgave, hvad der staar om Stevns og Storehedinge, den sidste By i Landet, hvor Brændevinsbrænderiet hørte op. Længst muligt har Bønderne her i Eg-nen kørt til Storehedinge med deres Korn og omsat det i Brændevin. Hvis De kender noget til Egnen, er det ikke vanskeligt at

pege paa Steder, baade her og der, hvor et Pjok har arvet en god Gaard og drukket baade Gaard og Velstand op.

— Det er ikke smukke Billeder, De op-ruller. Men i vor Tid kan det da ikke være Brændevinens Skyld?

— Det er Spiritus som Helhed, Alkohol, vi taler om. Efter min Mening faar de Unge Lov til at drikke for meget. Og i Spiritus-sens Kølvand følger Kønssygdommene, de forfærdeligste af alle Sygdomme.«

Fra Regeringens Side mente man, at Spørgsmaalet maatte tages op. Der blev an-sat en Ædruelighedskonsulent og nedsat en Alkoholkommission, som fik til Opgave: at forberede en Revision af Beværterloven, at undersøge Muligheden for en Overgang til et Statsmonopol til Fremstilling, Salg og Udskænkning af stærke Drikke — og til at iværksætte et Oplysningsarbejde. Nogen Tid efter udkom der ogsaa en Vejledning i Alkoholspørgsmaalet, som dog næppe blev almindelig Folkelæsning. Ellers blev det foreløbig ved Forsætterne, — og til Re-geringens officielle Arrangementer ligesaa-vel som til Middelby Byraads Repræsenta-tionsfrokoster og -Middage, samt til Dyr-skuer, Udstillingsindvielser o. lg. hørte sta-dig og uvægerligt et Opbud, om ikke altid af Vine, saa dog af Øl, Snapse og Likører. Snapsen i det offentlige Liv maatte med rette falde Afholdsfolk for Brystet.

*

Før 1914 var de fleste Værtsfolk i Mid-delby indstillet paa, at en eller flere af Gæ-sterne ved deres Middagsselskaber fik en Taar over Tørsten og følte Trang til at om-favne Kakkelovnen eller i hvert Fald vrøvle og synge noget mere end normalt. Det hørte til Undtagelserne i det bedre Borgerskab i

Hvad der drikkes ved en Middag

Tidsrummet 1923—43. Men skønt Maadeholdet officielt anerkendtes fra alle Sider, var Serveringen af spirituøse Drikke dog uløseligt knyttet til Selskabslivet. Hvis man antydede, at der — al Spiritusprøveangst til Trods — blev drukket lidt vel rigeligt baade ved officielle Fester og ved de fleste Middage i velstillede Hjem, mødtes man oftest af skulende Blikke og højlydt fornærmede Protester. Jeg tog mig for at undersøge Sagen. Her er det faktiske Forhold: En pæn Middag i Middelby i 1939 med pæne kjoleklædte Herrer og pæne nedringede Damer, hvoraf enhver med Afsky vilde afvise Tanken om nogensinde at beruse sig. Damen ved min Side afslog den indledende Cocktail og førte kun paa Opfordring Glasset til sine karmoisinrøde Læber under Maaltidet. Hun drak ialt i Aftenens Løb: 1 Glas Sherry til Suppen, 1 Gl. Hvidvin til Fisken, 2 Gl. Rødvin til Stegen, 1 Gl. Portvin til Desserten og en Likør til Kaffen. Noget tilsvarende, dog gennemgaaende lidt mere, nød de øvrige Damer, mens de tilstedeværende Herrer forsynede sig rigeligere. Jeg noterede mig nøjagtigt, hvor meget min vis-à-vis, en ældre rummelig Direktør, konsumerede. Senere maalte jeg Rumfanget af de forskellige Vinglas, der var af den almindeligt anvendte Type. Jeg kom da til det Resultat, at

Damen havde faaet:

Glas Antal	Art	Styrke	Ialt	hvoraf Alkohol
1	Sherry	20 %	70 ccm	14,0 ccm
1	Hvidvin	11 %	100 »	11,0 »
2	Rødvin	12 %	200 »	24,0 »
1	Portvin	14 %	70 »	9,8 »
1	Likør	40 %	12 »	4,8 »
6			Ialt 452 ccm	63,6 ccm

Ialt havde Damen drukket 452 ccm af en

gennemsnitlig Styrke paa 14 %. Det svarede til godt en halv Flaske Portvin.

Middagsherren havde faaet:

Glas Antal	Art	Styrke	Ialt	hvoraf Alkohol
1	Cocktail	30 %	50 ccm	15,0 ccm
2	Sherry	20 %	140 »	28,0 »
2	Hvidvin	11 %	200 »	22,0 »
3	Rødvin	12 %	300 »	36,0 »
2	Portvin	14 %	140 »	19,6 »
3	Likør	40 %	36 »	14,4 »
2	Whisky	40 %	24 »	9,6 »
15			Ialt 890 ccm	144,6 ccm

Dette svarede i Koncentration til opimod en halv Flaske Whisky i Aftenens Løb.

Efter Professor Widmarks Beregninger vilde Damen efter et Par Timers Forløb sandsynligvis have mellem 0,96 og 1,30 promille Alkohol i Blodet, efter 4 Timer sandsynligvis 0,66 og højst 1,08 ‰ og efter 6 Timers Forløb sandsynligvis 0,36, men næppe over 0,87 ‰. Den mere velforsynede Herre vilde derimod efter to Timers Forløb sandsynligvis have 2,64, højst 3,39 ‰ Alkohol i Blodet, efter 6 Timers Forløb antagelig 2,04, højst 2,88 og næste Morgen, efter 12 Timers Forløb, sandsynligvis 1,14, men muligvis endda 2,23 ‰ i Blodet. . . I Betragtning af, at 1 Promille var det kritiske Tal ved Spiritusprøven, var det jo ikke saa lidt. Direktøren var noget rød i Kammen, lidt oprømt, men gjorde ingenlunde noget beruset Indtryk paa de øvrige Gæster, hvoraf de fleste Herrer forøvrigt indtog et tilsvarende Kvantum og enkelte væsentligt mere. Stemningen var, hvad Værtsfolkene med Tilfredshed kunde konstatere: let animeret. Ingen fandt det i mindste Maade forkasteligt, at Direktøren og flere af de andre Herrer, der havde et tilsvarende Kvantum Alkohol bag

Radiumkandidatens Lod

Kjolevestene, ved Midnatstid startede deres Biler og selv kørte dem hjem. Ingen af deres ledsagende Damer var heller i mindste Maade bekymrede. Men var Direktøren f. Eks. blevet paakørt af en fremmed i et Gadekryds, vilde en deraf følgende Spiritusprøve uvægerligt have fældet ham ... Den retslige og videnskabelige og den almindelige og selskabelige Bedømmelse af Maadehold var stærkt afvigende.

Jævne Folk tog sig endnu ved enkelte Lejligheder en fuldgod Rus i gammeldags Forstand. Skønt det hørte til Undtagelserne, kunde Middelby nu og da stadig genlyde af natlige Slagsmaal og Optøjer af samme Art som i de morgenstjernebevæbnede Vægteres Dage; det kunde endog ske i den fredeligste af alle danske Byer, den Stad Mariager. I Aaret 1942 bragte Middelby Avis følgende alarmerende Meddelelse:

STØRRE SLAG I MARIAGER

*Byens Politibetjent maatte have Forstærkning.
Randers (Privat)*

Den lille idylliske Mariager By blev i Torsdags Aftes Skueplads for et voldsomt Slagsmaal, som holdt Byens Borgere vaagne det meste af Natten. Sent paa Aftenen begyndte nogle Gæster paa en Restauration et Skænderi, der efterhaanden udviklede sig til Slagsmaal med Flasker og Stoleben. Da flere og flere blandede sig i det, blev Restaurationen for lille, og man fortrak ud i de stille Gader, hvor Kampen bølgede frem og tilbage under et voldsomt Spektakel. Det var helt umuligt for den enlige Politibetjent at klare Slagsbrødrene. Der maatte Forstærkning til fra Hadsund Politi, og det lykkedes hen paa Morgenstunden at faa fat paa Hovedmændene til Optøjerne, en Del Handelsmænd, og faa dem indsat i Arresten i Hobro. Først da Solen havde staaet paa Himlen i nogen Tid, faldt der atter Ro over Byen.

Selvfølgelig var der ogsaa stadig Vrag, forsumpede, asociale Individder, der forsøgte at drukne deres Elendighed i Alkohol. Men de var faa — og værre stillet end nogensinde. Da Vagabonder og Betlere ikke mere kunde faa Brændevin at lune sig paa, maatte de ty til rædselsvækkende, hæsligt smagende Drikke, navnlig denatureret Sprit, spøgefuldt kaldet Radium. Da denne stinkende Vædske daarligt lod sig nyde ublandet, spædede de den op med Vand, $\frac{2}{3}$ Kogesprit til 1 Del Vand kaldtes en Vandhund, eller med den billigste danske Frugtvin af Portvinstypen, hvilken Blanding hyppigst kaldtes Pomona. Men de saakaldte Radiumskandidater greb i deres Brændevinsnød overhovedet til alle tænkelige Erstatninger, blot de kunde beruse. En af mine personlige Bekendte, Gelændersnedkeren, der Aar ud og Aar ind strejfede gennem Landet, plejede at nappe sig en Taar af Flaskerne med Møbelpolitur paa de Snedkerværksteder, som han af faglige Grunde fortrinsvis hjem søgte for at tigge. Denne lille blaanæsede Mand med de bittesmaa rødsprængte Rotteøjne og den forfærdelige Aande, der stod ham som et rustent Sværd ud af Halsen, var et slaaende Vidnesbyrd om den menneskelige Konstitutions om end ikke Aandsevnernes Modstandskraft over for stærke Gifte. I 20 Aar havde Gelændersnedkeren stavret Landet rundt, opretholdt af den blussende blaa Flamme i sit Indre. Han havde mindst faaet $\frac{1}{2}$ Liter Kogesprit om Dagen foruden Øl eller Frugtvin og de smaa Slurke af Politurflaskerne paa Værkstederne, som han slet ikke regnede med. Kun en Gang i sit Liv havde han været, hvad han selv kaldte syg. Han vaagnede paa Svendehjemmet i Middelby med saa stærke Smerter i Maveregionen at han

Hvad man finder hyggeligt

var ude af Stand til at forhindre, at man bragte ham paa Sygehuset. Diagnosen var svær at stille, men Røntgenlyset afslørede en haandstor, uigennemtrængelig Skygge i hans Mavesæk. Han kom paa Operationsbordet og fik Klumpen fjernet. Det var en stenhaard, harpikslignende Masse: Shellakudfældningen af den Mængde Møbepolitur, han havde drukket i Aarenes Løb. Betydelig lettet drog Gelændersnedkeren ud paa Vejene igen. Han blev ved med at gaa, tæret af Tømmermænd om Morgenen, men befriet for enhver Tanke om Aftenen — til han en Dag segnede i en Snedrive.

Mærkeligt nok blev disse beklagelsesværdige Radiumkandidater nærmest betragtet som komiske Figurer.

Endnu ved Begyndelsen af 1940erne kunde man stadig se Pressen anlægge et humoristisk Syn paa Beruselse — i Slægt med den Skoggerlatter, der fulgte dem, som sank under Bordet paa 1500-Tallet. Bilberusere behandlede ganske vist i dyb Alvor og i en Tone som Forbrydere, men unge Mennesker, der lavede Gadeoptøjer under Indflydelsen af overdaadig Ølkonsumtion og indsattes i Detentionen, kaldtes fornøjeligt for »overforfriskede Ølpjatter, der blev bragt til Afsvaling i Bjørnegrotten«. En ulykkelig, forhutlet, kronisk Alkoholist kunde betegnes som »Manden med Døgnbrænderen«, og den alt andet end hyggelige Fremstilling af Menneskevraget for Politifuldmægtigen refereredes under Overskriften: »Hyggetime i Retten«. Det naadeløse Syn paa Samfundets lavest stillede Alkoholikere fremgaar af samme Referat fra 1942:

»Som omtalt Onsdag har Politiet i Spragelse anholdt en 62-aarig Betler, der havde stjælet Ost paa Tybjerglille Mejeri. Onsdag

Eftermiddag var han til Forhør i Retten, idet han sigtedes for Beruselse, Betleri og Tyveri. Det viste sig at være en hyggelig, gammel Herre, der ikke foretog det mindste Krumspring for at slippe fra Sigtelserne.

Politifuldmægtigen: Var De beruset?

Anholdte: Ja.

Politifuldmægtigen: Hvad havde De drukket?

Anholdte: Kogesprit — en halv Flaske.

Dommeren: Det var krabat?

Anholdte: Ja, saamænd.

Politifuldmægtigen: De blev lukket ud af Haslev Arrest den 2. Juni. Har De betlet siden?

Anholdte: Ja.

Politifuldmægtigen: Indrømmer De Tyveriet i Tybjerglille?

Anholdte: Ja, men det var kun et lille Stykke Ost, som laa i Vinduet.

Politifuldmægtigen: De pakkede det ind i Mejeriets Leverandørliste. Hvorfor kastede de Osten og Listen fra Dem paa Vejen?

Anholdte: Jeg gad ikke spise det.

Dommeren: Var De saa velforsynet med Spisevarer?

Anholdte: Nej, men jeg havde jo Spritten.

Politifuldmægtigen: Hvor mange Gange har De været straffet?

Anholdte: Aa, en 20—21 Gange vel.

Den gamle Mand har ikke noget fast Hjemsted, og Politiet vil nu forsøge at finde hans Papirer, hvorfor der ansattes *ny Hyggetime* til paa Onsdag.«

Hvordan og hvad der blev drukket rundt om i de smaa Borgerhjem og hos de bedrestillede Arbejdere var ikke let at fastslaa, navnlig fordi man dér, som før nævnt, havde optaget den Skik at fremstille Vine af egne Frugter. I Almindelighed havde disse hjemmebryggede Vine en Styrke paa 14—16 pCt. Alle vidste, at det efterhaanden var en anselig Mængde Alkohol, der konsumeredes

Det ukontrollerede Alkoholforbrug

paa denne Maade, men ikke hvor meget. I 1933 lod Vinbranchen foretage et Rundspørge i Middelby og andre Købstæder gennem Handelsorganisationerne om Mængden af solgt Vingær. Efter de Oplysninger, der indkom, om Vinforbruget, kunde Hjemmebrygningen af Vin anslaaes til over en Million Liter om Aaret. Det vilde paa det Tidspunkt sige, at Staten gik Glip af ca. $\frac{1}{2}$ Million Kr. i Skat paa dette Omraade. Og senere blev det væsentligt mere . . .

Det aarlige Alkoholforbrug pr. Individ var i 1880-erne 10,18 l à 100 pCt., 1906—10: 7,40,

før 1914: 6,70 l. I 1933 var det dalet til 2,58 l pro persona, i 1940 var det 2,56, men hertil kom et gennem Aarene stadig stigende Kvantum Alkohol fra Hjemmevinsdrikningen, som unddrog sig al Kontrol. Det var vanskeligt at bedømme den virkelige Grad af Ædruelighed. Men ét stod fast: at de fleste Mennesker trods al Oplysning om Alkoholens skadelige Indflydelse stadig vilde have noget »med Spiritus i« — naar de var bedrøvede for at blive glade, naar de var glade for at blive endnu glidere. Hvordan det smagte kom i anden Række.

VED SELSKABELIGE LEJLIGHEDER

Selskabsspil og Spilleselskab

Kulturmennesker kommer sammen for at indtage Næringsmidler i hinandens Selskab. Selskabslivets Hovedfaktorer har altid været Mad og Drikke; men ogsaa Spil, Leg, Dans og Musik har været mer og mindre vigtige Underholdningselementer, hvor Folk kom sammen for at slaa Tiden ihjel eller aflede Tankerne.

Spillet har for mange en særlig Charme ved at være en Leg med Skæbnen, saa at sige en haandgribelig Bekræftelse paa Livets Tilfældighed. Enten spillede man højt og havde en Chance for at berige sig og frydes ved Følelsen af, at mystiske Magter stod En bi, eller man spillede lavt, kun for Spillets og Strategiens Skyld — i begge Tilfælde befriede man sig for at tænke paa daglige Bekymringer imens.

Sagnet fortæller, at Braminen Nasir efter snilde Beregninger har opfundet et af Verdens ældste Brædtspil, der skulde spilles af to Personer med Brikker paa et kvadratisk Brædt, inddelt i 64 sorte og hvide Felter. Parternes skiftevis Flytten med disse Brikker gik ud paa at bringe Modstanderens fornemste Brik i en særlig vanskelig Stilling. Denne Brik kaldtes Konge, paa persisk Shah,

hvoraf Navnet Skak. Og den der overvandt Modstanderen, sagdes at gøre ham død, paa persisk mat. Til Løn for sin Opfindelse fik Braminen Lov til at udtale et Ønske, og han demonstrerede da atter sin forbløffende Regnekunst ved tilsyneladende beskedent at bede om at faa et Hvedekorn for det første Felt paa Skakbrættet, to for det andet, fire for det tredje, 8, 16 o. s. v. dobbelt op for de 64 Felter, — hvilket jo snart viste sig at være mere Hvede, end der fandtes i hele Verden.

Skak blev Beregnernes Spil. Og kuriøst nok har det affødt en hel Række af Pengeverdenens Udtryk. Den urgamle Regnemetode med Smaasten, paa latin calculi, hvoraf kalkulere, blev væsentlig lettere, naar den udførtes paa et Skakbrædt, — hvor de lodrette Kolonner fik Værdier, som steg i Tidobling fra højre til venstre. En saadan Regnebænk gav yderligere Navn til Pengeinstituttet Bank. Et skaktavlet uldent Stof, som senere lagdes over Bænken, for at Pengene ikke skulde glide, hed bure, hvoraf Bureau.

Den ældste Form for Skakspil var kombineret med Tærningsspil. Men midt paa 1600-Tallet fik Spillet en Form, som ude-

Skal vi raffle?

lukkede ethvert Hasardmoment, men gjorde det yderligere underholdende og tankeanspændende — og i denne Form spilledes det gamle persiske Spil endnu i det 20. Aarhundrede Verden over. Selv i Middelby var der en Skakklub, hvor Dyrkere af Skakkunsten samledes og tilbragte Timer med rynkede Pander, grundende over, hvorledes de skulde gøre Modparten mat.

Til de ældste Lykkespil hørte ogsaa Tærningkastet. »Jacta est alea,« sagde Cæsar, da han traadte over Rubikon, og ved Overskridelsen af Tryggevælde Aa i »Elverhøj« lod Heiberg Christian IV udtale: »Vel er jeg ikke Cæsar, og disse Bølger ikke Rubikon, men dog siger jeg: Tærningerne ere kastede.« ... Tacitus beretter, at da Germanerne havde lært at spille med Tærninger af Romerne, spillede de med et saadant Raseri, at »de tilsatte Formue, Frihed og Liv«. Det hed oprindeligt at lege med Tærninger eller doble, en Betegnelse, der udvidedes til at omfatte ogsaa andre Lykkespil, f. Eks. Kombinationen af Tærning- og Brædspil, som efter Folkeviserne at dømme har været meget yndet i Norden. Man rystede Tærningerne i et Bæger kaldet en Stob eller Buddike, men havde man det ikke ved Haanden, kastede man dem med dén. Tærninger havde man altid hos sig, eller man hjalp sig i en snæver Vending med mærkede Sten eller Træstykker eller noget af Værktøjet paa Værkstedet. Efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse brugte Typograferne f. Eks. at smide 6 Udslutningstyper, saakaldte Quadrätien eller Gevierter, henover Bordet. Da Bevægelsen mindede om den almindelige Udtømning, Ausraffen, af Skrifttyper fra Sættekasserne, fik dette specielle

Typografspil Betegnelsen Raffen eller Rafflen. Og den holdt sig og bredte sig mærkeligt nok, saa man flere Aarhundreder senere hyppigere hørte Folk sige »Skal vi raffle?« end »Skal vi spille Tærninger«, naar dette Forslag fremsattes, — hvilket det meget ofte blev, navnlig paa mindre Beværtninger, hvor det var Skik »at raffle om Genstande«.

*

Det var imidlertid Spillekortene, der ret gav Spillelidenskaben Vinger. — En af Middelbys Bridgedamer ytrede en Dag, at hvis Kortene ikke var blevet opfundet, saa vilde det blive nødvendigt at opfinde dem for at gøre Tilværelsen taalelig. Det var maaske meget sagt, men sandt er det, at Kortspillet trods skrap Konkurrence fra talrige andre Spil og Forlystelsesformer har opretholdt en enestaaende Popularitet i alle Lag, og at en meget stor Del af Menneskeheden vilde føle det som et højst ubehageligt Savn, hvis der pludselig ikke mere blev fremstillet Spillekort. Der vilde sikkert i saa Fald opstaa en omfattende Hjemmeproduktion, — hvis man ikke simpelthen hjalp sig som de spanske Soldater paa San Domingo, der rev Bladene af Træerne og mærkede dem for at spille med dem.

Med Sikkerhed ved man intet om Spillekortenes Oprindelse. Men Sandsynligheden taler for, at de som de fleste andre Spilleideer stammer fra det fjerne Østen. Først paa 1300-Tallet hørte man om dem i Europa. I Belgien omtaltes nogle Stykker Papir, Knaep paa flamsk, som man brugte til at spille med, og senere hørte man om et lignende Spil i Spanien, som kaldtes Naip eller Naipes. Snart efter spillede man i Italien med stor Iver et Spil, som kaldtes Naibi,

Kortkonger og -Dronninger

vist en Slags Tarok. De fleste Forskere anfører 1392 som det europæiske Kortspils Fødselsaar, idet Karl VI's Rentemester paa den Tid har noteret, at han har betalt 56 Sols til Maleren Gringonneur for et Spil. Men det er en ret usandsynlig Tanke, at Hr. Gringonneur skulde være den første, der har lavet Kort her i Verden. Og der er saaledes intet, der kan modbevise den Opfattelse, som er blevet hævdet af mange Aarhundreder igennem, at Fanden selv er Opfinderen.

Fra Aaret 1477 har man runde Kort med fine Tegninger, hvor Værdien angives af Bjælder, Blade eller Agern. Omkring 1500 blev det almindeligt at afbilde Konger og Dronninger paa Kortene. At komme paa Spillekort var Udtrykket for en Fyrsteslægts højeste Popularitet, men snart gik det af Mode at lade Personerne faa bestemte Ansigtstræk. Samtidig med at de senere Angivelser af Værdierne: Spar, Klør, Ruder o. s. v. udviklede sig, begyndte man at udgive humoristiske Kort, hvorpaa der fremstilledes komiske Situationer, og hvor Klør f. Eks. var Personernes Skærf eller Slips, Hjerter deres Skuldre eller Bagdele. Ogsaa det gik af Mode, og de kongelige Højheder kom atter i Højsædet, denne Gang anonyme. Men under de forskellige Revolutioner maatte Kortkongerne dele Skæbne med de kødelige Fyrster. Under den store franske Revolution i 1789 blev der udgivet Spil med Moliere, Lafontaine, Voltaire og Rousseau i Stedet for Konger, mens deres Ægtehalvdele repræsenteredes af Klogskab, Retfærd, Maadehold og Styrke. Under Revolutionen i 1830 afbildedes Lafayette med Tricoloren og Mademoiselle Laurent, »der hævner sin Fader«, naturligvis ogsaa paa Kortene, og i

1848 styrtede Amerikanerne Kortkongerne og Washington blev Præsident i Hjerter, John Adams i Ruder, Franklin i Klør og Lafayette i Spar. De værdige Præsidentinder var Venus, Fortuna og lignende ophøjede Kvindeidealer. Ogsaa de store Opfindelser har afsat deres Spor i Kortenes Billedbog. En Overgang var det Mode at spille, i hvert Fald med Barokkort, hvorpaa man saa begejstrede Mennesker vifte til det første Jernbanetog. Ogsaa Scenekunstnere har figureret paa Spillekort sammen med populære Politikere. Men hvordan det end er gaaet i Livet, saa har de kronede Hoveder stadig forstaaet at genvinde deres Enevælde paa Spillekortene. Længe var Frankrig førende indenfor Kortfabrikationen. De Spillekort, der tilvirkedes i København sidst paa 1700-Tallet af Fabrikanterne Dresler og Süss & Kuntze bar et tydeligt fransk Præg, og det samme gjaldt de første Kort fra den senere saa vidtberendte holmbladske Fabrik. — De danske Spillekort vandt snart Overtaget over de indførte i Danmark, og en almindelig Betegnelse for et Spil Kort blev »Holmblads Salmebog«.

Med Kortenes Udbredelse brød Spillelidenskaben ud i lys Lue. Gejstligheden betegnede Kortpakken som Djævelens Bibel og bandlyste den syndige Tidsfordriv. Men den forbudne Frugt vakte øget Appetit. Man spillede paa Trods af Forbudet i Hjem og Værksteder, paa Værtshuse, Gader og Stræder, hist og her endda indenfor Klostreneres Mure. Hofferne førte an, og selv Kongerne tabte ofte flere Penge, end de havde Raad til.

I sit »Børnespejl« digtede Bredal 1568 irettesættende om Børn, der var slemme til at »doble bort Klæderne og Pung af Pose,

Betegnende for Fangernes Moralitet

Bælte af Liv og Remmene af Hose«. Og Biskop Olaus Magnus noterede i den Skildring af Nordens Sæder, som han udgav i Italien: »Det er fastsat ved Lov og bliver nøje overholdt, at naar som helst Pille eller Ynglinge i Stæder, Borge og Byer og Gaarde og især paa viede Kirkegaarde spiller Kort, Terning eller et hvilket som helst Spil om Penge, skal de uden videre gribes af Fogedens Folk, slaas i Lænker og bindes ved Støtter paa Torvene, som er opstillet ene og alene for hurtigst muligt at knuse deres Vanartethed.«

I et gammelt Hjem i Middelby har jeg set et Stik af en meget broget Scene i en Kirke, hvori en Militærperson spiller Hovedrollen. Ejeren anede intet om Motivet. Men Spillekort-Litteraturen gav Forklaringen: Det militære Midtpunkt for den ophidsede Mængde i Kirken paa Kobberstikket, var Grenaderen Ricard, som engang nød Ry for at være Frankrigs ivrigste Spiller. En Søndag havde Abbeden, der ledede Messen, bemærket, at Ricard ikke havde Messebogen, men et Spil Kort i sin Haand. Den formastelige blev grebet af Menigheden paa Abbedens Bud og overgivet til Militærmyndighederne. Under den paafølgende Retshandling forsvarede Ricard sig paa det bedste. Han bedyrede, at hans Hjerte i den Grad hang ved Kortene, at han i Esset kun saa den eneste Gud, ved Toerne uvægerligt kom til at tænke paa Skabningens anden Dag og ved Treerne paa Treenigheden. Men al hans Veltalighed hjalp dog ikke. Han maatte i mørk Arrest.

Ogsaa paa dansk gaar en lignende Legende; sikkert den franske overført til hjemlige Omgivelser for den større Effekts Skyld. Og Litteraturen har Gang paa Gang skildret i dystre Farver, hvorledes den, der een Gang

har hengivet sig til Kortdjævelen, aldrig mere slipper ud af hans Kløer. Ogsaa Virkeligheden synes at bekræfte, at Kort kan være en næsten lige saa stor Fornødenhed som Mad og Drikke. Den 28. Maj 1845 bragte Aarhus Stiftstidende f. Eks. denne Meddelelse:

»Undersøgelser hos Fangerne og i Fængslerne have ført til mærkelige Resultater. Foruden endeel Knive og andre skjærende Instrumenter forefandtes ogsaa flere Gjenstande, som Fangerne benyttede til deres Tidsfordriv. Af disse fortjener en Ting at nævnes, fordi den er saare betegnende for Fangernes Moralitet. Der forefandtes nemlig flere Spil Kort, som vare forfærdigede af Bladene i en Psalmebog og klinede paa Træspaaner og Pap.«

Omtrent saa gammel som Spillet er Kunsten at hjælpe Lykken lidt paa Gled. Fra Middelalderen fortælles om Forfalskning af Tærninger ved Hjælp af urigtig Øjefordeling, indlagt Bly eller Kviksølv. Og op gennem Tiderne advares Gang paa Gang mod Falskspillere. En særlig Chance fik disse Spillets Lykkeriddere gennem de mange Hasardspil, som hurtigt blev meget almindelige og meget yndede. Allerede Danske Lov havde Opmærksomheden henvendt paa den økonomiske Fare ved Hasardspillet og bestemte, at »Ingen er pligtig at betale, hvis hand i Dobbel taber og der skyldig bliver«. Og en Forordning af 6. Oktober 1753 udstedte almindeligt Forbud mod Hasardspil ud fra en »særdeles Onhu for Undersaatterne, og for at betage de skrøbelige iblandt dem sliig Anledning til at forøde det, de have erhvervet«. Dog undtoges mærkeligt nok Hasardspil »ved det kongelige Hof paa de sædvanlige Appartements, paa Galladage,

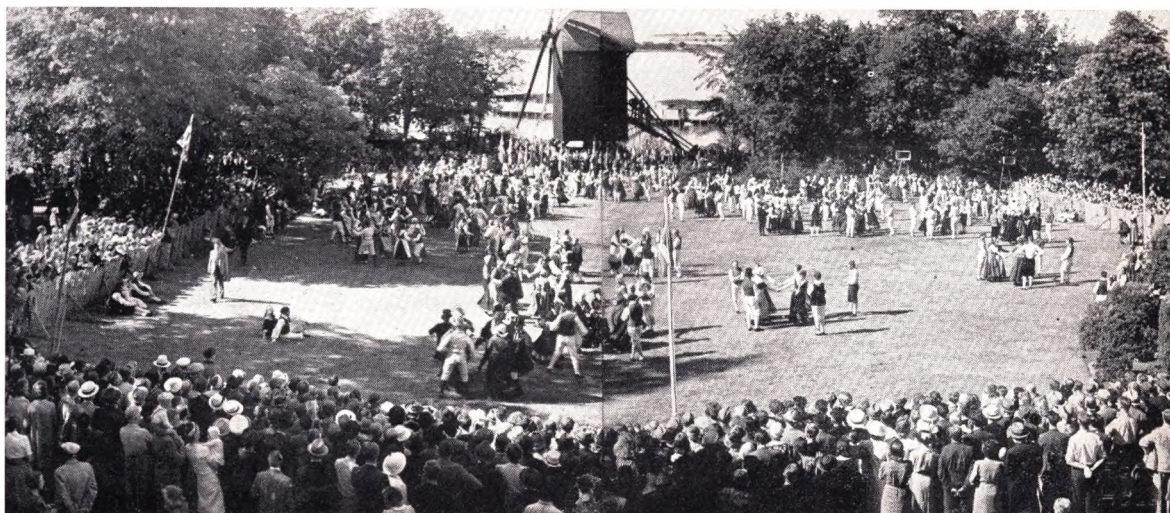


*Kalkmaleri af Folkedansere
fra Middelalderen.*



*Folkedansene traadtes Haand i Haand og
altid i Rej, d. v. s. Række eller Kæde. I »To
Mand frem for en Enke« er Rester af Rejen
bevaret. (Rejen efter Peter Paul Rubens.)*

*Et festligt Folkedansestævne
i Holbæk 1941.*





Edv. Lehmann: En Cotillon, udstillet 1853.



Øverst til venstre: Hans Tegers Tegning fra et Julebal med den klassiske Replik: — Saa, nu vender vi Madam Svendsen.

Can-Can'en, der vakte Forargelse sidst paa 1800-Tallet og af Moralister kaldtes »dansen Griseri».



Axel Thies Tegning i Blækspruten fra 1903 af Cake-walkens Rasen i Hjemmene.

Bondefangerne i Toget

og ved andre Festiviteter i Kongens og det kgl. Hofs Overværelse«. I denne Forordning, som stadig stod ved Magt paa 1900-Tallet, betegnedes de forbudte og strafbare Spil som saadanne, »hvis Udfald alene eller væsentligst beror paa Tilfældet og ikke paa de Spillendes Indsigt, Erfarenhed og Adresse«. Men just saadanne Spil har altid i særlig Grad formaaet at sætte Lidenskaberne i Kog. I Diligencens Dage rejste mystiske elegante Herrer rundt i Landet for at skifte Bekendtskaber paa Bedestederne og slaa Ventetiden ihjel ved Kortspil med andre Rejsende eller Byens Beboere. I en Middelby-Familie fortæller Traditionen en munter Historie om en forloren Søn, der var faldet i Klørne paa saadanne Lykkeriddere: Den hovedrige Købmand N.s Søn tilbragte Aften efter Aften med Drik og Spil paa Hotel Postgaarden, og hans elegante fremmede Venner vandt stadig større Summer fra ham. Det Spil de havde lært ham hed Poker og var mere spændende end noget, man tidligere havde hørt om. Alle vidste, at den gamle Købmand havde erklæret at ville gøre den unge Mand arveløs næste Gang, han greb ham i at spille. Og saa skete det, at N. junior alligevel sad og drak og spillede Hasard paa Postgaarden en Aften sammen med de fire fremmede. Omkring dem stod en tæt Rad af nysgerrige, paa Bordet laa en mægtig Sum. Den voksede og voksede, ingen sprang fra. Men pludselig rejste N. junior sig. Han bad om Taalmodighed et Øjeblik. Han vilde gerne hente flere Penge. De fremmede smilede henrykt. N. junior aabnede sin Lommekniv, jog den gennem de fem Kort ned i Bordet — og sprang ud af Døren bort over Torvet. Fem Minutter efter vendte han tilbage med den gamle rige Købmand N. De

Nysgerriges Skare veg ærbødigt og ængsteligt til Side. Den gamle løsnede Sønnens Kniv, saa paa Kortene — og lagde 100 Rigsdaler oveni Puljen. De fremmede Spillere blev blege, skulede til hinanden, og lagde saa som paa Kommando Kortene ned. N. junior strøg henrykt Gevinsten til sig.

En af de fremmede rømmede sig: »Af Interesse for Sagen ... Vi skal rejse allerede i Morgen ... tillader De, at jeg spørger Dem, Hr. N.: Hvormeget havde Deres Hr. Søn?«

For første Gang aabnede den gamle Munden. Han smækkede N. junior en Ørefigen, der gav Genlyd i Gæstestuen. — »Hvor meget,« brølede han, »han bluffede den Snøbel.«

I Jernbanernes Tid henlagde de professionelle Kortspillere deres Virksomhed til Kupeerne. Her florerede det saakaldte Bondefangeri saa stærkt omkring 1929, at det blev Genstand for Omtale i Bladene. Og Politiet søgte at bremse Trafikken. En Journalist, der havde gjort Studier i et Tog i Jylland, skildrede de professionelle Spillers Fremgangsmaade saaledes:

»De Rejsende sidder og keder sig i Kupeen. Et Par af dem falder i Snak; men da det Underholdningsstof, som Vejret og de gensidige Oplysninger om Bestemmelsesstedet frembyder, er udtømt, gaar Samtalen i Staa. »Det var rart med et Slag Kort,« siger den ene, og den anden griber Tanken med Begejstring. »Men er der nogen, der har Kort med?«

En sværlemmet, menneskevenlig Herre i Kupehjørnet, der hidtil har forholdt sig tavs, meddeler, at han tilfældigvis netop bærer disse nyttige Rekvisitter paa sig. En Fjerde-mand finder de ude i Gangen, hvor han staar hensunken i tilsyneladende Sløvsind. De begynder at spille 66. I Begyndelsen er

Whist betyder Tavshed!

Omsætningen nogenlunde ligeligt fordelt. Men snart begynder en af dem at vinde. Han protesterer ikke, da en anden foreslaar at forhøje Indsatsen; men snart efter mærker han, at han sidder i Uheld. Omgangene følger hurtigere og hurtigere; nu og da vender Lykken sig, men da Toget holder ved den Station, hvor den uheldige har meddelt, at han skulde af, har han næsten tabt alle sine Kontanter . . .

Det gentager sig Dag ud og Dag ind paa vore Jernbaner, navnlig i Jylland. Nr. 1, 3 og 4 er Bondefangere, der naturligvis lader, som om de aldrig har set hinanden før, Nr. 2, som den første giver sig i Kast med, er en Person, som ser ud til at have Penge paa Lommen — men ikke gør Indtryk af at være altfor verdensklog. Ikke sjældent er det en Karl fra Landet, som sætter en Sommers Løn overstyr ved samme Lejlighed. Hele det tilsyneladende tilfældige ved Arrangementet og den Omstændighed, at Offeret altid faar Lov at vinde i Begyndelsen, gør ham i Reglen tryk, og Bondefangernes Metoder gennemskuer han aldrig. I mange Tilfælde tager de Gevinsten hjem blot i Kraft af deres kolossale Øvelse og vante Sammenspil, i andre rækker de Lykken en hjælpende Haand: Det kan være et lille Puf med Knæet paa de rigtige Steder eller et helt Signalsystem, hvor et kløende Øje, Retten paa Slipset, Seen paa Uret, Rømmen sig o. s. v. angiver Kortenes Valør.«

*

Men de Lejligheder, hvor man oftest er tyet til Kortene, er de rent harmløse, selskabelige . . .

Et ældgammelt spansk Tremandsspil — Juego del tresillo — kom midt paa 1600-

Tallet til Frankrig med Prinsesse Maria Theresia og vandt derfra Udbredelse viden om under Navnet L'hombre, hvilket vil sige »Manden« og hentydede til den ene, der skulde være Mand for at spille mod to. Omkring 1800 hed det i Danmark: »De i Selskaber forekommende Spil ere enten høje Lykkespil, eller selskabelige Kortspil som Lomber, — L'hombre er et Kortspil, der er meget brugeligt blandt Folk af Dannelse. Det er temmelig vanskeligt, men tillige interessant og underholder derfor paa en behagelig Maade. Man kan spille det meget høit og tabe betydeligt deri.«

Fra England fulgte et Kortspil, hvis talrige Kombinationer stillede store Fordringer til Hukommelse og Tænkning og som ikke tillod den højrostedede Drøftelse, der hyppigst ledsagede L'hombre. Det bar Navnet Tavshed: Whist! Disse to Spil kæmpede længe om Overtaget. I Hjemmene sad Herrerne paa Selskabsaftener med deres Toddyer, Piber eller Cigarer i Herreværelset og »tævede i Kortene«, som det ikke med Urette kaldtes, hentydende til de kraftige Armbevægelser, hvormed Trumferne knaldedes i Bordpladen. Henrykte Latterbrøl eller beklagende Eder, voldsomme — til Fjendtlighed grænsende — Diskussioner afbrød med Mellemrum Spillet i Herreværelset. Men ved Dagligstuens blankskinnende Mahognybord sad Damerne derimod adstadigt og tyst og spillede Whist. Brød En Spændingen med selv en spagfærdig Bemærkning, løftede de andre øjeblikkelig deres Pegefingre advarende imod hende med Formaningen: »Husk, Whist betyder Tavshed!« Af dette Modsætningsforhold udsprang naturligt den Overbevisning, at Whist var det fineste. Men L'hombre vedblev at være det populæreste. Der gives Eksempler paa

Hun gaar løs paa Traktering

fra gamle Dage, at Borgere i Middelby har været saa ivrige for at faa et L'hombreparti i Gang, at de i Mangel af en Makker har lokket Vægteren ind fra Gaden for at deltage — og fra nyere Tid paa, at man har sendt Bud til Redningskorpset efter Undsætning, naar en Spiller havde Forfald. Hyppigst spillede L'hombre dog af faste Forbunds-fæller paa Omgang i Hjemmene. I det 20. Aarhundrede var det stadig L'hombre, der spillede i Middelby ved de Spilleaftener, der hørte til Middelstandens Omgangsliv. Derimod var Whist fortrængt af et nyt Spil: Bridge.

L'hombre-Spillets Kulmination er Forekomsten af 9 Matadorer, hvilket vil sige 9 af Spillets 11 Trumfer i en bestemt Rækkefølge — hvilken efter gammel Skik honoreres med en Daler af hver af Medspillerne. Naar det forekom, blev Offentligheden da ogsaa uopholdeligt delagtiggjort i Oplevelsen. Interesseret og undrende kunde man da læse i Middelby-Bladene en Notits som denne: »Ved en L'hombre hos Barbermester Nielsen, Torvet 10, i Aftes fik Bundtmager Busse 9 Matadorer. — Den obligate Daler faldt omgaaende.«

*

I »Nytaarsgave for Tjenestepiger« af Emanuel Balling, 1794, forekommer følgende Replikskifte:

»Trine: Hvor er Dine Folk i Dag?

Grethe: I Søndags-Selskabet, som de pleier. Har jeg ikke sagt Dig, at de er sex Familier, som er blevne eenige om at passere Tiden hos hverandre om Søndagen? Paa Søndag er det vor Tour at have dem samlet, og saadan gaaer det rundt, at een Familie har de andre hver siette Søndag.

Trine: Saa gaaer hun vel løs paa en Traktering?

Grethe: Nei, de er klogere end saa! Et skaarent Smørrebød, et Glas Puns eller Øl, en Sobgen, og saa forresten spiller de Kort, eller passijadrer med hverandre; og præcis Klokkeren Ti gaaer hver hjem til sit.«

Det var det brede Borgerskabs Form for Selskabelighed omkring 1800 og langt frem i Tiden — efter det næste Aarhundredskifte reduceredes Traktementet endda til Kaffe og Kage. Men det blev mindre og mindre almindeligt at passijadre og mere og mere almindeligt at spille Kort. I en Skildring af »Livet i en Provinsby ved Aarhundredets Midte« d. v. s. Fredericia omkring 1850 udstøder Ole Lund dette Hjertesuk over de selskabelige Aftener, der uvægerligt indlededes med Kortspil for efter flere Timers Forløb at afsluttes med forløren Skildpadde:

»Der var aldrig Tale om Samtale ... lige-saa lidt har jeg nogensinde hørt et Instrument blive rørt eller en Sangstemme glæde Øret; nej, kun Kortspil og mere Kortspil! forløren Skildpadde og mere forløren Skildpadde! Alle lærte at spille Kort lige fra den tidligste Alder; om det var godt eller slet, gjorde intet til Sagen.

Hvor ulykkelig var dog ikke Værtinden, der, indtil Spisningen var forbi, tilbragte den største Del af Aftenen med at passe paa, at alt gik som det burde gaa, naar der engang i ny og næ kom en fremmed Dame, der ikke kunde spille nogensomhelst Kortspil. Og hvor var en saadan fremmed Dame i en ubehagelig Stilling, idet hun befandt sig som en Hund i et Spil Kegler og kun havde Valget mellem at placere sig paa en Stol ved et eller andet Spillebord eller at sætte sig hen i en Krog og overgive sig til

Hud- og Rydpidskningsforeninger

stille Betragtninger. Det var for den Familie, der gjorde Selskabet, en Opgave, der kostede ikke saa lidet Hovedbrud og ofte maatte gjøres om igjen, naar en eller anden Rangsperson saa sig nødt til at melde Forfald, nemlig at faa Spillepartierne ordnede efter den rigtige Rangfølge, inden Selskabet samledes, saa at enhver kom paa den rette Plads, for ikke at støde nogen paa Manchesterterne. Indtraadte der nu desuagtet en Forandring i Arrangementet lige i det sidste Øjeblik ved et eller andet pludseligt Tilfælde, saa at der ikke blev Tid til en helt ny Omordning og Optegnelse af de Spillende, ja, saa hjalp man sig ud af Forlegenheden ved at indkalde en af Reserven ... Denne bestod af nogle enlige, mandlige eller kvindelige Personer, som ofte kun brugtes i Nødsfald, og til dem kunde man gjerne, uden at vente Afslag, sende Indbydelse, ligesom Selskabet skulde tage sin Begyndelse. Var en Reservist ikke hjemme, var Budet instrueret om at søge den næste, overensstemmende med den Optegnelse, han havde med, indtil Hullet var udfyldt. For blot at komme med taalte de, da de jo ikke kunde gjøre Gjendgæld, gjerne en saadan Ydmygelse, og de trøstede sig med, at de øvrige Indbudte jo ikke vidste, at de først var kaldede i den 11. Time ... Om et Eksempel af disse Reservister var det almindelig bekjendt, at han altid lidt før Kl. 6 om Aftenen gjorde sit Selskabstoilette for at være øjeblikkelig parat, hvis en pludselig Indbydelse skulde falde af, og at han derpaa sad strunt og stram og ventede til noget over Kl. 7 for da igjen, naar Haabet for den Aften maatte opgives, at afføre sig Dragten.

... Det var derfor mere betegnende for disse Selskabers Aandløshed og Kedsomme-

lighed end høfligt enten mod Selskabet i det hele eller hans daværende Vært og Værtinde, naar en Officer, der paa Grund af sin naturlige Godmodighed nu een Gang for alle havde faaet Lov til lidt Frispas, gjorde det Forslag, at den Familie, der nu stod for Tur, til en Afveksling skulde sende ham den fornødne Mad med Tilbehør af Drikkevarer til fire Personer hjem til hans Kvarter, da han saa nok selv skulde sørge for at faa de Gæster, som han vilde have.«

Hertil føjede Hr. Lund denne Bemærkning: »Endnu var der en Art Selskaber, som jeg mener at burde omtale; de fandt Sted baade Vinter og Sommer: det var de saakaldte Dame-Kaffeselskaber, eller som en ung Officer havde døbt dem, »de kvindelige Hud- og Rygpidskningsforeninger« ... En ganske tilsvarende Karakteristik har jeg hørt fremsætte i Middelby i 1943 af Damerens Spilleklub der i Staden. Min Hjemmelsmand udtalte, at denne Forening var Centralen for hele Byens Viden, og han citerede: »En Kvinde behandler en Hemmelighed ud fra to Synspunkter: enten er den ikke værd at holde paa, eller ogsaa er den for god at bevare« ... Jeg skynder mig at tilføje, at jeg ikke har gjort Studier paa dette Punkt, der berettiger mig til at udtale en personlig Mening.

Kortspillet havde om ikke nogen oplivende, saa i hvert Fald en mildnende Indflydelse paa Selskabslivet: man drak mindrel 1852 behandlede Spørgsmaalet Spil og Selskabelighed i det lærerige Værk »Kunsten at blive en fuldendt Gentleman«. Det hævdedes her, at det var bedre at spille end at drikke, men at Spidsborgernes Opførsel ved Spillebordene unægtelig lod en Del tilbage at ønske: »At spille, siger en af Ludvig XV's Kjæ-

Spil sætter Gemyttet i Bevægelse

rester, den skønne Hertuginde af Chateaurose, er en ædel Passion, thi der udfordres Mod og Bestemthed til at træde i Kamp med Tilfældigheden, den ondskabsfuldeste af alle Trolde, og at fravryste denne en Seier. Drik gjør os sløv, Spil sætter Gemyttet i Bevægelse; Drik gjør feig; Spil dristig, og den Modige smiler Lykken til. Spil, min gode Mikkell, men drik ikke; Drikfældigheden hører til de philistreuse Lidenskaber.

Men Spillet er, vel at mærke, et af de farlige Skjær, hvorpaa mangen en Spidsborger, der har forsøgt at træde op som Gentleman, er strandet; thi Intet forraader et Menneskes Indvortes, dets Charakter og Tænkemaade, saa hastig som Spillet. I Spillets Hede stiller enhver som ikke er Gentleman, sig saa ofte blot, at Philisteren skinner frem. Den sidste lamenterer uafsladelig over Uheld, som han kalder Malice, men Gentlemanden »Guignon«. Naar Spidsborgeren tvende Gange i Rad faaer slette Kort — Gentlemanden kalder dem Papirer — saa bliver han, saa at sige, tummelumsk, brummer, skjænder, bander og udraaber: »Sligt kan kun arri- vere mig! Det er djævelsk! Slig lumpen Malheur kan kun jeg have!« Tag dig i Agt for en saadan Medspiller, thi han tilgiver dig lettere hundrede Uartigheder, end Tabet af et Trik, som din Uagtsomhed har forvoldt.

Den berømte Fox, en af Englands største Statsmænd, pleiede at sige: »Næst den Nydelse at vinde, er der ingen større Fornøielse end at tabe.« Kun for saadanne Mennesker blev Spillet opfundet. Ved det mindste Tab river Philisteren Haarene af sig, kun den dannede Mand, læg vel Mærke hertil, min gode Mikkell, forstaaer den Kunst smilende at tabe sine Penge . . . Du spørger, om en Gentleman tør spille alle Spil? Nei! min

gode Fætter, det tør han ikke. Der gives Spil, som synes at være opfundet aparte for Philisternaturer. Til disse hører: Lotteri. Trekort, Mariage, Piquet, Scat og frem for alt, kjære Fætter, Fedt og Magert. Overgangen fra ugentile til gentile Spil danner Ecarté, dette, af Commis-voyageurs og Lykkeriddere som have tilegnet sig en særegen Færdighed i den Kunst til rette Tid at slaae Kongen op, saa yndede Spil.

Gentlemanden tør ogsaa spille domino, dog aldrig paa Kaffehuset, men kun i Klubben eller indenfor sin egen Dør. De 3 gentileste Spil ere L'hombre, Whist og Boston. De 2de første vil stedse beholde en Gentlemans Gunst, men det sidste vil snarlig reent gaae af Moden, eller tilfalde Konerne.

Ved Whisten gives der et teknisk Udtryk, ved hvilket du strax kan skjælne mellem Gentlemanden og Philisteren. Den første, naar han har 3 Figurer i Trumpf siger »deux d'honneurs«, Spidsborgeren derimod, som er brouilleret med det franske Sprog, siger »deux honneurs«, en Buk som maae afnøde enhver, der lykkelig har overvunden Begyndelsesgrundene af det franske Sprog, et bronceret Smil.

Ogsaa paa Maaden, at give Kort, kan den selskabelige Dannelse let bedømmes. Et Menneske, som fugter Tommelfingeren med Tungen, for at skille de enkelte Kort ad, er en Sælhund af første Klasse. Gentlemanden strøer Kortene fra sig, som vare det Blomsterblade . . . Under Spillet tør en Gentleman blot drikke Sukkervand. Sælhunden pleier at foretrække Grog eller baiersk Øl.«

I 1865 kom en ny Variation af Kortspil til Europa fra Østen. I 1886 udkom i London en lille Bog om det, som for lange Tider skulde sætte Præg paa europæisk Selskabs-

liv: »Biritch or Russian Whist«. Det russiske eller rettere østeuropæiske Spil, som Kolonialofficerer havde hjembragt, fik snart det mere europæiske Navn Bridge — og vandt Indpas gennem Klubberne i højere Kredse, endog ved Hoffet. Berejste Danskere, som i de Dage hyppigt havde Ærinde i England paa Grund af den fremvoksende Landbrugs-eksport, bragte det nye Spil med tilbage. Man fandt, at det var en Slags vovet Whist, nogle kaldte det nedsættende Whist med Kruseduller. Begejstringen var ikke særlig stor, der udkom ikke nogen dansk Haandbog om Spillet før i 1907 — skrevet af en af Hærens Officerer Carl Brorson. Men saa hændte det, at den engelske Konge, Edward VII, gift med den danskfødte Dronning Alexandra, kom til København i 1907. Under Besøget kørte han hver Aften fra Hoffet til Grev Frijs' Palæ for der at faa sin uundværlige Bridge. Rygtet herom gjorde øjeblikkelig Spillet mondænt. Lensgrevinde Frijs skal have indført Udtrykket »at bridge«. Det blev snart en staaende Vending, endog i Middelbys Selskabsliv: »Bridger De?« og den, der svarede benægtende, satte sig uhjælpeligt udenfor Kredsen af dem, »der virkelig var med«. Der blev Efterspørgsel efter Bridgebogen hos Boghandlerne. Alle, der vilde indbydes til Bourgeoisiets Middage, maatte lære Spillet. I Begyndelsen spilledes der under stadige Henvisninger til, hvad Brorson havde sagt, eller Forespørgsler om »Hvad siger Brorson?« Men snart bragte Bladene ogsaa Bridgevejledninger, og internationale Be-

rømtheder optraadte som Bridgespillers Præster og Fortolkere. L'hombre fordømtes nu i bedre Kredse som vulgært og Whist lagdes paa Hylden som kedeligt. Og saavel Damer som Herrer mødtes — i Overensstemmelse med Tidens Tale om Kvindernes Ligeberettigelse — ved Bridgebordene ved hvert eneste Middags- eller Aftenselskab eller i særlige Spilleklubber. Udviklingen af den saakaldte Auktionsbridge fremskyndede yderligere Spillets Udbredelse. Under og efter Krigen 1914—18 rasede en sand Bridge-dille og i den kritiske Tid omkring 1940 naaede Bridgebegejstringen atter et Højdepunkt. De faa, der foretrak Samtale for »den evindelige Bridgen«, som de kaldte det, citerede den gamle litterære Sentens om, at »Kortspil er en aandelig Falliterklæring«. Men de blev overhørt og efterhaanden overset. Nogle af dem gav op og satte sig om sider selv til Bridgebordene. De standhaftige Kortfjender blev henvist til at leve i en *Isolation*, som ikke var *splendid*, selskabelig set.

Jeg har spurgt et Flertal af de ivrige Bridgespillere i Middelby om Grunden til, at man altid skulde tvinges til at spille ved deres Selskaber. Svarene gik i Hovedtrækkene alle ud paa det samme: — Til daglig er her ikke meget at tale om, og det er svært at vedligeholde en nogenlunde underholdende Samtale. Derfor kommer Kortene frem ... Og i urolige Tider har man altid grebet til Spillekortene — for at forhindre ophidsede politiske Diskussioner eller for at aflede Tankerne fra den kritiske Virkelighed.

Nogle Selskabslege

Legens Urbestanddele skal være en instinktmæssig Gentagelse af fjerne Forfædres Selsættelser: Jagten efter Fjender eller vilde Dyr eller Flugten for dem. Visse Forskere vil ogsaa kunne se Efterligninger af ældre Tidens Agerbrug, endog skelne mellem forskellige Alderstrin af Landbrugets Udvikling i Legene. Hedenske Offerskikke, Straf og Dom, Trældom for onde fremmede Magter ligesom i Eventyret, og især Kønslivets indledende Gebærder skinner i hvert Fald tydeligt igennem. Og som alle Ting, der har en dyb og alvorlig Baggrund, bliver Legen derved særlig interessant og underholdende.

»Bro-bro-brille« burde egentlig hedde »-brede«, idet den sandsynligvis er en ældgammel Fremstilling af Dommedagskampen mellem det gode og det onde, omformet i Overensstemmelse med Sagnet om Broen, hvis Bygmester, en Trolde, betinger sig at faa den sidste af Flokken, der først vandrer over den. Andre Sanglege bevæger sig i de samme Forestillinger som den middelalderlige Folkeviser. »Munken gaar i Enge« har oprindeligt været en saftig Satire over Klosterlivet, som Middelalderens Folk fremførte ved festlige Lejligheder. Munkens upassende Opførsel i Engen, »hvor han senere blot breder ud sin Kappe saa blaa og beder Skønjomfru at knæle derpaa«, har været udpenslet i mange Vers, hvoraf et f. Eks. hed:

Og Munken bad Nonnen
gi sig et Kys.
Nej, sagde Nonnen,
jeg gav dig jo nys.

En Bejlerfærd skildredes i den ældgamle Frierleg, hvorunder Deltagerne bl. a. sang:

Nu spænder jeg mig Spore,
saa sadler jeg min Hest,
saa rider jeg til Tinge,
og er Fru Inges Gæst.
Fru Inge, Fru Inge!
der er en Mand til Tinge,
som bejler til jer Datter, Fru Inge.

Renæssancens Damer og Herrer yndede en Selskabsspøg som hed »Jeu de la main chaude«, Legen med den varme Haand, som bestod deri, at en Herre skulde skjule Ansigtet i en Dames Skød og gætte, hvem der slog ham i Bagdelen. Men denne Leg er sikkert langt ældre. I Danmark har man underholdt sig med en lignende Spøg, kaldet Balderune, som gik ud paa, at man slog en af Deltagerne ni Slag paa Ryggen under Sang og under Udraabet »Dunkes dig?«, hvorpaa Offeret svarede: »Det tykkes mig«, indtil han kunde gætte, hvem det var. I en Tid, hvor man ikke havde Aviser og Bøger som Samtalestof, — og selvom man havde haft det, heller ikke Evne eller Lyst til at læse dem —, var man nøjsom med Hensyn til selskabelig Underholdning. Der blev udgivet Bøger med Vejledning til Konversationserstatning, f. Eks. i Form af gaadefulde Spørgsmaal med tilhørende Svar.

En trykt Udgave, jeg har for mig, fører denne Titel: »Underlige Spørgsmaal, lystige at høre og læse; og at købe for dennem, som dertil Lyst have. Saavel som en af Æsopi Fabler om Hof- og Landmusen. Kjøbenhavn, trykt 1750.«

Hvorfor holder Hunden sit Ben op?

Til Bedømmelse af Humorens Kvalitet tjener følgende Prøver:

»Hvor mange Kalverumper naaer fra Jorden op til Himmelen? Svar: ikke uden een, om den er lang nok.

Hvilken er den længste Dag om Aaret? Svar: den, som haver den korteste Nat.

Hvad Gavn gjør Hunden i Kirken? Svar: han gjør Klokkestrengen vaad, saa tør Klokkeren ikke at spytte i Haanden, naar han vil ringe.

Hvorfor holder Hunden sit Ben op, naar han vil pisse? Svar: han mener at han haver Hoser paa.«

I Opskriften paa en anden lignende Erstatning for Konversation hedder det:

»Enhver Person i Selskabet har antaget et Navn, som han dog foreløbig ikke nævner. Alle sidde i en Kreds og En begynder, idet han f. Eks. siger til sin Nabo: »Jeg hedder Hans von Hillebrand«; denne Nabo maa da strax svare med et Riim, f. Ex. »Er det ogsaa virkelig sandt?«, og siger derefter igjen til sin Nabo paa den anden Side: »Jeg hedder Lovise Bohnbas«, og (svarer den Anden:) »ynder ret et bredfuldt Glas.« — »Jeg hedder Gustav Düffel« — »og anbefaler mig Dem til Tøffel.« — »Jeg hedder Carl Verhaegen« — »hæng Sablen op paa Væggen« — o. s. v. Naar ingen kan finde et nyt passende Riim, maa han give Pant.«

Hovedfornøjelsen ved alle saadanne Selskabslege bestod deri, at de tabende maatte afgive et Pant, som bagefter skulde indløses, hvilket skete ved, at de øvrige Tilstedeværende blev enige om at idømme den paa-gældende en bestemt Bod. I en Vejledning herom fra 1800-Tallet staar der:

»Panterne fremtages et for et, og, uden at det sees, adspørges den Ene efter den Anden

af Selskabet om, hvad den skal gjøre, som eier Pantet. Den derved bestemte Opgave maa uvægerlig udføres af Pantets Eier. Som Exempel paa slige Opgaver kunne følgende tjene:

- 1) Han skal fortælle en Anekdote.
- 2) Declamere et Digt.
- 3) Vise et Æble, som ingen kan spise. (Billedet af et Æble i et Spejl).
- 4) Give Enhver en Blomst og angive Grunden til Valget.
- 5) Lade sig give en Leveregel af Enhver.
- 6) Ønske Enhver Noget.
- 7) Stille sig med Lyset foran et Spejl og see ret alvorlig ud.
- 8) Spaa Enhver i Haanden.
- 9) Synge.
- 10) Holde en kort Tale over et opgivet Æmne.
- 11) Fortælle en Historie, hvori alle Navnene af Selskabet forekomme.
- 12) Mage det saaledes at 7 gaaer op i 9. (Skriv 9 over Døren, 7 øverst paa den).
- 13) Fremsigte en vanskelig Sætning flere Gange rask paa Tysk, f. Ex.:
Der Metzger vetzt sein Metzgermesser,
Meine Katze macht mit der Tatze eine Fratze.
- 14) Angive det mest Indtagende ved en Dame (Herre).
- 15) Drikke sin egen Skaal i Vand.
- 16) Angive sin største Lidenskab og Dyd.
- 17) Ledsage en Sang, som en Anden synger med passende Gestus.
- 18) Gjøre sin Naboerske en stum Kjærlighedserklæring.
- 19) Rykke sig et Haar af Hovedet.
- 20) Nævne den misundelsesværdigste Person i Selskabet.

At tælle Stjerner

21) Angive en ny Leeg, som falder i Alles Smag.«

I denne officielle Vejledning forekommer ikke de Domme, som fra Arilds Tid uden Tvivl har været de mest yndede, nemlig at »falde i Brønden«, eller »tælle Stjerner« eller »plukke Kirsebær«, hvilket altsammen nødvendiggjorde, at den dømte kom til at kysse en eller anden. Pantelegene florerede særligt i de saakaldte Julestuer, hvor Julen fejredes med alskens Skæmt. Man hører f. Eks. i Holbergs »Julestuen« om, hvorledes Pernille gik paa Høloftet med sin Galan for at »tælle Stjerner«, hvilket Jeronimus fandt tog betænkelig lang Tid. Pernille gav ham Ret: »Ja, Fatter,« svarede hun og strøg sig om Munden, »der er min Tro en Hob Stjerner paa Himlen.« Men saa traadte Leonora til for at forpurre en eventuel Gentagelse for sit eget Vedkommende med en uønsket Partner: »Hør min Hjerte! lad os ikke spille mere disse Lege med Pant. Det kunde hænde sig, at den abgeschmackte Karl, som jeg sidder hos, blev dømt til at kysse mig, og saa blev der Fortrydelse, thi det er noget, som jeg aldeles ikke beqvæmer mig til.«

Her var et Omraade, hvor Anstandsbøgerne fik en Indsats at yde. Haandbogen om den gode Tone noterede 1831:

»Medens Andre side ved Spillebordet, morer undertiden nogle sig tilligemed Damerne, ved Selskabslege, som Pantelege, Opførelsen af Ordsprog o. s. v. I alle disse Spil og Lege vil den unge Mand lettelig kunne lægge Hjertensgodhed, Klogskab, Sædelighed og fiin Dannelse for Dagen. Men hvo der maa skjule en eller anden Aands-Feil, vil ei sjelden geraade i Fare for, at blotte

samme for den fine Iagtagers opmærksomme Øie.

Sædvanligvis vil den unge Mand foretrække selskabelige Lege, hvori det smukke Kjøn deeltager for Kortspil med Forretningsmænd og aldrende Damer ... I Almindelighed er enhver Deeltager i et Selskabs-Spil og Lege forpligtet til at sørge for, at Tiden for de øvrige Medspillere og Legende kan hengaae saa behagelig som muligt, og at fjerne Alt, hvad der er til Hinder for samme. Uanstændige ere Paastaaenhed, Egensind og Selvraadighed, fornærmende Spøg, Spotterier, Hovmod, grove Puds og Finter, Tvetydigheder, vrantent Væsen.«

Endvidere tilføjedes denne Formaning: »Det tilkommer enten Værtinden eller en af hende valgt Person at lede de saakaldte Selskabslege. Ved Pantelege maa man være meget diskret, især naar Panterne skal indløses. Pantelege med Kys er naturligvis ikke passende; derfor maa man ikke dømme en Herre, som ejer et Pant, til at indløse det ved som det hedder at »plukke Kirsebær« sammen med en Dame, eller omvendt dømme en Dame til at indløse sit Pant ved at »plukke Kirsebær« sammen med en Herre.«

Advarslen virkede ikke i mindste Maade. De Unge blev ved at »plukke Kirsebær« i Selskabslivet, saa tit der var Lejlighed dertil, og fornuftige Mødre lagde dem ikke Hindringer i Vejen, — saa maaske endda en forøget Chance for at faa Døtrene afsat via denne Metode. Paa Hostrups Tid har Selskabslegene og Kysseriet stadig staaet i fuldt Flor. I »Genboerne« kvier Kobbersmeden sig ved Udsigten til at komme til at »gaa polsk Tiggergang«, idet han bemærker, at han nødig vil lægge Mund til,

Dansen, den gik saa let gennem Lunden

idet han daarligt taaler sligt »paa fastende Hjerte«. Heroverfor erklærer den brave Kobbersmedemadam: »Du kan jo gerne lade være, Fatter; men du maa tænke paa, at de Unge ogsaa skal have nogen Fornøjelse.«

En for en sank de gamle Selskabslege fra

de Voksnes Samvær ned til Børneselskaberne. Og de forsvandt helt fra de Voksnes Lag i det 20. Aarhundrede. Det var de moderne Danse, der gjorde Frierlegen, Stjerne-kiggeriet og Kirsebærplukningen overflødig.

Selskabsdansen

Den parringslystne Duehan springer frem mod den nejende Hun med fjedrende Hop, bryster sig, tripper lidt med smaa korte Trin, kaster sig saa til den ene, derpaa til den anden Side og snurrer sluttelig rundt om sig selv. Alle disse Bevægelselementer gaar igen i Selskabslivets Danse, hvilket kunde tyde paa Dansens Nedstamning fra Urmeneskenes Parringslege. Maaske er det Forklaringen paa, at puritansk prægede Retninger afskyr Dansen, at de fleste Unge altid har elsket at danse, og at ældre altid forarges over nye Danse. Man aner dunkelt Oprindelsen ...

Grækernes Guder og Gudinder dansede, og Lærde som Sokrates, Platon, Sofokles og Epaminondas fandt det ikke uforeneligt med deres Værdighed at dyrke Dansens Muse. Ogsaa den kristne Kirke tog i Kristendommens første Tid Dansen i sin Tjeneste. Men da det gav Anledning til Udskejelser, tog Kirken atter Afstand fra Dans, — en Holdning, der hovedsagelig er fastholdt siden. Men Folket dansede trods kirkelige Forbud. Folkelige Danse udvikledes som Udtryk for forskellige Folkeslags Temperament; Italienernes brusende Tarantel, Spa-

niernes fyrige Sarabande, Franskmændenes elegante Gavotte og Menuet, Slavernes hidsende Czardas, Mazurka og Polonæse, Nordens umiddelbare Springdanse og dramatiske folkeviseledsagede Fællesdanse, Ty skernes Galop, Ländler og den vuggende Vals, der blev Verdensdans under Navnet Allemande ...

De nordiske Folkedanse traadtes i Mid delalderen Haand i Haand, altid i Rej, d.v.s. Række, Ring eller Kæde. — I Børnelege som »To Mand frem for en Enke« og »Høgen efter Duen« er Rester af Rejen bevaret ret uforandret gennem Tiderne. Rejen var »Dansen, der gik saa let gennem Lunden« — d. v. s. den traadtes i det frie. »Alle christelige og dyderige Jomfruers Æreskrans« lærte, at Dans kun maatte finde Sted om Dagen »i rette Tid udi aabenbare, liuse Steder«. Men Danseforbud bliver aldrig overholdt; paa samme Tid hed det om Midsommernattens Ridderdans: »De danser med Blus og Rosenkrans«, hvilket hentyder til, at Dansen ofte gik i Lunden i Fakkelskær til den lyse Morgen ... Men paa 1500-Tallet rykkede de dansende ind i Værtshuse, Højenloftssale eller Raadstuen. Nu først be-

Cotillon betyder Underskørt

gyndte man at danse »paa Tilje«. — Naar Romanforfattere senere har anvendt dette Udtryk saa ihærdigt og forkert i Middelalderksildringer, skyldes det formentlig dets Velegnethed til at rime paa Lilje og Vilje. Ordet er i Slægt med det tyske Diele og betyder Fjæl. Inden Døre, hvor der ikke var Plads til at svinge Rejen, blev den delt i to Rækker, hver af sit Køn, der dansede frem og tilbage mod hinanden. Den næste Følge var, at Rejen opløstes i sine Bestanddele: Karlene fattede om Kvindernes Skuldre, og saa svang de sig som selvstændige Par over Fjælegulvet i dristige Sving. Og fra Polen bredte en ny Par- og Runddans sig som en Pest over Landene. Denne nye Dans frembød en Lejlighed, som ikke lodes ubenyttet af Karlene, til at svinge Pigerne, saa det blev synligt for alle, at det ikke hørte til Tidens Mode at bære Benklæder. Forgæves advarede »de christelige og dyderige Jomfruer« derimod, og forgæves udstedte Øvrigheden strenge Forbud. Polskdansen gik sin Gang med stigende Voldsomhed; Damerne var endda blandt de ivrigste. I festlige Lag kunde de knapt faa spist færdig, før de bogstavelig sprang ud i Dansen. 1586 udstedte Regeringen Forbud imod, at Kvinder, der sad bag Bordet (ind mod Væggen) sprang over Mad, Fade og Kander for at være de første paa Gulvet. Det gik om muligt endnu haardere til end ved en senere Tids Konkurrencer i Udholdenhedsdans. Gang paa Gang berettes om Jomfruer og Fruer, der dansede sig ihjel. Polskdansen gav for fulde Sluser Afløb for Renæssancemenneskenes Trang til den kraftigst mulige Livsudfoldelse. Den blev yderligere interessant, da den efter 1580 gradvis udvikledes til en Kyssedans: Herren

gik hen til Damen og inklinerede ved at kysse hende paa Haanden, Damen rejste sig, Herren lagde sin Arm om hendes Liv helt oppe under Skuldrene og kyssede hende, hvorpaa de dansede ud, Kind mod Kind. I England vakte denne Variation Forargelse, da Kyssene efterhaanden blev trukket i Langdrag. Om Indtrykket herhjemme har man bevaret en Forestilling i Udtrykkene »at være gift paa polsk« og »i polsk Tiggergang«.

Først de forfinede Toner, der udgik fra Ludvig XIV's Hof, standsede den vilde Runddans. Kokette Hofmanerer kom nu til at præge Trinene, og den afmaalte og yndefulde Menuet kom paa Moden — i hvert Fald i højere Kredse. Den eneste Fravigelse fra Kunstdansens strenge Regler ved Versailleshoffet var en skæmtsom Afveksling med udklædte Optog og Uddeling af Gaver eller smaa Souvenirs, hvorefter det var tilladt at svinge Damerne rundt, saa deres *cotillons*, Underskørter, kom til Syne. »Ma Commere, quand je danse«, sang Damerne dertil, »mon cotillon, va-t-il bien?« — er der Sus i Skørtet? Ogsaa denne Skæmt bredtes i Menuettens Spor til Norden og efterhaanden via Hoffer og Herregaarde til Folkets bredere Lag — i Løbet af et Aarhundrede.

Efter Menuettens Indførelse maatte bedre Folks Børn gennemgaa en lang og streng Danseskole. Det kom til at præge baade Omgangstone og Opførsel ...

Men Runddansene vendte tilbage igen — og mødtes paany med Forargelse skønt de mødte i afdæmpet og forfined Skikkelse. Valsen skal stamme fra den folkelige bøhmiske Kontradans Ländler. Den menes at være danset som Runddans første Gang i

Valsen er uanstændig

Wien i Komeden »Corsarano« 1789 og indførtes i Paris af Danseren de Trennis 1808. Da den kom her til Norden, erklærede dens Kritikkere, at det var Toppunktet af Uanstændighed at favne en fremmed Dame for alles Øjne og svinge hende rundt, og man advarede ansvarsbevidste Forældre og agtværdige Ægtemænd mod at lade Døtre og Hustruer deltage i slige Udskejelser. I Danmark udkom 1839 en Pjece angaaende den »om sig gribende stadig voldsommere og voldsommere Valsen rundt paa vore Baller« — af Balletmester Bournonville. Men Ungdommen valsede hen over Kritikken, og de ældre kunde heller ikke i Længden holde Stand overfor de indsmigrende Toner. Samtidig med Valsen kom Polkaen — af det tjekkiske pulka: $\frac{1}{4}$ og $\frac{2}{4}$ Takt. Og Valsen varieredes til Tyrolervals, Polkaen til Rheinländer. Senere fulgte Hopsa, Mazurka og Galopade. Napoleon III's Hof i Tuilerierne indførte en Kvadrille af engelsk Oprindelse, som Danselæreren Laborde satte i System under Navnet Hofkvadrillen: Quadrille à la cour. Ogsaa denne hofmæssige Selskabsdans naaede helt til Middelby og blev Ballernes Hovednummer. Den dansedes af flere Par, opstillet i Firkant, og bestod af 5 Ture, som det hørte til almindelig Dannelse at kende Navnene paa: La Dorset (les Tiroirs), La Victoria (les Lignes), Le Moulinet (les Visites), og Les Lanciers. Man dansede i Valsetakt og hvirvlende Galopade og svang, trods Dansemestrenes bestemte Forbud derimod, Damerne voldsomt i Lancierens Mølle, saa Hjerterne bankede og Kinderne glødede. I Verdensstæderne som i Middelby var Ballerne Selskabslivets Stjerneaftener.

*

Anstandsbøger fra Midten af 1800-Tallet giver de udførligste Regler for den korrekte Balkavallers Optræden. Først og fremmest maatte Paaklædningen være i Orden: sort Kjole og selvfølgelig lange Benklæder med Fodrem, samt hvide Glacehandsker — plus en Reserve at skifte med, hvis det første Par i Dansens Hede skulde ophøre med at være aldeles ulastelige. »Et Væsen, som dandser i Beenklæder uden Fodremme«, hed det i de strenge Forskrifter, »er non plus ultra af Alt, hvad der er latterligt, som ogsaa et Menneske, der dandser uden Handsker er det fødte onse et demie af en Philister og et hororum horror, eller alle Vederstyggeligheders Vederstyggelighed for enhver Gentleman.« Paa Aastedet uddeltes Aftenens Program med en Oversigt over de kommende Danse samt Balkort, hvorpaa man noterede Navnene paa dem, man havde aftalt at danse med, saa alt kunde forløbe planmæssigt efter den af Balinspektøren beregnede Strategi. Gaves ikke Balkort, hvilket sparede i Middelby, naar det ikke gjaldt de allerfineste Baller, burde den korrekte Kavaller i Tide nærme sig den af det smukke Køn, han mest attraaede, bukke dybt og fremsætte sin Anmodning i velvalgte Ord. Ifølge Haandbogen i den gode Tone skulde denne »Engageren til Dans« rettelig fremsættes i følgende Vendinger:

»Det vilde være meget smigrende for mig, om den Ære blev mig tildelt, ved Deres skønne Haand, at dandse den Dands, hvortil der i Øieblikket trædes an.« Hvortil Damen burde svare: »Det vil være mig en Fornøielse, at dandse denne Dands med Dem.«

Til Damen efter fuldendt Dans: »Min oprigtigste Tak for den mig beviste Ære og den store Glæde, som Deres Færdighed og

Bal-Konversationen

hulde Ynde har foraarsaget mig. Har jeg begaaet Feil ved Dandsen, saa ere disse opstaaede af alt for megen Beundring over Deres Kunstfærdighed, der er saa stor, at jeg ei formaaer at undertrykke det Ønske, at De paafølgende Dands vil antage mig til Deres Chapeau.«

Svar: »For Deres smigrende Ros er jeg Dem meget forbunden, men maa tillige beklage, ei at kunne gjøre Brug af Deres venkabelige Indbydelse til næste Dands, da jeg alt er engageret.«

Hvis Kavalleren var saa dristig at byde Damen op til næste Dans, maatte han være forberedt paa et Afslag. Damen burde dog iflg. Haandbogen fremsætte det i følgende blide Form:

»Jeg føler mig alt for echaufferet til, for Oieblikket at tage mere Deel i Dandseførelsen, og maa derfor renoncere paa Deres Opfordring til en af de følgende Dandse, desaaarsag jeg beder Dem at undskyldte.«

Hændte det nu, at den afviste i sin Kvide henvendte sig til en anden Dame, der maa-ske stadig stod i Samtale med den, hun sidst havde danset med, maatte han først tiltale den paagældendes Kavaller: »Tilgiv, min Herre, at jeg afbryder Dem i Deres behagelige Conversation med Frøkenen; jeg ønskede nemlig at engagere hende til næste Dands, hvilket De gunstig vil tillade.« Den afbrudte vilde, forudsat, at han havde Anstands bogens rette Svar paa rede Haand, hertil ytre: »Dertil behøves ei min Tilladelse; denne Skjønne kan selv disponere over sin Haand, naar De henvender Dem til hende.«

Om den almindelige Opførsel under Dansen hed det: »Det vilde næppe være nødvendigt at gjøre de ærede Læsere opmærk-

somme paa, at det ikke alene er en i højeste Grad upassende, men ogsaa fornærmende Opførsel en Herre udviser, naar han misbruger den Lejlighed, Dandsen giver ham, til at nærme sig Damerne, ved at tillade sig forskjellige Friheder overfor dem. Enhver Herres Sømmelighedsfølelse vil absolut sige ham, hvor vidt han kan gaa uden at overskride Anstændighedens Grænse ... Paa Baller maae den fineste Tone og den største Anstændighed finde Sted. Stor Fortrolighed imellem begge Kjøen maa ei være øiensynlig ... Det er meget upassende at dandse alle eller de fleste Dandse med en og samme Dame.«

Konversationen ved Souper'en var særlig vanskelig, naar man, som det skete ved store Baller selv i en lille By, fik Folk til Bords, der stod udenfor eller over ens vante Omgangskreds. Det tilraadedes at holde sig til Emner som »Madam, hos hvilken Skomager lader De arbejde?« eller »Foretrækker De helst Gjeder eller Karper?« Var man Emnerne voksen, kunde man dog ogsaa stile højere: »Læser De Boz eller Bulver?« eller »Tror De paa Legemets Opstandelse?« Men helt uheldigt var det at hentyde til en Borddames Appetit, saaledes som man paastod, at en ung Middelby Borger havde gjort, med Bemærkningen: »Spis ikke for mange Kartofler, de rumler i Maven.«

Nærmede Ballet sig endelig Afslutningen, burde man skilles fra den, man havde set dybest i Øjnene, med Ord, der gav Udtryk for den dulgte Glød uden dog at lade den lyse i Lue. Haandbogen i den gode Tone tilraadede følgende Afskedsreplik til en bortdragende Dame: »De iler alt for tidligt til Deres Bolig, og berøver denne Sal sin skønneste Ziir. Men er Deres Beslutning urokke-

Til Afdansningsbal

lig, saa tillad mig i det Mindste endnu, at jeg, for den store Fornøjelse, at have profitteret af Deres Selskab, og for den mig viste Ære, at have dandset med Dem, bevidner Dem min inderligste Tak, og knytter dertil det oprigtigste Ønske, at al den Anstrængelse, som De i Dag har gjort, ei i fjærneste Henseende maa være skadelig for Deres Sundhed«.

Hvortil Damen bly og med bøjet Hoved burde gensvare: »Overordentlig forbunden for Deres smigrende Dom, som De endnu yttre i Adskillens Øieblik. De kan være overbeviist om, at jeg ofte med Glæde vil tænke tilbage paa denne skønne Fest og Deres Opmærksomhed, for at gjøre den behagelig. Jeg anbefaler mig ogsaa til Deres Gunst og Bevaagenhed«.

*

Danseundervisningen kom til at spille en overordentlig Rolle for de Unges Opdragelse til Belevenhed og gode Sæder. Den bestredes i Aarhundredets Midte oftest af gamle Underofficerer, i Middelby af en forhenværende Vagtmester ved Dragonerne, om hvem det hed, at vel frembød hans Ben ikke nogen bournonvillesk Smidighed, som Følge af hans mangeaarige Tilværelse til Hest, og vel var hans koreografiske Indsigt ikke imponerende, bl. a. som Følge af hans manglende Musikalitet, Berejstthed og Belæstthed, men han forstod at meddele sine Elever *Holdning!* Senere kom fremmede Lærere og Lærerinder til Byen, og flere og flere kom til at deltage i den forbedrede Undervisning. Danseundervisningen ydede *sit* Bidrag til Udslettelsen af Standsforskelle: Ogsaa jævne Folks Børn lærte nu, hvorledes de skulde hilse og bukke og føre sig med Anstand i en

Stue hos fremmede, hvor de før havde følt sig usikre og lattervækkende . . .

Nye Danse kom frem, men et godt Stykke ind paa 1900-Tallet foregik Danseundervisningen i Middelby efter samme Recept som i det forrige Aarhundrede, Formaålet var ikke at opelske Danseheste, men at bibringe Børnene *Pli*. Den aarlige Afslutning paa Danseundervisningen i 1920-erne formede sig saaledes i en Købstad som Middelby:

Afdansningsballet i Frøken Andresens Danseskole var Sæsonens store Begivenhed, der kun turde sammenlignes med Musikforeningens Nytaarsbal. Alle Pigerne paa Realskolen mødte med Papilloter i Haaret, hvilket straks fra Morgenstunden angav Dagens Betydning, og der var over Eftermiddagen noget fremmedartet og stift; Legen savnede det sædvanlige Gny, da der var blevet paa-budt almindelig Vaabenhvile for ikke at skramme Hænder og Knæ og derved gøre en uheldig Figur paa Ballet om Aftenen. Allerede Kl. 15 blev Pigerene raabt ind for betids at komme under Damefrisørindens Behandling — hun stormede den Dag rundt til Byens Familier; og efter Behandlingen blev de hensat i Spisestuen i fuldkommen Uvirksomhed for ikke at spolere Frisuren. Kl. 16 stillede Drengene for at blive iklædt, og ved halv 18-Tiden drog Familien afsted til Hotellet. Forældre og Paarørende fik anvist Plads i Salen, hvor de sad i tætte Rækker langs Væggene, Kødranden kaldet, og Børnene samledes i den lange Hotelgang udenfor, hvor Indtogsprocessionen ordnedes. Forrest i Optoget stod de mindste med en lille silkeklædt Prins og Prinsesse i Spidsen, og bagest stod »Ynglingeholdet« med lange Haanded i de for korte Matrostrøjer, der her gav deres sidste Forestilling, inden de i

Børnenes Kotillon

nær Fremtid skulde afløses af Konfirmandsnittet. Damerne havde halvlange Tyllshandsker — det var i Danseskolen altid »Damer« og »Herrer«, og Herrerne svedte besværet i hvide Glacéhandsker, der udsprede en nyrenset Lugt af Benzin. I Ventetiden morede man sig med at puste Handskerne op for at dække over hvor benovet man i Virkeligheden var ved Situationen. Fra Salen lød Latter og Snak, Slæbos Orkester med forstærket Besætning koncerterede dæmpet fra deres Plads paa Scenen; da med ét Snakken forstummede, Musikdirektør Slæbo brød af midt i »Harlekins Millioner« og slog med Kraft an til »Riberhusmarchen«, der gjaldede gennem Salen. Fløjdøren fløj op. Ind skred Processionen hilst af Forældres og Paarørendes Bifald. Herrerne førte deres Damer ved Haanden med en Anstand og Pli, som ikke vilde gøre noget Hofbal til Skamme, men »Anstand og Pli« var jo ogsaa — efter Indbydelsesbrochuren — just Danseskolens Maal. Processionen gik Salen rundt, langs Væggen, i Sløjfe og Kryds, skiltes og mødtes med dybe Komplimenter, »Riberhusmarchen«s ildnende Takter lød igen og igen, til Slut fulgt af bragende Klapsalver, da Processionens Hale omsider forsvandt bag Fløjdøren.

I Hast skiftede Damerne deres Laksko med Balletsko, og enkeltvis, eller i Hold gjorde man derpaa sin Entré i Salen for at aflægge Prøver paa sin Kunst. Kvadriller og Turdanse gik med Ynde over Gulvet, Polka og Vals og Mazurka; de udvalgte blandt Pigerne førte sig frem i Elverpigernes Dans af »Elverhøj« med bølgende Slør i Haanden, og Drengenes Trinskole bragede frem over Gulvet. Efter disse Anstandsøvelser gaves Prøve paa nogle nye Danse med mere ab-

rupte Bevægelser. De blev modtaget med forstaaende Munterhed, nærmest som et harmløst Klovnnummer.

Dermed var den første og alvorlige Del af Afdansningsballet til Ende. Forældre og Paarørende fordelte sig i Hotellets Restaurant, og Børnene bænkedes i Klubbens Lokaler ved Smørrebrød og afbrændt Rødvin. Da det var overstaaet, tog Ballet sin Begyndelse.

Slæbo slog an — og en dyb Tavshed bredte sig mellem alle i Salen i Forventning om den Overraskelse, som man vidste forestod. Endelig gled en Dør i Baggrunden op, og ind traadte Silkeprinsen og Silkeprinsessen, dragende en prægtig Sommerfuglevogn, hvorpaa en skøn Fe svævede med en Pude, besat med Guldordener til Herrerne og smaa Buketter til Damerne. Det var Kotillon — Menuet-Aftenernes Clou fra Versailles paa Ludvig XIVs Tid. Hver maatte nu udmærke sin udvalgte med en Orden eller Blomst, og de saaledes kaarede dansede ud i fejende Runddans til Slæbos fyrige Toner. De smaa Balløver og -Løvinder fik særlig mange Udmærkelsestegn og tilsvarende Danse under Kotillon, men nogle mindre dansedygtige og tiltrækkende vilde slet ikke have faaet nogen, dersom ikke Frøken Andresen som et aarvaagent og retfærdigt Forsyn havde grebet regulerende ind ... Denne Omstændighed førte til, at den festlige gamle Kotillon nogle Aar senere omformedes ved de fleste Afdansningsballer og gled ud i en almindelig Uddeling af grønne Papirgrene og Blomstestave og Opførelsen af tilsvarende for Lejligheden iscenesatte Dansenumre ...

Efter Kotillon fulgte Fællesballet. Forældre og Paarørende svang sig frit og uhæmmet af ceremonielle Baand, men til Børnene

Danset Griseri

var omdelt Balkort, hvorpaa de gik rundt og skrev sig for »1. Vals, 2. Vals, les Lanciers« m. v. Denne Skik, der som nævnt havde været *comme il faut* i det højere Selskabsliv ved de bedre Baller i det foregaaende Aarhundrede, holdtes nu kun i Ære ved Afdansningsballer. — Men det var ikke det eneste, der undrede Aftenens smaa Eksaminander: I Vinterens Løb havde man indskærpet sig Dansekunstens elementære Bud: »Luft mellem Parrene, Luft mellem Parrene, mine Damer og Herrer!« og nu saa man, hvorledes dette Bud hensynsløst tilsidesattes, da Forældre og Paarørende tog Dansegulvet i Besiddelse. De Voksne dansede med Maverne mod hinanden ... Men de havde jo heller ikke gennemgaaet Frøken Andre-sens højere Skole i »Anstand og Pli«.

*

De nye Danse, der brød med et Aarhundredes Traditioner, var paa dette Tidspunkt ved at spredes over Landet og fortrænge de gamle. Men de havde alt længe været undervejs ...

En ny Branche var opstaaet indenfor Forlystelsesindustrien, en varieret Blanding af Komedie og Cirkus, Sang, Musik og Akrobatik, kaldet Varieté. Sidst paa 1800-Tallet lanceredes her en Dans, som hed Cancan, hvorunder de oprædende Danserinder eller Artistinder kastede Benene højt i Vejret, og Herrerne gebærdede sig i Overensstemmelse med det gængse Scenebillede af parisiske Voldsforbrydere. Middelby antydede denne fjerne Udskejelse paa Forlystelseslivets Omraade med den afstandtagende Beretning: »Cancan er en af de vildeste og mest skamløse Danse, der nogensinde er opfundet. Overfor den blegner de spanske og italienske

Nationaldanse Fandango og Tarantella til det harmløse. — Cancan er, hævder Kritikere i Paris og Berlin, »danset Griseri«.

Omkring 1900 kunde man atter læse om nye Danseuds vævelser:

»En Negerdans kaldet Cake-walk, hvilket vil sige Kagedans, har vundet Indpas i finere Kredse i Amerika — trods eller maaske paa Grund af det pirrende og æggende i dens groteske og al god Smag og Ynde trodsende Hæslighed. Den danses med en Slags vippende og stampende Trin, idet Overkroppen afvekslende strækkes frem eller bøjes tilbage med Armene krogede ind til Kroppen. De Dansende minder noget om Hunde, der gaar paa Bagbenene ... Man kan begribe, at alle Velyndere af god og smuk Dans forfærdedes, da de saa den vilde og barbariske Dans, importeret til Paris af en Flok Negere i »Nouveau-cirque og derfra brede sig til den franske Hovedstads Balsale. At dette skulde times Paris, Hjemstedet for det sirlige franske Galanteri! Hvilken Forskel paa Menuettens stolte *pas* og disse afsindige Negerspring ... Som en Modvægt mod den truende Galskab har Hr. Solodanser Berthelsen fra vor egen kongelige Ballet nu komponeret en »Prinsesse Alexandrine-Kvadrille«, som den dannede danske Ungdom har kastet sig over med Kærlighed og Taknemmelighed.«

Denne Taknemmelighed var dog ikke varig. Tværtimod trængte nye Trin sig stadig paa og forsøgtes mer og mindre aabenlyst. Fra Verdensudstillingen i Paris Aar 1900 bredtes en Dans, der hed Ragtime ... Cake-walk skal være opstaaet i Sydstatene, hvor Plantageejerne arrangerede en Slags Præmiedans med en Kage som Midtpunkt til Belønning af de Sorte. Alle skulde defilere forbi den udstillede Kage, og den, der gjorde



Charleston demonstreres i 1926. Herren i Midten er den senere Balletmester Harald Landet, yderst tilhøjre Solodanser Karl Merrild. Kort efter blev den anstødelige Dans forbudt paa Frederiksberg.



Et Dansepar fra omkr. 1600. —



— Og et Par fra 1940'erne.



Fru Helga Edgø fra Aarhus holder Afdansningsbal for Børnene i Klubbens Sal i Randers i Vintersæsonen 1943.



*Et Renæssancemaaltid af Rang.
Jacob Jordaens: Helligtrekongersfesten.*

*En moderne Festspisning — i Hotel Casi
Kongressal i Slagelse.*



Storkedans og Rævetrav

det med de morsomste Fagter og Krum-spring, vandt Præmien. Ragtime stammede ligeledes fra de sorte Neger-slavers Efterkom-mere, og aandelig set dermed fra Afrika: Naar de Sorte blev tvunget til at opbygge Mississippiflodens truede Dæmninger, udførte de det haarde Arbejde i en bestemt Rytme, som understregedes af deres klagende religiøse Sange: negro spirituals. Disse Bevægelser og Rytmer udnyttedes af Negre, der gav sig af med at optræde. Omkring Aar-hundredskiftet spillede et Negerorkester paa Gaderne i New Orleans. Deres Orkester var ikke sammensat efter de gængse Regler, men bestod af Kornet, Klarinet, Banjo, Basun og Tromme. Og Negrene steppede, vred sig og mjavede til. Nogle af Tilhørerne holdt sig for Ørerne, men mange fandt det henriven-de, de kunde simpelthen ikke staa stille, naar Negrene spillede; de rystede med i Rytmen. Man kaldte Negrenes Kappelstrid om at være morsomst og spille højest for Jazz muligvis af Ordet of chase. Via New York gik Negerdansen videre ud over Verdens Varieteer og trængte modstandsløst ind overalt.

Sandheden var — som nævnt under Om-talen af skiftende Tidens Toner, — at Menne-skene, Europæerne iberegnet, var blevet kede af saavel de gamle Melodier som de gamle Danse. Før havde Dansen været den eneste Motion, man havde faaet, men nu var man begyndt at drive Gymnastik og Sport og at cykle. Man trængte ikke til saa voldsomme Rørelser om Aftenen ved festlige Lejligheder, som de gængse Selskabsdanse krævede med deres Hoppen og Springen. Endvidere var man begyndt at ledes ved den evindelige ens-artede Rytme — en-to-tre — og et lille bitte Hop.

Der gjordes hæderlige Bestræbelser af hæ-derlige Folk for at indføre, hvad de fandt af hæderlige nye Selskabsdanse med russisk eller spansk Islæt, men de passede ikke til det danske Temperament, og de Toner, der ledsagede dem, passede ikke til Tiden, — Storbyernes, Teknikkens og Tempoets Ud-vikling. Saa greb man tilbage til Fortiden, gravede den gamle Polskdans op, hvor den fandtes i forskellige Former ved Høstgilder i afsides Egne af Landet, støvede den af og erklærede den for særlig national-dansk. Foreningen til Fremme af Folkedanse dan-nedes, samlede gamle Danse og udsendte Smaabøger om dem. Man forsøgte at indføre gamle Høstgildedanse som Den toppede Høne, Stikkelsbærsidse, Skomagerpolka, Ru-der Es o. s. v. i Byernes Selskabsliv, men de fik ikke deres blivende Sted i Balsalene. Der-imodegnede de sig fortrinligt til folkloristiske Opvisninger, og paa dette Omraade fortsattes Bestræbelserne med Held. Men i Dansesalene steg den internationale Indflydelse fra Aar til Aar. Polkaens Trin blev gjort lange og glidende efter amerikansk Mønster, og fik nu Navnet Two step, og Two step's Bevægelser reduceredes yderligere og kaldtes One step, hvorefter der atter, man sagde ef-ter argentinsk Paavirkning, opstod noget, som hed Tango. Ogsaa den gamle Vals for-nyedes og amerikaniseredes under Navnet Bostonvalsens. Under Krigen 1914—18 blev det en hel Mani at opfinde nye Danse, til-syneladende inspireret af Zoologien: Storke-dans, Bjørnedans og Rævetrav, hvilken sid-ste dog betegnedes med det engelske Navn Foxtrot. Alle disse Navne var uartige Ord i den ældre Generations Øren, og de Unge dansede dem, saa man maatte holde sig for Øjnene. Der var ikke længere Tale om Luft

Dansebullen og Balsalen er ét

mellem Parrene, de Dansende trykkede sig tæt ind til hinanden, og Herren førte tilmed sit Knæ ind mellem Damens Ben. Samtidig aflagdes Balsalens vante Ceremoniel. Man inklinerede, undertiden paa Afstand, nonchalant med et Nik — og dansede uden Handsker! Fra officiel Side lød ganske de samme forargede Udbrud som før overfor Cancan'en, Valsen og Polskdansen. Aviserne bragte Indlæg om det sædelige Fordærv. Og i 1919 skrev Danselæreren I. C. Gottlieb i en Pjece henvendt til hele Landet følgende om den moderne Dans:

»Hvad der karakteriserer vor Tids Baller er Hensynsløsheden og Dristigheden. Vi lever i en fri Tid, men Frihed er — desværre — farlig.

Nu til Dags danser Ungdommen ganske som det passer den. Før lod man Musikken dirigere Dansen, men de Tider er forbi. Nu danser man One Step, Vals eller Foxtrot, naar det passer en. Før dansede alle i en og samme Retning. Nu er Danseretningen en »saga blott«; man onestopper i eller imod Danseretningen, paa Kryds eller tværs ganske efter Behag; man maser alt ned, hvad der kommer paa ens Vej, og Undskyldninger lader man blive hjemme. Og man er dristig. — Før var Selskabssalen et, Dansebulen et andet; ingen vovede ustraffet at blande de to Begreber sammen. Nu er det hele et péle-méle. Dansebulen er rykket op i Selskabssalen eller Selskabssalen ned i Dansebulen.

Med et Mod og en Uforfærdethed, der er de skønneste Opgaver værdig, lancerer Ungdommen de sidste Bulemanerer paa det blanke Parket. Lige for Næsen af Mødre og Tanter og den udkaarnes Familie sejler man forbi indflettede i hinanden, saa en Adskil-

else synes umulig. Alle ridderlige Hensyn er som blæst bort, og de unge Damer savner dem tilsyneladende heller ikke. Meget tyder dog paa, at nu er Linen løbet ud; nu længes man efter ordnede Tilstande. Meget tyder paa, at nu er Dansebøllernes gyldne Tider forbi; man ønsker atter, at det blanke Parket skal være til »Glæde for alle«. For Fremtiden vil Selskabsdansen ikke mere være forpagtet til dem, der ville og kunne trampe sig igennem. Den vil atter blive til det, den var engang: Folkets Ejendom. Og hele vort Selskabsliv vil atter højnes.«

Med denne smukke Profeti sigtede Hr. Gottlieb til, at han nylig sammen med Kollegaen Viggo Gundmann havde taget Initiativet til Dannelsen af Danse-Ringen, en Sammenslutning af førende Danselærere i Hovedstad og Provins, med det Formaal at skabe en ensartet og autoriseret Form for de forskellige Selskabsdansen.

Den 4. Maj 1919 fremførte Danselærer Thorsøe fra Aarhus en Mississippitrot for Danseringens Ledelse og fik den anerkendt. Den 19. Maj 1919 gennemgik Jelva Leander en Specialdans, der kaldtes Jazz. Ogsaa den vedtoges. Dens Navn blev Fællesbetegnelsen for hele den Dansemani, der nu greb Størstedelen af Befolkningen, Unge som Ældre fra København til Middelby. Danse-Ringen søgte at give Jazzen en vis adstadig Form, men mange Lærere udenfor Sammenslutningen docerede ikke, i hvert Fald ikke efter Danse-Ringens Mening, den rene Lære, og adskillige Danselystne mente at kunne lære sig selv at jazze — og gjorde det. Særlig grelt kom Meningsafvigelserne frem i 1920-erne ved Indførelsen af den saakaldte Charleston. Revyforfatteren Axel Andresen digtede om de divergerende Opfattelser bl. a.:

Charleston forbydes 1926

Danse-Ringen holder paa,
at en Charleston er raa,
hvis for fast om Barmen
Herren lægger Armen.

Charleston er fuld af Pragt,
hvis den ta's i Polkatakt.
Maven ind maa skydes,
»Kind mod Kind« forbydes —
Sludder! Altfor gammeldags!
Høj're end en Loppe
Parrene skal hoppe.
Takten er forstærket Jas.

Charleston var en Rystedans, der medførte saa uvante Gebærder, at det ikke blot rystede de Dansendes Legemer men ogsaa Tilskuernes Sjæle. Paa Frederiksberg gik den Politimesteren i den Grad paa Nerverne, at han henstillede til Danserestauranterne om at forbyde Charleston i deres Lokaler, — hvilket de beklagende men pligtskyldigst gjorde 17/11-1926.

Men Jazzdansen var i Pagt med Tidens Rytme, Eksplosionsmotorernes Rysten, Byernes stigende Larmen, den øgede Amerikanisering og Industrialisering og den rasede videre gennem 20-erne og 30-erne uden Hensyn til Forbud. Folk nøjedes ikke mere med at danse hjemme, naar de var paa Restauranter, hvor der spilledes, sprang de op og dansede ud mellem Bordene. Ogsaa dette vakte en Indignation, som satte sig Spor i Aviserne — uden mindste Virkning. Tværtimod tog Frimodigheden til. Paa Restauranten kom vildtfremmede hen og opfordrede andres Koner, Kærester eller Døtre til at danse — og fik sjældent Afslag. Og disse Par, der dansede sammen paa offentlige Steder uden at kende hinanden, var tættere omslyngede end Dansepar nogensinde før havde været. I Hjemmenes smaa Stuer be-

stod Dansen til Tider overhovedet ikke i andet end en Omslyngning. De Dansende stod næsten stille, vuggede og svajede kun sagte frem og tilbage i hinandens Arme, sammentrykkede som en Sildestime i Legetiden. En af Middelbys Moralister fandt Udtryk for sin Væmmelse ved at kalde det »staaende Samleje«.

Hver Sæson mødte med sin nye Jazzvariation. Som Modvægt mod denne Import af internationale Danse sattes der atter Liv i Folkedansebevægelsen. Flere glemte Høstgilledanse og Melodier gravedes frem og blev udgivet, f. Eks. Himmerlandsdansene Springforkert, Feder-Mikkel, den gale Totur, Sjampadans og Sisken. Og de gamle Kisteklæder paa Landet hentedes frem af Dragkisterne og pudsedes op og suppleredes med nye, der farvedes med de samme festlige Plantefarver. De danske Folkedansere optraadte i Raadhushallen i København, i den kgl. Albert Hall i London, i Landsbyer paa primitive vippende Estrader, baarne af fire Ølkasser, saa Dansens Fyrighed og Springenes Højde ufrivilligt kom til at overstige Publikums vildeste Forventninger. Og i Middelby dansedes der som i gamle Dage i den grønne Lund paa Grønsværet mellem Træstammerne. Masser af Mennesker fulgte med Interesse den brogede Opvisning. Fortiden talte fra disse Kostumer: de lige overskaarne Særke var Levn fra Oldtiden, Kvindetrøjerne fra Bronzealderen, de plisserede Underkjoler fra Vikingetiden, de udkrigede Huer et Minde fra Renæssancen og de flaskede Skøder et Vidnesbyrd om fransk Modepaaavirkning, da Barokken var Tidens Stil. Og Dansene talte om svundne Slægters Udtryk for Livsglæde. — Men det var Fortid. Enkelte Steder, navnlig i Jylland smittede

Præsten skrider ind

Folkedansernes Eksempel, og man begyndte at danse »gamme'daws«, men kun en Del af Aftenen, den øvrige Tid jazzede man. Det var Nutid.

Der importeredes stadig nye Jazzvariationer, f. Eks. Lambeth walk, der præsenteredes første Gang paa Jubilæumsdyrskuet paa Bellahøj i 1938. Og alle vilde lære de nye Danse for at kunne danse dem, naar de blev bedt ud. Danselærerne oplevede en Guldalder. En af Danse-Ringens Medlemmer har skildret sit eget Indtryk af Pladsforholdene i disse Linjer:

»Næh, Danselæreren i Dag skal ikke klage, — det er kun Eleverne, der har Grund til det. Alle Hold overfyldte!

»Klar med inderste Fod.«

»Det kan jeg ikke, Damen bagved staar med sin Hæl i mit Opslag.«

»Er der noget, der trykker Dem, Frøken, De ser saa ked ud af det?«

»Ja, den Herre, jeg danser med.«

»Kan De virkelig ikke tage flere paa Holdet?«

»Nej, ikke uden at presse Vedkommende ind med Skohorn.«

»Maa jeg ikke bede Dem gaa af min Fod, jeg vil forsøge at mase mig ud paa Toilettet.«

»Hr. Lærer! Den Herre staar og klemmer mig, han maa ikke være rigtig klog.«

»Naar jeg ser nærmere paa Dem, Frøken, maa jeg give Dem Ret.«

»Av! De træder hele Tiden paa mine Ligtorne.«

»Undskyld, jeg vidste ikke, at De havde Ligtorne.«

»Kan du faa Plads til at røkke med Ørerne, for jeg kan ikke.«

Ved alskens Sammenkomster ryddedes

Stole og Borde til Side i Hjemmene for at Unge og ældre kunde komme til at danse. Og ude dansedes endnu hyppigere. Enhver Forening og enhver større Restaurant arrangerede Danseaftener. Det kaldtes Dansants — Balceremoniel brød ingen sig om; det var Dansen for Dansens Skyld. (De saakaldtes Siskeners Dans mellem Bordene er en Sag for sig, som omtales under Afsnittet om Restaurationslivet). Jazzen blev hottere. — Danse som Swing, Boo-woo-swing, Jockey og endelig Jitterbug, som syntes værre end noget andet bredte sig som en Pest fra By til By. Det var ingenlunde altid Hovedstaden, der førte an. Saaledes meddelte Middelby Avis i September 1942:

»Jitterbug-Dansen gaar nu ogsaa sin Sejrs-gang over Langeland, og har taget i den Grad Overhaand, at der er blevet Anledning til at skride ind imod den. I Aftes holdt Lohals Borgerforening Generalforsamling og vedtog at indføre Forbud imod den. Aarsagen er dels et Optrin forleden paa Snøde Kro, hvor Præsten Hansen Lavin skred ind overfor den danselystne Ungdom, og dels, at der ved et Bal i Lohals Afholdshus er blevet danset Jitterbug med en Lidenskab, saa de unge Piger til Tider stak Benene lige i Vejret.«

Det var den Retning Selskabsdansen bevægede sig i først i 1940-erne. Men man ventede et Omslag, man længtes efter en ny Musik ...

— — —

Musikken og Dansen er saa nær beslægtede, at de altid har øvet Indflydelse paa hinanden. Folkevisen og Folkedansen var oprindeligt et, og da Dansen blev ledsaget af Instrumentalmusik, satte Dansemelodierne deres tydelige Spor paa den højere Musik.

Til Selskab for 300 Aar siden

Menuetten udvikledes gennem Haydn til at indtage Pladsen som en af Symfoniens fire Afdelinger, og skiftende Danseformer har tjent store Komponister til Grundlag for værdifulde, undertiden klassiske Kompositioner — Beethoven: Deutsche Tänze, Weber: Aufforderung zum Tanz, Schuberts og

Chopins Valse, Brahms ungarske Danse, Gades Folkedanse, H. C. Lumbyes Champagnegalop og Stravinskys første jazzprægede Balletter og Orkesterkompositioner ... Men om de skiftende Toner i et senere Afsnit ...

En bedre Aften

Kærterne brændte med sorte Sodslør over de rødgyldne Flammer. Kavallererne gik adstadigt over Fliserne med sagte Smæk af de flade Saaler mod Stengulvet. Ryggene var rette, Hovederne stift fastskruede i de høje Pibekraver. De dybt nedringede Fruers side Skørter fejede stolt over Salsgulvet ... Langs hver af de to Langvægge i Raadhussets Festsal var Bordene lagt med tre forskelligfarvede Tapeter. Det understes guld-virkede Kant strejfede Gulvet, det næste Fløjlstapet stumpede et Stykke oppe og øverst laa den hvide Overdug. Den var bogstaveligt dækket — med Dækfade, Saltsirskener og glimtende Skaale fulde af Desmer-, Kanel- og Pingeleikonfekt. I Salens Midte stod Skænken med Kander, Horn, Trækrus og mange Glas. Værten gik, fulgt af Mændene, til Bordet ved den højre Væg. Kvinderne bænkedes sig bag Bordet til venstre paa Bænkene, der var betrukket med Fløjl og belagt med Hynder. Der sad de to Køn Ansigt til Ansigt, men paa lang og ærbar Afstand.

En af de unge Husknægte traadte frem og foldede gudfrygtigt Hænderne til Bordbønnen:

Udi Jesu Navn gaa vi til Bord.
At æde og drikke paa hans Ord.
Hannem til Lov og os til Gavn,
Saa æde vi og drikke udi Jesu Navn.

Saa bares de dampende Fade ind, og Forsnideren skred til sin Dont. Den unge, elegante Kavaller gik med Hofmandsskridt hen til Bordet, hvor Fadet stod, gjorde en Reverens for Herskaberne og greb Forskærer-gaflen og den store Kniv. Fiks som en Fægter skar han Korsets Tegn i Luften med de to Instrumenter. Og mens alle saa til med kritisk beundrende Mine, stak han Gaflen i Stegen, hævede den til Skulderhøjde og skar Snit efter Snit med den blinkende Kniv. De saftige Skiver segnede gennem Luften ned paa Fadet, hvor de landede i sirlige Rækker. Naar han var færdig, gjorde han atter Korsets Tegn, og Skafferne begyndte at nøde. Som ærbare Dannemænd og -kvinder forsagede alle med Tugt de lækre Bidder. Alle fulgte Forskriften i Værket »Kristelige og dyderige Jomfruers Æreskrands« og vægrede sig ved at tage noget saa kosteligt til sig. Men den gæstfri Kunst overvandt deres dydsirede Beskedenhed. Haardt trængt af Gæstfriheden skar de tugteligt et lille

Vin skal siige, Øllet falde

Stykke af de fremlagte Skiver. Halvdelen balancerede de paa Spidsen af den fremlagte Kniv over paa deres egen Brødskeive, den anden Halvdel lagde de paa Naboens Brøddisk. Saa endelig lod man sig Maden smage. Med sirlige Fingre dyppedes Kød i Sovsefadet, ingen stak mere end tre Fingre ad Gangen i Saltkarret. Thi man var i Barndommen tugtet til at annamme denne Lære om de gode Sæder:

Tag Maden med Kniv og ei med Haand,
Skær med Kniv, bid ei med Tand.
Æd af Munden, før du monne drikke.
Tør dine Fingre, slik dem ikke.

Mundskænken virkede ved Skænken. Som den stolte Kogebogsforfatter, Køgemester Rumpolt bød, var han i hvidt, og han havde fine, subtile og hvide Hænder med lysende, guldindfattede Stene paa Fingrene. Med festlige Bevægelser kredensede han Bægeret for sin Herre. Sirligt, med mønsterværdig og standhaftig Arm løftede han det laagdækkede Drikkehorn i Vejret, derefter sænkede han det, tog Laaget af og hældte nogle Draaber af Pokalens Indhold op deri. Herren tog Hornet af hans Haand, hilste højtidsfuldt paa Gæsterne og drak. Hjertelige Skaaler fulgte efter, og Mundskænken var idelig i Virksomhed. Rostockerøl og Prysing skummede i Krusene, senere fulgte den syrlige Rheinflall. Mundskænkens Dont var lettere end Forsniderens, men ogsaa han havde sine bestemte Kunstregler, som det vilde være en Skam og Skændsel for Huset ikke at overholde:

Mjød og Vin og deres Lige
skal Du sagtelig udi Glasset »siige«.
Men Øl maa Du lade højt nedfalde,
at Fraaden stander til Bredderne alle.

Da Raadyrstegen var spist, kom der noget nyt paa Tapetet. Det var Kirsebærsuppe, saa fulgte en Hønsepostej. Fjerde Opsæt var Karper med rød Sauce, og saa begyndte Mundskænkens Kunst at spores. Luften var hed, Ansigterne glødede, Tale og Latter bølgede fra Mand til Mand tværs over Rummet fra Sværd- til Spindesiden.

Efter Karperne kom Krumbakkelser. Det var kun som et lille Hvil før det mere solide sjette Opsæt: sprængt Oksekød med Kødpløse og Ister. Derpaa trancherede Forsnideren en Kalvesteg.

Der maatte drikkes godt for at skylle Retterne ned. Nogle af Herrerne vaklede lidt i Sæderne, men nye Glas stivede dem af. Man havde kun siddet tre Timer til Bords, og der var endnu langt til Enden.

Ottende Opsæt var Gedde, saa kom Faarekød med Rosmarin paa Tapetet, derpaa Mandelkes, saa Tærte med Svesker og Negenaugen. Kældersvendene ilede hid og did med nye Forsyninger til Skænken. Luften var taaget af Mados og Dunst af Kærternes Os. De ædelige Herrer brølede af Latter som Tyre, og naar de drak, stod Øjnene paa Stille. Damerne blussede som Stokroser langs Væggen, men førte sig med uklanderlig Anstand, skønt de dog snarere end en Pot Øl med Dagens tidligere Kvantum havde fyldt otte eller flere under Snørlivene.

Den helstegte Gris, som fulgte efter Maaltidets lettere Mellemretter, hilstes med stormende Bifald. Bægrene klang med fornyet Styrke. Men en og anden maatte ud og lufte sig — og man hørte fra Stuen ved Siden af en Lyd, som tilkendegav, at ikke alle var kommet rettidigt afsted.

Værten saa med veltillfreds Glæde, at de fleste af Gæsterne ved begge Borde havde

Vi maa vel stjæle os en glad Stund

sig en fuldgod Rus. Saadan skulde det være. Hvad sagde ikke selve den strenge Biskop Peder Palladius: »Djævelen skikker os saa mange onde Stunder til, vi maa vel stjæle os en glad Stund til at drikke en Skaal Øl med hverandre, endogsaa over vor Tørst.« Og alle var ihærdige og hjertensgode, naar det gjaldt at glemme Djævelens Værk og at drikke paa Sidemandens Velgaaende. »Singot« og »god Taar« lød Raden rundt, og naar nogen vilde drikke med en fjerntsidende, til hvem Hjertets ømme Følelser, men ikke Mælet naaede hen i den almindelige Festtummel, saa smed han skælmsk et Kød-ben eller en Sveskesten i Hovedet paa ham eller hende. Snart blev der en almindelig Kylen i Rummet. Sveskestenene landede paa de skønne Fruers ærbare, blottede Barme og paa de unge Frøkeners Perlehuer. Dog, de gode Fruer og Møer vidste at give igen. De svarede med behændigt udslyngede Ølsjatter i Ansigtet paa Herrerne.

Men ingen gik over Stregen, med sirlig Omhu hævede man Glassene og drak, med nydelig Anstand tørrede man Smørret og Sovsen af Hagen med Dugens Flige. Man vidste trods Rusen, hvad der hørte sig til i det gode Selskab, og ingen forbrød sig mod de Love, som var angivet i Bogen om de gode Sæder: Her var Fryd og Gammen, men ingen Skrigen og Banden, Puffen eller Snurren. Ingen brugte — som paa Kipperne og i tarvelige Folks Kreds — »Næsekneb, Ørenip, Haardræt, Spyttten, Biden, Støden, Fosen, Murren, Knurren, at skære Tænder, at hviske bagud, at se paa Sned, at le, som Hunde ler ad Svin. Man vidste saavel, at det ikke hørte til god Tone at smyge ilde af Næsen, sidde med Haanden under Kind og tænke ondt, nævse sig i Sædet« eller lig-

nende. Ingen fordristede sig heller til — skønt Lysten maaske var der hist og her — »at krybe under Bordet og bide sin Jævnkristen i Benet«, lige saa lidt som man under Dansen brugte den Skik, der var almindelig blandt Godtfolk: »at tage Knappenaale af Pigernes Trøjer eller Naalepuder for siden skæmtevis at stikke dem i Bagen«.

Alt var i bedste Gænge, og nu kom Maaltidets sidste og lette Retter paa Tapetet. Der var kun fire tilbage: Østers med Smør, Gaasekraaser, Rav og Rækling samt Ost. Thi Ost var en skikkelig fornuftig Ting at slutte af med. Som Digteren kvad:

Naar alle Retter er kommet ind
efter Landsens Vane og Husbondens Sind,
bær Osten paa Bordet, helst en gammel;
Thi den fortager Væmmelse altsammel.

De opvartende begyndte hasteligen at fjerne Levningerne fra Bordet, at ingen i Opbruddets Virvar skulde blive fristet til for Skæmt at tømme Konfektskaalene i sine Lommer. Men der skænkedes med usvækket Nidkærhed. Da var det, en af de muntre Gæster — for ret at vise sit gode Lune — greb Glasset og klinkede med Ruderne. Flot slyngede han Glasset ud gennem Vinduet, saa Skaarene klirrede med en lystig og festlig Klang. Flere fulgte hans Eksempel, snart bragede Slindeglas og Bægere gennem Vinduerne, og Latteren rungede i Salen. Husfaderen lo bedst af alle, saa Taarerne randt ham ned ad de blussende Kinder, dog kunde han ikke bare sig for at skotte lidt efter de dyre Glas. Naa, Flertallet af Ruderne fik han igen, med fine Navnetræk indridset til Minde om den festlige Stund, af de Gæster, der havde slaaet dem ud.

Nattens Kølighed trængte ind i den lumre

Til Selskab for 100 Aar siden

Sal. Lysene blafrede. En ældre Herre var faldet ind over Dugen, en anden var i Færd med sagtelig at glide under Skiven. Det var Tid at læse fra Bordet:

Udi Jesu Navn saa haver vi ædt,
Af Mad og Øl saa ere vi mæt,
Herre Gud give os deraf Gavn,
At love og prise dit hellige Navn.

Musikken spillede op til Dans. De dansengrændende Damer satte i Spring over Bordet for at være først paa Gulvet. Herrerne rejste sig paa vaklende Fødder. Man ønskede hinanden velbekomme og god Fordøjelse og forsikrede gensidig om evigt Ven-skab.

— — —

Saadan omtrent har en bedre Aften for-met sig paa 15-1600-Tallet, naar Byens bedste Borgerskab var budt til Gilde paa Raad-huset, hvor større Fester altid afholdtes.

Hvis man, ligeledes paa Grundlag af over-leverede Aktstykker, vil prøve paa at danne sig et Billede af en lignende selskabelig Sammenkomst et Par Hundrede Aar senere, i 1840erne, da man festede hjemme og noget mere afdæmpet, bliver det noget lignende som dette:

*

Salen, som den store Dagligstue hed, stod tom til daglig. Den blev kun brugt i Livets store Stunder, naar man fejrede en Familie-begivenhed med Lystighed eller naar et af Familiemedlemmerne laa paa lit de parade. Ellers var Rullegardinerne trukket ned, Møblerne langs Væggene hyllet i hvide Klæder og Lysekronen i Loftet skjult i en hvid Pose. Kakkellovnen stod kold og trist i Krogen. Man gøs, naar man skulde igen-

nem Salen. Men naar der skulde være Fest, blev der rullet op for Lyset, Overtrækkene blev fjernet, Møblerne børstet og Gulvet vasket. Alt dette gjorde Stuepigerne og Døtrene, mens Husmoderen og Kokkepigen havde travlt i Køkkenet. Mægtige Mængder af Madvarer skulde tilberedes, og Kobber-tøjet skulde pudses med det røde Pudse-pulver, som man havde købt hos Rødstens-konen, hvis beskedne Erhverv bestod i at pulverisere Teglsten med en Hammer.

Paa selve Festdagen skælvede hele Hu-set af Forventning og Nervøsitet. Moderen skældte paa Pigerne, og Døtrene for for-virret frem og tilbage, ængstelige for ikke at blive færdige i rette Tid.

En lignende Febrilskhed herskede i adskillige af de indbudte Gæster Hjem. Man faar et Indtryk af Stemningen i Konsul Niels Baches Erindringer fra Barndoms-hjemmet i Helsingør først paa 1800-Tallet:

»Stadens første Frisør kom løbende til bestemt Tid (alle Frisører løb dengang i deres hvide Kjoler med Pudderæsken i Haanden og alle Krøllejernene ud af Kjole-lommerne), men Moder var ikke vadsket eller havde kun gjort sit Undertoitte: »Saa kan jeg springe der og der hen saalænge.« »Ja, bliv ikke for længe, Hr. Petersen!«

Saa kom Kareten, men Madamen havde næppe faaet Klokken paa. »Kom præcis om en Time!« Endelig var hun saa vidt færdig, men saa var den ulykkelige Haarskærer ikke kommen, og naar han saa endelig kom for-pustet som en Jagthund, blev han dygtigt tiltalt, og truet med, at man næste Gang henvendte sig til Hansen, hans Kunstrival, hvor til den skikkelige Mand gjorde mange ærbødige Undskyldninger, uagtet han havde været paa Pletten. Naar de da skred til

Den belevnes Herres Entré

Operationen, saa stod Madam Seyer med et Lys, jfr. Seyer med et, Pigen med et og jeg med et, medens Petersen kreppende, krøllende, pomadiserende o. s. v. løb rundt om Moder, og saa var Frisuren for høj, saa for lav . . . Endelig efter at Fader tre-fire Gange var gaact ind og ud med et: »Det er da Satan til Tid« og efter at Karetten lige saa ofte forgæves havde meldt sig, var den maaske netop fraværende, naar Moder var færdig; saa fik Kusken Skyld, og først naar Moder var i Vognen, blev der damstille.«

Paa Grund af Gadernes Forfatning var det jo ikke behageligt for Damerne at gaa. Kun enkelte ugifte Herrer indfandt sig til Fods.

Kl. 19 stod Værtsfolkene indenfor Døren og tog imod og sørgede for, at Damerne blev anbragt efter Rang og Alder i Sofaer og paa Stole inde i Salen. Den belevne Herre vidste nøjagtigt, hvorledes han skulde gerere ved Indtrædelsen. Fra Haandbogen om den gode Tone havde han lært, at den første Kompliment skulde foretages for Herren og Fruen i Huset og ledsages af Bemærkningen: »De har befalet, og jeg er saa dristig at antage Deres Indbydelse, og ret inderligen at takke Dem for den mig viste Ære.« Hertil svarede Værten lige saa belevet: »Det er mig meget kjært, at De har fulgt min Anmodning og bæret mig med Deres interessante Nærværelse. Kun beder jeg, at De ikke maa medbringe nogen stor Forventning om min Beværtning.« Nu vendte den Indtrædende sit Blik mod de øvrige Tilstedeværende, de siddende Damer i de mysteriøst knitrende Silkekjoler og de forventningsfuldt dinglende Ørenringe — og mod Herrernes mørke staaende Gruppe. Han satte Foden frem, drog den atter tilbage og bukkede dybt. Efter denne fælles Kompliment

gik han rundt og hilste paa de enkelte. Om denne Ceremoni lærte Værket om den gode Tone: »Hvor Haandkys er Mode, kysser man først Fruen i Huset paa Haanden; har hun voxne Døtre viser man derpaa disse samme Høflighed. For Damer af høi Rang gjør man blot et dybt ærbødigt Buk. — Den tilforn brugelige Kyssen mellem Mandfolk, der klæder quindagtigt og stygt, finder nu, i Selskaber, ikke mere Sted. — At et Kys aldrig maa gives med altfor vidt aabnede og vaade, endsige saarede, Læber følger af sig selv, ligesom og, at intet Kys maa smække.«

En dyb Tavshed sænkede sig derpaa over Selskabet. Herrerne stod med Hænderne indenfor Vestene og hvilede Hagerne i Fadermorderne, tankefuldt stirrende frem for sig, eller hen mod Salens Midte, hvor Husets ældste Datter holdt sig Rede ved Bordet med Themaskinen og Kopperne.

Men snart kom den sidste Gæst; det var ikke Mode at være altfor upræcis. Straks begyndte den unge Dame at skænke Te af Maskinen. Og Kopperne med den dampende duftende Vædske og smaa Tallerkener med Tvebakker blev budt om. Det virkede som en Forløsning. Samtalen steg. Havde man ikke andet at sige, kunde man ogsaa her holde sig til Haandbogens Anvisninger, hvorefter en behagelig Bemærkning til en Medindbudt, som man ikke før har været sammen med, lød saalunde: »Jeg har alt ofte ønsket, at have den Ære at gjøre Deres Bekjendtskab, og nyde Deres behagelige Omgang, men stedse blev mit Ønske utilfredsstillet. Desto frydefuldere er mig denne Anledning til, at vise Dem min Agtelse, og at bede Dem om, ikke at indskrænke Deres Velvillie til dette enkelte Tilfælde; men og-

Syltetøj og Brændevinsbrød

saa, for Fremtiden, at hædre mig med Deres Venskab, og fremdeles at lade min ringe Leilighed behage Dem.«

Den fremmede Herre svarede med en høflig Bøjning: »Ogsaa mig er det meget kjært, at lære at kjende Dem; og Deres Bekjendtskab forøger meget min Glæde i dette Selskab. Da jeg ligeledes ønsker, oftere at have den Ære, at kunne profitere af Deres behagelige Selskab; vil jeg snart gjøre Brug af den mig givne Tilladelse til, at gjøre Dem min Opvartning i Deres Hus; kun maa jeg bede Dem om, ogsaa at forunde mig den Ære at besøge mig.«

Tedrikningen gjorde en Tilnærmelse til Damerne nødvendig. Dersom den belevne Gæst havde forudset dette med Bekymring, kunde han forud have instuderet denne Kompliment fra Lærebogen til den af Damerne, han mest beundrede:

»Denne Dag er mig særdeles gunstig, da den forunder mig den Lykke, at være Øienvidne til, hvorledes De, ved huld Overtalelse og Ynde, veed at forskaffe Selskabet Behagelighed, og at tilvende Dem Alles Hjerter. Ogsaa jeg trænger mig ind i Kredsen af Deres Tilbedere og Beundrere, for, af Erfaring at lære at kjende, hvor stor en Magt De udøver over Enhver, der vover at nærme sig Dem.«

Den saaledes tiltalte bøjede bly Hovedet og svarede — hvis man da stadig kan tro, at Datidens Anstandsbog nogenlunde svarede til Virkeligheden:

»Vi kunne umuligen overbevise os om, at Deres Underholdning med os foraarsager Dem saa megen Glæde, som De nu forsikkrer; tvertimod befrygte vi, at Kjedsommeligheden snart igjen vil drive Dem ud af vort Selskab, og tvinge Dem til, at opsøge Dem

behageligere Omgang. Men dersom De vil vove, at forjage denne Fjende af al selskabelig Munterhed, saa skal De her være meget velkommen.«

Man gjorde Plads for den belevne i Damerne Kred, idet en ældre Madam forsikrede:

»De vil gjøre os en stor Fornøielse, om De, i vort Selskab, vil udvikle Deres herlige Talent til Conversation, og derved forhøie Selskabets Interesse.«

Lidt efter blev Spillebordene sat frem og Værten anviste Herrerne Plads omkring dem. Kortene blev givet, og saa begyndte Whistspillet — dog ikke sjældent (trods Anstandsbogens bestemte Advarsel derimod), afbrudt af en mer og mindre hidsig Diskussion om Spillet's Finesser. Damerne, der var overladt til sig selv, rykkede lettet sammen i Sofaen og blev straks delikateret med en ny Forfriskning: En Bakke med Syltetøjsassietter og et Glas Vand med Teskeer gik rundt. En for en smagte Damerne paa Husets Syltetøj, suttede henrevet paa Skeen og lovpriste Husmoderens Kunst. Naar dette var sket, satte man atter Skeen ned i Vandglasset og lod det gaa videre til den næste. I stigende Tone steg Damerne Samtale om husmoderlige Fænomener og om kommende Partier mellem de Unge i Byen ...

Heller ikke Herrerne skulde faste under deres Spillepartier, skønt Teen og Tvebakkerne næppe var sunket. Der blev serveret Brændevinsbrød ved Spillebordene: smaa Stykker Smørrebrød med en tilhørende Snaps (men ingen Øl).

Ved 21-Tiden blev Husmoderen grebet af synlig Uro, lettede sig og forsvandt gennem Døren til Spisestuen. Hun fulgtes af forventningsfulde Blikke, skønt Sulten næppe

Det store Aftensbord

kunde nage nogen i særlig Grad. Værten standsede Spillet og Afregningen begyndte. Man spillede saa lavt, at den næppe gav Anledning til nogens Misfornøjelse.

Saa skulde man til Bords. Den belevne Herre ilede hastigt hen til den Dame, som han helst sad ved Siden af, og bukkede, idet han forsikrede: »Deres Selskab er saa behageligt, at det gjør mig saa dristig at udbede mig den Ære, at maatte sidde ved Deres Side under Taffelet, desaarsag jeg tillader mig at byde Dem min Arm.« Og Damen rejste sig med et forbindtligt Smil og tog den, idet hun erklærede: »Jeg er kun bange for, at Deres Forventninger er alt for smigrende for mig, og at jeg vil ei være i Stand til at fyldestgjøre dem.«

Døren til Spisestuen smækkedes op. Herterne gned sig i Hænderne ved Synet af den mægtige Opdækning paa Aftensbordet. Der var Duepostej, oprørte Buddinger, røde Oksestege, brunstegte Gæs og overskaarne Æg. Og langs hele Bordet stod Karaffer med Rødvin. Der skænkedes flittigt, og snart brusede Samtalen og Latteren ubundet gennem Stuen — uden Hensyn til den slaviske Overholdelse af Forskrifterne i Haandbogen om den gode Tone. Vinen og Varmen fra Lysene hedede Ansigterne. Man klinkede med Damerne og drak i dybe Drag. Karafferne fyldtes paany. Og den belevne Gæst sprang begejstret op fra sin Stol for at udbringe Værtens Skaal: »Jeg beder Selskabet, at forene sig med mig, og at tømme Deres Glas paa vor ærede Værts Velgaaende, der i Dag ved sin Forsorg og Godhed, har beredt os en meget skjøn Dag, og derved at bevidne ham vor Taknemlighed for hans store Omhu og Artighed. Han leve!«

Umaadelige Æblekager med Flødeskum

blev bragt ind og dertil mørke Flasker med en fin Madeira. Velværet og Livsglæden steg, alt var hyggeligt og skönt. I Vinens og Madens Duft blandede sig en Anelse af Rom og Cognac og den fine Luftning fra Potpourrikrukken inde i Salen, — hvor Tjenestefolk allerede var i Gang med Forberedelserne til den sidste Del af Festen.

Værten rejste sig med Glasset i Haanden og takkede for Talen: »Hele Selskabet min oprigtige Tak for den Ære, det i Dag har beviist mig, og for den Overbærelse, hvorved det optager mine Bestræbelser for at vinde dets Tilfredshed.« Og han svang Glasset i en Bue over Bordet: »Hermed griber ogsaa jeg mit Glas og tømmer det paa hele Selskabets Velgaaende. Det leve!«

Da Madeiraflaskerne var tømt, hævedes Taflet. Den belevne Gæst bøjede sig paany for Vært og Værtinde: »Min inderlige Tak for den herlige og kostelige Bevertning, som De saa rigeligt har forsynet os alle med, og som var saa tillokkende, at vi endog maae være ængstelige for vort Helbred. Jeg beklager, at De har gjort Dem saa megen Uleilighed — og ved Deres store Opmærksomhed er blevet hindret i selv at nyde Taffellets Glæder.« Værten slog afværgende ud med Haanden og svarede:

»De er meget skaansom i at bedømme min Uleilighed, og De tillægger mine Bestræbelser, at vise mig erkjendtlig for den imod mig udviste Ære, alt for stor Værd, til at jeg, efter Overbeviisning, kan modtage den; tvertimod troer jeg at have Aarsag til, at gjøre Fordring paa Deres Overbærelse.«

Sirligt førte Herrerne deres Damer ind i Salen igen, bukkede og takkede for det behagelige Samvær. Den etikettестive Kavaller udtalte ved denne Lejlighed:

Ved Punchebollen

»Jeg ønsker af Hjertet, at dette Maaltid maa bekomme Dem vel, hvis Fornøielse De, ved Deres skønne Underholdning, i den Grad har forøget, at Timerne er henrundne med Lynets Fart.« Og Borddamen returnerede beskedent:

»Det var ikke min Fortjeneste, om Tiden gik saa meget hastig for Dem; meget mere har den levende Conversation i vor Omgivelse bevirket samme, hvorfor vi, for største Delen, have *Dem* at takke.«

Men adskillige var paa dette Tidspunkt, selv med deres bedste Vilje, ude af Stand til at følge Etikettens strengeste Regler. De styrtede sig med usikre Skridt mod Punchebollen, der stod paa Bordet i Salen som en Ilddrik med blaanende Flammer blussende højt i Vejret fra den brændende Rom. Kaadheder og Vitser vekslede, mens Punchebollens Indhold sank. Der var Herrer, som var saa morsomme, at de helst ikke vilde tro det Dagen efter. Nu og da søgte Damerne at lægge en Dæmper paa de altfor oprømte. Men ogsaa de drak livligt. Og alle stemte i med, da den selskabsvante Gæst intonerede den lystige Drikkevise:

For at være, som man bør,
Venner! maa man drikke;
Bollen rent maa tømmes, før
Bliver man det ikke —
Jeg, som Broderparten fik,
Eder bedst kan raade:
Vers og Kjærlighed og Drik
Taaler ingen Maade.

Man maa sige, hvad man vil,
Ædru bør man være;
Men hvad der nu hører til,
Vil jeg Eder lære:
Hver af os var Bollen huld,
Alle Bollen hulde,
Jeg er fuld, og du er fuld,
Vi er alle fulde.

Har du, som det lader til,
Broder! tabt Forstanden,
Og i Aften have vil
Den igjen i Panden —
Før du søger den igjen,
Maa du vide, Kjære!
Paa hvad Sted du tabte den,
Og hvor den mon være.

Hver af Eder mærke kan
Midt i Perialen,
At jeg kom til min Forstand
Her et Sted i Salen.
Mærker nu Moralen min!
Hvor jeg den har funden,
Kan Enhver og finde sin:
dybt paa Bollebunden.

Drikker! øser! skjænker i!
Drikker Alle! drikker!
Hisset er den Krog, hvori
Desertøren stikker —
Se, her er han, Bollen tom!
Tralle, ralle ralle!
Punschen gik — Forstanden kom
Ædru er vi alle.

Moderne Selskabelighed

Endnu i det 20. Aarhundrede kom Kultur-mennesker sammen for at indtage Næringsmidler i hinandens Selskab og paa hinandens Bekostning ...

Indtil 1917—20 var det Skik i Middelby at udstede Middagsinvitationer i Hofstil, skriftlig paa trykte Kort, hvor Vært og Værtinde stod øverst. Formularen, som man købte hos Boghandleren, lød saaledes: »*Hr. og Fru udbeder sig herved Æren af Hr. og Frus behagelige Nærværelse til Middag den Paaklædning S. u.*« Senere nøjedes man med en mere naturlig og hjertelig, haandskrevet Indbydelse, men da flere og flere viste sig saa ugidelige og tarvelige at kvittere med en Telefonopringning, gik ogsaa Invitationerne over til at blive telefoniske. Mange beklagede denne Udvikling; ikke blot fordi det atter, som de sagde, var et Skridt bort fra de faste Former, hvis Overholdelse forhen satte Skel mellem dannede og mindre dannede Mennesker, men ogsaa fordi det voldte Vanskelighed i givet Fald at finde paa en Undskyldning i Telefotempo. Den skriftlige Invitation havde dog givet Tid til Omtanke og en Formulering af et Afslag. Men saadan var det nu blevet Skik ved alle almindelige Omgangsmiddage, i hvert Fald i Middelby, henad 1940: Værten eller Værtinden ringede til dem, »de skyldte«. I de Kredse, der overhovedet holdt Middagsselskaber, saa man paa det nøjeste paa Gengældelsessystemets Overholdelse. En Middag var faktisk nærmest at betragte som et Laan. 14—20 Gæster, hvilket i Reglen vilde sige et Par mere, end der nogenlunde mageligt kunde være Plads

til i Spisestuen, var Reglen. Vi var 18 ved det typiske Middagsselskab, hvis Forløb gives i det følgende med slavisk Nøjagtighed.

Sidst paa 1800-Tallet hed det i en Vejledning for selskabelig Omgang: »Ønsker man at begive sig fuldt paaklædt til et Selskab eller en offentlig, elegant Sammenkomst, bør man benytte sig af en Privatvogn eller en Hyrevogn; thi det kan let faa et komisk og absurd Anstrøg, naar man ser nogen i Balstads eller udsøgt Selskabsdragt arbejde sig tilfods gennem smudsige Gader eller sidde i sligt et Optog i en Omnibus.« Dette Hensyn tog man ikke mere. Nogle af Gæsterne kom ganske vist i egne eller lejede Biler, en ung Reservelæge og hans Kone kom cyklende fra Sygehuset med opkildede Skøder og Skørter, men Flertallet indfandt sig gaaende, Herrerne med Filthatte og graa Ulstere over deres sorte Festskrud, Damerne med de lange Kjoler daskende under de korte Kaaber, — thi det var ikke almindeligt at eje Overtøj, der svarede til de store Toiletter.

Der var Trængsel i den snævre Entre, hvor en sirlig sortklædt og hvidkappet Stuepige hjalp Gæsterne af med Tøjet — under dyb Tavshed. De, der ikke var forestillede for hinanden, talte ikke sammen, idet de ansaa det for upassende at foregribe Værtsfolkernes almindelige Præsentation af de Indbudte. Et Par havde Blomster med til Værtinden, hvilket afstedkom stort Besvær i det travle Hus, hvor ingen i Øjeblikket vel kunde afse Tid til at sætte dem i Vand. Skønt de fleste kendte hinanden ud og ind fra det daglige Arbejde eller efter talrige Sammen-

Den for festlige Lejligheder afpassede Reservation

spisninger, syntes alle samtidig med Selskabstøjet at have iført sig en særlig for festlige Anledninger afpasset Reservation. Man traadte tøvende og ligesom beklemt over Tærskelen til den for de fleste saa kendte Stue. Og straks forstummede Stemmerne derinde. Alles Øjne vendte mod de Indtrædende, navnlig for hurtigt at faa fastslaaet, om nogle af Damerne muligvis skulde være iført noget nyt. Saa meget varmere virkede de tiilende Værtsfolks højstemte Glæde over den Ære, der vistest dem. Gæsterne hostede i Hænderne og strakte dem frem, og de fremstrakte Hænder blev grebet af Værtsfolkene, trykket og pumpet op og ned. De Indbudte blev takket, fordi de kom, og de paa deres Side takkede, fordi man vilde se dem. — Hvorefter den trykkende Tavshed atter afbrødes af Præsentationen og trange Forsøg paa at faa en almindelig Samtale i Gang.

Paaklædningen ved en saadan Lejlighed var uvægerlig Festdragt: Damerne var nedringede og i lange Kjoler og havde alle sat sig i Udgift til en frisk Frisering og Ondulering. Herrerne var dels iført den ved en hundredaarig Tradition fastslaaede begravelsessorte Galla: Kjole og hvidt, dels den saakaldte Smoking. Denne ligeledes sorte og hvide, men dog revolutionerende Forenkling af den hævdvundne Frakke med Svalehalen havde vundet en vis Anerkendelse i Mellemkrigstiden. Oprindeligt var det en Rygejakke. Den lanceredes af det toneangivende Selskab i England i 1890erne: Efter Middagen aflagde Herrerne deres Kjoler og iførte sig korte sorte Jakker under Opholdet i Rygeværelset eller Billardstuen — for at Tobaksrøgen ikke skulde hænge i Kjolesættet til Gene for de fintfølende Damer, naar de kom

ind i Salonen. Efterhaanden som denne Rygejakke vandt Borgerret som selvstændig Paaklædning ved intimere Middage, kaldtes den *dinner jacket*; men indført til Danmark beholdt den det Navn, der hentydede til dens Oprindelse: »Kun for Rygere«.

Værten bød Cigaretter rundt. En enkelt afslog at ryge under Henvisning til en mulig skadelig Indflydelse deraf paa de kommende kulinariske Nydelser. Men alle de andre, Herrer som Damer, greb straks til, henrykte over at have noget at tage sig for. En Herre bragte med høj Stemme den sidste Bilulykke paa Bane for at overdøve sin Maves Knurren. Man enedes hurtigt om, at det var skrækkeligt med de mange Bilulykker. En anden nævnede et andet Emne, hvis Behandling ligeledes var udtømt i Avisen, hvorfra han havde det. Saa begyndte en tredje at omtale en fraværende med udtalte Mindreværdskomplekser: den paagældende var saa sky og tilbageholdende, lige til han fik lidt i Hovedet ... »Er vi ikke saadan allesammen?« spurgte en svær og munter Herre lavmælt.

Værtindens Øjne gik gentagende mod Uret, hvis Visere hun fandt i altfor langsom eller maaske altfor hurtig Bevægelse. Den var et Kvarter over den fastsatte Tid, og der manglede endnu et Par. Værten løftede Øjenbrynene. Hun forstod Tegnet. Og i næste Nu rykkede den hvidkappede Stuepige ind som en frelsende Engel — med en Bakke fuld af isklirrende Cocktails. Et Øjeblik senere steg Samtalen. Man mærkede knapt nok det forsinkede Pars Ankomst.

»Det gaar ganske tvangsfrit til,« proklamerede Værten, idet den hvidkappede lukkede Fløjddørene til Spisestuen op. Der opstod trods Tvangfriheden nogen Parlamenteren

Maa jeg bede Dem tage til Takke

om, hvem der burde overtræde Tærskelen først. Flere gentog saa ofte et »Efter Dem« eller »De først«, at Indmarchen til det festlige Bord, som alle dog længtes efter, forsinkedes i flere Minutter. Men omsider var ogsaa det overstaet, og man gik søgende rundt for at finde sit Navn paa de smaa Kort, der laa paa Vinglassene. Et Par af Herrerne trak hjælpsomt paa amerikansk Maner Stolene ud for deres Damer og skubbede dem atter ind under deres Bagdele, idet de satte sig, — hvilken Hjælp nok kunde gøres nødvendig for dem, der skulde klemmes ind mellem Skænken og Bordet. Men Flertallet lod det smukke, men ligeberettigede Køn klare Placeringen selv.

Da alle var kommet til Sæde, bragte Værtinden Samtalen i Gang igen med en Beklagelse over, at Apotekeren og Frue var blevet forhindret. Og alle saa sig interesseret om for om muligt at faa Øje paa deres tomme Pladser. Men man sad som Bøgerne i en Reol; end ikke et Skelet kunde være klemt ind nogensteds. Og saa hengav man sig til Funderinger over, hvem det mon var, der var blevet inviteret i Stedet for Apotekeren og Frue og altsaa oprindelig slet ikke skulde have været med.

Flere af Damerne mønstrede Bordet ret nøje fra Familiens kendte Sølvlysestager til Opstillingen af Glas og Antallet af Knive og Gafler og syntes i Hovedet hurtigt at regne efter, om der var Udsigt til mere, end da de havde Værtsfolkene, saa de følgelig næste Gang yderligere maatte sætte Traktementet og Udgifterne i Vejret.

Paa Fløjen af Vinglassenes Geled foran hver Kuvert stod en blinkende, ikke længere ganske kold, Snaps og et lille, ikke længere helt skumfrisk, skænket Glas Øl, og paa den

øverste af Tallerkenerne laa en smukt varieret, farverig Forspise — oversat til dansk, idet Canapéens konfektstore Brødbidder med Mundsmagen af Rejer, Sild, Sardiner, Tunge og Ost altfor godhjertet og rundhaandet var udvidet til bastante Brødsriver udskaaret med Randen af et stort Ølglas og tredobbelt belagt med lækre Sager. Alene ved denne indledende Anretning var Tilfredsstillelsen af Appetitten sikret. Værten rømmede sig og hævede Snapsen. Alle fulgte Eksemplet og stirrede paa ham som paa en Ypperstepræst. »Velkommen«, sagde han ligesom hans Far, Bedstefar, Tiptipoldefar o.s.v. havde sagt før ham ved lignende Lejligheder. — »Maa jeg bede Dem tage til Takke med hvad Huset formaar.« Alle bøjede sig, højtidsfuldt hilsende med Glas i Haand, og drak som gjaldt det et Gudeoffer. En aartusindgammel Tradition holdt Traadene samlet, saa alle handlede samtidig som Marionetter, styret af en usynlig Haand. Men da Højtidsstundens Kulmination var overstaet, viste Traditionens Traade sig alligevel at være løsnet: Enkelte samlede efter gammel Skik Glasset i Brysthøjde og hilste atter i streng Alvor paa Værten, andre satte det tilbage paa Bordet uden videre, flere skulede til deres Sidemænd for at se, hvordan de bar sig ad — og gennemførte da Ceremoniens Afslutning efter de førstes Eksempel, men i upassende afjasket Form. Det almindelige Indtryk var Usikkerhed og Forvirring. Det var som Troen paa Drikkens guddommelige Magt alligevel var rokket, en Ritus i Opløsning. —

Skønt de senest udkomne Vejledninger i selskabelige Omgangsformer bestemt banlyste Sammenstillinger af Øl og Vin ved samme Maaltid, indtraadte paa dette Tids-

De mundsmuttede Boller

punkt en Tjener i næsten ulastelig Kjole med en Flaske Sherry. Den sværeste og muntreste blandt Gæsterne hilste ham med et jovialt »Goaften Nielsen, De er altid med, hvor det gaar godt til.« Hvortil Tjeneren gendannelsesglad kvitterede med: »Goaften, Goaften, Hr. Sagfører.« Saavel Værtsfolkene som de øvrige Gæster overhørte denne Afsløring af, at Tjeneren ikke hørte til Husets faste Inventar. Flere af os var blevet barberet samme Dag af den stræbsomme Mand, som i Dagens Timer virkede i en af Middelbys Barberstuer, men om Aftenen efter Behov kastede Glans over det højere Selskabsliv; men selvfølgelig var det upassende at hentyde dertil, og vi lod velopdragent som om vi ikke genkendte den forvandlede Barber. Selskabslivets strenge Love krævede, at vi fornægtede dette Medmenneske!

Med Bistand af Stuepigen serverede Lejetjeneren derpaa en velmagende varm Suppe med Boller. Og Sagføreren fortalte meget apropos, at det i hans Barndom havde været ret almindeligt med mundsmuttede Boller ved større Familiefester i Middelby. Da hans Forældres Nabo, en vel-situert Slagtermester af landlig Ekstrakt, skulde holde Sølvbryllup med et halvhundrede indbudte, havde Sagføreren som lille Dreng overværet de omfattende Forberedelser, hvorunder det havde gjort særligt Indtryk paa ham, at en ferm Kogekone, der var Ekspert paa Omraadet, havde formet flere hundrede Boller med Munden og bagefter lagt dem til Opbevaring paa Lagner, der var udspreddt paa Loftet. At det ikke var Familiens rene Lagner, der blev brugt hertil, var en Selvfølge . . .

Den skyllede man ned med fortsatte Hilserceremonier. Og nu kom Tjeneren ind med

to Flasker: Rhinskvind og Sauternes, hvoraf han skænkede efter Gæsternes Valg, — men i begge Tilfælde i de fremsatte grønne Glas. Næste Ret var en Laks, hvis skønne Skind dog var i den Grad smykket med udsprøjtede Majonæseblomster og Forsiringer, at man først tog den for en Konditorkage. Ogsaa hertil skaaledes paa Værtens Opfordring ved en saakaldt Rundskaal bestaaende af pantomimiske Udvekslinger af Hjertelighed Bordet rundt. Og mens Trøffelsovs, brunede Kartofler og Oksefilet, mærkeligt nok yderligere draperet med kogte Grøntsager, blev baaret ind, skænkede Herrerne selv Rødvin af Foglietterne paa Bordet, — som det nedarvede Ceremoniel fra de Dage, da man endnu risikerede at blive forgiftet, krævede: forsigtigt først en Draabe for sig selv, dernæst for deres Damer og siden mere i deres egne Glas. Og nu skaaede man indbyrdes med dem, man l havde tilbords eller sad overfor, eller blot med de Gæster, der havde særlig meget i deres Glas for at tvinge dem til at drikke. Med megen Omtanke var Ægtepar placerede saaledes, at de ikke havde Udsigt til hinanden, og mellem de yngre, der havde faaet byttet Koner indbyrdes, udvikledes fortrolige Separatsamtaler — og ved Cigaretterne, der blev budt om efter Stegen, en mere lydløs, men for de enkelte ret underholdende Flirt.

Paa dette Tidspunkt var Byens Postmester begyndt at rulle ret faretruende Mængder af Brødkugler. Værten, der frygtede hans vante ikke kortfattede Tale, og Sagføreren, der havde Husets Frue tilbords og frygtede for selv at blive tvunget til at tale, hvis der overhovedet skulde tales, kappedes om i Tide at stemme Stigbordet for Veltalenhedens Sluser. »Det er i Grunden rart,«

Talen for Damerne

henvendte Værten sig højlydt til sin Borddame, »at det omsider er gaaet af Mode ved almindelige Middage at holde Taler.« Og den tykke Sagfører greb øjeblikkelig Traaden og forklarede, hvorledes den ustandselige Skurren med Stole og Springen op og ned, Hurraraabene og hele Skaaltalesystemet havde faaet Dødsstødet ved almindelige Sammenkomster i Middelby ... En Kaptajn, der var kendt som en Mester i at holde Taler for Flaget, var ved en stor Middag i Klubben udset til at holde den altid vanskelige Tale for Damerne. »Vi Militære,« begyndte han med sin rungende Røst sitrende af Følelse, »har i vort Hjerte to Kamre. Paa det ene staar »For Gud, Konge og Fædreland«, paa det andet, mine Damer, staar der »For Kvinder« ...

Sagføreren paastod selv at have været tilstede og gentog sit Bidrag til den rungende Latter, der havde druknet Talen. Postmesteren samlede forfærdet sine Brødkugler, puttede dem befippet i Munden og skyllede dem ned med et Glas Rødvin ... Saa kom Desserten: Is og Madeira. For foreløbig sidste Gang stirrede man hinanden ind i Øjnene, nikkede og drak samdrægtigt. Saa rømmede Værten sig og erklærede, at nu havde hans Kone ikke mere. En dels protesterende, dels bifaldende Mumlen fra Kredsen om Bordet tilkendegav, at det saa sandelig ogsaa havde været nok. Man rejste sig og hjalp de indeklemte frem fra Sprækken langs Buffeten. Derpaa trykkede Gæsterne i troskyldig Alvor hinandens Hænder — og som taknemmelige Børn Værtens og Værtindens Hænder og takkede dem for Maden. Denne Skik, som var utænkelig under Himmelstrøg, hvor Livets Frugter trivedes frodigere, stammede fra de Dage, da det i For-

vejen karrige Norden var saa forarmet af Misvækst og Krige, at man velsignede sin Nabo for en Bid Brød ... Til Gengæld udtrykte Vært og Værtinde med et Velbekomme deres Ønsker om, at ingen vilde faa Men af Maden, men at Fordøjelsesprocessen vilde komme til at foregaa normalt. Denne ligeledes i Europa enestaaende Skik var udsprunget af en i Fortiden fornøden Forsikring om, at der ikke havde været Gift i Maden. Gang paa Gang var Folkets Opdragere draget i Leding mod disse Sædvaner, Admiralinde Gad i 1918 i Bogen »Takt og Tone« med disse satiriske Linjer:

»Værten bør, idet han rejser sig for at ønske Velbekomme, undgaa den klassiske Bemærkning: »Nu har min Kone ikke mere!« hvilket var det, Gorm den Gamle plejede at sige om sin Hustru Thyra Danebod. Den Skik at gaa Kredsen rundt og med et Velbekomme trykke hinanden i Haanden i alvorsfuld Samdrægtighed, fordi man har spist et Maaltid Mad sammen, er heldigvis ved at uddø og bruges kun i meget gammeldags Huse eller meget langt fra Hovedstaden.«

Nej, denne Skik var saa langt fra ved at forsvinde i 1918; den blomstrede endnu 25 Aar senere ikke blot i gammeldags, men ogsaa i nye Hjem, ikke blot langt fra, men ogsaa i selve Hovedstaden, dog frodigst paa Landet og i Købstæder som Middelby.

Efter Bordet strømmede flere mod Toiletterne, men da alle ikke kunde komme til paa en Gang, fremdrog Damerne Spejle og Toiletsager fra deres Tasker og underkastede deres Ansigt et kritisk Eftersyn inde i selve Dagligstuen. Næserne blev pudret, og den Del af Læbernes Lag af fedtholdigt Farvestof, de havde spist eller tørret af i

Toilette i Dagligstuen

Servietterne, blev erstattet. Ingen fortørnedes over denne hensynsløse Selvoptagethed. Kun Sagføreren brummede lidt grumt til Værten: »Kan jeg ikke laane en Tandbørste?» hvilket skulde vække den Tanke, at lidt Mundhygiejne i og for sig var mere paakrævet og appetitligt end blot en Overmaling. Men selv en Tandstikker var bandlyst fra dannede Kredse, det var finere at lade Madresterne sidde. Damerne vendte sig mod den vovede Sagfører, aabnede deres friskmalede røde Læber og smilede med modsætningsvis nærmest graat Udseende, Gummer og saa gode Tænder, som Gud eller Tandlægen nu havde givet dem. Under den almindelige Toilettering skænkede Tjeneren Kaffe og Likør — nøjagtig til Randen af Glassene som var man paa en Restaurant og lagde Vægt paa at faa mest muligt for Pengene. Cigarer og Cigaretter tændtes af begge Køn. Det syntes at være en Regel, at Damer under 40 holdt sig til Cigaretterne, mens de mere modne tændte smaa Cigarer i Stedet, men ingen røg store. Røgen bølgede tæt under Loftet, og man nippede tvangfrit til Likörglassene paa fransk Maner uden at føle sig forpligtet til særlige Hilseceremonier. Og mens ingen havde talt, da man sidst var i Dagligstuen, vilde alle nu tale, og flere gjorde det i Munden paa hinanden.

Stemningen ved en saadan Fest var forceret frem allerede fra Cocktail'en og Snapsen, saa en fortsat Stigen var umulig. En halv Time efter Kaffen sank den da atter mod Nul. Men da det døde Punkt nærmede sig og røbedes hist og her af en undertrykt Gaben, arrangeredes hastigt et Spilleparti, hvortil Værten ofrede sig for de faa ældre i Herreværelset, mens Værtinden satte

Grammofonen i Gang til Glæde for Flertallet af Yngre. Der dansedes i dvælende Tempo Kind mod Kind i Havestuen og ude paa den mørke Veranda, ivrigst af en ungdommelig Dame i 50'erne med amerikansk make-up, hennafarvet Haar og Mirakelbrystholder, der lod til at mene, at hun repræsenterede det i Søndagsbladenes Kosmetikannoncer omtalte »Mysterium med Kvinden, der aldrig bliver gammel«. Kun en ung Ingeniørfrue afholdt sig fra at danse, som hendes Mand forklarede, fordi hun var i velsignede Omstændigheder, hvilket hun irriteret rettede dertil, at det var fordi hun skulde have et Barn, men at hun ikke kunde se, at der var noget særlig velsignet ved det, i hvert Fald ikke før det var overstaaet.

Der blev serveret Gin og Tonic med Citronskiver og Whisky og Sodavand under Dansen, og i Pauserne tændte de dansende Cigaretter, som de lige saa hurtigt lagde fra sig paa Kanten af Askebægre og Urtepotter, hvor de laa og glødede og røg sig selv, saa det var et Under, at de ikke brændte hele Huset af. — Men det gjorde de ikke, kun et ubetydeligt Hul i Bordtæppet og Mahognypladen. Flere af de dansende Par gik udenfor for at køle sig og kigge Stjerner, og nogle kom ind igen med Genskæret af dem i Øjnene. Men Reservelægens Kone betroede leende sin Mand, at den unge alvorlige Adjunkt ved Middelby højere Skolevæsen, som hun havde været ude med, kun havde kigget og citeret Heine, og det fandt hun virkelig virkede temmelig flovt. Til Gengæld beklagede *han* sig over den ældre unges Dames Agressivitet.

Klokken 24, da det var svundet betydeligt baade i Gin- og Whiskyflasken, holdt Dansen op. Ingen transpirerede, som det havde

Saa og saa var den klædt

heddet i gamle Dage, men nogle var temmelig opildnede. Den ungdommelige Dame med Mirakkelbrystholderen havde gnedet saa meget af sin Sminke af under Dansen, at hendes Træks Lighed med Jarlen af Bothwell var blevet fremtrædende. Ingeniøren havde en anden Kones Læberødt paa Kinden og hans egen velsignede, der naturligt nok var noget afsvalet af at have varmet Bænke, gjorde ham opmærksom derpaa i en lidt kølig Tone.

Skønt næppe nogen kunde være sulten efter kun tre Timers Faste, bød Huset nu paa Natmad: overdaadigt Smørrebrød med Øl og Snapse. Og skønt nogle satte sig suk-kende til det og sagde, at det var altfor galt, spiste og drak alle dog af Hjertens Lyst. Saa endelig var Programmet udtømt. Den unge Ingeniørfrue var træt og gjorde den første vanskelige Begyndelse til Opbrud. Men da Signalet var givet, fulgte alle efter. Herrerne hjalp omhyggeligt de Damer Tøjet paa, som de havde danset med, for hver især havde kun danset med den samme. Og man begyndte atter at trykke Hænder og takke for den dejlige Aften, hvortil Værts-

folkene til hver enkelt sagde: »Selv Tak, og Tak for i Aften, og kom godt hjem.« Hvor-efter alle nølede en Stund endnu. Den unge Ingeniørfrue trak irriteret sin Mand i Ærmet og fik ham omsider afsted. Hvad hun og de andre Damer videre har sagt til deres Mænd under Hjemfarten unddrager sig Referat, men man tør antage, at det trods Tidernes Skiften ikke har adskilt sig væsentligt fra de Ytringer, tidligere Slægtled har fremsat ved lignende Lejligheder. I Følge Rævebogen fra 1555, der atter har hentet sin Viden fra Theofrastos Fremstilling af menneskelige Karakterejendommeligheder ca. 300 Aar før Kristi Fødsel, plejede en Hustru den Gang at sige til Husbonden efter et Gæstebud: »Der haver jeg siddet paa Bænken som et armt Menneske! Saa og saa var den klædt! Hvi saa du saa tvært til vor Nabos Hustru? Hvad Snak havde du med den Pige, du taledede med?« Og var Humøret daarligt og Svarene utilfredsstillende, saa begyndtes iflg. disse paalidelige Kilder saavel for 400 som for 2200 Aar siden, »en Sukgraad, Bulder og Trætten«.